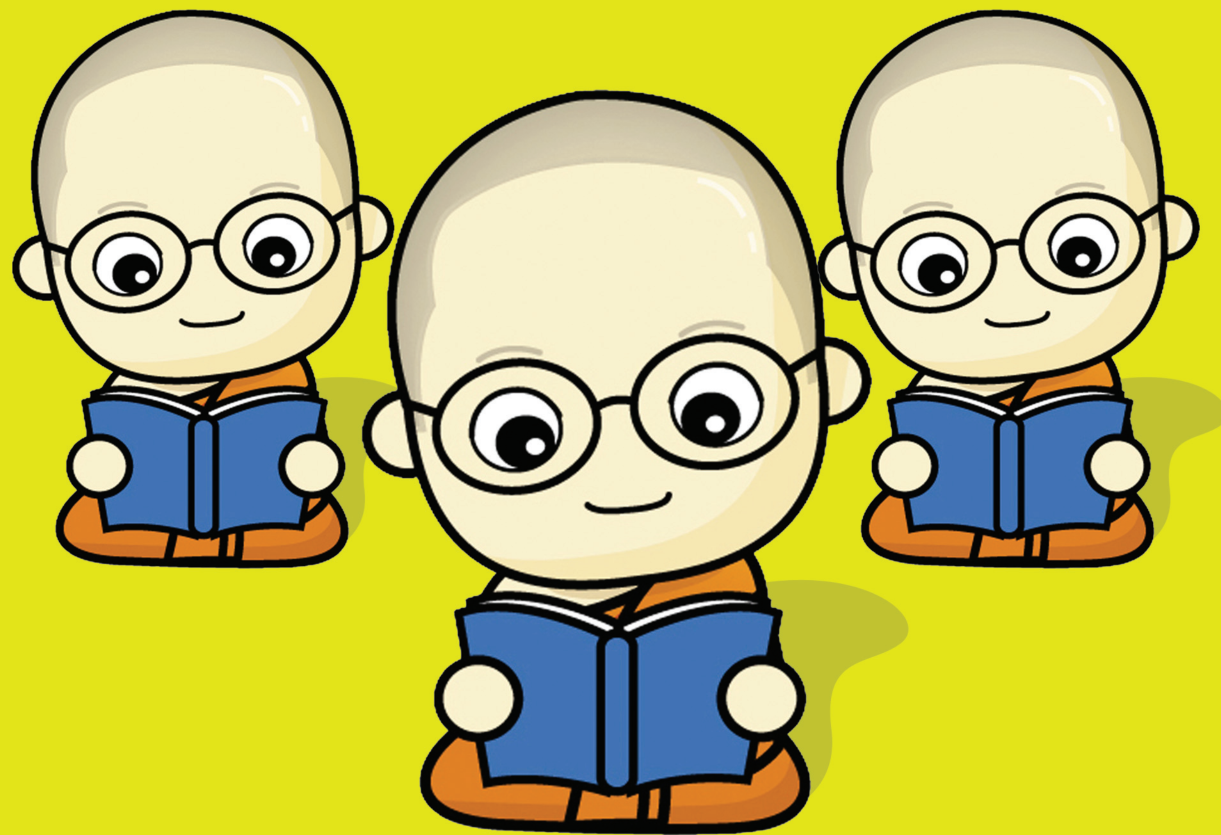

กลุ่มการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกธรรม – บาลี
กองพุทธศาสนศึกษา สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ
โทร. ๐-๒๔๔๑-๔๕๕๑
E-mail: dhamma-pali@hotmail.com

คู่มือการศึกษานักธรรมชั้นเอก ฉบับรวม ๔ วิชา ตามหลักสูตรสนามหลวงแผนกธรรม

คู่มือการศึกษา
นักธรรมชั้นเอก
ฉบับรวม ๔ วิชา
ตามหลักสูตรสนามหลวงแผนกธรรม

จัดพิมพ์และเผยแพร่โดย
กองพุทธศาสนศึกษา
สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ
พุทธศักราช ๒๕๖๐

ห้ามจำหน่าย

คู่มือการศึกษา

นักธรรมชั้นเอก

ฉบับรวม ๔ วิชา

ตามหลักสูตรสนามหลวงแผนกธรรม

จัดพิมพ์เผยแพร่โดย

กลุ่มการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกธรรม – บาลี

กองพุทธศาสนศึกษา สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ

พุทธศักราช ๒๕๖๐

ชื่อหนังสือ : ***คู่มือการศึกษานักธรรมชั้นเอก***
งบประมาณ : ***โครงการผลิตสื่อประกอบการเรียนการสอน ประจำปีงบประมาณ ๒๕๖๐***
เจ้าของ : ***กองพุทธศาสนศึกษา สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ***

คณะที่ปรึกษา

พระพรหมมุนี		แม่กองธรรมสนามหลวง
นายพนม	ศรศิลป์	ผู้อำนวยการสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ

รับผิดชอบโครงการ

นายบุญเลิศ	โสภา	ผู้อำนวยการกองพุทธศาสนศึกษา
นายสมบัติ	พิมพ์สอน	ผู้อำนวยการกลุ่มการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกธรรม – บาลี

ตรวจต้นฉบับ/รวบรวมเรียบเรียง :

นายสมบัติ	พิมพ์สอน	ป.ธ.๗, พธ.บ., ศศ.ม. นักวิชาการศาสนาชำนาญการพิเศษ

ตรวจพิสูจน์อักษร :

นายประกอบ	เยาว์ดำ	นักวิชาการศาสนาชำนาญการ
นางนันทภรณ์	ทองพันธ์	เจ้าพนักงานการศาสนาชำนาญงาน
นายสามารถ	บุญพรหมรักษ์	ป.ธ.๗, พธ.บ.

พิมพ์ต้นฉบับ

นางวรพรรณ	มณฑา	นักวิชาการศาสนาปฏิบัติการ
นางสาวพิจิกา	รัตนพิพักตร์	นักวิชาการศาสนาปฏิบัติการ

จัดรูปเล่ม/ออกแบบปก

นางสาวมงคลรัตน์	รัตนพิพักตร์	ผู้ประสานงานสำนักงานแม่กองบาลีสนามหลวง

คำนำ

การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรม ที่เรียกว่า **นักธรรม** เกิดขึ้นตามพระดำริของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เป็นการศึกษาพระพุทธศาสนาในภาคภาษาไทยขั้นพื้นฐานที่สำคัญของพระภิกษุ สามเณร โดยเหตุที่การศึกษาพระปริยัติธรรมหรือการศึกษาพระพุทธศาสนาของพระสงฆ์ไทยแต่โบราณมา นิยมศึกษาเป็นภาษาบาลี ซึ่งเป็นสิ่งที่เรียนรู้ได้ยากสำหรับพระภิกษุ สามเณรทั่วไป จึงปรากฏว่า ภิกษุที่มีความรู้ในพระธรรมวินัยอย่างทั่วถึงมีจำนวนน้อย เป็นเหตุให้สังฆมณฑล ขาดแคลนภิกษุผู้ทรงความรู้ความสามารถที่จะช่วยกิจการพระศาสนาในด้านการศึกษา การปกครอง และการเผยแผ่ ตลอดถึงการแนะนำสั่งสอนประชาชน ดังนั้น สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส จึงทรงดำริวิธีเรียนพระธรรมวินัยในภาคภาษาไทยขึ้น โดยได้ทรงกำหนดหลักสูตรนักธรรมให้ภิกษุ สามเณรได้เรียนพระพุทธศาสนาในด้านหลักธรรม พุทธประวัติ พระวินัย และการหัดแต่งแก้กระทู้ธรรม ต่อมา เมื่อพ.ศ. ๒๔๕๖ ทรงปรับปรุงหลักสูตรองค์นักธรรม โดยเพิ่มหลักธรรมหมวดคิหิปฏิบัติเข้ามาในส่วนของธรรมวิภาคด้วย เพื่อให้เป็นประโยชน์ในการครองชีวิตฆราวาส หากภิกษุ สามเณรรูปนั้น ๆ มีความจำเป็นต้องลาสิกขาไปด้วยเหตุใดเหตุหนึ่ง

หนังสือ **"คู่มือการศึกษานักธรรมชั้นเอก"** นี้ ได้รวบรวมและเรียบเรียงจัดทำขึ้น โดยมีเนื้อหาวิชาที่สอดคล้องกับหลักสูตรการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมของสนามหลวงแผนกธรรม ที่ประกาศใช้ในปัจจุบัน ซึ่งประกอบด้วยเนื้อหาสาระวิชา ๔ วิชา คือ วิชาธรรม วิชาพุทธานุพุทธประวัติ วิชาวินัย และวิชาเรียงความแก้กระทู้ธรรม โดยการนำเสนอเนื้อหาสาระของแต่ละวิชาตามที่กำหนดไว้ในหลักสูตรและได้อธิบายเพิ่มเติมเสริมความ จากแหล่งข้อมูลต่าง ๆ ทั้งนี้ เพื่อให้เกิดความถูกต้องสมบูรณ์ของเนื้อหาวิชาและมีความหลากหลายในการศึกษาค้นคว้าพระปริยัติธรรม อีกทั้งยังได้รวบรวมปัญหาและเฉลยข้อสอบธรรมสนามหลวงในปีพุทธศักราช ๒๕๕๖ – ๒๕๕๘ มาจัดพิมพ์ไว้ในหนังสือเล่มนี้ด้วย เพื่อประโยชน์ในการศึกษาเพิ่มเติมสำหรับผู้เรียนที่จะเตรียมตัวสอบธรรมสนามหลวง

สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ ในฐานะที่เป็นหน่วยงานของรัฐที่มีภารกิจเกี่ยวกับการทำนุบำรุงส่งเสริมและพัฒนากิจการพระพุทธศาสนาให้เจริญทุกด้าน หวังว่า หนังสือนี้จะอำนวยประโยชน์และเป็นแนวทางในการศึกษาสำหรับพระภิกษุ สามเณร และผู้สนใจทั่วไปตามสมควร

(นายพนม ศรศิลป์)
ผู้อำนวยการสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ

สารบัญ ๑

เนื้อหา | ***หน้า***

สารบัญ ๒

เนื้อหา | *หน้า*

สารบัญ ๓

เนื้อหา **หน้า**

สารบัญ ๔

เนื้อหา ***หน้า***

สารบัญ ๕

เนื้อหา ***หน้า***

สารบัญ ๖

เนื้อหา | *หน้า*

สารบัญ ๗

เนื้อหา | *หน้า*

สารบัญ ๘

เนื้อหา	***หน้า***

สารบัญ ๙

เนื้อหา | ***หน้า***

สารบัญ ๑๐

สารบัญ ๑๑

เนื้อหา	หน้า

สารบัญ ๑๒

เนื้อหา	***หน้า***

สารบัญ ๑๓

เนื้อหา | ***หน้า***

วิชาธรรม : ธรรมวิจารณ์

วิชาธรรมวิจารณ์

วิชา ธรรมวิจารณ์	• ความเบื้องต้น • จุดมุ่งหมายของการศึกษาวิชาธรรม • ส่วนปรมัตถปฏิปทา • ส่วนสังสารวัฏ • สมถกัมมัฏฐานและพระพุทธคุณกถา • วิปัสสนากัมมัฏฐานและวิปัลลาสกถา • วิปัลลาสกถา • มหาสติปัฏฐานสูตร • คิริมานนทสูตร

วิชาธรรมวิจารณ์

ความเบื้องต้น

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ผู้ทรงนิพนธ์หลักสูตรแผนกธรรม ได้ทรงพิจารณาเลือกหลักธรรมในพระไตรปิฎกมาเป็นหัวข้อตั้งเป็นแบบเรียน ให้ชื่อว่า **ธรรมวิจารณ์** โดยทรงให้ความหมายว่า การเลือกเฟ้นธรรม การสอดส่องพิจารณาธรรมโดยโยนิโสมนสิการให้รู้และเข้าใจอย่างชัดแจ้งถ่องแท้ว่าข้อธรรมนั้นๆ มีความหมายอย่างไร กว้างแคบลึกตื้นเพียงไร อันเป็นการปฏิบัติเพื่อดำรงรักษาอรรถของพระสัทธรรมให้บริสุทธิ์บริบูรณ์ถูกต้องตามหลักพระธรรมวินัย ป้องกันเกิดสัทธรรมปฏิรูป (ความหมายที่แปลกปลอมหรือคำสอนที่ผิดเพี้ยนไปจากพระสัทธรรม)

การศึกษานักธรรมชั้นเอก ที่ถือเป็นระดับชั้นเถรภูมินั้น จึงมุ่งเน้นให้ผู้ศึกษาและโดยเฉพาะภิกษุสามเณรจะต้องอาศัยการศึกษาพิจารณาด้วยปัญญา วิจารณ์สอดส่องธรรมโดยโยนิโสมนสิการเพื่อให้เกิดความรู้และเข้าใจในความหมายของข้อธรรมนั้นๆ อย่างถูกต้องเป็นสำคัญ ทั้งสามารถแสดงและนำไปปฏิบัติได้ถูกต้องตรงตามหลักพระธรรมวินัย อันจะอำนวยให้บรรลุประโยชน์ที่มุ่งหมาย

พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ตรัสถึงเหตุที่เป็นไปเพื่อยังพระพุทธศาสนาให้เจริญมั่นคงสืบต่อไปว่า ภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๕ อย่าง ย่อมเป็นไปเพื่อความตั้งมั่นเพื่อความไม่ลบเลือนไป เพื่อความไม่อันตรธานไปแห่งพระสัทธรรม คือ

๑. ภิกษุในธรรมวินัยนี้ฟังธรรมโดยเคารพ
๒. มีการเล่าเรียนธรรมโดยเคารพ
๓. ได้ทรงจำธรรมไว้โดยเคารพ
๔. มีการพิจารณาอรรถแห่งธรรมที่ทรงจำไว้ได้โดยเคารพ
๕. เข้าใจอรรถเข้าใจธรรมและปฏิบัติสมควรแก่ธรรมโดยเคารพ

(องฺคุตฺตรนิกาย ปญฺจกนิบาต)

ในการศึกษาวิชาธรรมวิจารณ์ในส่วนปรมัตถปฏิปทาและส่วนสังสารวัฏนี้ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงวางโครงสำหรับการวิจารณ์ธรรมในแต่ละหัวข้อไว้ พระองค์ทรงยกเอาพระบาลีจากพระสูตรต่างๆ ที่เกี่ยวกับหัวข้อธรรมมาตั้งเป็นกระทู้ธรรมที่เรียกว่า **อุทเทส** คือทรงยกหัวข้อธรรมขึ้นก่อนแล้ว จึงทรงอธิบายขยายความให้ชัดเจนพร้อม

ตั้งเกณฑ์การอธิบายความ ที่เรียกขั้นตอนนี้ว่า **นิทเทส** คือการขยายความ โดยทรงใช้คำว่า พรรณนาความ เมื่อจบการบรรยายความในแต่ละหัวข้อแล้วก็จะทรงสรุปความ ที่เรียกว่า **ปฏินิทเทส** เพื่อทบทวนเน้นสาระสำคัญที่ควรถือเอาจากข้อธรรมนั้นๆ

จึงกล่าวได้ว่า ลักษณะการวางโครงอธิบายขยายความแห่งข้อธรรมอย่างนี้ ถือเป็นต้นแบบวิชาเรียงความแก้กระทู้ธรรมของการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกธรรมทุกชั้น และเป็นแบบแผนเป็นแนวทางในการเทศนาธรรมของคณะสงฆ์สืบต่อมา

จุดมุ่งหมายของการศึกษาวิชาธรรม

๑. เพื่อให้ผู้เรียนเกิดความรู้ มีความเข้าใจในหลักธรรมคำสอน ทั้งในส่วนปรมัตถ์และส่วนสังสารวัฏ ซึ่งเป็นหลักธรรมที่มีความละเอียดลึกซึ้งสูงขึ้นอีกโดยลำดับ ต่างจากข้อธรรมในระดับนักธรรมชั้นตรีและชั้นโท

๒. เพื่อให้ผู้เรียนเกิดความรู้ มีความเข้าใจในหลักวิธีปฏิบัติกัมมัฏฐาน ทั้งในส่วนสมถะและวิปัสสนา ด้วยการเรียนรู้ในภาคทฤษฎีและการปฏิบัติ อันจะนำไปสู่การศึกษาค้นคว้าวิชาพระพุทธศาสนาและนำไปปฏิบัติให้เกิดประโยชน์แก่ตนและการพระศาสนาต่อไป

๓. เพื่อให้ผู้เรียนมีความรู้ความเข้าใจในหลักธรรมคำสอนกว้างขวางมากขึ้น อันจะเป็นการเพิ่มมูลฐานในการจดจำได้ถูกต้องและแม่นยำยิ่งขึ้น ทั้งให้สามารถคิดวิเคราะห์วิจารณ์ข้อธรรมได้อย่างถูกต้องตามหลักพระธรรมวินัย

๔. เพื่อเป็นการเพิ่มพูนปัญญาและสัมมาทิฏฐิ รวมทั้งศรัทธาปสาทะในคุณแห่งพระรัตนตรัย อันจะเป็นเหตุให้ใฝ่ใจที่จะนำหลักธรรมไปประพฤติปฏิบัติเพื่อประโยชน์สุขในการดำเนินชีวิตและการพระศาสนาต่อไป

๕. เพื่อให้เป็นบุคลากรสงฆ์หรือเป็นพุทธศาสนิกชนที่มีคุณภาพในด้านพระพุทธศาสนาสามารถเผยแผ่หลักธรรมคำสอนหรือให้ความรู้ที่ถูกต้องแก่อนุชนรุ่นหลังหรือแก่ผู้สนใจทั่วไปได้ต่อไป

๖. เพื่อให้ผู้เรียนสามารถนำความรู้ในวิชาธรรมไปใช้ให้เกิดประโยชน์ในการสอบธรรมสนามหลวงให้เป็นไปอย่างสมภาคภูมิ

ธรรมวิจารณ์ : ส่วนปรมัตถปฏิปทา

ปรมัตถปฏิปทา หมายถึง ธรรมที่เป็นข้อปฏิบัติซึ่งมีประโยชน์อันยิ่ง เป็นทางดำเนินเพื่อให้ถึงปรมัตถ์ หรือข้อปฏิบัติเพื่อให้ถึงการบรรลุพระนิพพานอันเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนา ประกอบด้วยข้อธรรม ๖ ประการ คือ นิพพิทา วิราคะ วิมุตติ วิสุทธิ สันติ และนิพพาน

๑. นิพพิทา ความหน่าย

นิพพิทา ความหน่าย หมายถึง ความหน่ายที่เกิดขึ้นจากปัญญาพิจารณาเห็นสภาวะตามความเป็นจริง ความหน่ายในที่นี่จึงมุ่งถึงความหน่ายในเบญจขันธ์ เป็นความหน่ายที่เกิดขึ้นด้วยการพิจารณาอย่างแยบคายแล้วประจักษ์แจ้งด้วยปัญญาว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา และระวังจิตไม่หลงใหลมัวเมาเพลิดเพลินไม่ยึดมั่นหมกมุ่นในสังขารอันเป็นเหตุยั่วยวนชวนให้เกิดเสน่หาต่างๆ

ส่วนความเบื่อหน่ายที่เกิดขึ้นเป็นครั้งคราวในสิ่งหรือสภาวะอารมณ์ต่างๆ ที่ไม่พึงปรารถนาไม่ชอบใจด้วยอำนาจของกิเลสไม่จัดเป็นนิพพิทา เพราะไม่ใช่ความหน่ายที่จะทำให้จิตพ้นจากทุกข์ เป็นเพียงแต่การเบื่อหน่ายในสิ่งหนึ่ง แต่ไปติดพอใจในอีกสิ่งหนึ่งเท่านั้น ซึ่งล้วนเกี่ยวข้องอยู่กับทุกข์ร่ำไป ไม่ใช่ทางที่จะถอนตนให้พ้นจากสังสารวัฏทุกข์ได้

อุทเทสแห่งนิพพิทา

๑. เอถ ปสฺสถิมํ โลกํ จิตฺตํ ราชรถูปมํ
ยตฺถ พาลา วิสีทนฺติ นตฺถิ สงฺโค วิชานตํ.

ความว่า สูทั้งหลายจงมาดูโลกนี้ อันตระการดุจราชรถ ที่พวกคนเขลาหมกอยู่ แต่พวกผู้รู้หาข้องอยู่ไม่

(โลกวรรค ธรรมบท ขุททกนิกาย)

๒. เย จิตฺตํ สญฺญเมสฺสนฺติ โมกฺขนฺติ มารพนฺธนา.

ความว่า ผู้ใดจักระวังจิต ผู้นั้นจักพ้นจากบ่วงแห่งมาร

(จิตตวรรค ธรรมบท ขุททกนิกาย)

โลก ๒ ประเภท

ในอุทเทสที่ ๑ โลกตามพระบาลี แบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ

๑. **โลกโดยตรง** ได้แก่ โลกคือแผ่นดินเป็นที่อาศัย

๒. **โลกโดยอ้อม** ได้แก่ โลกคือหมู่สัตว์ผู้อาศัย

โลกแห่งแผ่นดินอันเป็นที่อาศัยและหมู่สัตว์ผู้อาศัยโลกอยู่ ย่อมจะมีความงดงามด้วยลักษณะต่างๆ ตามธรรมชาติบ้าง ด้วยสิ่งที่ถูกสร้างขึ้นประดิษฐ์ขึ้นเพื่อให้มีความสวยงามและวิจิตรพิสดารไปตามที่ปรารถนา ทั้งในความสวยงามแห่งสรีระรูปพรรณสัณฐานของหมู่มนุษย์ผู้อาศัยและเหล่าสรรพสัตว์ที่สวยงามหรือมีลักษณะแตกต่างกันตามธรรมชาติก็เป็นเหตุชวนให้เพลิดเพลินหลงใหลหมกมุ่นในกามคุณ ๕

ลักษณะ ๓ ในโลกทั้ง ๒ ประเภท

ในโลกทั้ง ๒ ประเภทนี้ แม้จะมีความสวยงามและวิจิตรพิสดารเพียงใด แต่ย่อมมีสิ่งที่มีลักษณะเป็นโทษและเป็นคุณ หรือมีทั้งคุณและโทษในสิ่งเดียวกันอยู่เสมอ โลกจึงมีลักษณะเป็น ๓ อย่าง คือ

๑. สิ่งอันให้โทษโดยส่วนเดียวเปรียบด้วยยาพิษ

๒. สิ่งอันให้โทษในเมื่อเกินพอดีเปรียบด้วยของมึนเมา

๓. สิ่งอันเป็นอุปการะเปรียบด้วยอาหารและเภสัชอันสบาย (ถ้าใช้ในทางผิดหรือใช้เกินขนาดก็อาจมีโทษแก่ร่างกายได้)

ลักษณะที่เรียกว่าหมกอยู่ในโลก

ในโลกอันเป็นแผ่นดินที่อาศัยและหมู่สัตว์ผู้อาศัย ย่อมทำให้ชนผู้โง่เขลาไม่สามารถหยั่งเห็นโทษ ไม่รู้เท่าทันสภาวะแท้จริงของโลกอย่างถ่องแท้ จึงมักหลงติดอยู่ในโลก ถอนตนไม่ออก ได้รับทุกข์บ้างสุขบ้างที่เรียกว่า หมกอยู่ในโลกมีลักษณะ ๓ คือ

๑. ย่อมเพลิดเพลินในสิ่งอันให้โทษ

๒. ย่อมระเริงจนเกินพอดีในสิ่งอันอาจให้เกิดโทษ

๓. ย่อมติดในสิ่งอันเป็นอุปการะ

สิ่งเหล่านั้นมีผลให้สุขบ้างทุกข์บ้าง แต่เป็นสุขที่อิงอามิส คือ สุขที่คล้ายเหยื่อล่อใจ ให้ลุ่มหลงติดข้องหมกอยู่ในโลก จึงไม่ใช่ความสุขทางใจที่สงบสุขยั่งยืน

ลักษณะที่เรียกว่าไม่หมกอยู่ในโลก

บุคคลผู้ไม่ติดข้องอยู่ในโลก คือ ผู้มีปัญญาพิจารณาเห็นโลกโดยโยนิโสมนสิการเนือง ๆ ย่อมไม่หลงเพลิดเพลินในลักษณะที่เรียกว่า **ไม่หมกอยู่ในโลก** มีลักษณะ คือ

๑. ย่อมไม่เพลิดเพลินมัวเมาในสิ่งอันให้โทษ

๒. ย่อมไม่ระเริงเกินพอดีในสิ่งอันอาจให้โทษ

๓. ย่อมไม่ติดในสิ่งอันเป็นอุปการะ

เมื่อผู้มีปัญญาพิจารณาเห็นโทษของสิ่งเหล่านี้แล้ว ย่อมดำเนินสู่ทางแห่งนิรามิสสุข คือ สุขที่ปราศจากเหยื่อคือกามคุณ ๕ ที่เป็นเครื่องล่อใจ จึงไม่ติดข้องอยู่ในโลก กล่าวคือ ปฏิบัติในอริยมรรคดำเนินสู่การบรรลุพระนิพพานในที่สุด

พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ตรัสเชิญชวนเหล่าพุทธบริษัทให้มาดูโลกอันวิจิตรตระการตา เปรียบด้วยราชรถครั้งโบราณที่จัดตกแต่งด้วยจิตรกรรมและเครื่องอลังการอย่างวิจิตรพิสดาร มิใช่เพื่อจะส่งเสริมให้เกิดความเพลิดเพลินเหมือนเช่นการดูหนังดูละครเพื่อความสนุกสนานบันเทิง หรือจะให้ลุ่มหลงติดอยู่ในความตระการของโลกก็หาไม่ แต่เพราะทรงมีพระประสงค์เพื่อพยุงปรุงใจเหล่าพุทธบริษัทให้ตื่นจากโลกให้ตื่นขึ้นด้วยปัญญาพิจารณาเห็นลึกซึ้งถึงคุณและโทษประโยชน์และมิใช่ประโยชน์ของสิ่งเหล่านั้น เพื่อให้ระวังจิตสำรวมอินทรีย์ได้มั่นคงขึ้น

อาการสำรวมจิต

พระพุทธองค์ ทรงเทศนาแก่เหล่าพุทธบริษัทว่า ผู้ใดจักระวังจิต ผู้นั้นจักพ้นจากบ่วงแห่งมาร ฉะนั้น จึงควรต้องศึกษาหลักธรรมและปฏิบัติสำรวมระวังจิตหรือสำรวมอินทรีย์ อาการสำรวมจิตมี ๓ ประการ คือ

๑. **สำรวมอินทรีย์** คือ การระวัง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ มิให้มีความยินดีมาครอบงำในเมื่อเห็นรูป ได้ยินเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส ถูกต้องสัมผัสสิ่งอันน่าปรารถนาทั้งหลาย มีสติสำรวมระวังจิตอยู่เสมอ (ศีลสิกขา)

๒. **มนสิการกัมมัฏฐาน** คือ การใช้วิธีปฏิบัติในอุบายฝึกอบรมจิตพิจารณาด้วยอสุภกัมมัฏฐาน โดยพิจารณาดูความไม่งามของร่างกาย และด้วยกายคตาสติกัมมัฏฐาน กำหนดพิจารณากายให้เห็นเป็นของไม่งามหรือด้วยมรณัสสติกัมมัฏฐาน คือการฝึกจิตด้วยการพิจารณาระลึกถึงความตายเนืองๆ (เจริญสมถกัมมัฏฐาน)

๓. **เจริญวิปัสสนา** คือ การหมั่นฝึกอบรมจิตให้เกิดปัญญา กำหนดพิจารณาสังขารให้เห็นสภาวะความจริงแห่งขันธ์ ๕ ที่อยู่ในสามัญลักษณะ ๓ คือ เป็นสภาวะไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา (เจริญวิปัสสนากัมมัฏฐาน)

มารและบ่วงแห่งมาร

มาร หมายถึง สิ่งที่ทำลายบุคคลให้ตายจากคุณความดี หรือสิ่งที่เกิดขึ้นขัดขวางไม่ให้บุคคลบรรลุความดีที่มุ่งหวังอันประเสริฐ โดยมารและบ่วงแห่งมารที่คอยผูกสัตว์ให้ติดข้องอยู่ในโลกมี ๒ อย่าง คือ

๑. **กิเลสกาม** กิเลสเป็นเหตุใคร่ ได้แก่เจตสิก (สภาวะอารมณ์ที่เกิดกับจิต) อันเป็นเหตุให้เศร้าหมอง กล่าวคือ ตัณหา ความทะยานอยาก ราคะ ความกำหนัด อรติ ความขัดเคืองไม่พอใจ เป็นต้น เมื่อเกิดขึ้นแล้วย่อมทำให้เร่าร้อนกระวนกระวายและยังนำให้เอนเอียงต่อการทำอกุศลกรรมทางกาย วาจา ใจ ได้ง่ายอีกด้วย

กิเลสกาม จัดว่าเป็น **มาร** เพราะเป็นเหตุล้างผลาญคุณความดีให้หมดไปและอาจทำให้เสียคนได้

๒. **วัตถุกาม** วัตถุอันน่าใคร่ ได้แก่กามคุณ ๕ ประการ มี รูป เสียง กลิ่น รส และโผฏฐัพพะ (สัมผัส) อันเป็นส่วนอิฏฐารมณ์ คือ อารมณ์ที่น่าปรารถนา น่าพอใจ พาใจให้กำหนัดยินดีเพลิดเพลินในอิฏฐารมณ์

วัตถุกาม จัดว่า **เป็นบ่วงแห่งมาร** เพราะเป็นอารมณ์เครื่องผูกใจให้ติดข้องอยู่ในโลก ไม่ให้หลุดพ้นจากสังสารวัฏทุกข์ไปได้

ปฏิปทาแห่งนิพพิทา

ปฏิปทาแห่งนิพพิทา หมายถึง ข้อปฏิบัติที่เป็นทางดำเนินให้ถึงความเบื่อหน่ายคลายความข้องติดใจในเบญจขันธ์ โดยพิจาณาด้วยปัญญาให้เห็นสามัญญลักษณะแห่งไตรลักษณ์ของสังขาร เมื่อพิจารณาแล้วย่อมเกิดความเบื่อหน่ายในทุกข์ เป็นเหตุให้จิตใจน้อมนำไปสู่การปฏิบัติและเข้าถึงวิสุทธิความบริสุทธิ์หมดจดจากกิเลสได้ สมดังพระบาลีอุทเทสว่า

สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจาติ ยทา ปญฺญาย ปสฺสติ
สพฺเพ สงฺขารา ทุกฺขาติ ยทา ปญฺญาย ปสฺสติ
สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตาติ ยทา ปญฺญาย ปสฺสติ
อถ นิพฺพินฺทติ ทุกฺเข เอส มคฺโค วิสุทฺธิยา.

เมื่อใดเห็นด้วยปัญญาว่า สังขารทั้งหลายทั้งปวงไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ธรรมทั้งหลายทั้งปวงเป็นอนัตตา เมื่อนั้นย่อมหน่ายในทุกข์ นั่นคือทางแห่งวิสุทธิ

(มัคควรรค ธรรมบท ขุททกนิกาย)

ความหมายของสังขาร

นัยที่ ๑ หมายถึง สิ่งที่ถูกปัจจัยปรุงแต่งขึ้นหรือสิ่งที่เกิดจากเหตุปัจจัย ทั้งที่เป็นรูปธรรมหรือนามธรรมได้แก่เบญจขันธ์ คือ

๑. รูป ส่วนร่างกายอันประชุมรวมกันด้วยธาตุ ๔ มี ดิน น้ำ ไฟ ลม

๒. เวทนา ความเสวยอารมณ์ ความรู้สึกที่เกิดกับจิต สุข ทุกข์หรืออุเบกขา

๓. สัญญา ความจำได้ ความหมายรู้

๔. วิญญาณ ความรู้แจ้งอารมณ์ทางทวาร ๖ หรืออินทรีย์ภายใน ๖

สังขารตามนัยที่ ๑ มีความหมายครอบคลุมถึงสิ่งที่ถูกปัจจัยปรุงแต่งขึ้นทั้งปวง แบ่งออก เป็น ๒ คือ

อุปาทินนกสังขาร สังขารที่มีใจครอง เช่น คน สัตว์ เป็นต้น

อนุปาทินนกสังขาร สังขารที่ไม่มีใจครอง เช่น สมุด ดินสอ เป็นต้น

ในสังขารทั้ง ๒ ประการนี้ ย่อมแปรเปลี่ยนเป็นไปตามนัยแห่งพระบาลีอุทเทสข้างต้นว่า สังขารทั้งหลายทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งหลายทั้งปวงเป็นทุกข์

นัยที่ ๒ หมายถึง สภาพปรุงแต่งจิตให้ดีหรือชั่วหรือธรรมอันมีเจตนาเป็นประธานที่ปรุงแต่งการคิด การพูด การกระทำ ทั้งที่เป็นกุศลธรรมเป็นอกุศลธรรมและที่กลางๆ เป็นอัพยากฤต ได้แก่ สังขารขันธ์ หมวดแห่งสังขารในขันธ์ ๕ หรือในเจตสิก ๕๐ ประการ ของจำนวนเจตสิก ๕๒ ประการ (ยกเว้นเวทนาเจตสิกและสัญญาเจตสิก) จัดเป็นนามธรรมอย่างเดียว

สังขารตามนัยที่ ๒ มีความหมายมุ่งถึงเจตนา ได้แก่ สัญเจตนา คือ เจตนาที่แต่งกรรม หรือมีเจตนาในการทำกรรม โดยจำแนกเป็น ๓ อย่าง ประกอบด้วย

๑. **กายสังขาร** สภาพที่ปรุงแต่งการกระทำทางกายคือเจตนาที่ก่อให้เกิดกายกรรม

๒. **วจีสังขาร** สภาพที่ปรุงแต่งการกระทำทางวาจาคือเจตนาที่ก่อให้เกิดวจีกรรม

๓. **จิตตสังขาร** หรือ มโนสังขาร สภาพที่ปรุงแต่งการกระทำทางใจคือเจตนาที่ก่อให้เกิดมโนกรรม

นัยที่ ๓ หมายถึง สภาพปรุงแต่งชีวิต จำแนกเป็น ๓ คือ

๑. **กายสังขาร** สภาพที่ปรุงแต่งกาย ได้แก่ ลมอัสสาสปัสสาสะหรือลมหายใจเข้าออก

๒. **วจีสังขาร** สภาพที่ปรุงแต่งวาจา ได้แก่ วิตกและวิจาร ความตรึกและความตรองในการพูด

๓. **จิตตสังขาร** สภาพที่ปรุงแต่งจิต ได้แก่ สัญญา ความหมายรู้ และเวทนา ความรู้สึกต่ออารมณ์ต่างๆ ที่มากระทบ

สังขารตามนัยที่ ๓ เป็นเรื่องเกี่ยวกับการเข้าฌานสมาบัติในขั้นที่ดับสัญญาและเวทนา ซึ่งเป็นเครื่องกำหนดว่ามีวจีสังขาร กายสังขาร และจิตตสังขาร ดับไปตามลำดับอย่างไร

สังขารในไตรลักษณ์

สังขารในไตรลักษณ์ หมายถึง สังขารตามนัยที่ ๑ ซึ่งจัดเป็นสภาวะอันธรรมชาติปรุงแต่งขึ้น ส่วนสังขารในขันธ์ ๕ ได้แก่ สังขารตามนัยที่ ๒ อันหมายถึงสภาพที่ปรุงแต่งจิตหรืออารมณ์ที่เกิดขึ้นกับใจ

ลักษณะเสมอกันแห่งสังขาร

สังขารเสมอกันด้วยลักษณะ ๓ ประการ คือ

๑. **อนิจฺจตา** ความไม่เที่ยง

๒. **ทุกฺขตา** ความเป็นทุกข์

๓. **อนตฺตตา** ความเป็นอนัตตา

๑. อนิจจตา ความไม่เที่ยง

การกำหนดรู้อนิจจลักษณะ ๓ ทาง คือ

๑. **ความเกิดขึ้นในเบื้องต้น** เป็นทางที่เห็นได้ง่าย กล่าวคือ เห็นความเกิดขึ้นในเบื้องต้นและความดับสิ้นไปในเบื้องปลาย ได้ในพระบาลีในมหาวรรค ทีฆนิกาย ว่า

อนิจฺจา วต สงฺขารา อุปฺปาทวยธมฺมิโน
อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุชฺฌนฺติ เตสํ วูปสโม สุโข.

ความว่า สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงหนอ มีความเกิดขึ้น และความเสื่อมสิ้นไปเป็นธรรมดา เกิดขึ้นแล้วย่อมดับไป

๒. **ความแปรในระหว่างเกิดและดับ** เป็นทางพิจารณาที่ละเอียดขึ้นโดยลำดับ กำหนดรู้ได้ด้วยความแปรไปในระหว่างการเกิดและดับอยู่ตลอดเวลา ได้ในพระบาลีว่า

อจฺเจนฺติ กาลา ตรยนฺติ รตฺติโย
วโยคุณา อนุปุพฺพํ ชหนฺติ.

ความว่า กาลย่อมล่วงไป ราตรีย่อมผ่านไป ชั้นแห่งวัยย่อมละลำดับไป

ระยะเวลาในระหว่างเกิดและดับแห่งอายุสังขารที่เรียกว่า **วัย** แบ่งเป็น ๓ คือ

ปฐมวัย ในระยะวัยไม่เกิน ๒๕ ปี

มัชฌิมวัย ในระยะวัยตั้งแต่ ๒๕ ปี ไปจนถึง ๕๐ ปี

ปัจฉิมวัย ในระยะวัยพ้น ๕๐ ปีไปจนตลอดอายุขัย

๓. **ความแปรแห่งสังขารในชั่วระยะหนึ่ง ๆ** เป็นทางที่ละเอียดที่สุด กำหนดพิจารณาเห็นความแปรแห่งสังขารในชั่วขณะหนึ่งๆ ไม่คงที่อยู่นาน เป็นสิ่งที่เกิดขึ้น และตั้งอยู่ชั่วขณะ ได้ในพระบาลีว่า

ชีวิตํ อตฺตภาโว จ สุขทุกฺขา จ เวทนา
เอกจิตฺตสมา ยุตฺตา ลหุโส วตฺตเต ขโณ.

ความว่า ชีวิต อัตตภาพ และสุขทุกข์ทั้งมวล ประกอบกันเป็นธรรมเสมอกันด้วยจิตดวงเดียว ขณะย่อมเป็นไปพลัน

ในความแปรที่รวดเร็วอย่างนี้ ย่อมกำหนดเห็นได้ชัดในนามกาย (จิต) กล่าวคือ ในบางขณะสุข บางขณะก็เป็นทุกข์ ในบางขณะนึกอารมณ์อย่างนั้น และบางขณะก็นึกไปด้วยอารมณ์อย่างนี้ ย่อมแปรเปลี่ยนไปได้ตลอดเวลา ในความเกิดแล้วดับและความแปรไปแห่งสังขารในขณะหนึ่งๆ นี้ สรุปได้ในพระบาลีว่า

อุปฺปชฺชติ เจว เวติ จ อญฺญถา จ ภวติ.

ความว่า ย่อมเกิดขึ้นด้วยเทียว ย่อมเสื่อมสิ้นด้วย ย่อมเป็นอย่างอื่นด้วย นี่เป็นอนิจจลักขณะ คือเครื่องกำหนดว่าไม่เที่ยงแห่งสังขาร

อนิจจตาหรืออนิจจลักขณะได้ในอุปาทินนกสังขารและอนุปาทินนกสังขาร

๒. ทุกฺขตา ความเป็นทุกข์

การกำหนดเห็นทุกขลักษณะ ๑๐ อย่าง

๑. **สภาวทุกข์** ทุกข์ที่เกิดเองตามคติธรรมดา ทุกข์ประจำสังขาร เช่น ชาติ ความเกิด ชรา ความแก่ มรณะ ความตาย เป็นทุกข์ที่เกิดตามธรรมดาของสังขาร กล่าวได้ว่า ขณะที่คลอดจากครรภ์มารดา ทารกย่อมได้รับความลำบาก ความเจ็บปวดหรืออันตรายต่างๆ จัดเป็นชาติทุกข์ ทุกข์เพราะการเกิด ความทรุดโทรมแห่งร่างกาย ทำความเป็นไปให้ลำบาก จัดเป็นชราทุกข์ ทุกข์เพราะความแก่ ความสิ้นชีวิตได้รับทุกขเวทนาแรงกล้า เป็นภัยที่น่ากลัว จัดเป็นมรณทุกข์ ทุกข์เพราะความตาย

๒. **ปกิณณกทุกข์** ทุกข์เบ็ดเตล็ด ประเภททุกข์จร เช่น โสกะ ความโสก ปริเทวะ ความร่ำไรรำพัน ทุกขะ ความทุกข์กาย โทมนัส ความทุกข์ใจ อุปายาสะ ความคับแค้นใจ รวมถึงอัปปิเยหิสัมโยคทุกข์ ทุกข์ที่เกิดจากการประสบพบหรือการอยู่ร่วมกับคนที่ไม่ชอบพอกันและปิเยหิวิปปโยคทุกข์ ทุกข์ที่เกิดจากความพลัดพรากจากคนที่รักชอบพอกัน

๓. **นิพพัทธทุกข์** ทุกข์เนืองนิตย์ ประเภททุกข์ประจำ เช่น ทุกข์เพราะความหนาว ความรู้สึกร้อน หิว ปวดอุจจาระ ปวดปัสสาวะ ความทุกข์ในข้อนี้คนมักจะไม่ค่อยคำนึงถึง เห็นเป็นเคยชินเสียแล้วถือเป็นเรื่องธรรมดาที่ระงับบรรเทาได้ง่าย แต่เกิดขึ้นได้ทุกเวลา

๔. **พยาธิทุกข์** ทุกข์เจ็บปวด ทุกข์เพราะความเจ็บไข้ได้ป่วย ได้แก่ ทุกขเวทนาต่างๆ ตามสมุฏฐานที่เกิดขึ้นเพราะอวัยวะส่วนต่างๆ ในร่างกายไม่ทำหน้าที่ตามปกติ

๕. **สันตาปทุกข์** ทุกข์ร้อนรุ่ม ประเภทมีความร้อนรุ่มกระวนกระวายใจ เพราะถูกไฟกิเลส คือราคะ โทสะและโมหะเผาลนใจให้เร่าร้อนดุจร่างกายได้รับความร้อนแสบอันเกิดจากการถูกไฟลวก

๖. **วิปากทุกข์** ทุกข์ที่เป็นผลของกรรมชั่ว การเกิดวิปฏิสาร คือ ความเดือดร้อนใจการเสวยกรรมที่ถูกลงอาชญาได้รับความทุกข์ ความฉิบหาย ความตกยาก การพลัดพรากหรือการตายไปเกิดในอบายภูมิ

๗. **สหคตทุกข์** ทุกข์ไปด้วยกันหรือทุกข์กำกับกัน เป็นทุกข์ที่มากับสุข ได้แก่ ทุกข์ที่พ่วงมากับโลกธรรมฝ่ายอิฏฐารมณ์ คือ มีลาภ ได้ยศมีตำแหน่งที่พึงพอใจ ได้รับการยกย่องสรรเสริญ ได้สุข เหล่านี้แม้จะเป็นสิ่งที่น่าปรารถนาที่น่าพอใจ แต่ย่อมเจือพัวพันด้วยทุกข์เสมอไม่วายที่คนผู้ได้รับจะเกิดความทุกข์ใจเพราะกังวลกลัวว่าจะเสื่อมสูญหายหมดไปจากตน

๘. **อาหารปริเยฏฐิทุกข์** ทุกข์เกี่ยวกับการหาอาหาร ประเภทอาชีวทุกข์ คือทุกข์เนื่องด้วยการหาเลี้ยงชีพบำรุงชีวิต โดยเหตุที่สรรพสัตว์ดำรงชีพอยู่ได้เพราะอาหาร ฉะนั้น เหล่าสรรพสัตว์รวมทั้งมนุษย์ต่างก็ดิ้นรนแสวงหาอาหาร ในบางครั้งบางเวลาถึงกับต้องต่อสู้แก่งแย่งทำร้ายกันเองเพราะเหตุแห่งอาหาร เมื่อออกแสวงหาอาหารก็เสี่ยงต่ออันตรายต่างๆ ต้องคอยหลีกหนีระวังศัตรู มีความสะดุ้งตลอดเวลา

๙. **วิวาทมูลกทุกข์** ทุกข์มีวิวาทเป็นมูล เป็นทุกข์ที่เกิดเพราะทะเลาะวิวาทกัน หรือการต่อสู้คดีความกันเป็นเหตุให้เกิดความหวาดหวั่น ความทุกข์ระทมในใจ เป็นต้น

๑๐. **ทุกขขันธ์** ทุกข์รวบยอด เป็นทุกข์ที่เกิดจากการที่บุคคลติดยึดมั่นในเบญจขันธ์ สมดังพระบาลีในธัมมจักกัปปวัตตนสูตรว่า “สงฺขิตฺเตน ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา ทุกฺขา...” ความว่าโดยย่ออุปาทานขันธ์ ๕ เป็นทุกข์

ทุกขลักษณะ ได้ในอุปาทินนกสังขารอย่างเดียว

๓. อนตฺตตา ความเป็นของไม่ใช่ตัวตน

อนัตตลักษณะกำหนดรู้ได้ด้วยอาการ ๕ อย่าง คือ

๑. **ไม่อยู่ในอำนาจ** คือเป็นสภาวะที่ฝืนความต้องการ เพราะเบญจขันธ์ไม่อยู่ในบังคับบัญชาของใครๆ จะบอกว่าอย่าเสื่อมหรืออย่าได้เจ็บป่วยเลยก็ไม่อาจให้อยู่ในอำนาจตนได้ สมดังมีพระพุทธพจน์ในอนัตตลักขณสูตร (ในที่นี้แปลสรุปความ) ว่า “...ภิกษุทั้งหลาย ถ้าเบญจขันธ์จักเป็นอัตตา ก็ไม่พึงเป็นไปเพื่ออาพาธ และ (คนเรา) ก็จะพึงปรารถนาให้เบญจขันธ์ของตนเป็นไปตามต้องการได้ แต่เพราะเบญจขันธ์เป็นอนัตตา จึงมีอาพาธและ (คนเรา) จึงปรารถนาให้เบญจขันธ์เป็นไปตามความต้องการไม่ได้...”

๒. ด้วยแย้งต่ออัตตา เป็นสิ่งที่ตรงกันข้ามความเป็นตัวตน คือโดยสภาวะของสังขารเองก็แย้งต่อความเป็นอัตตา ดังมีพุทธพจน์ในอนัตตลักขณสูตรว่า “...สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ควรหรือไม่ที่จะพิจารณาเห็นสิ่งนั้นว่านั่นของเรา นั่นเป็นเรา นั่นตัวเรา...”

๓. ด้วยความเป็นสภาพหาเจ้าของมิได้ ไม่มีใครเป็นเจ้าของที่แท้จริง จะสงวนรักษามิให้เปลี่ยนแปลงไปก็ไม่ได้ เพราะสังขารไม่เป็นของใครได้จริง สมดังพระบาลีพุทธพจน์ในอนัตตลักขณสูตร ความว่า “เนตํ มม, เน โสหมสฺมิ, น เมโสอตฺตา.” นั่นมิใช่ของเรา นั่นมิใช่ตัวของเรา

๔. ด้วยความเป็นสภาพสูญ สภาพว่างเปล่าหรือหายไป หมายถึงสภาวะแห่งสังขารอันเป็นเพียงการประชุมขององค์ประกอบส่วนย่อยๆ โดยว่างเปล่าจากความเป็นสัตว์ บุคคล ตัวตนเราเขา สมดังพระพุทธพจน์ในปารายนวรรค สุตตนิบาต ที่ทรงพยากรณ์แก้ปัญหาของโมฆราชมาณพ ความว่า “โมฆราช เธอจงมีสติทุกเมื่อ เล็งเห็นโลกโดยความเป็นสภาพสูญ ถอนอัตตานุทิฏฐิ ความตามเห็นว่าเป็นอัตตาเสีย เช่นนี้ เธอก็จะพึงเป็นผู้ข้ามพ้นพญามัจจุราชได้”

๕. ด้วยความเป็นสภาวธรรมเป็นไปตามเหตุปัจจัย คือเป็นเพียงสภาวธรรมอย่างหนึ่งที่เกิดเพราะเหตุปัจจัยไม่มีอยู่โดยลำพังตัว เมื่อเกิดขึ้นก็เพราะมีเหตุปัจจัย ดับไปก็เพราะความดับสิ้นแห่งเหตุปัจจัย

ในการพิจารณาสังขารให้เห็นเป็นไตรลักษณ์ เป็นเรื่องที่เข้าใจยากและเห็นได้ยาก เพราะเหตุว่า มีสิ่งปิดบังไว้ไม่ให้เห็นตามความจริงแห่งสังขาร คือ **สันตติ** ความสืบต่อแห่งนามรูปเข้าปกปิดอนิจจลักษณะไว้ **อิริยาบถ**ความผลัดเปลี่ยนกิริยาทางกายเข้ามาปิดบังทุกขลักษณะไว้ และ**ฆนสัญญา** ความสำคัญเห็นเป็นกลุ่มก้อนเข้าปิดบังอนัตตลักษณะไว้ การที่บุคคลจะรู้เท่าทันได้ต้องอาศัยการศึกษาพิจารณาด้วยปัญญา ที่เรียกว่า **ภาวนามยปัญญา** จึงจะรู้เห็นได้แจ้งชัดซึ่งมีคำสอนไว้เฉพาะในพระพุทธศาสนาเท่านั้น

คำว่า **ธรรมทั้งหลายทั้งปวงเป็นอนัตตา** มิใช่มีเฉพาะแต่สังขารอย่างเดียว แม้ในสภาวธรรมทั้งปวงที่เป็นสังขตธรรม สภาวะที่มีปัจจัยปรุงแต่งขึ้น และอสังขตธรรม สภาวะที่ไม่มีปัจจัยปรุงแต่งขึ้น คือพระนิพพาน ก็มีสภาวธรรมอันเป็นอนัตตาเช่นเดียวกัน ฉะนั้น เมื่อว่าด้วยอนัตตาในพระบาลีอุทเทส แสดงปฏิปทาแห่งนิพพาน จึงตรัสว่า ธรรมทั้งหลายทั้งปวงเป็นอนัตตา

ความจริง ๒ ประการ

การกำหนดพิจารณาเห็นสังขารเป็นอนัตตา จำต้องมีโยนิโสมนสิการ หากมิเช่นนั้นจิตจะตกเป็นฝ่ายมิจฉาทิฏฐิ ที่เรียกว่า นัตถิกทิฏฐิ ความเห็นผิดว่า ผลบุญหรือผลบาปไม่มี มารดาบิดา

ไม่มีบุญคุณ เป็นแต่เรื่องสมมติทั้งนั้น เมื่อเกิดนัตถิกทิฏฐิเช่นนี้แล้ว ก็จะไม่สำเร็จประโยชน์อันใดแก่ตนมีแต่จะได้รับทุกข์และโทษต่างๆ จึงควรศึกษาให้เข้าใจในเรื่องสัจจะโดยใช้โยนิโสมนสิการกำกับอยู่เสมอเพื่อจะได้กำหนดรู้สัจจะทั้ง ๒ ถูกต้อง คือ

๑. **สมมติสัจจะ** จริงโดยสมมติ หมายถึง ความจริงตามที่สมมติขึ้น โดยความตกลงหมายรู้ร่วมกัน หรือเพื่อการสื่อสารระหว่างกันของมนุษย์ เช่น เป็นชาย เรียกว่า พ่อ เป็นหญิงเรียกว่า แม่ เป็นที่รู้กันว่า มารดา บิดา มีจริง หรือสัตว์ต่างๆ ก็ล้วนแต่ถูกสมมติขึ้นเรียก

๒. **ปรมัตถสัจจะ** จริงโดยปรมัตถ์ หมายถึง ความจริงโดยความหมายสูงสุด มีอรรถหรือเนื้อความอันลึกซึ้ง เป็นความจริงที่เมื่อพิจารณากระจายแยกให้ละเอียดเพียงไรก็ยิ่งเห็นสภาวะที่แท้จริงที่จะปฏิเสธหรือคัดค้านมิได้ เช่น อายตนะ เบญจขันธ์ เป็นต้น

เมื่อมีโยนิโสมนสิการกำหนดรู้สัจจะ ๒ ระดับนี้แล้ว จะได้ไม่ไขว้เขวนำมาคัดค้านกันเพราะการที่จะเข้าใจลึกซึ้งถึงความจริงโดยปรมัตถ์ได้ จำจะต้องยอมรับรู้ความจริงโดยสมมติเสียก่อน เนื่องจากการกำหนดรู้ความจริงในขั้นสมมติเป็นความรู้ขั้นผิวเผิน ส่วนการใช้ปัญญาพิจารณาวิเคราะห์กำหนดรู้ความจริงขั้นปรมัตถ์เป็นความรู้ขั้นละเอียด ดุจการรู้จักชิ้นส่วนแต่ละชิ้นของรถหรือเรือน ฉะนั้น อนัตตลักษณะจึงย่อมปรากฏแก่ผู้พิจารณาเห็นโดยใช้อุบายอันแยบคายเห็นด้วยปัญญา

ความหน่ายที่เรียกว่า นิพพิทา

ในการเห็นด้วยปัญญาว่า **"สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา"** อย่างถ่องแท้แล้ว ย่อมเกิดความหน่ายในทุกข์ คือ เบญจขันธ์ ความหน่ายเช่นนี้ เรียกว่า **นิพพิทา** เกิดด้วยปัญญาพิจารณาเห็นโทษในสังขาร จัดเป็นนิพพิทาญาณ ซึ่งเป็นปฏิปทาที่จะให้เข้าถึงวิสุทธิคือภาวะบริสุทธิ์หมดจดผ่องแผ้วจากกิเลสได้ สมดังที่พระพุทธเจ้าตรัสอานิสงส์การพิจารณาเห็นไตรลักษณ์หรือวิปัสสนาปัญญาไว้ในพระบาลีอนัตตลักขณสูตรความว่า "เอวํ ปสฺสํ ภิกฺขเว สุตฺวา อริยสาวโก ฯปฯ..." ความว่า ภิกษุทั้งหลาย อริยสาวก ผู้ได้สดับแล้ว เมื่อเห็นอย่างนี้ย่อมเบื่อหน่าย ย่อมฟอกจิตให้หมดจด เพราะการฟอกจิตให้หมดจดได้ จิตนั้นก็พ้นจากอาสวะทั้งปวง เมื่อจิตพ้นพิเศษแล้ว ก็มีญาณหยั่งรู้ว่าพ้นแล้ว และรู้ประจักษ์ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์ คือกิจพระศาสนาได้ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นที่จะต้องทำเช่นนี้ไม่มีอีก...ฯ

คำว่า **ธรรมทั้งหลายทั้งปวงเป็นอนัตตา** ในบาลีอุทเทสที่แสดงปฏิปทาแห่งนิพพิทาหมายเอาสังขารก็ได้ หมายเอาวิสังขาร คือพระนิพพานก็ได้ อนัตตลักษณะ ย่อมได้ในสังขาร คือสภาวะที่มีเหตุปัจจัยปรุงแต่ง และวิสังขาร สภาวธรรมอันมิใช่สังขารปราศจากปัจจัยปรุงแต่งคือพระนิพพาน

๒. วิราคะ ความสิ้นกำหนัด

วิราคะ ความสิ้นกำหนัด หมายถึง ภาวะที่จิตปราศจากความยินดีในกาม ความสำรอกกิเลสหรือธรรมเป็นที่สิ้นกำหนัดซึ่งเป็นอาการสิ้นกำหนัดในกาม อันมีผลสืบจากที่เกิดนิพพิทาญาณ ปัญญาพิจารณาเกิดความหน่ายในสังขารอันตกอยู่ในกฎแห่งไตรลักษณ์

อุทเทสแห่งวิราคะ

๑. **นิพฺพินฺทํ วิรชฺชติ.** เมื่อเบื่อหน่ายย่อมสิ้นกำหนัด

(อนัตตลักขณสูตร))

๒. **วิราโค เสฏฺโจ ธมฺมานํ.** วิราคะเป็นสิ่งประเสริจแห่งธรรมทั้งหลาย

(มัคควรรค ธรรมบท ขุททกนิกาย)

๓. **สุขา วิราคตา โลเก กามานํ สมติกฺกโม.**
วิราคะ คือ ความก้าวล่วงเสียด้วยดีซึ่งกามทั้งหลายเป็นสุขในโลก

(พุทธอุทาน มหาวรรค)

ไวพจน์แห่งวิราคะ ๘ ประการ

ไวพจน์แห่งวิราคะ คือ **คำสำหรับใช้เรียกแทนวิราคะ** ๘ ประการ คือ

๑. **มทนิมฺมทโน** ธรรมยังความเมาให้สร่าง คำว่า **ความเมา** ในที่นี้หมายถึงความเมาในอารมณ์อันยั่วยวนชวนให้เกิดความเมา เช่น ความเมาในความมีอำนาจ ลาภ ยศ สรรเสริญ เป็นต้น ธรรมใดที่ทำลายเสียซึ่งความมัวเมาเหล่านี้ให้สร่างไป ธรรมนั้นจัดเป็น วิราคธรรม

๒. **ปิปาสวินโย** ความนำออกเสียซึ่งความกระหาย คำว่า **ความกระหาย** ในที่นี้ หมายถึงความกระวนกระวายใจอันมีสาเหตุมาจากตัณหาความทะยานอยาก ความติดใจ ความเข้าไปยึดติด ธรรมใดทำให้บุคคลนำออกเสียได้ระงับความกระวนกระวายจากตัณหาที่เข้าปรุงแต่งจิตตนเสียได้ ธรรมนั้นจัดว่า วิราคธรรม

๓. **อาลยสมุคฺฆาโต** ความถอนขึ้นด้วยดีซึ่งความอาลัย คำว่า **ความอาลัย** ในที่นี้ หมายถึง ความติดพัน ความห่วงใยในอารมณ์อันเป็นที่รักที่น่าปรารถนาน่าใคร่ยินดีต่างๆ ธรรมใดเป็นเหตุถอนความติดพันในอารมณ์ให้กำหนดยกจิตออกจากอารมณ์อันเป็นที่รักเสียได้ ธรรมนั้นจัดว่าเป็น วิราคธรรม

๔. วฏฺฏูปจฺเฉโท ความเข้าไปตัดวัฏฏะ คำว่า **วัฏฏะ** คือ การวนเวียนตายเกิดอยู่ในภพภูมิต่างๆ คือในกามาวจรภูมิ รูปาวจรภูมิ อรูปาวจรภูมิ ด้วยอำนาจกิเลสอย่างไม่รู้จบสิ้น ได้แก่

- **กิเลสวัฏฏะ** วนเวียนคือกิเลส ประกอบด้วยอวิชชา ตัณหา และอุปาทาน
- **กัมมวัฏฏะ** วนเวียนคือกรรม (วงจรกรรม) ประกอบด้วยสังขารสภาพปรุงแต่งในการทำ พูด คิด และภพ ความมีความเป็นอัตภาพต่างๆ
- **วิปากวัฏฏะ** วนเวียนคือวิบาก ประกอบด้วยวิญญาณ นามรูป (ใจกับกาย) อายตนะ ๖ ผัสสะ เวทนา เป็นต้น

การที่จะตัดวงจรของวัฏฏะให้ขาดได้ต้องอาศัยการปฏิบัติในอริยมรรคผู้ที่ตัดวัฏฏะให้ขาดได้จัดว่า เป็นผู้มีวิราคธรรม

๕. ตณฺหกฺขโย ความสิ้นแห่งตัณหา คำว่า **ตัณหา** หมายถึง ความทะยานอยากในอารมณ์ เป็นไปใน ๓ ลักษณะ คือ

- **กามตัณหา** ความทะยานอยากในกาม มีอาการอยากได้ใคร่ดีในกามคุณ ๕
- **ภวตัณหา** ความทะยานอยากในภพ ความมีอาการรนไปในภพ หมายถึง ความอยากเป็นนั่นเป็นนี่ หรืออยากเกิดอยากมีให้คงอยู่ตลอดไป อยากที่เป็นภวทิฏฐิความเห็นติดเนื่องด้วยภพ สัสสตทิฏฐิ ความเห็นว่าเที่ยง คือเห็นว่า อัตตาและโลกคงอยู่เที่ยงแท้ตลอดไป
- **วิภวตัณหา** ความทะยานอยากในวิภพ หมายถึง ความทะยานอยากในความไม่เป็นนั่นไม่เป็นนี่อยากตายจากไปเสียอยากขาดสูญ อยากพรากพ้นไปจากภาวะที่ตนเกลียดตลอดถึงความทะยานอยากที่เป็นวิภวทิฏฐิ ความเห็นเนื่องด้วยวิภพ อุจเฉททิฏฐิ ความเห็นว่าขาดสูญ เช่น เห็นคนและสัตว์ที่จุติจากอัตภาพนี้แล้วย่อมขาดสูญไม่เกิดอีกเป็นต้น บุคคลผู้ละตัณหาที่เป็นไปใน ๓ ลักษณะนี้แล้ว จัดว่าเป็นผู้มีวิราคธรรม

๖. วิราโค ความสิ้นกำหนัด หมายถึง ภาวะที่จิตปราศจากความกำหนัด ความเสน่หารักใคร่ หรือภาวะที่ฟอกจิตจากน้ำย้อมคือกิเลสกาม ธรรมใดที่ฟอกจิตบุคคลให้มีภาวะที่สิ้นกำหนัดในกามแล้ว ธรรมนั้นจัดเป็น วิราคธรรม

๗. นิโรโธ ความดับ หมายถึง ความดับที่เป็นไวพจน์แห่งวิราคะในที่นี้ คือ ความดับแห่งตัณหา

๘. นิพฺพานํ ธรรมชาติหาเครื่องเสียบแทงมิได้ คำว่า **นิพพาน** หมายถึง ภาวะจิตที่ดับกิเลสและกองทุกข์ได้สิ้นเชิง ในไวพจน์แห่งวิราคะ หมายเอาสอุปาทิเสสนิพพาน คือ พระอริยบุคคลผู้ปฏิบัติชำระจิตให้หมดจดจากอาสวกิเลสได้อย่างสิ้นเชิงเป็นพระอรหันต์แล้วแต่ยังมีชีวิตอยู่ (ดำรงเบญจขันธ์อยู่ปกติ)

วิราคะ ที่มาในลำดับแห่งนิพพิทา ตามพระบาลีอุทเทสว่า **"นิพฺพินฺทํ วิรชฺชติ"** เมื่อเบื่อหน่ายย่อมสิ้นกำหนัด จัดเป็นอริยมรรค คือ ทางอันประเสริฐที่ดำเนินไปสู่ความสำเร็จเป็นพระอริยบุคคล มี ๔ ประเภท คือ โสดาปัตติมรรค สกทาคามิมรรค อนาคามิมรรค และอรหัตตมรรค

วิราคะ เป็นได้ทั้งอริยมรรคและอริยผล ถ้ามาในลำดับแห่งนิพพิทาหรือมาคู่กับวิมุตติ จัดเป็นอริยมรรค แต่ถ้ากล่าวตามลำพังจัดเป็นอริยผล

๓. วิมุตติ ความหลุดพ้น

วิมุตติ ความหลุดพ้น หมายถึง การที่สภาวะจิตหลุดพ้นจากอาสวะคือกิเลสเครื่องเศร้าหมองที่นอนเนื่องหมักหมมอยู่ในจิต คำว่า **อาสวะ** แปลว่า สภาวะอันหมักดอง เครื่องหมักดอง ในที่นี้ อาสวะ เป็นชื่อแห่งกิเลสที่หมักดองอยู่ในจิตสันดานของคน มี ๓ อย่าง คือ

๑. **กามาสวะ** อาสวะคือกาม หมายถึง ความกำหนัดยินดีที่เนื่องด้วยกามคุณ ๕ ได้แก่ กามตัณหาความทะยานอยากในกามเป็นเหตุให้จิตขุ่นมัวได้ เพราะมีความหมกมุ่นในกามารมณ์อยู่ร่ำไป

๒. **ภวาสวะ** อาสวะคือภพ หมายถึง ความกำหนัดยินดีด้วยอำนาจความพอใจในรูปภพและอรูปภพ ได้แก่ ภวตัณหา ความทะยานอยากในภพ อยากเป็นนั่นเป็นนี่อยู่ในภพตลอดไป

๓. **อวิชชาสวะ** อาสวะคืออวิชชา หมายถึง ความไม่รู้แจ้งในอริยสัจ ๔ เพราะความลุ่มหลงด้วยโมหะเป็นเหตุให้จิตเศร้าหมองไม่รู้สภาพความจริง

อุทเทสแห่งวิมุตติ

๑. **วิราคา วิมุจฺจติ.** เพราะสิ้นกำหนัดย่อมหลุดพ้น

(อนัตตลักขณสูตร มหาวรรค วินัยปิฎก พระไตรปิฎก เล่มที่ ๔)

วิมุตติ ในอุทเทสที่ ๑ ได้แก่อริยผลอันสืบเนื่องมาจากวิราคะในข้อว่า "เพราะสิ้นกำหนัดย่อมหลุดพ้น"

๒. **กามาสวาปิ จิตฺตํ วิมุจฺจิตฺถ, ภวาสวาปิ จิตฺตํ วิมุจฺจิตฺถ, อวิชฺชาสวาปิ จิตฺตํ วิมุจฺจิตฺถ.**

จิตหลุดพ้นแล้ว แม้จากอาสวะเนื่องด้วยกาม จิตหลุดพ้นแล้วแม้จากอาสวะเนื่องด้วยภพ จิตหลุดพ้นแล้วแม้จากอาสวะเนื่องด้วยอวิชชา

(เวรัญชกัณฑ์ มหาวิภังค์)

วิมุตฺติ ในอุทเทสที่ ๒ ได้แก่ อริยมรรค เพราะแสดงไว้ในลำดับแห่งการรู้แจ้งอริยสัจ

๓. **วิมุตฺตสฺมึ วิมุตฺตมิติ ญาณํ โหติ.** เมื่อหลุดพ้นแล้ว ย่อมมีญาณหยั่งรู้ว่าหลุดพ้นแล้ว

(อนัตตลักขณสูตร มหาวรรค)

วิมุตติ ในอุทเทสที่ ๓ ได้แก่ อริยผล เรียกว่า วิมุตติญาณทัสสนะ

วิมุตติในพระบาลี ๒ อย่าง

๑. **วิมุตติ** ความหลุดพ้น สมดังในพระบาลีอุทเทสว่า **"วิราคา วิมุจฺจติ"** เพราะสิ้นกำหนัดย่อมหลุดพ้น จัดเป็นโลกุตตรธรรม

๒. **วิมุตติญาณทัสสนะ** ความรู้เห็นในวิมุตติ หมายถึง ปัจจเวกขณญาณ ได้แก่ ญาณอันเป็นเครื่องพิจารณารู้ชัดว่า หลุดพ้นแล้ว เป็นต้น ได้ในพระบาลีว่า **"วิมุตฺตสฺมึ วิมุตฺตมิติ ญาณํ โหติ."** เมื่อหลุดพ้น ย่อมมีญาณหยั่งรู้ว่าหลุดพ้นแล้ว จัดเป็นโลกิยธรรม เพราะยังกำหนดละกิเลสไม่ได้ทั้งหมด แต่มีญาณพิจารณาดูกิเลสที่ละได้แล้วและกิเลสที่ยังละไม่ได้

วิมุตติ ๒ ตามนัยแห่งพระบาลี

๑. **เจโตวิมุตติ** ความหลุดพ้นแห่งจิต หมายถึง ความหลุดพ้นด้วยอำนาจการฝึกจิตหรือกำลังสมาธิ คือ ภาวะที่จิตบรรลุอรหัตตผลแล้ว หลุดพ้นจากเครื่องผูกพันคือกิเลสทั้งปวง

หรือเรียกว่า อรหัตตผลสมาธิ เป็นปฏิปทาของพระอรหันต์ผู้สำเร็จอริยมรรคด้วยการบำเพ็ญสมถะและวิปัสสนามาโดยลำดับ

๒. **ปัญญาวิมุตติ** ความหลุดพ้นด้วยปัญญา หมายถึง ความที่จิตหลุดพ้นจากอวิชชาด้วยอำนาจปัญญาพิจารณารู้เห็นตามความจริง อันเป็นเหตุให้จิตหลุดพ้นจากเครื่องผูกพัน คือ กิเลสและอวิชชาได้อย่างสิ้นเชิง หรือเรียกว่า อรหัตตผลปัญญา เป็นปฏิปทาของพระอรหันต์ผู้สำเร็จอริยผลด้วยการเจริญวิปัสสนามาอย่างเดียว

วิมุตติ ๕ ตามนัยอรรถกถา

๑. **ตทังควิมุตติ** ความหลุดพ้นชั่วคราว เป็นความหลุดพ้นด้วยองค์นั้นๆ ได้แก่ ภาวะที่จิตพ้นจากกิเลสด้วยอาศัยการพิจารณาในธรรมที่ตรงกันข้ามกับธรรมที่เป็นคู่ปรับ เช่น เกิดเมตตาทำให้หายโกรธ เกิดสังเวชทำให้คลายหายกำหนัด เป็นต้น โดยระงับอกุศลเจตสิกได้เป็นคราวจัดเป็นโลกิยวิมุตติ ว่าโดยองค์ธรรมความพิจารณาตรองดูสังขารธรรมจนรู้ในความจริง ได้แก่อนุปัสสนา ๗ คือ **อนิจจานุปัสสนา** ความพิจารณาเห็นว่าไม่เที่ยง ๑ **ทุกขานุปัสสนา** พิจารณาเห็นว่าเป็นทุกข์ ๑ **อนัตตานุปัสสนา** พิจารณาเห็นว่าเป็นอนัตตา ๑ **นิพพิทานุปัสสนา** พิจารณาเห็นด้วยความเบื่อหน่าย ๑ **วิราคานุปัสสนา** พิจารณาเห็นด้วยปราศจากความกำหนัด ๑ **นิโรธานุปัสสนา** พิจารณาเห็นความดับ ๑ **และปฏินิสสัคคานุปัสสนา** พิจารณาเห็นด้วยความสละทิ้ง ๑

๒. **วิกขัมภนวิมุตติ** ความหลุดพ้นด้วยข่มไว้ หมายถึง ความหลุดพ้นจากกิเลสกามและอกุศลธรรมได้ด้วยกำลังฌาน (ภาวะจิตที่เป็นสมาธิแน่วแน่ขั้นอัปปนาสมาธิ) เป็นสภาวะที่ข่มจิตไว้ได้นานกว่าตทังควิมุตติ แต่เมื่อฌานเสื่อมแล้วกิเลสอาจเกิดขึ้นได้อีก จัดเป็นโลกิยวิมุตติที่ว่าโดยองค์ธรรมได้แก่สมาบัติ ๘ คือ รูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๔

๓. **สมุจเฉทวิมุตติ** ความหลุดพ้นด้วยตัดขาด คือ ความหลุดพ้นจากกิเลสหรือ การตัดกิเลสได้เด็ดขาดด้วยอริยมรรค ไม่อาจหวนกลับมากำเริบเกิดขึ้นในจิตสันดานได้อีก จัดเป็นโลกุตตรวิมุตติ เมื่อว่าโดยองค์ธรรม ได้แก่ อริยมรรค ๔ คือ โสดาปัตติมรรค สกทาคามิมรรค อนาคามิมรรค และอรหัตตมรรค

๔. **ปฏิปัสสัทธิวิมุตติ** ความหลุดพ้นด้วยสงบราบ หมายถึง ความหลุดพ้นจากกิเลสด้วยอริยผลเป็นความหลุดพ้นที่ยั่งยืน ไม่ต้องขวนขวายเพื่อละอีก เพราะกิเลสได้ระงับไปแล้ว จัดเป็นโลกุตตรวิมุตติ เมื่อว่าโดยองค์ธรรม ได้แก่ อริยผล ๔ คือ โสดาปัตติผล สกทาคามิผล

อนาคามิผล และอรหัตตผล

๕. นิสสรณวิมุตติ ความหลุดพ้นด้วยออกไป หมายถึงภาวะที่จิตหลุดพ้นจากกิเลสเสร็จสิ้นแล้ว ดำรงอยู่ในภาวะที่หลุดพ้นจากกิเลสได้อย่างยั่งยืน จัดเป็นโลกุตตรวิมุตติ ได้แก่อมตธาตุคือพระนิพพาน

สรุปความว่า การบัญญัติวิมุตติ เป็นเครื่องกำหนดว่า วิมุตติ ใดเป็นได้ทั้งโลกิยะและโลกุตตระ โดยเพ่งถึงตามนัยแห่งวิมุตติ ๕ คือ ตทังควิมุตติกับวิขัมภนวิมุตติ จัดเป็นโลกิยวิมุตติ ส่วนสมุจเฉทวิมุตติ ปฏิปัสสัทธิวิมุตติ และนิสสรณวิมุตติ จัดเป็นโลกุตตระ

ตทังควิมุตติ เป็นเครื่องกำหนดว่า วิมุตติที่เป็นของปุถุชนก็มี **วิกขัมภนวิมุตติ** เป็นเครื่องกำหนดว่า เจโตวิมุตติ ที่มีอาสวะก็มี โดย**สมุทเฉทวิมุตติ**และ**ปฏิปัสสัทธิวิมุตติ** เป็นเครื่องกำหนดว่า วิมุตติเป็นได้ทั้งอริยมรรคและอริยผล

วิมุตติ ความที่จิตหลุดพ้นจากอาสวะนั้น ในพระบาลีมีทั้งคำว่า วิมุตติ และวิมุตติญาณทัสสนะ คำว่า วิมุตติ หมายเอาอรหัตตผลจำแนกเป็น ๒ คือ เจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติ ส่วนวิมุตติญาณทัสสนะ หมายเอาปัจจเวกขณญาณ คือ วิมุตติที่สืบเนื่องมาจากผลแห่งนิพพิทาและวิราคะ จัดเป็นโลกุตตระ

วิมุตติ ของพระอเสขะ มีไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ที่บริบูรณ์

๔. วิสุทธิ ความหมดจด

วิสุทธิ คือ ความหมดจด หรือ ความบริสุทธิ์ หมายถึง การชำระจิตของตนให้หมดจดบริสุทธิ์ผ่องแผ้วจากกิเลสทั้งปวง เป็นความหมดจดที่เกิดขึ้นด้วยปัญญาพิจารณาเห็นอย่างถ่องแท้

อุทเทสแห่งวิสุทธิ

๑. ปญฺญาย ปริสุชฺฌติ. ย่อมหมดจดด้วยปัญญา

(ยักขสังยุต สคาถวรรค สังยุตตนิกาย)

๒. เอส มคฺโค วิสุทฺธิยา. นั่น (คือนิพพิทา) เป็นทางแห่งวิสุทธิ

(มัคควรรค ธรรมบท ขุททกนิกาย)

การถือความหมดจด

ลัทธิศาสนาพราหมณ์ ถือว่าความหมดจดจะมีได้ด้วยการชำระบาป โดยทำพิธีลอยบาปทิ้งเสียในแม่น้ำคงคา (ที่เรียกว่าอาบน้ำชำระบาป) ลัทธิศาสนาอื่นๆ เช่น คริสต์ศาสนา ถือว่าความหมดจดจะมีได้ด้วยการสวดมนต์ขอพรต่อพระผู้เป็นเจ้าเพื่อทรงยกโทษให้

พระพุทธศาสนา ถือว่า ความดีความชั่ว หรือบุญและบาป จะมีได้เพราะตนเองเป็นผู้กระทำขึ้น ไม่มีใครมาช่วยทำให้บริสุทธิ์หรือไม่บริสุทธิ์ได้ สมดังพระพุทธพจน์ในธรรมบทขุททกนิกายว่า “บุคคลทำบาปเอง ย่อมเศร้าหมองเอง ไม่ทำบาปเอง ย่อมหมดจดเอง ความหมดจดและความเศร้าหมองเป็นของเฉพาะตน คนอื่นยังคนอื่นให้หมดจดหาได้ไม่”

ความหมดจดจากกิเลสอันเป็นภายใน จะต้องอาศัยปัญญาหรือญาณเป็นปฏิทาเครื่องชำระตนให้เข้าถึงความบริสุทธิ์ตามหลักวิปัสสนาญาณ ๙

วิปัสสนาญาณ ๙

วิปัสสนาญาณ แปลว่า ญาณในวิปัสสนา คือญาณที่นับเข้าในวิปัสสนา ได้แก่ อาการของจิตที่เกิดปัญญารู้เห็นแจ้งสภาวะความจริงของสิ่งทั้งหลายด้วยอาศัยวิปัสสนาญาณที่ละเอียดบริสุทธิ์ขึ้นไปเป็นขั้นๆ ตามลำดับ ประกอบด้วย

๑. **อุทยัพพยญาณ** ญาณเห็นความเกิดและความดับ คือญาณพิจารณาความเกิดขึ้นและความดับไปแห่งสังขารหรือเบญจขันธ์ จนเห็นชัดว่าสังขารเกิดขึ้นแล้วดับไป

๒. **ภังคญาณ** ญาณเห็นความเสื่อมสลาย คือญาณพิจารณาเห็นสังขารทั้งปวงล้วนจะต้องแตกสลายไป

๓. **ภยตูปัฏฐานญาณ** ญาณเห็นสังขารปรากฏเป็นของน่ากลัว คือญาณพิจารณาเห็นความแตกสลายอันมีทั่วไปแก่สรรพสิ่ง พิจารณาเห็นสังขารไม่ว่าจะเป็นไปในภพใดก็จะต้องเสื่อมและแตกสลายไป เห็นปรากฏเป็นสภาวะที่น่ากลัว

๔. **อาทีนวญาณ** ญาณอันคำนึงเห็นโทษ ญาณพิจารณาเห็นสังขารทั้งปวงซึ่งล้วนแต่ต้องแตกสลายไปเป็นของน่ากลัว ไม่ปลอดภัยพิจารณาเห็นสังขารทั้งปวงนั้นว่าเป็นโทษ มีความแปรเปลี่ยนและดับไปไม่มีที่สิ้นสุดทั้งระคนด้วยทุกข์อยู่ร่ำไป

๕. **นิพพิทาญาณ** ญาณอันคำนึงเห็นความหน่าย คือญาณพิจารณาเห็นสังขารว่าเป็นโทษเช่นนั้นแล้วย่อมเกิดความหน่ายไม่ติดใจในสังขารทั้งปวง

๖. **มุญจิตุกัมยตาญาณ** ญาณอันคำนึงใคร่จะพ้นไป คือญาณที่พิจารณาเพื่อหาทางเปลื้องตนออกจากสังขาร ปรารถนาที่จะพ้นไปเสียจากการเกิดและดับแห่งสังขาร

๗. ปฏิสังขาญาณ ญาณพิจารณาหาทางหลุดพ้น คือ เมื่อต้องการจะพ้นไปจึงกลับหันไปยกเอาสังขารขึ้นพิจารณากำหนดด้วยไตรลักษณ์ เพื่อหาอุบายที่จะปลดเปลื้องออกไปจากสังขารทั้งหลาย

๘. สังขารุเปกขาญาณ ญาณอันคำนึงด้วยความเป็นกลางต่อสังขาร ได้แก่ญาณพิจารณาเห็นความจริงสังขารแล้ววางใจเป็นกลางในสังขาร โดยไม่ยินดียินร้ายในสังขารและไม่ยึดมั่นถือมั่น วางใจเป็นกลางด้วยปัญญา เกิดญาณพิจารณามุ่งไปยังพระนิพพาน โดยเลิกละความเกี่ยวเกาะกับสังขารเสียได้

๙. สัจจานุโลมิกญาณ หรือ อนุโลมญาณ ญาณอันเป็นไปด้วยโดยอนุโลมแก่การหยั่งรู้อริยสัจ คือเมื่อพิจารณาวางใจเป็นกลางต่อสังขารทั้งหลาย กำหนดพิจารณามุ่งตรงต่อนิพพาน ญาณอันคล้อยหรืออนุโลมต่อการหยั่งรู้อริยสัจย่อมเกิดขึ้นในลำดับถัดไปซึ่งเป็นขั้นสุดท้ายของวิปัสสนาญาณ แต่นั้น ก็จะเกิด**โคตรภูญาณ** (ญาณครอบโคตร) ได้แก่ปัญญาที่อยู่ในลำดับจะถึงอริยมรรคในขั้นหัวต่อจะพ้นภาวะปุถุชนขึ้นสู่ภาวะอริยบุคคลมาคั่นกลาง แล้วเกิดมรรคญาณให้สำเร็จความเป็นพระอริยบุคคลต่อไป

วิสุทธิ (อีกบรรยายหนึ่ง)

อุทเทส

๓. **มคฺคานฏฺฐงฺคิโก เสฏฺโฐ ....**
เอส มคฺโค นตฺถญฺโญ ทสฺสนสฺส วิสุทฺธิยา.

ทางมีองค์ ๘ เป็นทางประเสริฐสุดแห่งทางทั้งหลาย ทางนั่นแลไม่มีทางอื่นเพื่อความหมดจดแห่งทัสสนะ

(มัคควรรค ธรรมบท ขุททกนิกาย)

อริยมรรค

อริยมรรค ทางอันประเสริฐ คือ วิธีปฏิบัติเพื่อดำเนินไปสู่ความดับทุกข์ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า **มัชฌิมาปฏิปทา** ทางสายกลาง กำหนดข้อปฏิบัติสายกลางไว้ไม่ตึงมากเกินไป ไม่ย่อหย่อนเกินไป เป็นหลักปฏิบัติตามธรรมชาติ พอเหมาะพอดีไม่สุดโต่งไปทางใดทางหนึ่ง คือ ไม่อยู่ในประเภทกามสุขัลลิกานุโยคและอัตตกิลมถานุโยค

๑. สัมมาทิฏฐิ เห็นชอบ การมีความเห็นถูกต้อง แยกเป็น ๒ ระดับ คือ

(๑) **ความเห็นชอบระดับโลกิยะ** การมีความเห็นถูกต้องตามคลองธรรมคือเห็นว่าบุญบาปมีจริง ผลแห่งทานที่ทำแล้วมีจริง มารดาบิดามีบุญคุณจริงหรือเชื่อว่าทำดีแล้วดี เมื่อทำ

ชั่วแล้วชั่ว เป็นต้น ความเห็นชอบในระดับนี้เป็นการเตรียมความพร้อมที่จะทำให้ประพฤติปฏิบัติดีพัฒนาตนเข้าสู่การฝึกอบรมตามหลักศีลสิกขา

(๒) **ความเห็นชอบระดับโลกุตตระ** การมีความเห็นถูกต้องตามความเป็นจริง คือ เห็นตรงตามสภาวะแห่งเหตุปัจจัยหรือปัญญาอันเห็นชอบในอริยสัจ ๔ เห็นไตรลักษณ์ และรู้ว่าอะไรเป็นกุศลมูลและอกุศลมูลหรือเห็นปฏิจจสมุปบาท ได้แก่ เห็นว่า สภาวธรรมทั้งปวงอาศัยกันและกันเกิดขึ้น สรรพสิ่งเป็นเหตุเป็นผลกันเกิดขึ้นตั้งอยู่และดับไป เป็นต้น

สัมมาทิฏฐิ ถือเป็นองค์ประกอบสำคัญของมรรคในฐานะเป็นจุดเริ่มต้นการปฏิบัติธรรม ฉะนั้น การสร้างเสริมสัมมาทิฏฐิให้เกิดขึ้นจึงเป็นสิ่งสำคัญยิ่ง

๒. สัมมาสังกัปปะ ดำริชอบ หมายถึง ความคิดนึกตรึกตรองที่ถูกต้องเป็นกุศลด้วยมโนสุจริต คือ ความคิดนึกตรึกตรองที่ปลอดจากกาม ไม่ติดในการปรนเปรอสนองความอยากของตน ๑ ความนึกตรึกตรองที่ปราศจากพยาบาท คิดมีเมตตาไม่ขัดเคืองเพ่งมองผู้อื่นในแง่ร้าย ๑ ความนึกตรึกตรองที่ปราศจากการเบียดเบียน คิดมีกรุณาไม่คิดร้ายต่อผู้อื่นสัตว์อื่น ๑

๓. สัมมาวาจา วาจาชอบ หมายถึง การใช้คำพูดกับผู้อื่นได้อย่างเหมาะสมถูกต้องด้วยหลักแห่งวจีสุจริต ๔ หรือการเว้นวจีทุจริต ๔

๔. สัมมากัมมันตะ กระทำชอบ หมายถึง การมีพฤติกรรมที่แสดงออกทางกายถูกต้องตามหลักกายสุจริต ๓ หรือการเว้นจากกายทุจริต ๓

๕. สัมมาอาชีวะ การเลี้ยงชีพชอบ หมายถึง การเว้นขาดจากมิจฉาชีพต่างๆ เช่น การทำการหลอกลวง การใช้เล่ห์เหลี่ยม การมีกลโกง การขูดรีด การฉ้อฉล การค้ากำไรเกินควร หรือการเว้นขาดจากมิจฉาวณิชชาคือการค้าขายที่ไม่ชอบธรรมก่อให้เกิดโทษ ๕ อย่าง

๖. สัมมาวายามะ พยายามชอบ หมายถึง การมีความเพียรพยายามที่ถูกต้องตามหลักการสร้างความเพียรชอบ ๔ ประการ คือ เพียรระวังไม่ให้ความชั่วเกิดขึ้นในใจตน ๑ เพียรละกำจัดความชั่วที่เกิดขึ้นแล้วให้หมดไป ๑ เพียรทำกุศลคุณความดีที่ยังไม่เกิดให้เกิดมีขึ้น ๑ เพียรรักษากุศลที่เกิดขึ้นไปแล้วให้ตั้งมั่นเจริญยิ่งขึ้นไป ๑

๗. สัมมาสติ ระลึกชอบ หมายถึง การมีสติระลึกรู้ก่อนทำ พูด คิด หรือในขณะทำ พูด คิดอยู่เสมอ เพื่อไม่ให้พลั้งเผลอประมาทจนเป็นเหตุให้ทำอกุศลกรรม กล่าวในชั้นสูงขึ้นไป ได้แก่ การตั้งสติกำหนดพิจารณาให้รู้เห็นตามความจริงแห่งสภาวธรรมที่เรียกว่า การเจริญสติปัฏฐาน ๔ คือ กาย เวทนา จิต ธรรม ว่าเป็นแต่เพียงกาย เวทนา จิต ธรรม ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตนที่จะยึดมั่นถือมั่น

๘. สัมมาสมาธิ ตั้งใจมั่นชอบ หมายถึง การมุ่งมั่นบำเพ็ญเพียรทำจิตให้มีภาวะแน่วแน่

อยู่ในอารมณ์ (อารมณ์ในทางธรรมหมายถึงสิ่งยึดหน่วงจิตสิ่งที่จิตนึกคิด) ที่เกิดในทางกุศลโดยส่วนเดียวและสามารถข่มกิเลสเครื่องกั้นจิตไม่ให้บรรลุคุณธรรมความดีไว้ได้ ด้วยการฝึกสมาธิตามลำดับขั้นตั้งแต่หยาบไปจนถึงขั้นละเอียด

วิสุทธิ ๗

วิสุทธิ คือ ทางแห่งความหมดจดด้วยปัญญาที่อุดหนุนส่งเสริมกันให้สูงขึ้นเป็นขั้นๆ ตามลำดับ ดังนี้

๑. **สีลวิสุทธิ** ความหมดจดแห่งศีล หมายถึง การรักษาศีลตามภูมิชั้นของตนให้บริสุทธิ์และให้เป็นไปเพื่อสมาธิ ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคระบุว่า ได้แก่ ปาริสุทธิศีล ๔ คือ

(๑) ปาติโมกขสังวรศีล ศีลคือความสำรวมในพระปาติโมกข์

(๒) อินทรียสังวรศีล ศีลคือความสำรวมอินทรีย์ ๖ มิให้บาปอกุศลเกิดขึ้นเมื่อกระทบอารมณ์ทั้งที่น่าปรารถนาและไม่น่าปรารถนา

(๓) อาชีวปาริสุทธิศีล ศีลคือความหมดจดแห่งอาชีพ ได้แก่ การเลี้ยงชีพโดยทางที่ชอบธรรมที่สุจริต ไม่ทำเล่ห์อุบายต่างๆ เพื่อให้เขาศรัทธาถวายปัจจัย

(๔) ปัจจยปัจจเวกขณศีล ศีลคือการพิจารณาก่อนบริโภคใช้สอยปัจจัยเครื่องอาศัยของบรรพชิต ๔ อย่าง คือ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะและยารักษาโรค ด้วยการพิจารณาให้เป็นไปโดยถูกต้องตามความประสงค์และประโยชน์แท้จริงของปัจจัยนั้นๆ ไม่บริโภคใช้สอยด้วยตัณหาราคะ เป็นต้น

๒. **จิตตวิสุทธิ** ความหมดจดแห่งจิต หมายถึง ความหมดจดที่เกิดจากฌานสมาบัติคือความมีจิตมั่นคงแน่วแน่ในการปฏิบัติธรรมหรือการฝึกอบรมจิตจนเกิดสมาธิเพื่อเป็นบาทฐานแห่งวิปัสสนาปัญญา ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคระบุว่า ได้แก่ สมาบัติ ๘

๓. **ทิฏฐิวิสุทธิ** ความหมดจดแห่งทิฏฐิ หมายถึง ความหมดจดที่เกิดจากความรู้ ความเข้าใจสามารถมองเห็นนามรูปหรือเบญจขันธ์ตามสภาวะที่เป็นจริง เป็นเหตุข่มความเข้าใจผิดว่าเป็นสัตว์บุคคลเสียได้

๔. **กังขาวิตรณวิสุทธิ** ความหมดจดแห่งฌานเป็นเครื่องข้ามพ้นความสงสัย หมายถึง ความหมดจดบริสุทธิ์ของปัญญาในขั้นที่ทำให้สามารถกำจัดความสงสัยเสียได้ คือภาวะจิตที่กำหนดรู้ปัจจัยแห่งนามรูปได้แล้ว จึงละความสงสัยในสักกายทิฏฐิ ความเห็นว่าเป็นตัวตนในนามรูปทั้งที่เป็นอดีต ปัจจุบัน และอนาคตกาล ตรงกับคำว่า **ธัมมฐิติญาณ ยถาภูตญาณ**หรือ**สัมมาทัสสนะ**

๕. **มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ** ความหมดจดแห่งญาณที่รู้เห็นว่าเป็นทางหรือมิใช่ทาง หมายถึง ความหมดจดด้วยการเริ่มเจริญวิปัสสนาต่อไปด้วยพิจารณากลาปะ (สิ่งที่อยู่กันเป็นหมวดหมู่ กลุ่มก้อนหรือพิจารณาโดยภาพรวม) จนมองเห็นความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปแห่งสังขารทั้งหลาย อันเรียกว่า **อุทยัพพยานุปัสสนา** จัดเป็นตรุณวิปัสสนา คือวิปัสสนาญาณอ่อนๆ แล้ววิปัสสนูปกิเลสเกิดขึ้น กำหนดได้ว่า มิใช่ทาง ส่วนวิปัสสนาที่เริ่มดำเนินเข้าสู่วิถีนั่นแหละเป็นทางถูกต้อง แล้วเตรียมที่จะประคองจิตไว้ในวิปัสสนาญาณนั้นต่อไป

๖. **ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ** ความหมดจดแห่งญาณเป็นเครื่องเห็นทางปฏิบัติ หมายถึง ความหมดจดด้วยการทำความเพียรในวิปัสสนาญาณ โดยเริ่มตั้งแต่อุทยัพพยานุปัสสนา-ญาณที่พ้นจากอุปกิเลสดำเนินเข้าสู่วิถีทางแล้วนั้นเป็นต้นไป จนถึงสัจจานุโลมิกญาณหรืออนุโลมญาณอันเป็นที่สุดแห่งวิปัสสนา ต่อแต่นั้น ก็จะเกิดโคตรภูญาณคั่นระหว่าง วิสุทธิข้อนี้กับข้อสุดท้ายเป็นหัวต่อแห่งความเป็นปุถุชนกับความเป็นอริยบุคคล **กล่าวโดยสรุปวิสุทธิข้อที่ ๖ ก็คือวิปัสสนาญาณ ๙ ทั้งหมด**

๗. **ญาณทัสสนวิสุทธิ** ความหมดจดแห่งทัสสนะ คือความหมดจดที่เกิดจากความรู้เห็นด้วยปัญญาในอริยมรรค ๔ หรือมรรคญาณอันเกิดถัดจากโคตรภูญาณเป็นต้นไป เมื่อมรรคจิตเกิดขึ้นแล้ว ผลจิตแต่ละอย่างย่อมเกิดขึ้น เป็นอันบรรลุผลที่เป็นจุดหมายสูงสุดแห่งวิสุทธิหรือไตรสิกขา

วิสุทธิทั้ง ๗ เป็นหลักความหมดจดบริสุทธิ์ที่สูงขึ้นไปเป็นขั้นๆ เป็นธรรมที่ชำระตนให้บริสุทธิ์หรือยังไตรสิกขาให้บริบูรณ์เป็นขั้น ๆ โดยลำดับจนบรรลุนิพพานท่านเปรียบว่า **ประดุจรถ ๗ ผลัด ที่คอยรับส่งต่อกันให้บุคคลถึงที่หมายปลายทาง ฉะนั้น**

มรรคมีองค์ ๘ สงเคราะห์เข้าในวิสุทธิ ๗

สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ จัดเข้าใน**สีลวิสุทธิ**

สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ จัดเข้าใน**จิตตวิสุทธิ**

สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ จัดเข้าในวิสุทธิทั้ง ๕ ที่เหลือ โดยสัมมาสังกัปปะ ทำกิจพิจารณา สัมมาทิฏฐิ ทำกิจสันนิษฐาน

ในวิสุทธิ ๗ วิสุทธิ ข้อที่ ๖ กับ ๗ จัดเป็นโลกุตตรธรรม เพราะภาวะที่เป็นอริยมรรคและอริยผล ส่วนวิสุทธิข้อที่ ๑ - ๕ จัดเป็นโลกิยธรรม

๕. สันติ ความสงบ

สันติ ความสงบ หมายถึงความสงบที่เป็นไปในทวารทั้ง ๓ คือความสงบทางกาย ความสงบทางวาจาและความสงบทางใจ สันติในที่นี้จำแนกเป็น ๒ คือ

๑. **สันติภายนอก** ความสงบทางกายและสงบทางวาจา คือ การเว้นจากกายทุจริต ๓ และวจีทุจริต ๔

๒. **สันติภายใน** ความสงบทางใจ คือการคิดในทางที่ดีเว้นจากมโนทุจริต ๓ ความสงบทางใจนี้รวมถึงการฝึกหัดอบรมจิตในชั้นละเอียดสูงขึ้นเพื่อยังจิตให้สงบจากกิเลสด้วย

อุทเทสแห่งสันติ

๑. **สนฺติมคฺคเมว พฺรูหย.** สูจงพอกพูนทางแห่งความสงบ นั่นแล

(มัคควรรค ธรรมบท ขุททกนิกาย)

๒. **นตฺถิ สนฺติ ปรํ สุขํ.** สุข (อื่น) ยิ่งกว่าความสงบไม่มี

(สุขวรรค ธรรมบท ขุททกนิกาย)

๓. **โลกามิสํ ปชเห สนฺติเปกฺโข.** ผู้เพ่งความสงบ พึงละอามิสในโลกเสีย

(สคาถวรรค สังยุตตนิกาย)

อุทเทสที่ ๑ ทางแห่งสันติ หรือทางแห่งความสงบ ได้แก่ ไตรทวารคือทางทำกรรม ๓ ทาง ประกอบด้วย กายทวาร วจีทวาร และมโนทวาร ที่เป็นไปโดยสุจริต เว้นจากทุจริต ในการทำกรรมทางทวารทั้ง ๓ นั้น มโนกรรม นับว่ามีอิทธิพลต่อชีวิตคนมากที่สุดในทางที่จะนำให้ไปสู่สันติหรือในฝ่ายตรงข้ามกับสันติ เพราะการแสดงออกทางกายและวาจาจะเป็นไปโดยสงบเรียบร้อยหรือไม่สงบเรียบร้อยนั้น ย่อมขึ้นอยู่กับใจเป็นสำคัญ เพราะใจเป็นใหญ่เมื่อใจคิดชั่วแล้วพฤติกรรมที่แสดงออกก็มักเป็นไปในทางอกุศล เมื่อใจคิดดีการแสดงออกมาก็มักดำเนินไปในทางกุศลเป็นไปในทางดี

อุทเทสที่ ๒ ที่ว่าสุขอื่นยิ่งกว่าความสงบไม่มี คำว่า **ความสงบ** พระอรรถกถาจารย์ได้ให้ความหมายไว้ในอรรถกถาธรรมบทว่า หมายถึง **พระนิพพาน** มีอธิบายว่า ความสุขอย่างอื่นก็เป็นความสุขเหมือนกัน แต่ความสุขซึ่งเกิดจากความสงบระงับกิเลส คือนิพพาน จัดเป็นความสุขอย่างแท้จริง

ในอุทเทสที่ ๓ ผู้เพ่งความสงบพึงละอามิสในโลกเสีย คำว่า **อามิสในโลก** หรือ ที่เรียกว่า **โลกามิส** แปลว่าเหยื่อแห่งโลก หมายถึงเครื่องล่อใจให้ติดอยู่ในโลกดุจเหยื่อที่เบ็ดเกี่ยว

อยู่ในที่นี้ได้แก่กามคุณ ๕ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ (สัมผัส) ที่น่าปรารถนา นำพาใจให้กำหนัดยินดี โดยผู้มุ่งหวังจะบรรลุสันติอันเป็นไวพจน์ของนิพพาน พึงละอามิสในโลก คือกามคุณนั้นเสีย

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสสอนให้พูนทางแห่งสันติ เพราะทรงประสงค์ให้เหล่าพุทธบริษัทได้ประสบความสุขอย่างแท้จริง เพราะความสุขอันเกิดแต่ความสงบเป็นสุขอย่างยิ่ง ดังในอุทเทสข้อที่ ๒ ว่า **นตฺถิ สนฺติ ปรํ สุขํ** สุขอื่นยิ่งกว่าความสงบไม่มี

ปฏิปทาแห่งสันติ

การทำใจไม่ให้ติดอยู่ในกามคุณ ๕ จัดเป็นปฏิปทาของผู้สงบดีแล้ว ผู้พิจารณาเห็นโทษแห่งอามิสในโลกว่าเป็นเครื่องล่อใจให้ติดอยู่ในโลกดุจเหยื่ออันเกี่ยวเบ็ดอยู่ แล้วละทิ้งอามิสได้เด็ดขาด มีอาการเหมือนหยดน้ำไม่ติดใบบัว ดังพระบาลีในชราสูตรว่า

อุทพินฺทุ ยถาปิ โปกฺขเร
ปทุเม วาริ ยถา น ลิมฺปติ
เอวํ มุนิ โน ปลิมฺปติ
ยทิทํ ทิฏฺฐสุตํ มุเตสุ วา.

(สุตตนิบาต ขุททกนิกาย)

ความว่า หยาดแห่งน้ำย่อมไม่ติดบนใบบัว แม้ฉันใด วารี ย่อมไม่ติดในดอกปทุม แม้ฉันใด มุนี ย่อมไม่เข้าไปติดในรูปที่ได้เห็น เสียงที่ได้ยินและในอารมณ์ที่ได้รู้ ฉันนั้น

สันติ เป็นได้ทั้งโลกิยธรรมและโลกุตตรธรรม ที่เป็นโลกิยธรรมตรงกับพระบาลีว่า **"น หิ รุณฺเณน โสเกน สนฺติ ปปฺโปติ เจตโส."** บุคคลย่อมถึงความสงบแห่งจิตด้วยการร้องไห้ด้วยความเศร้าโศกก็หาไม่ และที่เป็นโลกุตตรธรรม ตรงกับพระบาลีว่า **"โลกามิสํ ปชเห สนฺติเปกฺโข"** ผู้เพ่งสันติพึงละโลกามิสเสีย

๖. นิพพาน ความดับทุกข์

นิพพานในความหมาย ๒ นัย

๑. นิพพาน แปลว่า **ความดับหรือเย็น** หมายถึง สภาพที่ดับกิเลส คือราคะ โทสะ และโมหะ ได้อย่างเด็ดขาดหรือดับเพลิงกิเลสดับทุกข์ในวัฏฏะมีชาติ ชราและมรณะได้อย่างหมดสิ้นแล้ว กล่าวคือ การดับกิเลสได้สนิทไม่มีเบญจขันธ์เหลือ ได้แก่ การสิ้นชีวิตของพระอรหันต์ทั้งหลายที่เรียกว่า การดับขันธปรินิพพาน ได้แก่ อนุปาทิเสสนิพพาน

๒. นิพพาน แปลว่า **ธรรมหาเครื่องเสียบแทงมิได้** หมายถึง ภาวะจิตที่ปราศจากตัณหาเครื่องเสียบแทงใจให้ดิ้นรนไปตามตัณหา ๓ คือ กามตัณหา ภาวตัณหา และวิภวตัณหา เป็นภาวะจิตของผู้ที่ดับกิเลสได้แล้ว แต่ยังดำรงเบญจขันธ์อยู่ คือ ยังมีชีวิตอยู่ตามปกติ ได้แก่ พระอริยบุคคลที่ได้บรรลุอรหัตตผลสำเร็จเป็นพระอรหันต์แล้ว ตามนัยความหมายนี้ ได้แก่ สอุปาทิเสสนิพพาน

นิพพาน (ในความหมายอีกนัยหนึ่ง) แปลว่า **ความดับทุกข์** หมายถึงภาวะแห่งจิตที่เป็นสุขสูงสุดเพราะไร้กิเลสไร้ทุกข์เป็นภาวะที่สงบบริสุทธิ์ หลุดพ้น สิ้นทุกข์ เย็นเป็นสุขอย่างยิ่ง เป็นอมตะเป็นอิสรภาพสมบูรณ์ จัดเป็นโลกุตตรธรรม

อุทเทสแห่งนิพพาน

๑. **นิพฺพานํ ปรมํ วทนฺติ พุทฺธา.**
พระพุทธเจ้าทั้งหลายย่อมกล่าวนิพพานว่ายวดยิ่ง
(มหาปรินิพพานสูตร มหาวรรค ทีฆนิกาย)

๒. **นิพฺพานคมนํ มคฺคํ ขิปฺปเมว วิโสธเย.**
พึงรีบรัดชำระทางไปนิพพาน
(มัคควรรค ธรรมบท ขุททกนิกาย)

๓. **นิพฺพานํ ปรมํ สุขํ.**
นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง
(สุขวรรค ธรรมบท ขุททกนิกาย)

จุดประสงค์ของการแสดงอุทเทสแห่งนิพพาน

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงประมวลพระพุทธภาษิตยกเป็นอุทเทสแห่งนิพพานนี้ไว้ด้วยพระปรีชาสามารถอันสูงยิ่ง เมื่อพิจารณาแล้วจะเห็นความประสงค์ของพระองค์ท่าน ๓ ประการ

๑. เพื่อทรงแสดงอุดมการณ์หรือจุดหมายสูงสุดแห่งพระพุทธศาสนา คือนิพพาน

๒. เพื่อทรงแสดงเหตุโดยชักชวนพุทธบริษัทให้แผ้วถางทางบรรลุนิพพาน

๓. เพื่อทรงพรรณนาผลว่านิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง

การสิ้นสุดแห่งการเวียนว่ายตายเกิดในลัทธิศาสนาต่างๆ

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงประมวลมติเกี่ยวกับหลักการสิ้นสุดแห่งการเวียนว่ายตายเกิดมาบางศาสนาแสดงไว้ เพื่อให้ผู้ศึกษาได้พิจารณา ทั้งนี้ เพื่อที่จะอธิบายความหมายนิพพานให้เข้าใจชัดเจนยิ่งขึ้น

ลัทธิศาสนาพราหมณ์ หรือฮินดู โดยพราหมณ์ถือกันว่า มีต้นเค้าเดิมอย่างหนึ่งเรียกว่า ปรมาตมัน แบ่งภาคออกไปเข้าสิงรูปกายที่เรียกว่า อาตมัน ที่ตกอยู่ในคติแห่งกรรม คือถ้าทำบาปหนักขั้นอนันตริยกรรม เมื่อจุติจากร่างนั้นแล้ว ย่อมตกนรกไม่มีกำหนดพ้น ถ้าทำบาปไม่มากนัก ย่อมตกนรกชั่วคราวบ้าง เกิดเป็นมนุษย์ชั้นเลวบ้าง เกิดเป็นสัตว์ดิรัจฉานบ้าง ส่วนที่ทำความดีพอประมาณ ย่อมเกิดในสวรรค์ชั้นต่ำหรือเกิดในมนุษยโลก

สรุปความว่า ความดีย่อมผลัดเปลี่ยนคติให้ดีขึ้น ทำดีมากขึ้น คติย่อมดีมากขึ้น เมื่อท่องเที่ยวไปอย่างนี้แล้วในที่สุดย่อมถึงความบริสุทธิ์จากบาปทั้งปวงได้ ชื่อว่า มหาตมัน และมหาตมันนั้นจุติจากร่างที่สุดแล้ว ย่อมกลับเข้าหาปรมาตมัน แล้วเป็นอยู่คงที่ไม่จุติอีก ตามที่กล่าวนี้เป็นที่สุดสังสารวัฏ แห่งการเวียนว่ายตายเกิดของศาสนาพราหมณ์ เรียกว่า **นิรวาณมฺ** (อ่านว่า นิระวาณัม เทียบได้กับคำว่านิพพาน)

ศาสนาคริสต์ มีการบัญญัติที่สุดของการเวียนว่ายตายเกิดเช่นเดียวกับศาสนาพราหมณ์ กล่าวคือ หากผู้ใดได้ทำความดีตามหลักคำสอนในศาสนาของตนอย่างถึงที่สุดแล้วหรือนักบุญหลังจากตายแล้วย่อมได้ขึ้นสวรรค์อยู่กับพระเจ้าเป็นนิรันดร ไม่มีการกลับมาเกิดเป็นมนุษย์และสัตว์ดิรัจฉาน

พระพุทธศาสนา สำหรับนิพพานในพระพุทธศาสนาแสดงมูลเหตุอันแต่งสังขาร (อวิชชา) เป็นต้นสาย นิพพานเป็นปลายสายและปฏิเสธอัตตา แต่ยอมรับความเชื่อมถึงกันแห่งจุติจิตกับ

ปฏิสนธิจิตในภพหน้าและยอมรับการเวียนว่ายตายเกิดในภพภูมิต่างๆ เช่น ตกนรก เป็นเปรต อสุรกาย สัตว์ดิรัจฉาน เป็นมนุษย์ เทวดาในสวรรค์ชั้นต่างๆ อันเป็นไปด้วยอำนาจกรรม แต่การตกนรกมีระยะสิ้นสุด คือเมื่อชดใช้กรรมหมดแล้ว เช่น พระเทวทัต เป็นตัวอย่าง โดยจะถึงความบริสุทธิ์แห่งจิตที่ยุติการเวียนว่ายตายเกิดได้เด็ดขาดต่อเมื่อใช้วิปัสสนาปัญญาปฏิบัติบำเพ็ญเพียรจนถึงการบรรลุอรหัตตผลเท่านั้น ไม่ยอมรับเรื่องการบริสุทธิ์แห่งจิตด้วยการรอคอยให้บริสุทธิ์เองหรือเกิดจากสิ่งอื่นมาดลบันดาล

พระพุทธศาสนายกย่องนิพพานว่าเป็น**อมตธรรม** สมดังพระบาลีว่า **"อปฺปมาโท อมตํ ปทํ."** ความว่า ความไม่ประมาทเป็นทางไม่ตายและยกย่องว่าเป็นสถานที่อันไม่จุติ ไม่มีความเศร้าโศก ดังในพระบาลีว่า **"เต ยนฺติ อจฺจุตํ ฐานํ ยตฺถ คนฺตฺวา น โสจเร."** ความว่า มุนีเหล่านั้นย่อมไปสู่สถานที่อันไม่จุติที่ไปแล้วไม่เศร้าโศก

นิพพานธาตุ ๒

ในพระบาลีทุกนิบาต อิติวุตตกะ ขุททนิกาย พระไตรปิฎก เล่มที่ ๒๕ พระพุทธองค์ได้ตรัสแสดงธรรมนิพพานธาตุ จำแนกเป็น ๒ ประเภท คือ

๑. สอุปาทิเสสนิพพานธาตุ ดับกิเลสยังมีเบญจขันธ์เหลือ ยังมีอุปาทิเหลืออยู่ หมายถึง สิ้นแต่กิเลสแต่ยังมีชีวิตอยู่ ที่เรียกว่า **กิเลสปรินิพพาน** ได้แก่ภาวะที่ดับสิ้นกิเลสของพระอรหันต์หรือนิพพานของอรหันต์ผู้ยังเสวยอารมณ์ที่น่าชอบใจและไม่น่าชอบใจในทางอินทรีย์ ๕ คือตา หู จมูก ลิ้น กาย ยังต้องประสบกับสิ่งที่เป็นโลกธรรมอยู่แต่สิ่งเหล่านั้นเป็นเพียงสิ่งที่ปรากฏขึ้นแก่พระอรหันต์เท่านั้น ไม่สามารถกลับมากำเริบขึ้นได้อีก

๒. อนุปาทิเสสนิพพานธาตุ ดับกิเลสไม่มีเบญจขันธ์เหลือ เป็นนิพพานธาตุไม่มีอุปาทิเหลือ ได้แก่ ภาวะที่ดับกิเลสไม่มีเบญจขันธ์เหลือ คือ สิ้นทั้งกิเลสและชีวิต ที่เรียกว่า **ขันธปรินิพพาน** ภาวะที่สิ้นชีวิตของพระอรหันต์หรือนิพพานของพระอรหันต์

อุปาทิ หมายถึงสภาพที่ถูกตัณหา เป็นต้น ยึดครองไว้มั่น ได้แก่ **เบญจขันธ์**

การจำแนกประเภทนิพพาน

ในคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะและอภิธัมมัตถสังคหฎีกา ได้จำแนกประเภทนิพพานไว้ ๓ คือ

๑. นิพพานว่าโดยสภาวะหรือโดยลักษณะ จำแนกเป็นอย่างเดียว ได้แก่ ภาวะที่สลัดออกจากภพ

๒. นิพพานว่าโดยปริยายแห่งเหตุ จำแนกเป็น ๒ คือ สอุปาทิเสสนิพพานธาตุ ภาวะที่ดับกิเลสได้แต่ยังมีอุปาทิเหลือและอนุปาทิเสสนิพพานธาตุ ภาวะที่ดับกิเลสและปราศจากอุปาทิ

๓. นิพพานว่าโดยอาการที่เห็นไตรลักษณ์ จำแนกเป็น ๓ คือ

๑) สุญญตนิพพาน ภาวะจิตที่หยั่งเห็นความว่าง แล้วหมดความยึดมั่น คือ พิจารณาเห็นนามรูปโดยความเป็นอนัตตาเป็นภาวะจิตที่หลุดพ้นจากทุกข์ เพราะเห็นอนัตตลักษณะ

๒) อนิมิตตนิพพาน ภาวะจิตที่หลุดพ้นจากทุกข์ ด้วยพิจารณาเห็นนามรูปโดยความไม่เที่ยงแล้วถอนนิมิต คือ ราคะ โทสะและโมหะ ออกเสียได้เป็นภาวะจิตที่หลุดพ้นจากทุกข์ เพราะเห็นอนิจจลักษณะ

๓) อัปปณิหิตนิพพาน ภาวะจิตที่พิจารณาเห็นนามรูปโดยความเป็นทุกข์ถอนความปรารถนาด้วยอำนาจกิเลสมีราคะ เป็นต้นนั้นเสียได้ เป็นภาวะจิตที่หลุดพ้นจากทุกข์เพราะเห็นทุกขลักษณะ

บาลีแสดงปฏิปทาแห่งนิพพาน

๑. อปฺปมาทรโต ภิกฺขุ ปมาเท ภยทสฺสิ วา
อภพฺโพ ปริหานาย นิพฺพานสฺเสว สนฺติเก.

ภิกษุยินดีในความไม่ประมาทแล้ว หรือเห็นภัยในความประมาทโดยปกติ ย่อมเป็นผู้ไม่ควรเพื่อเสื่อมรอบ ย่อมปฏิบัติใกล้นิพพานทีเดียว

(อัปปมาทวรรค ธรรมบท ขุททกนิกาย))

ปฏิปทาแห่งนิพพานตามพระพุทธภาษิตนี้ มีความไม่ประมาทเป็นธรรมสำคัญที่จะนำผู้ปฏิบัติบรรลุนิพพาน เพราะภิกษุผู้จะบรรลุนิพพานได้ต้องเป็นผู้ไม่ประมาท เห็นเวรภัยอันเนื่องจากความประมาทหรือการอยู่ปราศจากสติ เมื่อไม่ประมาทย่อมไม่เป็น เพื่อความเสื่อมจากธรรม ชื่อว่า ปฏิบัติใกล้ต่อพระนิพพาน

๒. สตฺถุครุ ธมฺมครุ สงฺเฆ จ ติพฺพคารโว
สมาธิครุ อาตาปี สิกฺขาย ติพฺพคารโว
อปฺปมาทครุ ภิกฺขุ ปฏิสนฺถารคารโว
อภพฺโพ ปริหานาย นิพฺพานสฺเสว สนฺติเก.

ภิกษุหนักในพระศาสดา หนักในพระธรรม เคารพยิ่งในพระสงฆ์ มีความเพียรหนักในสมาธิ มีความเคารพยิ่งในสิกขา หนักในความไม่ประมาท และเคารพในปฏิสันถาร ย่อมเป็นผู้ไม่ควรเพื่อจะเสื่อมรอบ ย่อมปฏิบัติใกล้นิพพานเทียว

(คารวสูตร สัตตกนิบาต อังคุตตรนิกาย)

ในปฏิปทาแห่งนิพพานตามพระพุทธภาษิตนี้ **คารวธรรม** เป็นหลักธรรมสำคัญ เพราะเป็นความเคารพเอื้อเฟื้อตระหนักในคุณพระรัตนตรัย การบำเพ็ญสมาธิ การศึกษาในไตรสิกขา การเจริญสติปัฏฐาน ๔ และในธรรมปฏิสันถาร เมื่อผู้ใดมีความเคารพเช่นนี้ชื่อว่าปฏิบัติตนเพื่อความเจริญในธรรมย่อมไม่ไกลจากพระนิพพาน

๓. ยมฺหิ ฌานญฺจ ปญฺญา จ ส เว นิพฺพานสนฺติเก.

ฌานและปัญญามีในผู้ใด ผู้นั้นแลปฏิบัติใกล้นิพพาน

(ภิกขุวรรค ธรรมบท ขุททกนิกาย)

ในปฏิปทาแห่งนิพพานตามพระพุทธภาษิตนี้ ฌานและปัญญาหรือสมาธิและปัญญาเป็นหลักธรรมสำคัญ เพราะฌานเป็นระดับจิตที่เป็นสมาธิแน่วแน่สงบจากนิวรณ์ เกิดขึ้นด้วยการเจริญสมถกัมมัฏฐาน ส่วนปัญญาเป็นภาวะจิตที่พิจารณารู้เท่าทันความจริงแห่งสรรพสิ่งสามารถพิจารณายกขึ้นสู่ไตรลักษณ์ จนเกิดความเบื่อหน่ายคลายกำหนัดในกามและสลัดกิเลสได้ในที่สุด จึงชื่อว่า ผู้ปฏิบัติใกล้ต่อการบรรลุพระนิพพาน

๔. เต ฌายิโน สาตฺติกา นิจฺจํ ทฬฺหปรกฺกมา
ผุสนฺติ ธีรา นิพฺพานํ โยคกฺเขมํ อนุตฺตรํ.

ธีรชนเหล่านั้นเข้าฌาน มีความเพียรติดต่อ มีความบากบั่นมั่นคงเป็นนิตย์ ย่อมถูกต้อง (สัมผัส) นิพพานอันเกษมจากโยคะ หาธรรมอื่นยิ่งกว่ามิได้

(อัปปมาทวรรค ธรรมบท ขุททกนิกาย)

ในปฏิปทาแห่งนิพพานตามพระพุทธภาษิตนี้ ธีรชนหรือผู้มีปัญญาที่บำเพ็ญสมาธิจนสามารถบรรลุฌาน และใช้ฌานนั้นเป็นฐานแห่งวิปัสสนาทำความเพียรต่อเนื่องอย่างสม่ำเสมอ ย่อมได้ถูกต้องภาวะนิพพานอันเกษมจากโยคะที่ไม่มีคุณธรรมอื่นยอดยิ่งกว่า

โยคะ ในคำว่า ธรรมอันเกษมจากโยคะ หมายถึง กิเลสที่เหนี่ยวรั้งหรือประกอบสัตว์ไว้ในวัฏฏทุกข์ มี ๔ คือ กามโยคะ เครื่องเหนี่ยวรั้งคือกาม ภวโยคะ เครื่องเหนี่ยวรั้ง คือภพ ทิฏฐิโยคะ เครื่องเหนี่ยวรั้งคือทิฏฐิ และอวิชชาโยคะ เครื่องเหนี่ยวรั้งคืออวิชชา ธรรมอันเกษมจากโยคะนี้เป็นคุณบทของคำว่า นิพพาน

๕. สิญฺจ ภิกฺขุ อิมํ นาวํ สิตฺตา เต ลหุเมสฺสติ
เฉตฺวา ราคญฺจ โทสญฺจ ตโต นิพฺพานเมหิสิ.

ภิกษุเธอจงวิดเรือนี้ เรืออันเธอวิดแล้วจักแล่นเร็วพลัน เธอตัดราคะและโทสะแล้วแต่นั้นจักถึงนิพพาน

(ภิกขุวรรค ธรรมบท ขุททกนิกาย)

ในปฏิปทาแห่งนิพพานนี้ เรือ หมายถึง อัตภาพชีวิตและร่างกายของคนที่ลอยอยู่ใน

แม่น้ำแห่งสังสารวัฏอันกว้างใหญ่ ทั้งยังบรรทุกอกุศลวิตกและกิเลสไว้มากมาย เรือที่มีช่อง ๖ ช่อง ได้แก่ ช่องตา ช่องหู ช่องจมูก เป็นต้น อันน้ำคืออกุศลวิตกและกิเลสทั้งหลายไหลเข้าไปได้ เมื่อมันไหลเข้าไปเต็มก็ย่อมจมลงในน้ำ เจ้าของเรือจะได้รับความทุกข์อับปางจมไปสู่ทุคติ ด้วยเหตุนี้ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงตรัสสอนภิกษุว่า เธอจงวิดเรือนี้ คือให้ปิดช่องตา ช่องหู เป็นต้น อย่าให้กิเลสไหลเข้าไปได้ เรืออันเธอวิดแล้วคือขจัดหรือบรรเทากิเลสและบาปธรรมให้เบาบางไปจากจิตใจ เมื่อตัดกิเลสเครื่องเศร้าหมองอันมีราคะเป็นต้น ได้แล้ว เรือก็จะเบาสามารถแล่นไปถึงท่าคือพระนิพพานได้ในที่สุด

๖. สติ กายคตา อุปฏฺฐิตา
ฉสุ ผสฺสายตเนสุ สํวุโต
สตตํ ภิกฺขุ สมาหิโต
ชญฺญา นิพฺพานมตฺตโน.

ภิกษุผู้เข้าไปตั้งกายคตาสติแล้ว สังวรในบ่อเกิดแห่งผัสสะ ๖ แล้วมีจิตตั้งมั่นติดต่อแล้ว พึงรู้นิพพานแห่งตน

(นันทวรรค อุทาน ขุททกนิกาย)

ในปฏิปทาแห่งนิพพานนี้ แสดงถึงการที่ภิกษุหรือบุคคลใดก็ตามเป็นผู้เจริญกาย คตาสติ คือการใช้สติกำหนดตามดูรู้ทันความเคลื่อนไหวของกายตน รู้ว่ากายสักแต่ว่าเป็นสิ่งที่รวมประชุมกันขึ้นแห่งธาตุ ๔ ต่อจากนั้น สำรวมระวังในบ่อเกิดผัสสะ ๖ คือการควบคุมอินทรีย์ ๖ ไม่ให้เกิดความยินดียินร้าย อาการชอบไม่ชอบในเมื่อตาเห็นรูป หูได้ยินเสียง จมูกดมกลิ่น ลิ้นลิ้มรส กายสัมผัส ใจรับธรรมารมณ์ แต่มุ่งมั่นปฏิบัติสมาธิจนจิตตั้งมั่นเจริญวิปัสสนามุ่งตรงต่อนิพพาน ก็จะพึงรู้นิพพานแห่งตน คือถึงการบรรลุพระนิพพาน

บาลีแสดงสอุปาทิเสสนิพพาน

๑. ตณฺหาย วิปฺหาเนน นิพฺพานํ อิติ วุจฺจติ.

เพราะละตัณหาเสียได้ ท่านจึงกล่าวว่านิพพาน.

(อุทยมาณพปัญหา ปารายนวรรค สุตตนิบาต ขุททกนิกาย)

๒. สพฺพโส ตณฺหานํ ขยา อเสสวิราคนิโรโธ นิพานํ.

ความดับด้วยสำรอกโดยไม่เหลือ เพราะความสิ้นไปแห่งตัณหาทั้งหลายโดยประการทั้งปวง เป็นนิพพาน

(นันทวรรค อุทาน ขุททกนิกาย)

๓. เอกา หิ ธาตุ อิธ ทิฏฺฐธมฺมิกา
สอุปาทิเสสา ภวเนตฺติสงฺขยา.

ธาตุอันหนึ่งแล เป็นไปในธรรมอันแลเห็นแล้วในโลกนี้ เป็นนิพพานธาตุ มีอุปาทิยังเหลือเพราะสิ้นธรรมชาติผู้นำไปสู่ภพ

(ทุกกนิบาต อิติวุตตกะ ขุททกนิกาย)

ในไวพจน์แห่งวิราคะ ๘ อย่าง มี มทนิมฺมทโน เป็นต้น ที่กล่าวในข้อวิราคะ หมายเอาสอุปาทิเสสนิพพาน

บาลีแสดงอนุปาทิเสสนิพพาน

๑. อกิญฺจนํ อนาทานํ เอตํ ทีปํ อนาปรํ
นิพฺพานํ อิติ นํ พฺรูมิ ชรามจฺจุปริกฺขยํ.

เรากล่าวทวีป (เกาะที่พึ่ง) นั่นมิใช่อื่น หาห่วงมิได้ หาเครื่องยึดมิได้ เป็นที่สิ้นรอบแห่งชราและมัจจุ ว่านิพพาน

(กัปปมาณพปัญหา ปารายนวรรค สุตตนิบาต ขุททกนิกาย)

๒. อนุปาทิเสสา ปน สมฺปรายิกา
ยมฺหิ นิรุชฺฌนฺติ ภวานิ สพฺพโส.

ส่วนธาตุเป็นไปในธรรมอันจะพึงถึงข้างหน้า ที่ภพทั้งปวงดับแล้วโดยประการทั้งปวง เป็นนิพพานธาตุ หาอุปาทิเหลือมิได้

(ทุกกนิบาต อิติวุตตกะ ขุททกนิกาย)

๓. เตสํ วูปสโม สุโข.

ความเข้าไปสงบแห่งสังขารเหล่านั้น ย่อมเป็นสุข

(นิทานวรรค สังยุตตนิกาย)

๔. อตฺถิ ภิกฺขเว ตทายตนํ ฯปฯ ตํ เอเสวนฺโต ทุกฺขสฺสาติ.

ภิกษุทั้งหลาย อายตนะนั้นมีอยู่ ที่เป็นดิน น้ำ ไฟ ลม ไม่มีเลย อากาสานัญจายตนะ วิญญาณัญจายตนะ อากิญจัญญายตนะ เนวสัญญานาสัญญายตนะก็มิใช่ โลกนี้ก็มิใช่ โลกอื่นก็มิใช่ ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ทั้ง ๒ ก็มิใช่ อนึ่ง ภิกษุทั้งหลาย เราไม่เรียกอาตนะนั้นว่ามีการมา มีการไป เป็นการยืน เป็นการจุติ เป็นการเกิด อายตนะนั้นหาที่ตั้งอาศัยมิได้ มิได้เป็นไป หาอารมณ์มิได้ นั่นแลคือที่สุดแห่งทุกข์

(ปาฏลิคามิวรรค อุทาน ขุททกนิกาย)

ในพระสูตรนี้ พระพุทธเจ้าตรัสเรียกนิพพานว่า อายตนะ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงอาศัยใจความแห่งพระสูตรนี้ ได้สรุปลักษณะพระนิพพานไว้

๖ อย่าง คือ

๑. มิใช่รูปขันธ์	๒. มิใช่นามขันธ์
๓. มิใช่โลกนี้	๔. มิใช่โลกอื่น
๕. มิใช่เป็นโลกเองพร้อมทั้งสัตว์โลก	๖. เป็นปลายสายแห่งทุกข์ขันธ์ที่สิ้นสุดลง

๕. อตฺถิ ภิกฺขเว อชาตํ อภูตํ อสงฺขตํ.

ภิกษุทั้งหลาย อายตนะอันไม่เกิดแล้วไม่เป็นแล้วอันปัจจัยไม่ทำแล้วไม่แต่งแล้วมีอยู่

(ปาฏลิคามิวรรค อุทาน ขุททกนิกาย)

บาลีแสดงนิพพานทั้ง ๒ บรรยาย

เอตํ สนฺตํ เอตํ ปณีตํ ยทิทํ สพฺพสงฺขารสมโถ สพฺพูปธิปฏินิสฺสคฺโค ตณฺหกฺขโย วิราโค นิโรโธ นิพฺพานํ.

ความว่า ธรรมชาตินั่นแลสงบแล้ว ธรรมชาตินั่นแลประณีต ธรรมชาติใดเล่าเป็นที่สงบแห่งสังขารทั้งปวง เป็นที่สละคืนอุปธิทั้งปวง เป็นที่สิ้นแห่งตัณหา เป็นที่สิ้นกำหนัด เป็นที่ดับคือนิพพาน

(นวกนิบาต อังคุตตรนิกาย)

อุปธิ เป็นชื่อของกิเลส หมายถึง สภาวะอันเข้าไปทรงคือเข้าครอง และเป็นชื่อของเบญจขันธ์ คือสภาวะที่เข้าไปยึดถือหรือหอบเอาทุกข์ไว้ เป็นไวพจน์แห่งสังขารในบทต้น

อุปธิ ในบทว่า **"สพฺพสงฺขารสมโถ"** เป็นที่สงบแห่งสังขารทั้งปวง และ **"สพฺพูปธิปฏินิสฺสคฺโค"** เป็นที่สละคืนอุปธิทั้งปวง หมายถึงอนุปาทิเสสนิพพาน

อุปธิ ใน ๓ บทหลัง มีบทว่า ตณฺหกฺขโย เป็นต้น หมายถึงสอุปาทิเสสนิพพาน

อุปธิ ได้แก่ ตัณหา ทิฏฐิ กิเลส กรรม ทุจริต อาหาร ปฏิฆะ อุปาทินนกธาตุ ๔ อายตนะ ๖ วิญญาณ ๖ อุปธิเมื่อย่อลงให้สั้น ได้แก่ **กิเลส กรรม และวิบาก**

อุปธิที่จัดเป็นส่วนกิเลส เพราะเป็นเหตุให้เกิดความเศร้าหมองภายในด้วยกัน ได้แก่ ตัณหา ทิฏฐิ กิเลส ในชื่อที่เรียกว่า กิเลสูปธิ

อุปธิที่จัดเป็นส่วนอภิสังขาร เพราะเป็นสภาพปรุงแต่งสังขารเหมือนกัน ได้แก่ กรรม ทุจริต อาหาร ในชื่อที่เรียกว่า อภิสงฺขารูปธิ และที่จัดเป็นส่วนขันธ์ เพราะเป็นวิบากด้วยกัน ได้แก่ อุปาทินนกธาตุ อายตนะ วิญญาณ ในชื่อที่เรียกว่า ขนฺธูปธิ

ศัพท์ที่แสดงความหมายนิพพาน

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้ทรงวิจารณ์ศัพท์ในพระไตรปิฎกที่กล่าวถึงนิพพานเป็นคำกลางๆ ในเชิงให้ความหมายกำหนดเป็นอนุปาทิเสสนิพพานหรือสอุปาทิเสสนิพพานไว้ในหนังสือธรรมวิจารณ์ ดังนี้

คำว่า **นิพพาน** เมื่อแสดงโดยลำพังไม่มีคุณบท เช่นคำว่า **นิพฺพานํ สุคเตน เทสิตํ.** (พระนิพพานอันพระสุคตทรงแสดงแล้ว) ทรงเห็นว่าเป็น **อนุปาทิเสสนิพพาน**

การนิพพานด้วยดับจริมกจิต ในมหาปรินิพพานสูตร ตอนแสดงการเสด็จดับขันธปรินิพพานของพระพุทธเจ้าใช้คำว่า **ปรินิพพาน** หมายถึง **อนุปาทิเสสนิพพาน** ได้ในรูปบทกิริยาอาขยาตว่า ปรินิพฺพายิ ใช้ในรูปนามกิตก์หรือกิริยานามว่า ปรินิพฺพาน ใช้ในรูปกิริยากิตก์ว่า **ปรินิพฺพุต** แปลว่า ดับรอบแล้ว

ทรงเห็นว่า **นิพฺพุต** มีธาตุต่างจากคำว่า **นิพฺพาน** คือมาจาก **วุธาตุ** ในความหมายว่าดับ ลง ต ปัจจัย สำเร็จรูปเป็นไตรลิงค์คือ **นิพฺพุโต นิพฺพุตา นิพฺพุตํ** ถ้าหมายความเป็นธรรมาธิษฐาน (กิริยานาม) ใช้ ติ ปัจจัย สำเร็จรูปเป็น **นิพฺพุติ** แปลว่า ความดับ เป็นไวพจน์ของนิพพานหรือของนิโรธ

นิพฺพุต ใช้ในอรรถทั่วไปก็มี เช่นคำว่า **"สาลิกุรํ สุนิพฺพุตํ"** ข้าวตังแห่งข้าวสาลีอันเย็นดีแล้ว ใช้ในอรรถละเอียดลึกซึ้งก็มี เช่น คำว่า **"อตฺถิ นิพฺพุติ น นิพฺพุโต ปุมา"** ความดับมีอยู่ คนผู้ดับหามีไม่ โดยทรงวิจารณ์เพิ่มเติมว่า นิพฺพุต ที่ใช้ในอรรถลึกซึ้งจะมีคำอุปสัค (คำนำหน้านามหรือกิริยาในภาษาบาลี)ว่า **ปริ** แปลว่า **รอบ** ข้างหน้าเป็น **ปรินิพฺพุโต** แปลว่า ดับรอบแล้ว หรือย้ายรูปไปตามหลักบาลีไวยากรณ์ ทรงยกพระบาลีมาสาธกประกอบ ดังนี้

อาสวานํ ขยา ภิกฺขุ นิจฺฉาโต ปรินิพฺพุโต.

เพราะสิ้นอาสวะ ภิกษุหายหิวดับรอบ (ปรินิพพาน) แล้ว

(ติกนิบาต อิติวุตตกะ ขุททกนิกาย)

นิกฺขิปิตฺวา ครุ ภารํ อญฺญํ ภารํ อนาทิย
สมูลํ ตณฺหํ อพฺพุยฺห นิจฺฉาโต ปรินิพฺพุโต.

ปลงภาระอันหนักเสียแล้ว ไม่ถือเอาภาระอันอื่น ถอนตัณหากับทั้งมูลเสียแล้ว หายหิวดับรอบแล้ว

(ภารสูตร ขันธวาววรรค สังยุตตนิกาย)

คำว่า **ภาระ** ในที่นี้ หมายถึง **เบญจขันธ์** การถือเอาภาระ คือการถือด้วยอุปาทาน การปลงภาระ คือการถอนอุปาทาน

ราคโทสโมหกฺขยา ปรินิพฺพุโต.

เพราะสิ้นราคะ โทสะ โมหะ ดับรอบแล้ว

(ปาฏลิคามวรรค อุทาน ขุททกนิกาย)

ศัพท์ว่า **ปรินิพฺพุติ** ทรงวิจารณ์ว่ายังไม่เคยพบ ศัพท์ว่า **นิพฺพุติ** ยังพบห่างเต็มที (ไม่ค่อยพบในพระไตรปิฎก) ไม่เหมือนกับศัพท์ว่า **นิพฺพุโต** ที่พบบ่อย

สรุปความปฏิปทาแห่งนิพพาน

หลักปฏิบัติเพื่อดำเนินไปสู่การบรรลุนิพพานซึ่งเป็นปรมัตถ์ที่เป็นจุดหมายสูงสุดในการประพฤติพรหมจรรย์ ดังในธรรมวิจารณ์ส่วนปรมัตถปฏิปทา กำหนดข้อธรรมตามลำดับไว้ตั้งแต่ **นิพพิทา วิราคะ วิมุตติ วิสุทธิ สันติ และนิพพาน** เป็นหัวข้อธรรมที่เป็นเหตุปัจจัย เอื้ออำนวยก่อให้เกิดปัญญาพิจารณาโดยโยนิโสมนสิการ นำไปสู่การปฏิบัติเพื่อนิพพาน สมดังในพระบาลีอุทเทสแห่งนิพพาน ข้อที่ ๒ ว่า พึงรีบเร่งชำระทางไปสู่นิพพาน และในธัมมจักกัปปวัตตนสูตร ทรงแสดงมัชฌิมาปฏิปทาทางสายกลาง ไม่มุ่งให้ปฏิบัติในทางสุดโต่งทั้ง ๒ คือ กามสุขัลลิกานุโยค และอัตตกิลมถานุโยค แต่ให้ดำเนินทางสายกลางคือมรรคมีองค์ ๘ อันเป็นทางปฏิบัติที่จะให้เกิดปัญญารู้ในสภาวธรรมตามความจริงเป็นไปเพื่อถึงการบรรลุพระนิพพานซึ่งมีผลเป็นสุขยอดเยี่ยม ดังพระบาลีอุทเทสในข้อที่ ๓ ว่า นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่งยวด หมายเอาสอุปาทิเสสนิพพานและอนุปาทิเสสนิพพาน

ธรรมวิจารณ์ : ส่วนสังสารวัฏ

สังสารวัฏ หมายถึง การเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในภพภูมิต่าง ๆ ของสัตว์โลกด้วยอำนาจของกิเลส กรรม วิบาก ส่วนแห่งผลที่จะนำไปสู่ภพภูมิดีหรือไม่ดี ย่อมขึ้นอยู่กับกรรม (บุญและบาป) อันได้กระทำไว้แล้วเป็นเหตุปัจจัยที่สำคัญ เพราะเป็นเบื้องต้นที่จะทำให้จิตผ่องใสหรือเศร้าหมองได้ เป็นผลนำไปสู่สุคติหรือทุคติ ในธรรมวิจารณ์ส่วนสังสารวัฏ ท่านมุ่งอธิบายเฉพาะ **คติ** คือภพภูมิที่ไปเกิดของสรรพสัตว์หลังจากที่ตายแล้ว ทั้งฝ่ายทุคติและสุคติ แสดงจำแนกไว้โดยบุคลาธิษฐานเป็นหัวข้อย่อยต่าง ๆ

อุทเทสแห่งคติ

๑. จิตฺเต สงฺกิลิฏฺเฐ ทุคฺคติ ปาฏิกงฺขา.
เมื่อจิตเศร้าหมองแล้ว ทุคติเป็นอันต้องหวัง

๒. จิตฺเต อสงฺกิลิฏฺเฐ สุคฺคติ ปาฏิกงฺขา.
เมื่อจิตไม่เศร้าหมองแล้ว สุคติเป็นอันหวังได้

(วัตถูปมสูตร มูลปัณณาสก์)

คติ ๒

คติ คือ ภูมิเป็นที่ไปเกิดไปอยู่หรือสถานที่ที่พึ่งถึงหลังจากที่ตายไปแล้ว จำแนกตามอุทเทสข้างต้นเป็น ๒ คือ **ทุคติ** ภูมิเป็นที่ไปข้างชั่ว และ**สุคติ** ภูมิเป็นที่ไปข้างดี

๑. ทุคติ

ทุคติ หมายถึง ภูมิเป็นที่ไปข้างชั่วเป็นฝ่ายที่ไม่ดีเป็นอกุศกรรม ทางดำเนินแห่งภูมิที่มีแต่ความเดือดร้อนมีทุกข์มีภัยหาความสงบสุขได้ยาก ในที่นี้หมายถึงสถานที่ไปเกิดของสรรพสัตว์ที่มีกรรมอันชั่ว มีจำแนก ดังนี้

ทุคติ ๒ ประเภท

นิรยะ	โลกอันหาความเจริญมิได้ คือ นรก
ติรัจฉานโยนิ	กำเนิดแห่งสัตว์ดิรัจฉาน

ทุคติ ๓ ประเภท

นิรยะ	โลกอันหาความเจริญมิได้ คือนรก
ติรัจฉานโยนิ	กำเนิดแห่งสัตว์ดิรัจฉาน
ปิตติวิสยะ	แดนแห่งเปรต คือจำพวกผี

ทุคติ ๓ ประเภท (อีกนัยหนึ่ง)

อบาย	โลกอันปราศจากความเจริญ
ทุคติ	ภูมิเป็นที่ไปข้างชั่ว
วินิบาต	โลกหรือวิสัยที่ทำให้สัตว์ผู้ไปตกอยู่ไร้อำนาจ

ทุคติ ๔ ประเภท (ตามอรรถกถา)

ทุคติ ๔ ประกอบด้วย **อบาย ทุคติ วินิบาต และนิรยะ**

ในคัมภีร์อรรถกถาพระวินัยปิฎกและสุตตันตปิฎกแสดงความหมายทุคติ ๔ ไว้ดังนี้

อบาย หมายถึง ภาวะหรือภูมิอันปราศจากความสุขความเจริญคือบุญที่เป็นเหตุให้เข้าถึงสวรรค์หรือหลุดพ้นจากทุกข์ เป็นที่พึงถึงของผู้ที่มีบาปกรรมมาก

ทุคติ หมายถึง ภาวะหรือที่อันมีแต่ความทุกข์หรือสถานที่อันเกิดขึ้นเพราะผลกรรมชั่วเนื่องจากความเป็นคนเจ้าโทสะ เป็นต้น

วินิบาต หมายถึง ภาวะหรือที่ซึ่งเหล่าสัตว์ผู้ทำกรรมชั่วตกไปอยู่แล้วทำให้หมดอำนาจหรือตกไปมีแต่ความพินาศ

นิรยะ นิรยะหรือนรก หมายถึง ภาวะหรือที่อันไม่มีความเจริญมีแต่ความเดือดร้อน

กระวนกระวายเป็นทุกข์ด้วยประการต่างๆ อยู่เสมอ

ใน ๓ คำแรก คือ**อบาย ทุคติ วินิบาต** เป็นไวพจน์ของคำว่า **นรก**

อีกนัยหนึ่ง **อบาย** ท่านหมายถึง กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน **ทุคติ** ได้แก่ แดนแห่งเปรต **วินิบาต** ได้แก่ พวกอสุรกาย **นรก** ได้แก่ นรกขุมต่างๆ เช่น อเวจีมหานรก

ในคัมภีร์สุมังคลวิลาสินี อรรถกถา ทีฆนิกาย มหาวรรค ให้ความหมายคำว่า **วินิบาต**หรือ **วินิปาติกะ** ไว้ว่าหมายถึง สัตว์พวกหนึ่งซึ่งไม่รวมอยู่ในจำพวกสัตว์ในอบายภูมิ ๔ ได้แก่ เวมานิกเปรต พวกเปรตที่แม้ว่าจะมีวิมานอยู่แต่ก็ไม่รุ่งเรืองเหมือนพวกเทพอื่นๆ ได้เสวยสุขบ้าง แต่ต้องทุกข์ทรมานต่างๆ เป็นช่วงๆ สลับกันไป

อบาย ๔ ประเภท

ในคัมภีร์อรรถกถาจำแนกอบายเป็น ๔

๑. **นิรยะ** โลกอันหาความเจริญมิได้ ที่เรียกว่า นรก

๒. **ติรัจฉานโยนิ** กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน

๓. **ปิตติวิสยะ** แดนแห่งเปรตคือพวกผี

๔. **อสุรกาย** จำพวกยักษ์ที่เรียกว่าอสูร

นรกในพระไตรปิฎก

ในพระบาลีสังกิจจชาดก สัฏฐินิบาต ขุททกนิกาย (พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๘) ได้แสดงชื่อมหานรก คือนรกขนาดใหญ่ไว้ ๘ ขุม ประกอบด้วย

๑. สัญชีวนรก	๒. กาฬสุตตนรก	๓. สังฆาตนรก
๔. โรรุวนรก	๕. มหาโรรุวนรก	๖. มหาอเวจีนรก
๗. ตาปนนรก	๘. ปตาปนนรก	

ในมหานรกทั้ง ๘ ขุมนี้ล่วงพ้นได้ยาก เพราะแออัดไปด้วยสัตว์นรกผู้ทำกรรมหยาบช้าต่างๆ แต่ละขุมมีอุสสทนรกที่เป็นนรกเล็กๆ ตั้งอยู่ที่มุมประตูทั้ง ๔ ด้าน ด้านละ ๔ ขุม ดังนั้น มหานรก ๘ ขุม จึงมีอุสสทนรกเป็นบริวาร ๑๖ ขุม มีจำนวนนรกทั้งหมด ๑๓๖ ขุม

เทวทูต ๕

เทวทูต คือ ทูตของยมเทพหรือทูตของพญายม หมายถึง สัญญาณที่คอยตักเตือนให้คนระลึกถึงคติธรรมดาของชีวิต ไม่ให้ประมาทชีวิต จำแนกเป็น ๕ คือ **เด็กแรกคลอด คนแก่ คนเจ็บ คนถูกลงราชทัณฑ์ และคนตาย**

สัตว์โลกผู้ทำบาปกรรมไว้เมื่อตายไปเกิดในนรก ก็จะถูกนายนิรยบาล คือผู้คุมนรกเป็นผู้ทำหน้าที่ลงโทษสัตว์นรก จับนำไปพบท่านพญายม (ยมราช-ยมเทพ) คือพญาเวมานิกเปรต (เปรตมีวิมานอยู่อาศัย) ผู้ทำหน้าที่ตัดสินโทษสัตว์นรก พญายมจะถามสัตว์นรกนั้นๆ ว่าเมื่อเจ้าอยู่ในโลกมนุษย์เคยเห็นเทวทูตทั้ง ๕ หรือไม่ เมื่อเจ้าเห็นแล้วทำไมถึงยังประมาทอยู่ในทำนองนี้เป็นต้น

ในพระบาลีเทวทูตสูตร อุปริปัณณาสก์ มัชฌิมนิกาย พระพุทธองค์ทรงแสดงการที่พญายมถามถึงเทวทูตทั้ง ๕ แก่ภิกษุทั้งหลาย สรุปความว่า

เทวทูตที่ ๑ **เด็กแรกคลอด** เหล่านายนิรยบาลจะพากันจับสัตว์นรกนั้นที่แขนทั้งสองข้างแสดงแก่พญายมว่า "ชายผู้นี้ไม่ปรนนิบัติบิดามารดาเลย ไม่บำรุงสมณพราหมณ์ ไม่อ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ในตระกูล ขอจงลงอาญาแก่ผู้นี้เถิด" ก่อนจะลงอาญาโทษ พญายม จะสอบสวนถามถึงเทวทูตที่ ๑ เมื่อได้รับคำตอบว่าไม่เคยเห็นก็จะทบทวนถามอีกว่า "เจ้าไม่เคยเห็นเด็กแดงๆ ที่ยังอ่อนนอนหงายเปื้อนมูตรคูถของตนอยู่ในแดนมนุษย์บ้างเลยหรือ" เมื่อสัตว์นรกนั้นตอบว่า "เคยเห็น" จึงสำทับว่า "เมื่อเจ้ารู้เดียงสาเป็นผู้ใหญ่ขึ้นแล้ว มิได้มีความคิดดังนี้บ้างเลยหรือว่า แม้ตัวเราเองก็มีความเกิดเป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความเกิดไปได้ ควรที่เราจะทำความดีทางกาย วาจา และทางใจไว้" สัตว์นรกนั้นกลับตอบว่า "ข้าพเจ้าไม่อาจคิดเช่นนั้นได้เพราะมัวประมาท"

พญายมจึงตัดสินลงโทษโดยกล่าวว่า "เจ้าไม่ได้ทำความดีทางกาย ทางวาจาและทางใจไว้เพราะมัวประมาทเสีย ดังนั้น เหล่านายนิรยบาลจักลงโทษเจ้าฐานเป็นผู้ประมาทบาปกรรมนี้ไม่ใช่บิดามารดา ไม่ใช่พี่น้องชายหรือพี่น้องหญิง ไม่ใช่มิตรสหาย ไม่ใช่ญาติสายโลหิต ไม่ใช่สมณะและพราหมณ์ ไม่ใช่เทวดาทำตัวเจ้า ตัวเจ้าเองทำไว้ เจ้าเท่านั้นจักเสวยวิบากกรรมนี้"

เทวทูตที่ ๒ **คนแก่** ดำเนินความเช่นเดียวกับการสอบถามเทวทูตที่ ๑ มีประเด็นที่ซักถามคือ "เจ้าไม่เคยเห็นหญิงหรือชายที่มีอายุ ๘๐ ปี ๙๐ ปี หรือ ๑๐๐ ปี ผู้แก่หง่อมซี่โครงคดหลังงอ ถือไม้เท้า เดินงกๆ เงิ่นๆ โซเซ ฟันหัก ผมหงอก หนังย่น ศีรษะล้าน หนังเหี่ยว ตัวตกกระในแดนมนุษย์บ้างเลยหรือ" จึงสำทับว่า "เมื่อรู้เดียงสาเป็นผู้ใหญ่ขึ้นแล้วมิได้มีความคิดดังนี้บ้างเลยหรือว่า "แม้ตัวเราเองก็มีความแก่เป็นธรรมดาไม่ล่วงพ้นความแก่ไปได้ ควรที่เราจะทำความดีทางกาย ทางวาจา และทางใจไว้"....

เทวทูตที่ ๓ **คนเจ็บ** มีประเด็นที่ซักถามคือ "เจ้าไม่เคยเห็นหญิงหรือชายผู้ป่วยเป็นไข้ หนักทุกข์ทรมาน นอนเปื้อนมูตรคูถของตน ต้องมีคนอื่นคอยพยุงลุกพยุงเดินในแดนมนุษย์บ้างเลยหรือ" จึงสำทับว่า "เมื่อเจ้ารู้เดียงสาเป็นผู้ใหญ่ขึ้น มิได้มีความคิดดังนี้บ้างเลยหรือว่า "แม้ตัวเราเองก็มีความเจ็บป่วยเป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความเจ็บป่วยไปได้ ควรที่เราจะทำความดีทางกาย ทางวาจา ทางใจไว้"....

เทวทูตที่ ๔ **คนถูกลงราชทัณฑ์** มีประเด็นที่ซักถามคือ "เจ้าเคยเห็นพระราชาทั้งหลายในแดนมนุษย์จับโจรผู้ประพฤติผิดมาแล้ว สั่งลงกรรมกรณ์ด้วยวิธีต่างๆ เป็นต้นว่า ลงโทษโบยด้วยแส้ โบยด้วยหวาย ตีด้วยตะบองสั้น ตัดมือ ตัดเท้า ตัดทั้งมือทั้งเท้าบ้างเลยหรือ" จึงสำทับว่า "เมื่อเจ้ารู้เดียงสาเป็นผู้ใหญ่ขึ้นมิได้มีความคิดดังนี้บ้างเลยหรือว่า สัตว์ที่ทำบาปกรรมไว้นั้นย่อมถูกลงกรรมกรณ์แบบต่างๆ เห็นปานนี้ในปัจจุบัน จะป่วยกล่าวไปไยถึงชาติหน้าเล่า ควรที่เราจะทำความดีทางกาย ทางวาจา และทางใจไว้"....

เทวทูตที่ ๕ **คนตาย** มีประเด็นการซักถาม คือ "เจ้าไม่เคยเห็นหญิงหรือชายที่ตายแล้ววันหนึ่งหรือสองวันหรือสามวัน ขึ้นพองอืด เขียวช้ำ มีน้ำเหลืองเยิ้มในแดนมนุษย์บ้างเลยหรือ" จึงสำทับว่า "เมื่อเจ้ารู้เดียงสาเป็นผู้ใหญ่ขึ้นมิได้มีความคิดดังนี้บ้างเลยหรือว่า แม้ตัวเราเองก็มีความตายเป็นธรรมดาไม่ล่วงพ้นความตายไปได้ ควรที่เราจะทำความดีทางกาย ทางวาจา และทางใจไว้"....

ติรัจฉานโยนิ

ติรัจฉานโยนิ *กำเนิดดิรัจฉาน* หมายถึง ที่เกิดของสัตว์ที่ไปโดยทางขวาง เจริญไปทางขวาง เป็นที่เกิดของคนมากด้วยโมหะ สัตว์ดิรัจฉานนี้ไม่มีที่อยู่อาศัยของตนโดยเฉพาะ คงอาศัยอยู่ในมนุษยโลก แยกออกเป็นประเภทใหญ่ ได้ ๔ ประเภท คือ

๑. อปทะ	จำพวกที่ไม่มีขา	**๒. ทวิปทะ**	จำพวกที่มี ๒ ขา
๓. จตุปปทะ	จำพวกที่มี ๔ ขา	**๔. พหุปปทะ**	จำพวกที่มีมากกว่า ๔ ขาขึ้นไป

ใน**พาลบัณฑิตสูตร** กล่าวถึงเดรัจฉานว่ามี ๕ ประเภท คือ

๑. **ติณภักขา** ประเภทกินหญ้า ใบไม้ เป็นอาหาร

๒. **คูถภักขา** ประเภทกินอุจจาระของบูดเน่าเป็นอาหาร

๓. ประเภทที่เกิด แก่ ตายในที่มืด

๔. ประเภทที่เกิด แก่ ตายในน้ำ

๕. ประเภทที่เกิด แก่ ตายในของโสโครก

เปรต

ปิตติวิสัย คือ ภูมิแห่งเปรตหรือแดนแห่งเปรต หมายถึง ที่เกิดของสัตว์ที่มีความเดือดร้อนเพราะมีความอดอยากหิวโหย เป็นที่เกิดของคนที่มากด้วยโลภะ

อนึ่ง คำว่า **เปตะ** (หรือเปรตในรูปสันสกฤต) มีความหมาย ๒ ประการ คือ

๑. **ความหมายทั่วไป** หมายถึงผู้ตายจากโลกนี้ไปแล้ว เช่น การทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้เปตชน เรียกว่า เปตพลี ดังนั้น แม้พวกที่ตายไปเกิดเป็นเทวดาก็เรียกว่า เปตะ หรือเปรตได้ในความหมายนี้

๒. **ความหมายโดยเฉพาะ** หมายถึงสัตว์จำพวกหนึ่งซึ่งเกิดอยู่ในอบายชั้นที่เรียกว่า ปัตติวิสัยหรือเปรตวิสัย แปลว่าแดนเปรต จะได้รับความทุกขเวทนาต่างๆ ตามผลแห่งกรรมชั่วที่ได้ทำไว้ เช่น อดอยาก ผอมโซ เพราะไม่มีอาหารจะกิน แม้เมื่อมีกินก็กินไม่ได้หรือกินได้ก็กินอย่างยากลำบากเพราะปากเท่ารูเข็มหรือกินเข้าไปได้แต่กลายเป็นเลือดเป็นหนองเป็นมูตรเป็นคูถ โดยยังหมายถึงเปรตอีกพวกหนึ่งซึ่งเสวยผลกรรมดีและกรรมชั่วในอัตภาพชาติเดียวกันสลับกันไป เรียกว่า เวมานิกเปรต คือ เปรตที่มีวิมานอยู่เป็นของตนเอง มีความสุขเหมือนพวกเทวดาในเวลาหนึ่ง แต่ในอีกเวลาหนึ่งก็ได้รับทุกขเวทนาแสนสาหัสเหมือนเปรตพวกอื่นและสัตว์นรกทั่วไป

ภูมิแห่งเปรต

ปิตติวิสัย ภูมิแห่งเปรตท่านจำแนกเป็นประเภทใหญ่ๆ ๔ คือ

๑. **ปรทัตตูปชีวิกเปรต**	จำพวกนี้เลี้ยงชีวิตด้วยส่วนบุญที่เขาอุทิศให้
๒. **ขุปปิปาสิกเปรต**	จำพวกนี้อดอยากหิวโหยจะหิวข้าวหิวน้ำอยู่ตลอดเวลา
๓. **นิชฌามตัณหิกเปรต**	จำพวกนี้จะถูกไฟเผาให้ร้อนรนอยู่เสมอ
๔. **กาลัญจิกเปรต**	เปรตในจำพวกอสุรกาย

รูปลักษณ์ของเปรต

สัตว์ผู้เกิดในแดนเปรตมีรูปลักษณ์ที่แตกต่างกันมี ๔ จำพวกใหญ่ๆ คือ

๑. รูปร่างไม่สมประกอบซูบผอม

๒. รูปวิการ เช่น กายเป็นมนุษย์แต่ศีรษะเป็นดิรัจฉาน เช่น เป็นกา สุกร งู เป็นต้น

๓. รูปร่างพิกลเสวยกรรมอยู่ตามลำพังด้วยอำนาจบาปกรรม

๔. รูปร่างอย่างมนุษย์ปกติมีวิมานเป็นที่อยู่ เรียกเปรตประเภทนี้ว่า **เวมานิกเปรต**

อสุรกาย

อสุรกาย คือพวกอสูร หมายถึงแดนที่เกิดของสัตว์ที่มีความเป็นอยู่อย่างแร้นแค้นฝืดเคือง เป็นอมนุษย์จำพวกหนึ่งที่เป็นศัตรูกับเทวดา ได้แก่ พวกอสูร มาร ยักษ์ เป็นแดนแห่งเปรตจัดว่าเป็นที่เกิดของเหล่าคนที่มากด้วยโลภะ ท่านจำแนกเป็น ๓ คือ

๑. เทวอสุรา อสุรกายที่เป็นเทวดา

๒. เปติอสุรา อสุรกายที่เป็นพวกเปรต

๓. นิรยอสุรา อสุรกายที่เป็นพวกสัตว์นรก

สรุปลงเป็น ๒ ประเภท คือ อสุรกายที่เป็นเทวดาจำพวกเทพชั้นต่ำพวกหนึ่ง มีท้าวเวปจิตติและท้าวปหาราทะ เป็นต้น ที่เป็นหัวหน้าปกครองมีภพอยู่ภายใต้เขาพระสุเมรุ เหตุที่ชื่อว่า **อสูร** เพราะเป็นผู้ไม่มีความอาจหาญ ไม่เป็นอิสระและไม่รุ่งเรืองเฉกเช่นเหล่าเทพทั่วไป และพวกสัตว์เกิดในอบายพวกหนึ่ง เป็นพวกสะดุ้งหวาดหวั่นไร้ความรื่นเริง เช่น หมู่อสุรกายชื่อ กาลกัญชิกา เป็นชื่อของอสูรหมู่หนึ่ง มีอัตภาพยาว ๓ คาวุต (คาวุตเท่ากับ ๑ โยชน์) มีเนื้อและเลือดน้อย (ผอมแห้ง) คล้ายใบไม้เหี่ยวมีนัยน์ตาทะลักออกมาอยู่บนหัวคล้ายตาปู ปากก็เท่ารูเข็มอยู่บนหัวเหมือนกัน ทำให้ต้องก้มกลืนกินอาหารด้วยปากเท่ารูเข็มนั้น (อรรถกถา ทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค) จัดเป็นพวกอสูรในอบายภูมิ ถ้าเปรียบกับในโลกนี้ก็เหมือนดังคนอดอยากที่เที่ยวทำโจรกรรมในเวลาค่ำคืนหลอกลวงฉกชิงเอาทรัพย์ของผู้อื่น

ยักษ์ คืออมนุษย์พวกหนึ่ง เป็นบริวารของท้าวกุเวรหรือท้าวเวสสุวัณ โดยถือกันว่ายักษ์มีรูปร่างใหญ่ น่ากลัวมีเขี้ยวโง้ง ชอบกินมนุษย์และสัตว์เป็นอาหาร ใจดำอำมหิต โดยมีฤทธิ์เหาะได้จำแลงตัวได้ มติอาจารย์บางท่านจัดเป็นพวก**เทวอสุราเทพชั้นต่ำ**

ในอรรถกถา อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต ให้ความหมาย**คนอสูร**ว่า หมายถึง คนชั่วมีพฤติกรรมร้ายกาจ น่ารังเกียจหรือเรียกว่า**พีภัจฉบุคคล** และอธิบายลักษณะของ**อสุรินทราหู** คือ

จอมอสูรผู้มีมีอัตภาพสูง ๔,๘๐๐ โยชน์ มีช่วงแขนยาว ๑,๒๐๐ โยชน์ มีฝ่ามือและฝ่าเท้าหนาถึง ๓๐๐ โยชน์ ข้อนิ้วมือหนาถึง ๕๐ โยชน์ ขนระหว่างคิ้วหนา ๕๐ โยชน์ หน้าผากกว้าง ๓๐๐โยชน์ ศีรษะใหญ่ ๙๐๐ โยชน์ อนึ่ง ในเทวดาชั้นต่ำ คือชั้นจาตุมหาราชิกา มีท้าวมหาราชทั้ง ๔ คือเทพผู้เป็นมหาราชปกครองทั้ง ๔ องค์ เรียกว่า **ท้าวจตุโลกบาล** คือ **ท้าวธตรฐ** จอมคนธรรพ์ผู้ครองทิศตะวันออก ๑ **ท้าววิรุฬหก** จอมกุมภัณฑ์ผู้ครองทิศใต้ ๑ **ท้าววิรูปักข์** จอมนาคผู้ครองทิศตะวันตก ๑ ท้าวเวสวัณหรือท้าวกุเวร จอมยักษ์ผู้ครองทิศเหนือ ๑

ในคัมภีร์กถาวัตถุ พระอภิธรรมปิฎก (พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๗) พระโมคคัลลีบุตรติสสเถระผู้เป็นประธานในการทำตติยสังคายนาได้แสดงมติคัดค้านความเห็นของพวกภิกษุนิกายอันธกะและอุตตราปถกะ ฝ่ายปรวาที (มหายาน) ที่มีความเห็นว่า คติ คือทางไปเกิดของสรรพสัตว์มี ๖ โดยได้เพิ่มอสุรกายเข้ามาเป็นหนึ่งคติซึ่งผิดจากความเห็นของฝ่ายสกวาที (เถรวาท) ซึ่งเห็นว่า คติ มี ๕ เท่านั้น โดยยึดตามนัยแห่งพระพุทธพจน์ที่ตรัสแก่พระสารีบุตรในมหาสีหนาทสูตร มูลปัณณาสก์ มัชฌิมนิกาย (พระไตรปิฎก เล่มที่ ๑๒) ว่า "สารีบุตร คติ มี ๕ อย่าง เหล่านี้แล คติ ๕ อย่าง คืออะไรบ้าง คือ นรก ๑ กำเนิดดิรัจฉาน ๑ เปรตวิสัย ๑ มนุษย์ ๑ เทวดา ๑" ในคัมภีร์อรรถกถาพระอภิธรรมได้ให้เหตุผลสนับสนุนว่า อสุรกาย แม้จะจัดเป็น ๑ ในอบายภูมิ ๔ แต่ก็ไม่จัดเป็นคติ เพราะไม่มีการแยกต่างหาก กล่าวคือ พวกอสุรกายกัญชิกาจัดรวมอยู่ในคติของพวกเปรต ส่วนพวกอสูรที่เป็นบริวารของท้าวเวปปจิตติจัดรวมอยู่ในคติของพวกเทวดาจึงไม่มีอสุรกายคติต่างหาก

๒. สุคติ

สุคติ แปลว่า ภูมิเป็นที่ไปข้างดี สถานที่อันสงบสุขไม่มีภัย ภูมิที่เกิดแล้วมีความสุขสบายซึ่งเป็นภูมิสถานที่ดีอันเป็นที่เกิดอยู่ของเหล่าสัตว์ผู้ประกอบกุศลกรรมทำความดีอยู่เป็นนิตย์ มี ๒ ประเภท คือ

๑. **เทวโลก** โลกของเทพและพรหม หมายถึง ภูมิที่อยู่ของเทวดาในฉกามาพจรสวรรค์ ๖ ชั้น และรูปพรหมผู้ประเสริฐในพรหมโลก ๑๖ ชั้น

๒. **มนุษยโลก** โลกมนุษย์ หมายถึง ภูมิสถานที่อยู่ของพวกสัตว์ที่มีจิตใจสูง รู้จักใช้เหตุผล ในที่นี้มุ่งกล่าวถึงจำพวกมนุษย์ที่ไม่ลำบากเดือดร้อนในการประกอบการทำมาหาเลี้ยงชีพ เช่น กษัตริย์มหาศาล พราหมณ์มหาศาล และคฤหบดีมหาศาล

ในพระสูตรส่วนมากเรียกว่า สุคติ กับ โลกสวรรค์ เช่น ในฉกามาพจรสวรรค์ หมายถึง โลกสวรรค์ที่ยังเกี่ยวข้องในกามคุณ ๖ ชั้น หรือเรียกว่า สุคติโลกสวรรค์ คือภพภูมิอันมีแต่ความสุข โลกที่ล้ำเลิศอย่างดีด้วยสมบัติทั้งหลาย มีรูปที่น่าปรารถนา เป็นต้น คือ โลกอันเป็นที่

สถิตของเหล่าเทวดาผู้ยังเสพกาม ๖ ชั้น คือ

๑. **สวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกา** สวรรค์ที่ท้าวมหาราช ๔ ปกครองใน ๔ ทิศ

๒. **สวรรค์ชั้นดาวดึงส์** ภูมิสวรรค์แห่งเทพยดา ๓๓ องค์ มีองค์ท้าวสักกะ (ท้าวโกสีย์ หรือพระอินทร์ ก็เรียก) เป็นเทวราชผู้ปกครอง ตั้งสถิตอยู่ ณ ยอดเขาสิเนรุราช

๓. **สวรรค์ชั้นยามา** ภูมิสวรรค์แห่งเทพผู้ปราศจากทุกข์ โดยจะถึงสุขอันเป็นทิพย์และไม่มีความลำบาก มีวิมานทิพยสมบัติที่โอราพสวยงามกว่า อายุขัยก็ยืนยาวกว่าชั้นดาวดึงส์มาก มีท้าวสุยามเป็นเทวราชผู้ปกครองสวรรค์ชั้นนี้

๔. **สวรรค์ชั้นดุสิต** ภูมิสวรรค์แห่งเทพผู้เอิบอิ่มด้วยทิพยสมบัติของตน กล่าวคือเป็นที่อุบัติของเทวดาผู้มีความยินดีและแช่มชื่นด้วยสมบัติของตนอยู่เป็นนิตย์ เป็นที่สถิตของเหล่าเทพยดาผู้มีปัญญาบารมีมาก โดยพระโพธิสัตว์ทุกพระองค์ก่อนที่จะอุบัติในมนุษยโลกและตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้นย่อมบังเกิดในดุสิตาภูมิเทวโลกนี้เป็นภพสุดท้าย และสตรีผู้เป็นพุทธมารดาทุกพระองค์ภายหลังแต่ทิวงคตแล้ว ก็จะไปบังเกิด ณ สวรรค์ชั้นนี้ มีท้าวสันดุสิตเทวราชเป็นผู้ปกครอง

๕. **สวรรค์ชั้นนิมมานรดี** ภูมิสวรรค์แห่งเทพผู้ยินดีในเนรมิตกามสุข กล่าวคือ เป็นที่สถิตอยู่ของเทวดาผู้เนรมิตกามคุณขึ้นมาตามปรารถนาของตนแล้วเพลิดเพลินยินดีในอารมณ์ที่เนรมิตขึ้นนั้น ในสวรรค์ ๔ ชั้นแรกจะมีคู่ครองตามบุญญาธิการแห่งตน แต่ในชั้นนิมมานรดีกับปรนิมมิตวสวัดดีจะไม่มีคู่ครองประจำ เวลาปรารถนาในกามคุณถึงจะทำเนรมิตเอา เมื่อเสร็จกิจแล้วกามคุณที่เนรมิตมาก็จะหายไป มีท้าวนิมมิตะเป็นเทวราชผู้ปกครองสวรรค์ชั้นนี้

๖. **ปรนิมมิตวสวัตดี** ภูมิสวรรค์แห่งเทพผู้เสวยทิพยสมบัติที่เทวดาองค์อื่นเนรมิตให้ คือเทวดาในสวรรค์ชั้นนี้เมื่อต้องการกามคุณหรือสิ่งอะไรๆ เพียงแค่ระลึกนึกคิดก็จะมีเทวดาองค์อื่นทำการเนรมิตขึ้นให้ ถือเป็นเทพนครที่กว้างใหญ่มาก แบ่งการปกครองออกเป็น ๒ ส่วน ได้แก่ แดนเทวดาที่มีท้าวปรนิมมิตเทวราชปกครอง และแดนแห่งมารอันมีท้าวปรนิมมิตวสวัตดีมาราธิราชเป็นผู้ปกครอง แต่ละแดนจะไม่ยุ่งเกี่ยวในทางสังคมหรือไม่เป็นศัตรูต่อกัน

พรหมโลก

พรหมโลก คือ โลกอันเป็นที่อยู่ของบรรดาเทพผู้ประเสริฐและบริสุทธิ์ด้วยคุณธรรม หมายถึง ภูมิเป็นที่อุบัติของรูปพรหมบุคคล กล่าวคือ ผู้บำเพ็ญสมาธิจิตจนได้บรรลุฌานสมาบัติ หรือสำเร็จเป็นพระอนาคามีในโลกมนุษย์ เมื่อสิ้นชีวิตจึงไปบังเกิดในพรหมโลกตามลำดับชั้นแห่งคุณธรรมที่ได้บรรลุ

พรหมโลก ๒ ประเภท

พรหมโลกมี ๒๐ ชั้น จำแนกเป็น ๒ ประเภท คือ

๑. **รูปพรหม** พรหมที่มีรูปขันธ์หรือพรหมผู้ได้รูปฌาน มี ๑๖ ชั้น ประกอบด้วย (๑) ปฐมฌานภูมิ ๓ ชั้น (๒) ทุติยฌานภูมิ ๓ ชั้น (๓) ตติยฌานภูมิ ๓ ชั้น (๔) จตุตถฌานภูมิ ๗ ชั้น

๒. **อรูปพรหม** พรหมที่ไม่มีรูปขันธ์หรือพรหมผู้ได้รับอรูปฌานจัดเป็น ๔ ชั้น

เมื่อรวมกับกามาพจรสวรรค์ ๖ ชั้น จึงเรียกว่า เทวโลก

ในรูปพรหม ๑๖ ชั้น จัดตามลำดับการได้บรรลุฌาน ดังนี้

ปฐมฌาน ประกอบด้วย (๑) **พรหมปาริสัชชา** พวกพรหมผู้เป็นบริษัทบริวารมหาพรหม (๒) **พรหมปุโรหิตา** พวกพรหมผู้เป็นปุโรหิตของมหาพรหม (๓) **มหาพรหมา** พรหมผู้ยิ่งใหญ่ (ท้าวมหาพรหม) ทั้ง ๓ ชั้นนี้ เรียกว่า **ปฐมฌานภูมิ ๓ ชั้น** มนุษย์ผู้ได้ปฐมฌานเมื่อสิ้นชีวิตจะไปเกิดในพรหมโลกทั้ง ๓ ชั้นนี้ หรือเรียกว่า พวกเทพผู้นับเนื่องในพวกมหาพรหม เพราะมีชั้นมหาพรหมเป็นชั้นสูงสุด

ทุติยฌาน ประกอบด้วย (๔) **ปริตรตาภา** พวกพรหมผู้มีรัศมีน้อย (๕) **อัปปมาณาภา** พวกพรหมผู้มีรัศมีหาประมาณมิได้ (๖) **อาภัสสรา** พวกพรหมผู้มีรัศมีสุกปลั่งซ่านไปดุจแสงประทีป ในทั้ง ๓ ชั้นนี้ เรียกว่า **ทุติยฌานภูมิ ๓ ชั้น** มนุษย์ผู้ได้ทุติยฌานเมื่อสิ้นชีวิตจะไปเกิดอยู่ในพรหมโลกทั้ง ๓ ชั้นนี้ หรือที่เรียกว่า พวกเทพเหล่าอาภัสสระ เพราะมีชั้น อาภัสสราเป็นชั้นสูงสุด

ตติยฌาน ประกอบด้วย (๗) **ปริตตสุภา** พวกพรหมผู้มีลำรัศมีงามน้อย (๘) **อัปปมาณสุภา** พวกพรหมผู้มีลำรัศมีงามหาประมาณมิได้ (๙) **สุภกิณหา** พวกพรหมผู้มีลำรัศมีงามเจิดจ้า ทั้ง ๓ ชั้นนี้ เรียกว่า **ตติยฌานภูมิ ๓ ชั้น** มนุษย์ผู้ได้ตติยฌานเมื่อสิ้นชีวิตจะไปเกิดอยู่ในพรหมโลกทั้ง ๓ ชั้นนี้ เรียกว่า พวกเทพยดาสุภกิณหะ เพราะมีสุภกิณหา เป็นชั้นสูงสุด

จตุตถฌาน ประกอบด้วย (๑๐) **เวหัปผลา** พวกพรหมผู้มีผลไพบูลย์ (๑๑) **อสัญญิสัตตา** พวกพรหมผู้ไม่มีสัญญา (อสัญญีสัตว์) ทั้ง ๒ ชั้นนี้ เรียกว่า **จตุตถฌานภูมิ** มนุษย์ผู้ได้จตุตถฌานเมื่อสิ้นชีวิตจะไปเกิดอยู่ในพรหมโลกทั้ง ๒ ชั้นนี้ เป็นส่วนมาก

สุทธาวาสภูมิ ประกอบด้วย (๑๒) **อวิหา** พวกพรหมผู้ไม่เสื่อมจากสมบัติของตนไปเร็ว (๑๓) **อตัปปา** พวกพรหมผู้ไม่เดือดร้อนกับใคร (๑๔) **สุทัสสา** พวกพรหมผู้งดงาม น่าทัศนา (๑๕) **สุทัสสี** พวกพรหมผู้เห็นชัดเจนดี (๑๖) **อกนิฏฐา** พวกพรหมผู้ยิ่งใหญ่ไม่มีความด้อยกว่าใคร ทั้ง ๕ ชั้นนี้ จัดเป็นพรหมโลกชั้นพิเศษ ที่เรียกว่า สุทธาวาส คือพวกที่มีภูมิที่อยู่อันบริสุทธิ์

เรียกว่า สุทธาวาสภูมิ คือที่เกิดอยู่ของผู้บริสุทธิ์ หมายถึง สถานที่อยู่ที่เกิดของผู้บริสุทธิ์ คือพระอนาคามีซึ่งเป็นผู้ไม่กลับมาเกิดอีก แต่จะปรินิพพานในพรหมโลกชั้นสุทธาวาสนี้

อรูปพรหม ๔ ประกอบด้วย (๑) **อากาสานัญจายตนภูมิ** ชั้นที่เข้าถึงภาวะมีอากาศไม่มีที่สุด (๒) **วิญญาณัญจายตนภูมิ** ชั้นที่เข้าถึงภาวะมีวิญญาณไม่มีที่สุด (๓) **อากิญจัญญายตนภูมิ** ชั้นที่เข้าถึงภาวะไม่มีอะไร (๔) **เนวสัญญานาสัญญายตนภูมิ** ชั้นที่เข้าถึงภาวะที่กล่าวไม่ได้ว่ามีสัญญาหรือไม่มี

กรรมที่ให้เกิดในสุคติและทุคติ

ในพระบาลีเทวทูตสูตร อุปริปัณณาสก์ มัชฌิมนิกาย (พระไตรปิฎก เล่มที่ ๑๔) พระพุทธเจ้าได้ตรัสแสดงถึงกรรมที่เป็นเหตุให้บุคคลไปเกิดในสุคติ และทุคติไว้ มีความว่า “...ภิกษุทั้งหลาย เราย่อมมองเห็นหมู่สัตว์ผู้กำลังจุติ กำลังอุบัติ เลว ประณีต มีผิวพรรณดี มีผิวพรรณทราม ผู้ได้ดี ผู้ตกยาก ด้วยทิพยจักษุอันบริสุทธิ์ล่วงจักษุวิสัยของมนุษย์ได้ว่า หมู่สัตว์เหล่านี้ ประกอบด้วยกายสุจริต วจีสุจริต มโนสุจริต ไม่ว่าร้ายพระอริยเจ้า เป็นสัมมาทิฏฐิ ยึดถือการกระทำด้วยอำนาจสัมมาทิฏฐิ หมู่สัตว์เหล่านั้น หลังจากตายไปจึงเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์..... จึงเกิดขึ้นในหมู่มนุษย์ หมู่สัตว์เหล่านี้ประกอบด้วยกายทุจริต วจีทุจริต มโนจริต ว่าร้ายพระอริยเจ้า เป็นมิจฉาทิฏฐิ ยึดถือการกระทำด้วยอำนาจมิจฉาทิฏฐิ หมู่สัตว์เหล่านั้น หลังจากตายไปจึงเข้าถึงเปรตวิสัย...กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน อบาย ทุคติ วินิบาต นรก....”

สมถกัมมัฏฐานและพระพุทธคุณกถา

ในส่วนของสมถกัมมัฏฐานที่ท่านกำหนดให้ศึกษาในนักธรรมชั้นเอก มีขอบข่ายหัวข้อประกอบด้วย

๑. หัวใจสมถกัมมัฏฐาน

๒. สมถภาวนา

๓. พระพุทธคุณกถา

ความหมายของกัมมัฏฐาน

กัมมัฏฐาน หมายถึง อารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งการงานของจิต คือ สิ่งยึดเหนี่ยวจิตไว้ให้สงบนิ่งอยู่กับอารมณ์กัมมัฏฐานนั้นเพื่อควบคุมจิตให้เกิดความสงบเป็นสมาธิ

ในคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหฎีกาให้จำกัดความของกัมมัฏฐานไว้ว่า "ฐาน คืออารมณ์ปัจจุบันแห่งการประกอบความเพียรทางจิตชื่อว่า กัมมัฏฐาน ได้แก่อารมณ์มีกสิณ เป็นต้น อีกนัยหนึ่ง ฐาน คือภาวนากรรม (การบำเพ็ญภาวนา) เป็นปทัฏฐานเหตุอันสนับสนุนให้เกิดภาวนากรรมชั้นสูงชื่อว่า กัมมัฏฐาน คือภาวนาวิถีแนวทางเจริญจิตและปัญญา"

ในอภิธัมมัตถสังคหวิภาวินีฎีกา (คัมภีร์ขยายความอภิธัมมัตถสังคหะ) ขยายความไว้ว่า **"กัมมัฏฐาน** หมายถึง ฐานอันเป็นที่ตั้งแห่งการภาวนา คือกระบวนการบำเพ็ญภาวนา หรือวิถีแห่งภาวนาทั้ง ๒ อันได้แก่ สมถภาวนา กับ วิปัสสนาภาวนา"

โดยสรุป **กัมมัฏฐาน** คือกระบวนการวิธีปฏิบัติฝึกอบรมเพื่อพัฒนาจิตและปัญญา เรียกว่า การเจริญภาวนาบ้าง การเจริญกัมมัฏฐานบ้าง เป็นการศึกษาภาคปฏิบัติที่สำคัญในพระพุทธศาสนามีอยู่ ๒ วิธี คือ สมถภาวนา การทำจิตให้สงบระงับ และวิปัสสนาภาวนา การทำจิตให้เกิดปัญญารู้แจ้งเห็นจริงในสภาวธรรมทั้งหลาย

ในกระบวนการฝึกอบรมจิตพัฒนาปัญญานั้น ในพระไตรปิฎกใช้คำว่า **ภาวนา** ตามศัพท์แปลว่า การทำให้เกิด การทำให้มีขึ้น หมายถึง การยังที่สิ่งยังไม่เกิด ยังไม่มี ทำให้เกิด ทำให้มีขึ้น และบำเพ็ญให้ธรรมนั้นงอกงามเจริญเพิ่มพูนอยู่เนืองนิตย์

ความสำคัญของกัมมัฏฐาน

เมื่อได้ศึกษาเล่าเรียนพระปริยัติธรรมตามควรแล้ว ก็สามารถจะนำคุณธรรมต่างๆ เช่น สติสัมปชัญญะ ขันติ พรหมวิหารธรรม อิทธิบาท สังคหวัตถุ เป็นต้น มาประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์สุขในชีวิตได้เสมอ ไม่มีขั้นตอนยุ่งยากซับซ้อนในการปฏิบัติแต่ประการใด มีแต่จะอำนวยบุญกุศลเป็นประโยชน์สุขแก่ตนและสังคม ที่กล่าวนี้เป็นหลักธรรมทั่วไปเพื่อการดำเนินชีวิตที่ดีงาม และเป็นธรรมที่เกื้อหนุนพัฒนาจิตใจให้ขวนขวายใฝ่ใจต่อการศึกษาในธรรมที่ละเอียดขึ้นไปคือในส่วนปรมัตถปฏิปทา

พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงใช้กัมมัฏฐานเป็นอุบายวิธีเพื่อให้จิตได้ทำงาน คือฝึกจิตจนสามารถอยู่กับอารมณ์เดียวได้ เพราะธรรมชาติของจิตมีสภาพดิ้นรน ห้ามได้ยาก รักษาได้ยาก ทั้งสามารถรับอารมณ์ได้ในที่ไกล เที่ยวไปตามลำพัง ไม่มีรูปร่าง เห็นได้ยาก ละเอียดและมักตกไปในอารมณ์ที่ตนปรารถนาหรือในอารมณ์ที่น่าใคร่น่ายินดีอย่างใดอย่างหนึ่งอยู่เสมอ กัมมัฏฐานจึงเป็นอุบายวิธีสำหรับฝึกอบรมสร้างฐานความสงบแห่งจิตให้จิตมีที่ตั้งเกิดความสงบเป็นสมาธิในเบื้องต้น เพราะเมื่อจิตสงบบุคคลย่อมพบกับความสุขใจ คือใจเป็นอิสระเยือกเย็นปลอดโปร่ง อันเป็นความดีที่สามารถทำให้พ้นทุกข์ได้ สมดังที่องค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสรับรองไว้ในจิตตวรรค ธรรมบท ขุททกนิกายว่า **"การฝึกจิตที่ข่มได้ยาก รวดเร็ว มักตกไปในอารมณ์ที่น่าใคร่เสมอ เป็นความดี เพราะว่าจิตที่ฝึกดีแล้วย่อมนำสุขมาให้"**

ความหมายของสมถกัมมัฏฐาน

สมถกัมมัฏฐาน หมายถึง การฝึกอบรมจิตให้สงบ ได้แก่ กระบวนการวิธีปฏิบัติในการฝึกอบรมจิตให้เป็นสมาธิ และกำหนดให้สมาธิแน่วแน่สูงขึ้นไปโดยลำดับจนถึงชั้นฌานซึ่งสามารถข่มกิเลสได้หรือการฝึกอบรมจิตใจให้เจริญงอกงามด้วยคุณธรรมทำให้จิตเข้มแข็งเบิกบาน คือสงบสุขด้วยสมาธิ สมดังที่ท่านแสดงความหมายสมถะไว้ ๓ อย่าง

๑. ธรรมเป็นเครื่องสงบระงับของจิต

๒. ธรรมอันยังจิตให้สงบระงับจากนิวรณูปกิเลส

๓. ความสงบระงับของจิตในภายใน

สมถกัมมัฏฐาน จึงเป็นงานทางใจที่ใช้อุบายสำหรับปฏิบัติเพื่อยังจิตให้สงบระงับด้วยวิธีบริกรรม โดยกำหนดรู้อารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง ในจำนวนอารมณ์สมถกัมมัฏฐาน ๔๐ อย่าง ทำความเพียรทางจิตโดยกำหนดบริกรรมอย่างมีสติจนจิตมีสมาธิแน่วแน่ไม่วอกแวกเลื่อนลอยไปภายนอก ที่เรียกอีกอย่างว่า **สมถภาวนา**

ความหมายของสมถภาวนา

สมถภาวนามีความหมาย ๓ ประการ คือ

๑. การเจริญสมถะทำให้เกิดมีขึ้นด้วยเจตนาใด เจตนานั้นชื่อว่า สมถภาวนา

๒. การทำสมถะอันเป็นอุบายเครื่องสงบระงับของจิตให้เกิดมีขึ้นชื่อว่า สมถภาวนา

๓. เจตนาอันเป็นไปในสมถกัมมัฏฐานทั้งสิ้นชื่อว่า สมถภาวนา

สมถภาวนา จึงเป็นการบำเพ็ญเพียรเพื่อทำสมถภาวนาหรือเจริญสมถะให้เกิดขึ้น ยังอุบายเครื่องสงบระงับของจิตให้เกิดขึ้น เพื่อยังจิตให้เป็นสมาธิตั้งมั่นด้วยวิธีบริกรรมทำความเพียร โดยสติกำหนดรู้อารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่งในจำนวนอารมณ์สมถกัมมัฏฐาน ๔๐ อย่าง

เหตุที่ต้องฝึกอบรมจิตให้เป็นสมาธิ

มีพระพุทธพจน์ว่า **"สมาธึ ภิกฺขเว ภาเวถ สมาหิโต ยถาภูตํ ปชานาติ."** ความว่า ภิกษุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจงยังสมาธิให้เกิด ชนผู้มีจิตเป็นสมาธิแล้ว ย่อมรู้ ตามจริง

พระพุทธเจ้า ทรงมีพระประสงค์จะเชิญชวนให้พุทธบริษัทยินดีในการบำเพ็ญสมาธิเพื่อทำใจให้สงบตั้งมั่น เพราะใจที่อบรมดีแล้วย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์อันใหญ่ กล่าวคือ ย่อมเป็นเหตุเกื้อหนุนให้เกิดการคิดดี พูดดี ทำดี ดังที่กล่าวกันมาแต่โบราณว่า ใจเป็นนาย กายเป็นบ่าว ดังนั้น ถ้าบุคคลได้ฝึกอบรมจิตใจพัฒนาตนตามหลักธรรมมาดีแล้ว ย่อมจะอำนวยผลอันประเสริฐ ทำให้ใจมีคุณภาพและมีสุขภาพจิตดี เมื่อมีสภาวจิตที่ดีเป็นสมาธิเป็นนิตย์แล้ว ย่อมทำให้การใช้ความคิดเป็นไปอย่างละเอียดสุขุมรอบคอบ สามารถทำกิจต่างๆ สำเร็จได้ด้วยดีและมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น ทั้งสามารถเข้าใจสภาวธรรมตามความเป็นจริงมากยิ่งขึ้น

๑. หัวใจสมถกัมมัฏฐาน

ในการเจริญสมถกัมมัฏฐานมีอุบายเป็นเครื่องอบรมอยู่หลายวิธีตามที่เหมาะแก่จริตของแต่ละบุคคล ในที่นี้ท่านกำหนดข้อธรรมไว้ ๕ อย่าง เรียกว่า **หัวใจสมถกัมมัฏฐาน** ประกอบด้วย **กายคตาสติ เมตตา พุทธานุสสติ กสิณ และจตุธาตุววัตถาน**

๑. **กายคตาสติ** สติอันไปในกาย หมายถึง การใช้สติกำหนดพิจารณากายตนและผู้อื่น สัตว์อื่นให้เห็นว่า กาย ที่ว่าสวยงาม น่าใคร่ น่าพอใจ แต่เมื่อแยกย่อยออกไปแล้วนับแต่ปลายผม

ลงมาถึงปลายเท้า มีผม หนัง เป็นต้น กำหนดพิจารณาสีสัน สัณฐาน กลิ่น ที่เกิดที่อยู่ของส่วนต่างๆ เหล่านั้น ที่จำแนกเป็นส่วนๆ เรียกว่าอาการ ๓๒ จนเกิดความเห็นว่า แต่ละส่วนที่ประกอบเป็นกายนั้น ปฏิกูลน่าเกลียด โสโครก มีสิ่งสกปรกอยู่ภายในกายมากมาย ผู้เจริญกายคตาสติกัมมัฏฐาน ต้องกำหนดยกเอาส่วนแห่งกายที่จำแนกไว้ ๕ คือ เกสา โลมา นขา ทันตา และตโจ ขึ้นพิจารณาก่อน ทั้งอนุโลมและปฏิโลม เรียกกัมมัฏฐานนี้ว่า **มูลกัมมัฏฐาน** แปลว่า กัมมัฏฐานเดิม เรียกอีกอย่างว่า **ตจปัญจกกัมมัฏฐาน** แปลว่า กัมมัฏฐานอันมีหนังเป็นที่ ๕

๒. เมตตา ความรัก หมายถึง มีจิตคิดปรารถนาดีอยากให้ผู้อื่นสัตว์อื่นมีความสุข เป็นความรักที่ไม่เจือด้วยความใคร่ ผู้เจริญเมตตากัมมัฏฐานในเบื้องต้นนี้ ต้องทำตนให้เป็นอุปมาหรือนึกถึงคนอื่นมาเทียบกับตนในทำนองว่า “เรารักสุข เกลียดทุกข์ฉันใด คนอื่นก็รักสุข เกลียดทุกข์ฉันนั้น” จากนั้น ให้สร้างความปรารถนาดีต่อคนที่ตนใกล้ชิดก่อน แต่ไม่ควรสร้างความรู้สึกเช่นนั้นต่อเพศตรงกันข้ามก่อน เพราะจิตจะตกไปในกามราคะ และไม่ควรเจริญเมตตาต่อคนที่เป็นศัตรูก่อน เพราะจิตอาจจะตกไปทางโทสะ เนื่องจากกำลังจิตยังไม่เข้มแข็งพอ ควรสร้างความปรารถนาดีต่อคนที่ตนเคารพนับถือ คนที่ตนมีความรู้สึกดีหรือ ในคนที่เป็นกลางๆ (มิตรสหาย) และค่อยแผ่ไปแม้ในผู้เป็นศัตรูตลอดทั้งสรรพสัตว์

เมตตากัมมัฏฐานนี้ เป็นคุณธรรมที่ทำลายความรู้สึกพยาบาทโดยตรง เมื่อเจริญเมตตาได้แล้วจิตจะผ่องแผ้วจากกิเลสที่เรียกว่า โทสะ ผลที่ได้จากการเจริญเมตตาอยู่เสมอ คือ หลับเป็นสุข ตื่นเป็นสุข ไม่ฝันร้าย เป็นที่รักของมนุษย์ อมนุษย์ และเทวดาทั้งหลาย สีหน้าผ่องใส จิตสงบเป็นสมาธิได้เร็ว ไม่ตายอย่างไร้สติ ตายไปแล้วย่อมบังเกิดในสุคติหรือพรหมโลกตามสมควรแก่กำลังเมตตาจิตที่ตนเจริญอยู่เป็นนิตย์ เมตตา เป็นกัมมัฏฐานที่พุทธบริษัทควรเจริญให้เกิดมีอยู่เสมอ เพราะเป็นกัมมัฏฐานที่ใช้ประโยชน์ได้ในทุกที่ เรียกว่า **สัพพัตถกัมมัฏฐาน** เป็นกัมมัฏฐานเบื้องต้นก่อนที่จะเจริญกัมมัฏฐานอื่นๆ

๓. พุทธานุสสติ (พุทธาสติ) ระลึกถึงพระคุณของพระพุทธเจ้า คืออาการสำรวมจิตน้อมระลึกถึงพิจารณาพระคุณของพระองค์ทั้ง ๙ ตามบทพระพุทธคุณ ที่ว่า **อิติปิโส ภควา** ฯลฯ ในพระพุทธคุณทั้ง ๓ คือ **พระปัญญาคุณ พระวิสุทธิคุณ** และ**พระมหากรุณาคุณ** จะทั้งหมดหรือเจริญในบทใดบทหนึ่งก็ได้ จะทำให้จิตเกิดความสงบตั้งมั่นเป็นสมาธิ โดยไม่ใช่ระลึกคิดถึงเพียงยกขึ้นกล่าวโทษจับผิดหรือจิตคิดอ่อนค่อนขอดด้วยประการต่างๆ

๔. กสิณ คือ วัตถุอันเป็นเหตุจูงใจให้เข้าไปผูกอยู่ หมายถึง วัตถุจูงใจให้เข้าไปกำหนดอยู่สำหรับเพ่งเพื่อยังจิตให้เป็นสมาธิ เป็นกัมมัฏฐานที่กำหนดเอาวัตถุ ๑๐ อย่าง มาเพ่งเป็นอารมณ์ คือ ปฐวี ดิน, อาโป น้ำ, เตโช ไฟ, วาโย ลม, นีลํ สีเขียว, ปีตํ สีเหลือง, โลหิตํ สีแดง,

โอทาตํ สีขาว, อาโลโก แสงสว่าง และอากาโส ที่ว่าง ในกสิณลำดับที่ ๑ - ๔ เรียกว่า **ภูตกสิณ** กสิณ คือมหาภูตรูป ๔ และในกสิณที่ข้อ ๕ - ๘ เรียกรวมกันว่า **วัณณกสิณ** ได้แก่ กสิณที่กำหนดเพ่งสีเป็นอารมณ์

๕. **จตุธาตุววัตถาน** คือ การกำหนดพิจารณาธาตุ ๔ หมายถึง กัมมัฏฐานที่กำหนดพิจารณาให้เห็นรู้ตามสภาวะความเป็นจริงว่า ร่างกายของคนเป็นแต่เพียงธาตุ ๔ คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม มาประกอบรวมกันเท่านั้น เพื่อให้ถ่ายถอนความรู้สึกยึดติดว่าเป็นสัตว์ บุคคล ตัวตน เราเขา ออกไปจากจิตใจ เรียกอีกอย่างว่าธาตุมนสิการหรือธาตุกัมมัฏฐาน

ธาตุ คือ สิ่งที่มีอยู่เองโดยธรรมชาติหรือธรรมดาซึ่งจะแยกออกไปอีกไม่ได้

สังขาร คือ ธาตุทั้ง ๔ ประชุมรวมกันเองโดยธรรมชาติหรือธรรมดาหรือหมายถึงสิ่งที่ถูกจัดปรุงแต่งขึ้น

นิวรณ์ ๕

นิวรณ์ คือ เครื่องกีดกั้น ขัดขวาง หมายถึง สิ่งที่เกิดขึ้นขัดขวางรบกวนไม่ให้ใจสงบได้สะดวก เป็นอุปสรรคต่อการทำสมาธิ กล่าวคือ นิวรณ์ เป็นกิเลสอย่างหนึ่ง เป็นอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วย่อมก่อกวนจิตให้ขุ่นมัวเศร้าหมอง ไม่อาจยังจิตให้เป็นสมาธิได้สะดวก ทำปัญญาให้อ่อนกำลังลงและทำให้จิตไม่เข้มแข็งในกุศลธรรมด้วย มี ๕ อย่าง คือ

๑. **กามฉันทะ** ความพอใจรักใคร่ในกาม หมายถึง ความที่จิตยินดีลุ่มหลงในกามคุณ ๕ คือ รูปที่สวยงาม เสียงที่ไพเราะ กลิ่นที่หอม รสที่อร่อย สัมผัสที่สบาย เป็นกิเลสที่เรียกว่า โลภะ ความอยากได้หรืออภิชฌา ความเพ่งเล็งอยากได้ มีเหตุเกิดจาก**สุภสัญญา** คือ สำคัญหมายว่าเป็นของสวยงาม

๒. **พยาบาท** ความคิดร้ายต่อผู้อื่น หมายถึง ความที่จิตพยาบาทอาฆาตคิดแก้แค้นผู้อื่นหรือที่เรียกว่าความขัดใจ แค้นเคือง เกลียดชัง ความผูกใจเจ็บ ตลอดจนความโกรธ ความหงุดหงิด ฉุนเฉียวไม่พอใจต่างๆ โดยจิตที่ถูกพยาบาทครอบงำ จึงไม่อาจตั้งมั่นเป็นสมาธิได้ พยาบาทมีเหตุเกิดจากปฏิฆะความกระทบกระทั่งแห่งจิตหรือความหงุดหงิดใจ

๓. **ถีนมิทธะ** ความท้อแท้ง่วงเหงา หมายถึงความที่จิตเกิดความท้อถอยเบื่อเซ็ง จำแนกเป็น ๒ คำ คือคำว่า **ถีนะ** ความหดหู่ ท้อแท้ เหงาหงอย ซึ่งเป็นอาการของจิต กับคำว่า **มิทธะ** ความเซื่องซึม เฉื่อยเฉา ง่วงเหงาหาวนอน อาการซึมๆ เฉาๆ อันเป็นไปทางกาย ดังนั้น จิตที่ถูกถีนมิทธะครอบงำจึงไม่อาจตั้งมั่นเป็นสมาธิได้ ถีนมิทธะ มีเหตุเกิดมาจาก **อรติ** ความไม่

เพลิดเพลิน หรือความไม่ยินดี

๔. **อุทธัจจกุกกุจจะ** ความฟุ้งซ่านและรำคาญใจ หมายถึง ความที่จิตกลัดกลุ้ม และเดือดร้อนใจ เมื่อคิดถึงสิ่งที่ทำลงไปแล้ว แยกเป็นสองคำ คือคำว่า **อุทธัจจะ** ความที่จิตฟุ้งซ่านไม่สงบ ส่ายพล่านไป กับคำว่า **กุกกุจจะ** ความวุ่นวายใจ รำคาญใจ เดือดร้อนใจ กังวลใจ จิตที่ถูกอุทธัจจกุกกุจจะครอบงำย่อมไม่สงบ จึงไม่อาจตั้งมั่นเป็นสมาธิได้ อุทธัจจกุกกุจจะ มีเหตุเกิดจาก **เจตโสอวูปสมะ** ความไม่สงบแห่งจิต

๕. **วิจิกิจฉา** ความลังเลสงสัย หมายถึง ความที่จิตมีความเคลือบแคลง ไม่แน่ใจ โดยมีความสงสัยเกี่ยวกับพระรัตนตรัย ไม่เชื่อมั่นในคุณธรรมความดีหรือความไม่เชื่อในผลบุญและผลบาป จิตที่ถูกวิจิกิจฉาครอบงำย่อมมีอาการเหมือนถูกขัดไว้ให้พร่าลังเลสงสัยอยู่ร่ำไป ไม่อาจตั้งมั่นเป็นสมาธิได้ วิจิกิจฉา มีเหตุเกิดจาก **อโยนิโสมนสิการ** ความทำไว้ในใจโดยไม่แยบคาย

ในนิวรณ์ ๕ เมื่อกล่าวโดยลักษณะ กามฉันทะ มีลักษณะที่ทำให้จิตหมกมุ่นอยู่แต่ในอารมณ์ที่น่าปรารถนา พยาบาท มีลักษณะให้คิดทำลายล้างผลาญผู้อื่น ถีนมิทธะ มีลักษณะให้ท้อแท้หดหู่จิตใจอยู่เสมอ อุทธัจจกุกกุจจะ มีลักษณะให้คิดกลัดกลุ้มใจ วิจิกิจฉา มีลักษณะสงสัยลังเลไม่แน่ใจ อาการเกิดนิวรณ์นั้นในขณะจิตเดียวย่อมเกิดขึ้นได้อย่างเดียวอย่างใดอย่างหนึ่ง จะเกิดขึ้นคราวเดียวกันตั้งแต่ ๒ นิวรณ์ ขึ้นไปไม่ได้

หัวใจสมถกัมมัฏฐานแก้นิวรณ์ครอบงำ

หัวใจสมถกัมมัฏฐานทั้ง ๕ จัดเป็นคู่ปรับหรือข้อธรรมที่แก้นิวรณ์ครอบงำ เพื่อประโยชน์แก่ผู้ถูกนิวรณ์นั้นๆ ครอบงำ ดังนี้

๑. **กายคตาสติ** จัดเป็นคู่ปรับกับ**กามฉันทะ** เป็นประโยชน์แก่ผู้มีกามฉันทะเป็นเจ้าเรือนหรือหนักไปทางกามารมณ์ เป็นอุบายพิจารณาทำให้คลายความติดใจในร่างกายแห่งตนและผู้อื่นได้ **กายคตาสติกัมมัฏฐานได้ในอุปจารสมาธิ**

๒. **เมตตา** จัดเป็นคู่ปรับกับพยาบาท เป็นประโยชน์แก่ผู้มีพยาบาทเป็นเจ้าเรือน เป็นอุบายทำให้เกิดความรักใคร่ปรองดองสามัคคี ส่งผลให้คนมีน้ำใจคิดช่วยเหลือเกื้อกูลกัน **การเจริญเมตตาทำให้ได้อุปจารสมาธิ**

๓. **พุทธานุสสติ** จัดเป็นคู่ปรับกับถีนมิทธะ เป็นประโยชน์แก่ผู้มีถีนมิทธะเป็นเจ้าเรือน เป็นอุบายพิจารณาทำให้ไม่ย่อท้อต่อเหตุขัดข้องต่างๆ ก่อให้เกิดความเพียรอุตสาหะในกิจนั้น **กัมมัฏฐานนี้ได้อุปจารสมาธิ**

๔. กสิณ จัดเป็นคู่ปรับอุทธัจจกุกกุจจะ เป็นประโยชน์แก่ผู้มีอุทธัจจกุกกุจจะเป็นเจ้าเรือน เป็นอุบายพิจารณาทำให้คลายความฟุ้งซ่าน วุ่นวายใจ **กัมมัฏฐานนี้ได้อุปจารสมาธิ**

๕. จตุธาตุววัตถาน จัดเป็นคู่ปรับกับวิจิกิจฉา เป็นประโยชน์แก่ผู้มีวิจิกิจฉาเป็นเจ้าเรือน เป็นอุบายพิจารณากำหนดรู้สภาวะแห่งสังขารตามความจริง และคลายความหลงใหลในสภาวธรรมทั้งหลาย

นิวรณ์ ๕ สงเคราะห์เข้าในจริต

๑. **กามฉันทะ**	สงเคราะห์เข้าในราคจริต
๒. **พยาบาท**	สงเคราะห์เข้าในโทสจริต
๓. **ถีนมิทธะ**	สงเคราะห์เข้าในโมหจริต
๔. **อุทธัจจกุกกุจจะ**	สงเคราะห์เข้าในวิตกจริต
๕. **วิจิกิจฉา**	สงเคราะห์เข้าในโมหจริต

กัมมัฏฐานอันเป็นที่สบาย

สมถกัมมัฏฐานมีองค์ธรรมซึ่งเหมาะเป็นที่สบายแก่คนผู้มีจริตต่างๆ ในการเจริญสมถภาวนา ดังนี้

๑. **คนที่มีราคจริต** ควรเจริญกัมมัฏฐาน ๑๑ คืออสุภะ ๑๐ และกายคตาสติ ๑

๒. **คนที่มีโทสจริต** ควรเจริญกัมมัฏฐาน ๘ คือวัณณกสิณ ๔ และพรหมวิหาร ๔

๓. **คนที่มีโมหจริตกับวิตกจริต** ควรเจริญอานาปานสติกัมมัฏฐาน

๔. **คนที่มีสัทธาจริต** ควรเจริญอนุสสติ ๖ คือ พุทธานุสสติ ธัมมานุสสติ สังฆานุสสติ สีลานุสสติ จาคานุสสติ และเทวตานุสสติ

๕. **คนที่มีพุทธิจริต** ควรเจริญกัมมัฏฐาน ๔ คือ มรณัสสติ อุปสมานุสสติ อาหาเรปฏิกูลสัญญา และจตุธาตุววัตถาน

ฌาน ๒

การฝึกสมาธิ เมื่อมีความประณีตขึ้นไปโดยลำดับ จนกระทั่งถึงภาวะที่จิตมีสมาธิแน่วแน่ถึงขั้นที่เรียกว่า อัปปนาสมาธิ เป็นภาวะจิตที่ลึกซึ้งที่เป็นผลจากการกำหนดเพ่งอารมณ์จนแน่ว

แน่และสามารถข่มกิเลสคือนิวรณ์ ๕ ได้ เรียกภาวะของจิตนั้นว่า บรรลุฌานที่จัดเป็นผลสูงสุดในการเจริญสมถกัมมัฏฐาน

คำว่า **ฌาน** เป็นชื่อคุณวิเศษซึ่งเกิดจากการฝึกอบรมจิตให้เป็นสมาธิ จัดเป็นอุตตริมนุสสธรรม ในพระพุทธศาสนา หมายถึงเป็นคุณธรรมของมนุษย์อันยิ่งยวดหรือคุณธรรมที่เกินวิสัยของมนุษย์ทั่วไป มี ๒ ประเภท คือ

๑. **รูปฌาน** การเพ่งรูปฌานเป็นอารมณ์ หรือฌานที่มีอารมณ์กัมมัฏฐานเป็นรูปธรรม ผู้ได้บรรลุฌานประเภทนี้ เมื่อสิ้นชีวิตก็จะไปบังเกิดเป็นพรหมอยู่ในรูปภพ หรือพรหมโลก ๑๖ ชั้น

๒. **อรูปฌาน** ฌานซึ่งมีอารมณ์กัมมัฏฐานเป็นอรูปธรรม หรือนามธรรม เรียกว่า อรูปกัมมัฏฐาน ได้แก่ อากาสานัญจายตนะ วิญญาณัญจายตนะ อากิญจัญจายตนะ และเนวสัญญานาสัญญายตนะ

รูปฌาน แบ่งเป็น ๔ ระดับ ตามอารมณ์ที่ประณีตขึ้นตามลำดับ คือ

ปฐมฌาน ฌานชั้นที่ ๑ มีองค์ธรรม ๕ คือ วิตก วิจาร ปีติ สุข และเอกัคคตา

ทุติยฌาน ฌานชั้นที่ ๒ มีองค์ธรรม ๓ คือ ปีติ สุข และเอกัคคตา

ตติยฌาน ฌานชั้นที่ ๓ มีองค์ธรรม ๒ คือ สุข และเอกัคคตา

จตุตถฌาน ฌานชั้นที่ ๔ มีองค์ธรรม ๒ คือ อุเบกขา และเอกัคคตา

ความหมายองค์ธรรมในรูปฌาน ๔

๑. **วิตก** ความตรึก คือภาวะที่จิตมุ่งไปที่ความกำหนดนึกอารมณ์แรก

๒. **วิจาร** ความตรอง คือภาวะที่จิตเคล้าพันอารมณ์ การเอาจิตผูกพันอยู่กับอารมณ์ที่สืบเนื่องมาจากวิตก

ในองค์ธรรมทั้ง ๒ มีความต่อเนื่องกัน กล่าวคือ **วิตก** ความเอาจิตจรดไว้กับอารมณ์ **วิจาร** ความเอาจิตเคล้าพันกับอารมณ์นั้น เปรียบได้กับการที่คนเอาภาชนะสำริดที่ขึ้นสนิมไปขัด วิตกเหมือนมือที่จับภาชนะ วิจารเหมือนมือที่ถือแปรงขัดสีไปมา

วิตก วิจาร จัดเป็นองค์ประกอบเบื้องต้นของฌานจิต จะคอยทำหน้าที่กำหนดนึกและตรองอารมณ์ให้จิตเป็นสมาธิ คำว่า ตรึก และตรอง ในอารมณ์ดังกล่าวนี้ มิใช่หมายถึงความวิตกกังวลหรือการวิพากษ์วิจารณ์ผู้อื่น เช่น ที่ได้ยินได้เห็นกันอยู่ทั่วไป จึงไม่ควรนำมาปะปนกัน

๓. **ปีติ** ความอิ่มใจ เอิบอิ่ม เป็นชื่อองค์ฌาน หมายถึงปีติชนิดแผ่เอิบอาบซาบซ่านไปทั่วสรรพางค์กาย ที่เรียกว่า ผรณาปีติ

๔. **สุข** ความสุขสบาย หมายถึงความสุขสำราญแช่มชื่นรื่นเริงใจ เป็นภาวะจิตที่ปราศจากความบีบคั้นหรือปราศจากการรบกวนใดๆ

ปีติ กับ **สุข** บางครั้งอาจมีลักษณะที่ใกล้เคียงกันจนแยกไม่ออก กล่าวคือ **ปีติ** หมายถึงความยินดีที่ได้รับอารมณ์ที่พึงปรารถนาที่ต้องการ **สุข** หมายถึง ความยินดีในการเสวยอารมณ์นั้น อุปมาอุปมัยให้เห็นชัด เช่น คนผู้หนึ่งเดินทางมากลางทะเลทรายด้วยความเหนื่อยล้า ทั้งร้อนและหิวกระหายต้องการจะดื่มน้ำ ต่อมาเขาเห็นหมู่ไม้ และแอ่งน้ำ หรือพบคนอีกคนหนึ่งซึ่งเขาบอกว่ามีหมู่ไม้และแอ่งน้ำอยู่ใกล้ที่นั้น หลังจากเขาไปถึงที่นั่นแล้ว เขาได้พักผ่อนและดื่มน้ำจนพอใจ อาการดีใจที่เมื่อเห็น หรือได้ยินข่าวว่ามีหมู่ไม้ และแอ่งน้ำนั้น เรียกว่า ปีติ อาการชื่นใจที่ได้พักใต้ร่มไม้หรือได้ดื่มน้ำ เรียกว่า สุข

๕. **อุเบกขา** ความวางเฉย หรือความมีใจเป็นกลาง หมายถึง การดูอย่างสงบ ดูตามเรื่องที่เกิด ในกรณีของฌานชั้นที่ ๔ อุเบกขา จะทำหน้าที่วางท่าทีดูเฉยในเมื่อองค์ฌานต่างๆ เข้าที่ผ่านขั้นตอนมาสู่ความสงบบริสุทธิ์จากสิ่งที่เป็นข้าศึกได้อย่างเรียบร้อยแล้ว จึงไม่ต้องขวนขวายที่จะละธรรมที่ตรงกันข้ามหรือสิ่งที่เป็นข้าศึกนั้นอีก

ความจริง ในฌานทุกขั้นก็มีอุเบกขา แต่ในขั้นต้นๆ ไม่เด่นชัดเหมือนในชั้นที่ ๔ เพราะยังถูกธรรมที่เป็นข้าศึก เช่น วิตก วิจาร และสุขเวทนา เป็นต้นข่มไว้ ท่านเปรียบเหมือนดวงจันทร์ในเวลากลางวันที่ไม่กระจ่าง ไม่แจ่ม เพราะถูกแสงอาทิตย์ข่มไว้ฉะนั้น ครั้นถึงฌานขั้นที่ ๔ ธรรมที่เป็นข้าศึกเหล่านั้นระงับดับไป และได้ราตรี คืออุเบกขาเวทนา (หรืออทุกขมสุขเวทนา) สนับสนุนก็ทำให้บริสุทธิ์ ผุดผ่อง แจ่มชัดขึ้น และในธรรมอื่นๆ ที่ประกอบอยู่ด้วย เช่น สติ เป็นต้น พลอยแจ่มชัดบริสุทธิ์ไปด้วย

๖. **เอกัคคตา** ภาวะที่จิตมีอารมณ์เป็นหนึ่งได้แก่ตัวสมาธิซึ่งมีในฌานทุกชั้น

ธรรมทั้ง ๖ ข้อนี้ เป็นองค์ฌาน ที่เกิด - ดับ พร้อมกับฌานจิต โดยประกอบร่วมอยู่เป็นประจำในฌานชั้นนั้นๆ และเป็นเครื่องกำหนดแยกฌานแต่ละชั้นออกจากกันเพื่อให้รู้ว่า ในกรณีนั้นๆ เป็นฌานชั้นไหนเท่านั้น แต่มิใช่หมายความว่าในฌานจิตจะมีองค์ธรรมทั้งหมดเพียงแค่นั้น เพราะในฌานจิตหนึ่ง ย่อมมีองค์ธรรมที่เป็นกุศลอื่นๆ ที่เรียกว่า สัมปยุตตธรรมหรือสหชาตธรรมเกิดขึ้นประจำบ้าง ไม่ประจำบ้าง และไม่ใช่เป็นตัวกำหนดแบ่งชั้นของฌานอีกเป็นจำนวนมาก เช่น สัญญา เจตนา ฉันทะ สติ มนสิการ เป็นต้น

องค์ฌานที่เป็นคู่ปรับกับนิวรณ์ ๕

องค์ฌานที่เป็นคู่ปรับหรือแก้นิวรณ์ทำให้นิวรณ์คลายจางไปจากจิตในขณะนั้นๆ ท่านจัดไว้ดังนี้

๑. **เอกัคคตา** เป็นคู่ปรับกับกามฉันทะ
๒. **ปีติ** เป็นคู่ปรับกับพยาบาท
๓. **วิตก** เป็นคู่ปรับกับถีนมิทธะ
๔. **สุข** เป็นคู่ปรับกับอุทธัจจกุกกุจจะ
๕. **วิจาร** เป็นคู่ปรับกับวิจิกิจฉา

อุเบกขา ย่อมเกิดขึ้นร่วมอยู่ในทุกองค์ฌาน ท่านจึงไม่จัดเป็นคู่ปรับนิวรณ์ ๕ ข้อใด ดังนั้น องค์ฌาน เมื่อนำมาเป็นคู่ปรับกับนิวรณ์ ๕ จึงนิยมเรียกว่าองค์ฌาน ๕

ผู้เจริญสมถกัมมัฏฐานจนถึงขั้นบรรลุฌาน ชื่อว่าละองค์ ๕ และเจริญองค์ ๕ หมายว่า ละนิวรณ์ ๕ ได้แล้ว และมีจิตประกอบด้วยองค์ฌาน ๕ มีเอกัคคตา ปีติ เป็นต้น

๒. สมถภาวนา

ธรรมอันเป็นที่ตั้งของอารมณ์สมถภาวนา

ธรรมอันเป็นที่ตั้งในการเจริญสมถภาวนา หมายถึง องค์ธรรมที่นำมากำหนดจิตให้สงบเป็นสมาธิ ปรากฏในพระบาลี เช่น **อภิณหปัจจเวกขณะ ๕** และ **สติปัฏฐาน ๔**

อภิณหปัจจเวกขณะ ๕ คือ หัวข้อธรรมที่ควรพิจารณาทุกๆ วัน เพื่อเป็นอุบายบรรเทาคลายความมัวเมาและตัดความเข้าใจผิดในชีวิตเสียได้ มีประโยชน์ในการพิจารณาในแต่ละข้อประกอบด้วย

๑. **ชราธัมมตา** การพิจารณาถึงความแก่เนืองๆ เป็นอุบายเครื่องบรรเทาความประมาทมัวเมาในวัย

๒. **พยาธิธัมมตา** การพิจารณาถึงความเจ็บเนืองๆ เป็นอุบายเครื่องบรรเทาความมัวเมาในความไม่มีโรค

๓. **มรณธัมมตา** การพิจารณาถึงความตายเนืองๆ เป็นอุบายเครื่องบรรเทาความมัวเมาในชีวิต

๔. **ปิยวินาภาวตา** การพิจารณาเนืองๆ ถึงความวิบัติพลัดพรากย่อมเป็นอุบายเครื่องบรรเทาความโลภ ความทุกข์ ความคับแค้นใจเสียได้

๕. **กัมมัสสกตา** การพิจารณาถึงความที่ตนมีกรรมเป็นของตนเนืองๆ ย่อมเป็นอุบายเครื่องเตือนใจให้รู้ว่า ทุกคนมีกรรมเป็นของตน ทำดีย่อมได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว

สติปัฏฐาน ๔

สติปัฏฐาน หมายถึง การตั้งสติกำหนดพิจารณาสิ่งทั้งหลายให้รู้เห็นตามความเป็นจริง มี ๔ อย่าง คือ

๑. **กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน** สติกำหนดพิจารณากายเป็นอารมณ์
๒. **เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน** สติกำหนดพิจารณาเวทนาเป็นอารมณ์
๓. **จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน** สติกำหนดพิจารณาจิตเป็นอารมณ์
๔. **ธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน** สติกำหนดพิจารณาธรรมเป็นอารมณ์

อารมณ์สมถกัมมัฏฐาน ๔๐

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคและคัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหะ แสดงข้อธรรมที่เป็นอารมณ์ในการเจริญสมถกัมมัฏฐานไว้ ๔๐ ประการ จำแนกเป็น ๗ หมวด ประกอบด้วย

หมวดที่ ๑ กสิณ ๑๐

กสิณ แปลว่า วัตถุอันจูงใจ หมายถึง วัตถุที่เป็นเครื่องจูงใจให้เข้าไปผูกอยู่กับอารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง โดยการกำหนดเพ่งทำจิตให้เป็นสมาธิ วิธีปฏิบัติในการเจริญสมถภาวนาด้วยการเพ่งกสิณ ท่านให้ผู้เจริญกสิณกำหนดทำดวงกสิณตามประเภทของกสิณนั้นๆ ให้กว้างประมาณ ๑ คืบกับ ๔ นิ้ว เป็นอย่างใหญ่ แต่ไม่ควรให้เล็กกว่าปากขันน้ำ วางดวงกสิณไว้ในระดับสายตา เช่น เมื่อเจริญปฐวีกสิณให้ลืมตาดูดวงกสิณที่ทำขึ้นนั้น กำหนดจิตบริกรรมว่า ปฐวี ... หรือดิน ... ด้วยการหลับตาบ้าง ลืมตาบ้าง ความสงบจะดำเนินไปตามลำดับที่เรียกว่า นิมิต

๑. ปฐวีกสิณ เพ่งดินเป็นอารมณ์ บริกรรมว่า ปฐวีๆ
๒. อาโปกสิณ เพ่งน้ำเป็นอารมณ์ บริกรรมว่า อาโปๆ
๓. เตโชกสิณ เพ่งไฟเป็นอารมณ์ บริกรรมว่า เตโชๆ
๔. วาโยกสิณ เพ่งลมเป็นอารมณ์ บริกรรมว่า วาโยๆ
๕. นีลกสิณ เพ่งสีเขียวเป็นอารมณ์ บริกรรมว่า นีลํๆ
๖. ปีตกสิณ เพ่งสีเหลืองเป็นอารมณ์ บริกรรมว่า ปีตกํๆ
๗. โลหิตกสิณ เพ่งสีแดงเป็นอารมณ์ บริกรรมว่า โลหิตํๆ
๘. โอทาตกสิณ เพ่งสีขาวเป็นอารมณ์ บริกรรมว่า โอทาตํๆ
๙. อาโลกกสิณ เพ่งแสงสว่างเป็นอารมณ์ บริกรรมว่า อาโลโกๆ

๑๐. อากาสกสิณ เพ่งอากาศ คือช่องว่างเป็นอารมณ์ บริกรรมว่า อากาโสๆ

หมวดที่ ๒ อสุภะ ๑๐

อสุภะ แปลว่า สภาพอันไม่งาม หมายถึง ซากศพในสภาพต่างๆ ที่กำหนดเป็นอารมณ์ในการเจริญกัมมัฏฐาน โดยกำหนดพิจารณาซากศพในระยะต่างๆ รวม ๑๐ ระยะ เริ่มแต่ซากศพที่ขึ้นอืดไปจนถึงซากศพที่เหลือแต่โครงกระดูก

ในการเจริญอสุภกัมมัฏฐาน ท่านให้กำหนดพิจารณาซากศพในลักษณะต่างๆ โดยในสมัยพุทธกาลมีซากศพของพวกนับถือศาสนาอื่นๆ ทิ้งไว้ การพบเห็นซากศพเพื่อนำมาพิจารณาจึงไม่ค่อยยากนัก ท่านแสดงการพิจารณาไว้ว่า เมื่อจะไปพิจารณาซากศพอย่ายืนเหนือลม ใต้ลม หรือใกล้ ไกลเกินไป แต่ให้ยืนในที่ซึ่งสามารถเห็นซากศพได้ชัด โดยไม่ถูกกลิ่นซากศพรบกวน ให้ยืนตรงช่วงกลางของซากศพ โดยมีข้อแม้ว่าต้องเป็นซากศพที่ยังคงรูปร่างอยู่ และห้ามมิให้พิจารณาซากศพของเพศตรงข้ามกับตน ในการพิจารณานั้นท่านให้กำหนดพิจารณาที่จุดสำคัญ ๖ จุด คือ

๑. **สีของซากศพ** พิจารณาดูว่า เป็นสีดำหรือขาว เป็นต้น

๒. **วัยของซากศพ** พิจารณาให้รู้ว่าซากศพของคนอยู่ในวัยใดบ้าง เช่น อยู่ในปฐมวัย หรือมัชฌิมวัย แต่ห้ามกำหนดว่าเป็นเพศหญิงหรือเพศชาย

๓. **สัณฐานของซากศพ** พิจารณาดูว่า เป็นสัณฐานของอวัยวะส่วนไหนของซากศพ

๔. **โอกาสที่ตั้งของซากศพ** พิจารณาดูว่าอวัยวะต่างๆ ของซากศพนั้นตั้งอยู่ในทิศใดบ้าง

๕. **โอกาสที่ตั้งของอวัยวะของซากศพ** พิจารณาดูว่าอวัยวะต่างๆ ของซากศพนั้นตั้งอยู่ในช่วงไหนบ้าง

๖. **ภาพรวมของซากศพ** พิจารณาดูเป็นข้อสรุปว่า ซากศพนั้นจากปลายผมถึงปลายเท้าประกอบด้วยอาการ ๓๒ มี ผม ขน เล็บ เป็นต้น จนถึงมันสมองเป็นที่สุด เป็นของปฏิกูลน่าเกลียดทั้งโดยสี กลิ่น เป็นต้น

เมื่อกำหนดพิจารณาไป นิมิตของการเจริญกัมมัฏฐานทั้ง ๓ ประการจะดำเนินไปเช่นเดียวกับการเจริญกสิณ แม้ความสงบจิตก็จะเกิดในทำนองเดียวกัน โดยรูปลักษณ์แห่งนิมิตย่อมเป็นไปตามอสุภะที่กำหนดพิจารณานั้น ในลำดับแห่งปฏิภาคนิมิต ซากศพที่พิจารณาจะปรากฏเป็นร่างกายที่สมบูรณ์ จะเป็นเหมือนตอนเริ่มพิจารณา

อสุภะ ๑๐ ประกอบด้วย

๑.	**อุทุมาตกอสุภะ**	ซากศพที่เน่าพองขึ้นอืด
๒.	**วินีลกอสุภะ**	ซากศพที่มีสีเขียวคล้ำ
๓.	**วิปุพพกอสุภะ**	ซากศพที่มีน้ำเหลืองไหลเยิ้ม
๔.	**วิจฉิททกอสุภะ**	ซากศพที่ขาดจากกันเป็นสองท่อน
๕.	**วิกขายิตกอสุภะ**	ซากศพที่ถูกสัตว์กัดกินแล้ว
๖.	**วิกขิตตกอสุภะ**	ซากศพที่กระจุยกระจายมือวัยวะหลุดออกไปข้างๆ
๗.	**หตวิกขิตตกอสุภะ**	ซากศพที่ถูกสับฟันบั่นเป็นท่อน ๆ
๘.	**โลหิตกอสุภะ**	ซากศพที่มีโลหิตไหลอาบราดอยู่
๙.	**ปุฬุวกอสุภะ**	ซากศพที่มีหนอนคลาคล่ำเต็มอยู่
๑๐.	**อัฏฐิกอสุภะ**	ซากศพที่ยังเหลืออยู่แต่โครงกระดูกหรือกระดูกท่อน

หมวดที่ ๓ อนุสสติ ๑๐

อนุสสติ (อนุสติ) ความตามระลึก ความระลึกเนืองๆ หมายถึง อารมณ์ดีงามที่ควรระลึกถึงอยู่เนืองๆ ๑๐ อย่าง มีหลักในการเจริญ ดังนี้

ในอนุสสติลำดับที่ ๑ - ๓ ท่านให้กำหนดจิตระลึกถึงความหมายของพระรัตนตรัยตามบทพระพุทธคุณ พระธัมมคุณ และพระสังฆคุณ ที่สวดว่า อิติปิโส ภควา ฯ สฺวากฺขาโต ภควตา ธมฺโม ฯ สุปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสงฺโฆ ฯ กำหนดยกเอาพระคุณแต่ละบทมาพิจารณา ท่านแสดงหลักในการเจริญไว้ ๓ ระดับ คือ

๑. **สาธยาย** การสวดบทสรรเสริญคุณของพระรัตนตรัย จนใจสงบอยู่ที่บทสวด ไม่ซัดส่ายไปในอารมณ์อื่นๆ

๒. **น้อมระลึก** การน้อมนำเอาคุณของพระรัตนตรัยบทใดบทหนึ่งมากำหนดระลึกถึง เช่น พุทโธ ธัมโม สังโฆ โดยตั้งสติระลึกตามบทเหล่านั้นให้สัมพันธ์กับการหายใจเข้า-ออก เช่น หายใจเข้าว่า พุท หายใจออกว่า โธ (อานาปานสติ)

๓. **พิจารณา** การยกพระคุณแต่ละบทขึ้นพิจารณา โดยเมื่อพิจารณาเห็นชัดในบทใดมากก็พิจารณาอยู่ที่บทนั้นๆ จนจิตสงบอยู่ด้วยบทที่ยกขึ้นพิจารณานั้น

ในอนุสสติลำดับที่ ๔ - ๖ มีวิธีเจริญใกล้เคียงกัน กล่าวคือก่อนการเจริญกัมมัฏฐานส่วนนี้ ให้ชำระศีลของตนให้บริสุทธิ์ ทำความพอใจในศีล จาคะ สุตะ ปัญญา ให้เกิดขึ้นแล้วพิจารณาถึงคุณแห่งศีล จาคะของตนและคุณธรรมที่ทำให้เป็นเทวดาตามสมควรแก่อารมณ์กัมมัฏฐาน จากนั้น จึงน้อมจิตมากำหนดพิจารณาศีล จาคะของตน และคุณธรรม ที่ทำคนให้เป็นเทวดา เมื่อ

เห็นคุณความดีของตนนั้นประจักษ์ชัดแล้ว ความเอิบอิ่มใจแช่มชื่นใจ คือปีติปัสสัทธิและความสุขก็จะเกิดขึ้นและจากนั้นจิตจะหยั่งลงสู่ความสงบตั้งมั่นเป็นสมาธิตามลำดับไป

การเจริญมรณัสสติ (มรณสติ) ปฏิบัติด้วยกำหนดระลึกว่า ความตายจักมีแก่เรา และผู้อื่น สัตว์อื่น เรามีความตายเป็นธรรมดา เป็นต้น ในการเจริญมรณสตินี้มีปัญหาอยู่เหมือนกัน คือถ้าระลึกโดยไม่มีหลักจะทำให้เสียใจ ตกใจ เพราะเมื่อคิดถึงความตายที่จะมีแก่ตนและคนที่ตนรักรวมถึงญาติพี่น้องหรืออาจเกิดความยินดี เมื่อคนที่ตนไม่ชอบตายไป ท่านจึงกำหนดหลักสำหรับใช้ในการพิจารณามรณสติ คือ

๑. ให้เกิดสติ คือให้ระลึกถึงความตายที่จะมีแก่ตนและคนอื่นว่า เรามีความตายเป็นธรรมดา เป็นต้น

๒. ให้เกิดญาณ คือให้เกิดความรู้ขึ้นว่าเราจะต้องตายแน่ หรือความตายจะต้องมาถึงเราแน่ในไม่ช้าก็เร็ว เพราะชีวิตมีความตายเป็นที่สุด

๓. ให้เกิดความสังเวชสลดจิต คือ ให้พิจารณาเห็นถึงสภาวะแท้จริงแห่งชีวิต เพื่อให้เกิดความเข้าใจต่อกันว่า แต่ละคนต่างเป็นผู้มาอาศัยโลกอยู่ชั่วคราวเท่านั้น ไม่รู้จะโกรธเกลียดกันไปทำอะไร ในเมื่อทุกชีวิตจะต้องตายเช่นเดียวกัน

อนึ่ง มีหลักสังเกตว่า **มรณสติ**จะไม่ใช่คำว่า **มรณานุสสติ** เพราะท่านมุ่งเน้นให้ผู้พิจารณาเห็นความตายปรากฏชัดเป็นปัจจุบันธรรม จะได้เกิดความไม่ประมาท เป็นผู้แกล้วกล้าไม่ย่อท้อต่อความตาย แต่ถ้าหากจะไปเหนี่ยวรั้งเอาความตายที่ล่วงมาแล้วยกขึ้นมาพิจารณานั้นในบางขณะอาจเกิดความกลัวตายขึ้นก็ได้

การเจริญกายคตาสติ มีวิธีปฏิบัติโดยใช้สติกำหนดดูให้เห็นว่า ร่างกายที่มองเห็นกันว่าสวยงาม น่าพอใจ น่าสัมผัส เมื่อแยกย่อยออกไปนับแต่ปลายผมลงมาถึงปลายเท้า มีผม ขนเล็บ ฟัน หนัง เป็นต้น และพิจารณาสี สัณฐาน กลิ่น ที่เกิด ที่อยู่ของส่วนต่างๆ เหล่านั้น ที่ท่านแยกเป็นส่วนๆ เรียกว่า อาการ ๓๒ จนเกิดความเห็นว่าแต่ละส่วนที่ประกอบเป็นกายนั้น ปฏิกูลน่าเกลียด ภายนอกดูสวยงามแต่ความจริงมีสิ่งสกปรกมากมายหลายอย่างในร่างกาย เมื่อระลึกอยู่เช่นนี้ สมาธิจิตจะเกิดขึ้นได้โดยลำดับ

การเจริญอานาปานสติ คือ การใช้สติกำหนดรู้ลมหายใจเข้า - ออก เป็นวิธีเจริญกัมมัฏฐานที่เป็นเหตุให้สติปัฏฐาน ๔ บริบูรณ์ การเจริญอานาปานสติในเบื้องต้นพึงรู้จักลมอัสสาสะปัสสาสะคือลมหายใจเข้าและลมหายใจออก ให้รู้ลักษณะการหายใจเข้าและการหายใจออก ท่านกำหนดไว้ ๒ แบบหลักๆ คือการหายใจเข้า - ออก แบบยาว และการหายใจเข้า - ออก แบบสั้น ซึ่งอาจเรียกต่างกันไปว่า การหายใจแบบละเอียดหรือแบบหยาบ การหายใจแบบหนักแบบเบา หรือการหายใจแบบลึกและแบบตื้น แต่ควรให้รู้ว่าการหายใจอย่างไรเรียกว่า หายใจยาวหรือหายใจสั้น การหายใจยาวก็คือการหายใจช้าๆ หรือนานๆ ส่วนการหายใจสั้นคือการหายใจเร็วถี่

โดยให้เอาสติกำหนดดูลมหายใจเข้า - ออก เช่น หายใจเข้าภาวนาว่า พุท หายใจออกภาวนาว่า โธ เป็นต้น เพื่อให้จิตกำหนดรู้อยู่กับอารมณ์ภาวนานั้นและรู้เท่าทันอารมณ์นั้นๆ

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ท่านแสดงมนสิการวิธี คือวิธีกำหนดพิจารณาลมหายใจตามขั้นตอนของอานาปานสติกัมมัฏฐานไว้ ๘ ลำดับขั้น ประกอบด้วย

๑. **คณนา** ขั้นใช้สติกำหนดนับลมหายใจ

๒. **อนุพันธนา** ขั้นใช้สติตามดูลมหายใจ

๓. **ผุสนา** ขั้นตั้งสติกำหนดลมหายใจให้กระทบที่ปลายจมูก

๔. **ฐปนา** ขั้นตั้งจิตให้แน่วแน่ในนิมิต (ขั้นบรรลุฌานเจริญสมถะสมบูรณ์)

๕. **สัลลักขณา** ขั้นกำหนดพิจารณาไตรลักษณ์ (ขั้นเจริญวิปัสสนา)

๖. **วิวัฏฏนา** ขั้นเปลี่ยนภาวะเข้าถึงมรรค หรือขั้นตัดกิเลส (ขั้นบรรลุมรรค)

๗. **ปาริสุทธิ** ขั้นบริสุทธิ์จากกิเลสโดยสิ้นเชิง (ขั้นบรรลุผล)

๘. **ปฏิปัสสนา** ขั้นพิจารณาทบย้อนดูมรรคผลที่ได้บรรลุ (ขั้นปัจจเวกขณญาณ)

อนุสสติ ๑๐ ประกอบด้วย

๑. **พุทธานุสสติ** การน้อมจิตระลึกถึงและพิจารณาคุณของพระพุทธองค์

๒. **ธัมมานุสสติ** การน้อมจิตระลึกถึงและพิจารณาคุณของพระธรรม

๓. **สังฆานุสสติ** การน้อมจิตระลึกถึงและพิจารณาคุณของพระสงฆ์

๔. **สีลานุสสติ** การพิจารณาศีลที่ตนได้รักษาประพฤติบริสุทธิ์บริบูรณ์ดีแล้ว

๕. **จาคานุสสติ** การพิจารณาถึงทานที่ตนทำและคุณธรรมคือจาคะที่มีในตน

๖. **เทวตานุสสติ** การพิจารณาถึงธรรมที่ทำให้เป็นเทวดานั้นๆ ตามที่มีอยู่ในตน

๗. **มรณัสสติ** (มรณสติ) การพิจารณาความตายที่จะต้องมีมาถึงตนและผู้อื่นสัตว์อื่นเป็นธรรมดา เพื่อไม่ให้เกิดความประมาทและคลายความมัวเมาในชีวิต

๘. **กายคตาสติ** สติอันไปในกาย กำหนดพิจารณาร่างกายนี้ให้เห็นเป็นของไม่งามเป็นสิ่งที่ประกอบขึ้นด้วยส่วนต่างๆ ที่โสโครก ไม่สะอาด เป็นต้น

๙. **อานาปานัสสติ** (อานาปาสติ) สติกำหนดลมหายใจเข้าออก การใช้สติกำหนดนับลมหายใจเข้าออก

๑๐. **อุปสมานุสสติ** ระลึกถึงคุณธรรมที่เป็นเหตุให้สงบ การระลึกพิจารณาถึงคุณของพระนิพพาน ซึ่งเป็นที่ดับกิเลสและกองทุกข์ทั้งปวง

หมวดที่ ๔ พรหมวิหาร ๔

พรหมวิหาร ๔ ประกอบด้วย

๑. **เมตตา** ความรัก ความปรารถนาดีต้องการจะให้ผู้อื่นสัตว์อื่นมีสุขและคิดทำประโยชน์แก่มวลมนุษย์หรือสัตว์ทั่วหน้า

๒. **กรุณา** ความสงสาร คิดช่วยเหลือให้พ้นจากความทุกข์ ใฝ่ใจในการบำบัดความทุกข์ของคนและสัตว์ทั้งปวง

๓. **มุทิตา** ความพลอยยินดี มีความพลอยยินดีคือดีใจด้วยเมื่อเห็นผู้อื่นอยู่ดีมีสุขหรือได้ประสบความสำเร็จมีความเจริญรุ่งเรืองในชีวิต

๔. **อุเบกขา** ความมีใจเป็นกลาง วางจิตเรียบสม่ำเสมอเที่ยงตรงไม่เอนเอียงไปเพราะความชอบหรือความชัง มองด้วยความจริงแห่งเหตุปัจจัยที่เป็นกุศลหรืออกุศลธรรม

พรหมวิหารธรรม เรียกอีกอย่างว่า อัปปมัญญา คือ ธรรมที่พึงแผ่ออกไปในคนและสัตว์ทั้งหลายอย่างมีจิตใจสม่ำเสมอทั่วกัน กำหนดแผ่ไปไม่มีประมาณ ไม่จำกัดขอบเขต มีหลักในการเจริญ ดังนี้

ในการเจริญเมตตา ท่านให้พิจารณาเห็นโทษของโทสะ คือความคิดประทุษร้ายผู้อื่นและเห็นอานิสงส์ผลดีของขันติ คือความอดทนอดกลั้นที่ควรประกอบให้เกิดมีในตน เพื่อข่มโทสะลงให้ได้แล้วจึงเจริญเมตตาจิตไปในสรรพสัตว์ไม่มีประมาณ เมื่อเริ่มปฏิบัติ พึงตั้งเมตตาจิตในตนก่อนในทำนองว่า “ขอเราจงเป็นสุขอย่าได้มีทุกข์ มีเวรมีภัยแก่ใครๆ เลย อย่าได้มีความทุกข์กายทุกข์ใจจงเป็นสุขๆ รักษาตนให้พ้นจากทุกข์ภัยทั้งสิ้นเถิด” ดังนี้ เพื่อทำตนให้เป็นพยานเสียก่อน อุปมาให้เห็นว่า ตนรักสุข เกลียดทุกข์ ฉันใด ผู้อื่นสัตว์อื่น ก็ย่อมรักสุขเกลียดทุกข์ ฉันนั้น

การเจริญกรุณา ผู้เจริญกรุณาควรกำหนดใจว่า “ขอคน สัตว์ ที่ประสบทุกข์จงหลุดพ้นจากความทุกข์เถิด” เมื่อกำหนดจิตพิจารณาอย่างนี้เนืองๆ ก็จะกำจัดวิหิงสา ความคิดเบียดเบียนต่อคนหรือสัตว์ลงไปได้ และจะไม่เศร้าโศกเสียใจเมื่อคนหรือสัตว์เหล่านั้นไม่พ้นจากความทุกข์ตามที่ตนต้องการ เพราะภาวะจิตมีแต่ความสงบ

การเจริญมุทิตา ผู้เจริญมุทิตา ควรใช้ในกรณีที่พบเห็นผู้อื่นได้ดีมีความสุข โดยให้กำหนดใจว่า “ขอให้สัตว์ทั้งหลายอย่าได้เสื่อมจากสมบัติที่ตนได้แล้ว” หรือ “ขอให้สัตว์เหล่านี้ยังยืนอยู่ในสุขสมบัติของตนๆ” เมื่อนึกกำหนดใจ เช่นนี้ จิตก็จะกำจัดอรติ คือความไม่ยินดีใน

สมบัติของผู้อื่นหรือในเมื่อเห็นคนอื่นได้ดีลงไปได้และตั้งมั่นเป็นสมาธิโดยลำดับ

การเจริญอุเบกขา ความทำใจเป็นกลางวางเฉย ไม่ยินดีในเมื่อศัตรูคู่แข่งประสบความพิบัติล้มเหลว และไม่เสียใจเมื่อคนที่ตนชอบได้ประสบความพิบัติเพราะกรรมหรือการกระทำผิดของเขาเอง การเจริญอุเบกขาพึงยังความรู้สึกให้เป็นกลาง ๆ ไปในสรรพสัตว์ด้วยบริกรรมว่า "สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของของตน ย่อมเป็นไปตามกรรม เมื่อทำกรรมใดไว้ย่อมได้รับผลของกรรมนั้น" กำหนดนึกบริกรรมเช่นนี้เรื่อยไปจนกว่าจิตจะตั้งมั่นเป็นสมาธิ เพราะเมื่อคิดอยู่เช่นนี้เนือง ๆ จิตจะละราคะและปฏิฆะ คือความยินดีหรือยินร้ายในสุขทุกข์ของผู้อื่น สัตว์อื่นลงไปได้ และจิตจะตั้งมั่นเป็นสมาธิ

หมวดที่ ๕ อาหาเรปฏิกูลสัญญา ๑

อาหาเรปฏิกูลสัญญา ความกำหนดหมายว่าปฏิกูลในอาหาร คือการกำหนดพิจารณาเห็นอาการอันน่าเกลียดในอาหารที่บริโภคเข้าไป เพื่อไม่ให้เกิดความติดใจในรสอาหาร ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ท่านให้พระโยคาวจรผู้กำลังบำเพ็ญเพียรกัมมัฏฐานพิจารณาความปฏิกูลในอาหารโดยอาการ ๑๐ อย่าง คือ

๑. **โดยการไป** เช่น เมื่อออกไปรับอาหารบิณฑบาต ต้องพบหรือเหยียบย่ำสัมผัสสิ่งปฏิกูลน่าเกลียดมากมายตามทางเดิน

๒. **โดยการแสวงหา** เช่น เมื่อไปแสวงหาอาหารบิณฑบาตตามหมู่บ้าน นอกจากจะเหยียบย่ำสิ่งโสโครกปฏิกูลต่าง ๆ แล้ว อาจจะได้รับอาหารที่เสีย เป็นต้น

๓. **โดยการบริโภค** เมื่อบริโภคอาหารเพียงเข้าไปในปาก ก็จะถูกบดเคี้ยวคลุกเคล้ากับอวัยวะต่าง ๆ โดยฟันบนทำหน้าที่ต่างสาก ฟันล่างทำหน้าที่ต่างครก ลิ้นทำหน้าที่เหมือนมือคลุกขยำอาหารนั้น จึงเป็นเหมือนก้อนรากสุนัขซึ่งถึงความเป็นปฏิกูลอย่างยิ่ง

๔. **โดยที่อยู่เมื่อบริโภคเข้าไป** เมื่อบริโภคเข้าไปอาหารนั้นก็จะไปรวมกับดี เสลด หนอง และเลือด มีความสะอิดสะเอียนน่าเกลียด

๕. **โดยการหมักหมม** อาการหมักหมมเมื่ออาหารเข้าอยู่ในท้อง

๖. **โดยยังไม่ย่อย** อาหารที่บริโภคเข้าไปนั้น เมื่อยังไม่ย่อยก็จะรวมกันเป็นเหมือนขยะปฏิกูลน่าเกลียดเป็นฟองฟอดอยู่ในท้อง

๗. **โดยย่อยแล้ว** เมื่ออาหารถูกย่อยแล้ว ใช่ว่าจะเป็นเหมือนธาตุทองหรือธาตุเงิน แต่กลับปุดเป็นฟองฟอดแปรสภาพเป็นอุจจาระปัสสาวะมีกลิ่นเน่าเหม็น

๘. โดยผลจากการย่อย อาหารนั้นถ้าย่อยได้ดีก็จะเป็นประโยชน์เสริมสร้างซ่อมแซมอวัยวะต่างๆ ของร่างกายแต่หากย่อยได้ไม่ดี ย่อมมีผลเป็นปฏิกูลให้โรคร้ายนานาชนิดเกิดขึ้นได้เป็นโทษแก่ร่างกาย

๙. โดยการหลั่งไหลขับถ่ายออก อาหารนั้นในเวลากลืนกิน คนเราจะร่วมวงรับประทานพร้อมกันได้ แต่เมื่อแปรสภาพเป็นอุจจาระปัสสาวะต่างคนต่างแอบขับถ่าย หรือเมื่อกินใหม่ๆ ทุกคนต่างปลื้มจิตเพราะอิ่มอร่อยในรสอาหาร แต่เมื่อถ่ายออกมา กลับปิดจมูกทำหน้าสะอิดสะเอียน เป็นต้น

๑๐. โดยทำให้แปดเปื้อน อาหารนั้นในเวลาบริโภคก็ทำให้อวัยวะต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น มือ ปาก ลิ้น ฟัน แปดเปื้อนจำต้องล้าง บ้วนปาก เพื่อทำความสะอาดและเมื่อบริโภคเข้าในท้องแล้ว ก็ยิ่งทำให้อวัยวะต่างๆ แปดเปื้อนปฏิกูลจากความเป็นอุจจาระปัสสาวะของอาหาร

อาหาเรปฏิกูลสัญญา การพิจารณาความเป็นปฏิกูลของอาหาร จะเป็นเหตุให้จิตสงบปราศจากนิวรณ์ ๕ ทำให้ตั้งมั่นเป็นสมาธิ

หมวดที่ ๖ จตุธาตุววัตถาน ๑

จตุธาตุววัตถาน การกำหนดธาตุ ๔ คือการกำหนดพิจารณาให้เห็นว่าร่างกายของคนเป็นแต่เพียงธาตุ ๔ คือดิน น้ำ ลม ไฟ มาประกอบรวมกันเท่านั้น เพื่อให้ถ่ายถอนความรู้สึกว่าเป็นสัตว์ บุคคล ตัวตน เราเขา ออกไปจากจิตใจ เรียกอีกอย่างว่า **ธาตุมนสิการ** หรือ**ธาตุกัมมัฏฐาน**

ในการเจริญจตุธาตุววัตถาน ท่านให้กำหนดพิจารณาส่วนต่างๆ ในกายที่แยกออกเป็นธาตุ ๔ ตามลักษณะที่เด่นชัดของธาตุแต่ละอย่าง คือส่วนใดที่แข็ง เช่น ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง กระดูก เป็นต้น จัดเป็นธาตุดิน ส่วนใดที่ไหลได้ เช่น น้ำลาย น้ำมูก น้ำตา เปลวมัน เหงื่อ เลือด เป็นต้น จัดเป็นธาตุน้ำ ส่วนใดที่พัดผันไปมาได้ ปรากฏอยู่ในกายนี้ เช่น ลมหายใจ ลมในไส้ ลมตามัว จัดเป็นธาตุลม ส่วนใดทำกายให้เร่าร้อน ให้กายอบอุ่น ทำกายให้ทรุดโทรม เผาอาหารให้ย่อย เป็นต้น จัดเป็นธาตุไฟ เมื่อพิจารณาไปๆ จะเห็นว่า กายนี้เกิดขึ้นแต่ธาตุที่มารวมกันเท่านั้น และธาตุเหล่านี้ผสมกัน ๔ สัดส่วน ไม่มากไม่น้อยซึ่งทำให้กายดำรงอยู่ปกติ แต่เมื่อใดธาตุแปรไป ร่างกายก็จะพลอยเปลี่ยนแปลงไปตามด้วย ให้พิจารณาเช่นนี้ จนจิตหยั่งลงสู่สุญญตารมณ์ เห็นว่ากายนี้สักแต่ว่าธาตุ ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน เราเขา ตามลำดับ

หมวดที่ ๗ อรูป ๔

๑. **อากาสานัญจายตนะ** ความกำหนดช่องว่างไร้ที่สุด

๒. **วิญญาณัญจายตนะ** ความกำหนดวิญญาณไร้ที่สุด

๓. **อากิญจัญจายตนะ** ความกำหนดภาวะไม่มีอะไรเลย

๔. **เนวสัญญานาสัญญายตนะ** ความเข้าถึงภาวะมีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่

อรูป หมายถึง กัมมัฏฐานที่กำหนดภาวะนามธรรมเป็นอารมณ์ ใช้สำหรับผู้ที่เจริญกัมมัฏฐานด้วยการเพ่งกสิณ ๙ ข้อแรก ข้อใดข้อหนึ่ง จนกระทั่งได้บรรลุจตุตถฌานมาแล้ว กล่าวคือ เป็นกัมมัฏฐานที่จัดเป็นอรูปฌาน ๔ (ฌานที่มีอรูปธรรม ๔ เป็นอารมณ์)

ในข้อที่ ๑ หมายถึง ฌานที่เลิกเพ่งกสิณแล้ว แต่มากำหนดอากาศ คือที่ว่างเป็นอารมณ์ โดยพิจารณาให้เห็นว่าอากาศไม่มีที่สุด ข้อที่ ๒ หมายถึง ฌานที่เลิกเพ่งอากาศ หรือที่ว่างนั้นแล้ว แต่มากำหนดเพ่งดูวิญญาณจิตที่แผ่ไปสู่ที่ว่างเป็นอารมณ์โดยพิจารณาให้เห็นว่าวิญญาญาณไม่มีที่สิ้นสุด ข้อที่ ๓ หมายถึง ฌานที่เลิกกำหนดเพ่งดูวิญญาณจิตที่แผ่ไปสู่ที่ว่างนั้นแล้ว แต่มากำหนดภาวะที่ไม่มีอยู่แห่งวิญญาณเป็นอารมณ์โดยพิจารณาให้เห็นว่า สักหน่อยหนึ่งนิดหนึ่งก็ไม่มี และข้อที่ ๔ หมายถึงฌานที่เลิกกำหนดภาวะที่ไม่มีแห่งวิญญาณนั้นแล้วจนเข้าถึงภาวะที่มีสัญญา (ภาวะที่จิตกำหนดหมาย) ก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่ ที่ละเอียดประณีตขึ้นกว่ารูปฌานที่ ๓ นั้น

จริต ๖

จริต หมายถึง ความประพฤติที่เคยชินหรือพื้นเพความประพฤติที่หนักไปทางใดทางหนึ่งตามสภาพจิตที่เป็นปกติของบุคคลนั้นๆ ท่านกำหนดไว้ ๖ ประเภท คือ

๑. **ราคจริต** ผู้มีราคะเป็นเจ้าเรือน คือ ผู้มีลักษณะนิสัยและการประพฤติหนักไปทางราคะเป็นปกติ รักสวยรักงาม ชอบความเอาอกเอาใจ ชอบเรื่องบันเทิงรื่นเริงใจ หรือมักแสดงออกให้เห็นในลักษณะต่างๆ เช่น มีอิริยาบถเรียบร้อยสวยงาม ทำการงานละเอียดประณีต เป็นต้น

๒. **โทสจริต** ผู้มีโทสะเป็นเจ้าเรือน คือผู้มีลักษณะนิสัยความประพฤติที่หนักหรือเอียงไปทางโทสะเป็นปกติ อารมณ์มักฉุนเฉียวโกรธง่าย ชอบความรุนแรง ชอบเอาชนะผู้อื่นด้วยกำลัง ชอบบริโภคอาหารรสจัด กินเร็ว ลบหลู่คุณท่าน มักริษยา เป็นต้น

๓. **โมหจริต** ผู้มีโมหะเป็นเจ้าเรือน คือผู้มีลักษณะนิสัยความประพฤติหนักไปทางโมหะ เช่น เหงาซึม เหม่อลอย มักเลื่อนลอยไปตามกระแสสังคม ขาดเหตุผล ชอบเรื่องไร้สาระ ทำกิจการงานแบบหยาบๆ ไม่ถี่ถ้วน ไม่ค่อยเรียบร้อย มักมีความเห็นคล้อยตามคนอื่นง่ายๆ เป็นต้น

๔. สัทธาจริต ผู้มีศรัทธาเป็นเจ้าเรือน คือผู้มีลักษณะนิสัยความประพฤติที่หนักไปทางศรัทธา มีจิตซาบซึ้งเลื่อมใสโดยง่ายและไว้ใจทุ่มเทใจให้ผู้อื่นได้ง่าย สนใจในเรื่องไสยศาสตร์หรือประเภทอำนาจลึกลับ มีกิริยาอาการละมุนละม่อม ชอบอาหารรสมัน มีจิตใจเบิกบานในเรื่องที่เป็นบุญกุศล แต่ไม่ชอบโอ้อวดไม่ชอบเอาหน้า

๕. พุทธิจริต ผู้มีพุทธิปัญญาเป็นเจ้าเรือน คือผู้มีลักษณะนิสัยความประพฤติหนักไปทางใช้ความคิดพิจารณาและมองไปตามความจริง มีปัญญาดี ได้ยินได้ฟังอะไรมักจำได้เร็ว มีกิริยาอาการคล่องตัวว่องไวและเรียบร้อย โดยทำกิจการงานอะไร มักเป็นประโยชน์ ทำได้เรียบร้อย มีระเบียบวินัย ชอบบริโภคอาหารรสไม่จัด มองอะไรด้วยความพินิจพิเคราะห์ถี่ถ้วน ชอบในเหตุผลความถูกต้องเที่ยงธรรม เป็นต้น

๖. วิตกจริต ผู้มีความวิตกเป็นเจ้าเรือน คือผู้มีลักษณะนิสัยความประพฤติหนักไปทางครุ่นคิดวกวน คิดฟุ้งซ่าน ขาดความมั่นใจในตนเอง ติดวิตกกังวลเรื่องไม่เป็นเรื่อง คิดตรึกตรองไปเรื่อยๆ ไม่ค่อยแน่นอนอะไร เข้าใจอะไรไม่ตลอดสาย มีอิริยาบถที่เชื่องช้า คล้ายพวกโมหจริต ทำการงานจับจด แต่เป็นคนช่างพูด ไม่ค่อยพิถีพิถันในอาหารที่จะบริโภค

กัมมัฏฐานอันเป็นที่สบายแก่จริต

ในการเจริญสมถกัมมัฏฐาน ด้วยวิธีกำหนดอารมณ์ต่างๆ ในจำนวน ๔๐ ประการ มาเป็นอุบายฝึกอบรมจิตให้เหมาะแก่จริตนั้น ท่านแสดงแนะนำไว้ ดังนี้

๑. คนราคจริต ควรเจริญกัมมัฏฐาน ๑๑ คืออสุภะ ๑๐ และกายคตาสติ ๑

๒. คนโทสจริต ควรเจริญกัมมัฏฐาน ๘ คือวัณณกสิณ ๔ และพรหมวิหาร ๔

๓. คนโมหจริต กับ **คนวิตกจริต** ควรเจริญอานาปานสติกัมมัฏฐาน (หรือวิธีเพ่งกสิณก็ได้) และพึงเสริมปัญญาด้วยการจัดให้มีการเรียน การไต่ถาม ฟังธรรม สนทนาธรรม การสวดสาธยายธรรม ตามกาลอันเหมาะสม โดยให้ใกล้ครูอาจารย์แนะนำ

๔. คนสัทธาจริต ควรเจริญกัมมัฏฐาน ๖ คืออนุสสติ ๖ ได้แก่ พุทธานุสสติ ธัมมานุสสติ สังฆานุสสติ สีลานุสสติ จาคานุสสติ และเทวตานุสสติ

๕. คนพุทธิจริต ควรเจริญกัมมัฏฐาน ๔ คือมรณัสสติ อุปสมานุสสติ อาหาเรปฏิกูลสัญญา และจตุธาตุววัตถาน

ในอรูปฌานกัมมัฏฐาน ๔ นั้น เป็นกัมมัฏฐานที่เหมาะแก่จริตคนทุกจริต แต่ท่านไม่แนะนำให้เจริญก่อน เพราะการปฏิบัติสมถะจะต้องผ่านกระบวนการเจริญกัมมัฏฐานข้ออื่นๆ

จนถึงขั้นบรรลุรูปฌานขั้นที่ ๔ แล้วจึงจะเจริญอรูปกัมมัฏฐาน ๔

กัมมัฏฐานอันเป็นที่สบายแก่จริตทุกอย่างนั้น ท่านแสดงไว้ดังนี้

๑. **ภูตกสิณ ๔** ได้แก่ ปฐวีกสิณ อาโปกสิณ เตโชกสิณ และวาโยกสิณ

๒. **อรูปกัมมัฏฐาน ๔** ได้แก่ อากาสานัญจายตนะ วิญญานัญจายตนะ อากิญจัญญายตนะ และเนวสัญญานาสัญญายตนะ

นิมิต ๓

นิมิต หมายถึง เครื่องหมายสำหรับให้จิตกำหนดในการเจริญสมถกัมมัฏฐาน หรือภาพที่ปรากฏขณะเจริญสมถะซึ่งเป็นภาพสิ่งที่กำหนดเป็นอารมณ์กัมมัฏฐาน แบ่งเป็น ๓ อย่าง ตามลำดับการเจริญกัมมัฏฐาน คือ

๑. **บริกรรมนิมิต** นิมิตเริ่มต้น เป็นนิมิตขั้นเริ่มต้น จะเกิดในขณะที่เจริญสมถภาวนา โดยบริกรรมเพ่งสิ่งที่กำหนดเป็นดวงกสิณนั้นเป็นอารมณ์กัมมัฏฐาน ในขณะที่บริกรรมอยู่นั้นให้หลับตาหรือหรี่ตาลงในบางคราว จนภาพปรากฏขึ้นในขณะหลับตาหรือลืมตา เป็นภาพที่เหมือนกัน

๒. **อุคคหนิมิต** นิมิตติดตา หรือนิมิตที่ใจเรียนเป็นนิมิตที่ปรากฏเนื่องจากเพ่งบริกรรมนิมิต ปรากฏนิมิตขึ้นอย่างแจ่มชัด และไม่ต้องอาศัยการเพ่งนิมิตเดิมนั้นอีก เพราะจำดวงกสิณนั้นได้แล้ว ทั้งโดยสี สัณฐาน การเจริญสมถกรรมมัฏฐานในขั้นนี้ นิวรณ์ ๕ จะเริ่มสงบระงับตามลำดับ จิตจะเข้าสู่สภาวะที่เรียกว่า **อุปจารสมาธิ** เป็นสมาธิที่เฉียดๆ ใกล้จะสงบแน่วแน่

๓. **ปฏิภาคนิมิต** นิมิตเทียบเคียง นิมิตที่เป็นภาพเหมือนของอุคคหนิมิต แต่เป็นดวงนิมิตที่ละเอียดอันเกิดจากสัญญาของผู้ได้สมาธิ ในขั้นนี้จะปรากฏนิมิตผ่องใสสวยงามปราศจากสีเป็นต้น และไม่มีมลทินใดๆ และสามารถกำหนดนึกย่อหรือขยายดวงกสิณได้ตามปรารถนา ภาวะจิตจะเข้าถึงความสงบตั้งมั่นแน่วแน่แนบสนิท เรียกว่า **อัปปนาสมาธิ** ซึ่งจะได้บรรลุฌานในที่สุด หากปฏิบัติดำเนินต่อเนื่องไม่หยุดเสียในระหว่างนั้น

ในนิมิต ๒ อย่างแรก คือบริกรรมนิมิตและอุคคหนิมิต ย่อมปรากฏทั่วไปในกัมมัฏฐานทั้งหมด แต่ปฏิภาคนิมิตปรากฏเฉพาะในกัมมัฏฐาน ๒๒ ที่มีวัตถุสำหรับเพ่ง คือกสิณ ๑๐ อสุภะ ๑๐ กายคตาสติ ๑ และอานาปานสติ ๑

การเจริญสมถกัมมัฏฐาน ๓ ระดับ

ในการปฏิบัติสมถกัมมัฏฐาน ท่านกำหนดขั้นของการเจริญ ที่เรียกว่า ภาวนา ไว้ ๓ ระดับ ดังนี้

๑. **บริกรรมภาวนา** การเจริญสมาธิขั้นเริ่มต้น ได้แก่ การกำหนดเอานิมิตในสิ่งที่ใช้เป็นอารมณ์กัมมัฏฐาน เช่น เพ่งดวงกสิณ กำหนดดูลมหายใจเข้า - ออก ที่กระทบปลายจมูกหรือนึกถึงพุทธคุณเป็นอารมณ์ เป็นต้น เป็นอารมณ์กัมมัฏฐานไปเรื่อยๆ จนมองเห็นภาพสิ่งนั้นติดตาติดใจแม่นยำเกิดอุคคหนิมิต จิตเป็นสมาธิขั้นต้น ที่เรียกว่า บริกรรมสมาธิ (ขณิกสมาธิ)

๒. **อุปจารภาวนา** การเจริญสมาธิขั้นอุปจาร ได้แก่ การอาศัยบริกรรมสมาธิกำหนดอุคคหนิมิตต่อไปจนแน่วแน่สนิทในใจ เกิดปฏิภาคนิมิตขึ้น นิวรณ์ ๕ สงบระงับไปจิตตั้งมั่นเป็นอุปจารสมาธิ ซึ่งเป็นขั้นสูงสุดของกามาวจรสมาธิ คือสมาธิในระดับจิตที่ยังท่องเที่ยวอยู่ในกามภพหรือสมาธิของผู้เกิดอยู่ในกามภูมิ เช่น มนุษยโลก

๓. **อัปปนาภาวนา** การเจริญสมาธิขั้นอัปปนา คือการเสพปฏิภาคนิมิตที่เกิดขึ้นแล้วนั้นสม่ำเสมอด้วยอุปจารสมาธิ และเพียรรักษาไว้ไม่ให้เสื่อมหายไป โดยหลีกเว้นสถานที่ บุคคล อาหาร เป็นต้น ที่ไม่เป็นสัปปายะ โดยการประคองจิตให้ดำเนินไปพอเหมาะพอดี จนในที่สุดก็เกิดอัปปนาสมาธิบรรลุปฐมฌานที่เป็นขั้นเริ่มแรกของรูปาวจรสมาธิ คือสมาธิในระดับจิตที่ท่องเที่ยวอยู่ในรูปภพ หรือสมาธิของผู้ได้ฌานซึ่งจะเกิดในพรหมโลก

สมาธิ ๓ ระดับ

สมาธิ ในคัมภีร์อรรถกถาท่านกำหนดเป็น ๓ ระดับ ดังนี้

๑. **ขณิกสมาธิ** สมาธิชั่วขณะ หมายถึงภาวะที่จิตสงบตั้งมั่นเพียงชั่วครู่ เป็นสมาธิระดับต้น ที่คนทั่วไปอาจใช้ประโยชน์ในการทำงานประจำวันให้ได้ผลดี เรียกอีกอย่างว่า มูลสมาธิ สมาธิพื้นฐาน

๒. **อุปจารสมาธิ** สมาธิจวนจะแน่วแน่ หมายถึงภาวะที่จิตสงบตั้งมั่นแบบเฉียดๆ ใกล้จะแน่วแน่ เป็นสมาธิระดับกลาง เมื่อจิตตั่งมั่นเป็นสมาธิดีแล้วจะสามารถระงับนิวรณ์ ๕ ได้ จัดเป็นสมาธิจวนจะแน่วแน่สมบูรณ์ใกล้จะถึงฌานหรือองค์ฌานเริ่มปรากฏ เพียงแต่ฌานในสมาธิขั้นนี้ยังไม่มีกำลังมากพอ เพราะจิตยังไม่สงบแนบแน่นสนิทในอารมณ์กัมมัฏฐาน ต่อเมื่อปฏิบัติจนเกิดความชำนาญดีแล้วก็จะแน่วแน่และเข้าสู่ภาวะที่จิตสงบในระดับอัปปนาสมาธิได้

๓. **อัปปนาสมาธิ** สมาธิแน่วแน่ หมายถึงภาวะที่จิตสงบตั้งมั่นแน่วแน่แนบสนิทเป็น

สมาธิระดับสูงหรือขั้นสูงสุด เรียกอีกอย่างว่า สมาธิในฌาน ย่อมมีแก่ผู้ปฏิบัติบำเพ็ญสมาธิจนบรรลุรูปฌาน ๔ ซึ่งถือว่าเป็นผลสำเร็จที่ต้องการในการเจริญสมาธิ

ฌานสมาบัติ ๒

การเจริญสมถกัมมัฏฐาน ประโยชน์สูงสุดคือการบรรลุฌาน ท่านจำแนกฌานไว้ ๒ ประเภท คือ รูปฌาน และอรูปฌาน (หรืออรูปกัมมัฏฐาน) ฌานทั้ง ๒ ประเภทนี้รวมเรียกว่า **สมาบัติ ๘ คือ รูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๔** หรือกล่าวอีกนัย ฌานทั้ง ๘ เป็นเหตุให้เกิดสมาบัติ ๘ มีสมาบัติเป็นผล เรียกว่า ผลสมาบัติ ดังนั้น เมื่อว่าโดยอรรถ ฌานกับสมาบัติจึงมีเนื้อความเดียวกัน เพราะฌานลาภีบุคคล (ผู้ได้บรรลุฌาน) ชื่อว่า บรรลุสมาบัติ โดยผู้ที่ได้ฌานนั้นต้องมีวสี คือความชำนาญคล่องแคล่วด้วยดี จึงจะสามารถทำให้สมาบัติบริบูรณ์ขึ้นได้

วสี หมายถึง อาการของจิตที่มีความชำนาญคล่องแคล่วในการเจริญกัมมัฏฐานเพื่อบรรลุถึงขั้นฌาน ประกอบด้วย

๑) **อาวัชชนวสี** ชำนาญในการนึกองค์ฌาน

๒) **สมาปัชชนวสี** ชำนาญในการเข้าฌาน

๓) **อธิฏฐานวสี** ชำนาญในการรักษาฌานจิตนั้นไว้ตามที่กำหนด

๔) **วุฏฐานวสี** ชำนาญในการออกจากฌานตามที่กำหนด

๕) **ปัจจเวกขณวสี** ชำนาญในการพิจารณาองค์ฌานที่ได้บรรลุ

สมาบัติ คือภาวะที่พระอริยบุคคลพึงเข้าถึงได้ หมายถึง คุณธรรมวิเศษที่ควรเข้าถึงหรือการบรรลุขั้นสูง คือการเข้ารูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๔ รวมถึงการเข้าสู่ภาวะที่ดับสัญญาและเวทนาของพระอริยบุคคลหรือผู้ที่ได้ฌานทั้งหลาย **สมาบัติในพระพุทธศาสนา จัดเป็นวิหารธรรม** ได้แก่ธรรมอันเป็นเครื่องอยู่ประจำใจของพระอริยบุคคล เป็นไปเพื่อระงับกิเลสทำให้แจ้งพระนิพพานได้ มี ๒ อย่าง คือ

๑. **ผลสมาบัติ** การเข้าถึงผล หมายถึง ภาวะที่จิตสัมผัสความสุขอันเนื่องมาจากการบรรลุฌาน หรือการสำเร็จเป็นพระอริยบุคคลในพระพุทธศาสนา เป็นความสุขที่ปราศจากอามิส จัดเป็นความสุขในปัจจุบันและจะมีวิบากเป็นสุขต่อไป รวมทั้งภาวะที่จิตสัมผัสพระนิพพานอันเป็นบรมสุข เพราะไม่ระคนด้วยอามิส คือกามและอามิสในวัฏฏะที่เป็นไปในผู้บรรลุอรหัตตผลหรือเข้าอรหัตตผลสมาบัติ

๒. **นิโรธสมาบัติ** การเข้านิโรธ คือดับสัญญาความจำได้หมายรู้ และเวทนาในการเสวยอารมณ์รับรู้สุขทุกข์และไม่ทุกข์ไม่สุข หรือเรียกว่า **สัญญาเวทยิตนิโรธ** ภาวะที่ดับสัญญา

และเวทนาสมาบัติ คือความไม่เป็นไปแห่งนามขันธ์ ๔ แต่เป็นสมาบัติที่สูงเยี่ยม เพราะนามขันธ์ ๔ บริสุทธิ์ คือพรากพ้นออกจากธรรมที่เป็นปฏิปักษ์อย่างเต็มที่

ผลสมาบัติมีทั่วไปแก่พระอริยเจ้าทั้งสิ้น คือพระอริยบุคคลผู้ได้สมาบัติทุกชั้นสามารถเข้าถึงได้ แต่นิโรธสมาบัติ มีเฉพาะพระอริยบุคคล ๒ จำพวก คือพระอนาคามี และพระอรหันตขีณาสพที่ได้สมาบัติ ๘ เท่านั้น

สมาบัติ ๘ คือรูปฌาน ๔ และอรูปฌาน ๔ เมื่อเพิ่มสัญญาเวทยิตนิโรธเข้าอีก ๑ รวมเป็น ๙ เรียกว่า **อนุปุพพวิหาร** ๙ คือ ธรรมเป็นเครื่องอยู่โดยลำดับ หมายถึง ธรรมเป็นเครื่องอยู่แห่งจิตที่บุคคลพึงเข้าถึงได้ตามลำดับแห่งความประณีตอันสูงขึ้นต่อเนื่องกันไป ดังนี้

๑. บรรลุปฐมฌาน
๒. บรรลุทุติยฌาน
๓. บรรลุตติยฌาน
๔. บรรลุจตุตถฌาน
๕. เข้าถึงอากาสานัญจายตนฌาน
๖. เข้าถึงวิญญาณัญจายตนฌาน
๗. เข้าถึงอากิญจัญญายตนฌาน
๘. เข้าถึงเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน
๙. เข้าถึงสัญญาเวทยิตนิโรธ

อนุปุพพวิหารทั้ง ๙ เรียกอีกอย่างว่า **อนุปุพพนิโรธ** คือความดับไปตามลำดับ หมายถึง ต้องดับขั้นต้นๆ แต่ละขั้นไปตามลำดับแล้ว จึงจะเข้าถึงความดับขั้นสูงที่อยู่ถัดขึ้นไปได้ ดำเนินไปโดยลำดับ ดังนี้

๑) เมื่อบรรลุปฐมฌาน เป็นอันดับกามสัญญา
๒) เมื่อบรรลุทุติยฌาน เป็นอันดับวิตกวิจาร
๓) เมื่อบรรลุตติยฌาน เป็นอันดับปีติ
๔) เมื่อบรรลุจตุตถฌาน เป็นอันดับลมอัสสาสะปัสสาสะ
๕) เมื่อเข้าอากาสานัญจายตนฌาน เป็นอันดับรูปสัญญา
๖) เมื่อเข้าวิญญาณัญจายตนฌาน เป็นอันดับอากาสานัญจายตนสัญญา
๗) เมื่อเข้าอากิญจัญญายตนฌาน เป็นอันดับวิญญาณัญจายตนสัญญา
๘) เมื่อเข้าเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน เป็นอันดับอากิญจัญญายตนสัญญา
๙) เมื่อเข้าสัญญาเวทยิตนิโรธ เป็นอันดับสัญญาและเวทนา

การเจริญสมถภาวนา ย่อมบรรลุถึงภาวะจิตที่สงบลึกซึ้งในระดับต่างๆ ตั้งแต่บรรลุฌานในเบื้องต้น เป็นลำดับจนถึงบรรลุฌานสมาบัติ ๘ คือรูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๔ อันเป็นผลสำเร็จในการเจริญสมถภาวนา แต่เป็นเพียงระดับโลกิยะ คือยังข้องติดอยู่ในการเวียนว่ายตายเกิดในโลกทั้ง ๓ ถือว่ายังไม่ใช่จุดหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนา เพราะในภาวะแห่งการบรรลุฌานที่เป็นผลสำเร็จของสมาธินั้น กิเลสต่างๆ ย่อมสงบระงับไปและจัดเป็นความหลุดพ้นก็จริง แต่เป็นความหลุดพ้นที่

มีอยู่เฉพาะเมื่อจิตอยู่ในภาวะนั้นเท่านั้น จึงเป็นความหลุดพ้นที่ไม่ยั่งยืนอาจถอยกลับเข้าสู่สภาพจิตเดิมได้ ที่เรียกว่า โลกิยวิโมกข์ คือความหลุดพ้นขั้นโลกีย์ เป็น กุปปวิโมกข์ คือความหลุดพ้นที่ยังกำเริบเปลี่ยนแปลงกลับกลายสูญหายได้และเป็นวิกขัมภนวิมุตติ ความหลุดพ้นด้วยข่มไว้ กล่าวคือกิเลสระงับไปเพราะถูกกำลังสมาธิข่มไว้เหมือนเอาแผ่นศิลาทับหญ้าไว้ ยกแผ่นหินออกเมื่อใด หญ้าย่อมกลับงอกงามขึ้นได้อีกเมื่อนั้น

ดังนั้น ในการบำเพ็ญเพียรทางจิตเพื่อให้ถึงความหลุดพ้นจากอาสวะกิเลสทั้งปวงได้อย่างมั่นคง โดยองค์ธรรมที่เป็นปัจจัยสำคัญในการบรรลุความหลุดพ้นได้สิ้นเชิงก็คือตัว**ปัญญา** และเป็นปัญญาที่มีชื่อเฉพาะว่า **วิปัสสนา** ที่ท่านกำหนดไว้ในวิปัสสนากัมมัฏฐาน

ประโยชน์ของการเจริญสมถภาวนา

การเจริญสมถกัมมัฏฐานหรือสมถภาวนา เกิดประโยชน์หรืออานิสงส์ผล คือ

๑. เป็นอุบายปิดกั้นนิวรณูปกิเลส มิให้เกิดขึ้นครอบงำจิตสันดานได้

๒. เป็นอุบายข่มสะกดจิตมิให้ดิ้นรนฟุ้งซ่านได้

๓. เป็นฐานอบรมจิตที่จะเอื้ออำนวยให้เกิดการน้อมนำไปสู่การบำเพ็ญเพียรในธรรมที่ละเอียดยิ่งขึ้นหรือในการเจริญวิปัสสนาภาวนาต่อไป

๓. พระพุทธคุณกถา

พระพุทธคุณส่วนอัตตสมบัติ

พระพุทธคุณในส่วนที่เป็นอัตตสมบัติประกอบด้วยพระพุทธคุณ ๕ บท คือ

๑) อรหํ ๒) สมฺมาสมฺพุทฺโธ ๓) วิชฺชาจรณสมฺปนฺโน ๔) สุคโต ๕) โลกวิทู

พระพุทธคุณส่วนปรหิตสมบัติ

พระพุทธคุณในส่วนที่เป็นปริหิตสมบัติประกอบด้วยพระพุทธคุณ ๔ บท คือ

๑) อนุตฺตโร ปุริสทมฺมสารถิ ๒) สตฺถา เทวมนุสฺสานํ ๓) พุทฺโธ ๔) ภควา

ความหมายพระพุทธคุณกถา

พระพุทธคุณกถา หมายถึง การกล่าวพรรณนาถึงพระคุณของพระพุทธเจ้าซึ่งเป็น **พระเนมิตกนาม** คือพระนามที่เกิดหรือตั้งขึ้นในภายหลังจากที่พระพุทธองค์ได้ตรัสรู้แล้วและคุณสมบัติพิเศษเฉพาะของพระพุทธเจ้าอันประกอบด้วยพระลักษณะแห่งพระพุทธคุณ ๙ ประการ

พระพุทธคุณโดยย่อ ๒

พระคุณของพระพุทธเจ้ามีมากมาย ยากที่จะพรรณนาให้หมดสิ้นได้ สมดังที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงนิพนธ์พรรณนาไว้วิชาธรรมชั้นเอก ในส่วนที่กล่าวเรื่องสมถกัมมัฏฐานว่า “...แท้จริงคุณของพระพุทธเจ้านั้น ถ้าจะพรรณนาไปเป็นอย่างแล้วพระคุณมากนักไม่มีที่สุดไม่มีประมาณ ใครมีปัญญามากรู้มากก็ระลึกตรึกคิดไปได้มาก ใครมีปัญญาน้อยรู้น้อยก็ระลึกตรึกคิดไปได้น้อย

พระคุณของพระพุทธเจ้า (ตามพระมติสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ) เมื่อย่อกล่าวให้สั้นที่สุดได้ ๒ ประการ คือพระปัญญาคุณ และ พระกรุณาคุณ

๑. **พระปัญญาคุณ** หมายถึง พระปรีชาญาณที่รอบรู้ทั่วไปในสภาวธรรมตามที่เป็นจริง คือ ขันธ์ อายตนะ ธาตุ เป็นต้น และสภาวธรรมที่ไม่จริง คือสิ่งสมมติว่า สัตว์ บุคคล เป็นต้น ทรงละสภาวธรรมที่ไม่จริง ทรงนำสภาวธรรมที่จริงนั้นมาเป็นอารมณ์พิจารณาเห็นว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา จนตัดกิเลสกับทั้งวาสนาขาดจากขันธสันดานได้เป็นสมุจเฉทปหาน

๒. **พระกรุณาคุณ** (พระมหากรุณาคุณ) หมายถึง พระคุณที่เป็นส่วนพระกรุณาที่พระพุทธองค์ทรงเทศนาโปรดเวไนยสัตว์ให้พ้นจากทุกข์ กล่าวคือ เมื่อพระองค์ได้ตรัสรู้สภาวธรรมที่จริงและไม่จริงจนละกิเลสกับวาสนาของพระองค์ได้เด็ดขาดแล้ว และทรงเทศนาสอนผู้อื่นให้รู้แจ้งเห็นตามในสภาวธรรมที่พระองค์ตรัสรู้ จนบรรลุมรรคผลทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพานได้ด้วยตามภูมิปัญญาและวาสนาบารมีของแต่ละบุคคล โดยพระพุทธองค์ ไม่ทรงย่อหย่อนไม่ท้อถอยในการเสด็จจาริกไปตรัสเทศนาธรรมแก่ผู้อื่นให้ได้รู้ตามต่อไป

พระพุทธคุณ ๓

ในคัมภีร์ชั้นฎีกา พระฎีกาจารย์จัดพระคุณของพระพุทธเจ้าเป็น ๓ คือ

๑. **ปัญญาคุณ** พระคุณคือพระปัญญา

๒. **วิสุทธิคุณ** พระคุณคือความบริสุทธิ์ ได้แก่ กิริยาที่พระองค์ทรงกระทำพระองค์ให้

สิ้นอาสวกิเลสขาดจากพระสันดานได้โดยสิ้นเชิง หรือเรียกว่า พระบริสุทธิคุณ

๓. **กรุณาคุณ** พระคุณคือพระมหากรุณา

พระพุทธคุณโดยย่อ ๒ (อีกนัยหนึ่ง)

นอกจากนี้ พระเถราจารย์ของไทยยังนิยมกำหนดพระพุทธคุณโดยย่อเป็น ๒ ประการ อีกนัยหนึ่ง คือ

๑. **อัตตหิตคุณ** พระคุณที่เป็นประโยชน์เกื้อกูลส่วนพระองค์

๒. **ปรหิตคุณ** พระคุณที่เป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่ผู้อื่น

อัตตหิตคุณหรืออัตตหิตสมบัติ เทียบได้กับพระปัญญาคุณ ส่วนปรหิตคุณหรือปรหิตสมบัติก็เทียบได้กับพระกรุณาคุณ พระคุณของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้นไม่มีที่สุด ดังนั้น ในการเจริญพุทธานุสสติ ผู้เจริญจะพึงระลึกตรึกคิดไปในพระคุณโดยย่อที่กล่าวแล้วนี้ก็ได้หรือจะระลึกในพระคุณโดยพิสดาร ๙ ประการก็ได้

พระพุทธคุณ ๙

พระคุณของพระพุทธเจ้า เมื่อจำแนกตามบทสวดระลึกถึงพระพุทธคุณว่า *อิติปิโส ภควา อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ วิชฺชาจรณสมฺปนฺโน สุคโต โลกวิทู อนุตฺตโร ปุริสทมฺมสารถิ สตฺถาเทวมนุสฺสานํ พุทฺโธ ภควาติ.* ประกอบด้วยองค์พุทธคุณ ๙ ประการ คือ

๑.	**อรหํ**	ผู้ทรงเป็นพระอรหันต์
๒.	**สมฺมาสมฺพุทฺโธ**	ผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ
๓.	**วิชฺชาจรณสมฺปนฺโน**	ผู้ทรงสมบูรณ์ด้วยวิชาและจรณะ
๔.	**สุคโต**	ผู้เสด็จไปดีแล้ว
๕.	**โลกวิทู**	ผู้ทรงรู้แจ้งโลก
๖.	**อนุตฺตโร ปุริสทมฺมสารถิ**	ผู้ทรงเป็นสารถีฝึกผู้ที่ฝึกได้ ไม่มีผู้อื่นยิ่งกว่า
๗.	**สตฺถา เทวมนุสฺสานํ**	ผู้ทรงเป็นพระศาสดาของเทพและมนุษย์ทั้งหลาย
๘.	**พุทฺโธ**	ผู้ทรงเบิกบานแล้วหรือผู้ทรงตื่นอยู่
๙.	**ภควา**	ผู้ทรงจำแนกพระธรรม

พระพุทธคุณ ๙ ประการนี้ เรียกอีกอย่างว่า **นวารหาทิคุณ** แปลว่า คุณของพระพุทธเจ้า ๙ ประการ มี อรหํ เป็นต้น บางทีกร่อนคำเรียกว่า นวารหคุณหรือนวรหคุณ

อธิบายพระพุทธคุณบทว่า อรหํ

บทว่า **อรหํ** ทรงเป็นพระอรหันต์ คือพระพุทธองค์ทรงเป็นผู้บริสุทธิ์ปราศจากกิเลสโดยสิ้นเชิง แม้กระทั่งความอยากที่จะมีตัวตนไม่ว่าในรูปแบบใดก็ไม่มี และความยึดถือทุกอย่างๆ แม้จะเป็นความยึดถือในความจริงที่ถูกต้องก็ไม่มี ทรงปล่อยวางได้เด็ดขาด ดังที่พระองค์ตรัสไว้ในพรหมชาลสูตร (สีลวรรค ทีฆนิกาย) ว่า "แม้ตถาคตจะรู้ถึงปานนี้ ก็หาได้ยึดมั่นในความรู้นี้ไม่ เพราะไม่ยึดมั่นในความรู้ทุกอย่างที่มีอยู่ จึงได้บรรลุความสงบอันสูงสุด"

อธิบายตามนัยอรรถกถาและคัมภีร์วิสุทธิมรรค

พระพุทธเจ้า ทรงได้พระนามว่า **อรหํ** เพราะเหตุดังนี้

๑. **เป็นผู้ไกลกิเลส** คือ ทรงละกิเลสได้หมดแล้ว โดยทรงกำจัดกิเลสพร้อมทั้งวาสนาด้วยอริยมรรค

๒. **เป็นผู้กำจัดอริได้แล้ว** คือ ทรงกำจัดอริข้าศึก คือกิเลสได้แล้วด้วยอริยมรรค

๓. **เป็นผู้หักซี่กำ** คือ ทรงทำลายเสียซี่กำแห่งสังสารจักร คือกงล้อแห่งการเวียนว่ายตายเกิดที่มีอวิชชาและภวตัณหาเป็นดุม มีอภิสังขารเป็นกำ มีชราและมรณะเป็นกง มีอาสวะ และสมุทัย สอดเป็นเพลา ประกอบเข้าเป็นตัวรถ คือภพทั้ง ๓ แล่นไปตลอดกาลไม่มีเบื้องต้นและที่สุดลงได้อย่างเด็ดขาดแล้ว

อีกนัยหนึ่ง พระองค์ทรงหยุดการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏที่มีอวิชชาเป็นดุมเพราะเป็นมูลเหตุ มีชราและมรณะเป็นกงเพราะเป็นปลายเหตุ มีปฏิจจสมุปบาทธรรมที่เหลืออีก ๑๐ ประการ มีสังขาร เป็นต้นเป็นกำ

๔. **เป็นผู้ควรแก่ไทยธรรม** คือ ทรงเป็นผู้ควรแก่อามิสบูชาและการบูชาพิเศษที่มนุษย์และเทวดาถวายสักการบูชา เพราะพระองค์ทรงเป็นทักขิไณยบุคคลชั้นยอด

๕. **เป็นผู้ไม่มีที่ลับในการทำบาป** คือ คนพาลที่สำคัญตนว่าเป็นบัณฑิตผู้ฉลาดในโลก เพราะกลัวเสียชื่อเสียง จึงแอบทำบาปในที่ลับ (โดยคิดว่าคนอื่นไม่รู้ไม่เห็น) พระพุทธเจ้าย่อมไม่ทรงทำเหมือนอย่างนั้น ไม่ว่าในกาลไหน คือเป็นไปไม่ได้ที่จะทรงทำบาปทุจริตทั้งในที่ลับและในที่แจ้ง

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงอธิบายบทว่า **อรหํ** เป็น ๒ นัย คือ พระนามว่า อรหํ เพราะทรงเป็นผู้ไกลจากกิเลสอย่าง ๑ เพราะเป็นผู้ควรอย่าง ๑ ที่ชื่อว่า **เป็นผู้ไกลจากกิเลส** นั้นหมายถึงกิเลสเครื่องเศร้าหมองใจ คือ โลภ โกรธ หลง และมายาสาไถยเป็นต้น มิได้มีในพระสันดานของพระพุทธองค์ เพราะพระองค์ละกิเลสกับทั้งวาสนาเสียได้แล้วด้วยมรรคญาณนั้นๆ และวาสนานี้พระสัพพัญญูพุทธเจ้าเท่านั้นจึงละได้ขาดสิ้นพร้อมกับกิเลสด้วยพระอรหัตตมรรคญาณ แต่ผู้เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าและพระอรหันตขีณาสพอื่นๆ ละวาสนา

ไม่ได้ ละได้แต่กิเลสอย่างเดียว เพราะทรงเป็นผู้ไกลจากกิเลสเช่นนี้ จึงมีพระหฤหัยบริสุทธิ์ใส สะอาดไม่หวั่นไหวในโลกธรรม ๘ ที่ชื่อว่า **ทรงเป็นผู้ควรนั้น** หมายถึงทรงควรในลาภ ยศ สรรเสริญ ความสุข เพราะพระองค์ไม่ทรงยินดี

อนึ่ง พระพุทธองค์ควรรับปัจจัย ๔ มีจีวร เป็นต้น และการบูชาพิเศษที่คนถวายด้วยความเลื่อมใส เพราะทรงเป็นยอดของทักขิไณยบุคคล ย่อมยังผลแห่งทานหรือการบูชาให้ไพบูลย์ยิ่งๆ ได้ พระผู้มีพระภาคเจ้า มีคุณความดี ฉะนี้ จึงทรงพระนามว่า อรหํ

อธิบายพระพุทธคุณบทว่า สมฺมาสมฺพุทฺโธ

พระพุทธคุณบทนี้มีความหมายว่า พระองค์ทรงเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ตรัสรู้สรรพสิ่งที่ควรรู้ยิ่ง ควรกำหนดรู้ ควรละ ควรทำให้แจ่มแจ้ง และควรเจริญให้เกิดมีได้อย่างถูกต้อง กล่าวคือพระพุทธองค์ตรัสรู้อริยสัจ ๔ โดยชอบด้วยพระองค์เอง

อีกนัยหนึ่ง พระพุทธองค์ทรงเป็น**พระสัมมาสัมพุทธะ** แปลว่า ผู้**ตรัสรู้เองโดยชอบ** คำว่า **ตรัสรู้** ในที่นี้ หมายถึง รู้อย่างแจ่มแจ้ง คำว่า **เอง** ในที่นี้หมายถึงด้วยตนเอง คำว่า **โดยชอบ** หมายถึง ถูกต้องตามความเป็นจริง พระพุทธเจ้าเป็นผู้รู้อะไรก็รู้แจ่มแจ้ง และเป็นการรู้ได้ด้วยตนเองหรือจากตัวเองไม่ได้รู้เข้าใจตามคนอื่น หมายความว่าสิ่งนั้นจะต้องมีประสบการณ์ผ่านตัวเอง ทั้งสามารถทดสอบพิสูจน์ได้ด้วยตนเอง

พระพุทธองค์ทรงได้พระนามว่า **สมฺมาสมฺพุทฺโธ** ผู้ตรัสรู้ชอบได้ด้วยพระองค์เอง กล่าวคือ ทรงตรัสรู้อริยสัจ ๔ คือ ทุกขสัจ ธรรมที่ควรกำหนดรู้ สมุทัยสัจ ธรรมที่ควรกำหนดละ นิโรธสัจ ธรรมที่ควรทำให้แจ้ง และมัคคสัจ ธรรมที่ควรเจริญด้วยปัญญา

พระมติสมเด็จพระมหาสมณเจ้า ฯ ทรงอธิบายว่า ทรงพระนามว่า **สมฺมาสมฺพุทฺโธ** เพราะพระองค์ตรัสรู้ธรรมทั้งสิ้นแต่ลำพังพระองค์ชอบแท้ไม่วิปริตแปรผัน ถึงผู้ใดได้รู้ธรรมที่พระองค์ตรัสรู้แล้ว ทรงจำไว้ด้วยปัญญาแล้ว และปฏิบัติตามธรรมนั้นไม่วิปริต เป็นความชอบเพราะสามารถละทุจริตและกิเลส คือโลภ โกรธ หลงได้จริง พระองค์ทรงรู้อย่างนี้แลจึงชื่อว่า รู้ชอบ ไม่มีใครสอนพระองค์ พระองค์ตรัสรู้เอง เพราะเหตุนั้นพระองค์จึงทรงพระนามว่า สมฺมาสมฺพุทฺโธ ผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า ฯ ทรงให้ข้อสังเกตในบทว่า “อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ” พระอรหันตสัมมาสัมพุทธะหรือพระอรหันต์ผู้ตรัสรู้เองโดยชอบนี้ เป็นพระเนมิตกนามของพระพุทธเจ้า หรือใช้เฉพาะพระพุทธเจ้า แต่บทว่า “อรหํ ขีณาสโว” พระอรหันต์ผู้สิ้นอาสวกิเลสแล้ว ใช้เรียกพระอรหันต์ทั่วไปหรือใช้สำหรับพระอรหันตสาวกทั้งหลาย

อธิบายพระพุทธคุณบทว่า วิชฺชาจรณสมฺปนฺโน

พระพุทธคุณบทว่า **วิชฺชาจรณสมฺปนฺโน** พระพุทธองค์ทรงสมบูรณ์ด้วยวิชชาและจรณะ หมายความว่า พระองค์ทรงเพียบพร้อมทั้งวิชชาและจรณะ กล่าวคือ ทรงประกอบด้วยญาณที่เป็นภูมิปัญญาครอบคลุมองค์ความรู้ทั้งหมดที่เรียกว่า **วิชชา** และทรงมีหลักความประพฤติวางพระองค์เพื่อบำเพ็ญประโยชน์ให้เกิดแก่เวไนยสัตว์ทั้งปวง

วิชชา ๓

๑.	ปุพพนิวาสานุสสติญาณ	ความรู้แจ้งด้วยการระลึกชาติได้
๒.	จุตูปปาตญาณ	ความรู้แจ้งจุติและอุบัติของสรรพสัตว์
๓.	อาสวักขยญาณ	ความรู้แจ้งที่ทำให้สิ้นอาสวกิเลสและวิชชา ๘

วิชชา ๘

๑.	วิปัสสนาญาณ	ความรู้แจ้งในวิปัสสนาหรือญาณทัสสนะ
๒.	มโนมยิทธิญาณ	ความรู้แจ้งด้วยฤทธิ์ทางใจ
๓.	อิทธิวิธญาณ	ความรู้แจ้งด้วยการแสดงฤทธิ์ต่างๆ ได้
๔.	ทิพพโสตธาตุญาณ	ความรู้แจ้งด้วยหูทิพย์
๕.	เจโตปริยญาณ	ความรู้แจ้งที่กำหนดใจผู้อื่น
๖.	ปุพเพนิวาสนานุสสติญาณ	ความรู้แจ้งด้วยการระลึกชาติได้
๗.	ทิพพจักขุญาณ	ความรู้แจ้งด้วยตาทิพย์
๘.	อาสวักขยญาณ	ความรู้แจ้งที่ทำให้สิ้นอาสวกิเลส

จรณะ ๑๕

จรณะ คือ คุณธรรมเครื่องประพฤติให้ลุถึงวิชชาหรือนิพพาน มี ๑๕ ประการ คือ

๑.	สีลสังวร	ความสำรวมในศีล
๒.	อินทรียสังวร	ความสำรวมอินทรีย์
๓.	โภชเนมัตตัญญุตา	ความเป็นผู้รู้จักประมาณในการบริโภค
๔.	ชาคริยานุโยค	ความหมั่นประกอบความเพียร
๕.	สัทธา	ความเชื่อกรรมและผลของกรรม

๖. หิริ	ความละอายต่อบาปทุจริต
๗. โอตตัปปะ	ความสะดุ้งกลัวต่อบาปทุจริต
๘. พาหุสัจจะ	ความเป็นผู้ได้สดับมาก
๙. วิริยารัมภะ	การปรารภความเพียร
๑๐. สติ	ความระลึกได้โดยชอบ
๑๑. ปัญญา	ความรู้ชัดตามเป็นจริง
๑๒. ปฐมฌาน	ภาวะจิตที่เป็นสมาธิแน่วแน่ขั้นที่ ๑ คือได้บรรลุฌานที่ ๑
๑๓. ทุติยฌาน	ภาวะจิตที่เป็นสมาธิแน่วแน่ขั้นที่ ๒ คือได้บรรลุฌานที่ ๒
๑๔. ตติยฌาน	ภาวะจิตที่เป็นสมาธิแน่วแน่ขั้นที่ ๓ คือได้บรรลุฌานที่ ๓
๑๕. จตุตถฌาน	ภาวะจิตที่เป็นสมาธิแน่วแน่ขั้นที่ ๔ คือได้บรรลุฌานที่ ๔

ความสมบูรณ์ด้วยวิชชา ทำให้พระสัพพัญญุตญาณของพระองค์มีประสิทธิภาพเต็มเปี่ยม กล่าวคือ พระองค์ทรงรู้อย่างแจ่มแจ้งชัดว่า สิ่งใดเป็นประโยชน์และมิใช่ประโยชน์ต่อสรรพสัตว์ ความสมบูรณ์ด้วยจรณะทำให้พระองค์ทรงเปี่ยมด้วยพระมหากรุณาต่อสรรพสัตว์ คือทรงละเว้นไม่ทรงสอนสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ ทรงแนะนำแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์

ท่านให้ข้อสังเกตว่า พระอรหันตสาวกทั่วไปแม้ได้บรรลุวิชชาที่มีคำเรียกเฉพาะว่า **เตวิชฺโช** แปลว่า ผู้บรรลุวิชชา ๓ ไม่เรียกว่า **วิชชาจรณสมฺปนฺโน** ผู้ถึงพร้อมด้วยวิชชาและจรณะ เพราะคำนี้ เป็นพระเนมิตกนามของพระศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าเท่านั้น

อธิบายพระพุทธคุณบทว่า สุคโต

พระพุทธคุณบทว่า **สุคโต** ผู้เสด็จไปดีแล้ว สรุปความหมายตามนัยคัมภีร์อรรถกถาได้ ๔ ประการ คือ

๑. ทรงพระนามว่า สุคโต เพราะมีการทรงดำเนินไปงามไม่ข้องขัด กล่าวคือบริสุทธิ์หาโทษมิได้ ได้แก่อริยมรรค พระพุทธองค์เป็นผู้เสด็จไปอย่างสง่างามด้วยอริยมรรค

๒. ทรงพระนามว่า สุคโต เพราะเป็นผู้เสด็จไปสู่อมตสถานที่ดีงาม คือพระนิพพาน

๓. ทรงพระนามว่า สุคโต เพราะเป็นผู้เสด็จรุดหน้าไปดีโดยชอบ คือทรงดำเนินในทางอันถูกต้องคือมัชฌิมาปฏิปทา ไม่แชเชือนเบือนไปในทางผิดสุดโต่ง เช่น สัสสตทิฏฐิ อุจเฉททิฏฐิ กามสุขัลลิกานุโยคและอัตตกิลมถานุโยค มีการดำเนินไปอันบริสุทธิ์ โดยไม่ย้อนกลับมาสู่อำนาจแห่งอาสวกิเลสทั้งปวงอีก

๔. ทรงพระนามว่า สุคโต เพราะทรงมีพระวาจาดี คือ ทรงตรัสคำจริงที่ประกอบด้วยประโยชน์ในกาลที่ควรตรัสและแก่บุคคลที่ควรตรัส

สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ทรงอธิบายเพิ่มเติมอีกว่า อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพระนามว่า **สุคโต** เพราะทรงดำเนินดี คือพระองค์ทรงละฆราวาสสมบัติเสด็จออกผนวชแล้วก็พากเพียรพยายามจนได้สำเร็จพระอนุตตรสัมมาโพธิญาณ อันพระคุณความดีของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้นมีอยู่จริง เพราะเหตุนี้ พระองค์จึงทรงพระนามว่า สุคโต ผู้เสด็จไปดีแล้ว

อธิบายพระพุทธคุณบทว่า โลกวิทู

พระพุทธคุณบทว่า **โลกวิทู** ผู้รู้แจ้งโลก มีความหมาย ๒ ประการ คือ

๑. ทรงรู้แจ้งโลกภายใน เพราะพระองค์ทรงรู้แจ้งโลกภายใน คือร่างกายที่ยาวเพียงวามีสัญญา มีใจครองนี้ โดยทรงรู้ถึงสภาวะที่เกิดขึ้น ความดับและวิธีให้ลุถึงความดับอย่างถ่องแท้

๒. ทรงรู้แจ้งโลกภายนอกทั้ง ๓ คือ

๑) **สังขารโลก** โลกคือสังขาร ได้แก่ สภาวธรรมทั้งปวงที่มีการปรุงแต่งตามเหตุปัจจัย เช่น สรรพสัตว์ ดำรงอยู่ได้เพราะอาหาร

๒) **สัตวโลก** โลกคือหมู่สัตว์ แยกเป็นมนุษยโลก เทวโลก และพรหมโลก

๓) **โอกาสโลก** โลกอันกำหนดด้วยโอกาส คือโลกอันมีในจักรวาล โดยทรงรู้แจ้งด้วยพระพุทธญาณอันกว้างไกลหาที่สุดมิได้

พระพุทธองค์ทรงรู้แจ้งโลกได้ฉะนี้ จึงข้ามโลกเสียได้ไม่ติดอยู่ในโลกด้วยยาง คือตัณหา เพราะเหตุนั้น จึงทรงพระนามว่า โลกวิทู ผู้รู้แจ้งโลก

อธิบายพระพุทธคุณบทว่า อนุตฺตโร ปุริสทมฺมสารถิ

พระพุทธคุณบทว่า **อนุตฺตโร ปุริสทมฺมสารถิ** ทรงเป็นสารถีผู้ฝึกบุรุษที่พึงฝึกได้ไม่มีผู้อื่นยิ่งกว่า หมายความว่า พระองค์ทรงทำหน้าที่ดุจสารถีฝึกฝนผู้ที่ควรฝึกหรือผู้ที่ไม่ได้ฝึก ควรให้ได้รับการฝึก ทั้งเทวดา มนุษย์ อมนุษย์ และสัตว์ดิรัจฉานโดยทั่วหน้าด้วยอุบายแห่งการฝึกฝนต่างๆ ตามสมควรแก่อัธยาศัยของแต่ละบุคคลได้อย่างยอดเยี่ยม

สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ทรงอธิบายว่า ทรงพระนามว่า **อนุตฺตโร** เพราะไม่มีใครในโลกจะเสมอ และยิ่งกว่าพระองค์ด้วยคุณคือ ศีล สมาธิ ปัญญา วิมุติ ญาณทัสสนะ เพราะเหตุนั้น พระองค์จึงทรงพระนามว่า อนุตฺตโร หาผู้อื่นเลิศกว่าพระองค์ไม่มี

พระพุทธองค์ทรงพระนามว่า **ปุริสทมฺมสารถิ** ผู้ทรมาน (ฝึก) คนที่ควรทรมานแท้จริง พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ย่อมทรงทรมานสัตว์โลกที่ควรทรมานด้วยอุบายอันวิจิตรต่างๆ ด้วยกลวิธีการฝึก ๓ แบบหรือ ๓ วิธี คือ

๑) **วิธีนุ่มนวล** ชนเหล่าใดชอบคำละเอียดไพเราะก็จะทรงทรมานคือตรัสสอนด้วยคำละเอียด โดยแสดงสุจริต ๓ มีกายสุจริต เป็นต้น และแสดงผลของการทำสุจริตให้ผู้นั้นได้รู้แจ่มแจ้งเกิดความยินดีประพฤติสุจริต

๒) **แบบรุนแรง** ชนเหล่าใดชอบคำหยาบก็จะทรงทรมานด้วยคำหยาบ คือ ตรัส ทุจริต ๓ และทรงแสดงโทษแห่งการกระทำทุจริตให้ชนเหล่านั้นเกลียดกลัว ละเสีย

๓) **แบบผสม** พวกใดชอบทั้งคำละเอียดและคำหยาบ พระองค์จะทรงทรมานด้วยคำละเอียดและคำหยาบ คือทรงสั่งสอนชี้แจงในสุจริตและทุจริต และผลของสุจริตและทุจริตให้ได้ละเสียซึ่งทุจริต ดำรงตนอยู่ในสุจริตต่อไป

พระพุทธองค์ทรงฉลาดในการทรมานหรือสอนให้บุคคลหรือสัตว์โลกให้ละพยศอันร้ายเสียได้ เพราะเหตุดังนี้ พระองค์จึงทรงพระนามว่า ปุริสทมฺมสารถิ ผู้ทรมานซึ่งคนที่ควรทรมาน

อนึ่ง อนุตฺตโร ปุริสทมฺมสารถิ พระนามทั้งสองนี้ ท่านรวมเป็นพระนามเดียวกันว่า พระพุทธเจ้านั้นทรงพระนามว่า อนุตฺตโร ปุริสทมฺมสารถิ ผู้ทรมานซึ่งคนที่ควรทรมาน ไม่มีใครเสมอ และยิ่งกว่าพระองค์เหมือนอย่างคชสารอัสดรที่นายควาญช้างทรมานคล่องแคล่วด้วยดีแล้ว นายควาญช้างประสงค์จะให้แล่นไปในทิศใดๆ ก็แล่นไปได้ยังทิศนั้น ๆ อย่างเดียวในวาระอันหนึ่ง ส่วนคนที่พระพุทธองค์ทรงทรมานแล้วนั้น แม่นั่งอยู่ด้วยบัลลังก์อันเดียว ย่อมให้ไปได้ยังทิศทั้ง ๘ คือ สมาบัติ ๘ และทิศทั้ง ๘ คือ มรรค ๔ ผล ๔ เพราะเหตุนั้น พระองค์จึงทรงพระนามว่า อนุตฺตโร ปุริสทมฺมสารถิ ผู้ยังคนที่ควรทรมานให้แล่นไปไม่มีใครเสมอและยิ่งกว่าพระองค์ได้

การที่พระพุทธองค์ทรงทรมานหรือฝึกสอนสัตว์โลกที่ควรฝึกนั้น เป็นกระบวนการทรมานที่ไม่กดขี่ข่มเหงด้วยอาชญาอันทำให้สัตว์ได้ทุกข์ได้ลำบาก ดังควาญช้างม้าและผู้ที่เป็นอิสราธิบดีทรมานคชสารอัสดรและคนที่อยู่ในอำนาจของตนด้วยคำหยาบ ทั้งมีการลงอาชญาคือจำจองเฆี่ยนตีต่างๆ เช่นนั้นก็หามิได้ แต่พระพุทธองค์ย่อมทรงทรมานสัตว์บางพวกด้วยอิทธิปาฏิหาริย์และอาเทสนาปฏิหาริย์ ในบางเหล่าก็เป็นกระบวนทรมานข่มขี่ให้สิ้นพยศอันร้ายและมานะทิฏฐิอันกระด้างเสียก่อน แล้วก็ทรงทรมานด้วยอนุสาสนีปาฏิหาริย์ โดยตรัสเทศนาสอนให้ปฏิบัติตามจนละพยศอันร้ายคือทุจริต ละกิเลสกรรมเสียได้ด้วยมรรคภาวนา เพราะเหตุนั้น พระพุทธองค์จึงทรงพระนามว่า อนุตฺตโร ปุริสทมฺมสารถิ ผู้ทรมานคนที่ควรทรมานไม่มีใครเสมอและยิ่งกว่าพระองค์ได้

อธิบายพระพุทธคุณบทว่า สตฺถา เทวมนุสฺสานํ

พระพุทธคุณบทว่า **สตฺถา เทวมนุสฺสานํ** ทรงเป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย หมายความว่า พระองค์ทรงทำหน้าที่เป็นครูสอน คือสั่งสอนบุคคลทั้งชั้นสูงและชั้นต่ำ ด้วย

พระมหากรุณาหวังให้ได้รับความรู้และประโยชน์ที่พึงจะได้รับอย่างแท้จริง ทั้งประโยชน์ในโลกนี้ ประโยชน์ในโลกหน้าและประโยชน์อย่างสูงสุด คือบรรลุพระนิพพาน

อีกความหมายหนึ่ง พระพุทธองค์ทรงเป็นดุจสัตถวาหะ คือหัวหน้ากองเกวียนที่ปรีชาสามารถพาบริวารคือหมู่ชนและสัตว์ทุกระดับข้ามทางกันดาร คือทุกข์ในการเวียนว่ายตายเกิดให้ลุถึงทางอันเกษมไปได้

สรุปความตามสำนวนพระอธิบายของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า ฯ ว่า

พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพระนามว่า สตฺถา เทวมนุสฺสานํ ผู้เป็นศาสดาสั่งสอนของเทพยดาและมนุษย์ทั้งสิ้น เพราะทรงสั่งสอนสัตว์ให้ได้บรรลุประโยชน์ทั้ง ๓ คือประโยชน์ในชาตินี้ ประโยชน์ในภพหน้า และประโยชน์อย่างยิ่ง คือพระนิพพาน ตามควรแก่อัธยาศัยของเวไนยสัตว์นั้นๆ เพราะเหตุนั้น พระองค์จึงทรงพระนามว่า สตฺถา เทวมนุสฺสานํ ผู้เป็นศาสดาสั่งสอนของเทพยดาและมนุษย์ทั้งสิ้น

อนึ่ง โดยที่พระพุทธองค์ทรงสั่งสอนมหาชนดีกว่าบรรดาครูหรือศาสดาเจ้าลัทธิทั้งหลายด้วยพระพุทธจรรยาเฉพาะของพระองค์ สรุปกล่าวเป็น ๔ หัวข้อ คือ

๑. ทรงพระกรุณาหวังจะให้ผู้ที่ทรงสั่งสอนได้ความรู้อันจะสำเร็จประโยชน์ กล่าวคือ ทรงพิจารณาเห็นสัตว์โลกผู้มีอุปนิสัยต่างๆ กัน พระองค์ทรงตั้งพระหฤทัยเพื่อเทศนาโปรดผู้มีอุปนิสัยแก่กล้าให้สำเร็จอริยมรรคและเพื่อจะอบรมผู้มีอุปนิสัยอ่อนให้แก่กล้าขึ้น

พระพุทธองค์ทรงสั่งสอนด้วยพระกรุณามุ่งหวังให้ผู้ที่ทรงสั่งสอนได้รับประโยชน์สูงสุด ไม่ทรงมุ่งเพื่อได้รับลาภสักการบูชาหรือการสรรเสริญจากผู้ที่ทรงสอนเลย จะเห็นน้ำพระหฤทัยที่เปี่ยมด้วยพระกรุณาของพระพุทธองค์ได้จากพระดำรัสที่ตรัสกับพระอานนท์ เมื่อคราวจะเสด็จดับขันธปรินิพพานว่า “อานนท์ เราตถาคตไม่ชื่อว่าบริษัทสักการบูชาด้วยเครื่องสักการะมีประมาณเท่านี้หรอก ผู้ใดจะเป็นภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก หรืออุบาสิกาก็ตาม ประพฤติธรรมสมควรแก่ธรรมผู้นั้นแล ชื่อว่าสักการบูชาเราตถาคตด้วยบูชาอย่างยิ่ง”

๒. ทรงมุ่งความจริงกับประโยชน์เป็นที่ตั้ง คือ พระองค์ทรงสั่งสอนธรรมประกาศพระศาสนาโดยหาได้มุ่งประโยชน์ส่วนพระองค์โดยนำเรื่องอันไม่เป็นจริงมาตรัสลวงให้คนทั้งหลายชอบใจแล้วน้อมใจเชื่อเหมือนอย่างที่พวกเดียรถีย์กล่าวหาไม่ โดยสิ่งที่ทรงนำมาสอนนั้นล้วนแต่เป็นเรื่องและเป็นประโยชน์แม้จะไม่ถูกใจคนทั้งหลาย แต่ทรงถือธรรมเป็นหลัก ไม่โยกย้ายไปตามใจคน นอกจากนี้ พระองค์ยังทรงแนะนำให้แสวงหาความจริง มิให้เชื่อโดยมิได้รับการพิสูจน์ความจริง สมดังที่พระองค์ตรัสแนะพวกชาวบ้านกาลามะ มิให้เชื่อโดยเหตุภายนอก ๑๐ อย่าง เป็นต้นว่า อย่าเชื่อโดยเสียงเล่าลือ อย่าเชื่อโดยอ้างคัมภีร์ พึงพิจารณาให้ถ่องแท้ด้วยใจของตนเองว่า สิ่งใดเป็นกุศลควรถือปฏิบัติ สิ่งใดมิใช่กุศลก็ควรละเสีย ดังนี้ เป็นต้น

๓. ทรงทำกับตรัสเป็นอย่างเดียวกัน คือเมื่อตรัสอย่างใดทรงทำอย่างนั้น (ยถาวาที-

ตถาการี) ข้อนี้พึงพิจารณาได้จากพระพุทธานุสาสนีที่ทรงสอนภิกษุบริษัทในคัมภีร์ธรรมบท เช่น พึงตั้งตนไว้ในคุณสมควรก่อน ภายหลังจึงค่อยสอนผู้อื่น เช่นนี้ จักไม่มัวหมองหรือถ้าสอนผู้อื่นอย่างใดควรทำตนอย่างนั้นหรือพึงฝึกหัดตนให้ดีแล้วจึงค่อยฝึกผู้อื่น เพราะตนย่อมฝึกได้ยาก ดังนี้ เป็นต้น

๔. **ทรงฉลาดในวิธีสั่งสอน** พระพุทธจรรยาข้อนี้แยกอธิบายได้ ดังนี้

๑) ทรงกำหนดรู้ฉันทะอัธยาศัย อุปนิสัย และภูมิแห่งผู้ที่ทรงสั่งสอนก่อนแล้ว จึงทรงสั่งสอนด้วยธรรมอันเหมาะแก่ผู้นั้น

๒) ทรงแสดงธรรมเป็นลำดับ ทรงแสดงธรรมตั้งแต่ชั้นต่ำขึ้นไปหาชั้นสูงหรือตั้งแต่ที่ตื้นไปหาที่ลึก เพื่อให้ผู้ที่ทรงสั่งสอนปฏิบัติได้สะดวกและบริบูรณ์ด้วยธรรมทุกชั้น ดังที่พระองค์ตรัสบุญกิริยาวัตถุ ๓ ด้วยการให้ทาน ให้รักษาศีลและให้เจริญภาวนา เป็นลำดับไป โดยทรงสอนจากง่ายไปหายากหรือดังเช่นที่ตรัสเรื่องอนุปุพพีกถา ๕ แล้วจบลงด้วยอริยสัจ ๔ เป็นต้น

๓) ทรงแสดงธรรมมีเหตุที่ผู้ฟังอาจตริตรองเห็นจริงได้ พึงเห็นในเรื่องที่ทรงแนะนำ พวกกาลามะให้ใช้ความคิดพิจารณาอกุศลมูลและกุศลมูลว่า เมื่อเกิดขึ้นแล้วทำจิตใจของคนให้เป็นไปอย่างไร มีโทษหรือไม่มีโทษ ประพฤติแล้วเป็นไปเพื่อทุกข์หรือสุข เป็นต้น

๔) ทรงเป็นกาลัญญู ทรงรู้จักถือโอกาสยกเรื่องขึ้นแสดง กล่าวคือ เมื่อมีเรื่องเกิดขึ้นพระองค์ทรงถือเอาเรื่องนั้นเป็นเหตุแสดงธรรมโปรด และธรรมที่ทรงแสดงนั้นก็เหมาะแก่เรื่องและโอกาสซึ่งให้เกิดผลดีแก่ผู้ฟัง ดังเช่นทรงเห็นสิงคาลมาณพไหว้ทิศคือการอุปถัมภ์บำรุงคนรอบข้างตัวเราที่ถูกต้องตามหลักพระพุทธศาสนา เป็นต้น

๕) ทรงแสดงธรรมเร้าใจ ไม่ให้ผู้ฟังเบื่อด้วยอาการ ๔ คือ สันทัสสนา สอนได้อย่างแจ่มแจ้งประจักษ์ชัดเจน สมาทปนา เชิญชวนชักจูงใจให้ปฏิบัติตาม สมุตเตชนา กระตุ้นใจให้อาจหาญที่จะปฏิบัติในธรรม และสัมปหังสนา ปลุกใจให้เบิกบานในการปฏิบัติตาม

อธิบายพระพุทธคุณบทว่า พุทโธ

พระพุทธคุณบทว่า **พุทฺโธ** ทรงเป็นผู้เบิกบานแล้ว หมายถึง พระองค์ทรงสำเร็จเป็นพระพุทธเจ้าอย่างสมบูรณ์เพราะทรงรู้สรรพสิ่งที่ควรรู้ทั้งหมดและทรงสอนให้ผู้อื่นตรัสรู้ตามด้วย

อธิบายพระพุทธคุณบทว่า ภควา

พระพุทธคุณบทว่า **ภควา** ทรงเป็นผู้จำแนกแจกธรรม คือพระพุทธองค์ทรงได้รับพระนามว่า **ภควา** เป็น**พระเนมิตกนาม** มีความหมาย ๖ ประการ คือ

๑. ทรงเป็นผู้มีโชค เช่น ทรงหวังพระโพธิญาณก็ได้สมหวังซึ่งเป็นผลจากพระบารมีที่ทรงบำเพ็ญมาหลายแสนกัป

๒. ทรงเป็นผู้ทำลายอาสาวกิเลสและมารทั้งหลายลงได้อย่างราบคาบ

๓. ทรงมีภคธรรม ๖ ประการ คือ ๑) ความมีอำนาจเหนือจิต ๒) โลกุตตรธรรม ๓) พระเกียรติยศที่ปรากฏขจรไกลในไตรโลก ๔) พระสิริที่สง่างามครบทุกส่วนชวนให้บันเทิงใจแก่ผู้ขวนขวายใคร่เห็น ๕) ความสำเร็จประโยชน์ทุกอย่างตามที่ทรงมุ่งหวัง ๖) ความเพียรชอบที่เป็นเหตุให้ได้รับความเคารพของชาวโลกทั้งมวล

๔. ทรงเป็นผู้จำแนกแจกธรรม คือ พระองค์ทรงเป็นวิภัชชวาทีในการแสดงธรรม โดยทรงแยกแยะจำแนกประเภทแห่งธรรมออกไปอย่างละเอียดวิจิตรพิสดารให้เห็นว่า สิ่งทั้งหลายมีด้านที่เป็นคุณและด้านที่เป็นโทษอย่างไรในเรื่องนั้นๆ มีข้อเท็จข้อจริงอย่างไร เป็นต้น ให้ผู้ฟังเข้าใจสิ่งนั้นเรื่องนั้นอย่างชัดเจนแจ่มแจ้ง ให้มองเห็นสิ่งทั้งหลายตามที่เป็นจริง ไม่มองอย่างตีคลุมหรือเห็นแต่ด้านเดียว

๕. ทรงเสพอริยธรรม คือทรงยินดีอยู่ในอริยวิหารธรรม วิเวก วิโมกข์ และอุตตริมนุสสธรรม (ฌานสมาบัติ) อย่างสม่ำเสมอ

๖. ทรงคลาย คือทรงคลายจากการเกิดในภพเพราะสลัดตัณหาในภพทั้ง ๓ ได้แล้ว

สรุปความ

พระพุทธคุณ ๙ ที่เป็นเนมิตกนาม กล่าวคือ พระนามตั้งแต่ อรหํ จนถึง ภควา ไม่มีผู้ใดในโลกกับทั้งเทวโลกตั้งถวาย พระนามเหล่านี้มีมาแต่นิมิตคือ อรหัตตคุณและอนุตตรสัมมาสัมโพธิคุณ เกิดขึ้นพร้อมกับความเกิดด้วยนามกายในอริยชาติและทรงแสดงธัมมจักกัปปวัตตนสูตร หมายถึงเป็นพระนามที่เกิดขึ้นมาพร้อมกับการที่พระองค์ตรัสรู้อริยสัจสำเร็จเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า และทรงเป็นศาสดาแสดงธรรมจักกัปปวัตตนสูตรเป็นปฐมเทศนาโปรดปัญจวัคคีย์

การจัดพระพุทธคุณ ๙ ลงในพระพุทธคุณโดยย่อ

๑. พระนามที่แสดงถึงพระปัญญาตรัสรู้ ได้แก่บทว่า *อรหํ, สมฺมาสมฺพุทฺโธ, วิชฺชาจรณสมฺปนฺโน, สุคโต, โลกวิทู* จัดเข้าใน **พระปัญญาคุณ**

๒. พระนามอันแสดงถึงพระกรุณาที่พระองค์ทรงสั่งสอนสัตว์ ได้แก่บทว่า *อนุตฺตโร ปุริสทมฺมสารถิ, สตฺถา เทวมนุสฺสานํ* จัดเข้าใน **พระกรุณาคุณ**

๓. พระนามบทว่า *พุทฺโธ และ ภควา* อันแสดงถึงพระปัญญาตรัสรู้ และพระกรุณาที่ทรงสั่งสอนและทรงบำเพ็ญพุทธจริยา จัดเข้าใน **พระปัญญาคุณ** และ **พระกรุณาคุณ**

พระนามบทว่า *อรหํ, สมฺมาสมฺพุทฺโธ, วิชฺชาจรณสมฺปนฺโน, สุคโต, โลกวิทู* แสดงถึงพระคุณที่ตรัสรู้สำเร็จประโยชน์เฉพาะพระองค์ เรียกว่า **อัตตหิตคุณ** หรือ **อัตตสมบัติ**

พระนามบทว่า *อนุตฺตโร ปุริสทมฺมสารถิ, สตฺถา เทวมนุสฺสานํ* แสดงถึงพระคุณที่ตรัสรู้สำเร็จประโยชน์แก่ผู้อื่นเรียกว่า **ปรหิตคุณ** หรือ **ปรหิตสมบัติ**

พระนามบทว่า ***พุทฺโธ*** *และ* ***ภควา*** ที่แสดงพระคุณที่ตรัสรู้สำเร็จประโยชน์ทั้งเฉพาะพระองค์และแก่ผู้อื่น เรียกว่า **อัตตปรหิตคุณ**

พระนามที่สำคัญมากคือพระนามบทว่า **อรหํ** และ **สมฺมาสมฺพุทฺโธ**

ในการระลึกถึงพระคุณของพระพุทธเจ้านั้น จะพึงระลึกถึงในทุกๆ บทก็ได้หรือบทใดบทหนึ่งก็ได้ตามชอบ เมื่อโยคาวจรบุคคลได้ระลึกถึงคุณของพระพุทธเจ้า ดังกล่าวมานี้ ราคะ โทสะ โมหะ นิวรณกิเลส จะเข้าครอบงำจิตโยคาวจรบุคคลนั้นไม่ได้ ทำให้ภาวะจิตมีความสงบระงับตั้งมั่นเป็นอุปจารสมาธิได้

วิปัสสนากัมมัฏฐานและวิปัลลาสกถา

ในส่วนวิปัสสนากัมมัฏฐาน ท่านกำหนดขอบข่ายหัวข้อไว้ประกอบด้วยวิปัสสนากัมมัฏฐาน วิปัลลาสกถา และ พระติลักขณกถา

ความหมายของวิปัสสนา

วิปัสสนา ความเห็นแจ้ง คือปัญญาที่พิจารณาให้เห็นแจ้งรูปนามหรือนามรูป เช่น ขันธ์ ธาตุ อายตนะ อินทรีย์ ให้เห็นแจ้งตามความเป็นจริงของสภาวธรรมเหล่านั้น กำหนดเห็นในสามัญญลักษณะ ๓ คือความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ และความเป็นอนัตตา แล้วถอนความถือมั่นด้วยตัณหา มานะ ทิฏฐิเสียได้ หรือหมายถึง ปัญญาที่พิจารณาเห็นแจ้งชัดในอารมณ์ที่เกิดขึ้นในจิตตามสภาวะความเป็นจริงไม่ยึดติดไม่หลงเข้าไปยึดมั่นถือมั่นในสิ่งนั้นๆ วิปัสสนากัมมัฏฐานเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า วิปัสสนาภาวนา

วิปัสสนากัมมัฏฐาน จึงหมายถึง กัมมัฏฐานอันเป็นอุบายเพื่อทำใจให้เกิดปัญญารู้แจ้งเห็นจริงตามความเป็นจริง คือเห็นปัจจุบัน รูปนาม ไตรลักษณ์ มรรคผล นิพพาน หรือการกระทำอันเป็นที่ตั้งแห่งการเห็นแจ้งในขันธ์ ๕ หรือในรูปนามที่มาปรากฏทางทวารทั้ง ๖ โดยความเป็นไตรลักษณ์ คือไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา

ผู้เจริญวิปัสสนากัมมัฏฐานพึงรู้จักธรรม ๓

๑. ธรรมอันเป็นภูมิเป็นอารมณ์ของวิปัสสนา
๒. ธรรมอันเป็นรากเหง้าเป็นเหตุเกิดขึ้นตั้งอยู่ของวิปัสสนา
๓. ธรรม คือตัววิปัสสนา

ประการที่ ๑ ธรรมอันเป็นภูมิเป็นอารมณ์ของวิปัสสนา

ในการเจริญวิปัสสนา จะต้องรู้จักอารมณ์ของวิปัสสนากัมมัฏฐาน ถ้าไม่รู้จักอารมณ์แล้ววิปัสสนาก็เกิดไม่ได้ ท่านอุปมาเหมือน จะปลูกพืชพันธุ์ ถ้าไม่มีพื้นที่ปลูก พืชก็เกิดไม่ได้ คำว่า

อารมณ์ ในที่นี้ หมายถึง สิ่งที่จิตและเจตสิกทั้งสองเข้าไปจับหรือยึด สิ่งนั้นแล เรียกว่า **อารมณ์** ได้แก่ สิ่งที่ยึดหน่วงจิต หรือสิ่งที่จิตยึดหน่วง ดังนั้น อารมณ์ของวิปัสสนาก็คือสิ่งที่ยึดหน่วงจิตให้เกิดวิปัสสนาปัญญานั่นเอง

ธรรมอันเป็นภูมิของวิปัสสนา

ธรรมอันเป็นอารมณ์ของวิปัสสนามี ๖ หมวด เรียกว่าธรรมอันเป็นภูมิของวิปัสสนาหรือวิปัสสนาภูมิ ประกอบด้วย

หมวดที่ ๑	ขันธ์ ๕	หมวดที่ ๒	อายตนะ ๑๒
หมวดที่ ๓	ธาตุ ๑๘	หมวดที่ ๔	อินทรีย์ ๒๒
หมวดที่ ๕	อริยสัจ ๔	หมวดที่ ๖	ปฏิจจสมุปบาท ๑๒

ธรรมทั้ง ๖ หมวดนี้ เป็นที่ตั้งเป็นที่เกิดของวิปัสสนา เมื่อย่อลงแล้วได้แก่ **รูปนาม** ฉะนั้น การกำหนดนามรูปจึงเท่ากับการปฏิบัติตามวิปัสสนาภูมิทั้ง ๖ หมวด

มีอรรถาธิบายความในธรรมอันเป็นภูมิของวิปัสสนาทั้ง ๖ หมวดไว้ ดังนี้

➢ **หมวดที่ ๑ ขันธ์ ๕** หรือ **เบญจขันธ์** คือ กองแห่งรูปธรรมและนามธรรม ๕ กอง ประชุมรวมกันเข้าเป็นหน่วยรวม ที่บัญญัติเรียกว่า สัตว์ บุคคล ตัวตน เราเขา เป็นต้น หรือส่วนประกอบ ๕ อย่างที่รวมเข้าเป็นชีวิต แบ่งเป็น ๕ กอง ที่เรียกว่า ขันธ์ คือ **รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ** ดังนี้

๑. รูปขันธ์ กองรูป หมายถึง ส่วนประกอบที่รูปร่างหรือเป็นฝ่ายรูปธรรมทั้งหมด ได้แก่การที่ธาตุ ๔ ดิน น้ำ ลม ไฟ ประชุมรวมกันเป็นกาย หรือ รูปขันธ์

๒. เวทนาขันธ์ กองเวทนา หมายถึง ส่วนที่เป็นความรู้สึกของจิตที่รู้ว่าเป็นสุข เป็นทุกข์หรือไม่สุขไม่ทุกข์ (เป็นกลางๆ) เช่น อาการดีใจ เสียใจหรือเฉยๆ

๓. สัญญาขันธ์ กองสัญญา หมายถึง ส่วนที่ทำให้จิตกำหนดหมายจำสิ่งต่างๆ ที่ได้เห็นได้ยินหรือรับทราบได้ว่าอะไรเป็นอะไร คือกำหนดได้หมายรู้ในอารมณ์ หรือสิ่งที่มีมากระทบกับอายตนะภายใน คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ

๔. สังขารขันธ์ กองสังขาร หมายถึง ส่วนที่ปรุงแต่งจิต เป็นสภาพที่ปรุงแต่งจิตให้ดีหรือชั่วหรือเป็นกลางๆ คุณสมบัติต่างๆ ของจิตที่มีเจตนาเป็นตัวนำที่ปรุงแต่งคุณภาพของจิตให้เป็นกุศล อกุศล อัพยากฤตหรือเจตสิกธรรมคืออารมณ์ที่เกิดกับจิต

๕. วิญญาณขันธ์ กองวิญญาณ หมายถึง ส่วนที่รู้แจ้งอารมณ์ของจิต โดยรับรู้ผ่านทางอายตนะภายใน ๖ คือตา หู ลิ้น กาย และใจ เช่น การเห็นรูป (แสงสี) เป็นต้น

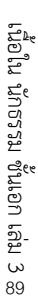

➢ **หมวดที่ ๒ อายตนะ ๑๒** อายตนะ แปลว่า ที่ต่อ เครื่องต่อ หมายถึงอวัยวะเครื่องต่อรับรู้อารมณ์ของจิตและนำไปสู่สังสารทุกข์อย่างต่อเนื่อง มีจำนวน ๑๒ จำแนกตามความสัมพันธ์กันเป็นสองฝ่าย เรียกว่า **อายตนะภายใน ๖** และ**อายตนะภายนอก ๖** ดังนี้

อายตนะภายใน ๖		**อายตนะภายนอก ๖**	
๑. จักขวายตนะ	อายตนะคือตา	๒. รูปายตนะ	อายตนะคือรูป
๓. โสตายตนะ	อายตนะคือหู	๔. สัททายตนะ	อายตนะคือเสียง
๕. ฆานายตนะ	อายตนะคือจมูก	๖. คันธายตนะ	อายตนะคือกลิ่น
๗. ชิวหายตนะ	อายตนะคือลิ้น	๘. รสายตนะ	อายตนะคือรส
๙. กายายตนะ	อายตนะคือกาย	๑๐. โผฏฐัพพายตนะ	อายตนะคือโผฏฐัพพะ
๑๑. มนายตนะ	อายตนะคือใจ	๑๒. ธัมมายตนะ	อายตนะคือธรรม

➢ **หมวดที่ ๓ ธาตุ ๑๘** ธาตุ หมายถึง สิ่งที่ทรงสภาวะของตนอยู่เองตามที่เหตุปัจจัยปรุงแต่งขึ้น ย่อมเป็นไปตามธรรมดาไม่มีผู้สร้างผู้บันดาล และมีรูป ลักษณะ กิจ อาการเป็นแบบจำเพาะตัว ที่พึงกำหนดเอาเป็นหลักได้แต่ละอย่าง ในที่นี้ได้แก่ ธาตุ ๑๘ ดังนี้

๑. จักขุธาตุ	ธาตุ คือ จักขุประสาท
๒. รูปธาตุ	ธาตุ คือ รูป
๓. จักขุวิญญาณธาตุ	ธาตุ คือ สภาวะที่รับรู้รูปทางตา
๔. โสตธาตุ	ธาตุ คือ โสตประสาท
๕. สัททธาตุ	ธาตุ คือ เสียง
๖. โสตวิญญาณธาตุ	ธาตุ คือ สภาวะที่รับรู้เสียงทางหู
๗. ฆานธาตุ	ธาตุ คือ ฆานประสาท (จมูก)
๘. คันธธาตุ	ธาตุ คือ กลิ่น
๙. ฆานวิญญาณธาตุ	ธาตุ คือ สภาวะที่รับรู้กลิ่นทางจมูก
๑๐. ชิวหาธาตุ	ธาตุ คือ ชิวหาประสาท (ลิ้น)
๑๑. รสธาตุ	ธาตุ คือ รส
๑๒. ชิวหาวิญญาณธาตุ	ธาตุ คือ สภาวะที่รับรู้รสทางลิ้น
๑๓. กายธาตุ	ธาตุ คือ สภาวะที่รับรู้สัมผัสทางกาย
๑๔. โผฏฐัพพธาตุ	ธาตุ คือ โผฏฐัพพะ (สิ่งสัมผัส)
๑๕. กายวิญญาณธาตุ	ธาตุ คือ สภาวะที่รับรู้สัมผัสทางกาย
๑๖. มโนธาตุ	ธาตุ คือ มโน (จิต)

๑๗. ธัมมธาตุ ธาตุ คือ ธัมมะ (สิ่งที่ใจนึกคิด)

๑๘. มโนวิญญาณธาตุ ธาตุ คือ สภาวะที่รับรู้อารมณ์ทางจิต

➢ **หมวดที่ ๔ อินทรีย์ ๒๒** อินทรีย์ หมายถึง สิ่งที่เป็นใหญ่ในการทำกิจของตน เช่น ตาเป็นใหญ่ในการเห็น เป็นต้น หรือหมายถึง คุณธรรมที่เป็นใหญ่ในหน้าที่ของตน คือทำให้ธรรมอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องเป็นไปตามตนในกิจนั้นๆ ในขณะที่เป็นไปอยู่นั้น เช่น ศรัทธาเป็นใหญ่ในการครอบงำเสียซึ่งความไร้ศรัทธา เป็นต้น ในที่นี้ รวมเอาอินทรีย์ ๒๒ มาบูรณาการเป็นวิปัสสนาภูมิด้วย คือ

๑. จักขุนทรีย์	อินทรีย์ คือจักษุประสาท
๒. โสตินทรีย์	อินทรีย์ คือโสตประสาท
๓. ฆานินทรีย์	อินทรีย์ คือฆานประสาท
๔. ชิวหินทรีย์	อินทรีย์ คือชิวหาประสาท
๕. กายินทรีย์	อินทรีย์ คือกายประสาท
๖. มนินทรีย์	อินทรีย์ คือมโน (จิต ๘๙ ดวงหรือ ๑๒๑ ดวง)
๗. อิตถินทรีย์	อินทรีย์ คืออิตถีภาวะ (ความเป็นหญิง)
๘. ปุริสินทรีย์	อินทรีย์ คือปุริสภาวะ (ความเป็นชาย)
๙. ชีวิตินทรีย์	อินทรีย์ คือชีวิต
๑๐. สุขินทรีย์	อินทรีย์ คือสุขเวทนา (ความรู้สึกเป็นสุข)
๑๑. ทุกขินทรีย์	อินทรีย์ คือทุกขเวทนา (ความรู้สึกเป็นทุกข์)
๑๒. โสมนัสสินทรีย์	อินทรีย์ คือโสมนัสสเวทนา (ความรู้สึกดีใจ)
๑๓. โทมนัสสินทรีย์	อินทรีย์ คือโทมนัสสเวทนา (ความรู้สึกเสียใจ)
๑๔. อุเปกขินทรีย์	อินทรีย์ คืออุเบกขาเวทนา (ความรู้สึกเป็นกลาง)
๑๕. สัทธินทรีย์	อินทรีย์ คือศรัทธามีหน้าที่เด่นด้านความเชื่อ
๑๖. วิริยินทรีย์	อินทรีย์ คือวิริยะมีหน้าที่เด่นด้านความเพียร
๑๗. สตินทรีย์	อินทรีย์ คือสติมีหน้าที่เด่นด้านความระลึกชอบ
๑๘. สมาธินทรีย์	อินทรีย์ คือสมาธิมีหน้าที่เด่นด้านความตั้งใจมั่น
๑๙. ปัญญินทรีย์	อินทรีย์ คือปัญญามีหน้าที่เด่นด้านความรู้ชัด
๒๐. อนัญญตัญญัสสามิตินทรีย์	อินทรีย์ของผู้ปฏิบัติด้วยมุ่งว่าเราจักรู้สัจธรรมที่ยังมิได้รู้ ได้แก่โสดาปัตติมัคคญาณ
๒๑. อัญญินทรีย์	อินทรีย์ คืออัญญาหรือปัญญาอันรู้ทั่วถึงแล้วได้แก่โสดาปัตติผลญาณถึงอรหัตตมัคคญาณ

๒๒. อัญญาตาวินทรีย์	อินทรีย์แห่งท่านผู้รู้ทั่วถึงแล้ว กล่าวคือปัญญาของพระอรหันต์ ได้แก่อรหัตตผลญาณ

➢ **หมวดที่ ๕ อริยสัจ ๔** อริยสัจ คือ ความจริงอันประเสริฐ เป็นความจริงที่เที่ยงแท้ไม่คลาดเคลื่อน ความจริงที่ทำให้ผู้เข้าถึงกลายเป็นพระอริยะ มี ๔ อย่าง คือ

๑. ทุกขอริยสัจ	อริยสัจ คือทุกข์
๒. ทุกขสมุทยอริยสัจ	อริยสัจ คือเหตุเกิดแห่งทุกข์
๓. ทุกขนิโรธอริยสัจ	อริยสัจ คือความดับทุกข์
๔. ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ	อริยสัจ คือข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์

➢ **หมวดที่ ๖ ปฏิจจสมุปบาท ๑๒** ปฏิจจสมุปบาท ได้แก่ ปัจจยธรรม ธรรมที่เป็นปัจจัย หมายถึง ธรรมที่อาศัยกันเกิดขึ้นพร้อมกัน หรือความเกิดขึ้นพร้อมแห่งธรรมทั้งหลายเพราะอาศัยกันทำให้เกิดมีขึ้น ที่เรียกว่า **ปัจจยาการ** คืออาการเป็นปัจจัยแก่กันและกัน คือ เพราะอวิชชาเป็นปัจจัยจึงมีสังขาร เพราะสังขารเป็นปัจจัยจึงมีวิญญาณ เพราะวิญญาณเป็นปัจจัยจึงมีนามรูป เพราะนามรูปเป็นปัจจัยจึงมีเวทนา เพราะเวทนาเป็นปัจจัยจึงมีตัณหา เพราะตัณหาเป็นปัจจัยจึงมีอุปาทาน เพราะอุปาทานเป็นปัจจัยจึงมีภพ เพราะภพเป็นปัจจัยจึงมีชาติ เพราะชาติเป็นปัจจัยจึงมีชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส อุปายาส เมื่อนับโดยองค์ธรรมมีจำนวน ๑๒ ดังอธิบายตามนัยอรรถกถา ดังนี้

๑. **อวิชชา** ความไม่รู้สภาพจริง คือความประสบสิ่งที่ไม่ควรประสบมีกายทุจริตเป็นต้น ความไม่ประสบสิ่งที่ควรประสบมีกายสุจริต เป็นต้น ความทำให้สภาวะที่แท้จริงของธรรมทั้งหลายไม่ปรากฏชัด ธรรมชาติที่ทำให้เหล่าสัตว์แล่นคือเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏที่ปราศจากที่สุด หรือธรรมชาติที่ตรงข้ามกับวิชชามี ๔ อย่างคือ ความไม่รู้ในอริยสัจ ๔

๒. **สังขาร** สภาพปรุงแต่ง หมายถึง เจตนาที่เป็นตัวการในการทำกรรม ในที่นี้ได้แก่ เจตนาทั้งที่เป็นกุศลและอกุศล ฝ่ายโลกิยะจำแนกเป็น ๓ คือ (๑) ปุญญาภิสังขาร สภาพที่ปรุงแต่งกรรมฝ่ายดี คือกุศลเจตนาที่เกิดจากทาน ศีล ภาวนา (๒) อปุญญาภิสังขาร สภาพที่ปรุงแต่งกรรมฝ่ายชั่ว ได้แก่เจตนาในอกุศลจิต ๑๒ ดวง (๓) อาเนญชาภิสังขาร สภาพปรุงแต่งภพอันไม่หวั่นไหว คือภาวะจิตที่แน่วแน่ด้วยจตุตถฌานสมาธิ ได้แก่ เจตนาในอรูปฌานจิต ๔ ดวง

๓. **วิญญาณ** ธรรมชาติที่รู้แจ้งอารมณ์ หมายถึง ความที่จิตรับรู้อารมณ์ ๖ ทางอายตนะภายใน ๖ ที่เรียกว่า วิญญาณ ๖ หมวด คือ จักขุวิญญาณ ความรับรู้อารมณ์ คือรูปทางตา โสตวิญญาณ ความรับรู้อารมณ์ คือเสียงทางหู ฆานวิญญาณ ความรับรู้อารมณ์ คือกลิ่นทางจมูก ชิวหาวิญญาณ ความรับรู้อารมณ์ คือโผฏฐัพพะทางกาย มโนวิญญาณ ความรับรู้อารมณ์ คือ

ธรรมารมณ์ทางใจ หรือได้แก่ วิปากวิญญาณ (วิบากจิต) ฝ่ายโลกิยะ ๑๒ ดวง

๔. **นามรูป** แยกเป็น ๒ คำ คือ นาม และ รูป คำว่า **นาม** แปลว่าธรรมชาติที่น้อมไป หมายถึงสภาวะที่มีอยู่จริงซึ่งรู้จักได้ด้วยชื่อเพราะเป็นสภาวะที่น้อมนำสร้างชื่อตนขึ้นเอง เป็นสิ่งที่ไม่มีรูปร่าง แต่น้อมมาเป็นอารมณ์ของจิตได้ คำว่า **รูป** แปลว่าธรรมชาติที่ผันแปร หมายถึง สภาวะที่จะต้องสลายผันแปรไปเพราะปัจจัยต่างๆ อันขัดแย้งหรือสิ่งที่เป็นรูปร่าง พร้อมทั้งลักษณะและอาการของมัน ในที่นี้ได้แก่รูปขันธ์ ๒๘ จำแนกเป็น มหาภูตรูป ๔ และอุปาทายรูป ๒๔

๕. **สฬายตนะ** อายตนะ ๖ คำว่า อายตนะ หมายถึง อวัยวะเครื่องต่อรับรู้อารมณ์ของจิตและนำไปสู่สังสารทุกข์อย่างต่อเนื่อง จำแนกเป็น ๒ ฝ่ายตามที่กล่าวแล้ว

๖. **ผัสสะ** ความกระทบหรือสัมผัสถูกต้อง หมายถึง ความกระทบกันระหว่างอายตนะภายในกับอายตนะภายนอก และวิญญาณ (ตัวจิตรับรู้) ที่ทำให้เกิดเวทนา (ความรู้สึก) เช่น ตาเห็นรูป ได้แก่ตาเป็นอายตนะภายในกระทบคือผัสสะรูปเป็นอายตนะภายนอกเกิดการเห็น โดยจิตเป็นตัวรับรู้และมีความรู้สึกต่อรูปที่เห็นนั้น เรียกว่า จักขุสัมผัส รับรู้ได้ทางตา เป็นต้น

๗. **เวทนา** ความเสวยอารมณ์ หมายถึงความที่จิตเกิดความรู้สึกต่ออารมณ์ในลักษณะยินดี ยินร้ายหรือเป็นกลางๆ เมื่อตาเห็นรูป (จักขุสัมผัส) หูได้ยินเสียง (โสตสัมผัส) จมูกได้กลิ่น (ฆานสัมผัส) ลิ้นรับรส (ชิวหาสัมผัส) กายถูกต้องเย็นร้อนอ่อนแข็ง (กายสัมผัส) ใจคิดนึก (มโนสัมผัส) ในที่นี้ ได้แก่วิปากเวทนา คือเวทนาที่เป็นผลอันเนื่องมาจากผัสสะและเป็นปัจจัยแห่งตัณหาในทวาร ๖

๘. **ตัณหา** ความดิ้นรน หมายถึง ความทะยานอยาก ความแส่หาอารมณ์ ในที่นี้ได้แก่ตัณหา ๖ หมวด คือตัณหาในอารมณ์ ๖ คือตัณหาในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะและในธรรมารมณ์ ตัณหาทั้ง ๖ หมวด เมื่อนำแต่ละหมวดจัดรวมกับตัณหา ๓ คือ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา

๙. **อุปาทาน** ความถือมั่น หมายถึง ภาวะจิตที่เข้าไปยึดมั่นถือมั่นผูกพันเอาตัวตนเป็นที่ตั้งด้วยอำนาจกิเลส มี ๔ อย่าง คือ (๑) กามุปาทาน ความถือมั่นในกาม ได้แก่ ความกำหนัดที่เกี่ยวเนื่องด้วยกามคุณ ๕ (๒) ทิฏฐุปาทาน ความถือมั่นทิฏฐิ ได้แก่ความเห็นผิดที่ดิ่งสุดโต่งต่างๆ (๓) สีลัพพตุปาทาน ความถือมั่นศีลพรตได้แก่ลัทธิพิธีต่างๆ ที่ยึดถือว่าสามารถทำให้บริสุทธิ์ได้โดยสักว่ากระทำสืบๆ กันมาอย่างงมงายหรือโดยนิยมว่าขลังว่าศักดิ์สิทธิ์ (๔) อัตตวาทุปาทาน ความถือมั่นวาทะว่าตัวตน ได้แก่สักกายทิฏฐิ คือความถือสำคัญมั่นหมายอยู่ภายในว่า มีตัวตนที่จะได้จะเป็นจะมีจะสูญสลาย เป็นต้น

๑๐. ภพ ภาวะชีวิต หมายถึงกรรมที่นำเหล่าสัตว์ให้เข้าถึงโลกอันเป็นสถานที่อยู่มี ๓ ประเภท คือ (๑) กามภาพ ภพที่เป็นกามาวจร คือภพของผู้ยังเสวยกามคุณทางประสาทสัมผัสทั้ง ๕ ได้แก่อบายภูมิ ๔ (นรก เปรต อสุรกาย สัตว์ดิรัจฉาน) มนุษย์โลก ๑ และสวรรค์ทั้ง ๖ (๒) รูปภพ ภพที่เป็นรูปาวจร คือภพของผู้เข้าถึงรูปฌาน ได้แก่ รูปพรหม ๑๖ ชั้น (๓) อรูปภพ ภพที่เป็นอรูปาวจร คือภพของผู้เข้าถึงอรูปฌานได้แก่ อรูปพรหม ๔ ชั้น

อนึ่ง ภพ เมื่อหมายถึง กรรมที่นำสัตว์ให้ไปเกิดในกามาวจรภูมิ เป็นต้น เรียกว่า **กรรมภพ** เมื่อหมายถึงสถานที่เกิดอยู่ของสัตว์หรือเบญจขันธ์ที่บังเกิดเพราะกรรม เรียกว่า **อุปัตติภพ** ได้แก่ภพตามนัยปฏิจจสมุปบาท ได้แก่ กรรมภพ และ อุปปัตติภพ

๑๑. ชาติ ความเกิด หมายถึง ความปรากฏแห่งขันธ์ทั้งหลาย

๑๒. ชรา ความแก่ ความเสื่อมอายุ ความหง่อมแห่งอินทรีย์ มรณะ ความตาย ความสลายแห่งขันธ์ความขาดแห่งชีวิตินทรีย์ โสกะ ความโศก ปริเทวะ ความคร่ำครวญ ทุกขะ ความไม่สบายกาย โทมนัส ความไม่สบายใจ อุปายาส ความแค้นใจ (ทั้งหมดนี้นับเป็นองค์ธรรมอันเดียวกัน)

ในธรรมทั้ง ๖ หมวดนี้ ที่จัดเป็นวิปัสสนาภูมิดังกล่าวมานี้ เมื่อว่าโดยการพิจารณาเห็นไตรลักษณ์แล้ว ท่านใช้คำว่า **สังขาร** คือสภาพที่ปัจจัยปรุงแต่งขึ้นหรือสิ่งที่เกิดจากเหตุปัจจัยมี ๒ ประเภท คือ อุปาทินนกสังขาร และ อนุปาทินนกสังขาร โดยผู้ที่เจริญวิปัสสนาจะต้องกำหนดจำและนำไปเป็นอารมณ์ในการพิจารณาแยกเป็นนามและรูปให้เห็นไตรลักษณ์ คือสภาวะที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา รู้จักธรรมที่เป็นเหตุเกิดขึ้นตั้งอยู่ของวิปัสสนา

ประการที่ ๒ ธรรมอันเป็นรากเหง้าของวิปัสสนา

ธรรมอันเป็นรากเหง้าเป็นเหตุเกิดขึ้นตั้งอยู่ของวิปัสสนา ประกอบด้วย วิสุทธิ ๒ ข้อแรก ในวิสุทธิ ๗ คือ

๑. **สีลวิสุทธิ** ความหมดจดแห่งศีลหรือความมีศีลบริสุทธิ์

๒. **จิตตวิสุทธิ** ความหมดจดแห่งจิตหรือความมีจิตบริสุทธิ์

ในองค์ธรรมทั้ง ๒ นี้ เป็นเหตุแรงกล้าที่จะทำให้จิตมุ่งมั่นในวิปัสสนา โดยผู้เจริญวิปัสสนาจะต้องปฏิบัติตนให้เป็นผู้มีศีลบริสุทธิ์ด้วยสมาธิเสียก่อน จึงควรจะเจริญวิปัสสนานั้นได้ผลดี ถ้าเป็นผู้มีศีลไม่บริสุทธิ์ยังมีจิตฟุ้งซ่าน ไม่เป็นสมาธิอยู่ก็เป็นผู้อาภัพคือไม่ควรที่จะเจริญวิปัสสนานั้นเลย

ประการที่ ๓ ธรรมคือตัววิปัสสนา ๕

องค์ธรรมที่เป็นตัววิปัสสนา ได้แก่วิสุทธิ ๕ ข้อข้างท้ายในวิสุทธิ ๗ คือ

๑. **ทิฏฐิวิสุทธิ** ความบริสุทธิ์แห่งทิฏฐิ หรือความเห็น คือการกำหนดรู้เห็นนามและรูปที่มีจริงตามลักษณะเครื่องหมายแจ้งชัด โดยไม่หลงในสมมติว่า เป็นสัตว์ บุคคล ตัวตน เราเขา

๒. **กังขาวิตรณวิสุทธิ** ความหมดจดแห่งญาณเป็นเครื่องข้ามพ้นความสงสัย คือ ความรู้จริงเห็นจริงว่า "...นี่เป็นตัววิปัสสนา เป็นทางมรรคผล นี่เป็นอุปกิเลส มิใช่ทางมรรคผล..." ดังนี้ เป็นต้น

๓. **มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ** ความหมดจดแห่งญาณเป็นเครื่องเห็นว่าทางหรือมิใช่ทาง คือความรู้จริงเห็นจริงว่า "...นี่เป็นตัววิปัสสนา เป็นทางมรรคผล นี่เป็นอุปกิเลสมิใช่ทางมรรคผล..." ดังนี้ เป็นต้น

๔. **ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ** ความหมดจดแห่งญาณเป็นเครื่องเห็นทางปฏิบัติ ได้แก่วิปัสสนาญาณ ๙ ทั้งหมด

๕. **ญาณทัสสนวิสุทธิ** ความหมดจดแห่งญาณทัสสนะ หมายถึง ความรู้เห็นด้วยปัญญาในอริยมรรค ๔ คือโสดาปัตติมรรค สกทาคามิมรรค อนาคามิมรรค อรหัตตมรรคหรือมรรคญาณ ที่เกิดถัดจากโคตรภูญาณ เป็นต้นไป เมื่อมรรคจิตเกิดแล้ว ผลจิตแต่ละอย่างย่อมเกิดขึ้นโดยวิสุทธิข้อนี้

องค์ธรรมที่เป็นตัววิปัสสนา อีกนัยหนึ่ง ได้แก่ไตรลักษณ์ คือ อนิจจตา ความเป็นของไม่เที่ยง ทุกขตา ความเป็นทุกข์ และอนัตตตา ความเป็นของมิใช่ตัวตน

มีอธิบายว่า ปัญญาที่รู้แจ้งเห็นจริงในสภาวะความเป็นเองของสังขาร คือเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา รู้เห็นแจ้งชัดว่าสิ่งใดไม่เที่ยง เกิดแล้วดับไป สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตามิใช่ตนจริง (ยทนิจฺจํ ตํ ทุกฺขํ ยํ ทุกฺขํ ตทนตฺตา) สิ่งใดเป็นอนัตตา มิใช่ตัวตนแล้ว สิ่งนั้นไม่ควรจะถือว่าเราด้วยตัณหา ไม่ควรจะถือว่าเราด้วยมานะ ไม่ควรจะถือว่าตัวตนด้วยทิฏฐิ เพราะว่า เราตัวตนไม่มี ซึ่งปัญญาที่รู้เห็นแจ้งชัดอย่างนี้แก่กล้าขึ้นจนถึงนิพพิทาเบื่อหน่ายสังขาร ไม่เพลิดเพลินในสังขาร วิราคะไม่กำหนดยินดีในสังขาร และวิมุตติมีความปล่อยวางสังขารเสียแล้วหลุดพ้นจากอาสวกิเลสทั้งสิ้น ดังกล่าวมานี้ จัดเป็นตัววิปัสสนา

ลักษณะ กิจ ผล เหตุและวิภาคของวิปัสสนา

ผู้เจริญวิปัสสนาพึงศึกษาให้รู้จักธรรม ๕ อย่าง คือ ลักษณะ กิจ ผล เหตุ และวิภาคของวิปัสสนา

๑. **ลักษณะ** คือเครื่องหมายของวิปัสสนา ได้แก่ ความรู้ความเห็นว่า สังขารเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา อย่างแจ้งชัดตามที่เป็นจริงอย่างนั้น

๒. **กิจ** คือหน้าที่ของวิปัสสนา ได้แก่ การขจัดความมืดคือโมหะอันปิดบังปัญญาไว้ไม่ให้เห็นตามความเป็นจริงของสังขารว่า เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา

๓. **ผล** คือสิ่งที่ได้รับจากการเจริญวิปัสสนา ได้แก่ ความเห็นจริงส่องสว่างด้วยปัญญาเห็นทั่วไปในความที่สังขารเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ปรากฏเฉพาะหน้า ดังดวงประทีปส่องแสงสว่างอยู่ฉะนั้น

๔. **เหตุ** เหตุเกิดขึ้น ตั้งอยู่ของวิปัสสนา หมายถึง สิ่งที่สนับสนุนให้เกิดวิปัสสนาและให้วิปัสสนานั้นตั้งอยู่ ได้แก่ ภาวะจิตที่สงบตั้งมั่นด้วยสมาธิ กล่าวคือ วิปัสสนาย่อมอาศัยสมาธิจึงจะเกิดและตั้งอยู่ได้ ถ้าไม่ปฏิบัติเพื่อให้สมาธิเกิดขึ้นก่อนแล้ว ก็ไม่สามารถจะเจริญวิปัสสนาให้เกิดขึ้นได้ เพราะสมาธิเป็นเหตุให้เกิดวิปัสสนา ดังนั้น ศีลที่บริสุทธิ์ย่อมเป็นเหตุให้เกิดสมาธิ สมาธิเป็นเหตุให้เกิดปัญญา ปัญญา (วิปัสสนา) เป็นเหตุให้เกิดอริยมรรค และอริยมรรคเป็นเหตุให้เกิดอริยผล

๕. **วิภาค** ความจำแนกแยกส่วนพิจารณาอารมณ์เป็น ๖ ส่วน คือ

๑) **อนิจฺจํ** เป็นของไม่เที่ยง
๒) **อนิจฺจลกฺขณํ** เครื่องหมายกำหนดให้รู้ว่าเป็นของไม่เที่ยง
๓) **ทุกฺขํ** เป็นทุกข์
๔) **ทุกฺขลกฺขณํ** เครื่องหมายกำหนดให้รู้ว่าเป็นทุกข์
๕) **อนตฺตา** เป็นอนัตตา
๖) **อนตฺตลกฺขณํ** เครื่องหมายที่กำหนดให้รู้ว่าเป็นอนัตตา

ในแต่ละส่วนท่านอธิบายเสริมความไว้เพื่อศึกษา ดังนี้

อนิจฺจํ ส่วนอนิจจัง หมายถึง สังขารที่ปัจจัยปรุงแต่งสร้างขึ้นหรือนามรูปที่จำแนกเป็นขันธ์ อายตนะ ธาตุ เป็นต้น เป็นของไม่เที่ยง เพราะเกิดขึ้นแล้วดับไปหรือแปรปรวนไปยักย้ายเป็นอย่างอื่นๆ ไม่คงอยู่อย่างเดิม

อนิจฺจลกฺขณํ ส่วนอนิจจลักษณะ หมายถึง ความที่สังขารหรือนามรูปนั้นมีความเกิดขึ้น

แล้วเสื่อมสิ้นดับไปหรือผันแปรเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่นไป ไม่คงอยู่อย่างเดิมเป็นธรรมดา เช่นนี้ชื่อว่าลักษณะเครื่องกำหนดให้รู้ถึงความไม่เที่ยงแห่งสังขารหรือนามรูป

ทุกฺขํ ส่วนทุกข์ หมายถึง สังขารหรือนามรูปนั้นเป็นตัวทุกข์ เพราะเป็นของอันเกิดดับและผันแปรไปยักย้ายเป็นอย่างอื่นๆ ได้ด้วยเพลิงทุกข์ คือ ชรา พยาธิ มรณะบีบคั้นเบียดเบียนเผาผลาญอยู่เป็นนิตย์

ทุกฺขลกฺขณํ ส่วนทุกขลักษณะ หมายถึง ความที่สังขารหรือนามรูปนั้นถูกชรา พยาธิ มรณะบีบคั้นเบียดเบียนเผาผลาญให้เป็นทุกข์อยู่เป็นนิตย์ จัดเป็นลักษณะเครื่องกำหนดให้รู้ถึงความทุกข์แห่งสังขารหรือนามรูป

อนตฺตา ส่วนอนัตตา หมายถึง ความที่สังขารและนามรูปนั้นเป็นอนัตตา คือเป็นสิ่งที่สูญจากตัวตนว่างเปล่าจากสัตว์บุคคลไม่มีผู้ใดผู้หนึ่งเป็นเจ้าของเป็นแต่สภาวธรรมดาอย่างหนึ่งๆ

อนตฺตลกฺขณํ ส่วนอนัตตลักษณะ หมายถึง ความเป็นสิ่งที่สูญจากตัวตนว่างเปล่าจากสัตว์บุคคล ไม่มีผู้ใดเป็นเจ้าของเป็นแต่สภาวธรรมดาอย่างหนึ่งๆ

วิธีเจริญวิปัสสนา (ตามนัยพระบาลี)

การเจริญวิปัสสนาตามนัยพระบาลี กำหนดวิธีเจริญเป็นหัวข้อให้ศึกษา ๕ อย่าง

๑. วิธีเจริญวิปัสสนามีสังขารเป็นอารมณ์

๒. วิธีเจริญวิปัสสนามีธรรมเป็นอารมณ์

๓. วิธีเจริญวิปัสสนามีขันธ์ ๕ เป็นอารมณ์

๔. วิธีเจริญวิปัสสนามีขันธ์ ๕ เป็นอารมณ์ (อีกนัยหนึ่ง)

๕. วิธีเจริญวิปัสสนามีขันธ์ ๕ พร้อมทั้งเหตุปัจจัยเป็นอารมณ์

ในแต่ละหัวข้อจัดเข้าในไตรลักษณ์ โดยมีพระบาลีรับรอง ดังนี้

๑. วิธีเจริญวิปัสสนามีสังขารเป็นอารมณ์ การเจริญวิปัสสนาโดยพิจารณาสังขารคือสภาพที่มีปัจจัยปรุงแต่งทั้งที่เป็นอุปาทินนกะและอนุปาทินนกะให้เป็นอารมณ์ด้วยการจัดเข้าในสามัญลักษณะได้ ๒ คืออนิจจลักษณะและทุกขลักษณะ ดังมีพระบาลีว่า "สพฺเพ สงฺขารา ทุกฺขา" สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์

๒. วิธีเจริญวิปัสสนาที่มีธรรมเป็นอารมณ์ การเจริญวิปัสสนาโดยพิจารณาสภาวธรรมทั้งที่เป็นสังขาร คือมีปัจจัยปรุงแต่งทั้งที่เป็นวิสังขารคืออสังขตธาตุที่ไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง หรือได้แก่ภาวะนิพพานให้เป็นอารมณ์ด้วยการจัดเข้าในสามัญลักษณะได้เฉพาะ

อนัตตลักษณะอย่างเดียว ดังมีพระบาลีว่า **“สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตา”** ธรรมทั้งปวงไม่ใช่ตัวตน ดังนั้น เมื่อจะเจริญวิปัสสนาตามวิธีทั้ง ๒ นี้ ก็พึงเจริญตามพระบาลีว่า **“สพฺเพ สงฺขารา ทุกฺขา, สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตา”** ดังนี้ก็ได้

๓. วิธีเจริญวิปัสสนามีขันธ์ ๕ เป็นอารมณ์ การเจริญวิปัสสนาโดยพิจารณาเบญจขันธ์ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ให้เป็นอารมณ์ด้วยการจัดเข้าในสามัญลักษณะได้ ๒ คือ อนิจจลักษณะ และ อนัตตลักษณะ ตามนัยความในพระบาลีว่า

สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจา. สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง

สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตา. ธรรมทั้งปวงไม่ใช่ตัวตน

๑) รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ไม่เที่ยง

๒) รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ไม่ใช่ตัวตน

ในวิธีเจริญวิปัสสนาที่มีขันธ์ ๕ เป็นอารมณ์นี้ ท่านให้ข้อสังเกตว่าที่ไม่ได้แสดงทุกขลักษณะไว้ เพราะว่าทุกขลักษณะนั้นจัดเข้าได้หรือรวมอยู่ในอนิจจลักษณะโดยอนุโลมแล้ว เพราะเหตุว่าสิ่งใดไม่เที่ยงสิ่งนั้นย่อมเป็นทุกข์หรือเมื่อเห็นอนิจจลักษณะแล้วก็จะเป็นอันเห็นทุกขลักษณะด้วย ดังนั้น เมื่อจะเจริญวิปัสสนาที่มีขันธ์ ๕ เป็นอารมณ์ ก็พึงเจริญตามนัยความแห่งพระบาลีที่แสดงข้างต้นนี้ก็ได้

๔. วิธีเจริญวิปัสสนามีขันธ์ ๕ เป็นอารมณ์ (อีกนัยหนึ่ง) โดยพิจารณาขันธ์ ๕ ให้เป็นอารมณ์ด้วยการจัดเข้าในสามัญลักษณะได้ทั้ง ๓ ลักษณะที่เป็นเหตุเป็นผลสืบเนื่องกันตามนัยแห่งความในพระบาลีว่า

๑) รูปเป็นของไม่เที่ยง รูปใดเป็นของไม่เที่ยง รูปนั้นเป็นทุกข์

๒) รูปใดเป็นทุกข์ รูปนั้นเป็นอนัตตา, รูปใดไม่ใช่ตัวตน รูปนั้นไม่ใช่ของเรา,

๓) ไม่ใช่เรา, ไม่ใช่ตัวตนของเรา

๔) เวทนาเป็นของไม่เที่ยง... (ความเหมือนในรูปขันธ์)

๕) สัญญาเป็นของไม่เที่ยง... (ความเหมือนในรูปขันธ์)

๖) สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง...

๗) วิญญาณไม่เที่ยง...

๕. วิธีเจริญวิปัสสนามีขันธ์ ๕ พร้อมเหตุปัจจัยเป็นอารมณ์ โดยพิจารณาเบญจขันธ์พร้อมทั้งเหตุปัจจัยให้เป็นอารมณ์ด้วยการจัดเข้าในสามัญลักษณะครบทั้ง ๓ ลักษณะตามนัยพระบาลีที่แสดงสามัญลักษณะเป็นตัวอย่างโดยลำดับ ดังนี้

อนิจจลักษณะ การพิจารณาเห็นความไม่เที่ยง (ตามความในพระบาลี)

๑) **รูปํ อนิจฺจํ** รูปไม่เที่ยง ธรรมใดเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้รูปเกิดขึ้น ธรรมนั้น

ก็ไม่เที่ยงเหมือนกัน รูปที่เกิดขึ้นพร้อมด้วยเหตุอันไม่เที่ยงแล้ว จะเป็นของเที่ยงมาแต่ไหน

๒) **เวทนา อนิจฺจา** เวทนาไม่เที่ยง...(ธรรมใดเป็นเหตุ...เหมือนข้อ ๑) เวทนาไม่เที่ยง...จะเป็นของเที่ยงมาแต่ไหน

๓) **สญฺญา อนิจฺจา** สัญญาไม่เที่ยง...สัญญาไม่เที่ยง....จะเป็นของเที่ยงมาแต่ไหน

๔) **สงฺขารา อนิจฺจา** สังขารไม่เที่ยง...สังขารไม่เที่ยง....จะเป็นของเที่ยงมาแต่ไหน

๕) **วิญฺญาณํ อนิจฺจํ** วิญญาณไม่เที่ยง..จะเป็นของเที่ยงมาแต่ไหน

ทุกขลักษณะ การพิจารณาเห็นทุกข์ (ตามความในพระบาลี) ดังนี้

๑) **รูปํ ทุกฺขํ** รูปเป็นทุกข์ ธรรมใดเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้รูปเกิดขึ้น ธรรมนั้นเป็นทุกข์ รูปที่เกิดขึ้นพร้อมด้วยเหตุอันเป็นทุกข์แล้ว จะเป็นสุขมาแต่ไหน

๒) **เวทนา ทุกฺขา** เวทนาเป็นทุกข์...(ธรรมใดเป็นเหตุ..เหมือนข้อ ๑)...จะเป็นสุขมาแต่ไหน

๓) **สญฺญา ทุกฺขา** สัญญาเป็นทุกข์...จะเป็นสุขมาแต่ไหน

๔) **สงฺขารา ทุกฺขา** สังขารเป็นทุกข์...จะเป็นสุขมาแต่ไหน

๕) **วิญฺญาณํ ทุกฺขํ** วิญญาณเป็นทุกข์...จะเป็นสุขมาแต่ไหน

อนัตตลักษณะ การพิจารณาขันธ์ ๕ เป็นอารมณ์ (ตามความในพระบาลี) ดังนี้

๑) **รูปํ อนตฺตา** รูปไม่ใช่ตัวตน (ธรรมใดเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้รูปเกิดขึ้น ธรรมนั้นก็ไม่ใช่ตัวตน รูปที่เกิดขึ้นพร้อมด้วยเหตุอันไม่ใช่ตัวตนแล้ว จะมีตัวตนมาแต่ไหน)

๒) **เวทนา อนตฺตา** เวทนาไม่ใช่ตัวตน...จะเป็นตัวตนมาแต่ไหน

๓) **สญฺญา อนตฺตา** สัญญาไม่ใช่ตัวตน...จะเป็นตัวตนมาแต่ไหน

๔) **สงฺขารา อนตฺตา** สังขารไม่ใช่ตัวตน...จะเป็นตัวตนมาแต่ไหน

๕) **วิญฺญาณํ อนตฺตา** วิญญาณไม่ใช่ตัวตน...จะเป็นตัวตนมาแต่ไหน

(ธรรมใดเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้วิญญาณเกิดขึ้น ธรรมนั้นก็ไม่ใช่ตัวตน วิญญาณที่เกิดขึ้นพร้อมด้วยเหตุอันไม่ใช่ตัวตนแล้ว จะเป็นตัวตนมาแต่ไหน)

เมื่อจะเจริญวิปัสสนาที่มีขันธ์ ๕ ทั้งสิ้นเป็นอารมณ์หรือมีขันธ์ ๕ พร้อมทั้งเหตุปัจจัยเป็นอารมณ์ พึงเจริญตามความในพระบาลีดังที่กล่าวมานี้ก็ได้

วิธีเจริญวิปัสสนา (ตามนัยอรรถกถา)

การเจริญวิปัสสนาตามความในคัมภีร์อรรถกถา เช่น คัมภีร์วิสุทธิมรรค หมายถึงการเจริญวิปัสสนาตามหลักวิสุทธิ ๗ มีองค์ธรรมอันเป็นเหตุหรือรากเหง้าให้เจริญวิปัสสนาได้ด้วยดี ได้แก่ วิสุทธิ ๒ ข้อข้างต้น คือสีลวิสุทธิ และ จิตตวิสุทธิ ส่วนองค์ธรรมที่เป็นตัววิปัสสนา ได้แก่ วิสุทธิ ๕ ข้อข้างท้าย คือทิฏฐิวิสุทธิเป็นวิปัสสนาขั้นต้น กังขาวิตรณวิสุทธิ เป็นวิปัสสนาขั้นที่ ๒ มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิเป็นวิปัสสนาขั้นที่ ๓ ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ เป็นวิปัสสนาขั้นที่ ๔ และญาณทัสสนวิสุทธิ เป็นวิปัสสนาขั้นสุดท้าย

ทิฏฐิวิสุทธิเป็นวิปัสสนาขั้นต้น

การเจริญวิปัสสนาตามนัยในคัมภีร์อรรถกถา ท่านแสดงประเภทแห่งบุคคลผู้เจริญวิปัสสนาไว้ ๒ ประเภท คือ

๑. **สมถยานิก** ผู้มีสมถะเป็นยาน หมายถึง ผู้เจริญวิปัสสนาที่ได้ฌานเบื้องต้นมาก่อน คือผู้เจริญสมถกัมมัฏฐานจนได้ฌานสมาบัติมาแล้ว จึงอาศัยสมถะนั้นเป็นบาทฐานในการเจริญวิปัสสนาต่อไป

ในการเจริญวิปัสสนาสำหรับสมถยานิกบุคคล เมื่อจะเจริญวิปัสสนาพึงทำฌานที่ตนได้บรรลุแล้วนั้นให้เป็นบาทฐาน โดยกำหนดออกจากฌานแล้ว พึงพิจารณาองค์ฌานทั้ง ๕ คือ วิตก วิจาร ปีติ สุข และเอกัคคตา พร้อมทั้งสัมปยุตธรรม (สหชาตธรรม) อื่นๆ ที่เกิดร่วมกับองค์ฌาน ให้เห็นชัดถนัดแน่ว่าฌานและสัมปยุตธรรมเหล่านั้นเป็นนามธรรมทั้งหมด จนเห็นว่าหทัยรูป (รูปคือหทัยหรือที่ตั้งหัวใจ) เป็นที่อาศัยอยู่ของนามธรรมเหล่านั้น โดยมีมหาภูตรูป (รูปใหญ่ คือธาตุ ๔ ดิน น้ำ ไฟ ลม) และอุปาทายรูป (รูปอาศัยหรือสืบเนื่องมาจากมหาภูตรูปมีจำนวน ๒๔ เช่น ตา หู จมูก เป็นต้น) เป็นที่อาศัยอยู่ของหทัยรูป ทั้งหทัยรูปมหาภูตรูปและอุปาทายรูป ล้วนจัดเป็นรูปธรรม เพราะเป็นสิ่งที่ต้องทรุดโทรมเสียหายเสื่อมไปด้วยเหตุปัจจัยตรงข้าม ผู้เจริญวิปัสสนาที่เป็นสมถยานิก ย่อมกำหนดรู้นามและรูปได้อย่างแจ้งชัด ด้วยประการดังกล่าวมานี้

๒. **วิปัสสนายานิก** ผู้มีวิปัสสนาเป็นยาน หมายถึง ผู้เจริญวิปัสสนาโดยไม่ได้ฌานสมาบัติมาก่อน ไม่ได้บำเพ็ญสมถภาวนามาก่อน แต่มาเริ่มปฏิบัติวิปัสสนาเลยทีเดียว คือเริ่มต้นเจริญวิปัสสนาไปจนถึงที่สุด

ในการเจริญวิปัสสนาสำหรับวิปัสสนายานิกบุคคล ผู้ที่ยังไม่ได้ฌานสมาบัติมาก่อน แต่มีญาณคือวิปัสสนา เมื่อเจริญวิปัสสนาพึงกำหนดสังขารมีนามและรูป เป็นต้น โดยความเป็นไตรลักษณ์หรือกำหนดกายพร้อมทั้งจิตและเจตสิก จำแนกออกเป็นกองๆ หรือเป็นส่วนๆ คือ

กองรูปเป็นของทรุดโทรม กองเวทนามีหน้าที่รู้สึกอารมณ์ กองสัญญามีหน้าที่จำอารมณ์ กองสังขารมีหน้าที่ปรุงแต่งจิตให้คิด กองวิญญาณมีหน้าที่รับรู้อารมณ์โดยพิเศษ เมื่อกำหนดกายทั้งจิตและเจตสิกแยกย่อยออกเป็นขันธ์ทั้ง ๕ โดยรู้แจ้งชัดตามลักษณะเฉพาะของแต่ละขันธ์แล้ว ก็พึงประมวลขันธ์ทั้ง ๕ ย่อลงเป็น ๒ ส่วน คือรูปขันธ์กับนามขันธ์ (อรูปขันธ์) หรือเรียกว่า รูปธรรม กับ นามธรรม คือกองรูปจัดเป็นรูปขันธ์ เพราะเป็นของทรุดโทรมอยู่โดยธรรมดา กองเวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ จัดเป็นนามขันธ์ เพราะเป็นสิ่งน้อมเข้าไปยังอารมณ์

การเจริญวิปัสสนาของสมถยานิกและวิปัสสนายานิก มี **ทิฏฐิวิสุทธิ** เป็นวิปัสสนาขั้นต้น คือขั้นกำหนดรู้ทุกข์สัจ เพราะกำหนดรู้ความจริงแห่งสภาวธรรม เข้าใจและมองเห็นนามรูปตามสภาวะเป็นจริง เป็นเหตุให้ข่มความเข้าใจผิดว่าเป็นสัตว์บุคคลเสียได้ เริ่มดำรงอยู่ในภูมิแห่งความไม่หลงผิดยึดติดในสมมติและบัญญัติของสมถยานิกบุคคลและวิปัสสนายานิกบุคคล เป็นความหมดจดแห่งทิฏฐิ

กังขาวิตรณวิสุทธิ เป็นวิปัสสนาขั้นที่ ๒

โยคาวจรบุคคล (ท่านผู้บำเพ็ญเพียรเจริญวิปัสสนาทั้ง ๒ ประเภท) เมื่อมีทิฏฐิวิสุทธิบริบูรณ์โดยมีความรู้ความเข้าใจในนามรูปอย่างแจ้งชัดแล้วควรตั้งใจบำเพ็ญวิปัสสนาขั้นต่อไป เริ่มด้วยพิจารณาค้นหากำหนดให้รู้เหตุปัจจัยของนามรูปนั้นให้แจ้งชัด เมื่อรู้เหตุปัจจัยของนามรูปแน่ชัดก็จะก้าวล่วงความสงสัยในกาลทั้ง ๓ คืออดีตกาล อนาคตกาล และปัจจุบันกาลได้

ธรรมอันเป็นปัจจัยให้เกิดนามรูป

ในวิปัสสนาขั้นที่ ๒ มีธรรมอันเป็นเหตุปัจจัยยังนามรูปให้เกิดและหล่อเลี้ยงนามรูป มี ๔ อย่าง คือ

๑. **อวิชชา** ความไม่รู้สภาพจริงเป็นเหตุปัจจัยให้เกิดตัณหา

๒. **ตัณหา** ความทะยานอยากเป็นเหตุปัจจัยให้เกิดอุปาทาน

๓. **อุปาทาน** ความยึดมั่นคือ ความพอใจในกาม เป็นต้น เป็นเหตุปัจจัยให้เกิดกรรมคือภพ

๔. **กรรม** การกระทำทั้งฝ่ายดีเป็นกุศลและฝ่ายชั่วเป็นอกุศล เป็นปัจจัยให้เกิดชาติ อันได้แก่ความปรากฏแห่งขันธ์ทั้งหลาย คือนามรูป

เหตุปัจจัยของนามรูปและนามธรรม

๑. นามรูปหรือรูปธรรม มีมหาภูตรูป ๔ คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม และอาหาร เป็นเหตุปัจจัยเพราะคอยอุปถัมภ์บำรุงไว้

๒. นามธรรมทั้ง ๓ คือ เวทนา สัญญา สังขาร มีผัสสะ ความกระทบอารมณ์เป็นเหตุ

ปัจจัย เพราะเวทนา สัญญาและสังขารอาศัยผัสสะเกิดขึ้นเป็นไป

นามธรรม คือวิญญาณ แยกเหตุปัจจัยเป็น ๕ คือ

๑) จักขุวิญญาณ ความเห็นรูปทางตา

๒) โสตวิญญาณ ความได้ยินเสียงทางหู

๓) ฆานวิญญาณ ความได้กลิ่นทางจมูก

๔) ชิวหาวิญญาณ ความลิ้มรสทางลิ้น

๕) กายวิญญาณ ความสัมผัสทางกายมีรูปธรรมเป็นเหตุปัจจัย เพราะวิญญาณนั้นอาศัยรูปธรรมคืออายตนะภายในและอายตนะภายนอกจึงเกิดอาการรับรู้ขึ้นได้

เหตุปัจจัยให้เกิดนามรูป

๑. อวิชชา ตัณหา อุปาทาน กรรม และอาหาร เป็นเหตุปัจจัยให้เกิดรูป

๒. อวิชชา ตัณหา อุปาทาน กรรม และผัสสะ เป็นเหตุปัจจัยให้เกิดเวทนา

๓. อวิชชา ตัณหา อุปาทาน กรรม และผัสสะ เป็นเหตุปัจจัยให้เกิดสัญญา

๔. อวิชชา ตัณหา อุปาทาน กรรม และผัสสะ เป็นเหตุปัจจัยให้เกิดสังขาร

๕. อวิชชา ตัณหา อุปาทาน กรรม และนามรูป เป็นเหตุปัจจัยให้เกิดวิญญาณ

เมื่อโยคาวจรบุคคลกำหนดเหตุปัจจัยของนามรูปหรือเบญจขันธ์โดยแจ้งชัดฉะนี้แล้ว ก็มีความเข้าใจแน่ว่านามรูปที่เป็นปัจจุบันนั้นอาศัยเหตุปัจจัยเกิดขึ้นเป็นไป ฉันใด ถึงนามรูปที่เป็นอดีตล่วงมาแล้วก็ตามที่เป็นอนาคตยังไม่มาถึงก็ตาม ย่อมอาศัยเหตุปัจจัยเกิดขึ้นเป็นไป ฉันนั้น เมื่อกำหนดรู้และเข้าใจแจ้งชัดเช่นนี้ ย่อมเป็นเหตุให้จิตคิดก้าวล่วงข้ามพ้นกังขา คือภาวะจิตที่มีความสงสัยปรารภกาลในส่วนอดีต อนาคต และปัจจุบัน เสียได้ ดังนี้

ความสงสัยปรารภในส่วนอดีต ๕

๑. เราได้มีแล้วหรือหนอในชาติก่อน

๒. หรือว่าเราไม่ได้มีแล้ว

๓. เราได้มีแล้วในชาติก่อน เราเป็นอะไรหนอ

๔. เราได้มีแล้วในชาติก่อน เราเป็นผู้มีสุขทุกข์เป็นอย่างไรหนอ

๕. เราได้เป็นอะไรแล้วจึงได้เป็นอะไรอีกเล่าในชาติก่อน

ความสงสัยปรารภในส่วนอนาคต ๕

๑. เราจักมีหรือหนอในชาติหน้า

๒. หรือว่าเราจักไม่มี

๓. เราได้มีแล้วในชาติก่อน เราเป็นผู้มีสุขทุกข์เป็นอย่างไรหนอ

๔. เราจักมีในชาติหน้า เราจักเป็นผู้มีสุขทุกข์เป็นอย่างไรหนอ

๕. เราจักเป็นอะไรแล้ว จึงจักเป็นอะไรในชาติหน้าต่อไปอีกเล่าหนอ

ความสงสัยปรารภส่วนปัจจุบัน ๖

๑. เดี๋ยวนี้เรามีหรือหนอ

๒. หรือว่าเราไม่มี

๓. เรามีอยู่เดี๋ยวนี้ เราเป็นอะไรหรอ

๔. เรามีอยู่เดี๋ยวนี้ เราเป็นอย่างไรหนอ

๕. เราเป็นสัตว์มาแต่ไหนหนอ

๖. เราจะไปเกิดที่ไหนอีกเล่าหนอ

เมื่อโยคาวจรบุคคลกำหนดรู้เหตุปัจจัยแห่งนามรูปได้แล้ว จึงสิ้นความสงสัยในกาล ทั้ง ๓ จำนวน ๑๖ อย่างดังที่กล่าวมานี้ ชื่อว่า กังขาวิตรณวิสุทธิ ความหมดจดแห่งญาณ เป็นเหตุข้ามพ้นความสงสัย เป็นขั้นกำหนดสมุทัยสัจ จัดเป็นวิปัสสนาขั้นที่ ๒

มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ เป็นวิปัสสนาขั้นที่ ๓

โยคาวจรบุคคลเมื่อเจริญวิปัสสนาจนสามารถกำหนดรู้นามรูปพร้อมทั้งเหตุปัจจัยและข้ามพ้นความสงสัยในกาลทั้ง ๓ ได้แล้ว ก็ควรเจริญวิปัสสนาขั้นสูงต่อไป ด้วยการเริ่มพิจารณานามรูปพร้อมทั้งเหตุปัจจัยที่เป็นอดีต อนาคต หรือปัจจุบัน ที่เป็นภายในและภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต ไกลหรือใกล้ ให้เห็นชัดว่านามรูปพร้อมทั้งเหตุปัจจัยนั้นเป็นของไม่เที่ยงจริง เพราะเกิดขึ้นแล้วดับไปในกาลนั้นๆ เช่น นามรูปที่เกิดในอดีตที่ดับไปในอดีต ไม่เลื่อนมาดับในปัจจุบันหรืออนาคต เป็นต้น ทั้งไกลหรือใกล้ก็ดับไปตามกาลนั้นๆ ไม่เหลื่อมล้ำกันไปได้ เหตุนี้ นามรูปจึงเป็นของไม่เที่ยง เพราะเกิดแล้วดับไปในกาลนั้นๆ ไม่ล่วงกาลนั้นๆ ไปได้ และเป็นทุกข์เพราะความดับเบียดเบียนบีบคั้น เป็นอนัตตา

วิปัสสนูปกิเลส ๑๐ ในวิปัสสนาขั้นที่ ๓

วิปัสสนูปกิเลส แปลว่า อุปกิเลสของวิปัสสนา หมายถึง ธรรมารมณ์ เป็นอุปสรรคขัดข้องอาจทำให้จิตในวิปัสสนาเศร้าหมองขึ้นมาได้ ย่อมเกิดแก่โยคาวจรผู้ได้ตรุณวิปัสสนาหรือวิปัสสนาอ่อนๆ ทำให้เข้าใจไปว่า ตนได้บรรลุมรรคผลแล้ว จะเป็นเหตุขัดขวางให้ไม่ก้าวหน้าต่อไปในวิปัสสนาญาณ เรียกว่า เป็นสิ่งที่พลันเกิดแทรกขึ้นมา เป็นอุปสรรคเครื่องเศร้าหมองทำให้การเจริญวิปัสสนาไม่รุดหน้าหรือหลงทางได้ มี ๑๐ อย่างคือ

๑) โอภาส แสงสว่างที่แผ่ซ่านไปทั่วสรรพางค์กาย

๒) ญาณ ความหยั่งรู้หรือวิปัสสนาญาณที่เห็นนามรูปแจ้งชัด

๓) ปีติ ความอิ่มใจที่แผ่ซ่านไปทั่วสรรพางค์กาย

๔) ปัสสัทธิ ความสงบเย็นที่สามารถระงับความกระวนกระวายได้

๕) สุข ความสุขกายสบายใจที่ประณีต

๖) อธิโมกข์ ความน้อมใจเชื่อมีศรัทธากล้าเป็นพลังของจิตและเจตสิก

๗) ปัคคาหะ ความเพียรที่สม่ำเสมอประคองจิตไว้มั่นด้วยดี

๘) อุปัฏฐาน ความมีสติปรากฏชัด ความมีสติแก่กล้า

๙) อุเบกขา ความมีจิตเป็นกลางในสังขารธรรมอย่างแก่กล้า

๑๐) นิกันติ ความพอใจติดใจในวิปัสสนานั้นอย่างยิ่ง

เมื่อวิปัสสนูปกิเลส ๑๐ อย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้น โยคาวจรบุคคลพึงพิจารณารู้เท่าทัน ด้วยเข้าใจว่าธรรมนั้นไม่ใช่วิปัสสนาแต่เป็นอุปกิเลสแห่งวิปัสสนา ไม่ใช่ทางมรรคผล แล้วกำหนดจิตไม่คิดยินดีหลงติด โดยไม่หยุดทำความเพียรในการเจริญวิปัสสนานั้น ก็จะสามารถยกระดับจิตสู่วิปัสสนาขั้นสูงได้ต่อไป

ในการที่โยคาวจรบุคคลกำหนดได้ว่าอุปกิเลสแห่งวิปัสสนาทั้ง ๑๐ ไม่ใช่ทางส่วนวิปัสสนา แล้วประคองจิตไว้ในวิปัสสนาที่เริ่มมาถูกต้องแล้วนั้นต่อไป ชื่อว่า มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ ความหมดจดแห่งญาณที่รู้เห็นว่าเป็นทางหรือมิใช่ทาง เป็นขั้นกำหนดมัคคสัจ จัดเป็นวิปัสสนาขั้นที่ ๓

ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ เป็นวิปัสสนาขั้นที่ ๔

เมื่อโยคาวจรบุคคล เจริญวิปัสสนาจนถึงขั้นรู้ชัดว่าอะไรคือทางแห่งวิปัสสนาและมิใช่ทางแห่งวิปัสสนาจนมีวิปัสสนาจิตบริบูรณ์แก่กล้าแล้ว ก็พึงบำเพ็ญเพียรในวิปัสสนาญาณทั้งหลาย โดยเริ่มตั้งแต่อุทยัพพยานุปัสสนาญาณที่พ้นจากอุปกิเลสดำเนินเข้าสู่วิถีทางแล้วนั้นเป็นต้นไป จนถึงสัจจานุโลมิกญาณหรืออนุโลมญาณอันเป็นที่สุดแห่งวิปัสสนา ต่อแต่นั้นจะเกิดโคตรภูญาณคั่นระหว่างวิสุทธิข้อนี้กับข้อสุดท้ายเป็นหัวต่อแห่งความเป็นปุถุชนกับความเป็นอริยบุคคล กล่าวคือ การเจริญวิปัสสนาขั้นที่ ๔ นี้ คือการเจริญในวิปัสสนาญาณ ๙

วิปัสสนาญาณ ๙ คือญาณที่นับเข้าในวิปัสสนา เป็นอาการของจิตที่เกิดปัญญารู้แจ้งเห็นจริงหรือเข้าใจสภาวะของสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริงจัดเป็นขั้นๆ สูงขึ้นไปตามลำดับ ๙ ขั้น ประกอบด้วย

๑. **อุทยัพพยญาณ** ปรีชาคำนึงเห็นทั้งความเกิด และความดับ โดยท่านให้พิจารณา **นิพพัตติลักขณะ** ลักษณะแห่งความบังเกิดและ**ปริณามลักขณะ** ลักษณะแห่งความดับของเบญจขันธ์หรือนามรูป เช่น ในการพิจารณานิพพัตติลักขณะแห่งรูปขันธ์ ดังนี้

(๑) รูปเกิดขึ้นเพราะอวิชชาเกิดขึ้น (๒) รูปเกิดขึ้นเพราะตัณหาเกิดขึ้น
(๓) รูปเกิดขึ้นเพราะกรรมเกิดขึ้น (๔) รูปเกิดขึ้นเพราะอาหารเกิดขึ้น
(๕) ความเกิดขึ้นของรูปโดยเฉพาะไม่อาศัยเหตุปัจจัยใดๆ

และในการพิจารณาปริณามลักขณะแห่งรูปขันธ์ ดังนี้

(๑) รูปดับสิ้นไปเพราะอวิชชาดับสิ้นไป (๒) รูปดับสิ้นไปเพราะตัณหาดับสิ้นไป
(๓) รูปดับสิ้นไปเพราะกรรมดับสิ้นไป (๔) รูปดับสิ้นไปเพราะอาหารดับสิ้นไป
(๕) ความดับสิ้นไปของรูปโดยเฉพาะไม่อาศัยเหตุปัจจัยใดๆ

ส่วนนิพพัตติลักขณะและปริณามลักขณะของนามขันธ์ทั้ง ๕ คือเวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ก็พึงทราบตามนัยนี้ จะต่างกันแต่ลักษณะที่ ๔ คือพึงเปลี่ยนคำว่า อาหาร เป็นคำว่า ผัสสะ สำหรับเวทนา สัญญา สังขาร และคำว่า นามรูป เฉพาะวิญญาณ นอกนั้นเหมือนกันหมด

ปรีชาหรือปัญญาอันหยั่งรู้นิพพัตติลักขณะและปริณามลักขณะความเกิดขึ้นและดับไปของขันธ์ทั้ง ๕ ดังที่กล่าวมานี้ ชื่อว่า **อุทยัพพยญาณ** ให้โยคาวจรบุคคลกำหนดเจริญเพื่อให้เห็นแจ้งชัดว่า สังขารและนามรูปเป็นของไม่เที่ยงจริง

๒. **ภังคญาณ** ปรีชาคำนึงเห็นความดับ หมายถึง ปัญญาอันปล่อยวางความเกิดขึ้นนั้นเสียไม่พิจารณา แต่พิจารณาในความแตกดับของสังขารอย่างเดียว ไม่พิจารณาเหตุ คือความเกิดขึ้น มาพิจารณาแต่ผล คือความแตกดับไปของสังขารอย่างเดียว เป็นการพิจารณาเฉพาะความแตกดับไปแห่งสังขารคือเบญจขันธ์หรือนามรูปนามอย่างเดียว

๓. **ภยตูปัฏฐานญาณ** ปรีชาคำนึงเห็นสังขารปรากฏเป็นของน่ากลัว หมายถึง ปัญญาของโยคาวจรบุคคลนั้นหยั่งรู้ความแตกดับแห่งสังขารอย่างแจ่มชัด จนเห็นสังขารเหล่านั้นปรากฏเป็นภัยใหญ่น่ากลัวว่า สังขารทั้งอดีต ปัจจุบันหรือที่จะเกิดขึ้นในอนาคต ล้วนแต่จะต้องแตกดับไปเป็นที่สุด

๔. **อาทีนวญาณ** ปรีชาคำนึงเห็นโทษ หมายถึง ปัญญาที่สืบเนื่องมาจากญาณที่ ๓ เห็นโทษในสังขาร ไม่มีความอภิรมย์ยินดีในสังขารเหล่านั้นเลย เปรียบเหมือนคนผู้รักชีวิตเมื่อรู้ว่าโภชนะเจือด้วยยาพิษ แล้วเห็นโทษ ไม่ยินดีที่จะบริโภคอาหารนั้นเลย ฉะนั้น

๕. **นิพพิทาญาณ** ปัญญาคำนึงถึงด้วยความเบื่อหน่าย หมายถึง ปรีชาที่สืบเนื่องมาจากญาณที่ ๔ อันมีกำลังกล้าจนเกิดนิพพิทา ความเหนื่อยหน่ายในเบญจขันธ์

๖. มุญจิตุกัมยตาญาณ ปัญญาคำนึงด้วยความใคร่จะพ้นไปเสีย หมายถึง ปรีชาที่ทำให้สภาพจิตของโยคาวจรบุคคลไม่พัวพันข้องอยู่แม้ในสังขารอันใดอันหนึ่ง เกิดความคิดอยากปลดเปลื้องตนออกจากสังขารนั้นด้วยความหน่ายในสังขาร ปรารถนาสลัดตนให้พ้นจากความเกิดและดับของสังขารทั้งหลาย

๗. ปฏิสังขาญาณ ปรีชาคำนึงพิจารณาหาทาง หมายถึงปัญญาที่สืบเนื่องมาจากญาณที่ ๖ อันทำให้จิตคิดอยากพ้นออกจากสังขารขึ้นสู่ไตรลักษณ์พิจารณาด้วยปฏิสังขานุปัสสนาญาณ เพื่อทำอุบายอันเป็นเหตุให้ปลดเปลื้องตนพ้นออกจากสังขารให้บริบูรณ์ ด้วยมาพิจารณาเห็นว่าสังขารทั้งสิ้นย่อมอยู่ในกฎแห่งไตรลักษณ์

๘. สังขารุเปกขาญาณ ปรีชาคำนึงด้วยความวางเฉย หมายถึง ปัญญาที่ทำให้โยคาวจรบุคคลพิจารณาสังขารทั้งสิ้นว่าเป็นของสูญจากตัวตนจากสัตว์บุคคล จากสาระคือความเป็นของเที่ยง เป็นสุข เป็นของสวยงาม สาระเหล่านี้ไม่มีในสังขารทั้งสิ้น ดังฟองน้ำพยับแดดและมายาอันหาแก่นสารมิได้ ฉะนั้น เมื่อเห็นว่าสังขารเป็นของสูญเปล่าเสียหมดด้วยปฏิสังขานุปัสสนาญาณฉะนี้แล้ว กำหนดสังขารเป็นของสูญโดยเงื่อนทั้ง ๒ คือ

(๑) สูญจากตัว (๒) สูญจากของของตัว

และกำหนดสังขารโดยเงื่อนทั้ง ๔ คือ

(๑) ตัวก็ไม่มี (๒) ของของตัวก็ไม่มี

(๓) ผู้อื่นก็ไม่มี (๔) ของของผู้อื่นก็ไม่มี

จะมีก็แต่สังขารอย่างเดียวเท่านั้นทั่วไปหมด จากนั้นให้กำหนดสังขารทั้งสิ้นโดยลักษณะทั้ง ๓ ซ้ำอีก จิตของโยคาวจรบุคคลนั้น ก็สิ้นความกลัวหมดความสะดุ้ง ปราศจากความรักใคร่ มีภาวะเป็นกลางอยู่ในสังขารเหล่านั้น ไม่ถือว่าเรา ว่าของเรา ว่าตัว ว่าของตัว เปรียบเหมือนบุรุษมีภรรยาที่หย่าจากกันแล้ว เมื่อไปพบกันอีกก็มีภาวะจิตเป็นกลางวางเฉยอยู่ด้วยสำคัญว่าไม่ใช่ภรรยาตน ฉะนั้น

สังขารุเปกขาญาณนี้ กับ มุญจิตุกัมยตาญาณ และปฏิสังขาญาณที่ ๖ - ๗ - ๘ นี้ เมื่อว่าโดยอรรถก็มีอรรถเป็นนัยเดียวกัน

๙. สัจจานุโลมิกญาณ ปรีชาคำนึงเป็นไปโดยสมควรแก่การกำหนดรู้อริยสัจ หมายถึง เมื่อโยคาวจรบุคคลหมั่นเจริญสังขารุเปกขาญาณนั้นอยู่ ก็จะเกิดศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ และสังขารุเปกขาญาณแก่กล้าขึ้นด้วย ขณะที่จะพึงกล่าวว่า อริยมรรคเกิดขึ้นในบัดนี้ ในขณะนั้นสังขารุเปกขาวิปัสสนาเกิดขึ้นพิจารณาสังขารโดยลักษณะทั้ง ๓ อันใดอันหนึ่งเป็นอารมณ์แล้วตกลงยังภวังค์ (ภวังคจิต สภาพจิตเดิมที่ทำหน้าที่รักษาภาวะชีวิตของคนต่อจากปฏิสนธิจิต) ในลำดับของภวังค์นั้น ชวนจิต (แล่นเสพอารมณ์) ที่ ๑ ทำลักษณะทั้ง ๓ อันใดอันหนึ่งเป็นอารมณ์

อย่างนั้นเกิดขึ้นชื่อว่า **บริกรรม**ในลำดับของบริกรรมนั้น ชวนจิตที่ ๒ ทำลักษณะทั้ง ๓ อันใดอันหนึ่งเป็นอารมณ์อย่างนั้นเกิดขึ้น ชื่อว่า **อุปจาร** ในลำดับของอุปจารนั้น ชวนจิตที่ ๓ ทำลักษณะทั้ง ๓ อันใดอันหนึ่งเป็นอารมณ์อย่างนั้นเกิดขึ้น ชื่อว่า **อนุโลม**

อนุโลมชวนจิตที่เกิดขึ้นนี้ เรียกว่า **สัจจานุโลมิกญาณ** หรือ**อนุโลมญาณ** เพราะญาณนี้อนุโลมคล้อยตามวิปัสสนาญาณทั้ง ๘ เบื้องต้นโดยกิจ และอนุโลมตามโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ เป็นข้อปฏิบัติจัดเป็นขั้นสุดท้ายของวิปัสสนาญาณ ต่อจากนั้นก็จะเกิด **โคตรภูญาณ** ญาณครอบโคตร คือปัญญาที่อยู่ในลำดับจะถึงอริยมรรคหรืออยู่ในขั้นหัวต่อจะข้ามพ้นภาวะปุถุชนขึ้นสู่ภาวะอริยบุคคลมาคั่นกลางแล้วเกิดมรรคญาณให้สำเร็จความเป็นอริยบุคคลต่อไป

ในการที่โยคาวจรบุคคล ได้เจริญวิปัสสนาญาณทั้ง ๙ ได้สำเร็จดังกล่าวมานี้ ชื่อว่า **ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ** คือความหมดจดแห่งญาณอันรู้เห็นทางดำเนินไปตามวิถีแห่งวิปัสสนาญาณอันถูกต้อง จัดเป็นการเจริญวิปัสสนาขั้นที่ ๔

ญาณทัสสนวิสุทธิ เป็นวิปัสสนาขั้นที่ ๕

เมื่อโยคาวจรบุคคล เจริญวิปัสสนามาจนถึงขั้นที่ ๔ คือปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ สำเร็จวิปัสสนาญาณ ๙ มาโดยลำดับอย่างบริบูรณ์แล้ว ในลำดับต่อจากอนุโลมญาณ โคตรภูญาณจิต (ภาวะจิตหัวเลี้ยวหัวต่อที่จะข้ามความเป็นปุถุชนสู่ความเป็นอริยบุคคล) ก็จะเหนี่ยวเอาภาวะนิพพานมาเป็นอารมณ์ ทำให้เกิดภาวะล่วงโคตรภูญาณปุถุชนหยั่งลงสู่โคตรภูญาณอริยบุคคล (ทำให้สภาพจิตปุถุชนกลายเป็นสภาพจิตแห่งผู้เป็นอริยบุคคล)

โคตรภูญาณนี้ ไม่นับเข้าในปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ และไม่ใช่ญาณทัสสนวิสุทธิ เพราะมีภาวะอยู่ระหว่างกลางจัดเป็นอาวัชชนะ (ทำหน้าที่น้อมนึก) ของมรรคญาณ แต่นับเข้าในวิปัสสนาญาณได้ เพราะมีลักษณะเป็นปัญญาพิจารณาวิสังขาร คือนิพพานเป็นอารมณ์

ในการที่ได้เจริญวิปัสสนามาถึงในขั้นโคตรภูญาณนี้ จัดเป็นภาวนามัยกามาวจรกุศล (คุณความดีที่อยู่ในระดับกา มาวจรจิตที่เกิดจากการเจริญวิปัสสนา) ส่วนมรรคจิตที่เกิดขึ้นในลำดับแห่งโคตรภูจิตจัดเป็นโลกุตตรกุศล โดยมรรคจิตนั้น เมื่อเกิดขึ้นย่อมยึดเอาพระนิพพานเป็นอารมณ์กำหนดรู้ทุกข์ละสมุทัย ทำนิโรธให้แจ้ง และเจริญมรรคให้เกิดขึ้น ชื่อว่าทำกิจในอริยสัจ ๔ อย่างครบถ้วน พร้อมทั้งทำลายกองกิเลส คือ โลภะ โทสะ โมหะ และทำลายสังโยชน์ (กิเลสผูกมัดใจสัตว์ให้อยู่ในภพ ๓) เบื้องต้น คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา และสีลัพพตปรามาส ให้ขาดเป็นสมุจเฉทปหานตามกำลังของตน เกิดขึ้นในขณะจิตเดียวแล้วดับไป ผลจิตหน่วงเอาพระนิพพานเป็นอารมณ์เกิดขึ้นในลำดับของมรรคจิตนั้นโดยเกิดขึ้น ๒ ขณะบ้าง ๓ ขณะบ้างแล้วตกสู่ภวังค์

ในมรรคชวนวิถี (วิถีจิตที่แล่นเสพอารมณ์อันเกิดแต่การบรรลุอริยมรรค) ท่านกล่าวว่ากำหนดชวนจิตเล่นได้ ๖ - ๗ ขณะเท่านั้น ท่านเปรียบเทียบความแตกต่างกันระหว่างชวนจิตของโยคาวจรบุคคลผู้ตรัสรู้ช้ากับชวนจิตของโคคาวจรบุคคลผู้ตรัสรู้เร็ว พร้อมทั้งกำหนดชื่อเรียกในแต่ละชวนจิตไว้ ดังนี้

ชวนจิตของผู้มีปรีชาเป็นทันธาภิญญาตรัสรู้ช้า มีดังนี้

ชวนจิตที่ ๑	ชื่อ บริกรรม	ชวนจิตที่ ๒	ชื่อ อุปจาร
ชวนจิตที่ ๓	ชื่อ อนุโลม	ชวนจิตที่ ๔	ชื่อ โคตรภู
ชวนจิตที่ ๕	เป็นตัวมรรค	ชวนจิตที่ ๖ - ๗	เป็นตัวผล

ชวนจิตของผู้มีปรีชาเป็นขิปปาภิญญาตรัสรู้เร็ว มีดังนี้

ชวนจิตที่ ๑	ชื่อ อุปจาร	ชวนจิตที่ ๒	ชื่อ อนุโลม
ชวนจิตที่ ๓	ชื่อ โคตรภู	ชวนจิตที่ ๔	เป็นตัวมรรค
ชวนจิตที่ ๕ - ๖ - ๗	เป็นตัวผล		

ปัจจเวกขณญาณ ๕

เมื่อผลจิตเกิดขึ้นในลำดับของมรรคจิต ๒ - ๓ ขณะแล้วตกลงสู่ภวังค์ ต่อจากภวังคจิตมีมโนทวาราวัชชนจิตตัดกระแสภวังค์เกิดขึ้น ในลำดับนี้จะมี ปัจจเวกขณญาณ คือ ญาณหยั่งรู้ด้วยการพิจารณาทบทวนสำรวจรู้ มรรค ผล กิเลสที่ละได้แล้ว กิเลสที่เหลืออยู่ (เว้นพระอรหันต์ไม่พิจารณากิเลสนี้) และนิพพาน รวม ๕ อย่าง คือ

๑) ญาณเครื่องพิจารณามรรค
๒) ญาณเครื่องพิจารณาผล
๓) ญาณเครื่องพิจารณากิเลสที่ละแล้ว
๔) ญาณเครื่องพิจารณากิเลสที่ยังเหลืออยู่
๕) ญาณเครื่องพิจารณาพระนิพพานเกิดขึ้น

ปัจจเวกขณญาณทั้ง ๕ ย่อมมีแก่พระอริยบุคคล ๓ ประเภท คือ พระโสดาบัน พระสกคามี และพระอนาคามี ส่วนพระอรหันต์นั้นมีปัจจเวกขณญาณ ข้อที่ ๑ - ๒ - ๓ - ๕ ยกเว้นข้อที่ ๔ เพราะพระอรหันต์หมดสิ้นกิเลสทั้งหลายแล้ว

ญาณจิตที่สัมปยุตคือประกอบด้วยอริยมรรคทั้ง ๔ มีโสดาปัตติมรรค เป็นต้น ชื่อว่า **ญาณทัสสนวิสุทธิ** ความหมดจดแห่งญาณทัสสนะจัดเป็นวิปัสสนาขั้นที่ ๕ ซึ่งเป็นยอดของวิปัสสนาญาณทั้งสิ้น ถือเป็นอันได้บรรลุผลที่เป็นจุดหมายสูงสุดแห่งวิสุทธิหรือไตรสิกขา เป็นอันบรรลุจบกระบวนการปฏิบัติธรรมเจริญวิปัสสนาในพระพุทธศาสนา

อานิสงส์การเจริญวิปัสสนา

การเจริญวิปัสสนา ท่านว่ามีอานิสงส์ใหญ่ยิ่งกว่า ทาน ศีล พรหมวิหารภาวนา (การแผ่เมตตาจิตเป็นต้น) เพราะทำให้บุคคลผู้เจริญวิปัสสนาได้รับอานิสงส์ ดังนี้

๑. มีสติมั่นคงไม่หลงทำกาลกิริยา (ตายอย่างมีสติ)

๒. มีสุคติภพ คือกำเนิดในโลกมนุษย์หรือโลกสวรรค์

๓. เป็นอุปนิสัยแห่งมรรค ผล นิพพาน ติดจิตสันดานต่อไปในภพหน้า

๔. ถ้ามีอุปนิสัยจะได้บรรลุมรรค ผล นิพพาน ในปัจจุบันชาตินี้ ก็ย่อมจะได้บรรลุมรรค ผลทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพานในปัจจุบันชาตินี้

การเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐาน หรือการบำเพ็ญเพียรวิปัสสนาภาวนา ถือว่าเป็นยอดของการบูชา ดังที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงยกย่องการปฏิบัติบูชาว่าเลิศ ว่าประเสริฐที่สุด เพราะสามารถให้บุคคลพ้นจากกิเลสและกองทุกข์ได้ ฉะนั้น พุทธบริษัททั้งหลายจงอย่าประมาท พึงขวนขวายพากเพียรหมั่นหาโอกาสปฏิบัติบำเพ็ญวิปัสสนาภาวนาโดยทั่วกัน นอกจากเกิดประโยชน์ยิ่งแก่ตนเองแล้ว ยังเท่ากับว่าเหล่าพุทธบริษัทได้ช่วยกันดำรงรักษาพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองในประเทศไทยสืบต่อไปชั่วกาลนานนั่นแล

วิปัลลาสกถา

ความหมายของวิปัลลาส

วิปัลลาส คือ ความคลาดเคลื่อน หมายถึง ความจำ ความคิดเห็นที่คลาดเคลื่อนไปจากหลักธรรมดาหรือความสำคัญผิดเพี้ยนคลาดเคลื่อนไปจากหลักสภาวธรรมที่เป็นจริง

ความเป็นมาของวิปัลลาสกถา

วิปัลลาสกถา เป็นบทพระธรรมเทศนาของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณ-วโรรส ที่ได้รับการจัดพิมพ์ไว้ในหนังสือวิปัสสนากัมมัฏฐาน ต่อจากบทพระธรรมเทศนาวิปัสสนากัมมัฏฐาน พระองค์ทรงยกวิปัลลาสสูตรในพระบาลีข้างต้นมาขยายความ โดยก่อนที่จะทรงแสดงเรื่องวิปัลลาสนั้น ทรงพรรณนาความเป็นเทศนาโวหารถึงไตรลักษณ์แห่งสังขาร มีข้อความตอนหนึ่งที่พระองค์ทรงสาธกถึงความไม่เที่ยงแห่งชีวิตของมนุษย์ด้วยข้ออุปมา ๗ อย่าง คือ

๑. เปรียบเหมือนหยาดน้ำค้างที่พอถูกแสงอาทิตย์ก็พลันเหือดแห้งไป
๒. เปรียบเหมือนฟองน้ำที่คงอยู่ได้ไม่นานก็พลันแตกไป
๓. เปรียบเหมือนรอยไม้ ที่ขีดลงในน้ำซึ่งกลับเข้าหากันเร็ว
๔. เปรียบเหมือนลำธารที่ไหลมาจากภูเขามีแต่ไหลรุดเรื่อยไป
๕. เปรียบเหมือนกับก้อนเขฬะ ที่คนถ่มทิ้งได้โดยง่ายดาย
๖. เปรียบเหมือนชิ้นเนื้อนาบไฟ ที่ย่อยยับไปรวดเร็ว
๗. เปรียบเหมือนโคที่เขานำไปสู่ที่ฆ่า ยิ่งก้าวเท้าเดินไปก็ยิ่งใกล้ตายเมื่อนั้น

วิปัลลาส ๓

วิปัลลาส เมื่อจำแนกโดยอำนาจจิตและเจตสิกที่วิปริตไป มี ๓ อย่าง คือ

๑. สัญญาวิปัลลาส วิปัลลาสด้วยอำนาจสำคัญผิด
๒. จิตตวิปัลลาส วิปัลลาสด้วยอำนาจคิดผิด
๓. ทิฏฐิวิปัลลาส วิปัลลาสด้วยอำนาจเห็นผิด

วิปัลลาส ๔

วิปัลลาส เมื่อจำแนกโดยวัตถุอันเป็นที่ตั้งแห่งความสำคัญผิด มี ๔ อย่าง คือ

๑. ความสำคัญคิดเห็นผิดในสิ่ง (สังขาร) ที่ไม่เที่ยงว่าเที่ยง

๒. ความสำคัญคิดเห็นผิดในสิ่งที่เป็นทุกข์ว่าเป็นสุข

๓. ความสำคัญคิดเห็นผิดในสิ่งที่ไม่ใช่ตัวตนว่าเป็นตัวตน

๔. ความสำคัญคิดเห็นผิดในสิ่งที่ไม่งามว่างาม

ใจความที่แสดงวิปัลลาส ๔

ข้อที่ ๑ ยกอนิจจลักขณะในส่วนของขันธ์ ๕ ขึ้นแสดงดังที่พระพุทธองค์ตรัสแก่พระอานนท์ในคิริมานนทสูตร

ข้อที่ ๒ ยกทุกขลักขณะขึ้นแสดงจำแนกอายตนะภายในและภายนอก วิญญาณ ผัสสะ เวทนา เป็นต้น ดังที่พระพุทธองค์ทรงแสดงอาทิตตปริยายสูตรโปรดพวกภิกษุปุราณชฎิล

ข้อที่ ๓ ยกอนัตตลักขณะขึ้นแสดงจำแนกธาตุต่างๆ อันเป็นส่วนแห่งร่างกายเรียกว่า ธาตุกัมมัฏฐาน ดังที่พระพุทธองค์ทรงแสดงโปรดพระราหุล

ข้อที่ ๔ ยกอสุภสัญญาขึ้นแสดงจำแนกส่วนต่างๆ อันเนื่องด้วยกายที่ล้วนแต่ไม่สะอาด ดังที่พระพุทธองค์ตรัสแสดงปฏิกูลปัพพะและนวสีวถิกาปัพพะในมหาสติปัฏฐานสูตร

ธรรมที่เป็นเครื่องถอนวิปัลลาส

ธรรมที่เป็นเครื่องถอนวิปัลลาส ท่านแสดงไว้ ๔ คือ

๑. อนิจจสัญญา ความกำหนดหมายว่า เป็นของไม่เที่ยง เป็นเครื่องถอนวิปัลลาส ข้อที่ ๑

๒. ทุกขสัญญา ความกำหนดหมายว่า เป็นทุกข์ เป็นเครื่องถอนวิปัลลาส ข้อที่ ๒

๓. อนัตตสัญญา ความกำหนดหมายว่า เป็นของไม่ใช่ตัวตน เป็นเครื่องถอนวิปัลลาส ข้อที่ ๓

๔. อสุภสัญญา ความกำหนดหมายว่า เป็นของไม่งาม เป็นเครื่องถอนวิปัลลาส ข้อที่ ๔

ในวิปัลลาสทั้ง ๔ ข้อ คำว่า **ของ** หมายถึงสังขารทั้งปวงที่เป็นอุปาทินนกสังขารและอนุปาทินนกสังขาร

มหาสติปัฏฐานสูตร

ความหมายมหาสติปัฏฐาน

มหาสติปัฏฐาน แปลว่า **สติเป็นใหญ่ มีสติเป็นที่ตั้ง หรือมีสติเป็นประธาน** หมายถึง การเจริญกัมมัฏฐานโดยใช้สติกำหนดรู้อยู่กับฐานอารมณ์ด้วยการพิจารณา กาย เวทนา จิต ธรรม

การเจริญสติปัฏฐานเพื่อผล ๕ อย่าง

สติปัฏฐาน เรียกอีกอย่างว่า **เอกายมรรค** คือทางปฏิบัติสายเอก มีผลแห่งการปฏิบัติอันเป็นไปเพื่อประโยชน์ตามนัยดังที่พระพุทธองค์ตรัสแสดงไว้ คือ

๑. เพื่อความบริสุทธิ์ของเหล่าสัตว์
๒. เพื่อล่วงโสกะและปริเทวะ
๓. เพื่อความดับสูญแห่งทุกข์และโทมนัส
๔. เพื่อบรรลุญายธรรม (อริยมรรค)
๕. เพื่อทำให้แจ้งซึ่งพระนิพาน

ผู้เจริญสติปัฏฐานพึงประกอบด้วยคุณธรรม ๓

บุคคลผู้เจริญสติปัฏฐานพึงศึกษาและปฏิบัติบำเพ็ญตนให้ถึงพร้อมด้วยคุณธรรม ๓ ประการ อันเป็นไปเพื่อกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสียได้ คือ

๑. อาตาปี มีความเพียรเครื่องเผากิเลส
๒. สัมปชาโน มีสัมปชัญญะ
๓. สติมา มีสติ

มหาสติปัฏฐาน ๔

มหาสติปัฏฐาน ในการเจริญกัมมัฏฐานด้วยการพิจารณา กาย เวทนา จิต ธรรม มีองค์ธรรมที่เป็นฐานให้สติกำหนดพิจารณา ๔ อย่าง คือ

๑. กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน

๒. เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน

๓. จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน

๔. ธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน

๑. กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน สติที่ตามกำหนดพิจารณาให้เห็นกายในกาย มีข้อกำหนดเรียกว่า **บรรพ** (หมวด) ๖ บรรพ คือ

๑) อานาปานบรรพ การพิจารณากาย เป็นบรรพกำหนดลมหายใจเข้า - ออก คือ ให้กำหนดพิจารณากายด้วยการตามดูลมหายใจเข้า - ออก คือ เมื่อหายใจเข้ายาวก็รู้ชัดว่าเราหายใจเข้ายาว เมื่อหายใจออกยาว ก็รู้ชัดว่าเราหายใจออกยาว เมื่อหายใจเข้าสั้นก็รู้ชัดว่าเราหายใจเข้าสั้น เมื่อหายใจออกสั้น ก็รู้ชัดว่าเราหายใจออกสั้น เป็นต้น

๒) อิริยาปถบรรพ หมวดอิริยาบถกำหนดด้วยอาการเคลื่อนไหว คือ พิจารณาการยืน เดิน นั่ง นอน หมายถึง ดำรงกายไว้ด้วยอาการอย่างใดๆ ก็รู้ชัดกายนั้นด้วยอาการอย่างนั้นๆ

๓) สัมปชัญญะบรรพ หมวดกำหนดด้วยการรู้สึกตัว คือ พิจารณากำหนดรู้สึกตัวในการเคลื่อนไหวทางกาย เช่น การก้าวไป การถอยกลับ การคู้แขนเข้า การเหยียดแขนออก หรือในทุกอากัปกิริยาอื่นๆ

๔) ปฏิกูลมนสิการบรรพ หมวดกำหนดสิ่งปฏิกูล คือ พิจารณาอาการ ๓๒ ในกาย มี ผม ขน เป็นต้น ให้เห็นเป็นของปฏิกูล

๕) ธาตุมนสิการบรรพ หมวดกำหนดธาตุ ๔ คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม ในกายของตน ให้เห็นโดยความเป็นธาตุ สามารถแยกอวัยวะส่วนต่างๆ ของร่างกายเห็นได้โดยความเป็นธาตุที่ประกอบขึ้นเป็นกาย

๖) นวสีวถิกาบรรพ หมวดป่าช้า คือการพิจารณาอสุภะ ๙ อย่าง เช่น ซากศพในลักษณะต่างๆ แล้วนำมาเปรียบเทียบกับกายของตนว่ามีสภาพอย่างเดียวกัน

๒. เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน สติตามกำหนดพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนา คือการพิจารณาความรู้สึกสุขหรือทุกข์หรือไม่สุขไม่ทุกข์ที่เกิดขึ้นในตน มี ๙ อย่าง

๑) เมื่อเสวยสุขเวทนา	ก็ชัดว่าเราเสวยสุขเวทนา
๒) เมื่อเสวยทุกขเวทนา	ก็รู้ชัดว่าเราเสวยทุกขเวทนา
๓) เมื่อเสวยอทุกขมสุขเวทนา	ก็รู้ชัดว่าเราเสวยอทุกขมสุขเวทนา
๔) เมื่อเสวยสุขเวทนามีอามิส	ก็รู้ชัดว่าเราเสวยสุขเวทนามีอามิส

๕) เมื่อเสวยสุขเวทนาไม่มีอามิส	ก็รู้ชัดว่าเราเสวยสุขเวทนาไม่มีอามิส
๖) เมื่อเสวยทุกขเวทนามีอามิส	ก็รู้ชัดว่าเราเสวยทุกขเวทนามีอามิส
๗) เมื่อเสวยทุกขเวทนาไม่มีอามิส	ก็รู้ชัดว่าเราเสวยทุกขเวทนาไม่มีอามิส
๘) เมื่อเสวยอทุกขมสุขเวทนามีอามิส	ก็รู้ชัดว่าเราเสวยเวทนานั้นมีอามิส
๙) เมื่อเสวยอทุกขมสุขเวทนาไม่มีอามิส	ก็รู้ชัดว่าเราเสวยเวทนานั้นไม่มีอามิส

๓. **จิตตานุปัสสนา** สติตามกำหนดพิจารณาเห็นจิตในจิต พิจารณาเห็นตามความจริงแห่งสภาวะจิตของตนที่ปรากฏอยู่ในขณะนั้น ท่านแสดงไว้ ๑๖ อย่าง คือ

๑) จิตมีราคะ	ก็รู้ชัดว่าจิตมีราคะ
๒) จิตปราศจากราคะ	ก็รู้ชัดว่าจิตปราศจากราคะ
๓) จิตมีโทสะ	ก็รู้ชัดว่าจิตมีโทสะ
๔) จิตปราศจากโทสะ	ก็รู้ชัดว่าจิตปราศจากโทสะ
๕) จิตมีโมหะ	ก็รู้ชัดว่าจิตมีโมหะ
๖) จิตปราศจากโมหะ	ก็รู้ชัดว่าจิตปราศจากโมหะ
๗) จิตหดหู่	ก็รู้ชัดว่าจิตหดหู่
๘) จิตฟุ้งซ่าน	ก็รู้ชัดว่าจิตฟุ้งซ่าน
๙) จิตเป็นมหัคคตะ	ก็รู้ชัดว่าจิตเป็นมหัคคตะ
๑๐) จิตไม่เป็นมหัคคตะ	ก็รู้ชัดว่าจิตไม่เป็นมหัคคตะ
๑๑) จิตมีธรรมอื่นยิ่งกว่า	ก็รู้ชัดว่าจิตมีธรรมอื่นยิ่งกว่า
๑๒) จิตไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่า	ก็รู้ชัดว่าจิตไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่า
๑๓) จิตเป็นสมาธิ	ก็รู้ชัดว่าจิตเป็นสมาธิ
๑๔) จิตไม่เป็นสมาธิ	ก็รู้ชัดว่าจิตไม่เป็นสมาธิ
๑๕) จิตหลุดพ้น	ก็รู้ชัดว่าจิตหลุดพ้นแล้ว
๑๖) จิตไม่หลุดพ้นแล้ว	ก็รู้ชัดว่าจิตไม่หลุดพ้นแล้ว

๔. **ธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน** สติตามกำหนดพิจารณาเห็นธรรมในธรรม (การพิจารณาธรรมในนิวรณบรรพหรือหมวดนิวรณ์) มี ๕ บรรพ (หมวด) ดังนี้

๔.๑ หมวดนิวรณ์ ๕

"...ภิกษุพิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่อย่างไรเล่า คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ พิจารณาเห็นธรรมในธรรม คือนิวรณ์ ๕ ว่าเมื่อกามฉันทะ ๑ พยาบาท ๑ ถีนมิทธะ ๑ อุทธัจจกุกกุจจะ ๑ วิจิกิจฉา ๑ มีอยู่ภายในจิต ก็รู้ชัดว่ามีอยู่ภายในจิตของเรา เมื่อไม่มีอยู่ภายในจิตก็รู้ชัดว่าไม่มีอยู่ภายในจิตของเรา

๔.๒ ขันธบรรพ (หมวดขันธ์ ข้อกำหนดพิจารณาขันธ์ ๕)

"...ภิกษุพิจารณาเห็นธรรมในธรรม ได้แก่ อุปาทานขันธ์ ๕ คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ พิจารณาเห็นดังนี้ว่า รูปเป็นดังนี้ ความเกิดขึ้นแห่งรูปเป็นดังนี้ ความดับแห่งรูปเป็นดังนี้ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณเป็นดังนี้ ความเกิดขึ้นแห่งวิญญาณเป็นดังนี้ ความดับแห่งวิญญาณเป็นดังนี้..."

๔.๓ อายตนบรรพ (หมวดอายตนะ ข้อกำหนดพิจารณาด้วยอายตนะ ๑๒)

"...ภิกษุพิจารณาเห็นธรรมในธรรม ได้แก่ อายตนะภายใน ๖ และอายตนะภายนอก ๖ คือภิกษุในธรรมวินัยนี้ย่อมรู้ชัด ตา รูป และรู้ชัดสังโยชน์ที่อาศัยตาและรูปทั้งสองนั้นเกิดขึ้น ย่อมรู้ชัดหู รู้ชัดเสียง รู้ชัดจมูก รู้ชัดกลิ่น รู้ชัดรส สิ่งที่จะพึงถูกต้องด้วยกาย ภิกษุย่อมรู้ชัดใจ รู้ชัดธรรมารมณ์..." อนึ่ง สังโยชน์ที่ยังไม่เกิด จะเกิดขึ้นด้วยอาการใด ก็รู้ชัดอาการนั้นด้วย สังโยชน์ที่เกิดขึ้นแล้วจะละเสียได้ด้วยอาการใด ก็รู้ชัดอาการนั้นด้วยสังโยชน์ที่ละได้แล้ว จะไม่เกิดขึ้นต่อไปด้วยอาการใดก็รู้ชัดอาการนั้นด้วย

๔.๔ โพชฌงคบรรพ (หมวดโพชฌงค์)

ข้อพิจารณาเห็นธรรมในธรรมด้วยโพชฌงค์ ๗ คือ เมื่อสติสัมโพชฌงค์ ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ วิริยสัมโพชฌงค์ ปีติสัมโพชฌงค์ ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ สมาธิสัมโพชฌงค์ และอุเบกขาสัมโพชฌงค์ มีอยู่ภายในจิต ก็รู้ชัดว่า มีอยู่ภายในจิต

๔.๕ สัจจบรรพ หมวดอริยสัจ กำหนดพิจารณาด้วยอริยสัจ

ภิกษุพิจารณาเห็นธรรมในธรรม ได้แก่ อริยสัจ ๔ คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า

๑) นี่ทุกข์ คือ ชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส อุปายาส
๒) นี่ทุกขสมุทัย เหตุเกิดทุกข์ คือ ตัณหา ๓
๓) นี่ทุกขนิโรธ ความดับทุกข์ คือ ดับตัณหาเสียได้
๔) นี่ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ คือ อริยมรรคมีองค์ ๘

อานิสงส์การเจริญสติปัฏฐาน ๔

บุคคลผู้ใดผู้หนึ่งพึงเจริญสติปัฏฐาน ๔ นี้ อย่างที่กล่าวมานี้ตลอด ๗ - ๖ - ๕ - ๔ - ๓ - ๒ - ๑ ปีบ้าง พึงเจริญสติปัฏฐาน ๔ อย่างที่กล่าวมานี้ตลอด ๗ - ๖ - ๕ - ๔ - ๓ - ๒ - ๑ เดือนบ้าง หรือเพียงตลอด ๑ - ๗ วัน ย่อมได้รับอานิสงส์ให้สำเร็จมรรคผลในอัตภาพชาติปัจจุบัน ๒ ประการอย่างใดอย่างหนึ่ง คือ

๑. ได้บรรลุพระอรหัตตผล (เป็นพระอรหันต์) ในปัจจุบันหรือ
๒. เมื่อยังมีอุปาธิเหลืออยู่ก็จะเป็นพระอนาคามี

คิริมานนทสูตร

เมื่อสมัยที่พระพุทธเจ้าเสด็จประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร เขตเมืองสาวัตถี พระคิริมานนท์มีอาการอาพาธหนัก พระอานนท์ได้กราบทูลพระพุทธเจ้าให้เสด็จไปทรงเยี่ยมพระคิริมานนท์ พระพุทธองค์จึงตรัสบอกพระอานนท์ว่าถ้าจะไปเยี่ยมพระคิริมานนท์ จงแสดงสัญญา ๑๐ ให้พระคิริมานนท์ฟัง เพราะเมื่อฟังจบจะหายจากอาพาธนั้นโดยเร็วพลัน พระองค์จึงทรงแสดงสัญญา ๑๐ ให้อานนท์ได้เรียนและจดจำพร้อมกับให้นำไปแสดงแก่พระคิริมานนท์

สัญญา ๑๐

ในสัญญา ๑๐ อย่าง มีความว่า อานนท์ ถ้าเธอจะได้เข้าไปหาแล้ว กล่าวสัญญา ๑๐ ให้แก่ภิกษุคิริมานนท์ฟัง อาพาธก็จะพึงสงบระงับโดยพลันเพราะได้ฟังสัญญา ๑๐ นี้ คือ

๑. อนิจจสัญญา
๒. อนัตตสัญญา
๓. อสุภสัญญา
๔. อาทีนวสัญญา
๕. ปหานสัญญา
๖. วิราคสัญญา
๗. นิโรธสัญญา
๘. สัพพโลเก อนภิรตสัญญา
๙. สัพพสังขาเรสุ อนิฏฐสัญญา
๑๐. อานาปานสติ

(ทสกนิบาต อังคุตตรนิกาย พระไตรปิฎก เล่มที่ ๒๔)

สัญญา หมายถึง ความจำได้ หรือ ความหมายรู้ได้ ในที่นี้ เป็นสัญญาชั้นสูงที่จะนำไปสู่ปัญญาพิจารณา มี ๑๐ ประการ คือ

๑. อนิจจสัญญา ความกำหนดหมายรู้ได้ในความไม่เที่ยงแห่งอุปาทานขันธ์ ๕ เป็นความจำได้หมายรู้ว่า เบญจขันธ์ ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ไม่เที่ยง เกิดมาแล้วย่อมดับไป เป็นสิ่งชั่วครั้งชั่วคราว ตั้งอยู่ได้ชั่วขณะ

๒. อนัตตสัญญา ความกำหนดหมายรู้ได้ในความเป็นอนัตตาของอายตนะภายใน ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ และอายตนะภายนอก ๖ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ เป็นความจำได้หมายรู้ว่าเป็นอนัตตา หาสภาวะที่แท้จริงไม่ได้ ไม่มีใครเป็นเจ้าของ และไม่อยู่ในอำนาจของใคร

๓. อสุภสัญญา ความกำหนดหมายรู้ได้ในความไม่งามแห่งกายทั้งหมด เป็นความจำได้หมายรู้ว่าไม่งามแห่งร่างกาย โดยกำหนดพิจารณาว่า “ร่างกายนี้ทั้งหมดเบื้องบนแต่ฝ่าเท้าขึ้นไป เบื้องต่ำแต่ปลายผมลงมา มีหนังหุ้มโดยรอบ เต็มไปด้วยของไม่สะอาดต่างๆ ซึ่งมีอยู่ในกายนี้ คือ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก เป็นต้น มีปกติพิจารณาเห็นโดยความเป็นของไม่งามในกายนี้ ด้วยอาการอย่างนี้อยู่ตลอดเวลา

๔. อาทีวสัญญา ความกำหนดหมายรู้ได้ในโทษแห่งกายว่า กายนี้มีทุกข์มาก และมีโทษมาก ความเจ็บไข้ต่างๆ จึงเกิดขึ้นในกายนี้ กายนี้มีทุกข์มาก มีโทษมาก เพราะฉะนั้นอาพาธต่างๆ จึงเกิดขึ้นในกายนี้ คือโรคตา โรคหู โรคจมูก โรคลิ้น โรคกาย ฯลฯ อาพาธอันเกิดแต่ฤดูแปรเปลี่ยน อาพาธอันเกิดแต่การบริหารไม่สม่ำเสมอ อาพาธอันเกิดแต่ความเพียรเกินกำลัง อาพาธอันเกิดแต่วิบากของกรรม ความหนาว ร้อน หิว ความกระหาย ปวดอุจจาระ ปวดปัสสาวะ พิจารณาเห็นโดยความเป็นโทษในกายนี้ ด้วยอาการอย่างนี้อยู่เสมอ

๕. ปหานสัญญา ความกำหนดหมายรู้ได้เพื่อละอกุศลวิตก ได้แก่ กามวิตก ความตรึกในทางกาม พยาบาทวิตก ความตรึกในทางพยาบาท และวิหิงสาวิตก ความตรึกในทางเบียดเบียน มีนัยพิจารณาว่า ย่อมไม่ยินดี ย่อมละ ย่อมบรรเทา ย่อมทำให้หมดสิ้นไป ย่อมทำให้ถึงความไม่มีซึ่งกามวิตก พยาบาทวิตก และวิหิงสาวิตก อันเกิดขึ้นแล้ว ย่อมไม่ยินดี ย่อมละ ย่อมบรรเทา ย่อมทำให้หมดสิ้นไป ย่อมทำให้ถึงความไม่มีซึ่งอกุศลธรรมอันเลวทรามที่เกิดขึ้นแล้วๆ ปหานสัญญา จึงเป็นความจำได้หมายรู้ในการละอกุศลวิตก

๖. วิราคสัญญา ความกำหนดหมายรู้ได้ในความคลายกำหนัด ความสิ้นไปแห่งตัณหา มีข้อพิจารณาว่า วิราคะ คือธรรมเป็นที่ระงับสังขาร ธรรมเป็นที่สละคืนอุปธิ ธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งตัณหา ธรรมเป็นที่สำรอกกิเลส ธรรมชาติเป็นที่ดับกิเลสและกองทุกข์ วิราคสัญญาจึงเป็นความจำได้หมายรู้ในวิราคธรรมว่าประณีต

๗. นิโรธสัญญา ความกำหนดหมายรู้ได้ในความดับตัณหา คือพิจารณาเห็นว่า เป็นภาวะที่สงบประณีตปราศจากอุปธิทั้งปวง มีข้อกำหนดพิจารณาว่า นิโรธ คือธรรมเป็นที่ระงับสังขารทั้งปวง ธรรมเป็นที่สละคืนอุปธิทั้งปวง เป็นที่สิ้นตัณหา เป็นที่หากิเลสเครื่องเสียบแทงหรือเครื่องร้อยรัดมิได้ (พระนิพพาน)

๘. สัพพโลเก อนภิรตสัญญา ความกำหนดหมายรู้ได้ในความไม่น่าเพลิดเพลินในโลกทั้งปวง กำหนดละอุปาทานอันเป็นเหตุให้ยึดมั่นในสังขารทั้งหลาย สัพพโลเก อนภิรตสัญญา จึงเป็นความจำได้หมายรู้ว่า ไม่น่ายินดีในโลกทั้งปวง

๙. สัพพสังขาเรสุ อนิจจสัญญา ความกำหนดหมายรู้ได้ในความไม่น่าปรารถนาในสังขารทั้งปวง จนเกิดความระอาเบื่อหน่ายในสังขาร สัพพสังขาเรสุ อนิจจสัญญา จึงเป็นความจำได้

หมายรู้ในความไม่เที่ยงของสังขารทั้งปวง

๑๐. อานาปานสติ สติกำหนดลมหายใจเข้า - ออก หมายถึงสติกำหนดอารมณ์กัมมัฏฐาน มีสติกำหนดดูรู้ลมหายใจเข้า ลมหายใจออก จิตไม่ฟุ้งซ่านเลื่อนลอยไปในที่อื่น มีนัยพิจารณาว่า มีสติหายใจเข้ามีสติหายใจออก เมื่อหายใจเข้ายาว ก็รู้ชัดว่า หายใจเข้ายาว เมื่อหายใจออกยาว ก็รู้ชัดว่า หายใจออกยาว เมื่อหายใจเข้าสั้น ก็รู้ชัดว่าหายใจเข้าสั้น

ในครั้งนั้น พระอานนท์เถระได้ไปเยี่ยมอาการอาพาธพระคิริมานนท์และได้กล่าวสัญญา ๑๐ ให้ฟัง เมื่อแสดงสัญญา ๑๐ จบลง อาการอาพาธนั้นก็สงบระงับลงและบรรเทาหายไปโดยพลัน ทำให้พระคิริมานนท์หายจากอาการอาพาธนั้นได้ในที่สุด

อารมณ์ ๑๖ ขั้น ในการเจริญอานาปานสติ

การเจริญอานาปานสติ เป็นการปฏิบัติกัมมัฏฐานด้วยการใช้สติกำหนดตามดูรู้ทันลมหายใจเข้า ลมหายใจออก ท่านแสดงอารมณ์อานาปานสติไว้ ๑๖ ขั้น ดังนี้

๑.	เมื่อหายใจเข้ายาว	ก็รู้ชัดว่าหายใจเข้ายาว
	เมื่อหายใจออกยาว	ก็รู้ชัดว่าหายใจออกยาว
๒.	เมื่อหายใจเข้าสั้น	ก็รู้ชัดว่าหายใจเข้าสั้น
	เมื่อหายใจออกสั้น	ก็รู้ชัดว่าหายใจออกสั้น
๓.	สำเหนียกว่าจะรู้ชัดกองลมทั้งปวง	หายใจเข้า
	สำเหนียกว่าจะรู้ชัดกองลมทั้งปวง	หายใจออก
๔.	สำเหนียกว่าจะระงับกายสังขาร	หายใจเข้า
	สำเหนียกว่าจะระงับกายสังขาร	หายใจออก

ลำดับข้อที่ ๑ - ๔ เรียกว่า **กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน** เพราะลมหายใจเป็นส่วนกาย

๕.	สำเหนียกว่าจะรู้ชัดปีติ	หายใจเข้า
	สำเหนียกว่าจะรู้ชัดปีติ	หายใจออก
๖.	สำเหนียกว่าจะรู้ชัดสุข	หายใจเข้า
	สำเหนียกว่าจะรู้ชัดสุข	หายใจออก
๗.	สำเหนียกว่าจะรู้ชัดจิตตสังขาร	หายใจเข้า
	สำเหนียกว่าจะรู้ชัดจิตตสังขาร	หายใจออก
๘.	สำเหนียกว่าจะระงับจิตตสังขาร	หายใจเข้า
	สำเหนียกว่าจะระงับจิตตสังขาร	หายใจออก

ลำดับที่ ๕ - ๘ เรียกว่า **เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน** เพราะปีติ สุข เป็นส่วนเวทนา

๙.	สำเหนียกว่าจะรู้ชัดจิต	หายใจเข้า
	สำเหนียกว่าจะรู้ชัดจิต	หายใจออก
๑๐.	สำเหนียกว่าจะยังจิตให้บันเทิง	หายใจเข้า
	สำเหนียกว่าจะยังจิตให้บันเทิง	หายใจออก
๑๑.	สำเหนียกว่าจะตั้งจิตมั่น	หายใจเข้า
	สำเหนียกว่าจะตั้งจิตมั่น	หายใจออก
๑๒.	สำเหนียกว่าจะเปลื้องจิต	หายใจเข้า
	สำเหนียกว่าจะเปลื้องจิต	หายใจออก

ลำดับที่ ๙ - ๑๒ เรียกว่า **จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน** และในลำดับตั้งแต่ข้อที่ ๑ - ๑๒ นั้น ว่าด้วยเรื่องสมถะ

๑๓.	สำเหนียกว่าจะพิจารณาว่าไม่เที่ยง	หายใจเข้า
	สำเหนียกว่าจะพิจารณาว่าไม่เที่ยง	หายใจออก
๑๔.	สำเหนียกว่าจะพิจารณาเห็นความคลายออกได้	หายใจเข้า
	สำเหนียกว่าจะพิจารณาเห็นความคลายออกได้	หายใจออก
๑๕.	สำเหนียกว่าจะพิจารณาเห็นความดับไป	หายใจเข้า
	สำเหนียกว่าจะพิจารณาเห็นความดับไป	หายใจออก
๑๖.	สำเหนียกว่าจะพิจารณาเห็นความสละคืน	หายใจเข้า
	สำเหนียกว่าจะพิจารณาเห็นความสละคืน	หายใจออก

ในลำดับข้อที่ ๑๓ - ๑๖ เรียกว่า **ธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน** เพราะนามรูปเป็นธรรมารมณ์ และเป็นส่วนปฏิบัติที่เนื่องในการเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐาน

ข้อสอบธรรมสนามหลวง
หลักสูตรนักธรรมชั้นเอก
วิชาธรรม : ธรรมวิจารณ์
ปี พ.ศ. ๒๕๕๖ - ๒๕๕๘

ปัญหาและเฉลยวิชาธรรม นักธรรมชั้นเอก
สอบในสนามหลวง
วันเสาร์ ที่ ๒๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๕๘

๑. อนิจฺจตา ความไม่เที่ยงแห่งสังขาร กำหนดรู้ในทางง่ายได้ด้วยอาการอย่างไร ?

เฉลย ด้วยความเกิดขึ้นในเบื้องต้น และความสิ้นในเบื้องปลาย ฯ

๒. ฆนสัญญา คืออะไร ? กำหนดเห็นสังขารอย่างไร จึงถอนสัญญานั้นได้ ?

เฉลย คือความจำหมายว่าเป็นก้อน ได้แก่ความถือโดยนิมิตว่าเรา ว่าเขา ว่าผู้นั้น ว่าผู้นี้ ฯ ด้วยการพิจารณากำหนดเห็นสังขารกระจายเป็นส่วนย่อย ๆ จากฆนะ คือ ก้อน จนเห็นสังขารเป็นสภาพว่าง ฯ

๓. ไวพจน์แห่งวิราคะว่า มทนิมฺมทโน ธรรมยังความเมาให้สร่าง ความเมาในที่นี้ หมายถึงความเมาในอะไร ?

เฉลย หมายถึงความเมาในอารมณ์อันยั่วยวนให้เกิดความเมาทุกประการ เช่นความถึงพร้อมแห่งชาติ สกุล อิสริยะ และบริวาร หรือลาภ ยศ สรรเสริญ สุข หรือความเยาว์วัย ความหาโรคมิได้ และชีวิต ฯ

๔. จงสงเคราะห์มรรคมีองค์ ๘ เข้าในวิสุทธิ ๗ มาดู ฯ

เฉลย สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ จัดเข้าในสีลวิสุทธิ
สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ จัดเข้าในจิตตวิสุทธิ
สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ จัดเข้าในทิฏฐิวิสุทธิ กังขาวิตรณวิสุทธิ มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ ญาณทัสสนวิสุทธิ ฯ

๕. ในสมถกรรมฐาน ๔๐ ประการ มีนิมิตและภาวนากี่อย่าง ? อะไรบ้าง ?

เฉลย มีนิมิต ๓ คือบริกรรมนิมิต อุคคหนิมิต และปฏิภาคนิมิต และมีภาวนา ๓ คือ บริกรรมภาวนา อุปจารภาวนา และอัปปนาภาวนา ฯ

๖. ผู้เจริญเมตตาเป็นประจำ ย่อมได้รับอานิสงส์อะไรบ้าง ?

เฉลย ได้รับอานิสงส์อย่างนี้

๑. หลับอยู่ก็เป็นสุข
๒. ตื่นอยู่ก็เป็นสุข
๓. ไม่ฝันเห็นสิ่งลามก
๔. เป็นที่รักของมนุษย์ทั้งหลาย
๕. เป็นที่รักของอมนุษย์ทั้งหลาย
๖. เทวดาทั้งหลายย่อมรักษา
๗. ไฟไม่ไหม้ พิษหรือศัสตราวุธทั้งหลายไม่อาจประทุษร้าย
๘. จิตย่อมตั้งมั่นได้เร็วพลัน
๙. ผิวพรรณย่อมผ่องใสงดงาม
๑๐. ไม่หลงทำกาลกิริยา คือเมื่อจะตายย่อมได้สติ
๑๑. เมื่อตายแล้วแม้เกิดอีก ก็ย่อมเกิดในที่ดีเป็นที่เสวยสุข ถ้าไม่เสื่อมจากฌาน ก็ไปเกิดในพรหมโลก ฯ

๗. สติปัฏฐาน ๔ คืออะไรบ้าง ? การพิจารณาผม ขน เล็บ ฟัน หนัง โดยความเป็นของปฏิกูล จัดเข้าในสติปัฏฐานข้อไหน ?

เฉลย คือกายานุปัสสนาสติปัฏฐาน เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน และธรรมานุปัสสนาสติปัฏฐาน ฯ ในกายานุปัสสนาสติปัฏฐาน ฯ

๘. พระพุทธองค์ทรงแสดงคิริมานนทสูตรที่ไหน ? แก่ใคร ? ว่าด้วยเรื่องอะไร ?

เฉลย ที่พระเชตวัน เมืองสาวัตถี ฯ แก่พระอานนท์ ฯ ว่าด้วยสัญญา ๑๐ ฯ

๙. ท่านว่า ผู้ที่จะเจริญวิปัสสนาปัญญา พึงรู้ฐานะ ๖ ก่อน ฐานะ ๖ นั้น มีอะไรบ้าง ?

เฉลย มี

๑. อนิจจะ ของไม่เที่ยง

๒. อนิจจลักขณะ เครื่องหมายที่จะให้กำหนดรู้ว่าไม่เที่ยง

๓. ทุกขะ ของสัตว์ทนได้ยาก

๔. ทุกขลักขณะ เครื่องหมายที่จะให้กำหนดรู้ว่าเป็นทุกข์

๕. อนัตตา สิ่งสภาพไม่ใช่ตัวตน

๖. อนัตตลักขณะ เครื่องหมายที่จะกำหนดรู้ว่าเป็นอนัตตา ฯ

๑๐. บรรดาอาการ ๓๒ ประการนั้น ส่วนที่เป็นอาโปธาตุมีอะไรบ้าง ?

เฉลย มีดี เสมหะ น้ำเหลือง เลือด เหงื่อ มันข้น น้ำตา มันเหลว น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ มูตร ฯ

****

ปัญหาและเฉลยวิชาธรรม นักธรรมชั้นเอก
สอบในสนามหลวง
วันอาทิตย์ ที่ ๙ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๕๗

๑. การสำรวมจิตให้พ้นจากบ่วงแห่งมาร ในหนังสือธรรมวิจารณ์ มีวิธีปฏิบัติอย่างไร ?

เฉลย แนะนำวิธีปฏิบัติไว้ ๓ ประการ คือ

๑. สำรวมอินทรีย์มิให้ความยินดีครอบงำ ในเมื่อเห็นรูป ฟังเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส ถูกต้องโผฏฐัพพะ อันน่าปรารถนา

๒. มนสิการกัมมัฏฐานอันเป็นปฏิปักษ์ต่อกามฉันทะ คืออสุภะและกายคตาสติ หรืออันยังจิตให้สลด คือมรณัสสติ

๓. เจริญวิปัสสนา คือพิจารณาสังขารแยกออกเป็นขันธ์ สันนิษฐานเห็นเป็นสภาพไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ฯ

๒. สภาวทุกข์ สันตาปทุกข์ ได้แก่อะไร ?

เฉลย สภาวทุกข์ ได้แก่ทุกข์ประจำสังขาร คือชาติ ชรา มรณะ

สันตาปทุกข์ ได้แก่ความกระวนกระวายใจเพราะถูกไฟคือกิเลสเผา ฯ

๓. พระพุทธดำรัสที่ตรัสว่า “สูทั้งหลายจงมาดูโลกนี้อันตระการดุจราชรถ” กับที่ตรัสกะโมฆราชว่า “โมฆราช ท่านจงมีสติทุกเมื่อ เล็งเห็นโลกโดยความเป็นของสูญ” ทรงมีพระประสงค์ต่างกันอย่างไร ?

เฉลย พระพุทธดำรัสแรก ทรงมีพระประสงค์ จะทรงปลุกใจให้หยั่งเห็นซึ้งลงไปถึงคุณโทษประโยชน์มิใช่ประโยชน์แห่งสิ่งนั้นๆ อันคุมเข้าเป็นโลก

พระพุทธดำรัสหลัง ทรงมีพระประสงค์ให้ถอนอัตตานุทิฏฐิ คือความตามเห็นว่าเป็นอัตตา ฯ

๔. วิสุทธิ ๗ แต่ละอย่าง ๆ จัดเข้าในไตรสิกขาได้อย่างไร ?

เฉลย สีลวิสุทธิ จัดเข้าในสีลสิกขา

จิตตวิสุทธิ จัดเข้าในจิตตสิกขา

ทิฏฐิวิสุทธิ กังขาวิตรณวิสุทธิ มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ ญาณทัสสนวิสุทธิ จัดเข้าในปัญญาสิกขา ฯ

๕. คำว่า อุปาทิ ในคำว่า สอุปาทิเสสนิพพาน หมายถึงอะไร ?

เฉลย หมายถึงขันธ์ ๕ (ขันธปัญจก) ฯ

๖. อบาย คืออะไร ? ในอรรถกถาแจกไว้เป็น ๔ อย่าง อะไรบ้าง ?

เฉลย คือโลกที่ปราศจากความเจริญ ฯ มีนิรยะ ติรัจฉานโยนิ ปิตติวิสยะ อสุรกาย ฯ

๗. ปฐมฌาน ประกอบด้วยองค์เท่าไร ? อะไรบ้าง ?

เฉลย ด้วยองค์ ๕ ฯ คือวิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา ฯ

๘. สมถกัมมัฏฐาน กับ วิปัสสนากัมมัฏฐาน ต่างกันอย่างไร ? หัวใจสมถกัมมัฏฐาน มีอะไรบ้าง ?

เฉลย สมถกัมมัฏฐาน คือกัมมัฏฐานเป็นอุบายเครื่องสงบใจ

วิปัสสนากัมมัฏฐาน คือกัมมัฏฐานเป็นอุบายเครื่องเรืองปัญญา ฯ

มีกายาคตาสติ เมตตา พุทธานุสสติ กสิณ และจตุธาตุววัตถาน ฯ

๙. ปัจจุบันมีการเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐานกันมาก อยากทราบว่า อารมณ์ของวิปัสสนากัมมัฏฐาน คืออะไร ?

เฉลย คือสังขารทั้งหลาย ทั้งที่เป็นอุปาทินนกะและอนุปาทินนกะ (หรือ ธรรมในวิปัสสนาภูมิ คือขันธ์ อายตนะ ธาตุ เป็นต้น) ฯ

๑๐. พระคิริมานนท์หายจากอาพาธเพราะฟังธรรมจากใคร ? ธรรมนั้นว่าด้วยเรื่องอะไร ?

เฉลย จากพระอานนท์ ฯ ว่าด้วยเรื่องสัญญา ๑๐ ฯ

****

ปัญหาและเฉลยวิชาธรรม นักธรรมชั้นเอก
สอบในสนามหลวง
วันจันทร์ ที่ ๑๔ ตุลาคม พ.ศ.๒๕๕๖

๑. หิริ และ โอตตัปปะ ได้ชื่อว่า ธรรมเป็นโลกบาล เพราะเหตุไร ?

๑. เพราะเป็นคุณธรรมทำบุคคลให้รังเกียจ และเกรงกลัวต่อบาปทุจริต ไม่กล้าทำความชั่วทั้งในที่ลับ และที่แจ้ง

๒. การทำบุญโดยย่อมีกี่อย่าง ? อะไรบ้าง ?

๒. มี ๓ อย่าง ฯ คือ ทาน ศีล ภาวนา

๓. เหตุให้เกิดทุกข์ในอริยสัจ คืออะไร ?

๓. คือตัณหา ความทะยานอยาก ฯ

๔. อภิณหปัจจเวกขณ์ คือข้อที่ควรพิจารณาเนือง ๕ อย่าง ทรงสอนให้พิจารณาอะไรบ้าง ?

๔. ทรงสอนให้พิจารณา

๑. ความแก่ ว่าเรามีความแก่เป็นธรรมดาไม่ล่วงพ้นความแก่ไปได้
๒. ความเจ็บไข้ ว่าเรามีความเจ็บไข้เป็นธรรมดาไม่ล่วงพ้นความเจ็บไปได้
๓. ความตาย ว่าเรามีความตายเป็นธรรมดายังไม่ล่วงพ้นความตายไปได้
๔. ความพลัดพราก ว่าเราจะต้องพลัดพรากจากของรักของชอบใจทั้งสิ้น
๕. กรรม ว่าเรามีกรรมเป็นของตัวเราทำดีจักได้ดีทำชั่วจักได้ชั่ว ฯ

๕. ขันธ์ ๕ ได้แก่อะไรบ้าง ? ย่อเป็น ๒ อย่างไร ?

๕. ได้แก่ รูปขันธ์ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และ วิญญาณขันธ์ ฯ
อย่างนี้คือ รูปขันธ์ คงเป็นรูป เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และ วิญญาณขันธ์ ๔ ขันธ์นี้เป็นนาม ฯ

๖. บรรพชิตผู้พิจารณาเนือง ๆ ว่า วันคืนล่วงไป ๆ บัดนี้เราทำอะไรอยู่ จะได้รับประโยชน์อะไร ?

๖. จะได้รับประโยชน์คือเป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียร งดเว้นสิ่งที่เป็นโทษ ทำในสิ่งที่เป็นประโยชน์ ฯ

๗. จงให้ความหมายของคำต่อไปนี้

ก. พาหุสัจจะ ข. อกุศลมูล ค. อินทรียสังวร ฆ. อนัตตตา ง. กามฉันท์ ฯ

๗. ก. ความเป็นผู้ศึกษามาก

ข. รากเหง้าของอกุศล

ค. ความสำรวม

ฆ. ความเป็นของไม่ใช่ตน

ง. ความพอใจรักใคร่ในอารมณ์ที่ชอบใจมีรูปเป็นต้น ฯ

คิหิปฏิบัติ

๘. มิตรแท้ มีกี่พวก ? อะไรบ้าง ?

๘. มี ๔ จำพวก ฯ คือ

๑. มิตรมีอุปการะ

๒. มิตรร่วมสุขร่วมทุกข์

๓. มิตรแนะนำประโยชน์

๔. มิตรมีความรักใคร่ ฯ

๙. คุณธรรมเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวใจของผู้อื่นไว้ได้ มีอะไรบ้าง ?

๙. มี

๑. ทาน	ให้ปันสิ่งของของตนแก่ผู้อื่นที่ควรให้ปัน
๒. ปิยวาจา	เจรจาวาจาที่อ่อนหวาน
๓. อัตถจริยา	ประพฤติสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น
๔. สมานัตตตา	ความเป็นคนมีตนเสมอไม่ถือตัว ฯ

๑๐. ศีลที่คฤหัสถ์ควรรักษาเป็นนิตย์ คือศีลอะไร ? ได้แก่อะไรบ้าง ?

๑๐. คือ ศีล ๕ ฯ ได้แก่

๑. เว้นจากทำชีวิตสัตว์ให้ตกล่วงไป

๒. เว้นจากถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้ด้วยอาการแห่งขโมย

๓. เว้นจากประพฤติผิดในกาม

๔. เว้นจากพูดเท็จ

๕. เว้นจากดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัยเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท ฯ

วิชาพุทธ : พุทธานุพุทธประวัติ

ผังโครงสร้างวิชาพุทธานุพุทธประวัติ

วิชา พุทธานุพุทธประวัติ

- ความเบื้องต้น
- จุดมุ่งหมายของการศึกษาวิชาพุทธานุพุทธประวัติ
- ปริจเฉทที่ ๑ ว่าด้วยชมพูทวีป
- ปริจเฉทที่ ๒ ว่าด้วยการเสด็จออกบรรพชาและตรัสรู้
- ปริจเฉทที่ ๓ ว่าด้วยการเสวยวิมุตติสุข
- ปริจเฉทที่ ๔ ว่าด้วยการประทานเอหิภิกขุอุปสัมปทา
- ปริจเฉทที่ ๕ ว่าด้วยการประกาศพระพุทธศาสนา
- ปริจเฉทที่ ๖ ว่าด้วยพระอัครสาวก
- ปริจเฉทที่ ๗ ว่าด้วยพระมหากัสสปะและพระมหากัจจายนะ
- ปริจเฉทที่ ๘ ว่าด้วยการโปรดมาณพ ๑๖ คน
- ปริจเฉทที่ ๙ ว่าด้วยการประทานญัตติจตุตถกรรมวาจาอุปสัมปทา
- ปริจเฉทที่ ๑๐ ว่าด้วยการเสด็จกรุงกบิลพัสดุ์
- ปริจเฉทที่ ๑๑ ว่าด้วยพระราชกุมารแห่งศากยวงศ์ออกผนวช
- ปริจเฉทที่ ๑๒ ว่าด้วยพระโสณโกฬิวิสะและพระรัฐบาล
- ปริจเฉทที่ ๑๓ ว่าด้วยการโปรดพระพุทธบิดา พระพุทธมารดาและการดับขันธปรินิพพาน

วิชาพุทธานุพุทธประวัติ

ความเบื้องต้น

วิชาพุทธานุพุทธประวัติ สนามหลวงแผนกธรรม กำหนดให้ใช้หนังสือพุทธประวัติ เล่ม ๑ - ๒ - ๓ หลักสูตรนักธรรมชั้นตรี อนุพุทธประวัติ หลักสูตรนักธรรมชั้นโท พร้อมทั้งหนังสือปฐมสมโพธิ พระนิพนธ์สมเด็จพระสังฆราช (ปุสฺสเทว) และพระปฐมสมโพธิกถา พระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส โดยมุ่งศึกษาเพื่อทบทวนเนื้อหาและการคิดวิเคราะห์ข้อธรรมในท้องเรื่อง ตลอดทั้งปฏิปทาจริยวัตรของพระสาวกผู้ใหญ่ซึ่งเป็นกำลังสำคัญในการปฏิบัติศาสนกิจเผยแผ่พระพุทธศาสนาและการพระศาสนาในด้านต่างๆ ในสมัยพุทธกาลและหลังพุทธปรินิพพานแล้ว

ปฐมสมโพธิและพระปฐมสมโพธิกถาจะทำให้ผู้เรียนได้ทราบพุทธประวัติ พุทธจริยาและปฏิปทาจริยวัตรของพระอรหันต์สาวกผู้ใหญ่ รวมถึงข้อธรรมในท้องเรื่องด้วยอรรถรสวรรณคดีในเชิงอภินิหาริย์และสำนวนเทศนาโวหารที่รับสัมผัสต่อเนื่องกันอย่างพริ้วไหวและไพเราะที่น่าสนใจศึกษาเป็นอย่างยิ่ง เมื่อพุทธบริษัทได้ศึกษาและพิจารณาโดยโยนิโสมนสิการด้วยความเคารพในพระสัทธรรม ทั้งมีความเคารพบูชาในความวิริยะอุตสาหะมุ่งมั่นและเสียสละของพระมหาเถระโบราณาจารย์ทั้งหลายแล้ว ย่อมเป็นเหตุส่งเสริมฉันทะพอใจใฝ่เรียนรู้พระพุทธศาสนายิ่งขึ้น อันจะอำนวยประโยชน์แก่ผู้เรียนในการสอบความรู้และเป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่การเผยแผ่พระพุทธศาสนา รวมทั้งย่อมเกิดประโยชน์สุขตามสมควรแก่ธัมมานุธัมมปฏิบัติแห่งตนได้ต่อไป

จุดมุ่งหมายของการศึกษาวิชาพุทธานุพุทธประวัติ

๑. เพื่อให้รู้ถึงภูมิประเทศชมพูทวีปในอดีตกาล และการดำรงชีพหรือวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของคนในสมัยก่อนพุทธกาลและหลังพุทธกาลในด้านต่างๆ เช่น การปกครอง สังคมและลัทธิศาสนารวมทั้งวัฒนธรรมประเพณี

๒. เพื่อให้ผู้เรียนมีความรู้ความเข้าใจในพุทธประวัติ ประวัติพระสาวก พระสาวิกา สามารถจดจำข้อธรรมและสถานที่สำคัญซึ่งปรากฏในท้องเรื่องนั้นๆ ได้ โดยมุ่งเพื่อการเพิ่มพูนทักษะในเชิงคิดวิเคราะห์ในวิธีประกาศเผยแผ่พระศาสนา

๓. เพื่อเพิ่มพูนศรัทธาปสาทะในพระรัตนตรัย และการนำหลักธรรม พุทธปฏิปทา พุทธวิธีในการสอน รวมทั้งปฏิปทาจริยวัตรของพระอรหันตสาวกมาประยุกต์ใช้เพื่อให้เกิดประโยชน์สุขและประโยชน์เกื้อกูลต่อการเรียนการสอนพระปริยัติธรรม

๔. เพื่อให้ผู้เรียนสามารถนำความรู้ในวิชาพุทธานุพุทธประวัติไปใช้ให้เป็นประโยชน์ในการสอบธรรมสนามหลวงได้อย่างสมภาคภูมิ

๕. เพื่อให้เป็นบุคลากรสงฆ์หรือพุทธศาสนิกชนที่มีคุณภาพในด้านพระพุทธศาสนา

ปริจเฉทที่ ๑
ว่าด้วยชมพูทวีป

พระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นในโลกในดินแดนชมพูทวีปซึ่งมีความอุดมสมบูรณ์ ตั้งอยู่ทางทิศพายัพ (ตะวันตกเฉียงเหนือ) ของประเทศไทย ปัจจุบันเรียกว่าประเทศอินเดีย รวมถึงเนปาล ปากีสถาน บังกลาเทศ ภูฐาน อัฟกานิสถานบางส่วน ที่ได้ชื่อว่าชมพูทวีป สันนิษฐานว่า เพราะมีต้นไม้หว้าจำนวนมากในพื้นที่ภูมิประเทศแห่งนี้

ในชมพูทวีปก่อนที่พระพุทธเจ้าจะเสด็จอุบัติขึ้น มีชนอยู่ ๒ เผ่า คือ พวกแรกเรียกว่า **มิลักขะ** หรือ **ดราวิท** เป็นชนพื้นเมืองถิ่นเดิม แต่เป็นชนชาติที่ไม่มีความสามารถในเรื่องการปกครองและการบริหารบ้านเมือง และไม่ชำนาญในยุทธศาสตร์ต่างๆ จึงไม่อาจตั้งบ้านเมืองให้มั่นคงได้ และพวกที่ ๒ เรียกว่า **อริยกะ** หรือ**อารยัน** เป็นชนชาติที่เฉลียวฉลาดในขนบธรรมเนียมต่างๆ รู้จักวิธีการปกครองและสามารถพัฒนาบ้านเมืองให้มีความเจริญรุ่งเรืองในหลายๆ ด้านได้เป็นอย่างดี ชนเผ่าอริยกะนี้ไม่ใช่ชนชาติที่มีภูมิลำเนาอยู่ในชมพูทวีปมาแต่เดิม หากแต่มาจากแผ่นดินทางเหนือข้ามภูเขาหิมาลัยลงมา และเข้าทำการรุกไล่พวกมิลักขะให้ถอยร่นหนีออกไปในที่สุด และดำเนินการบริหารบ้านเมืองในด้านต่างๆ ให้เจริญรุ่งเรืองและสืบเชื้อสายชาติวงศ์มาโดยลำดับ

ชมพูทวีปในอดีต มีพระมหากษัตริย์เป็นพระเจ้าแผ่นดินปกครองบ้านเมืองเป็นส่วนๆ ในแต่ละประเทศจัดเป็นเอกราชทั้งหมด โดยมีอาณาเขตที่ แบ่งเป็น ๒ เขตใหญ่ๆ คือ

มัธยมประเทศ หรือ มัชฌิมชนบท หมายถึงประเทศที่ตั้งอยู่ในส่วนกลางของทวีป มีชนเผ่าอริยกะปกครอง มัธยมประเทศถือว่าเป็นอาณาเขตที่มีความเจริญรุ่งเรืองมากในด้านต่างๆ ทั้งการศึกษา ศิลปศาสตร์ การปกครอง เศรษฐกิจ เป็นต้น และมีเจ้าลัทธิทางศาสนาตั้งสำนักอยู่มากมาย ทั้งมีเหล่านักปราชญ์ในสาขาต่างๆ จำนวนมาก

ปัจจันตชนบท ปัจจันตประเทศก็เรียก หมายถึงประเทศที่เป็นอาณาเขตรอบนอกของชมพูทวีป มีชนชาติมิลักขะทำการปกครองบ้านเมือง แต่ยังไม่มีความมั่นคงและความเจริญในด้านต่างๆ เหมือนกับมัธยมประเทศ

การนับถือศาสนา

ประชาชนในชมพูทวีป นับถือศาสนาพราหมณ์เป็นส่วนมาก และถือทิฏฐิมานะ ในเรื่องวรรณะ คือการแบ่งชนชั้นระหว่างหมู่ชนอย่างชัดเจน โดยมีความเห็นที่แตกต่างกันไปตามลัทธิความเชื่อในสมัยนั้น สรุปความเชื่อออกเป็น ๒ คือ

๑. จำพวกที่เห็นว่า ตายแล้วเกิด (สัสสตทิฏฐิ) และยังมีความเชื่อความเห็นที่แยกย่อยไปอีก ๒ คือ (๑) เห็นว่าเมื่อเกิดเป็นอะไรก็เป็นอยู่อย่างนั้น ไม่จุติแปรผันไปเป็นอย่างอื่น เช่น ชาตินี้เกิดเป็นมนุษย์ ชาติหน้าก็จะได้กำเนิดเป็นมนุษย์อีก (๒) เห็นว่าเกิดแล้ว ก็จักต้องแปรผันต่อไป เช่น ชาตินี้เป็นมนุษย์แล้ว ชาติหน้าอาจไปเกิดเป็นอย่างอื่นก็ได้ มีสัตว์ดิรัจฉาน เป็นต้น

๒. จำพวกที่เห็นว่า ตายแล้วสูญ (อุจเฉททิฏฐิ) ซึ่งมีความเชื่อความเห็นที่แยกย่อยออกไปอีก ๒ คือ (๑) เห็นว่าตายแล้วสูญโดยประการทั้งปวง (๒) เห็นว่าตายแล้วสูญในบางสิ่งบางอย่างเท่านั้น

การตั้งศากยวงศ์และโกลิยวงศ์

ชมพูทวีปในอดีตกาล ปกครองโดยระบบกษัตริย์ มีพระเจ้าแผ่นดินทำการปกครองบ้านเมืองสืบมาโดยลำดับ โดยมีพระเจ้าสมมติเทวราชเป็นองค์ปฐมกษัตริย์ปกครองชมพูทวีปเรื่อยมา จนลุถึงสมัยโอกกากวงศ์ทั้ง ๓ พระองค์ มีพระเจ้าปฐมโอกกากราช พระเจ้าทุติยโอกกากราชเสวยราชสมบัติปกครองประเทศสืบต่อมา กระทั่งถึงสมัยพระเจ้าตติยโอกกากราช

พระเจ้าตติยโอกกากราช มีพระมเหสี ๕ พระองค์ มีพระราชโอรส ๔ พระองค์ และพระราชธิดา ๕ พระองค์ ที่ประสูติจากพระอัครมเหสี รวมเป็น ๙ พระองค์ เมื่อพระอัครมเหสีทิวงคตแล้ว พระเจ้าตติยโอกกากราช จึงทรงอภิเษกสมรสใหม่และมีพระโอรส ๑ พระองค์ มีพระนามว่า ชันตุ เมื่อพระเจ้าตติยโอกกากราชได้ทอดพระเนตรพระกุมารแล้ว ทรงมีพระราชหทัยโสมนัสยิ่ง จึงประทานพรแก่พระมเหสีว่า ถ้าหากประสงค์สิ่งอันใดก็จะประทานให้ตามที่พระนางปรารถนา พระมเหสีจึงทูลขอราชสมบัติให้แก่พระโอรสชันตุ พระเจ้าตติยโอกกากราชก็โปรดประทานให้ตามที่พระมเหสีทูลขอ ด้วยทรงมานะว่ากษัตริย์ตรัสแล้วย่อมไม่คืนคำเพราะจะเป็นการเสียสัตย์

ในกาลต่อมา พระเจ้าตติยโอกกากราช โปรดให้พระราชโอรสและพระราชธิดาทั้ง ๙ พระองค์ ออกไปสร้างเมืองแห่งใหม่ ทั้ง ๙ พระองค์ จึงไปสร้างนครแห่งใหม่ ณ อาณาเขตพื้นที่ซึ่งมีความอุดมสมบูรณ์มีหมู่ไม้สักกะหรือสัสากะจำนวนมาก เป็นสถานที่อันอยู่ใกล้ภูเขา

หิมพานต์และใกล้ที่พำนักอาศัยของกบิลดาบสในป่าหิมพานต์ ชนบทแห่งใหม่จึงมีชื่อว่า **สักกชนบท** และเรียกชื่อนครนี้ว่า **กบิลพัสดุ์** ตามชื่อของท่านกบิลดาบส

เมื่อการสร้างพระนครเสร็จแล้ว กษัตริย์ราชวงศ์นี้ทั้งหมดยกเว้นพระเชฏฐภคินี (พี่สาวคนโต) ได้ทำการอภิเษกสมรสกันเองระหว่างพี่น้อง ทั้งนี้ เพื่อพระโอรส หรือพระธิดาที่ประสูติมาจะได้สมบูรณ์ด้วยขัตติยชาติแห่งโอกกากราชวงศ์

พระเจ้าโอกกากราช ทรงทราบเหตุการณ์มาโดยตลอด และทรงเห็นถึงความวิริยะอุตสาหะของพระราชโอรส และพระราชธิดาทั้ง ๙ พระองค์ ที่สามารถสร้างนครแห่งใหม่ขึ้นและทำการปกครองบ้านเมืองให้มั่นคงมาได้ด้วยดีเช่นนั้น จึงทรงโปรดสถาปนาวงศ์กษัตริย์นี้ว่า **ศากยวงศ์** ส่วนพระเชฏฐภคินี (พี่สาวใหญ่ที่ไม่ได้สมรสกันระหว่างพี่น้อง) ต่อมาพระนางก็ได้อภิเษกสมรสกับพระเจ้ากรุงเทวทหะ และได้สถาปนาราชวงศ์ขึ้นใหม่ว่า **โกลิยวงศ์** หรือ **ราชวงศ์โกลิยะ** จึงปรากฏว่า กษัตริย์แห่งศากยวงศ์และโกลิยวงศ์มีความผูกพันเกี่ยวดองกันในราชวงศ์ทั้งสอง และทรงดำเนินการปกครองประเทศสืบต่อมาโดยลำดับ กระทั่งลุถึงรัชสมัยพระเจ้าสิวิราช พระเจ้าสัญชัยและพระเวสสันดร แต่ในครั้งนั้นได้เปลี่ยนชื่อ นครกบิลพัสดุ์ เป็น **เชตุนคร** หรือ **นครเชตุดร** เมื่อพระเวสสันดรโพธิสัตว์ทิวงคตไปบังเกิดเป็นสันดุสิตเทพบุตรในดุสิตเทวโลกแล้ว พระชาลีและพระนางกัณหาผู้เป็นพระโอรสและพระธิดาได้ครองราชสมบัติสืบสันตติวงศ์ต่อมา จนลุถึงรัชสมัยของพระเจ้าชัยเสนะได้เปลี่ยนชื่อ นครเชตุนคร กลับมาเป็นชื่อ **กบิลพัสดุ์** อีกครั้งหนึ่ง พระเจ้าชัยเสนะทรงมี พระราชโอรส พระองค์ ๑ พระนามว่า **สีหหนุ** และพระธิดามีพระนามว่า **ยโสธรา** เมื่อพระเจ้าชัยเสนะสวรรคตแล้ว เจ้าชายสีหหนุได้ครองราชสมบัติ สืบราชสันตติวงศ์กษัตริย์ศากยะต่อมา โดยพระองค์ได้ทรงอภิเษกสมรสกับเจ้าหญิงกาญจนาผู้เป็นพระกนิษฐภคินีของพระเจ้าอัญชนะกษัตริย์โกลิยวงศ์แห่งกรุงเทวทหะมีพระโอรสและพระธิดา รวม ๗ พระองค์ คือ พระโอรส ๕ พระองค์ ปรากฏพระนามตามลำดับว่า **สุทโธทนะ สุกโกทนะ อมิโตทนะ โธโตทนะ** และ **ฆนิโตทนะ** พระธิดา ๒ พระองค์ มีพระนามว่า **ปมิตา** และ **อมิตา**

ฝ่ายพระนางยโสธราผู้เป็นกนิษฐภคินีของพระเจ้าสีหหนุ ทรงได้รับการอภิเษกสมรสเป็นพระมเหสีของพระเจ้าอัญชนะกษัตริย์แห่งโกลิยวงศ์ มีพระโอรส ๒ พระองค์ คือ**สุปปพุทธะ** และ **ทัณฑปาณิ** และพระธิดา ๒ พระองค์ คือ **พระนางสิริมหามายา** และ **พระนางปชาบดีโคตมี**

เจ้าชายสุทโธทนะทรงอภิเษกสมรส

เจ้าชายสุทโธทนะพระราชโอรสองค์ใหญ่ในพระเจ้าสีหหนุแห่งราชวงศ์ศากยะ ทรงอภิเษกสมรสกับเจ้าหญิงสิริมหามายาพระราชธิดาในพระเจ้าอัญชนะแห่งโกลิยวงศ์ เมื่อพระเจ้าสีหหนุเสด็จสวรรคต เจ้าชายสุทโธทนะจึงได้เสด็จขึ้นครองราชสมบัติดำรงราชวงศ์กษัตริย์ศากยะเป็นพระเจ้าสุทโธทนะปกครองเมืองกบิลพัสดุ์สืบต่อมา เมื่อพระนางสิริมายาทิวงคตในภายหลังแต่ที่พระนางประสูติพระโอรส คือ เจ้าชายสิทธัตถะได้ ๗ วัน ในกาลต่อมาพระเจ้าสุทโธทนะทรงตั้งพระนางปชาบดีผู้เป็นพระกนิษฐภคินี (น้องสาว) ของพระนางสิริมหามายาเป็นพระอัครมเหสี

โดยเหตุที่เจ้าชายสุทโธทนะกับเจ้าหญิงสิริมหามายา เป็นบุคคลสำคัญในฐานะที่ทั้งสองพระองค์ทรงเป็นพระบิดาและพระมารดาของพระพุทธเจ้า มีเกร็ดสาระที่ควรรู้เกี่ยวกับการอภิเษกสมรสมาแสดงไว้โดยย่อ ดังนี้

เมื่อพระเจ้าสุทโธทนะ ทรงเจริญวัยได้ ๑๖ พรรษา พระเจ้าสีหหนุ มีพระประสงค์จะราชาภิเษกพระราชโอรสองค์ใหญ่นี้ให้ครองราชสมบัติ และมีพระประสงค์จะได้ขัตติยนารีผู้สมบูรณ์ด้วยรูปสมบัติ และคุณสมบัติมาเป็นพระมเหสีของพระราชโอรส จึงมีรับสั่งให้พราหมณ์ ๘ คน ไปเที่ยวแสวงหาขัตติยนารีตามที่ทรงประสงค์ พราหมณ์ทั้ง ๘ คน ไปแสวงหาขัตติยนารีที่มีคุณสมบัติเช่นนั้นตลอดทั่วชมพูทวีปในหลายพระนคร จนกระทั่งได้มาพบเจ้าหญิงสิริมหามายา ผู้เป็นพระธิดาของพระเจ้าอัญชนะกษัตริย์โกลิยวงศ์แห่งกรุงเทวทหะ เจ้าหญิงสิริมหามายาทรงเจริญวัยได้ ๑๖ พรรษา มีพระรูปโฉมสวยงามต้องด้วยลักษณะแห่งเบญจกัลยาณี คือ มีความงามครบ ๕ ประการ อันได้แก่ (๑) ผมงาม (๒) ผิวงาม (๓) ริมฝีปากงาม (๔) ฟันงาม (๕) วัยงาม (งามสมวัย) พราหมณ์ทั้ง ๘ มีความเห็นร่วมกันว่า ขัตติยนารีผู้นี้สมควรที่จะเป็นพระอัครมเหสีเจ้าชายสุทโธทนะโดยแท้ จึงได้นำความกราบทูลพระเจ้าสีหหนุให้ทรงทราบ

พระเจ้าสีหหนุ ทรงมีพระราชหฤทัยโสมนัสโปรดให้แต่งราชทูตนำพระราชสาส์นและเครื่องราชบรรณาการไปทูลสู่ขอเจ้าหญิงสิริมหามายา เพื่ออภิเษกสมรสเป็นพระอัครมเหสีของเจ้าชายสุทโธทนะ ฝ่ายพระเจ้าอัญชนะผู้เป็นพระราชบิดาของนางสิริมหามายาก็ทรงตกลงตามพระราชประสงค์ของพระเจ้าสีหหนุ กษัตริย์ทั้งสองเมืองจึงได้จัดพระราชพิธีอภิเษกสมรสเจ้าชายสุทโธทนะกับเจ้าหญิงสิริมหามายาเป็นการเอิกเกริกมโหฬารยิ่ง ณ มหามงคลมณฑปที่ทรงสร้างขึ้นบริเวณอโสกอุทยาน ป่าลุมพินีวัน อันอยู่ในเขตแดนกึ่งกลางระหว่างกรุงกบิลพัสดุ์กับกรุงเทวทหะติดต่อกัน

เจ้าชายสุทโธทนะและเจ้าหญิงสิริมหามายา ประทับ ณ จันทปราสาท กรุงกบิลพัสดุ์ ทรง

ปฏิบัติอุปัฏฐากพระชนกและพระชนนี โดยทั้งสองพระองค์ได้ทรงเบญจศีลและทศพิธราชธรรมตามโบราณราชประเพณีทุกประการ เมื่อพระเจ้าสีหหนุเสด็จสวรรคตแล้ว เจ้าชายสุทโธทนะก็ครองราชสมบัติเป็นกษัตริย์แห่งนครกบิลพัสดุ์สืบราชวงศ์ศากยะต่อมา

พระโพธิสัตว์จุติลงสู่พระครรภ์ของพระมารดา

ในกาลสมัยนับย้อนหลังจากภัทรกัปนี้ไป ๔ อสงไขยกับอีก ๑ แสนกัป พระโพธิสัตว์บังเกิดเป็นสุเมธดาบส ได้พบพระพุทธเจ้าพระนามว่า ทีปังกร จึงได้ทำความปรารถนาพระสัพพัญญุตญาณเฉพาะพระพักตร์ของพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น และเมื่อได้รับพยากรณ์จึงบำเพ็ญเบญจมหาบริจาค คือ การบริจาคทานอันยิ่งใหญ่ ๕ อย่าง ประกอบด้วย

๑. บริจาคทรัพย์เป็นทาน
๒. บริจาคอวัยวะเป็นทาน
๓. บริจาคบุตรเป็นทาน
๔. บริจาคภรรยาเป็นทาน
๕. บริจาคชีวิตเป็นทาน

และบำเพ็ญบารมี ๓๐ ทัศ (บารมี-คุณความดีที่ได้บำเพ็ญมา ๓๐ ประการ) คือ ทศบารมี ๑๐ ทศอุปบารมี ๑๐ และทศปรมัตถบารมี ๑๐ ประกอบด้วย (๑) **ทาน** การเสียสละบริจาคสิ่งของเป็นทาน (๒) **ศีล** การรักษากาย วาจา ให้เรียบร้อย (๓) **เนกขัมมะ** การปลีกตัวปลีกใจออกจากกาม (๔) **ปัญญา** ความรอบรู้ (๕) **วิริยะ** ความเพียร (๖) **ขันติ** ความอดทน (๗) **สัจจะ** ความมีสัตย์ (๘) **อธิษฐาน** ความตั้งใจมั่นในการทำความดี (๙) **เมตตา** ความปรารถนาดี (๑๐) **อุเบกขา** ความวางใจเป็นกลาง

ในแต่ละองค์ธรรมนี้จัดตามขั้นของการบำเพ็ญเป็น ๓ ขั้น คือ เมื่อบำเพ็ญธรรมดาเป็นขั้นพื้นฐานเรียกว่า ทศบารมี ๑๐ เมื่อบำเพ็ญยิ่งขึ้นเป็นขั้นกลางเรียกว่า ทศอุปบารมี ๑๐ และเมื่อปฏิบัติอย่างอุกฤษเป็นสูงสุดของบารมีนั้นๆ เช่น ทานบารมีซึ่งสามารถสละได้แม้กระทั่งบุตรและภรรยา เรียกว่า ทศปรมัตถบารมี ๑๐

พระโพธิสัตว์ ทรงบำเพ็ญบารมี ๑๐ แต่ละบารมีเป็นขั้นปรมัตถบารมี กล่าวคือ **ทานบารมี** เมื่อครั้งเสวยพระชาติ (เกิด) เป็นพระเวสสันดรโพธิสัตว์ ศีลบารมี เมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นภูริทัตตโพธิสัตว์ **เนกขัมมบารมี** เมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นเตมีย์โพธิสัตว์ **ปัญญาบารมี** เมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นมโหสธโพธิสัตว์ **วิริยบารมี** เมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นมหาชนกโพธิสัตว์ **ขันติบารมี** เมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นจันทกุมารโพธิสัตว์ **สัจจบารมี** เมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็น

วิธุรโพธิสัตว์ **อธิษฐานบารมี** เมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นเนมิราชโพธิสัตว์ **เมตตาบารมี** เมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นสุวรรณสามโพธิสัตว์ และ**อุเบกขาบารมี** เมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นมหานารทพรหมโพธิสัตว์

โดยทรงบำเพ็ญสมติงสบารมีทั้ง ๓๐ ให้บริบูรณ์ในพระชาติสุดท้ายที่ทรงเกิดเป็นพระเวสสันดร ครั้นทิวงคตก็ไปอุบัติเป็นสันดุสิตเทวราช เสวยทิพย์สมบัติอยู่ในดุสิตเทวโลก ต่อมาเมื่อบารมีแก่กล้าสามารถที่จะบรรลุพระโพธิญาณได้ จึงรับคำอาราธนาของเหล่าเทพยดาจุติลงสู่พระครรภ์ของพระมารดา ก็แลในกาลก่อนที่พระพุทธเจ้าจะอุบัติขึ้นในโลก พวกพรหมทั้งหลายในชั้นสุทธาวาสทั้ง ๕ คือ อวหา อตัปปา สุทัสสา สุทัสสี และอกนิฏฐา ได้เที่ยวป่าวประกาศไปทั่วหมื่นโลกธาตุอันเป็นธาตุแห่งพุทธโกลาหลว่า ต่อนี้ไปอีกแสนปี พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจะบังเกิดขึ้นในโลก ถ้าผู้ใดปรารถนาจะพบพระพุทธเจ้า จงถือปฏิบัติบำเพ็ญทานรักษาศีลเจริญภาวนาและจงหมั่นทำกุศลกรรมต่างๆ อยู่เป็นนิตย์เถิด

ปัญจโกลาหล

โกลาหล หมายถึง ความเอิกเกริกอลหม่านในหมื่นโลกธาตุ อันเกิดจากความสงสัยโดยเหล่าพรหมในหมื่นโลกธาตุเที่ยวป่าวประกาศ เรียกว่า ปัญจโกลาหล ๕ คือ

๑. **พุทธโกลาหล** เกิดขึ้นก่อนพระพุทธเจ้าอุบัติ ๑ แสนปี
๒. **กัปปโกลาหล** เกิดขึ้นก่อนกัปจะพินาศ ๑ หมื่นปี
๓. **จักกวัตติโกลาหล** เกิดขึ้นก่อนพระเจ้าจักรพรรดิอุบัติ ๑๐๐ ปี
๔. **มังคลโกลาหล** เกิดขึ้นก่อนพระพุทธองค์จะแสดงมงคล ๑๒ ปี
๕. **โมเนยยโกลาหล** เกิดขึ้นก่อนที่จะมีคนทูลถามถึงโมไนยปฏิบัติ ๗ ปี

ปัญจบุพพนิมิต

เมื่อกาลหนึ่งแสนปีล่วงไปแล้ว ปัญจบุพพนิมิต สิ่งที่เป็นเครื่องหมายบอกให้ทราบก่อนว่าจะต้องจุติจากเทวโลกแน่นอนได้ปรากฏแก่สันดุสิตเทวราช มี ๕ ประการ คือ

๑. ทิพยบุปผาที่ประดับพระวรกายเหี่ยวแห้ง
๒. ทิพยภูษาเครื่องทรงเศร้าหมอง
๓. พระเสโทไหลออกจากช่องพระกัจฉะ (รักแร้)
๔. พระสรีรกายมีอาการปรากฏชรา
๕. พระทัยกระสับกระส่ายเป็นทุกข์เบื่อหน่ายเทวโลก

การที่ปัญจบุพพนิมิตปรากฏแก่พระสันดุสิตเทวราชเช่นนี้ ย่อมเป็นเหตุให้เหล่าเทพยดาในโลกธาตุทั้งสิ้นทราบว่า สันดุสิตเทพบุตรนี้ คือ พระสัพพัญญูโพธิสัตว์เป็นแน่แท้ จึงพร้อมกันทูลอาราธนาเพื่อให้พระองค์จุติลงไปบังเกิดในมนุษย์โลก

ปัญจมหาวิโลกนะ

ในก่อนที่พระโพธิสัตว์จะรับคำอาราธนาเพื่อมาอุบัติในมนุษยโลกนั้น ได้พิจารณาดูปัญจมหาวิโลกนะ คือ การตรวจดูความเหมาะสมอันยิ่งใหญ่ ๕ ประการ ซึ่งพระโพธิสัตว์พิจารณาดูความเหมาะสมในด้านต่างๆ ก่อนที่จะตัดสินพระทัยให้ปฏิญาณรับคำอาราธนาของเหล่าเทพยดาในการที่จะจุติจากเทวโลกไปเกิดในมนุษยโลก ประกอบด้วย

๑. **กาล** กาลที่จะเสด็จอุบัติ ข้อพิจารณาดูความเหมาะสมเกี่ยวกับอายุกาลของมนุษย์ที่ต้องมีอายุอยู่ระหว่าง ๑๐๐ ปี ถึง ๑ แสนปี

๒. **ทวีป** ทวีปที่ควรจะเสด็จอุบัติ ข้อพิจารณาดูทวีปคือแผ่นดินอันเป็นที่อาศัยอยู่ของมนุษย์ มี ๔ ทวีป พระพุทธเจ้าจะอุบัติขึ้นเฉพาะในชมพูทวีปเท่านั้น

๓. **ประเทศ** ประเทศที่ควรจะเสด็จอุบัติ ข้อพิจารณาความเหมาะสมเกี่ยวกับประเทศคือชาติภูมิหรือดินแดนที่จะเสด็จอุบัติ พระพุทธเจ้าจะอุบัติขึ้นเฉพาะในมัชฌิมประเทศเท่านั้น

๔. **สกุล** สกุลที่ควรจะเสด็จอุบัติ ข้อพิจารณาดูสกุลหรือพระชาติวงศ์ที่จะอุบัติพระพุทธเจ้าจะอุบัติในสกุลกษัตริย์หรือพราหมณ์ตามกาลที่ชาวโลกยกย่องว่าสูงสุด

๕. **มารดา** พระมารดาที่ควรจะเข้าถือปฏิสนธิในพระครรภ์ คือ พิจารณาดูสตรีที่มีความเหมาะสมจะเป็นพระมารดาโดยต้องเป็นสตรีที่ไม่โลเลในบุรุษ รักษาเบญจศีลเป็นนิตย์และบำเพ็ญบารมีมาถึงแสนกัป

พระโพธิสัตว์ครั้นทรงพิจารณาเห็นความบริบูรณ์แห่งปัญจมหาวิโลกนะจึงทรงรับคำอาราธนาของเทพยดาและท้าวมหาพรหม เสด็จจุติจากทิพยสถานลงไปถือปฏิสนธิ ในพระครรภ์ของพระนางสิริมหามายาพระอัครมเหสีของพระเจ้าสุทโธทนะผู้ครองเมืองกบิลพัสดุ์ แคว้นสักกะในวันเพ็ญเดือน ๘ ปีระกา ก่อนพุทธศักราช ๘๐ ปี

พระนางสิริมหามายาทรงสุบินนิมิต

ในครั้งนั้น นครกบิลพัสดุ์มีงานนักขัตฤกษ์ ประชาชนต่างพากันเล่นนักขัตฤกษ์ สนุกสนานรื่นเริงไปทั่วพระนคร เมื่องานนักขัตฤกษ์ดำเนินมาถึง ๗ วัน ประจวบกับเป็นวันอาสาฬหปุรณมี คือวันเพ็ญเดือน ๘ พระนางสิริมหามายาทรงสุคนธวิเลปนะลูบไล้ด้วยของหอม ทรงเล่นนักขัตฤกษ์และโสรจสรงน้ำหอม ๑๑ กระออม และบริจาคมหาทานด้วยทรัพย์ ๔ แสนกหาปณะ เสวยโภชนาหารอันประณีต จากนั้น จึงทรงอธิษฐานสมาทานอุโบสถศีล แล้วเสด็จเข้าสู่ห้องบรรทมอันเป็นมงคลสิริไสยาสน์เหนือพระแท่นเข้าสู่นิทรารมณ์

ในราตรียามสุดท้าย พระนางทรงสุบินว่า "ท้าวมหาราชทั้ง ๔ มายกพระนางไปพร้อมทั้งพระแท่นบรรทมนำไปสู่ป่าหิมพานต์ วางไว้บนแผ่นมโนศิลาภายใต้ต้นรังโดยมีนางเทพธิดาทูลเชิญไปสรงสนานในสระอโนดาต ชำระวรกายให้หมดจดผุดผ่องแล้วฉลองพระองค์ด้วยทิพยภูษา ทรงลูบไล้ด้วยของหอมประดับด้วยบุปผชาติอันเป็นทิพย์แล้ว เทพธิดาก็เชิญเสด็จขึ้นบรรทม ณ กนกวิมานบนยอดหิรัญคีรีที่ไม่ไกลจากสุวรรณคีรี ขณะนั้น พญาเศวตกุญชรเชือกหนึ่งชูงวงถือดอกบัวขาวมีกลิ่นหอมเข้ามาภายในกนกวิมาน และได้ทำประทักษิณพระนาง ๓ รอบ แสดงอาการประหนึ่งว่าจะเข้าไปสู่พระอุทรเบื้องขวาของพระนาง"

ครั้นพระนางสิริมหามายาทรงตื่นจากบรรทม ในขณะเดียวกันนั้นหมื่นโลกธาตุทั้งสิ้นก็เกิดกัมปนาทหวั่นไหวเป็นเหตุน่าอัศจรรย์ยิ่ง ซึ่งเป็นบุพพนิมิตในการที่พระโพธิสัตว์เสด็จปฏิสนธิในพระครรภ์ของพระมารดา

พระเจ้าสุทโธทนะ ทรงโปรดให้พราหมณ์ปาโมกข์ทำนายพระสุบิน พราหมณาจารย์กราบทูลพยากรณ์ว่า พระโอรสในพระครรภ์ของพระราชเทวีจะเป็นอัครบุรุษผู้เลิศและมีอานุภาพมาก ถ้าสถิตอยู่ในฆราวาสวิสัย จักได้เป็นพระจักรพรรดิมหาราช ถ้าเสด็จออกบรรพชาจักได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นพระศาสดาเอกในโลก

พระโพธิสัตว์ประสูติ

จำเนียรกาลต่อมา พระนางสิริมหามายาทรงพระครรภ์ถ้วนทศมาส มีพระประสงค์จะเสด็จไปยังกรุงเทวทหะซึ่งเป็นนครชาติภูมิของพระองค์ ก็แลในวันนั้นเป็นวันวิสาขปุรณมี เวลาเช้าพระนางสิริมหามายาประทับพระเสลี่ยงทองเสด็จไปพร้อมด้วยข้าราชบริพารออกจากพระนครดำเนินไปจนลุถึงลุมพินีวันสถาน ซึ่งตั้งอยู่ระหว่างกรุงกบิลพัสดุ์และกรุงเทวทหะติดต่อกัน อันว่าลุมพินีวันนั้นเป็นรมณียสถานที่บริบูรณ์ด้วยรุกขชาตินานาชนิด มีทั้งบุปผชาติ

หลายสายพันธุ์ พระนางสิริมหามายาเสด็จประพาสอุทยาน ดำเนินไปที่ต้นรัง (สาละ) ทรงเอื้อมไปจับกิ่งรังแต่พอพระหัตถ์ถึงกิ่งรังเท่านั้นก็บังเกิดลมกัมมชวาตประชวรพระครรภ์ ข้าราชบริพารต่างรีบจัดผูกม่านแวดวงภายใต้ต้นรัง พระนางประทับยืนหันพระปฤษฎางค์อิงกับต้นรัง พระหัตถ์ขวาเหนี่ยวกิ่งรัง โดยผินพระพักตร์ไปทางทิศบูรพา และประสูติพระโอรส

พระโพธิสัตว์พอประสูติแล้วทอดพระเนตรไปในทิศทั้ง ๑๐ แต่ไม่ปรากฏผู้ใดจะเสมอเหมือนพระองค์จึงหันพระพักตร์สู่ทิศอุดรดำเนินไปได้ ๗ ก้าว ทรงเปล่งพระสุรเสียงอันไพเราะประดุจเสียงของท้าวมหาพรหม (มีลักษณะ ๘ ประการ คือแจ่มใส ๑ ชัดถ้อยชัดคำ ๑ หวานกล่อมใจ ๑ เสนาะโสต ๑ หยดย้อย ๑ ไม่เครือไม่แหบพร่า ๑ ซึ้ง ๑ กังวาน ๑) ซึ่งเรียกว่า อาสภิวาจา ว่า "เราเป็นผู้เลิศในโลก เราเป็นผู้ประเสริฐสุดในโลก เราเป็นผู้เจริญที่สุดในโลก ชาตินี้เป็นชาติสุดท้ายภพใหม่ไม่มีอีกแล้ว"

ในกาลนั้น ทั้งหมื่นโลกธาตุก็ปรากฏหวั่นไหวเกิดโอภาสแสงสว่างไปทั่วสากลโลกทั้งปวง สำหรับการเปล่งอาสภิวาจาของพระโพธิสัตว์พอประสูติจากพระครรภ์ของพระมารดา สามารถเปล่งวาจาสีหนาท (องอาจดุจราชสีห์) หรืออาสภิวาจาได้ มี ๓ พระชาติ คือ

๑. พระชาติที่เป็นพระมโหสถโพธิสัตว์
๒. พระชาติที่เป็นพระเวสสันดรโพธิสัตว์
๓. พระชาติสุดท้ายที่เป็นพระสิทธัตถะที่ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า

สหชาติ ๗

ในวันที่พระโพธิสัตว์ประสูติ มีบุคคล สัตว์และสิ่งของที่บังเกิดในวันเดียวกันนั้น เรียกว่า สหชาติ ประกอบด้วย

๑. พระนางพิมพา (ยโสธรา) ผู้เป็นพระมารดาของพระราหุลกุมาร
๒. พระอานนท์ ผู้เป็นพุทธอุปัฏฐาก
๓. กาฬุทายี อำมาตย์ผู้ไปกราบทูลให้เสด็จกลับกรุงกบิลพัสดุ์
๔. ฉันนะ อำมาตย์ผู้ตามเสด็จในวันที่เสด็จออกบรรพชา
๕. ม้ากัณฐกะ ม้าที่ทรงในวันเสด็จออกบรรพชา
๖. ต้นอัสสัตถพฤกษ์หรือศรีมหาโพธิ์ ต้นไม้เป็นที่ประทับนั่งตรัสรู้อริยสัจ
๗. ขุมทรัพย์ทั้ง ๔ ทิศ คือ สังขะ เอละ อุปปละ และปุณฑริกะ

อสิตดาบสเข้าเฝ้า

เมื่อพระราชกุมารประสูติได้ ๓ วัน กาฬเทวิลดาบสหรืออสิตดาบส ผู้ได้สมาบัติ ๘ (รูปฌาน ๔ และอรูปฌาน ๔) ซึ่งมีความสนิทกับราชสกุลศากยะมาช้านาน ได้เข้าเฝ้าเยี่ยมพระราชกุมาร พระเจ้าสุทโธทนะโปรดให้เชิญพระโอรสมาเพื่อจะอภิวาทท่านอสิตดาบส แต่ขณะนั้นพระบาททั้ง ๒ ของพระราชกุมารกลับไปปรากฏอยู่เหนือศีรษะของท่านดาบสซึ่งเป็นเหตุอัศจรรย์ยิ่ง อสิตดาบสสะดุ้งตกใจจึงกระทำอภิวาทที่พระบาทพระราชกุมาร แม้พระเจ้าสุทโธทนะมหาราชก็ทรงยกพระหัตถ์ขึ้นอภิวันทนาด้วยสำคัญในพระโอรสว่าเป็นประดุจท้าวมหาพรหม

กาฬเทวิลดาบส เมื่อพิจารณาเห็นพระลักษณะแห่งพระโพธิสัตว์อันบริบูรณ์ไปด้วยมหาปุริสลักษณะ ๓๒ ประการ ก็รู้แน่ชัดว่า พระราชกุมารองค์นี้ จักได้ตรัสรู้เป็นสัพพัญญูพุทธเจ้าอย่างแน่แท้ จึงกราบทูลพระเจ้าสุทโธทนะให้ทรงทราบ แล้วทูลลากลับไปยังสำนักของตน พลางดำริว่า “อาตมา คงไม่มีชีวิตอยู่ทันพอจะได้เห็นพระราชกุมารได้ตรัสรู้เป็นพระสัพพัญญูเจ้าแต่นาลกะผู้เป็นหลานของเราจะได้ทันเห็น” กาฬเทวิลดาบสไปยังบ้านน้องสาวของตน และบอกความแก่นาลกะผู้เป็นหลาน โดยแนะนำให้หลานออกบวชอยู่รอพระราชกุมารจะเสด็จออกบรรพชาในโอกาสข้างหน้า ฝ่ายนาลกมาณะผู้ได้บำเพ็ญกุศลบารมีให้บริบูรณ์มาสมควรแล้ว เมื่อสดับข่าวอันเป็นมงคลก็เกิดความเบิกบานใจและเชื่อคำของท่านดาบสผู้เป็นลุง ในกาลต่อมาจึงได้ถือเพศเป็นบรรพชิต โดยตั้งจิตอธิษฐานว่า “ท่านผู้ใดเป็นอุดมบุคคลในโลก ข้าพเจ้าจะขอบรรพชาเฉพาะสำนักของท่านผู้นั้น” จากนั้น จึงบ่ายหน้าไปทางทิศอันเป็นที่สถิตแห่งพระสิทธัตถะนมัสการด้วยเบญจางคประดิษฐ์ แล้วออกจากเคหสถานไปบำเพ็ญธรรมอยู่ที่ป่าหิมพานต์

ทำนายพระลักษณะและขนานพระนาม

พระราชกุมารประสูติได้ ๕ วัน พระเจ้าสุทโธทนะมหาราช โปรดให้จัดพิธีโสรจสรงและขนานพระนามตามขัตติยราชประเพณี พระองค์โปรดให้เชิญพราหมณาจารย์ ๑๐๘ คน ผู้สำเร็จไตรเพท (ฤคเวท ๑ สามเวท ๑ ยชุรเวท ๑) มาฉันโภชนาหารในพระราชนิเวศน์ แล้วคัดเลือกพราหมณ์ผู้มีความเชี่ยวชาญในการทำนายพระลักษณะ ๘ คน พราหมณ์ผู้ได้ทำหน้าที่ทำนายพระลักษณะของพระราชกุมาร มีรายนาม ดังนี้

๑. รามพราหมณ์	๒. ลักษณะพราหมณ์
๓. ยัญญพราหมณ์	๔. ธุชพราหมณ์

๕. โภชนพราหมณ์ ๖. สุทัตตพราหมณ์

๗. สุยามพราหมณ์ ๘. โกณฑัญญพราหมณ์

พราหมณ์ทั้ง ๘ พิจารณามหาปุริสลักษณะ ๓๒ ประการ กับทั้งพระอนุพยัญชนะ ๘๐ ประการ ของพระราชกุมารอย่างครบถ้วนแล้ว พราหมณาจารย์ ๗ คน ยกนิ้วมือขึ้น ๒ นิ้ว และกราบทูลพยากรณ์ว่าพระราชกุมารองค์นี้ มีบุญญาธิการที่ได้บำเพ็ญมาบริบูรณ์แล้ว จักมีคติเป็น ๒ คือ ถ้าดำรงอยู่ในเพศฆราวาสจักได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิมหาราช ถ้าเสด็จออกบรรพชาจักได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

ฝ่ายโกณฑัญญพราหมณ์ผู้มีอายุน้อยกว่าพราหมณ์ทั้ง ๘ คน เมื่อพิจารณาถี่ถ้วนแล้ว ยกนิ้วมือขึ้นเพียงนิ้วเดียว กราบทูลทำนายพระลักษณะว่า “พระราชกุมารองค์นี้ จักสถิตอยู่ในฆราวาสวิสัยหามิได้ จะเสด็จออกบรรพชาและได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นพระศาสดาเอกของโลกอย่างแน่แท้”

หลังจากเสร็จพิธีทำนายพระลักษณะแล้วพราหมณ์ทั้ง ๘ คน ได้พร้อมใจกันถวายพระนามพระราชกุมารว่า **สิทธัตถะ** แปลว่าผู้มีความต้องการสำเร็จ หรือผู้สำเร็จประโยชน์ตามต้องการ แต่ประชาชนนิยมเรียกตามโคตรว่า พระโคตมะหรือพระโคดม

ในคัมภีร์อรรถกถากล่าวว่า พระเจ้าสุทโธทนะ ทรงตั้งพระนามของพระราชโอรสไว้ ๒ คือ สิทธัตถะและอังคีรสะหรืออังคีรส (ผู้มีพระรัศมีโอภาสจากพระสรีระ) ทรงเสนอให้พราหมณ์ทั้ง ๑๐๘ คน เลือกขนานพระนามใดพระนามหนึ่ง แต่ในที่สุดก็เลือกพระนามว่า สิทธัตถะ อันเป็นพระนามที่รู้กันโดยทั่วไป ส่วนพระนามว่า อังคีรส ก็มีปรากฏใช้แทนพระองค์ในพระไตรปิฎกหลายแห่ง

พระนางสิริมหามายาทิวงคต

เมื่อพระราชกุมารประสูติได้ ๗ วัน พระนางสิริมหามายาเสด็จทิวงคตไปอุบัติเป็นเทวดาในดุสิตเทวโลก ตามคติธรรมดาแห่งสตรีผู้เป็นพระมารดาพระโพธิสัตว์ในชาติสุดท้าย เพื่อไม่ให้สัตว์อื่นมาร่วมครรภ์พระมารดาเดียวกัน พระเจ้าสุทโธทนะ จึงทรงมอบภาระการอภิบาลดูแลพระสิทธัตถะแก่พระนางปชาบดีผู้เป็นพระมาตุจฉา (น้า) ซึ่งเป็นพระกนิษฐภคินีของพระนางสิริมหามายา ต่อมาพระองค์จึงทรงสถาปนาพระนางปชาบดีเป็นพระอัครมเหสี พระนางปชาบดีโคตมีถึงแม้พระนางจะมีพระโอรสและพระธิดา คือนันทกุมารและรูปนันทา แต่ก็ไม่ได้ทรงอภิบาลพระโอรสและพระธิดาทั้งสองนั้นให้ยิ่งไปกว่าเจ้าชายสิทธัตถะแต่ประการใดเลย

ทรงบรรลุปฐมฌาน

ครั้งหนึ่ง ในวันประกอบพิธีวัปปมงคล (พิธีแรกนาขวัญ) พระเจ้าสุทโธทนะมหาราชโปรดให้ทำการประดับตกแต่งพระนครให้งดงามเป็นพิเศษ เมื่อถึงกำหนดประกอบพิธีแรกนาขวัญ พระองค์ได้เสด็จไปยังมณฑลพิธีพร้อมด้วยพระราชกุมาร โดยมีเหล่าข้าราชบริพารตามเสด็จจำนวนมาก ในครั้งนั้นโปรดให้พระราชกุมารประทับพักอิริยาบถ ณ ภายใต้ต้นหว้าใหญ่ ส่วนพระองค์เสด็จไปยังบริเวณมณฑลพิธี เพื่อทรงประกอบพิธีแรกนาขวัญด้วยพระองค์เอง พวกเหล่าพี่เลี้ยงนางนมต่างชวนกันไปดูการประกอบพิธีแรกนาขวัญ

พระสิทธัตถะประทับนั่งสมาธิขัดบัลลังก์เจริญอานาปานสติกัมมัฏฐานยังปฐมฌานให้เกิดขึ้น ในเวลานั้นเป็นเวลาบ่าย เงาร่มไม้ก็ชายไปตามตะวันทั้งสิ้น แต่เงาต้นหว้าใหญ่นั้นกลับปรากฏเป็นปริมณฑลตรงอยู่ประดุจเวลาเที่ยงวัน เมื่อพี่เลี้ยงนางนมเห็นปรากฏการณ์เช่นนั้น จึงรีบไปกราบทูลพระเจ้าสุทโธทนะให้ทรงทราบ เมื่อพระองค์ทรงเห็นความมหัศจรรย์เช่นนั้นทรงวันทาไปที่พระสิทธัตถกุมาร พลางเปล่งพระดำรัสว่า “เมื่อประสูติใหม่ ๆ ใคร่จักให้ได้นมัสการท่านอสิตดาบส แต่กลับทำปาฏิหาริย์ขึ้นไปปรากฏบนชฎาของท่านดาบส และตัวเราเองก็ประณตไหว้เป็นครั้งแรก แม้ครั้งนี้ เราก็ทำอัญชลีเป็นคำรบสอง”

เมื่อพระราชกุมารเจริญวัยได้ ๗ พรรษา พระเจ้าสุทโธทนะ โปรดให้ขุดสระโบกขรณี ๓ สระ ภายในพระราชนิเวศน์ เป็นสถานที่สำหรับทรงพักผ่อนสำราญพระอิริยาบถของพระราชกุมาร โดยโปรดให้ปลูกบัวขาบสระหนึ่ง บัวหลวงสระหนึ่ง และบัวขาวสระหนึ่ง

ทรงอภิเษกสมรส

เมื่อพระราชกุมารสิทธัตถะมีพระชนมายุได้ ๑๖ พรรษา พระเจ้าสุทโธทนะมหาราชทรงโปรดให้สร้างปราสาท ๙ ชั้น ๓ หลัง คือ รมยปราสาท สุรมยปราสาท และสุขปราสาท เพื่อเป็นสถานที่สำหรับพระราชกุมารจะได้ประทับสำราญในสามฤดูกาล ในกาลต่อมา พระเจ้าสุทโธทนะจึงทรงโปรดให้จัดพระราชพิธีมงคลอภิเษกสมรสพระราชกุมารสิทธัตถะกับพระนางยโสธราหรือพิมพาผู้เป็นพระราชธิดาของพระเจ้าสุปปพุทธะแห่งกรุงเทวทหะ

เจ้าชายสิทธัตถะและพระนางยโสธราเสวยสุขสมบัติในพระราชนิเวศน์ เสด็จประทับ ณ ปราสาททั้ง ๓ หลัง มีสตรีสาวงามทำการประโคมดนตรีบรรเลงขับกล่อมตลอดกลางวันและกลางคืนประดุจเสวยทิพยสมบัติในเทวโลก

ปริจเฉทที่ ๒
ว่าด้วยการเสด็จออกบรรพชาและตรัสรู้

เทวทูต

เจ้าชายสิทธัตถะเสด็จประทับในกรุงกบิลพัสดุ์ ทรงเกษมสำราญในฆราวาสสมบัติเรื่อยมาจวบจนกระทั่งทรงมีพระชนมายุได้ ๒๙ พรรษา ในกาลสมัยนั้นแล พระองค์เสด็จประพาสพระราชอุทยานด้วยราชรถอันประดับด้วยรัตนะ ๗ ประการ โดยใน ๓ วาระแรก ทรงเห็นเทวทูต คือ คนแก่ คนเจ็บ และคนตาย อันเทพยดาเนรมิตให้ปรากฏระหว่างทางที่พระราชกุมารสิทธัตถะทรงดำเนินไป เป็นเหตุให้ทรงเกิดสังเวชในพระหฤทัยว่า “อาตมา คงไม่สามารถพ้นจากสภาพเช่นนี้ไปได้” จากนั้น จึงเสด็จกลับพระราชนิเวศน์โดยที่ยังมิทันเสด็จถึงพระราชอุทยาน

ในวาระที่ ๔ พระราชกุมารสิทธัตถะทอดพระเนตรสมณะหรือบรรพชิต ทรงดำริว่า “การถือประพฤติตนเป็นสมณเพศ ย่อมเป็นบุญกิริยาอันประเสริฐ ควรที่เราจะถือเอาอุดมเพศเห็นปานนี้” ในวันนั้นเจ้าชายสิทธัตถะทรงดำเนินไปถึงพระราชอุทยาน โดยทรงสำราญในพระราชอุทยานนั้นตลอดทั้งวัน เมื่อเวลาบ่ายคล้อยตะวันเย็นจึงเสด็จกลับยังพระราชนิเวศน์

ราหุลกุมารประสูติ

ในวันหนึ่ง ขณะที่เจ้าชายสิทธัตถะเสด็จประพาสพระราชอุทยานอยู่นั้น พระนางพิมพาได้ประสูติพระโอรส พระเจ้าสุทโธทนะทรงมีพระหฤทัยชื่นชมยิ่ง จึงมีรับสั่งให้ราชบุรุษไปทูลเจ้าชายสิทธัตถะให้ทรงทราบ ราชบุรุษไปกราบทูลว่า พระนางพิมพาประสูติพระโอรสแล้ว เมื่อทรงสดับคำของราชบุรุษแล้ว ทรงเปล่งอุทานว่า “ราหุลํ ชาตํ” และเพราะอาศัยพระดำรัสนี้ พระกุมารผู้เป็นพระโอรส จึงได้รับขนานพระนามว่า ราหุล แปลว่า บ่วง

ทอดพระเนตรพระราหุลกุมาร

เจ้าชายสิทธัตถะ เมื่อทรงเห็นเทวทูตที่เป็นสมณะ ก็ยิ่งยินดีในการบรรพชา โดยไม่ทรงอาลัยในเบญจกามคุณที่น่าใคร่น่าปรารถนาของปุถุชน และไม่ทรงยินดีในการฟ้อนรำ การประโคมขับ

กล่อมของเหล่าสาวงามที่เฝ้าปรนนิบัติบำรุงทั้งในยามทิวาและราตรี โดยเมื่อทรงเห็นอาการวิปริตของเหล่านางบำเรอขณะนอนหลับก็ยิ่งทรงเกิดสังเวชปรากฏเป็นดังอาการเห็นซากศพในป่าช้า ก็แลในบัดนั้น ภพทั้ง ๓ คือ กามภพ รูปภพ อรูปภพ ปรากฏแก่พระองค์เป็นประดุจเรือนที่ถูกไฟไหม้ จึงตรัสสั่งนายฉันนะอำมาตย์ให้จัดเตรียมม้าดีไว้ตัวหนึ่ง

เจ้าชายสิทธัตถะ มีพระประสงค์จะทอดพระเนตรพระราหุลกุมาร จึงเสด็จไปยังห้องบรรทมของพระนางพิมพา แต่ขณะนั้นพระนางบรรทมหลับและทอดพระกายอยู่ด้านเหนือเศียรพระโอรสโดยมิทรงรู้พระองค์เลย พระสิทธัตถราชกุมารจึงประทับยืนที่ประตู ทอดพระเนตรพระกุมาร พลางทรงดำริว่า “ถ้าจะยกพระหัตถ์พระนางพิมพา แล้วอุ้มองค์โอรสขึ้น พระนางก็จะตื่นบรรทม จะเป็นอันตรายต่อบรรพชา อย่ากระนั้นเลย ต่อเมื่อเราได้สำเร็จพระสัพพัญญุตญาณแล้วจึงจะกลับมาทัศนา”

เสด็จออกบรรพชา

วันอาสาฬหปุณณมีเพ็ญเดือน ๘ ในกาลนั้น พระพญาวสวัตดีมาราธิราช เมื่อเห็นเจ้าชายสิทธัตถะกำลังจะเสด็จออกบรรพชา จึงดำริว่า “สิทธัตถะ ปรารถนาจะหนีออกจากวิสัยแห่งเรา จำต้องทำอันตรายต่อบรรพชาให้ได้” จึงร้องห้ามว่า “ดูก่อนกุมาร ท่านอย่าเสด็จออกบรรพชาเลย ในอีก ๗ วัน จักรรัตนะอันเป็นทิพย์จะปรากฏแก่ท่านแล้ว ท่านจะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ” พระราชกุมารตรัสตอบว่า “ท่านจงกลับไปเสียเถิด เราไม่ปรารถนาจักรพรรดิสมบัติ แต่ปรารถนาที่จะยังหมื่นโลกธาตุให้หวั่นไหวในกาลที่ได้พุทธรัตนสมบัติ”

ในกาลสมัยนั้น เจ้าชายสิทธัตถะเสด็จออกจากกรุงกบิลพัสดุ์ โดยผ่านเมืองสาวัตถีและเมืองเวสาลี สิ้นหนทาง ๓๐ โยชน์ ทรงดำเนินไปโดยลำดับจนถึงฝั่งแม่น้ำอโนมานทีซึ่งตั้งอยู่ระหว่างพรมแดนแห่งพระนครทั้ง ๓ เมื่อเวลาใกล้รุ่งจึงเสด็จทรงม้ากัณฐกะข้ามไปยังอีกฝั่งหนึ่ง เสด็จประทับนั่งบนกองทราย แล้วทรงเปลื้องอาภรณ์เครื่องประดับห่อส่งให้นายฉันนะ พร้อมตรัสว่า “เจ้าจงนำเครื่องประดับของเราและม้ากัณฐกะกลับไปยังนครกบิลพัสดุ์เถิด เราจักบรรพชา” หลังจากนั้น ทรงตัดพระเกศโมฬีด้วยพระขรรค์ พระเกศาที่เหลือปรากฏประมาณ ๒ องคุลี ม้วนกลมเป็นทักขิณาวัฏ (เวียนไปทางขวา) และพระเกศาทุกๆ เส้นทั่วพระอุตตมังคศิโรตม์ (พระเศียร) ตั้งอยู่ตราบเท่าปรินิพพาน พระองค์ทรงจับพระโมฬีนั้น โยนขึ้นไปในอากาศ ทรงอธิษฐานว่า “ถ้าเราจักได้ตรัสรู้พระสัมมาสัมโพธิญาณ ขอจุฬาโมฬีนี้จงลอยอยู่ในอากาศอย่าได้ตกลงมาเลย” ปรากฏว่า จุฬาโมฬีและผ้าโพกพระเศียรได้ลอยอยู่ในอากาศก็แลในกาลนั้น สมเด็จจอมรินทราธิราช (ท้าวสักกะ) ได้นำผอบแก้วมารองรับและอัญเชิญไปบรรจุไว้ในพระจุฬามณี

เจดีย์ ณ ดาวดึงสเทวโลก

ฆฏิการพรหม ผู้เคยเป็นสหายของพระสิทธัตถะเมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นพระโชติปาลมาณพในสมัยแห่งพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้าได้นำเครื่องอัฐบริขารมาถวาย พระองค์ทรงครองผ้ากาสาวพัสตร์แล้วทรงอธิษฐานถือเพศบรรพชิต ส่วนพระภูษาผ้าทรงทั้งคู่นั้นพระองค์ทรงมอบให้ท้าวฆฏิการพรหม โดยฆฏิการพรหมได้อัญเชิญไปบรรจุไว้ในทุสสเจดีย์ ณ พรหมโลก

พระสิทธัตถะ ตรัสให้นายฉันนะนำม้ากัณฐกะกับเครื่องอาภรณ์กลับไปยังเมืองกบิลพัสดุ์ และให้กราบทูลพระเจ้าสุทโธทนะและพระประยุรญาติของพระองค์ให้ทรงทราบ ฝ่ายฉันนะได้เดินทางกลับนครกบิลพัสดุ์ด้วยใจที่ยังอาลัยในพระสิทธัตถะ ส่วนม้ากัณฐกอัศวราชซึ่งเป็นสหชาติในจำนวนสหชาติทั้ง ๗ พอเดินทางออกไปเพียงพ้นวิสัยแห่งพระเนตร (ลับสายตา) ของพระสิทธัตถะเท่านั้นก็ทำกาลกิริยา (ตาย) ในระหว่างทาง และด้วยอานุภาพที่มีความสวามิภักดิ์ในพระสิทธัตถะจึงได้ไปเกิดในดาวดึงสเทวโลก มีนามว่า กัณฐกเทพบุตร

ในการเสด็จออกบรรพชาพระราชกุมารสิทธัตถะมีแสดงไว้ ๒ นัย คือ (๑) ในพระไตรปิฎกว่าเสด็จออกบรรพชาซึ่งหน้าในเวลากลางวัน ขณะที่พระราชมารดาและพระราชบิดาทรงเศร้าโศกเสียพระทัย และมีพระพักตร์ชุ่มด้วยน้ำพระเนตร เพราะไม่ทรงประสงค์ให้พระราชโอรสออกบรรพชา (๒) ในอรรถกถาแสดงไว้ว่า เสด็จออกบรรพชาในเวลากลางคืน ทรงม้ากัณฐกะมีนายฉันนะตามเสด็จโดยทรงอธิษฐานเพศเป็นบรรพชิต ณ ริม ฝั่งแม่น้ำอโนมานที

พระเจ้าพิมพิสารตรัสขอปฏิญญา

สิทธัตถบรรพชิต เสด็จไปประทับที่อนุปิยอัมพวัน แคว้นมัลลชนบท ในระหว่างนั้นทรงเว้นจากการเสวยอาหารตลอด ๗ วัน เพราะทรงมีปีติในบรรพชาสุข ครั้นถึงวันที่ ๘ จึงทรงดำเนินออกจากบริเวณไพรสณฑ์นั้นจาริกต่อไปโดยลำดับสิ้นหนทาง ๓๐ โยชน์ จนกระทั่งลุถึงกรุงราชคฤห์ แลในวันหนึ่ง ขณะที่พระองค์เสด็จบิณฑบาต ประชาชนชาวเมืองเห็นเข้าก็พากันแตกตื่นโกลาหล กล่าวขานกันไปต่างๆ เมื่อราชบุรุษเห็นเหตุการณ์เช่นนั้น จึงไปเข้าเฝ้ากราบทูลพระเจ้าพิมพิสารกษัตริย์ผู้ครองแคว้นมคธให้ทรงทราบ พระองค์จึงตรัสสั่งให้ราชบุรุษไปเฝ้าติดตามและสอบถามดูให้ได้ความ ฝ่ายพระสิทธัตถะเสด็จออกจากเมืองราชคฤห์ไปประทับเสวยภัตตาหารบิณฑบาตที่เชิงเขาปัณฑวะ เหล่าราชบุรุษจึงรีบไปกราบทูลพระเจ้าพิมพิสารให้ทรงทราบอีกครั้งหนึ่ง

พระเจ้าพิมพิสาร เสด็จไปยังเขาปัณฑวะเข้านมัสการและตรัสถามถึงชาติสกุล และเหตุที่เสด็จออกบรรพชา พระสิทธัตถะตรัสถึงความประสงค์ที่ออกบรรพชาว่า “ปรารถนาพระสัมมา

สัมโพธิญาณจึงออกบรรพชา” พระเจ้าพิมพิสารมหาราช ทรงอนุโมทนาขอให้พระองค์ได้ประสบความสำเร็จในพระโพธิญาณสมดังพระประสงค์เทอญ และได้ตรัสขอปฏิญญาว่า “ถ้าพระองค์ได้บรรลุสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว ขอจงเสด็จกลับมาเทศนาโปรดด้วยเถิด”

ทรงศึกษาในสำนักดาบส

ในเบื้องต้น สิทธัตถบรรพชิตเสด็จไปสู่สำนักของอาฬารดาบส กาลามโคตร ทรงศึกษาลัทธิของอาจารย์อาฬารดาบสจนสำเร็จสมาบัติ ๗ คือ รูปฌาน ๔ และอรูปฌาน ๓ เว้นเนวสัญญานาสัญญายตนะ เป็นการศึกษาจบสิ้นวิชาในสำนักนี้ ต่อจากนั้น จึงเสด็จไปยังสำนักของอุททกดาบส รามบุตร ทรงศึกษาลัทธิในสำนักนี้ ก็ได้สำเร็จสมาบัติ ๘ คือ รูปฌาน ๔ และอรูปฌาน ๔ โดยต่อมา ท่านอุททกดาบส รามบุตร เห็นว่า สิทธัตถบรรพชิตสามารถเรียนจบลัทธิในสำนักของตนได้บริบูรณ์ดีแล้ว จึงตั้งให้เป็นอาจารย์เสมอตน ฝ่ายพระสิทธัตถะ ทรงเห็นว่าลัทธิของอาจารย์ทั้ง ๒ เป็นเพียงสันติวิหารธรรม (ธรรมอันเป็นอุบายเพื่อยังใจให้สงบอยู่เป็นสุขเท่านั้น) หาใช่ทางสำเร็จโพธิญาณเพื่อให้ถึงความดับกิเลสและทุกข์ทั้งปวงไม่ ทรงปรารภที่จะประกอบความเพียรด้วยพระองค์เอง จึงลาออกจากสำนักของอาจารย์อุททกดาบส รามบุตร เสด็จจาริกไปโดยลำดับจนกระทั่งลุถึงตำบลอุรุเวลาเสนานิคม ทรงเห็นว่า เป็นสถานที่อันรื่นรมย์เหมาะแก่การบำเพ็ญเพียรของบรรพชิต

การบำเพ็ญทุกรกิริยา

โกณฑัญญพราหมณ์ เป็นผู้หนึ่งในจำนวนพราหมณ์ ๘ คน ที่ได้พยากรณ์ พระลักษณะของพระสิทธัตถราชกุมาร เมื่อทราบว่าพระองค์เสด็จออกบรรพชาแล้วจึงชักชวนมาณพ ผู้เป็นบุตรของพราหมณ์ ๔ คน คือ วัปปะ ภัททิยะ มหานามะ และอัสสชิ ออกบวชและตามไปปฏิบัติอุปัฏฐากพระมหาบุรุษด้วยหวังว่า เมื่อพระองค์ได้ตรัสรู้ธรรมแล้ว ก็จักแสดงธรรมแก่พวกตนให้ได้รู้ตามบ้าง

ฝ่ายพระสิทธัตถะ ทรงปรารภถึงการทำความเพียรทุกรกิริยาให้ถึงที่สุดแห่งความเพียรอย่างอุกฤษฏ์ ในรุ่งเช้าพระองค์ดำเนินบิณฑบาตตามปกติ แต่ทรงดำริปริวิตกอยู่ว่า “หากยังกังวลกับการแสวงหาอาหารอยู่หาสมควรไม่” จำเดิมแต่นั้นมา เมื่อประทับใต้ต้นไม้ใดที่มีผลรับประทานได้ก็จะเสวยผลที่หล่นจากต้นไม้นั้น แลผ่อนเสวยอาหารบิณฑบาตให้ลดน้อยลงจนกระทั่งไม่เสวยเลย จำเดิมแต่ลดอาหารและตัดอาหารเสียทั้งสิ้น มหาปุริสลักษณะและอนุพยัญชนะก็อันตรธาน

ไปสิ้น พระมังสะและพระโลหิตเหือดแห้งซูบผอมยิ่ง มีเพียงแต่พระตจะ (หนัง) หุ้มพระอัฐิ (กระดูก) พระวรกายอ่อนเพลียอิดโรยจนกระทั่งถึงวิสัญญีภาพ (สลบ) ล้มลงไป เมื่อได้สัญญาฟื้นคืนสติก็ดำริว่า "อาตมา ยังประกอบด้วยลมหายใจนับว่ายังเป็นความพยายามที่หยาบอยู่" จึงทรงกลั้นลมหายใจ เมื่อลมหายใจไม่อาจออกทางช่องพระนาสิกและพระโอษฐ์ได้สะดวก ก็ดั้นด้นไปจะออกทางโสตทวาร แต่เมื่อไม่อาจออกได้ ก็ตลบขึ้นไปบนพระเศียร บังเกิดเวทนาอย่างแรงกล้าทำให้ปวดพระเศียร เมื่อลมไม่มีทางออกจึงหวนลงกลับสู่พระอุทรทำให้เสียดพระอุทรอย่างแสนสาหัส ก็ไม่สามารถจะบรรลุคุณธรรมพิเศษใดได้เลย

การทำทุกรกิริยา ๓ วาระ

การบำเพ็ญเพียรด้วยวิธีทรมานตนให้ลำบากยิ่ง ที่เรียกว่าทุกรกิริยาซึ่งพระสิทธัตถะทรงกระทำ มี ๓ วาระ คือ

วาระที่ ๑ ทรงกดพระทนต์ด้วยพระทนต์ (กดฟันไว้แน่นจนลมออกหู) กดพระตาลุ (เพดานปาก) ด้วยพระชิวหา (เอาลิ้นดุนเพดานปาก) แม้จะเกิดทุกขเวทนา แต่พระองค์ยังทรงมีพระสติตั้งมั่นไม่ฟั่นเฟือน และยังทำความเพียรต่อไปไม่ย่อหย่อน

วาระที่ ๒ ทรงผ่อนและกลั้นลมอัสสาสะและปัสสาสะไม่ให้ลมหายใจเดินสะดวกทางช่องพระนาสิกและพระโอษฐ์ได้รับทุกขเวทนาอย่างแรงกล้าก็ไม่ได้ตรัสรู้ธรรม

วาระที่ ๓ ทรงลดการเสวยอาหารลงโดยผ่อนเสวยแต่วันละน้อยบ้าง เสวยอาหารละเอียดบ้าง จนพระวรกายเหี่ยวแห้ง เหลือแต่พระตจะและพระอัฐิ (หนังหุ้มกระดูก) ก็ไม่ได้บรรลุพระโพธิญาณ

อุปมา ๓ ข้อ ที่ไม่เคยสดับมาก่อนได้ปรากฏแจ่มแจ้งแก่พระสิทธัตถะว่า

๑. สมณพราหมณ์เหล่าใด มีกายและใจไม่ได้หลีกออกจากกามถึงจะทำความเพียรอย่างแรงกล้าก็ไม่อาจบรรลุมรรคผลได้ เปรียบเหมือนไม้สดที่ชุ่มด้วยยางทั้งแช่อยู่ในน้ำ ไม่อาจสีให้เกิดไฟได้

๒. สมณพราหมณ์เหล่าใด มีกายหลีกออกจากกามแล้ว แต่ยังมีความยินดีในกาม แม้จะประกอบความเพียรอย่างแรงกล้าเพียงใด ก็ไม่อาจบรรลุคุณวิเศษได้ เปรียบเหมือนไม้สดที่ชุ่มด้วยยาง แม้จะวางอยู่บนบกก็ไม่อาจสีให้เกิดไฟได้

๓. สมณพราหมณ์เหล่าใด มีกายและใจหลีกออกจากกามแล้ว แม้จะได้รับทุกขเวทนาอันเกิดแต่ความเพียรหรือไม่ก็ตาม ก็อาจบรรลุธรรมพิเศษได้ เปรียบเสมือนไม้ที่แห้งสนิทแล้วปราศจากยาง และวางอยู่บนบกย่อมสีให้เกิดไฟขึ้นได้

พระสิทธัตถะ ทรงเห็นว่า บุคคลใดในโลกที่จะทำทุกรกิริยาอย่างอุกฤษฏ์ก็เพียงเท่านี้ ไม่อาจยิ่งไปกว่านี้ การปฏิบัติเช่นนี้ เห็นจะไม่ใช่ทางแห่งพระโพธิญาณแน่แท้ จักต้องมีแนวทางปฏิบัติวิธีอื่น จึงทรงดำริถึงการบำเพ็ญเพียรทางใจอันจะเป็นทางให้ถึงการบรรลุธรรมพิเศษได้ ขณะนั้นพระอมรินทราธิราช (ท้าวสักกะ) เสด็จมาดีดพิณ ๓ สาย ให้พระสิทธัตถะสดับ คือ สายแรกตึงมากเกินไป พอดีดไปนิดเดียวก็ขาด สายที่ ๒ หย่อนมากไป ดีดแล้วเสียงไม่ไพเราะ และสายที่ ๓ สายไม่ตึงมากและไม่หย่อนมาก ตั้งสายปานกลาง เมื่อดีดเข้าก็เกิดเสียงอันไพเราะ บรรพชิตสิทธัตถะทรงเห็นว่า มัชฌิมาปฏิปทาจะเป็นทางปฏิบัติให้ถึงการบรรลุพระโพธิญาณได้ แต่ถ้ากายยังทุพพลภาพอยู่เช่นนี้ คงมิอาจเจริญสมาธิให้บริบูรณ์ได้ ควรจะหาอาหารหล่อเลี้ยงกาย ดังนั้นพระองค์จึงเริ่มเสวยอาหารตามปกติ

ฝ่ายนักบวชปัญจวัคคีย์ ปรึกษากันว่า “พระสิทธัตถะบำเพ็ญทุกรกิริยามาถึงเพียงนี้ ก็ยังมิอาจตรัสรู้ธรรมพิเศษได้ บัดนี้ มาละความเพียรและกลับมาเสวยอาหารอีก ไฉนเลยจะตรัสรู้สัมมาสัมโพธิญาณได้ เราจะป่วยการมาคอยอยู่เฝ้าอุปัฏฐากเพื่อประโยชน์ใดเล่า” ดังนี้แล้ว จึงพากันหลีกไปบำเพ็ญธรรมอยู่ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวันในเขตเมืองพาราณสี

การตรัสรู้

เหตุการณ์ก่อนถึงวาระตรัสรู้

นางสุชาดาผู้เป็นธิดาของเสนียกุฎุมพี แห่งตำบลอุรุเวลาเสนานิคม เมื่อเจริญวัยนางได้บนบานต่อเทพยดาที่สถิต ณ ต้นไทรใหญ่ต้นหนึ่งใกล้บ้านว่า “ถ้าข้าพเจ้า แต่งงานตั้งแต่ยังอยู่ในวัยรุ่นสาวกับชายที่มีทรัพย์สมบัติมีชาติสกุลเสมอกัน ๑ มีบุตรคนแรกเป็นชาย ๑ ข้าพเจ้าจะทำการบวงสรวงต่อเทพยดาอารักษ์ด้วยสิ่งของมีค่าหนึ่งแสนกหาปณะ” ในกาลต่อมา นางก็ได้สำเร็จสมความปรารถนา จึงปรารภที่จะทำพลีกรรมบวงสรวงเทพยดาตามที่ได้บนบานไว้ จึงให้นางทาสีคนใช้ของตนไปจัดเตรียมสิ่งของสำหรับทำข้าวมธุปายาส โดยขั้นตอนดำเนินการ มีดังนี้ ให้นำแม่วัวนมประมาณ ๑,๐๐๐ ตัว ไปเลี้ยงที่ป่าชะเอมให้วัวกินเครือชะเอมเพื่อให้น้ำนมหวาน แต่นั้นก็ให้จัดแบ่งแม่วัวออกเป็น ๒ กลุ่มๆ ละ ๕๐๐ ตัว โดยรีดเอาน้ำนมจากวัวนม ๕๐๐ ฝ่ายหนึ่งไปให้แม่วัวนม ๕๐๐ อีกฝ่ายหนึ่งดื่มกิน แล้วจึงรีดน้ำนมจากวัวนมกลุ่มหนึ่งไปให้อีกกลุ่มหนึ่งดื่ม กระทำอยู่ในทำนองนี้จนกระทั่งเหลือแม่วัวนมอยู่ ๘ ตัว เมื่อลุถึงวันขึ้น ๑๔ ค่ำ เดือน ๖ ในเวลาใกล้อรุณวันใหม่ จึงทำการรีดนมจากแม่วัวนมทั้ง ๘ นำไปใส่กระทะตั้งเตาไฟหุงจัดปรุงเป็นข้าวมธุปายาสอันประณีต

ทรงสุบินนิมิต

ในราตรีของวันขึ้น ๑๔ ค่ำ เดือน ๖ ขณะที่พระสิทธัตถะบรรทมหลับ ทรงสุบินนิมิต ๕ ประการ มีความว่า

๑. ขณะพระองค์ทรงบรรทมหงายเหนือพื้นปฐพี พระเศียรหนุนเขาหิมพานต์เป็นพระเขนย พระหัตถ์ซ้ายหยั่งลงในมหาสมุทรทิศตะวันออก พระหัตถ์ขวาและพระบาททั้งคู่หยั่งลงในมหาสมุทรทางทิศใต้

๒. หญ้าแพรกเส้นหนึ่งงอกจากพระนาภีสูงขึ้นไปจนถึงท้องฟ้า

๓. หมู่หนอนเป็นอันมาก ขาวบ้างดำบ้างไต่ขึ้นมาแต่พื้นพระบาททั้งคู่ ปกปิดลำพระชงฆ์ (แข้ง) หมด และไต่ขึ้นมาถึงพระชานุ (หัวเข่า)

๔. ฝูงนก ๔ จำพวก ที่มีสีต่าง ๆ กัน คือ เหลือง เขียว แดง และดำ ได้บินมาแต่ทิศทั้ง ๔ ลงมาจบแทบพระบาท แล้วกลับกลายเป็นสีขาวไปทั้งสิ้น

๕. พระองค์เสด็จขึ้นไปเดินจงกรมบนยอดภูเขาอันเต็มไปด้วยอาจม (มูตรและคูถ) แต่อาจมนั้นมิได้เปรอะเปื้อนพระบาทแต่ประการใด

ครั้นทรงตื่นจากบรรทม ทรงดำริถึงสุบินทั้ง ๕ ประการ และทรงพยากรณ์สุบินนิมิตทั้ง ๕ ข้อ ด้วยพระปรีชาญาณแห่งพระองค์เองว่า

ข้อที่ ๑ พระองค์จะได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

ข้อที่ ๒ พระองค์จะได้ประกาศสัจธรรม แสดงมรรค ผล และนิพพานแก่ทวยเทพและมวลมนุษย์

ข้อที่ ๓ คฤหัสถ์และพราหมณ์ทั้งหลายจะเข้ามาเฝ้าพระองค์เป็นอันมาก

ข้อที่ ๔ ชาวโลกทั้ง ๔ วรรณะ คือ กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร เมื่อมาเข้าเฝ้าพระองค์แล้ว จะรู้ทั่วถึงธรรมอันบริสุทธิ์หมดจดได้

ข้อที่ ๕ แม้พระองค์จะมีลาภสักการะต่างๆ อันชาวโลกจากทุกทิศนำมาถวายด้วยความศรัทธาเลื่อมใส แต่พระองค์ก็มิได้มีพระทัยข้องติดอยู่ในปัจจัยเหล่านั้น

นางสุชาดาถวายข้าวมธุปายาส

ครั้นทรงพยากรณ์พระสุบินนิมิตดังนี้แล้ว ทรงกระทำพระสรีรกิจชำระพระวรกาย แล้วดำเนินไปประทับ ณ ควงไม้อัสสัตถพฤกษ์ (ต้นศรีมหาโพธิ) ในเช้าวันขึ้น ๑๔ ค่ำ เดือน ๖ ในเช้าวันนั้น นางสุชาดาซึ่งได้จัดเตรียมข้าวมธุปายาสอันประณีตและของอื่นสำหรับเป็นเครื่องบวงสรวง

เทพยดาไว้พร้อมแล้ว ได้สั่งนางปุณณทาสีให้ไปทำความสะอาดบริเวณสถานที่ภายใต้ต้นไทร นางปุณณทาสีเมื่อไปเห็นพระสิทธัตถะประทับนั่งอยู่ที่โคนต้นไทรใหญ่นั้น ก็เข้าใจว่า เป็นเทวดาที่มานั่งคอยรับเครื่องพลีกรรมจึงรีบกลับไปแจ้งต่อนางสุชาดาผู้เป็นเจ้านาย

นางสุชาดาพร้อมด้วยบริวารได้นำข้าวมธุปายาสอันประณีตและเครื่องบูชาอื่นๆ ไปยังต้นไทรใหญ่ แต่เมื่อเห็นพระสิทธัตถะก็มีจิตโสมนัสและศรัทธายิ่ง จึงนำข้าวมธุปายาสเข้าไปถวายพร้อมทั้งถาดทอง และกล่าวว่า มโนรถ คือ ความปรารถนาของข้าพเจ้าสำเร็จฉันใด ขอสิ่งที่พระองค์ปรารถนาจงสำเร็จฉันนั้นเถิด

พระสิทธัตถะทรงถือถาดข้าวมธุปายาส ดำเนินไปยังริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ทรงปั้นข้าวมธุปายาสได้ ๔๙ ปั้น แล้วทรงเสวยทีละคำจนหมดแล้ว จากนั้น ทรงลอยถาดในแม่น้ำเนรัญชรา โดยทรงอธิษฐานว่า “ถ้าอาตมา จะได้ตรัสรู้พระสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว ขอให้ถาดนี้จงลอยทวนกระแสน้ำขึ้นไปเถิด” ขณะนั้น ปรากฏอัศจรรย์ถาดทองได้ลอยทวนกระแสน้ำไปไกลประมาณ ๘๐ ศอก แล้วพลันจมลงในแม่น้ำ

พอตะวันบ่ายคล้อยเข้าสายัณหสมัย พระสิทธัตถะเสด็จจากป่ารังไปยังต้นศรีมหาโพธิ์ ระหว่างทางทรงรับหญ้าคา ๘ กำมือจากโสตถิยะพราหมณ์ เมื่อดำเนินไปถึงโพธิมณฑลแล้วทรงปูลาดหญ้าคาโดยทรงอธิษฐานให้เป็นรัตนบัลลังก์ แล้วประทับนั่ง ทรงผินพระพักตร์สู่ทางทิศบูรพา และหันพระปฤษฎางค์สู่ลำต้นมหาโพธิ์ ทรงนั่งขัดสมาธิ ตั้งพระวรกายตรงทรงดำรงสติมั่น เจริญอานาปานัสติภาวนา ด้วยพระทัยที่มุ่งมั่นแน่วแน่ว่า “ถ้ากมลสันดานยังไม่พ้นอาสวกิเลสตราบใด แม้เลือดจะเหือดแห้งไปเหลือแต่หนัง และกระดูกก็ตาม เราจะไม่ลุกขึ้นจากบัลลังก์นี้” จากนั้น ทรงเริ่มบำเพ็ญเพียรทางจิต (เจริญสมถะและวิปัสสนา)

ทรงผจญกับพญาวสวัตดีมาร

พญาวสวัตดีมาราธิราช ผู้คอยตามขัดขวางการบำเพ็ญเพียรของพระสิทธัตถะมาโดยลำดับ มีดำริว่า “สิทธัตถะปรารถนาจะพ้นวิสัยแห่งเราไป จะต้องทำอันตรายไม่ให้พ้นวิสัยแห่งเราไปได้” จึงเรียกประชุมพลเสนามารเพื่อหาวิธีขัดขวางการบำเพ็ญเพียรของพระสิทธัตถะ โดยให้เนรมิตกายมีประการต่างๆ พร้อมกับยกขบวนทัพมารไปสู่ต้นศรีมหาโพธิ์และเข้าทำการพุ่งรบทำอันตรายโดยประการต่างๆ พระสิทธัตถะเมื่อทรงเห็นพญามารขี่ช้างพลายคิรีเมขละมาพร้อมด้วยเหล่าพลเสนามารเข้ามาใกล้เช่นนั้น ทรงรำพึงในพระหฤทัยว่า “...ข้าศึกจำนวนมากจะมากระทำย่ำยีต่อเรา แต่บัดนี้ พระมารดา พระบิดาและเหล่าพระประยุรญาติทั้งพี่น้องญาติมิตรที่จะเป็นที่พึ่งและช่วยรบปัจจามิตร ก็ไม่มีแล้ว เว้นเสียแต่บารมีเท่านั้น...” จึงทรงใช้บารมี ๓๐ ประการ และบุรุษโยธา ๗ ประการ คือ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา หิริ และโอตตัปปะ

เข้าต่อสู้กับพญามารจนทำให้พญามารพ่ายแพ้ถึงกับยกหัตถ์ขึ้นวันทาพร้อมกับกล่าวสรรเสริญ แล้วหลีกหนีไปทันที พระสิทธัตถะทรงผจญต่อสู้และสามารถใช้บารมีธรรมขับเหล่าหมู่มารทั้งหลายให้พ่ายหนีไป ในกาลครั้งนั้น พระองค์ทรงชนะหมู่มารที่เรียกว่า ทรงมารวิชัย ได้ในก่อนที่พระอาทิตย์จะอัสดงคตในย่ำค่ำของวันขึ้น ๑๔ ค่ำ เดือน ๖

ตรัสรู้

ปฐมยาม ยามที่ ๑ ล่วงเข้าราตรีปฐมยาม พระสิทธัตถะทรงเจริญสมาธิภาวนายังสมาบัติ ๘ ให้บังเกิดขึ้นแล้ว ทรงบรรลุปุพเพนิวาสานุสสติญาณความระลึกชาติหนหลังของพระองค์ได้ด้วยกำลังแห่งอภิญญา โดยปฏิโลมถอยหลังไปตั้งแต่รัตนบัลลังก์อาสน์จากหนึ่งชาติสองชาติจนกระทั่งหาประมาณมิได้

มัชฌิมยาม ยามที่ ๒ ล่วงเข้ามัชฌิมยาม ทรงบรรลุจุตูปปาตญาณ หรือทิพพจักขุญาณ ทรงมีทิพยจักษุที่ล่วงจักษุมนุษย์สามารถเห็นเหล่าสัตว์ที่จุติและบังเกิดในที่ต่ำช้า และประณีต มีผิวพรรณทรามหรือผิวพรรณงามแตกต่างกัน มีทุคติและสุคติตามสมควรแก่อกุศลและกุศลที่ทำไว้ เหมือนบุรุษอยู่ในที่สูงใกล้ทางสี่แพร่งย่อมสามารถมองเห็นเหล่าชนที่สัญจรไปมาจากที่หนึ่งไปสู่อีกที่หนึ่งได้ ฉะนั้น

ปัจฉิมยาม ยามที่ ๓ เข้าปัจฉิมยาม ทรงหยั่งพระญาณลงพิจารณาปัจจยาการในปฏิจจสมุปบาท เป็นต้นว่า เพราะมีอวิชชาเป็นปัจจัยจึงเกิดสังขาร เป็นปัจจัยที่อาศัยกันและกันเกิดขึ้นอันเป็นที่เกิดแห่งกองทุกข์ ทรงเห็นถึงการดับกองทุกข์ทั้งมวลว่าเมื่ออวิชชาดับสังขารย่อมดับไปด้วยทรงพิจารณาโดยอนุโลมและปฏิโลม

แลในอรุณสมัยขณะที่พระอาทิตย์เริ่มทอแสงจับขอบฟ้า พระสิทธัตถะทรงได้บรรลุอาสวักขยญาณ คือ ญาณหยั่งรู้ธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งอาสวะทั้งปวง ตรัสรู้อริยสัจสำเร็จพระสัพพัญญุตญาณดับสิ้นอาสวะกิเลสเป็นสมุจเฉทปหาน ในขณะนั้น ความมหัศจรรย์บังเกิดขึ้น คือ หมื่นโลกธาตุบันลือลั่นด้วยการหวั่นไหวแห่งปฐพีดล พระทศพลจึงเปล่งสีหนาทเป็นปฐมอุทานประดุจจะเย้ยตัณหา ด้วยพระคาถาว่า อเนกชาติ สํสารํ ดังนี้ เป็นต้น

พระสิทธัตถะทรงบรรลุโพธิญาณสำเร็จเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในเวลาอรุโณทัย แห่งวันวิสาขปุรณมีขึ้น ๑๕ ค่ำ ดิถีเพ็ญกลางเดือน ๖ ปีระกา ณ ภายใต้ต้นอัสสัตถพฤกษ์ ซึ่งต่อมาเรียกว่า ต้นพระศรีมหาโพธิ์ ใกล้ริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ตำบลอุรุเวลาเสนานิคม แคว้นมคธ ปัจจุบันสถานที่ตรัสรู้ตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเนรัญชรา ตำบลโพธิคยาหรือพุทธคยา ประเทศอินเดีย

ปริจเฉทที่ ๓
ว่าด้วยการเสวยวิมุตติสุข

สัตตมหาสถาน

เมื่อพระสิทธัตถะได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แล้วประทับเสวยวิมุตติสุข ณ สถานที่ต่างๆ รวม ๗ สถาน แห่งละ ๑ สัปดาห์ เท่ากับ ๔๙ วัน โดยเรียกสถานที่ประทับเสวยวิมุตติสุขนั้นว่า **สัตตมหาสถาน** หมายถึงสถานที่สำคัญ ๗ แห่ง มีดังนี้

สัปดาห์ที่ ๑ ประทับบนรัตนบัลลังก์ภายใต้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ ทรงพิจารณาปฏิจจสมุปบาทโดยอนุโลมและปฏิโลมตามลำดับ และทรงเปล่งพระอุทานตลอดยามทั้ง ๓ แห่งราตรีนั้น คือ

ปฐมยาม ว่าเมื่อใดธรรมทั้งหลายปรากฏแก่พราหมณ์ผู้มีความเพียรเพ่งอยู่ เมื่อนั้นความสงสัยของพราหมณ์นั้นย่อมสิ้นไปเพราะมารู้แจ้งธรรมว่าเกิดแต่เหตุ

มัชฌิมยาม ว่าเมื่อใดธรรมทั้งหลายปรากฏแก่พราหมณ์ผู้มีความเพียรเพ่งอยู่ เมื่อนั้นความสงสัยของพราหมณ์นั้นย่อมสิ้นไป เพราะมารู้แจ้งความสิ้นไปแห่งปัจจัยทั้งหลายว่าเป็นเหตุสิ้นแห่งผลทั้งหลาย

ปัจฉิมยาม ว่าเมื่อใดธรรมทั้งหลายปรากฏแก่พราหมณ์ผู้มีความเพียรเพ่งอยู่ เมื่อนั้นพราหมณ์ย่อมกำจัดมารและเสนามารเสียได้ ดุจพระอาทิตย์อุทัยกำจัดความมืดทำให้อากาศสว่างได้ ฉะนั้น

สัปดาห์ที่ ๒ เสด็จลงจากรัตนบัลลังก์ไปทางทิศอีสานของต้นศรีมหาโพธิ์ ประทับยืนทอดพระเนตรเพ่งไปที่ต้นพระศรีมหาโพธิ์ โดยมิได้กระพริบพระเนตรตลอด ๗ วัน สถานที่นั้นจึงได้ชื่อว่า อนิมิสเจดีย์

สัปดาห์ที่ ๓ เสด็จประทับอยู่ระหว่างต้นพระศรีมหาโพธิ์กับอนิมิสเจดีย์ ทรงเนรมิตที่จงกรมขึ้นและทรงจงกรมอยู่เป็นเวลา ๗ วัน สถานที่นั้นจึงได้ชื่อว่า รัตนจงกรมเจดีย์

สัปดาห์ที่ ๔ ประทับนั่งขัดสมาธิในเรือนแก้วซึ่งเทวดาเนรมิตถวายในทิศพายัพแห่งต้นพระศรีมหาโพธิ์ ทรงพิจารณาพระอภิธรรมเป็นเวลา ๗ วัน เมื่อทรงพิจารณาถึงมหาปัฏฐานที่มีปัจจัย ๒๔ ประการ พระฉัพพรรณรังสี คือรัศมี ๖ ประการ ก็ปรากฏโอภาสแผ่ซ่านออกจากพระสรีรกายแวดล้อมไปโดยรอบประมาณ ๑๒ ศอก สถานที่แห่งนี้จึงได้ชื่อว่ารัตนฆรเจดีย์

สัปดาห์ที่ ๕ เสด็จประทับใต้ร่มไม้อชปาลนิโครธ อันเป็นที่พักร่มของคนเลี้ยงแพะ ตั้งอยู่ด้านทิศตะวันออกของต้นพระศรีมหาโพธิ์ ที่นั้น มีพราหมณ์คนหนึ่งผู้เป็นหุหุกชาติ ที่มีความเห็นว่าสิ่งที่เห็นแล้วนั้นเป็นมงคลจึงเรียกว่า ทิฏฐมังคลิกะ พราหมณ์ผู้นี้มีนิสัยชอบตวาดคนอื่นด้วยคำว่า หึ หึ ได้เข้าไปทูลถามว่า "ธรรมอะไรที่ทำคนให้เป็นพราหมณ์" พระพุทธองค์ทรงยกเอาธรรมที่ทำบุคคลให้เป็นสมณะขึ้นแสดง โดยทรงใช้โวหารเป็นพราหมณ์ตรัสว่า "พราหมณ์ผู้ใดมีบาปอันลอยเสียแล้ว ไม่มีกิเลสเป็นเครื่องขู่คนอื่นว่า หึ หึ และปราศจากกิเลสเครื่องย้อมจิต เป็นผู้จบไตรเพท มีพรหมจรรย์อยู่จบแล้ว ควรเรียกว่า พราหมณ์"

ในกาลนั้น เหล่าธิดาของพญาวัสวดีมาราธิราชทั้ง ๓ คือ ตัณหา ราคา อรดี เมื่อเห็นว่าพญามารบิดาของตนมีความเสียใจเพราะทำลายพระสิทธัตถะไม่ได้ จึงขออาสาเข้าช่วยบิดา โดยทำทีเข้าไปประเล้าประโลมด้วยมายาแห่งสตรีเพศต่างๆ สำแดงอาการยั่วยวนเพื่อให้ตกอยู่ในอำนาจของตน แต่เหล่าธิดามารก็ต้องพ่ายแพ้กลับไปเพราะพระพุทธองค์ทรงมีพระหฤทัยที่หลุดพ้นจากอาสวกิเลสทั้งปวงได้เด็ดขาดแล้ว ดังที่ทรงได้พระนามว่า มารชิโน แปลว่า พระผู้ชนะกิเลสมาร

สัปดาห์ที่ ๖ เสด็จประทับภายใต้ร่มไม้มุจลินท์ (ต้นจิก) ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของต้นพระศรีมหาโพธิ์ เสวยวิมุตติสุข ณ ที่นั้น ปรากฏมีฝนตกพรำตลอดเวลา กับมีลมหนาวตลอด ๗ วัน จึงพญานาคชื่อว่า มุจลินท์ ได้มาวงขนดหางเวียนขึ้นเป็น ๗ รอบแผ่พังพานปรกพระพุทธองค์ไว้เพื่อมิให้ฝนและลมถูกต้องพระวรกาย เมื่อฝนหยุดแล้วก็คลายขนดออก และจำแลงเพศเป็นชายหนุ่มเข้ามายืนเฝ้าพระองค์อยู่เฉพาะพระพักตร์ พระพุทธองค์ทรงเปล่งอุทานว่า "...ความสงัดเป็นความสุขของบุคคลผู้มีธรรมอันตนสดับแล้ว ยินดีในความวิเวก รู้เห็นความเป็นจริง ความไม่เบียดเบียน คือความสำรวมในสัตว์โลกทั้งหลาย..." เป็นต้น

สัปดาห์ที่ ๗ เสด็จไปยังต้นราชายนะ (ไม้เกต) ตั้งอยู่ทางทิศใต้ของพระศรีมหาโพธิ์ เสวยวิมุตติสุขอยู่ ณ ที่นั้น ๗ วัน มีพ่อค้าสองคนพี่น้องชื่อว่า **ตปุสสะ** และ **ภัลลิกะ** ทั้งสองมาจากอุกกลชนบท เมื่อพบพระพุทธเจ้าก็เกิดเลื่อมใส จึงพร้อมใจกันนำข้าวสัตตุผงและสัตตุก้อนที่เตรียมมาเป็นเสบียงเดินทางของพวกเขาน้อมเข้าไปถวาย แต่ขณะนั้นบาตรของพระพุทธองค์ไม่มี ท้าวมหาราชทั้ง ๔ จึงได้นำบาตรศิลามาถวาย หลังจากที่พระพุทธเจ้าทรงทำภัตกิจเสร็จแล้ว ทั้งสองพี่น้องจึงได้แสดงตนเป็นอุบาสกขอถึงพระพุทธกับพระธรรมว่า เป็นสรณะ ตปุสสะและภัลลิกะจึงเป็นปฐมอุบาสกผู้ถึงรัตนะ ๒ คือ พระพุทธ และพระธรรม ที่เรียกว่า **เทฺววาจิกอุบาสก** และทั้งสองได้ทูลขอปูชนียวัตถุเพื่อเก็บไว้กราบไหว้บูชา พระพุทธองค์จึงทรงยกพระหัตถ์ลูบพระเศียร ปรากฏพระเกศธาตุ ๘ เส้น ติดพระหัตถ์มาและประทานแก่อุบาสกทั้งสองไว้สักการบูชา

พรหมอาราธนา

เมื่อสัปดาห์ที่ ๗ ผ่านไป พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จออกจากร่มไม้ราชายตนะ กลับไปยังอชปาลนิโครธ มีดำริปริวิตกว่า “ธรรมดาบุคคลไม่มีสิ่งที่ตนจะพึงเคารพสักการะย่อมอยู่เป็นทุกข์ ตถาคตจะพึงยึดผู้ใดเป็นที่เคารพสักการะในบัดนี้” เมื่อทรงตรวจดูแล้ว ก็ไม่ทรงเห็นผู้ใดที่จะเหมาะสมนอกจากโลกุตตรธรรม จึงทรงดำริว่า “พระธรรมที่ตรัสรู้นี้ ลึกซึ้งสุขุมคัมภีรภาพยิ่ง ยากที่ผู้มีปัญญาน้อยมีความเพียรน้อยจะรู้ตามได้” ในกาลนั้นแล ท้าวสหัมบดีพรหมทราบพุทธปริวิตกเช่นนั้น จึงดำริว่า “โลกทั้งปวงจะถึงความพินาศในครั้งนี้ เพราะเหตุที่พระชินสีห์จะไม่ทรงแสดงธรรมโปรดสัตว์” จึงเสด็จพร้อมด้วยเหล่าเทพยดาลงมาจากพรหมโลกเข้าเฝ้าทูลอาราธนาว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระองค์ผู้ทรงพระมหากรุณาโปรดประทานพระสัทธรรมเทศนาเถิด สัตว์ทั้งหลายที่มีสันดานเบาบางจากกิเลส ก็มีอยู่ในโลกเป็นอันมาก เมื่อไม่ได้สดับธรรมเทศนาก็จักเสื่อมสูญจากมรรคผลนิพพานอันเป็นประโยชน์อย่างใหญ่หลวง”

พระพุทธองค์ผู้ทรงมีพระหฤทัยกรุณาในหมู่สัตว์ เมื่อทรงสดับคำของท้าวสหัมบดีพรหมแล้วทรงพิจารณาเห็นว่า หมู่สัตว์อยู่มี ๔ จำพวก เปรียบได้กับบัว ๔ เหล่า คือ

๑. **อุดฆฏิตัญญู** บุคคลผู้มีปัญญาดี และมีกิเลสเบาบาง สามารถจะรู้ได้เร็วพลันเหมือนดอกบัวที่พ้นน้ำ พอต้องแสงอาทิตย์ก็บานทันที

๒. **วิปจิตัญญู** บุคคลผู้มีปัญญาปานกลางและมีกิเลสปานกลาง ถ้าได้ฟังอยู่บ่อย ๆ ก็อาจบรรลุได้ เหมือนดอกบัวที่อยู่เสมอน้ำจะบานในวันพรุ่งนี้

๓. **เนยยะ** บุคคลที่มีปัญญาน้อย และมีกิเลสหนาแน่น เมื่อได้ฟังอยู่บ่อย ๆ และพยายามทำความเพียรไม่ขาดระยะก็สามารถบรรลุธรรมได้ เหมือนดอกบัวที่อยู่ใต้น้ำมีโอกาสที่จะบานในวันต่อไป

๔. **ปทปรมะ** บุคคลที่ปราศจากปัญญา หนาแน่นไปด้วยกิเลส ไม่รู้จักเหตุและผล เป็นบุคคลที่ไม่ควรตรัสรู้ แต่เพื่อเป็นนิสัยวาสนาในโอกาสชาติต่อไป เปรียบได้เช่นกับดอกบัวที่งอกขึ้นใหม่ อยู่ใต้น้ำลึก ยากที่จะพ้นจากการเป็นอาหารของปลาและเต่า

เมื่อทรงพิจารณาเห็นประโยชน์ดังนี้แล้ว จึงทรงรับคำอาราธนาของท้าวสหัมบดีพรหม

อายุสังขาราธิษฐาน

เมื่อพระพุทธเจ้าทรงรับอาราธนาแล้ว ทรงตั้งพระปณิธานในการแสดงธรรมโปรดเวไนยสัตว์ โดยทรงทำ **อายุสังขาราธิษฐาน** คือความตั้งพระหฤทัยที่จะดำรงพระชนมายุเพื่อประกาศเผยแผ่

พุทธศาสนาอยู่จนกว่าศาสนพรหมจรรย์ของพระองค์จะประดิษฐานตั้งมั่นอย่างยั่งยืนต่อไป โดยเหล่าพุทธบริษัท ๔ มีการศึกษาเล่าเรียนและปฏิบัติตามพระธรรมวินัย พร้อมทั้งทำการเผยแผ่หลักพระธรรมวินัยต่อไปได้อย่างกว้างขวาง สามารถปกป้องโต้ตอบปรัปวาทที่มีผู้กล่าวจ้วงจาบพระธรรมวินัยได้อย่างถูกต้อง

ครั้นแล้วทรงดำริต่อไปอีกว่า จะเทศนาธรรมโปรดผู้ใดก่อน จึงจะรู้แจ้งโลกุตตรธรรมได้เร็วพลัน พระองค์ทรงหวนรำลึกถึงอาฬารดาบส กาลามโคตร แต่ทรงทราบด้วยทิพพจักขุญาณว่าพระดาบสสิ้นชีพไป ๗ วันแล้ว เมื่อทรงรำลึกไปถึงท่านอุททกดาบส รามบุตร ก็ทรงทราบว่าสิ้นชีพไปเมื่อเย็นวันวานนี้แล้ว พระอาจารย์ผู้เป็นดาบสทั้งสองนี้เป็นผู้มีปัญญาดีบำเพ็ญบารมีมาแก่กล้าตามควรแล้ว ถ้าได้สดับธรรมเทศนาก็จะตรัสรู้ได้เร็วพลัน

แสดงธัมมจักกัปปวัตนสูตร

พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงอนุสรณ์ถึงปัญจวัคคีย์ที่เคยมีอุปการะแก่พระองค์มาก่อน บัดนี้ทั้ง ๕ ท่านได้พำนักอยู่ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ใกล้กรุงพาราณสี ดังนั้น ในวันขึ้น ๑๔ ค่ำ เดือน ๘ ตอนเช้า พระพุทธองค์เสด็จดำเนินบิณฑบาตไปในหมู่บ้านเสนานิคม หลังจากที่กระทำภัตกิจเสร็จแล้ว จึงทรงดำเนินไปสู่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ในระหว่างทางมีอาชีวกผู้หนึ่งชื่อ **อุปกะ** เมื่อเห็นพระฉัพพรรณรังสีของพระพุทธองค์แล้วเกิดปีติมีศรัทธาในพระพุทธองค์ จึงเข้าไปถามว่า "อาวุโส อินทรีย์ของท่านงามยิ่ง ผิวกายผุดผ่องยิ่ง ท่านมีนามใด บวชในสำนักของผู้ใด ใครเป็นครูของท่าน ท่านได้เล่าเรียนธรรมจากสำนักอาจารย์ผู้ใด" ครั้นอุปกะได้ทราบว่า พระองค์ทรงเป็นพระสยัมภูตรัสรู้เองโดยชอบ ไม่มีผู้ใดเป็นครูอาจารย์ ก็แสดงอาการสั่นศีรษะแล้วเดินหนีไป พระพุทธองค์เสด็จต่อไปจนกระทั่งลุถึงป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ฝ่ายปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ เมื่อเห็นพระพุทธเจ้าดำเนินมาแต่ไกลก็จำได้ จึงนัดหมายกันว่า "พวกเราไม่พึงไหว้ ไม่พึงลุกขึ้นต้อนรับ ไม่พึงลุกขึ้นรับบาตรจีวร แต่พึงจัดอาสนะไว้ เมื่อปรารถนาจะนั่งก็จงนั่ง"

เมื่อพระพุทธองค์ดำเนินมาถึงต่างก็ลืมสัญญาที่นัดหมายกันไว้ กลับทำการต้อนรับเป็นอย่างดี แต่ยังใช้คำว่า "อาวุโส" และเรียกนามพระพุทธองค์ว่า "โคตมะ" อันแสดงถึงกิริยาอาการที่ยังไม่เคารพนอบน้อมนัก ในลำดับนั้น พระพุทธเจ้าตรัสว่า "เราได้ตรัสรู้อมตธรรมโดยชอบแล้ว เธอทั้งหลายคอยฟังเถิด เมื่อเธอปฏิบัติตามที่เราสอน มิช้าก็จะได้บรรลุอมตธรรม"

ปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ กล่าวคัดค้านถึง ๓ ครั้ง แต่พระพุทธองค์ตรัสให้ระลึกย้อนหลังว่าพระองค์เคยกล่าวถ้อยคำเช่นนี้กับพวกท่านมาก่อนหรือไม่ เมื่อเห็นว่าคำนี้พระองค์ไม่เคยตรัสให้ได้ยินมาก่อนเลย จึงยอมรับฟังธรรมจากพระพุทธองค์

ในวันเพ็ญขึ้น ๑๕ ค่ำ แห่งเดือนอาสาฬหมาส (วันเพ็ญ เดือน ๘) พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสธรรมเทศนา **ธัมมจักกัปปวัตนสูตร** เป็นปฐมเทศนาในการประกาศเผยแผ่พระพุทธศาสนา เปรียบเหมือนกับการยังกงล้อแห่งพระสัทธรรมให้หมุนไปเพื่อประโยชน์สุขแก่ชาวโลกทั้งปวง มีใจความโดยสังเขป ดังนี้

วาระแรก ทรงประกาศทาง ๒ สายที่ไม่ควรดำเนิน คือ

๑. **กามสุขัลลิกานุโยค** การหมกมุ่นพัวพันหาความสุขด้วยกาม

๒. **อัตตกิลมถานุโยค** การทำความเพียรโดยการทรมานร่างกายตนให้ลำบาก

วาระที่ ๒ ทรงประกาศหลักมัชฌิมาปฏิปทา คือ อริยมรรคมีองค์ ๘ ประการ ได้แก่ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ

วาระที่ ๓ ทรงประกาศอริยสัจ ๔ คือ **ทุกข์ สมุทัย นิโรธ และมรรค** โดยสรุปความว่า ทุกข์ เป็นสิ่งที่ควรกำหนดรู้ สมุทัย เป็นสิ่งที่ควรละ นิโรธ เป็นสิ่งที่ควรทำให้แจ้งและมรรคเป็นสิ่งที่ควรทำให้เกิดมีขึ้นเป็นแนวทางปฏิบัติที่ประเสริฐสำหรับให้ถึงความดับทุกข์

เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสพระธรรมเทศนาจบลง **ธรรมจักษุ** คือ ดวงตาเห็นธรรม ได้เกิดแก่ท่านโกณฑัญญะว่า **สิ่งใดสิ่งหนึ่ง มีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมด ล้วนมีความดับไปเป็นธรรมดา** ในบัดนั้นแล พระพุทธองค์ทรงทราบว่า โกณฑัญญะ ได้ดวงตาเห็นธรรมแล้ว จึงทรงเปล่งพระอุทานว่า “อญฺญาสิ วต โภ โกณฺฑญฺโญ ๆ” ความว่า โกณฑัญญะได้รู้แล้วหนอ ๆ

ท่านโกณฑัญญะจึงได้คำนำหน้าชื่อว่า อัญญาโกณฑัญญะ มาตั้งแต่ครั้งนั้น โดยได้ดวงตาเห็นธรรมบรรลุโสดาปัตติผลเป็นพระอริยบุคคลองค์แรกในพระพุทธศาสนา

ปริจเฉทที่ ๔
ว่าด้วยการประทานเอหิภิกขุอุปสัมปทา

ปัญจวัคคีย์อุปสมบท

ภายหลังจากที่ท่านโกณฑัญญะได้ดวงตาเห็นธรรมสิ้นความสงสัยในอันที่จะประพฤติพรหมจรรย์ตามคำสอนแห่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้วจึงทูลขอบวช พระพุทธองค์โปรดประทานอุปสมบทให้ด้วยพระดำรัสว่า “ท่านจงเป็นภิกษุมาเถิด ธรรมอันเรากล่าวดีแล้ว จงประพฤติพรหมจรรย์เพื่อทำที่สุดแห่งทุกข์โดยชอบเถิด”

การอุปสมบทด้วยวิธีนี้ เรียกว่า **เอหิภิกขุอุปสัมปทา** เป็นวิธีที่ใช้เฉพาะพระพุทธเจ้าเท่านั้น พระอัญญาโกณฑัญญะจึงเป็นภิกษุรูปแรกที่อุปสมบทด้วยวิธีเอหิภิกขุอุปสัมปทา และเป็นพระสงฆ์รูปแรกในพระพุทธศาสนา ถือว่า มีสังฆรัตนะ คือ พระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์เกิดขึ้นแล้วในโลก เป็นเหตุให้พระรัตนตรัยครบบริบูรณ์ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เมืองพาราณสี ต่อมาพระพุทธองค์ได้ตรัสปกิณกเทศนาโปรดปัญจวัคคีย์ที่เหลืออีก ๔ ท่าน คือ วัปปะ ภัททิยะ มหานามะ และอัสสชิ เมื่อจบธรรมเทศนาลง ทั้ง ๔ ท่านได้ดวงตาเห็นธรรมและทูลขอบวชในพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าได้ประทานอุปสมบทให้ด้วยวิธีเอหิภิกขุอุปสัมปทา

ทรงแสดงอนัตตลักขณสูตร

พระสัมมาสัมพุทธเจ้า เมื่อทรงเห็นว่าพระปัญจวัคคีย์มีอินทรีย์แก่กล้าสมควรที่จะได้ฟังธรรมเทศนาเพื่อบรรลุมรรคผลเบื้องสูงต่อไป จึงทรงแสดง **อนัตตลักขณสูตร** ว่าด้วยลักษณะที่ไม่ใช่ตัวตนแห่งเบญจขันธ์ โดยทรงยกลักษณะของขันธ์ ๕ คือ รูป เทนา สังขาร และวิญญาณ ขึ้นแสดงให้เห็นเป็นอนัตตา ภิกษุปัจวัคคีย์ทั้ง ๕ กำหนดพิจารณาตามกระแส แห่งพระธรรมเทศนา จิตก็หลุดพ้นจากอาสวะไม่ยึดมั่นถือมั่นด้วยอุปาทานได้บรรลุอรหัตตผลสำเร็จเป็นพระอรหันต์ ในครั้งนั้น จึงมีพระอรหันต์เกิดขึ้นแล้วในโลก ๖ องค์ พร้อมทั้งองค์พระสัมมาสัมพระพุทธเจ้า

ยสกุลบุตรอุปสมบท

กุลบุตรผู้หนึ่งชื่อว่า ยสะ เป็นบุตรมหาเศรษฐีชาวเมืองพาราณสี มีปราสาทสำหรับอยู่ตามฤดูกาลถึง ๓ หลัง มีสตรีสาวงามจำนวนมากคอยดูแลปฏิบัติบำเรอและบรรเลงเพลงขับกล่อมเพื่อให้ยสะมาณพได้รับความสนุกรื่นเริงทั้งในกลางวันและกลางคืน อยู่มาวันหนึ่ง ยสะมาณพตื่นมาในยามดึก พบเห็นอาการวิปริตต่างๆ ของหญิงสาวเหล่านั้นขณะหลับอยู่ บางคนผ้าผ่อนหลุดลุ่ย น้ำลายไหล ภาพปรากฏดุจซากศพที่เกลื่อนในป่าช้า ทำให้เกิดความสังเวชสลดใจ จึงสวมรองเท้าออกจากบ้านไปดำเนินไปพลางบ่นไปพลางว่า “ที่นี่วุ่นวายหนอ ที่นี่ขัดข้องหนอ” จนไปถึงป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ในเวลานั้นใกล้อรุโณทัย พระพุทธองค์ดำเนินจงกรมอยู่ภายในบริเวณสถานที่ประทับ เมื่อสดับเสียงอุทานจึงตรัสตอบว่า “ที่นี่ไม่วุ่นวายหนอ ที่นี่ไม่ขัดข้องหนอ จงมาที่นี่เถิด” ยสะกุลบุตร จึงถอดรองเท้าไว้ข้างนอกแล้วเข้าไปถวายอภิวาท พระองค์ทรงแสดงอนุปุพพิกถาเพื่อยังจิตให้ปราศจากนิวรณ์ ๕ ก่อนแล้วตรัสแสดงอริยสัจ ๔ เมื่อธรรมกถาจบลง ยสะกุลบุตรได้บรรลุโสดาปัตติผลเป็นพระโสดาบันในพระพุทธศาสนา

ยสะกุลบุตรได้ขอบวชภายหลังจากที่ท่านสำเร็จเป็นพระอรหันต์แล้ว (เพราะได้ฟังธรรมซ้ำอีกครั้งหนึ่งที่พระพุทธองค์ตรัสแสดงแก่บิดาของท่าน) พระพุทธองค์ประทานอุปสมบทให้ด้วยวิธีเอหิภิกขุอุปสัมปทาด้วยพระวาจาว่า **“จงเป็นภิกษุมาเถิด ธรรมอันเรากล่าวดีแล้ว ท่านจงประพฤติพรหมจรรย์เถิด”** ไม่ได้ตรัสว่า เพื่อทำที่สุดแห่งทุกข์โดยชอบ เพราะเหตุว่า ยสะได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ก่อนหน้านี้แล้ว หมดสิ้นกิเลสาสวะทั้งปวงแล้ว พระยสะเป็นพระอรหันต์องค์ที่ ๗ ในพระพุทธศาสนา

อุบาสกคนแรกในพระพุทธศาสนา

ฝ่ายมารดาของสกุลบุตรตื่นขึ้นในตอนเช้าไม่พบบุตรชาย จึงบอกแก่เศรษฐีผู้สามี ท่านเศรษฐีจึงให้คนออกไปตามหาทั้ง ๔ ทิศ ส่วนตนเองเดินไปทางป่าอิสิปตนมฤคทายวัน และเมื่อไปพบรองเท้าของบุตรชายที่ถอดไว้ใกล้ที่ประทับพำนักของพระพุทธเจ้า ก็จำได้ว่าเป็นรองเท้าของยสะผู้เป็นบุตร จึงเข้าไปถวายอภิวาทและทูลถามถึงบุตรชาย พระพุทธองค์ได้ตรัสเทศนาในอนุปุพพิกถาและอริยสัจ ๔ ตามลำดับ ท่านเศรษฐีเมื่อฟังธรรมกถานั้นแล้วก็ได้ดวงตาเห็นธรรม ส่วนยสะกุลบุตรนั่งฟังธรรมเทศนานั้นซ้ำอีกครั้งหนึ่งที่พระพุทธองค์ทรงแสดงแก่บิดาของตนก็ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์

เศรษฐีผู้เป็นบิดาของพระยสะได้แสดงตนเป็นอุบาสกขอถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ จึงนับเป็นอุบาสกคนแรก **ประเภทเตวาจิกอุบาสก** คือผู้ขอถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะเป็นที่เคารพบูชา แลในครั้งนั้น เศรษฐีได้ชวนบุตรชายให้กลับบ้านโดยอ้างว่า เพื่อเห็นแก่มารดาที่เป็นห่วงคิดถึงลูกมาก แต่พระพุทธองค์ตรัสว่า “ยสะไม่สมควรกลับไป เพราะบรรลุมรรคผลชั้นสูงหมดสิ้นกิเลสาสวะแล้ว” เศรษฐีทูลว่า นับว่า ยสะได้ลาภอันประเสริฐแล้ว จากนั้นจึงกราบทูลอาราธนาพระพุทธองค์เสด็จไปเสวยภัตตาหารเช้าที่บ้านของตนในวันรุ่งขึ้น

อุบาสิกาคู่แรกในพระพุทธศาสนา

ในรุ่งเช้า พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จไปยังบ้านของเศรษฐีมีพระยสะเป็นปัจฉาสมณะ ฝ่ายมารดาและอดีตภรรยาของพระยสะเข้าถวายอภิวาท เมื่อกระทำภัตกิจและตรัสอนุโมทนาแล้ว ทรงแสดงอนุปุพพิกถาและอริยสัจ ๔ โปรดสตรีทั้งสองได้บรรลุโสดาปัตติผลเป็นพระโสดาบัน และปฏิญาณตนเป็นอุบาสิกาผู้ถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ มารดาและอดีตภรรยาของพระยสะจึงชื่อว่า **เป็นอุบาสิกาผู้ถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ เป็นอุบาสิกาคู่แรกในพระพุทธศาสนา**

สหายของพระยสะออกบวช

สหายของพระยสะ (เมื่อครั้งเป็นฆราวาส) ๔ คน คือ วิมละ สุพาหุ ปุณณชิ ควัมปติ และมีสหายที่ไม่ปรากฏชื่ออีก ๕๐ คน เมื่อทราบว่ายสะบวชแล้ว จึงพากันเดินทางไปพบพระยสะ โดยพระยสะได้นำมาณพทั้ง ๕๐ คน เข้าเฝ้า ในครั้งนั้นพระพุทธเจ้าตรัสอนุปุพพิกถาและอริยสัจ ๔ โปรด ทั้งหมดได้ดวงตาเห็นธรรมและขอบวช พระพุทธองค์โปรดประทานอุปสมบทให้ด้วยวิธีเอหิภิกขุอุปสัมปทา ในภายหลังแต่บวชแล้วภิกษุใหม่เหล่านั้นได้ศึกษาและปฏิบัติบำเพ็ญเพียรในธรรมและได้บรรลุอรหัตตผลสำเร็จเป็นพระอรหันต์ในพระพุทธศาสนา

ในกาลนั้น จึงมีพระอรหันต์เกิดขึ้นในโลก ๖๑ องค์ คือ พระพุทธเจ้า ๑ พระปัญจวัคคีย์ ๕ พระยสะกุลบุตรพร้อมสหาย ๕๕ องค์

ปริจเฉทที่ ๕
ว่าด้วยการประกาศพระพุทธศาสนา

ส่งพระสาวกไปประกาศพระพุทธศาสนา

พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงปรารภถึงการประกาศเผยแผ่พระศาสนาให้เจริญรุ่งเรือง เพื่อประโยชน์สุขแก่มหาชนและการประดิษฐานพระพุทธศาสนาในมั่นคงต่อไป ทรงพิจารณาเห็นว่า กรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ มีความอุดมสมบูรณ์และมีเจ้าลัทธิหลายสำนัก ถ้าแสดงธรรมโปรดมหาชนเหล่านี้ให้เกิดความเลื่อมใสได้แล้ว ย่อมจะเกิดประโยชน์ต่อการประกาศเผยแผ่และจะทำให้การประดิษฐานพระศาสนาได้สะดวกและรวดเร็วยิ่งขึ้น เพราะเจ้าลัทธิต่างๆ หรือศาสดาเหล่านั้นมีผู้นับถือมีศิษยานุศิษย์จำนวนมาก จึงโปรดให้ประชุมพระอรหันต์สาวก ๖๐ องค์ แล้วตรัสว่า วิมุตติธรรมอันยอดเยี่ยมที่ตถาคตบรรลุ เธอทั้งหลายก็บรรลุแล้ว บ่วงทั้งหลาย ทั้งที่เป็นของทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์ซึ่งตถาคตและเธอทั้งหลายก็พ้นแล้ว เธอทั้งหลาย จงเที่ยวจาริกไปตามคามนิคมชนบทต่างๆ เพื่อประโยชน์และความสุขแก่มหาชนเป็นอันมาก จงแสดงธรรมมีคุณในเบื้องต้น ท่ามกลางและที่สุด เธอจงประกาศพรหมจรรย์อันบริสุทธิ์บริบูรณ์โดยสิ้นเชิง พร้อมอรรถและพยัญชนะ และจงแยกกันไปแห่งละองค์ แม้เรา ก็จะไปยังอุรุเวลาเสนานิคม

ภายหลังแต่ที่สาวก ๖๐ องค์ ดำเนินจาริกไปประกาศพระพุทธศาสนา ปรากฏว่ามีผู้ศรัทธาเลื่อมใสจำนวนมากเพิ่มขึ้นเป็นลำดับ เมื่อมีกุลบุตรขอบวช พระสาวกก็จะพาไปเฝ้าพระพุทธองค์ เพื่อประทานอุปสมบทแก่กุลบุตรเหล่านั้นเป็นครั้งๆ ไป พระพุทธองค์ทรงเห็นความลำบากของบรรดาพระสาวกและกุลบุตรที่จะอุปสมบท จึงประทานอนุญาตให้พระสาวกให้อุปสมบทได้ เรียกวิธีอุปสมบทนี้ว่า **ติสรณคมนูปสัมปทา** หรือไตรสรณคมนูปสัมปทา เป็นวิธีอุปสมบทด้วยการถึงสรณะ ๓ คือให้ผู้จะบวชปลงผมโกนหนวดและนุ่งผ้าย้อมด้วยน้ำฝาดเรียบร้อยแล้ว เข้าไปหาภิกษุแล้วนั่งคุกเข่า ประนมมือกราบภิกษุทั้งหลาย จากนั้น พระอุปัชฌาย์บอกให้เปล่งวาจาว่าตามว่า "ข้าพเจ้า ขอถึงพระพุทธ ขอถึงพระธรรม ขอถึงพระสงฆ์ว่า เป็นสรณะ" กล่าวจบแล้วให้กราบภิกษุทั้งหลายก็ชื่อว่าสำเร็จเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนา

ในครั้งนั้น การอุปสมบทจึงมี ๒ วิธี คือ เอหิภิกขุอุปสัมปทา พระพุทธองค์ตรัสประทานอุปสมบทให้ด้วยพระองค์เองและติสรณคมนูปสัมปทา วิธีที่ภิกษุสงฆ์อุปสมบทให้แก่กุลบุตรผู้ขอบวชในพระพุทธศาสนา

โปรดภัททวัคคีย์

เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จจาริกไปสู่ตำบลอุรุเวลาเสนานิคม ในระหว่างทาง ณ ไร่ฝ้ายแห่งหนึ่ง ทรงพบกับ **ภัททวัคคีย์** คือ กลุ่มพระกุมารผู้เจริญ (เด็กหนุ่ม) จำนวน ๓๐ คน เป็นพระราชโอรสแห่งพระราชวงศ์โกศล กำลังพาภรรยาเดินเที่ยวในไร่ฝ้าย แต่มีผู้หนึ่งในจำนวนนั้นไม่มีภรรยา ได้นำหญิงคณิกามาด้วยคนหนึ่ง หญิงนั้นมีใจทุจริตเมื่อเห็นเหล่าพระราชกุมารประมาทเลินเล่อถอดเครื่องประดับวางไว้ จึงลักเอาเป็นของตนแล้วหนีไป ฝ่ายภัททวัคคีย์เมื่อไม่เห็นเครื่องประดับ ก็คิดว่า ถูกหญิงคณิกาลักเอาไปเสียแล้ว จึงพากันออกติดตามไป เมื่อผ่านไปพบพระพุทธเจ้าที่ประทับพักสำราญอิริยาบถอยู่ ณ ไร่ฝ้ายก็พากันเข้าไปทูลถามว่า "พระองค์ผู้เจริญ ทรงเห็นหญิงนางหนึ่งผ่านมาทางนี้บ้างหรือไม่" พระพุทธองค์ตรัสถามว่า "ท่านทั้งหลาย การแสวงหาหญิงหรือแสวงหาตน อันไหนจะประเสริฐกว่ากัน" พระราชกุมารทั้งหมดทูลว่า "การแสวงหาตนประเสริฐกว่า" จึงตรัสเทศนาอนุปุพพิกถาและอริยสัจ ๔ โปรด และทรงอุปสมบทให้ด้วยเอหิภิกขุอุปสัมปทาเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนา

โปรดชฎิลสามพี่น้อง

พระพุทธองค์เสด็จจาริกไปถึงตำบลอุรุเวลาเสนานิคม ณ ที่นั้น มีนักบวชชฎิล สามพี่น้องตั้งอาศรมบำเพ็ญพรตถือลัทธิบูชาไฟ อยู่ใกล้ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา พี่ชายใหญ่ชื่ออุรุเวลกัสสปะมีบริวาร ๕๐๐ คน น้องชายคนกลางชื่อว่า นทีกัสสปะมีบริวาร ๓๐๐ คน และน้องชายคนเล็กชื่อว่า คยากัสสปะมีบริวาร ๒๐๐ คน ในครั้งนั้น พระศาสดาเสด็จไปขอพักอาศัยที่อาศรมและทรงแสดงฤทธิ์ด้วยประการต่างๆ ทำให้อุรุเวลกัสสปะหายสำคัญผิดคลายทิฏฐิมานะ แต่อุรุเวลกัสสปะยังมีทิฏฐิแรงกล้า เพราะถือตนว่า เป็นพระอรหันต์ พระพุทธองค์จึงตรัสว่า "กัสสปะ ท่านมิได้เป็นพระอรหันต์ การปฏิบัติของท่านมิใช่ทางให้ถึงการบรรลุมรรคผล เหตุใดท่านจึงถือตนว่าเป็นพระอรหันต์" อุรุเวลกัสสปชฎิลเมื่อสดับพุทโธวาทเช่นนั้นก็คลายทิฏฐิและทูลขอบวช พระพุทธองค์ตรัสว่า "ท่านเป็นอาจารย์ใหญ่แห่งชฎิล ๕๐๐ คน ขอจงบอกกล่าวแก่บริวารทั้งหลายให้ยินยอมพร้อมกันเสียก่อนเถิด ตถาคตจึงจะบวชให้" อุรุเวลกัสสปชฎิลจึงให้ประกาศบอกแก่หมู่ศิษย์ทั้งหลายให้ทราบถึงความประสงค์ที่ตนจะขอบวชในสำนักของพระพุทธเจ้า พวกศิษย์ทั้งหมดก็ยินดี จึงพากันลอยเครื่องบริขารแห่งชฎิลแล้วขอบวชในสำนักของพระพุทธองค์

ฝ่ายชฎิลผู้เป็นน้องชายทั้งสองซึ่งตั้งอาศรมอยู่ใต้ลำน้ำถัดไปเมื่อได้เห็นบริขารชฎิลลอยน้ำมาเช่นนั้น ก็คิดว่า คงจะเกิดเหตุร้ายแก่พี่ชายของตน จึงพาบริวารไปยังอาศรมของพี่ชายใหญ่ เมื่อเห็นพี่ชายใหญ่พร้อมทั้งบริวารถือบวชเป็นภิกษุแล้ว สอบถามได้ความแล้วจึงพร้อมใจกัน

ลอยบริขาร แล้วทั้งหมดก็ขอบวช พระพุทธองค์เมื่อทรงเห็นว่าภิกษุชฎิล ๑,๐๐๓ ล้วนมีอินทรีย์แก่กล้าบริบูรณ์ตามควรแล้ว จึงตรัสเทศนา **อาทิตตปริยายสูตร** โปรดภิกษุชฎิลทั้งหมดก็ได้บรรลุอรหัตตผลเป็นพระอรหันต์ในพระพุทธศาสนา

ในใจความย่อของอาทิตตปริยายสูตรมีว่า อายตนะภายในและภายนอกเป็นของร้อนด้วยไฟ คือ ราคะ โทสะ และโมหะ และมีชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส เป็นของร้อนด้วยทุกข์

พระเจ้าพิมพิสารบรรลุโสดาปัตติผล

พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อเสด็จประทับอยู่ ณ ตำบลคยาสีสะพอสมควรแล้ว จึงเสด็จพร้อมด้วยภิกษุ ๑,๐๐๓ รูป ไปยังกรุงราชคฤห์ และประทับอยู่ที่ลัฏฐิวัน (สวนตาลหนุ่ม) เพราะทรงมีพระประสงค์ที่จะเปลื้องปฏิญญาที่ให้ไว้ต่อพระเจ้าพิมพิสาร ในกาลครั้งนั้น พระเจ้าพิมพิสาร ทรงนำข้าราชบริพาร พราหมณ์ และคหบดี ๑๒ นหุต (๑ นหุต = ๑ หมื่น) ไปเฝ้าพระพุทธเจ้า และได้สดับธรรมในอนุปุพพิกถาและอริยสัจ ๔ ที่พระพุทธองค์ตรัสแสดงโปรดพระเจ้าพิมพิสารและเหล่าข้าราชบริพาร จำนวน ๑๑ นหุต ได้บรรลุโสดาปัตติผลเป็นพระโสดาบัน ส่วนอีก ๑ นหุต เกิดความเลื่อมใสในพระรัตนตรัยและแสดงตนเป็นอุบาสกและอุบาสิกาในพระพุทธศาสนา

พระเจ้าพิมพิสาร ได้ทูลถึงความประสงค์ที่พระองค์ได้เคยปรารถนาไว้ตั้งแต่เมื่อครั้งยังทรงพระเยาว์ ๕ ประการ คือ

๑. ขอให้ข้าพเจ้าได้รับบรมราชาภิเษกเป็นพระเจ้าแผ่นดินแห่งแคว้นมคธ
๒. ขอให้พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จมายังแว่นแคว้นมคธ
๓. ขอให้ได้นั่งใกล้พระอรหันต์พระองค์นั้น
๔. ขอให้พระอรหันต์พระองค์นั้นแสดงพระธรรมเทศนาโปรด
๕. ขอให้รู้ทั่วถึงธรรมของพระอรหันต์พระองค์นั้น

ในวันนั้น พระเจ้าพิมพิสารกษัตริย์แห่งแคว้นมคธ ได้ทรงแสดงพระองค์เป็นอุบาสกและทูลอาราธนาพระพุทธองค์เสด็จไปเสวยโภชนาหาร ณ พระราชนิเวศน์ในเช้าวันรุ่งขึ้น

ครั้นอรุณสมัยวันใหม่ พระศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จไปยังพระราชนิเวศน์พร้อมด้วยพระสาวกทั้งปวง พระเจ้าพิมพิสารพร้อมด้วยพระประยุรญาติเข้าเฝ้าถวายอภิวาทและจัดถวายภัตตาหารอันประณีต โดยได้ทูลแสดงความประสงค์ถวายเวฬุวโนทยานเพื่อเป็นพุทธาวาส (เวฬุวันจึงถือเป็นวัดแห่งแรกในพระพุทธศาสนา) จากนั้น พระองค์ทรงจับพระเต้าทองหลั่งสุคนธวารีลงที่พระหัตถ์ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ปรากฏเกิดอัศจรรย์พื้นปฐพีกัมปนาทหวั่นไหว เมื่อตรัสอนุโมทนาแล้ว จึงเสด็จออกจากพระราชนิเวศน์พร้อมด้วยภิกษุทั้งหลาย

ปริจเฉทที่ ๖
ว่าด้วยพระอัครสาวก

ประวัติพระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะ

สถานะเดิม

พระสารีบุตร ชื่อเดิมว่า อุปติสสะ เกิดในตระกูลพราหมณ์ ณ หมู่บ้านในตำบลนาลันทา กรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ บิดาชื่อ วังคันตะ มารดาชื่อนางสารีพราหมณี เพราะบิดาเป็นหัวหน้าหมู่บ้านอุปติสสะคาม จึงได้ชื่อว่า อุปติสสะ เมื่อบวชแล้วสหธรรมิกเรียกท่านว่า พระสารีบุตร เพราะเป็นบุตรของนางสารีพราหมณี

พระโมคคัลลานะ ชื่อเดิมว่า โกลิตะ เกิดในตระกูลพราหมณ์ ณ หมู่บ้านโกลิตะคาม ในกรุงราชคฤห์ บิดาของท่านเป็นหัวหน้าหมู่บ้านโกลิตะคาม (ไม่ปรากฏชื่อบิดา) มาดา ชื่อ โมคคัลลี เมื่อบวชแล้วเพื่อนสพรหมจารีเรียกท่านว่า โมคคัลลานะ เพราะเป็นบุตรของนางโมคคัลลี

อุปติสสะและโกลิตะบวชเป็นปริพาชก

พราหมณ์ตระกูลอุปติสสะและโกลิตะทั้งสองตระกูลนี้มีความผูกพันธ์ด้วยความนับถือกัน เป็นญาติเป็นมิตรสหายคุ้นเคยกันมานานหลายชั่วอายุคน และเมื่อมีบุตรชายก็เป็นสหายสนิทกันมาก อุปติสสะและโกลิตะเมื่อเจริญวัยขึ้นก็ได้ศึกษาจนจบในศิลปศาสตร์ต่างๆ ที่มีอยู่ในสมัยนั้น โดยทั้ง ๒ ต่างมีบริวารคนละ ๒๕๐ คน เมื่อไปเที่ยวดูการละเล่น ก็ไปด้วยกันเสมอ จะสังเวชหรือชื่นชมดีใจก็สังเวชหรือชื่นชมด้วยกัน

วันหนึ่ง สหายทั้ง ๒ คนได้ไปเที่ยวชมมหรสพเช่นปกติ แต่วันนั้นมิได้มีความยินดีเหมือนในครั้งก่อนๆ เลย เหตุเพราะบารมีญาณแก่กล้า จึงปรึกษากันว่า “ไม่มีประโยชน์ อันใดในการดูมหรสพนี้ อายุคนไม่ถึง ๑๐๐ ปี ก็แตกทำลายเหมือนกันหมด หาบัญญัติมิได้ ควรที่เราจะแสวงหาโมกขธรรม” ในกาลต่อมาทั้ง ๒ จึงชวนบริวารของตนรวมเป็น ๕๐๐ คน ออกไปถือบวชเป็นปริพาชกเป็นศิษย์ในสำนักของสัญชัยปริพาชกผู้เป็นคณาจารย์ใหญ่ ที่ตั้งสำนักอยู่ในเมือง

ราชคฤห์ อุปติสสะปริพาชกและโกลิตะปริพาชกได้เรียนจบลัทธิในสำนักของอาจารย์สัญชัยอย่างบริบูรณ์ แต่พิจารณาเห็นว่าสิ่งที่รู้ในสำนักของอาจารย์สัญชัย คงไม่อาจที่จะยังโมกขธรรมให้บังเกิดขึ้นแก่ตนได้ จำแต่เดิมนั้นมา ปริพาชกทั้ง ๒ เมื่อสดับข่าวว่า สมณพราหมณาจารย์ผู้เป็นปราชญ์เมธีมีอยู่ในที่ใดก็จะดำเนินไปสู่สำนักแห่งนั้น แล้วกล่าวถามปัญหา โดยในทำนองเดียวกันนี้ที่ปริพาชกทั้ง ๒ เที่ยวไปทั่วชมพูทวีปก็หาไม่พบนักปราชญ์เมธีผู้สามารถแก้ปัญหาโมกธรรมได้ จึงพากันกลับยังสำนักอาจารย์สัญชัย โดยทำกติกาต่อกันว่า เราทั้ง ๒ ถ้าผู้ใดได้บรรลุธรรมก่อนแล้ว ขอจงบอกแก่กันด้วย

อุปติสสะบรรลุโสดาปัตติผล

อุปติสสะปริพาชก ได้พบพระอัสสชิ ผู้เป็นหนึ่งในพระปัญจวัคคีย์กำลังเดินบิณฑบาตในกรุงราชคฤห์ เห็นกิริยาของท่านที่สำรวมเรียบร้อยก็เกิดศรัทธาเลื่อมใส จึงเดินตามไป และหลังจากที่ท่านทำภัตกิจเสร็จแล้ว (ฉันภัตตาหาร) จึงเข้าอภิวาทท่านด้วยความเคารพ แล้วถามว่า “อาวุโส อินทรีย์ของท่านผ่องใสยิ่งนัก ผิวพรรณบริสุทธิ์ ท่านบรรพชาในสำนักของผู้ใด ใครเป็นอาจารย์ของท่าน และอาจารย์ของท่านกล่าวสอนเช่นไร”

พระอัสสชิกล่าวตอบว่า “อาวุโส อาตมาพึ่งบวชใหม่ยังไม่นาน ไม่อาจจะแสดงธรรมให้พิสดารได้ จะกล่าวแต่โดยย่อ” จึงกล่าวธรรมโดยย่อว่า **“ธรรมเหล่าใดเกิดแต่เหตุ พระตถาคตตรัสเหตุแห่งธรรมเหล่านั้น และความดับแห่งเหตุของธรรมเหล่านั้น พระมหาสมณะมีปกติตรัสอย่างนี้”** อุปติสสะปริพาชก ฟังธรรมนั้นแล้วก็ได้ดวงตาเห็นธรรมว่า **“สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมดมีความดับเป็นธรรมดา”** ก็ได้บรรลุโสดาปัตติผลเป็นพระโสดาบัน และเมื่อทราบว่า พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเวฬุวันวิหาร จึงนมัสการพระอัสสชิว่า ขอพระคุณท่านจงไปก่อนเถิด ข้าพเจ้ายังมีสหายอีกคนหนึ่งที่ทำสัญญากันไว้จะต้องกลับไปบอกเปลื้องปฏิญญาก่อนแล้ว จึงจะพาสหายนั้นไปสู่สำนักของพระพุทธเจ้า

โกลิตะบรรลุโสดาปัตติผล

ฝ่ายโกลิตะปริพาชก เห็นอุปติสสะเดินมาแต่ไกล คิดว่า “สหายของเราช่างหน้าตาผ่องใสยิ่งนัก ชะรอยจะได้อมตธรรมเป็นแน่” เมื่อทั้ง ๒ พบกัน อุปติสสะได้กล่าวธรรมที่ฟังมาจากพระอัสสชิให้แก่โกลิตะผู้เป็นสหายรักฟัง โกลิตะผู้มีบารมีแก่กล้าหยั่งจิตพิจารณาในธรรมก็ได้บรรลุโสดาปัตติผลเป็นพระโสดาบันในพระพุทธศาสนา

ในกาลต่อมา อุปติสสะและโกลิตะพร้อมด้วยบริวารได้ไปกราบลาอาจารย์สัญชัยปริพาชก เพื่อไปเฝ้าพระพุทธเจ้า โดยได้ชวนท่านสัญชัยไปด้วยแต่ท่านปฏิเสธ อุปติสสะและโกลิตะพร้อมทั้งบริวาร ๕๐๐ คน จึงออกเดินทางไปเข้าเฝ้าพระศาสดา ณ พระเวฬุวันวิหาร เมื่อได้ฟังธรรมที่พระพุทธองค์เทศนาโปรดจบลงแล้ว ปริพาชกที่เป็นบริวารทั้งหมดได้บรรลุอรหัตตผลเป็นพระอรหันต์เว้นอุปติสสะปริพาชกและโกลิตะปริพาชก

อุปติสสะและโกลิตะอุปสมบท

อุปติสสะและโกลิตะพร้อมด้วยบริวาร รวม ๕๐๒ คน ได้ทูลขออุปสมบทในสำนักของพระศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า ในกาลนั้น พระองค์โปรดประทานอุปสมบทให้เป็นภิกษุด้วยวิธีเอหิภิกขุอุปสัมปทาสำเร็จเป็นภิกษุสงฆ์ในพระพุทธศาสนา

พระสารีบุตรบรรลุอรหัตตผล

หลังจากที่บวชแล้ว พระสารีบุตร ได้จาริกตามเสด็จพระพุทธองค์ไปยังถ้ำสุกรขาตา เขาคิชฌกูฏ เมืองราชคฤห์ โดยขณะที่ท่านนั่งถวายงานพัดอยู่ ณ เบื้องพระปฤษฎางค์ของพระพุทธองค์ได้ฟังธรรมเทศนาชื่อ **เวทนาปริคคหสูตร** ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่ปริพาชกผู้เป็นหลานชายของท่านชื่อ ฑีฆนขะอัคคิเวสนโคตร ซึ่งไปเข้าเฝ้าทูลถามความเห็นเกี่ยวกับเรื่องที่ไม่ชอบใจในสิ่งทั้งปวง พระสารีบุตรตั้งจิตกำหนดพิจารณาไปตามกระแสธรรมเทศนา ก็ทำให้จิตหลุดพ้นจากกิเลสาสวะไม่ถือมั่นอยู่ในอุปาทานทั้งปวง บรรลุอรหัตตผลเป็นพระอรหันต์ผู้เลิศด้วยปัญญาเหมือนบุคคลบริโภคอาหารที่เขาจัดมาเพื่อผู้อื่นฉะนั้น ในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๓ ภายหลังแต่ที่ท่านบวชแล้วได้ ๑๕ วัน

ในครั้งนั้น พระพุทธองค์ทรงแสดงเรื่องทิฏฐิของคน ๓ อย่างแก่ฑีฆนขปริพาชกว่า

๑. บางคนเห็นว่า สิ่งทั้งปวงควรแก่เรา เราชอบใจหมด

๒. บางคนเห็นว่า สิ่งทั้งปวงไม่ควรแก่เรา เราไม่ชอบใจหมด

๓. บางคนเห็นว่า บางสิ่งควรแก่เรา เราชอบใจ บางสิ่งไม่ควรแก่เรา เราไม่ชอบใจ

จากนั้น จึงตรัสธรรมเทศนาชื่อ เวทนาปริคคหสูตร เพื่อให้กำหนดพิจารณาร่างกายอันมีความแตกทำลายไปในที่สุดอันบุคคลไม่ควรยึดมั่นถือมั่นด้วยทิฏฐิมานะ ฑีฆนขะ พิจารณาตามกระแสธรรมก็ได้บรรลุโสดาปัตติผลเป็นพระอริยบุคคลในพระพุทธศาสนา

งานประกาศพระศาสนา

พระสารีบุตรเถระ ภายหลังแต่ท่านบรรลุอรหัตตผลแล้วปรากฏว่าเป็นผู้มีปัญญาเฉียบแหลมและแตกฉานในปฏิสัมภิทาญาณ ท่านมีบทบาทสำคัญในการปฏิบัติศาสนกิจเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้แพร่หลายและเจริญรุ่งเรืองอย่างมาก สมดังที่พระพุทธองค์ทรงยกย่องว่าเป็น **พระธรรมเสนาบดี** คือ เสนาบดีผู้บัญชาการกองทัพธรรมของพระศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ทรงเป็น **พระธรรมราชา** โดยพระสารีบุตรสามารถอธิบายขยายเนื้อความข้อความที่พระพุทธองค์ตรัสไว้เพียงย่อๆ ให้พิสดารกว้างขวางลึกซึ้งได้ดุจเดียวกับพระบรมศาสดา

เมื่อครั้งพระพุทธองค์เสด็จไปประทับอยู่ที่เมืองเทวทหะ โปรดให้ภิกษุผู้เข้าเฝ้าเพื่อทูลลาไปปัจฉาภูมิชนบทให้ไปลาพระสารีบุตร เพราะทรงเห็นว่า พระสารีบุตรเป็นพระมหาเถระที่ภิกษุทั้งหลายพึงศึกษาในปฏิปทาจริยาวัตร ดังมีพระพุทธดำรัสว่า "ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงคบหาสารีบุตรและโมคคัลลานะเถิด ทั้ง ๒ นี้เป็นบัณฑิต อนุเคราะห์เพื่อนพรหมจรรย์ สารีบุตรเปรียบเหมือนมารดาผู้ให้กำเนิดทารก โมคคัลลานะ เปรียบเหมือนผู้บำรุงเลี้ยงทารก สารีบุตรย่อมแนะนำในโสดาปัตติผล โมคคัลลานะย่อมแนะนำในผลขั้นสูงขึ้นไป

ตำแหน่งอัครสาวก

พระศาสดาโปรดตั้งพระสารีบุตรเถระเป็น **พระอัครสาวกเบื้องขวา** พร้อมกับทรงยกย่องไว้ในตำแหน่ง **เอตทัคคะว่า เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายในทางผู้มีปัญญามาก** ดังมีพระดำรัสว่าดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สารีบุตร เป็นผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายผู้มีปัญญามาก

ปรินิพพาน

พระสารีบุตรเถระ เมื่อเข้าสมาบัติพิจารณาอายุสังขารแห่งตนแล้ว เห็นว่าจะดำรงอยู่ได้เพียง ๗ วัน จึงดำริว่า "จักนิพพานในสถานที่ใด พระราหุลนิพพานไปที่บัณฑุกัมพลศิลาอาสน์ พระอัญญาโกณฑัญญะไปนิพพานที่สระฉัททันต์ในหิมวันต์ประเทศ" ท่านปรารภถึงมารดาว่า "มารดาเรานี้ ได้เป็นมารดาของพระอรหันต์ถึง ๗ องค์ แต่จิตใจยังไม่เลื่อมใสในพระรัตนตรัยเลย อุปนิสัยแห่งมรรคผลจะพึงมีแก่มารดาเราหรือไม่หนอ ก็ทราบว่า มีอุปนิสัยแห่งพระโสดาบันอยู่" จากนั้นจึงพร้อมด้วยภิกษุ ๕๐๐ รูป เข้าไปกราบทูลลาพระพุทธองค์ พระองค์ตรัสถามว่า "สารีบุตร

เธอจักนิพพานที่ไหน" พระมหาเถระกราบทูลว่า ข้าพระองค์จักไปนิพพานที่บ้านมารดาของข้าพระองค์

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า "สารีบุตร เธอจงกำหนดกาลนั้นโดยควรเถิด สารีบุตร บรรดาภิกษุทั้งหลายผู้อาวุโสน้องๆ ของเธอจะพึงเห็นพี่อย่างเธอหาได้ยาก ฉะนั้น เธอจงแสดงธรรมแก่น้องๆ เพื่อเป็นที่ตั้งแห่งความระลึกถึงสำหรับในกาลครั้งนี้ก่อนเถิด"

เมื่อพระพุทธองค์ประทานโอกาสเช่นนั้น พระธรรมเสนาบดีสารีบุตร จึงเหาะขึ้นไปในอากาศและแสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลาย แล้วลงมาถวายบังคมลาพระพุทธองค์เพื่อเดินทางไปยังตำบลนาลันทา พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระเมตตาคุณได้ดำเนินไปส่งถึงหน้าพระคันธกุฎี พระสารีบุตรกระทำประทักษิณเวียนรอบพระพุทธองค์พร้อมกับประคองอัญชลีกราบทูลว่า "ในที่สุดแห่งอสงไขยแสนกัปล่วงแล้ว ข้าพระองค์ได้หมอบลงแทบบาทมูลแห่งพระอโนมทัสสีสัมมาสัมพุทธเจ้า ตั้งปณิธานปรารถนาต่อพระองค์ แลบัดนี้มโนรถของข้าพระองค์สำเร็จสมประสงค์ตั้งแต่กาลที่ได้เห็นพระพุทธองค์เป็นปฐมทัศนะแล้ว ก็บัดนี้ เป็นปัจฉิมทัศนะแห่งการได้เห็นพระพุทธองค์ผู้เป็นนาถะของข้าพระองค์" ทูลเพียงเท่านี้ แล้วถวายบังคมลาบ่ายหน้าออกจากพระเชตะวันมหาวิหารมุ่งหน้าสู่ตำบลนาลันทา เมื่อพระสารีบุตรและพระจุนทะน้องชายพร้อมด้วยภิกษุบริวารเดินทางถึงหมู่บ้านอุปติสสะคาม ซึ่งเป็นภูมิลำเนาเดิม มารดาและอุปเรวตะมาณพ ผู้เป็นหลานได้นมัสการและปฏิสันถารต้อนรับพระมหาเถระและภิกษุบริวารทั้งหลาย

ในเวลาค่ำ พระสารีบุตร เกิดปักขันธิกาพาธอย่างแรงกล้าถึงกับอาเจียนเป็นโลหิต มารดาของท่านนั่งเฝ้าอยู่ที่หน้าประตูห้องด้วยความเมตตาเป็นห่วงพระมหาเถระผู้เป็นบุตร และในราตรีนั้นแล เหล่าเทพยดาต่างพากันมาเยี่ยมพระมหาเถระ มีท้าวจาตุมมหาราช ท้าวโกสีย์ ท้าวสันดุสิต ท้าวมหาพรหม เป็นอาทิ พระมหาเถระจึงได้กล่าวกับมารดาว่า "โยมแม่ ท้าวมหาพรหมองค์นี้ ในวันที่พระพุทธเจ้าประสูติได้เอาตาข่ายมารองรับ และถวายการบำรุงรักษาอยู่เป็นนิตย์" นางสารีพราหมณีโยมมารดาเมื่อฟังเช่นนั้นก็ดำริว่า อานุภาพแห่งบุตรของเรายังปรากฏถึงเพียงนี้ อานุภาพแห่งพระพุทธเจ้าผู้เป็นพระศาสดาของพระสารีบุตรคงยิ่งใหญ่กว่านี้เป็นแน่แท้

พระธรรมเสนาบดีสารีบุตร ได้แสดงธรรมโปรดโยมมารดาโดยพรรณนาถึงพระพุทธคุณยังมารดาให้มีใจเบิกบานในธรรมขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า นางสารีพราหมณี ก็ได้บรรลุโสดาปัตติผลเป็นพระอริยบุคคลในพระพุทธศาสนา สมดังปรารถนาของพระสารีบุตรที่มุ่งหวังสนองคุณแห่งมารดาให้ได้มีศรัทธาในพระรัตนตรัย

ในขณะนั้น พระสารีบุตรเถระถามพระจุนทะว่า ขณะนี้เวลาเท่าไร เมื่อทราบว่า ใกล้อรุณวันใหม่แล้ว จึงให้นิมนต์ภิกษุทั้งหลายมาประชุมพร้อมกัน แล้วกล่าวว่า "ผู้อาวุโส ตลอดเวลา

๔๔ พรรษาที่ท่านทั้งหลายติดตามผมมา กรรมใดที่ไม่ชอบใจอันจะพึงมีแก่ท่านทั้งหลาย ขอจงยกโทษแก่ผมด้วยเถิด” พวกภิกษุกล่าวตอบว่า “ข้าแต่พระมหาเถระ ตลอดเวลาที่พวกผมติดตามท่านมา ไม่มีกรรมอันใดของท่านที่ไม่ชอบใจแก่พวกผมเลย หากพวกผมอาจประมาทในสิ่งใดสิ่งหนึ่งต่อท่านแล้ว ขอโปรดยกโทษให้พวกผมด้วยเถิด”

ในขณะอรุณสมัยปรากฏขึ้นในวันเพ็ญกัตติกมาสเดือน ๑๒ พระสารีบุตรเถระ ก็ดับขันธปรินิพพานด้วยอนุปาทิเสสนิพพาน พระจุนทะ ผู้น้องชายท่านพร้อมภิกษุสงฆ์และญาติพี่น้องได้ทำพิธีฌาปนกิจถวายเพลิงสรีระของพระมหาเถระให้สำเร็จเรียบร้อยด้วยดี แล้วนำอัฐิธาตุไปถวายพระพุทธเจ้า พระองค์โปรดให้สร้างพระเจดีย์บรรจุอัฐิธาตุพระธรรมเสนาบดีสารีบุตรไว้ที่ซุ้มประตูของพระเชตวันมหาวิหาร เมืองสาวัตถี แคว้นโกศล

ธรรมภาษิต

พระสารีบุตรมหาเถระผู้เป็นพระธรรมเสนาบดีมีวาทธรรมหรือคาถาสุภาษิตที่ท่านกล่าวสอนหรือแสดงแก่ภิกษุผู้เป็นศิษย์ตลอดถึงพุทธบริษัทไว้ในที่ต่างๆ จำนวนมาก ขอแสดงไว้ ณ ที่นี้เพียงบางส่วน ดังนี้

๑. บุคคลใดสมบูรณ์ด้วยศีล สงบระงับ มีสติ มีความดำริชอบ มีปกติเพ่งพินิจ ไม่ประมาท ยินดีในอารมณ์ภายในคือกัมมัฏฐานภาวนา มีจิตตั้งมั่นดีแล้วอยู่ผู้เดียว ยินดีด้วยปัจจัยตามมีตามได้ นักปราชญ์ทั้งหลายเรียกบุคคลนั้นว่าภิกษุ

ภิกษุเมื่อบริโภคอาหารจะเป็นของสดหรือแห้งก็ตาม ไม่พึงติดใจจนเกินไป พึงเป็นผู้มีท้องพร่องมีอาหารพอประมาณ มีสติอยู่ยังอีก ๔- ๕ คำ จะอิ่มควรหยุดฉันแล้วดื่มน้ำแทน เท่านี้ก็เป็นการเพียงพอเพื่ออยู่สบายของภิกษุผู้มีจิตมุ่งพระนิพพาน

๒. บุคคลพึงว่ากล่าวกัน พึงสั่งสอนกันและพึงห้ามกันจากธรรมของอสัตบุรุษ บุคคลที่ทำอย่างนี้ย่อมเป็นที่รักของพวกคนดี แต่ไม่เป็นที่รักของพวกคนไม่ดี

๓. บุคคลไม่ควรวางใจในคนบางพวก ไม่ว่าจะเป็นคฤหัสถ์หรือบรรพชิต เพราะเบื้องต้นแม้เป็นคนดีภายหลังอาจเป็นคนไม่ดีไปได้ หรือเบื้องต้นเป็นคนไม่ดีแต่ภายหลังกลับเป็นคนดีได้

๔. บุคคลผู้สงบเว้นจากการทำความชั่ว พูดด้วยปัญญาไม่ฟุ้งซ่าน ย่อมกำจัดบาปธรรมทั้งหลายได้ เหมือนลมพัดใบไม้ให้ร่วงหล่นไปฉะนั้น

พระโมคคัลลานะบรรลุอรหัตตผล

พระโมคคัลลานะ ได้กราบทูลลาพระพุทธเจ้ากลับไปเจริญสมณธรรมอยู่ที่บ้านกัลลวาลมุตตคาม เมืองราชคฤห์ แคว้นมคธ แต่ปฏิบัติอย่างไรก็ยังไม่อาจบรรลุมรรคผลใดๆ เพิ่มขึ้น เพราะขณะที่ทำความเพียรอยู่นั้นถูกถีนมิทธะเข้าครอบงำทำให้ง่วงนอนได้นั่งเหงานอนโงกง่วงอยู่ พระพุทธองค์เสด็จไปแสดงอุบายระงับความง่วงนอน ๘ ประการ คือ

๑. โมคคัลลานะ เมื่อเธอมีสัญญา (ความจำได้) อย่างไร ความง่วงย่อมครอบงำได้ เธอควรทำในใจนึกถึงสัญญานั้นให้มาก

๒. ถ้าไม่หายง่วง เธอควรพิจารณาธรรมที่ได้ฟังได้เรียนแล้ว

๓. ถ้าไม่หายง่วง เธอควรสาธยายธรรมที่ได้ฟังได้เรียนมาแล้วโดยพิสดาร

๔. ถ้าไม่หายง่วง เธอควรยอนหู (แยงหู) ทั้งสองข้างและเอามือลูบตัว

๕. ถ้าไม่หายง่วง เธอควรยืนขึ้นเอาน้ำลูบหน้าลูบนัยน์ตา เหลียวมองดูทิศต่างๆ และแหงนดูท้องฟ้า

๖. ถ้าไม่หายง่วง เธอควรทำในใจถึงอาโลกสัญญา (ความกำหนดว่าแสงสว่าง) คือ กำหนดว่าเป็นกลางวันไว้ในใจให้เหมือนกันทั้งกลางวันและกลางคืน มีใจเปิดแจ้งอยู่ ไม่มีอะไรหุ้มห่อ ทำจิตคิดเห็นแสงสว่างให้เกิด

๗. ถ้าไม่หายง่วง เธอควรอธิษฐานจงกรม กำหนดสติเดินกลับไปกลับมา สำรวมอินทรีย์ไม่คิดไปในอารมณ์ภายนอก

๘. ถ้าไม่หายง่วง เธอควรสำเร็จสีหไสยาสน์ คือการนอนตะแคงข้างขวา ซ้อนเท้าเหลื่อมเท้า มีสติสัมปชัญญะหมายจะลุกขึ้นไว้ในใจ เมื่อตื่นแล้ว ควรรีบลุกขึ้นด้วยตั้งใจว่า เราจะไม่หาความสุขในการนอน

เมื่อตรัสสอนในอุบายธรรม ๘ ประการแล้ว ทรงตรัสสอนให้สำเหนียก (ตระหนัก) ในใจอีกว่า

๑. เราจักไม่ชูงวง (ถือตัวสำคัญตน) เข้าไปสู่ตระกูล

๒. เราจักไม่พูดคำที่เป็นเหตุให้เถียงกัน เพราะจะเป็นเหตุให้ห่างจากสมาธิ

๓. เราจักไม่คลุกคลีด้วยคฤหัสถ์และบรรพชิต แต่คลุกคลีด้วยเสนาสนะอันสงัด

พระโมคคัลลานะ ปฏิบัติตามพระพุทธโอวาท ก็บรรเทาความท้อแท้และกำจัดความง่วงเหงาหาวนอนนั้นให้หายไปได้ ในลำดับนั้น พระพุทธองค์จึงได้ตรัสสอนธรรมในเรื่อง **ตัณหักขยธรรม** คือ ธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งตัณหา และ **ธาตุกัมมัฏฐาน** เพื่อให้พิจารณาร่างกายนี้เป็นเพียงธาตุดิน น้ำ ลม ไฟ แต่ละส่วนไม่ใช่เรา ไม่ใช่ของเรา พระโมคคัลลานะตั้งจิตกำหนด

พิจารณาธรรมตามที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนนั้น ก็ได้บรรลุอรหัตตผลเป็นพระอรหันต์ในพระพุทธศาสนา ภายหลังแต่ที่ท่านบวชแล้วได้ ๗ วัน

งานประกาศพระศาสนา

พระมหาโมคคัลลานะ เป็นพระมหาเถระที่เป็นกำลังสำคัญในการประกาศเผยแผ่พระพุทธศาสนา ปฏิบัติภารธุระงานพระศาสนาให้ประสบผลสำเร็จตามพระพุทธประสงค์ประกอบกับว่าท่านเป็นผู้มีฤทธิ์มาก คือสามารถแสดงฤทธิ์ต่างๆ ได้ด้วยกำลังแห่งสมาธิจิต จึงใช้ฤทธานุภาพให้เป็นประโยชน์ในการประกาศพระศาสนา โดยแสดงฤทธิ์ปราบบุคคลผู้เป็นมิจฉาทิฏฐิจำนวนมากให้คลายทิฏฐิมานะและหันมาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา เช่นเมื่อครั้งที่ท่านจาริกอยู่ในเมืองราชคฤห์ได้แสดงฤทธิ์ปราบเศรษฐีผู้ตระหนี่คนหนึ่งชื่อว่า โกสิยะจนเกิดความเลื่อมใสหันมาให้ทาน รักษาศีล และประกาศตนนับถือพระรัตนตรัย

นอกจากนี้แล้ว เมื่อท่านไปยังเทวโลกก็ถามถึงกรรมที่ทำในครั้งที่เป็นมนุษย์ และไปนรกถามถึงกรรมของสัตว์นรกในสมัยที่เป็นมนุษย์ เมื่อท่านกลับมาแล้ว ก็ได้เทศนาแก่ภิกษุและประชาชนให้เห็นถึงผลแห่งกรรมดีและกรรมชั่ว ทำให้มีผู้สนใจเข้าศึกษาและ นับถือพระพุทธศาสนาเพิ่มขึ้นโดยลำดับ พระมหาโมคคัลลานะ ยังเป็นพระมหาเถระที่มีความรู้ความสามารถในงานก่อสร้างเสนาสนะ กล่าวคือ ในคราวที่นางวิสาขามหาอุบาสิกา สร้างวัดบุพพาราม เมืองสาวัตถีเพื่อถวายไว้เป็นวัดในพระพุทธศาสนา พระศาสดาโปรดให้พระมหาโมคคัลลานะเป็น **นวกัมมาธิฏฐายี** คือผู้ควบคุมการก่อสร้างในครั้งนั้น

ตำแหน่งเอตทัคคะ

พระศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าโปรดแต่งตั้งพระมหาโมคคัลลานะเป็น **พระอัครสาวกเบื้องซ้าย** คู่กับพระสารีบุตรเถระซึ่งเป็นพระอัครสาวกเบื้องขวา และทรงประกาศยกย่องไว้ในตำแหน่ง **เอตทัคคะว่าเป็นผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายในทางผู้มีฤทธิ์มาก**

ปรินิพพาน

ในสมัยที่พระมหาโมคคัลลานะพักอาศัยอยู่ที่ตำบลกาฬสิลา แคว้นมคธ พวกเดียรถีย์เห็นร่วมกันว่า “พระมหาโมคคัลลานะ มีอานุภาพมากสามารถไปยังสวรรค์และนรกได้ โดยนำข่าวสารจากสวรรค์และนรกมาบอกแก่ญาติมิตรในเมืองมนุษย์ เป็นเหตุส่งเสริมให้คนทั้งหลายเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาจำนวนมากขึ้น พวกเราต้องเสื่อมความนับถือจากชนทั้งหลาย ดังนั้นเราควรฆ่าบรรพชิตนี้เสีย” พวกเดียรถีย์จึงบอกเรี่ยไรทรัพย์จากพวกอุปัฏฐากของตนเพื่อนำทรัพย์เป็นค่าจ้างโจรให้ไปฆ่าพระมหาโมคคัลลานะ

พระมหาโมคคัลลานะ ถูกพวกโจรรับจ้างล้อมจับ แต่ท่านก็ทำอิทธิปาฏิหาริย์หนีไปได้ทุกครั้ง พวกโจรก็พยายามล้อมจับอยู่ถึง ๒ เดือน เมื่อถึงเดือนที่ ๓ ท่านพิจารณาเห็นว่าวิบากกรรมที่เคยทำไว้ในอดีตชาติกำลังติดตามมาถึงแล้ว จะต้องระงับกรรมนั้นเสียในบัดนี้ ท่านจึงยอมให้พวกโจรจับ โดยพวกโจรใช้ไม้ทุบร่างกายท่านจนกระดูกแตกแหลก เพราะผลกรรมที่ท่านเคยประทุษร้ายทุบตีมารดาบิดาในชาติก่อน พวกโจรเข้าใจว่าท่านตายแล้ว จึงนำร่างของท่านไปทิ้งที่พุ่มไม้กลางป่าแห่งหนึ่ง แต่พระมหาโมคคัลลานะยังไม่มรณภาพ โดยได้สำรวมสติดำริว่า “จะไปกราบทูลลาพระศาสดาเสียก่อนจึงจะนิพพาน” จึงทำการเยียวยาสรีระกายตนประสานให้มั่นด้วยกำลังแห่งฌาน แล้วเหาะไปเฝ้าพระพุทธองค์

พระพุทธเจ้าตรัสถามว่า “โมคคัลลานะ เธอจักนิพพานที่ไหน เมื่อไร” พระโมคคัลลานะกราบทูลว่า “ข้าพระองค์จักนิพพานในวันนี้ ณ ตำบลกาฬสิลา” ในลำดับนั้น พระพุทธองค์ตรัสว่า “โมคคัลลานะ ถ้าเช่นนั้น เธอจงแสดงธรรมแก่ตถาคตก่อน เพราะแต่นี้ไปการเห็นพระสาวกเช่นเธอจะไม่มีแล้ว” พระมหาโมคคัลลานะจึงได้สำแดงปาฏิหาริย์โดยเหาะขึ้นไปในอากาศ และเทศนาธรรมแล้วกลับลงมาถวายอภิวาทพระศาสดา พร้อมกับกราบทูลลาปรินิพพาน โดยได้ปรินิพพาน ณ ตำบลกาฬสิลา แคว้นมคธ ในวันสิ้นเดือน ๑๒ (แรม ๑๕ ค่ำเดือน ๑๒) ภายหลังจากพระสารีบุตรปรินิพพานแล้ว ๑๕ วัน

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงจุดเพลิงฌาปนกิจสรีระของพระโมคคัลลานะ ในขณะนั้นปรากฏฝนดอกไม้ทิพย์ตกลงมาโดยรอบประมาณ ๑ โยชน์ โดยมีพุทธบริษัทมาสักการะอัฐิธาตุของท่านตลอด ๗ วัน พระพุทธองค์โปรดให้สร้างเจดีย์บรรจุอัฐิธาตุของพระมหาโมคคัลลานะไว้ ณ ที่ใกล้ซุ้มประตูพระเวฬุวันมหาวิหาร กรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ

ธรรมภาษิต

พระมหาโมคคัลลานะ เป็นพระมหาเถระซึ่งเป็นกำลังสำคัญองค์หนึ่งในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา มีข้อธรรมหรือวาทธรรมที่เป็นคาถาสุภาษิตที่ท่านกล่าวสอนหรือแสดงไว้จำนวนมาก ในที่นี้ขอนำมาแสดงไว้เพียงบางส่วนเท่านั้น ดังนี้

"...ไฟย่อมไม่ตั้งใจว่า เราจะเผาไหม้คนพาลเลย แต่คนพาลต่างหากที่เข้าไปหาไฟที่กำลังลุกอยู่ให้ไหม้ตนเอง ฉันใด ดูก่อนมาร ท่านประทุษร้ายพระตถาคตนั้นแล้ว ก็จักเผาตนเอง เหมือนคนพาลถูกไฟเผาเอง ฉันนั้น มารใจบาปตัวท่านเป็นมารคอยแต่จะประทุษร้ายพระตถาคตพระองค์นั้น ก็ต้องพบแต่บาปมิใช่บุญ หรือท่านเข้าใจว่า บาปจะไม่ให้ผลแก่เรา

ดูก่อนมารผู้มุ่งแต่ความตาย เพราะท่านได้ทำกรรมสั่งสมบาปมาตลอดกาลนาน ท่านจงปลีกตัวจากพระพุทธสาวกเสีย อย่าสร้างความหวังว่าจะเบียดเบียนภิกษุทั้งหลายอีกเลย..."

ในข้อธรรมนี้ พระมหาโมคคัลลานะกล่าวธรรมภาษิตที่ป่าเภสกฬาวันเพื่อกำราบมารที่มาเข้ารบกวนพระรัตนตรัย จนเป็นเหตุให้มารนั้นระทมใจได้หายไป ณ ที่นั่น

ปริจเฉทที่ ๗
ว่าด้วยพระมหากัสสปะและพระมหากัจจายนะ

๑. ประวัติพระมหากัสสปเถระ

สถานะเดิม

พระมหากัสสปะ ชื่อเดิมว่า ปิปผลิ แต่คนทั่วไปนิยมเรียกตามโคตรว่า กัสสปะ บิดาชื่อ กปิละ เป็นพราหมณ์ตระกูลมหาศาล ในหมู่บ้านพราหมณ์ชื่อ มหาติฏฐะ เมืองราชคฤห์ แคว้นมคธ ส่วนมารดาของท่านไม่ปรากฏชื่อ

กัสสปะได้เล่าเรียนจบไตรเพทตามลัทธิพรามหณ์ เมื่อมีอายุได้ ๒๐ ปี บิดามารดาจัดพิธีอาวาหมงคลกับภัททกาปิลานี หญิงสาววัยอายุ ๑๖ ปี ผู้เป็นธิดาของพรามหณ์โกสิยโคตร แห่งสาครนคร แคว้นมคธ ตระกูลทั้งสองนี้เป็นตระกูลที่มั่งคั่งมีทรัพย์สมบัติมาก กัสสปะและภัททกาปิลานีไม่ประสงค์ที่จะแต่งงานกันเลย แต่ทั้ง ๒ แต่งเพื่อให้เป็นไปตามความประสงค์ของมารดาบิดาทั้ง ๒ ฝ่ายเท่านั้น ดังนั้น จึงปรากฏว่า ทั้งคู่ได้อยู่ด้วยกันฉันสามีภรรยาแต่เพียงในนามเท่านั้น โดยทั้ง ๒ ต่างมุ่งมั่นในการประพฤติพรหมจรรย์เสมอมา เมื่อบิดามารดาของทั้งสองฝ่ายล่วงลับไปสามีภรรยาทั้ง ๒ มีความคิดเห็นเหมือนกันว่า ผู้ครองเรือนต้องคอยนั่งรับบาปที่ผู้อื่นทำไม่ดี และดำริเห็นว่า ฆราวาสวิสัยคับแคบเป็นทางมาแห่งกิเลสธุลี ทั้งคู่มีใจเบื่อหน่ายในโลกิยะฆราวาสสมบัติ จึงได้ออกจากเรือนแห่งตนไปถือเพศเป็นนักบวชอุทิศต่อพระอรหันต์ในโลก

เมื่อทั้ง ๒ ดำเนินไปถึงทาง ๒ แพร่ง ได้ปรึกษากันว่า การเดินทางร่วมกันเช่นนี้เป็นการไม่สมควร เพราะทำให้ผู้พบเห็นติเตียนได้ จึงแยกทางกันไป โดยนางภัททกาปิลานีไปทางซ้าย และก็ได้ดำเนินไปถึงสำนักภิกษุณีแห่งหนึ่งแล้วขอบวชเป็นภิกษุณี บำเพ็ญเพียรในธรรมจนได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ ต่อมาภัททกาปิลานีภิกษุณีได้รับเอตทัคคะว่าเป็นผู้เลิศในทางระลึกชาติในหนหลังได้

ฝ่ายกัสสปะหรือปิปผลิมาณพผู้ออกเดินทางไปทางขวา ได้พบพระพุทธเจ้า ขณะที่พระองค์เสด็จไปประทับภายใต้ต้นพหุปุตตนิโครธ (ต้นไทร) ที่อยู่ระหว่างเขตเมืองราชคฤห์และนาลันทา เมื่อเห็นพระอาการอันงบสง่างามด้วยพระฉัพพรรณรังสีที่แผ่ซ่านออกไปจากพระวรกาย จึงสำคัญว่า ท่านผู้นี้ต้องเป็นพระอรหันต์และดำริต่อว่า ผู้นี้จักเป็นพระศาสดาของเรา เราจักบวช

อุทิศต่อพระศาสดาพระองค์นี้ เกิดเลื่อมใสจึงน้อมตัวลงเดินเข้าไปเฝ้า กระทำอภิวาท ๓ ครั้ง แล้วเปล่งวาจาว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระองค์จงเป็นพระศาสดาของข้าพระองค์ ข้าพระองค์เป็นสาวก”

ในลำดับนั้น พระพุทธองค์ตรัสว่า กัสสปะ ถ้าเธอพึงทำความเคารพนับถือนี้แก่แผ่นดิน แผ่นดินนั้นก็ไม่สามารถจะรองรับได้ ความเคารพนับถืออันเธอผู้รู้ความที่ตถาคตเป็นผู้มีคุณมากอย่างนี้กระทำแล้ว ย่อมไม่ทำแม้ขนของตถาคตให้ไหวได้ เธอจงนั่งลงเถิด กัสสปะ ตถาคตจะให้มรดกธรรมแก่เธอ

กัสสปะอุปสมบท

กัสสปมาณพได้ทูลขออุปสมบท พระพุทธองค์จึงประทานอุปสมบทให้กัสสปะเป็นภิกษุด้วยการให้รับพระพุทธโอวาท ๓ ข้อ ที่เรียกว่า **โอวาทปฏิคคหญูปสัมปทา** มีความว่า

๑. กัสสปะ เธอพึงศึกษาว่า เราจักเข้าไปตั้งความละอายและความยำเกรงอย่างแรงกล้าไว้ในภิกษุ ทั้งที่เป็นเถระ เป็นนวกะ (ผู้บวชใหม่) และผู้เป็นมัชฌิมะ

๒. ธรรมอย่างใดอย่างหนึ่งประกอบด้วยกุศล เราจักตั้งใจฟังธรรมนั้นและพิจารณาเนื้อความแห่งธรรมนั้น

๓. เราจักไม่ละสติที่ไปในกาย (กายคตาสติ) คือพิจารณาร่างกายเป็นอารมณ์

ในพระพุทธโอวาทนี้ ข้อที่ ๑ ทรงสอนเน้นให้มีหิริและโอตตัปปะในเพื่อนภิกษุด้วยกัน ข้อที่ ๒ ให้เงี่ยโสตะฟังธรรมคือให้ตั้งใจฟังกุศลธรรมทั้งหมดด้วยความเคารพและให้ทรงจำไว้ได้ และในข้อสุดท้ายทรงสอนเน้นให้เจริญกายคตาสติอยู่เป็นนิตย์

พระกัสสปะบรรลุอรหัตตผล

พระกัสสปะ รับพระพุทธโอวาทไปศึกษาและบำเพ็ญเพียรในธรรมอย่างสม่ำเสมอและได้บรรลุอรหัตตผลเป็นพระอรหันต์ภายหลังแต่ที่ท่านบวชแล้วได้ ๘ วัน

ในพระพุทธโอวาทนี้ พระพุทธองค์ทรงเรียก บิปผลิมาณพ ตามโคตรว่า กัสสปะ ด้วยเหตุนี้ภายหลังแต่ที่ท่านอุปสมบทเป็นภิกษุและสำเร็จเป็นพระอรหันต์แล้วสหธรรมิกทั้งหลาย จึงนิยมเรียกชื่อท่านว่า พระมหากัสสปะ มีคำว่า **มหา** นำหน้า อันหมายถึงเป็นผู้มีคุณธรรมอันยิ่งใหญ่ และเพื่อให้แตกต่างไปจากภิกษุที่มีชื่อว่ากัสสปะรูปอื่นๆ มีพระอุรุเวล - กัสสปะ พระกุมารกัสสปะ เป็นต้น

งานเผยแผ่พระศาสนา

พระมหากัสสปเถระ มีบทบาทสำคัญในการปฏิบัติศาสนกิจเผยแผ่พระพุทธศาสนา โดยการเผยแผ่พระศาสนาของท่านจะเน้นการปฏิบัติธรรม มากกว่าการกล่าวแสดงธรรม เพื่อเป็นแบบอย่างที่ดีแก่ภิกษุรุ่นหลังๆ ดังที่ท่านแสดงคุณแห่งการถือธุดงค์วัตรของท่านถวายพระศาสดา ๒ ประการ คือ เพื่อการอยู่เป็นสุขในปัจจุบันและเพื่ออนุเคราะห์คนรุ่งหลังจะได้ถือปฏิบัติตาม โดยหลังจากที่พระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว ท่านก็เป็นพระสังฆเถระในการถวายพระเพลิงพระบรมศพพุทธสรีระและเป็นพระมหาเถระที่เชิญชวนพระอรหันต์เถระ ๕๐๐ องค์ ดำเนินการจัดหมวดหมู่พระธรรมวินัยขึ้นเป็นครั้งแรก เป็นการทำปฐมสังคายนา ที่เรียกว่า ปฐมมหาสังคีติ ณ ถ้ำสัตตบรรณคูหา ข้างภูเขาเวภารบรรพต กรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ ภายหลังแต่พระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว ๓ เดือน ด้วยปรารภเหตุที่พระสุภัททะ (สุภัททวุฑฒบรรพชิต) กล่าวจ้วงจาบพระธรรมวินัย การทำปฐมสังคายนานี้ พระมหากัสสปเป็นประธานและเป็นองค์ปุจฉา มีพระอุบาลีเป็นผู้วิสัชนาพระวินัย และพระอานนท์เป็นผู้วิสัชนาพระสูตรและพระอภิธรรม โดยมีพระเจ้าอชาตศัตรูทรงเป็นองค์อุปถัมภ์ ทำสังคายนาอยู่ ๗ เดือนจึงเสร็จบริบูรณ์

ตำแหน่งเอตทัคคะ

พระมหากัสสปเถระ มีวัตรปฏิบัติที่เรียบง่ายมักน้อยสันโดษ และเคร่งครัดในธุดงค์วัตร โดยมีธุดงค์วัตร ๓ ข้อ ที่ท่านถือตลอดชีวิต คือ **ถือครองผ้าบังสุกุลเป็นวัตร ๑ ถือเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร ๑ ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร ๑** ท่านได้แสดงคุณแห่งการถือธุดงค์วัตรต่อองค์พระศาสดา ๒ ประการ คือ เพื่อการอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน และอนุเคราะห์คนรุ่นหลังจะได้ศึกษาและถือปฏิบัติตาม ด้วยปฏิปทาอันเป็นคุณสมบัติพิเศษเช่นนี้ พระพุทธองค์จึงทรงยกย่องไว้ในตำแหน่ง **เอตทัคคะว่า เป็นผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายผู้ถือธุดงค์วัตร** โดยตรัสสรรเสริญว่าเป็นผู้มีวิหารธรรมเสมอด้วยพระพุทธองค์ มักน้อยสันโดษ คือพระพุทธองค์ทรงรับผ้าสังฆาฏิจากพระมหากัสสปะไปทรงครอง (ใช้) และโปรดประทานสังฆาฏิของพระองค์แก่พระมหากัสสปะ

พระมหากัสสปเถระ เป็นพระมหาเถระที่มีปฏิปทางดงามด้วยศีลาจารวัตรองค์หนึ่ง เป็นภิกษุที่มีความมักน้อยสันโดษ สมดังที่มีพระพุทธดำรัสตรัสสอนให้ภิกษุทั้งหลายประพฤติดีปฏิบัติชอบโดยการถือในปฏิปทาของท่านเป็นแบบอย่างว่า "...กัสสปะ เข้าไปสู่ตระกูล (ครอบครัวชาวบ้านหรือโยมอุปัฏฐาก) ชักกายและใจออกห่าง ประพฤติตนเป็นคนใหม่ ไม่คุ้นเคยอยู่เป็นนิตย์ ไม่คะนองกาย วาจา ใจ มีจิตไม่ข้องอยู่ในตระกูลเหล่านั้น ตั้งจิตเป็นกลางว่า ผู้ใคร่ลาภ จงได้ลาภ ผู้ใคร่บุญจงได้บุญ ตนได้ลาภมีใจฉันใด ผู้อื่นก็ฉันนั้น (ไม่ทำตัวประจบตระกูลคฤหัสถ์) กัสสปะเป็นผู้มีใจประกอบด้วยเมตตากรุณาแสดงธรรมแก่ผู้อื่น..."

ปรินิพพาน

เมื่อทำปฐมสังคายนาเสร็จแล้ว พระมหากัสสปะพักจำพรรษา ณ เวฬุวันมหาวิหาร ปฏิบัติศาสนกิจยังพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองแพร่หลายมาโดยลำดับ โดยดำรงอายุสังขารประมาณ ๑๒๐ ปี ก็ดับขันธปรินิพพานด้วยอนุปาทิเสสนิพพาน ณ ระหว่างกลางแห่งเชิงเขากุกกุฏสัมปาตะทั้ง ๓ ลูก ในเขตกรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ

ธรรมวาทะ

พระมหากัสสปะ มีบทบาทสำคัญในกิจพระศาสนาหลายประการ โดยมีธรรมภาษิต หรือเรียกว่า วาทธรรม ที่ท่านกล่าวไว้จำนวนมาก เช่น ครั้งหนึ่ง พระมหากัสสปะเห็นเสนาสนะของท่านสะอาดเรียบร้อย เมื่อทราบว่า นางเทพธิดามาปฏิบัติจัดถวาย ท่านกล่าวว่า ดูก่อนเทพธิดา เธอจงหลีกไป อย่าพึงทำให้เราต้องถูกพระธรรมกถึกที่นั่งถือพัดอันวิจิตร กล่าวตำหนิในภายหน้าว่า พระมหากัสสปะมีนางเทพธิดามาคอยทำวัตรปฏิบัติและจัดเตรียมน้ำฉันน้ำใช้ไว้ให้ แต่นี้ไปขอเธอจงอย่ามาที่นี้อีก จงกลับไปเสียเถิด

ดังนี้แล้ว กล่าวธรรมภาษิตว่า "ผู้ใดไม่มีความเคารพในเพื่อนพรหมจรรย์ ผู้นั้นย่อมอยู่ห่างจากพระสัทธรรมเหมือนแผ่นดินที่อยู่ห่างจากฟ้า ผู้มีหิริและโอตตัปปะประจำใจตนอยู่เสมอ ประพฤติพรหมจรรย์ย่อมงอกงาม ภพใหม่ย่อมไม่มี ภิกษุผู้ฟุ้งซ่านง่อนแง่นอยู่ ถึงจะห่มผ้าบังสุกุลก็ไม่งาม ไม่ต่างจากลิงห่มหนังเสือ ส่วนภิกษุผู้ไม่ฟุ้งซ่าน มีใจมั่นคง มีปัญญาสำรวมอินทรีย์ดีแล้ว ห่มผ้าบังสุกุลย่อมงามเหมือนราชสีห์บนยอดขุนเขา ฉะนั้น"

๒. ประวัติพระมหากัจจายนเถระ

สถานะเดิม

พระมหากัจจายนะ ชื่อเดิมว่า กาญจนะหรือกัญจนะ เพราะมารดาบิดาเห็นว่าทารกมีผิวกายงามดั่งทองคำ แต่คนทั่วไปนิยมเรียกตามโคตรว่า กัจจายนะ เพราะเกิดในวรรณะพราหมณ์กัจจายนโคตร บิดาชื่อ **ติริฏิวัจฉะ** มารดาชื่อจันทนปทุมา บิดาเป็นปุโรหิตของพระเจ้าจัณฑปัชโชติ แห่งกรุงอุชเชนี แคว้นอวันตี กัจจายนมาณพได้เรียนจบไตรเพทตามลัทธิพราหมณ์ เมื่อบิดาของท่านสิ้นชีวิตแล้ว พระเจ้าจัณฑปัชโชติจึงทรงแต่งตั้งกัจจายนมาณพไว้ในตำแหน่ง

ปุโรหิตสืบแทนติริฏิวัจฉะพราหมณ์ผู้เป็นบิดา

เมื่อสมัยที่พระศาสดาเสด็จไปประกาศพระพุทธศาสนาพร้อมด้วยภิกษุทั้งปวง และประทับอยู่ ณ เชตวันมหาวิหาร กรุงสาวัตถี แคว้นโกศล พระเจ้าจัณฑปัชโชติ ทรงสดับข่าวว่ามีพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้นในโลกและเสด็จประกาศพระศาสนาเพื่อยังประโยชน์สุขให้เกิดแก่มหาชนอยู่ในแคว้นโกศล จึงมีรับสั่งให้กัญจนะปุโรหิตพร้อมด้วยบริวาร ๗ คน ไปทูลอาราธนาพระพุทธองค์ให้เสด็จมาแสดงธรรมในกรุงอุชเชนีบ้าง แต่เนื่องจากกัจจายนะเป็นผู้มีอุปนิสัยแก่กล้าน้อมไปสู่บรรพชาและเบื่อหน่ายในฆราวาสวิสัยอยู่เดิมแล้ว จึงได้ถือโอกาสกราบทูลขอพระราชทานบรรพชาในครั้งนี้ด้วย ซึ่งกัญจนะก็ได้รับพระราชทานอนุญาตตามความประสงค์

คณะปุโรหิต โดยมีกัจจายนปุโรหิตเป็นหัวหน้า เดินทางไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ณ พระเชตวันมหาวิหาร เมื่อได้ฟังธรรมเทศนาที่พระพุทธองค์ทรงแสดงโปรดจบลงแล้วทั้ง ๘ คนก็ได้บรรลุอรหัตตผลพร้อมปฏิสัมภิทา เป็นพระสาวกที่สำเร็จเป็นพระอรหันต์ก่อนอุปสมบทเป็นภิกษุ

กัจจายนะอุปสมบท

ในกาลต่อมา กัจจายนะปุโรหิตพร้อมบริวารทั้ง ๘ คน ซึ่งเป็นพระอริยบุคคลชั้นสูงในพระพุทธศาสนาแล้ว ได้ทูลขออุปสมบท พระพุทธองค์ประทานอุปสมบทให้เป็นภิกษุด้วยวิธีเอหิภิกขุอุปสัมปทาว่า พวกเธอจงเป็นภิกษุมาเถิด

เมื่อบวชแล้ว จึงได้กราบทูลนิมนต์พระพุทธองค์เสด็จไปประกาศพระพุทธศาสนา ณ กรุงอุชเชนี โดยในครั้งนั้น พระพุทธองค์ทรงมอบให้พระกัจจายนะและภิกษุบริวารทั้ง ๗ ผู้เป็นพระอรหันต์เดินทางไปปฏิบัติศาสนกิจ ณ เมืองอุชเชนี ฝ่ายพระเจ้าจัณฑปัชโชติและข้าราชบริพารเมื่อได้สดับธรรมเทศนาที่พระกัจจายนะแสดงถวาย ทำให้พระองค์เกิดศรัทธาเลื่อมใสในพระรัตนตรัย และพระองค์ทรงเป็นมหาราชที่ถวายความอุปถัมภ์เพื่อการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาอย่างจริงจัง ทำให้การประดิษฐานพระพุทธศาสนาในแคว้นอวันตีมีความมั่นคงและแพร่หลายเจริญรุ่งเรืองเป็นอย่างมาก

เมื่อครั้งพระมหากัจจายนะพักอาศัยอยู่ที่ภูเขาปาตะ เมืองกุรุรฆระ แคว้นอวันตี ซึ่งเป็นเมืองชายแดน มีอุบาสกคนหนึ่งชื่อ โสณกุฏิกัณณะ ปรารถนาจะบวช จึงอ้อนวอนให้ท่านบวชให้ แต่เนื่องจากในแคว้นอวันตีมีภิกษุจำนวนน้อยและหาภิกษุสงฆ์เป็นคณปูรกะ (พระนั่งอันดับเป็นองค์ประชุมสงฆ์) ไม่ครบองค์สงฆ์ตามที่พระพุทธองค์ทรงอนุญาต โสณกุฏิกัณณะจึงได้บวชเป็นสามเณรอยู่ ๓ ปี เมื่อมีภิกษุเป็นคณปูรกะแล้วจึงได้อุปสมบทเป็นภิกษุ

พระโสณกุฏิกัณณะได้ลาพระมหากัจจายนะผู้เป็นพระอุปัชฌาย์เพื่อเดินทางไปเฝ้า

พระพุทธเจ้า โดยพระอุปัชฌาย์ได้มอบหมายให้ท่านไปกราบทูลพระพุทธองค์เพื่อขอให้ทรงอนุญาตให้ภิกษุในเขตปัจจันตชนบทสามารถปฏิบัติได้ ดังนี้

๑. ในอวันตีทักขิณาปถชนบท ภิกษุมีจำนวนน้อย ขอทรงอนุญาตให้อุปสมบทด้วยคณะสงฆ์น้อยกว่า ๑๐ รูปได้

๒. ในอวันตีทักขิณาปถชนบท มีพื้นที่ขรุขระไม่สม่ำเสมอ ขอทรงอนุญาตให้ใช้รองเท้าเป็นชั้นๆ ได้ (รองเท้าหลายชั้น)

๓. ในอวันตีทักขิณาปถชนบท พวกมนุษย์ต้องอาบน้ำทุกวัน ๆ ขอทรงอนุญาตให้ภิกษุอาบน้ำได้เป็นนิตย์

๔. ในอวันตีทักขิณาปถชนบท มีเครื่องลาดที่ทำด้วยหนังสัตว์ อันมีหนังแพะ แกะ เป็นต้น ขอทรงอนุญาตให้นั่งบนอาสนะหนังสัตว์ได้

ใน ๔ ข้อนี้ พระพุทธองค์โปรดประทานอนุญาตผ่อนผันให้ในปัจจันตชนบท คือ ปฏิบัติดังนี้ (๑) การบวชในปัจจันตชนบทอย่างแคว้นอวันตีมีภิกษุร่วมเป็นคณปูรกะเพียง ๕ รูปก็ใช้ได้ (๒) ภิกษุที่จำพรรษาในปัจจันตชนบทอย่างแคว้นอวันตีสวมรองเท้าหลายชั้นได้ (๓) ภิกษุที่จำพรรษาในปัจจันตชนบทอย่างแคว้นอวันตีอาบน้ำได้ทุกวัน (๔) ภิกษุที่จำพรรษาในปัจจันตชนบทอย่างแคว้นอวันตีนั่งบนอาสนะที่ทำด้วยหนังสัตว์ได้

๕. ชาวบ้านถวายจีวรแก่ภิกษุผู้ไปแล้วในภายนอกสีมา (คือไม่อยู่วัด) ด้วยคำว่า "พวกข้าพเจ้าถวายจีวรผืนนี้แก่ภิกษุชื่อนี้" เมื่อภิกษุนั้นกลับมารู้เข้า ก็ไม่ยินดีที่จะรับเพราะเข้าใจว่าผ้าผืนนั้นเป็นนิสสัคคีย์ (เก็บไว้เกิน ๑๐ ราตรี) ขอพระพุทธองค์โปรดบอกวิธีปฏิบัติด้วยในข้อนี้ด้วย

ในข้อนี้พระพุทธองค์โปรดประทานอนุญาตว่า ภิกษุที่จำพรรษาในเขตปัจจันตชนบทอย่างแคว้นอวันตี รับจีวรที่ทายกถวายไว้เกิน ๑๐ วันได้ โดยทรงวินิจฉัยว่า ผ้ายังไม่ถึงมือภิกษุตราบใดจะนับว่าเป็นผู้มีสิทธิ์ในผ้านั้นเต็มที่ยังไม่ได้ตราบนั้น (ผ้ายังไม่เป็นนิสสัคคีย์)

เมื่อครั้งที่พระมหากัจจายนะ พักอาศัยอยู่ที่ที่ป่าไม้คุนธา แขวงมธุรราชธานี หลังจากที่พระบรมศาสดาปรินิพพานแล้ว พระเจ้ามธุรราชอวันตีบุตรได้เสด็จไปนมัสการพระมหากัจจายนะ โดยตรัสถามถึงเรื่องที่พวกพราหมณ์ถือว่า วรรณะพราหมณ์ประเสริฐที่สุด วรรณะพรามหณ์ขาว วรรณะอื่นดำ วรรณะพราหมณ์เป็นบุตรของพรหม และเกิดจากปากของพระพรหม โดยพระพรหมเป็นผู้สร้างให้เป็นบุตร

พระมหากัจจายนะ จึงได้แสดงมธุรสูตร กล่าวถึงความไม่แตกต่างกันของวรรณะ ๔ เหล่า คือ กษัตริย์ พรามหณ์ แพศย์ ศูทร ถวายแก่พระเจ้ามธุรราชอวันตีบุตรว่า วรรณะทั้ง ๔ เสมอกันตามความจริงที่ปรากฏ ๕ ประการ โดยใจความว่า

๑. วรรณะใดมั่งมี วรรณะอื่นก็ยอมเป็นคนรับใช้

๒. วรรณะใดประพฤติชั่วทางกาย วาจา ใจ วรรณะนั้นเมื่อละจากโลกนี้ไปย่อมถึงนรกหรืออบายภูมิเสมอกัน

๓. วรรณะใดเว้นจากประพฤติชั่วทางกาย วาจา ใจ วรรณะนั้นเมื่อละจากโลกนี้ไปย่อมถึงสุคติโลกสวรรค์เหมือนกัน

๔. วรรณะใดประพฤติผิด มีลักขโมย คดโกง ประพฤติผิดในกาม เป็นต้น วรรณะนั้นย่อมถูกลงโทษทัณฑ์เหมือนกัน

๕. วรรณะใดออกบวชประพฤติชอบด้วยพระธรรมวินัย ย่อมมีผู้คนอภิวาทต้อนรับและนิมนต์ให้นั่งบนอาสนะ ให้รับปัจจัย ๔ ทั้งได้รับความคุ้มครองอันเป็นธรรมเสมอกัน

ตำแหน่งเอตทัคคะ

พระมหากัจจายนะ มีปฏิภาณดีและฉลาดในการอธิบายเนื้อความย่อให้พิสดาร ท่านอธิบายความแห่งภัทเทกรัตตสูตรที่พระพุทธเจ้าตรัสแสดงแต่โดยย่อให้พิสดารได้อย่างแจ่มแจ้ง เป็นที่เข้าใจแก่ภิกษุทั้งหลายได้เป็นอย่างดี พระพุทธองค์จึงทรงยกย่องไว้ในตำแหน่ง **เอตทัคคะว่า เป็นผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลาย ผู้อธิบายเนื้อความย่อให้พิสดาร** ดังมีพระพุทธดำรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย มหากัจจายนะ เป็นผู้เลิศกว่าภิกษุสาวกทั้งหลายของเรา ผู้จำแนกเนื้อความที่เรากล่าวไว้เพียงโดยย่อให้พิสดาร

ในภัทเทกรัตตสูตร โดยอุทเทสหัวข้อธรรมว่า "...บุคคลไม่ควรคำนึงถึงสิ่งที่ล่วงไปแล้ว ไม่ควรมุ่งหวังถึงสิ่งที่ยังไม่มาถึง สิ่งใดล่วงไปแล้ว สิ่งนั้นก็เป็นอันล่วงไปแล้ว และสิ่งที่ยังไม่มาถึงก็เป็นอันยังไม่มาถึง ก็บุคคลใดเห็นแจ้งธรรมปัจจุบันอันไม่ง่อนแง่น ไม่คลอนแคลนในธรรมนั้นๆ บุคคลนั้นพึงเจริญธรรมนั้นเนืองๆ ให้ปรุโปร่งเถิด พึงทำความเพียรเสียในวันนี้ ใครเล่าจะรู้ได้ว่าความตายจะมีในวันพรุ่งนี้ เพราะการขอผ่อนผันกับมัจจุราช ผู้มีเสนาใหญ่นั้น ย่อมไม่มีแก่เราทั้งหลาย พระมุนีผู้สงบย่อมเรียกบุคคลผู้มีปกติอยู่อย่างนี้ มีความเพียรไม่เกียจคร้านทั้งกลางวันและกลางคืนนั้นแลว่า ผู้มีราตรีเดียวเจริญ..."

ปริจเฉทที่ ๘
ว่าด้วยการโปรดมาณพ ๑๖ คน

ประวัติมาณพ ๑๖ คน

มาณพทั้ง ๑๖ คน เป็นบุตรตระกูลพราหมณ์ในกรุงสาวัตถี แคว้นโกศล ได้รับการศึกษาในสำนักของพราหมณ์พาวรี ผู้เคยเป็นปุโรหิตของพระเจ้าปเสนทิโกศล แต่ต่อมาพราหมณ์พาวรีได้ลาออกจากตำแหน่งและไปถือบวชเป็นชฎิล โดยตั้งอาศรมอยู่ริมฝั่งแม่น้ำโคธาวรี อยู่ระหว่างเขตแดนเมืองอัสสกะกับเมืองอาฬกะต่อกัน ตั้งตนเป็นอาจารย์สอนไตรเพทมีศิษยานุศิษย์เป็นจำนวนมาก มาณพทั้ง ๑๖ คนก็ได้ออกบวชเป็นชฎิลบำเพ็ญพรตศึกษาวิชาในสำนักของชฎิลพาวรีผู้เป็นอาจารย์นี้ด้วย

มาณพ ๑๖ คน หรือโสฬสมาณพ คือ อชิตะ ติสสเมตเตยยะ ปุณณกะ เมตตคู โธตกะ อุปสีวะ นันทะ เหมกะ โตเทยยะ กัปปะ ชตุกัณณี ภัทราวุธ อุทยะ โปสาละ โมฆราช และปิงคิยะ

เมื่อชฎิลพาวรีได้ทราบข่าวว่า พระสิทธัตถะราชกุมารเสด็จออกบรรพชา และยังได้ปฏิญาณตนว่าเป็นผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ ก็ใคร่จะสอบสวนให้ได้ความจริง จึงผูกปัญหาให้มาณพผู้เป็นศิษย์ของตนทั้ง ๑๖ คน โดยให้ปัญหาไปคนละหมวดๆ เพื่อทูลถามพระพุทธเจ้าเป็นการหยั่งเชิงภูมิความรู้ของพระพุทธเจ้า มาณพทั้ง ๑๖ มีอชิตมาณพเป็นหัวหน้าเดินทางไปพร้อมทั้งบริวารเข้าเฝ้าพระบรมศาสดา ณ ปาสาณเจดีย์ แคว้นมคธ และกราบทูลถามปัญหาคนละหมวดๆ โดยอชิตมาณพทูลถามเป็นคนแรก

เมื่อพระบรมศาสดาทรงพยากรณ์โสฬสปัญหาจบลงแล้ว มาณพทั้ง ๑๕ คน พร้อมทั้งบริวารได้บรรลุอรหัตตผล เว้นปิงคิยมาณพที่ได้สำเร็จเพียงโสดาปัตติผลเป็นพระโสตบัน เพราะเหตุที่ตนมีใจกังวลอยู่ไม่เป็นสมาธิ เนื่องจากคิดถึงอาจารย์พาวรีผู้เป็นทั้งลุง ว่าไม่มีโอกาสได้ฟังธรรมเทศนาอันไพเราะอย่างนี้ ในลำดับนั้น มาณพทั้ง ๑๖ คน ได้ทูลขออุปสมบท พระพุทธองค์โปรดประทานอุปสมบทให้ด้วยวิธีเอหิภิกขุอุปสัมปทา

พระปิงคิยะได้กราบทูลลาขอกลับไปแจ้งข่าวแก่พราหมณ์พาวรีโดยได้แสดงธรรมในโสฬสปัญหาให้ชฎิลพาวรีผู้เป็นลุงฟัง เมื่อจบเทศนาในโสฬสปัญหานั้น พาวรีชฎิลก็ได้สำเร็จอนาคามิผลเป็นพระอนาคามี ส่วนพระปิงคิยะได้บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ในภายหลังจากแต่ที่ท่านได้ฟังธรรมซึ่งพระพุทธองค์ตรัสสอนในกาลต่อมา

ตำแหน่งเอตทัคคะ

ในภิกษุ ๑๖ รูปนี้ พระโมฆราช เป็นผู้ยินดีในจีวรเศร้าหมอง พระพุทธองค์ทรงยกย่องไว้ในตำแหน่ง **เอตทัคคะว่า เป็นเลิศกว่าภิกษุทั้งหลาย ผู้ทรงจีวรเศร้าหมอง** (ทรง-ใช้หรือครองจีวร) และได้รับเอตทัคคะเพียงรูปเดียวเท่านั้น ภิกษุโสฬสมาณพทั้งหมดดำรงอายุสังขารอยู่โดยสมควรแก่กาลแล้วก็ดับขันธปรินิพพาน

คำถามและวิสัชนาในโสฬสมาณพปัญหา

ปัญหาที่พราหมณ์พาวรีหรือชฎิลพาวรีผูกให้มาณพผู้เป็นศิษย์ทั้ง ๑๖ คน และเนื้อความที่พระพุทธเจ้าตรัสวิสัชนาหรือพยากรณ์นั้น มีสารธรรมและหลักคำสอนสำคัญ จึงขอประมวลมาโดยสรุปในประเด็นที่เป็นคำถามและที่พระพุทธองค์ทรงพยากรณ์

(จากปารายนวรรค สุตตนิบาต ขุททกนิกาย พระสุตตันตปิฎก พระไตรปิฎก เล่มที่ ๒๕)

๑. อชิตมาณพ

อชิตมาณพทูลถามเป็นคนแรกว่า

๑. โลกคือหมู่สัตว์ ถูกอะไรหุ้มห่อไว้ โลกไม่ปรากฏเพราะเหตุอะไร อะไรเล่าเป็นเครื่องฉาบทาโลก และอะไรเล่าเป็นภัยใหญ่ของสัตว์โลก

พระพุทธองค์ตรัสวิสัชนาว่า โลกอันอวิชชาหุ้มห่อไว้ โลกไม่ปรากฏเพราะความตระหนี่ (และความประมาท) เรากล่าวตัณหาว่า เป็นเครื่องฉาบทาโลกไว้ และทุกข์เป็นภัยใหญ่ของสัตว์โลก

๒. กระแสทั้งหลายย่อมไหลไปในอายตนะทั้งปวง อะไรเป็นเครื่องห้ามเป็นเครื่องกั้นกระแสทั้งหลาย กระแส (ความอยาก) ทั้งหลายจะละได้ด้วยธรรมอะไร

พระพุทธองค์ตรัสวิสัชนาว่า สติเป็นเครื่องห้ามเป็นเครื่องกั้นกระแส (ตัณหาความอยาก) และตัณหาความอยากนั้นย่อมละได้ด้วยปัญญา

๓. ปัญญา สติ นามรูป ย่อมดับไป ณ ที่ไหน ขอพระองค์โปรดแสดงบอกด้วยเถิด

พระพุทธองค์ตรัสวิสัชนาว่า เพราะวิญญาณดับไปก่อน นามรูปดับก็จะดับไป ณ ที่นั่น

๔. ชนผู้ได้รู้ธรรมแล้วและผู้ยังต้องศึกษาอยู่ ทั้งสองนี้มีอยู่จำนวนมาก ขอพระองค์ ผู้มีปัญญาแก่กล้าโปรดตรัสบอกข้อปฏิบัติของชนทั้งสองพวกนั้นแก่ข้าพระองค์ด้วยเถิด

พระพุทธองค์ตรัสวิสัชนาว่า ภิกษุผู้เห็นธรรมแล้ว และผู้ยังต้องศึกษาอยู่ ไม่พึงกำหนัดยินดีในกามทั้งหลาย พึงเป็นผู้มีใจไม่ขุ่นมัวและฉลาดในธรรมทั้งปวง มีสติอยู่ทุกอิริยาบถ

๒. ติสสเมตเตยยมาณพ

ติสสเมตเตยยมาณพทูลถามปัญหาเป็นคนที่ ๒ ว่า ใครชื่อว่าเป็นผู้สันโดษในโลกนี้ ความหวั่นไหวย่อมไม่มีแก่ใคร ใครรู้ส่วนสุด (ส่วนปลาย) ทั้งสอง (อดีต-อนาคต) ด้วยปัญญาแล้ว ไม่ยึดติดอยู่ในส่วนกลาง (ปัจจุบัน) พระองค์ตรัสเรียกใครว่า เป็นมหาบุรุษ ใครล่วงพ้นตัณหาเครื่องร้อยรัดไว้ในโลกนี้ได้แล้ว

พระพุทธองค์ตรัสวิสัชนาว่า ภิกษุผู้ประพฤติพรหมจรรย์ เพราะเห็นโทษในกาม เป็นผู้ปราศจากตัณหา มีสติทุกเมื่อ พิจารณาเห็นโดยชอบ ดับกิเลสเครื่องร้อยรัดได้แล้ว ความหวั่นไหวย่อมไม่มีแก่ภิกษุนั้น ภิกษุรู้ยิ่งในส่วนสุดทั้ง ๒ (อดีต–อนาคต) ด้วยปัญญาไม่ติดอยู่ในส่วนกลาง (ปัจจุบัน) เราเรียกภิกษุนั้นว่ามหาบุรุษ ภิกษุผู้เป็นพระอรหันต์เป็นผู้ก้าวล่วงพ้นตัณหาเป็นเครื่องร้อยรัดไว้ในโลกนี้ได้แล้ว

๓. ปุณณกมาณพ

ปุณณกมาณพทูลถามปัญหาเป็นคนที่ ๓ ว่า

๑. มวลมนุษย์ในโลกนี้ คือ ฤาษี มนุษย์ กษัตริย์ และพราหมณ์เป็นอันมาก อาศัยอะไรจึงทำการบูชายัญบวงสรวงเทวดา

พระพุทธองค์ตรัสวิสัชนาว่า หมู่มนุษย์พากันแสวงหายัญทำการบูชาบวงสรวงเทวดาเพราะอยากได้ของที่ตนปรารถนา อาศัยของที่มีชรา เป็นต้น จึงพากันบูชายัญบวงสรวงเทวดา

๒. หมู่มนุษย์มีฤาษีเป็นต้นที่ทำการบูชายัญบวงสรวงเทวดาอยู่เป็นประจำ จะข้ามพ้นชาติและชราได้หรือไม่

พระพุทธองค์ตรัสวิสัชนาว่า มนุษย์เหล่านั้นยังปรารถนาลาภ คือ ย่อมหวัง ย่อมชอบ ย่อมชม ย่อมรำพันถึงกามกันอยู่ เพราะอาศัยลาภประกอบการบูชายัญอยู่ ทั้งยังกำหนัดด้วยความยินดีในภพอยู่ จึงยังข้ามพ้นชาติและชราไปไม่ได้

๓. ถ้าชนผู้บูชายัญทั้งหลาย ยังข้ามพ้นชาติและชราไปไม่ได้ เมื่อเป็นดังนี้ ใคร่เล่าในเทวโลกและมนุษย์โลก ที่ข้ามพ้นชาติและชราได้แล้ว

พระพุทธองค์ตรัสวิสัชนาว่า บุคคลใดรู้อัตภาพของผู้อื่นและอัตภาพของตน เป็นต้น ไม่มีความหวั่นไหวในโลกไหนๆ เรากล่าวว่า บุคคลนั้นเป็นผู้สงบระงับแล้ว ปราศจากควันกิเลส มีกายทุจริตเป็นต้น ไม่มีทุกข์เพราะราคะเป็นต้น ปราศจากความทะยานอยาก ข้ามพ้นชาติและชราได้แล้ว

๔. เมตตคูมาณพ

เมตตคูมาณพทูลถามปัญหาว่า

๑. ความทุกข์ทั้งปวงในโลกนี้มีจำนวนมาก ล้วนเกิดจากเหตุอะไร

พระพุทธองค์ตรัสวิสัชนาว่า เราจะบอกเหตุเกิดแห่งทุกข์ตามที่เรารู้ ความทุกข์ทั้งปวงย่อมเกิดมาจาก อุปธิ (สภาวะอันเป็นที่ตั้งที่ทรงไว้แห่งทุกข์หรือสิ่งที่นุงนังระคนด้วยกิเลสและหอบทุกข์ไว้ มี ๔ อย่าง คือ เบญจขันธ์ กิเลส อภิสังขาร และกามคุณ) ผู้ใดแลเป็นคนไม่รู้ก่ออุปธิไว้ผู้นั้นเป็นคนเขลา ย่อมเข้าถึงทุกข์บ่อยๆ เพราะเหตุนั้น ผู้รู้ประจักษ์เห็นว่า ชาติเป็นเหตุเกิดแห่งทุกข์จึงไม่พึงก่ออุปธิ

๒. ทำอย่างไร ผู้มีปัญญาทั้งหลายจึงจะข้ามโอฆะคือชาติ ชรา โสกะและปริเทวะได้

พระพุทธองค์ตรัสวิสัชนาว่า เราจักแสดงธรรมแก่ท่านในธรรมที่เราเห็นแล้ว อันประจักษ์แก่ตน ที่บุคคลรู้แล้ว จะเป็นผู้มีสติเที่ยวไป พึงข้ามตัณหาอันซ่านไปในอารมณ์ต่างๆ ในโลกได้

๓. ข้าพระองค์ยินดียิ่งนักในธรรมอันสูงสุดที่บุคคลทราบแล้วจะเป็นผู้มีสติเที่ยวไป และข้ามตัณหาอันซ่านไปในอารมณ์ต่างๆ ในโลกได้

พระพุทธองค์ตรัสวิสัชนาว่า ท่านรู้ธรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง ไม่ว่าจะเป็นธรรมชั้นสูง ชั้นต่ำ และชั้นกลาง จงบรรเทาความเพลิดเพลิน ความถือมั่น และวิญญาณในธรรมเหล่านั้นเสีย ไม่พึงดำรงอยู่ในภพ ภิกษุผู้มีปกติอยู่อย่างนี้ มีสติไม่ประมาท มีความรู้แจ้ง ละความยึดถือว่าเป็นของเราได้แล้ว เที่ยวไปอยู่ จะละทุกข์ คือ ชาติ ชรา โสกะ และปริเทวะในอัตภาพนี้ได้

๔. ข้าพระองค์ยินดียิ่งในธรรมอันปราศจากอุปธิที่พระองค์ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ตรัสไว้ดีแล้ว พระองค์ผู้ทรงเป็นพระมุนีตรัสสอนชนเหล่าใดมิหยุดหย่อน แม้ชนเหล่านั้นก็พึงละทุกข์ได้ ขอพระองค์โปรดสอนธรรมแก่ข้าพระองค์อย่างนั้นบ้างเถิด

พระพุทธองค์ตรัสวิสัชนาว่า ผู้ใดไม่มีกิเลสเครื่องกังวล ไม่ข้องเกี่ยวในกามภพ ผู้นั้นข้ามโอฆะนี้ได้โดยแท้ และเป็นผู้ข้ามถึงฝั่งได้แล้วไม่มีตะปูคือกิเลส ไม่มีความสงสัย นรชนใดในศาสนานี้เป็นผู้มีความรู้ บรรลุวิชชา สลัดกิเลสในภพน้อยและภพใหญ่ได้แล้ว นรชนนั้นเป็นผู้ปราศจากตัณหา ปราศจากทุกข์ เรากล่าวว่า นรชนนั้นแลข้ามพ้นชาติและชราได้แล้ว

๕. โธตกมาณพ

โธตกมาณพทูลถามว่า

๑. ข้าพระองค์ปรารถนายิ่งซึ่งวาจาของพระองค์ บุคคลได้ฟังแล้ว จะพึงศึกษาธรรมเป็นเครื่องดับกิเลสเพื่อตน

พระพุทธองค์ตรัสวิสัชนาว่า ถ้าเช่นนั้น ท่านจงเป็นผู้มีปัญญา มีสติ ทำความเพียรในศาสนานี้เถิด พึงศึกษาธรรมเป็นเครื่องดับกิเลสของตน

๒. ข้าพระองค์มองเห็นพระองค์ผู้เป็นเทพ ผู้ไม่มีเครื่องกังวล เป็นพราหมณ์ เที่ยวจาริกอยู่ในโลกมนุษย์ ขอพระองค์จงเปลื้องข้าพระองค์จากความสงสัยทั้งหลายด้วยเถิด

พระพุทธองค์ตรัสวิสัชนาว่า โธตกะ เราปลดเปลื้องใครๆ ในโลกผู้ยังมีความสงสัยอยู่ไม่ได้ แต่เมื่อท่านรู้ธรรมอันประเสริฐก็จะข้ามห้วงทะเลใหญ่คือโอฆะนี้ได้ด้วยความรู้อย่างนี้

๓. ขอพระองค์จงแสดงวิเวกธรรม (ธรรมอันสงัดจากกิเลส) ที่ข้าพระองค์จะพึงรู้ได้เป็นผู้สงบอยู่ ไม่อิงอาศัยตัณหาทิฏฐิเที่ยวไป

พระพุทธองค์ตรัสวิสัชนาว่า เราจักบอกความสงบแก่ท่านในธรรมที่เราเห็นแล้วอันประจักษ์แก่ตน ซึ่งบุคคลรู้แล้วพึงเป็นผู้มีสติเที่ยวไป จะพึงข้ามตัณหาอันซ่านไปในอารมณ์ต่างๆ ในโลกได้

๔. ข้าพระองค์ยินดียิ่งนักซึ่งพระดำรัสของพระองค์ และความสงบอันสูงสุดที่บุคคลรู้แล้ว เป็นผู้มีสติเที่ยวไปพึงข้ามตัณหาอันซ่านไปในอารมณ์ต่างๆ ในโลกได้

พระพุทธองค์ตรัสวิสัชนาว่า ท่านย่อมรู้ธรรมอย่างหนึ่งซึ่งเป็นธรรมชั้นสูง ชั้นต่ำ และชั้นกลาง ท่านรู้ธรรมนี้ว่า เป็นเหตุให้ติดข้องอยู่ในโลกแล้ว อย่าได้ก่อตัณหาเพื่อภพน้อยและภพใหญ่เลย

๖. อุปสีวมาณพ

อุปสีวมาณพทูลถามเป็นคนที่ ๖ ว่า

๑. ลำพังข้าพระองค์คนเดียวไม่อาศัยผู้หรือธรรมอะไร จึงไม่อาจข้ามโอฆะใหญ่ได้ ขอพระองค์จงบอกอารมณ์ยึดเหนี่ยวที่ข้าพระองค์ได้อาศัยแล้วจะพึงข้ามโอฆะนี้ได้เถิด

พระพุทธองค์ตรัสวิสัชนาว่า ท่านจงเป็นผู้มีสติเพ่งดูอากิญจัญญายตนฌาน อาศัยสมาบัติอันเป็นไปว่า "นัตถิ กิญจิ ไม่มีอะไรๆ" ดังนี้แล้ว จงข้ามโอฆะเถิด จงละกามทั้งหลาย เว้นจากความสงสัยทั้งหลายเสีย แล้วพิจารณาดูความสิ้นไปแห่งตัณหาตลอดคืนและวันเถิด

๒. ผู้ปราศจากความกำหนัดในกามทั้งปวง ละสมาบัติอื่น อาศัยอากิญจัญญายตนสมาบัติ และน้อมใจไปในอากิญจัญญายตนะอันเปลื้องสัญญาอย่างประเสริฐ ผู้นั้นจะต้องอยู่ในอากิญจัญญายตนสมาบัตินั้นไม่เสื่อมบ้างหรือหนอ

พระพุทธองค์ตรัสวิสัชนาว่า ผู้ใดปราศจากความกำหนัดในกามทั้งปวง ละสมาบัติอื่น อาศัยอากิญจัญญายตนสมาบัติ น้อมใจไปในสัญญาวิโมกข์อย่างยิ่ง ผู้นั้นพึงเป็นผู้ไม่หวั่นไหวดำรงอยู่ในอากิญจัญญายตนสมาบัติได้

๓. ถ้าผู้ไม่มีความหวั่นไหวนั้นพึงดำรงอยู่ในสมาบัตินั้นได้มากปีไซร้ ผู้พ้นแล้วนั้นจะพึงเป็นผู้เยือกเย็นอยู่ในพรหมโลกนั้น หรือว่าวิญญาณของผู้เช่นนั้นพึงเกิดอีก

พระพุทธองค์ตรัสวิสัชนาว่า ผู้รู้พ้นแล้วจากกองนามรูป ย่อมดับไม่มีเชื้อไม่ต้องไปเกิดเป็นอะไร ดุจเปลวไฟที่ถูกแรงลมพัดเป่าแล้วย่อมดับไป เข้าถึงการนับไม่ได้ (ไม่รู้ทิศไหน) ฉันใด มุนีผู้พ้นจากนามกายแล้วย่อมถึงความดับไป เข้าถึงการนับไม่ได้ (ว่าเป็นกษัตริย์ เป็นพราหมณ์) ฉันนั้น

๔. มุนีนั้นเป็นผู้ดับไปแล้ว หรือมุนีนั้นย่อมไม่มี หรือว่าเป็นผู้ไม่มีความเปลี่ยนแปลงเป็นธรรมดาเพราะความเที่ยงแท้

พระพุทธองค์ตรัสวิสัชนาว่า การดับขันธปรินิพพานย่อมไม่มีกิเลสอันเป็นเหตุให้ ผู้นั้นไปเกิดเป็นอะไร เมื่อมุนีขจัดธรรมทั้งหลาย (มีขันธ์ เป็นต้น) ได้หมดสิ้นแล้ว ทางที่จะพูดกันทั้งปวงก็เป็นอันมุนีหรือผู้รู้นั้นถอนได้แล้ว (คือ ไม่มีมูลที่จะต้องกล่าวถึงว่าผู้นั้นว่าจะไปเกิดเป็นอะไรอีกต่อไปแล้ว)

๗. นันทมาณพ

นันทมาณพทูลถามปัญหาเป็นที่ ๗ ว่า

๑. ชนทั้งหลายกล่าวกันว่า พวกมุนีมีอยู่ในโลก ข้อนี้เป็นอย่างไร พวกเขาเรียกบุคคลผู้ประกอบด้วยญาณหรือด้วยการเลี้ยงชีพว่า เป็นมุนี

พระพุทธองค์ตรัสวิสัชนาว่า ผู้ฉลาดทั้งหลาย จะกล่าวถึงบุคคลผู้ประกอบด้วยทิฏฐิ ด้วยสุตะ ด้วยญาณ (การเห็น การฟัง การรู้) ว่าเป็นมุนี ก็หามิได้ แต่ชนผู้กำจัดเสนา(ปราศจากกิเลส) ได้แล้ว เรากล่าวว่า เป็นมุนี

๒. สมณพราหมณ์ที่กล่าวถึงความบริสุทธิ์ว่า มีได้ด้วยการเห็น การฟัง ด้วยศีล และข้อวัตรปฏิบัติบ้าง ด้วยมงคลตื่นข่าวหลายชนิดบ้าง สมณพราหมณ์เหล่านั้นผู้สำรวมประพฤติอยู่ในทิฏฐินั้น จะข้ามพ้นชาติและชรากันได้หรือหนอ

พระพุทธองค์ตรัสวิสัชนาว่า สมณพราหมณ์เหล่านั้น ถึงแม้ว่าจะเป็นผู้สำรวมประพฤติอยู่ในทิฏฐินั้น เรากล่าวว่า ยังข้ามพ้นชาติและชราไปไม่ได้

๓. ถ้าพระองค์ผู้เป็นมุนีตรัสถึงสมณพราหมณ์เหล่านั้นว่า ยังข้ามพ้นโอฆะไปไม่ได้ เมื่อเป็นอย่างนั้นใครเล่าในเทวโลกและมนุษยโลก ข้ามพ้นชาติและชราไปได้แล้ว

พระพุทธองค์ตรัสวิสัชนาว่า เราไม่กล่าวว่า สมณพราหมณ์ถูกชาติและชราหุ้มห่อไว้แล้ว แต่เรากล่าวว่า สมณพราหมณ์ผู้ละอารมณ์ที่ได้เห็น ได้ฟัง ได้รู้ ศีลพรตทั้งหมด ละมงคลตื่นข่าวหลายชนิดได้หมด กำหนดรู้ตัณหาว่า เป็นโทษควรละแล้ว เป็นผู้ไม่มีอาสวะ นรชนเหล่านั้นแล เป็นผู้ข้ามโอฆะได้แล้ว

๘. เหมกมาณพ

เหมกมาณพทูลถามปัญหาว่า ในกาลก่อนแต่ศาสนาของพระโคดม พวกอาจารย์พยากรณ์ว่า เรื่องนี้มีแล้ว จักมีต่อไป เป็นคำกล่าวต่อๆ ที่ล้วนแต่จะทำให้เกิดความตรึกทวีขึ้น ขอพระองค์จงแสดงบอกธรรมอันเป็นเครื่องกำจัดตัณหา เมื่อบุคคลรู้แล้วจะพึงเป็นผู้มีสติเที่ยวไปและสามารถข้ามพ้นตัณหาที่ให้ข้องติดอยู่ในโลกได้

พระพุทธองค์ตรัสวิสัชนาว่า นิพพานใดเป็นที่บรรเทาฉันทราคะในปิยรูปทั้งหลายที่ได้เห็น ได้ยิน ได้รู้แล้ว เป็นที่ไม่เคลื่อนในโลกนี้ นิพพานนั้นพระอรหันตขีณาสพเหล่าใดรู้ทั่วถึงแล้ว เป็นผู้มีสติมีธรรมอันเห็นแล้ว ดับกิเลสได้สนิทแล้ว พระอรหันตขีณาสพเหล่านั้นเป็นผู้เข้าไปสงบแล้วทุกเมื่อ และเป็นผู้ข้ามพ้นตัณหาอันซ่านไปในอารมณ์ต่างๆ ในโลกได้แล้ว

๙. โตเทยยมาณพ

โตเทยยมาณพทูลถามปัญหาเป็นคนที่ ๙ ว่า

๑. กามทั้งหลายย่อมไม่มีอยู่ในผู้ใด ตัณหาย่อมไม่มีแก่ผู้ใด และผู้ใดข้ามพ้นจากความสงสัยได้แล้ว วิโมกข์ (ความพ้น) ของผู้นั้นเป็นเช่นไร

พระพุทธองค์ตรัสวิสัชนาว่า กามทั้งหลายย่อมไม่มีอยู่ในผู้ใด ตัณหาย่อมไม่มีอยู่ในผู้ใด และผู้ใดข้ามพ้นจากความสงสัยแล้ว ความพ้นของผู้นั้นย่อมคงที่ไม่แปรผันเป็นอย่างอื่น (วิโมกข์อย่างอื่นของผู้นั้นย่อมไม่มี)

๒. ผู้นั้นเป็นผู้ไร้ความหวังหรือยังมีความหวังอยู่ เป็นผู้มีปัญหาหรือผู้มีปกติกำหนดด้วยปัญญาอยู่ ข้าแต่พระศากยะ ข้าพระองค์จะพึงรู้จักมุนีได้อย่างไร

พระพุทธองค์ตรัสวิสัชนาว่า ผู้ไม่มีความหวังในความทะเยอทยานอยาก เป็นผู้มีปัญญาแท้จริง จะไม่ใช้ปัญญาก่อตัณหาและทิฏฐิให้เกิด โตเทยยะ ท่านจงรู้จักมุนีผู้ไม่มีกิเลสเป็นเหตุให้กังวล ไม่ติดข้องอยู่ในกามและภพอย่างนี้

๑๐. กัปปมาณพ

กัปปมาณพทูลถามปัญหาว่า ขอพระพุทธองค์ โปรดบอกธรรมอันเป็นที่พึ่งแก่สัตว์ทั้งหลาย ผู้ดำรงอยู่ในท่ามกลางสระ (สังสารวัฏ) ผู้อันชราและมัจจุครอบงำรอบแล้ว จงบอกธรรมอันจะเป็นที่พึ่งแก่ข้าพระองค์ อย่าให้ทุกข์นี้มีได้อีกด้วยเถิด

พระพุทธองค์ตรัสวิสัชนาว่า กัปปะ เราจะบอกธรรมอันเป็นที่พึ่งแก่ท่าน ธรรมชาติอันไม่มีเครื่องกังวล ไม่มีเครื่องถือมั่น จัดเป็นที่พึ่งอันไม่มีที่พึ่งอื่นยิ่งกว่า เป็นที่สิ้นไปแห่งชราและมัจจุ เราเรียกว่า นิพพาน พระอรหันตขีณาสพเหล่าใดรู้ทั่วถึงนิพพานนั้นแล้ว เป็นผู้มีสติ มีธรรมอันเห็นแล้ว ดับกองกิเลสได้สนิทแล้ว พระอรหันตขีณาสพเหล่านั้นย่อมเป็นผู้ไม่อยู่ใต้อำนาจแห่งมาร ไม่ดำเนินไปตามทางแห่งมารเลย

๑๑. ชตุกัณณิมาณพ

ชตุกัณณิมาณพทูลถามปัญหาว่า ขอพระองค์โปรดบอกธรรมอันเป็นเครื่องละ ชาติ ชรา ในอัตภาพนี้ แก่ข้าพระองค์ผู้มีปัญญาน้อยด้วยเถิด

พระพุทธองค์ตรัสวิสัชนาว่า ท่านเห็นเนกขัมมะโดยความเกษมแล้ว จงกำจัดความกำหนัดในกามให้หมดสิ้น เครื่องกังวลที่ท่านยึดไว้ด้วยตัณหาและทิฏฐิ ควรสลัดออกเสีย อย่าให้เกิดมีแก่ท่านได้อีก จงตัดกังวลที่มีอยู่ให้สงบ ระงับ เผากิเลสนั้นให้เหือดแห้งไป

เมื่อไม่ยึดถือเบญจขันธ์ ท่านจักเป็นผู้สงบแล้วเที่ยวไป อาสวะทั้งหลายอันเป็นเหตุให้ถึงอำนาจแห่งมัจจุราช ย่อมไม่มีแก่พระอรหันต์ผู้ปราศจากความกำหนัดในนามรูป

๑๒. ภัทราวุธมาณพ

ภัทราวุธมาณพทูลถามปัญหาว่า ข้าพระองค์ขออาราธนาพระองค์ผู้ละความอาลัย ตัดตัณหาได้ ข้ามพ้นโอฆะได้แล้ว พ้นวิเศษแล้ว ชนทั้งหลายเมื่อฟังธรรมของพระองค์แล้วจักหลีกไปจากที่นี้ ชนที่มาจากชนบทต่างๆ ปรารถนาจะฟังธรรม ขอพระองค์โปรดพยากรณ์เพื่อชนเหล่านั้นด้วยเถิด

พระพุทธองค์ตรัสวิสัชนาว่า หมู่ชนเหล่านั้น ควรนำตัณหาเป็นเหตุถือมั่นในส่วนชั้นสูง ชั้นต่ำ และชั้นกลางออกให้หมดสิ้น เพราะชนทั้งหลายถือมั่นขันธ์ใดๆ ในโลก มารย่อมติดตามพวกเขาเหล่านั้น เพราะฉะนั้นภิกษุผู้รู้อยู่ เห็นหมู่สัตว์ผู้ติดข้องอยู่ในบ่วงแห่งมัจจุว่า เกิดอยู่เพราะความถือมั่น พึงมีสติไม่ถือมั่นกังวลในโลกทั้งปวง

๑๓. อุทยมาณพ

อุทยมาณพทูลถามปัญหาเป็นคนที่ ๑๓ ว่า

๑. ขอพระองค์ตรัสบอกอัญญาวิโมกข์ (ความหลุดพ้นจากกิเลสด้วยอรหัตตผล) อันเป็นเครื่องทำลายอวิชชาด้วยเถิด

พระพุทธองค์ตรัสวิสัชนาว่า เรากล่าวอัญญาวิโมกข์ ธรรมอันเป็นเครื่องละความพอในกาม และโทมนัส ว่าเป็นเครื่องบรรเทาถีนะ (ความง่วง) เป็นเครื่องกั้นกุกกุจจะ (ความรำคาญ) มีอุเบกขากับสติเป็นธรรมบริสุทธิ์หมดจด มีความตรึกตรองอันประกอบด้วยธรรมเป็นเบื้องหน้าว่าเป็นธรรมเครื่องพ้นจากกิเลสซึ่งเป็นธรรมเครื่องทำลายอวิชชา

๒. สัตว์โลกมีอะไรผูกพันไว้ อะไรเป็นเหตุเที่ยวไปของสัตว์โลกนั้น ที่พระองค์ตรัสว่านิพพานๆ ดังนี้ เพราะละอะไรเสียได้

พระพุทธองค์ตรัสวิสัชนาว่า สัตว์โลกมีความเพลิดเพลินผูกพันไว้ ความตรึกเป็นเหตุให้เที่ยวไป (เครื่องสัญจร) ของสัตว์โลก เรากล่าวว่านิพพานๆ ดังนี้ เพราะละตัณหาเสียได้

๓. บุคคลมีสติระลึกอยู่อย่างไร วิญญาณจึงจะดับ พวกข้าพระองค์ขอฟังพระดำรัสของพระองค์

พระพุทธองค์ตรัสวิสัชนาว่า เมื่อบุคคลไม่เพลิดเพลินในเวทนาทั้งภายในและภายนอก เป็นผู้มีสติระลึกอยู่อย่างนี้ วิญญาณจึงจะดับ

๑๔. โปสาลมาณพ

โปสาลมาณพทูลถามเป็นคนที่ ๑๔ ว่า ข้าพระองค์ ขอทูลถามถึงญาณของบุคคลผู้ก้าวล่วงรูปสัญญาได้แล้ว (ผู้ได้บรรลุรูปฌานแล้ว) ละรูปกายทั้งหมดแล้ว เห็นอยู่ทั้งภายในภายนอกว่า ไม่มีอะไร ดังนี้ บุคคลเช่นนั้น ควรจะแนะนำอย่างไรต่อไป

พระพุทธองค์ตรัสวิสัชนาว่า ตถาคตรู้ยิ่งในภูมิเป็นที่ตั้งแห่งวิญญาณทั้งหมด ย่อมรู้บุคคลเช่นนั้น แม้ยังอยู่ในโลกนี้ว่า มีอัธยาศัยน้อมนำไปในอากิญจัญญายตนสมาบัติเป็นเบื้องหน้า บุคคลเช่นนั้นรู้กรรมว่า เป็นเหตุให้เกิดในอากิญจัญญายตนภพ มีความเพลิดเพลินเป็นเครื่องประกอบ ต่อจากนั้น ย่อมพิจารณาเห็นธรรมในสมาบัตินั้นๆ แจ้งชัด นั่นแหละเป็นญาณอันถ่องแท้ของผู้เช่นนั้นผู้เป็นพราหมณ์ประพฤติพรหมจรรย์จบแล้ว

๑๕. โมฆราชมาณพ

โมฆราชมาณพทูลถามปัญหาเป็นคนที่ ๑๕ ว่า ข้าพระองค์ ได้ทูลถามถึงสองครั้งแล้ว (ทูลถามต่อจากอชิตมาณพ และติสสเมตเตยยมาณพ) แต่พระองค์ผู้มีพระจักษุ ก็มิได้ทรงพยากรณ์แก่ข้าพระองค์เลย ได้ยินมาว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเป็นเทพฤาษี จะทรงพยากรณ์จนกว่าจะถามครั้งที่ ๓

ข้าพระองค์ ประสงค์จะถามปัญหาว่า ข้าพระองค์จะพิจารณาเห็นโลกอย่างไร มัจจุราช (ความตาย) จึงจะไม่แลเห็น

พระพุทธองค์ตรัสวิสัชนาว่า โมฆราช ท่านจงเป็นคนมีสติทุกเมื่อ พิจารณาเห็นโลกโดยความเป็นของสูญ คือ ความเป็นของว่างเปล่า และถอนอัตตานุทิฏฐิ (ความตามเห็นว่าตัวเขาตัวเรา) ได้แล้ว ก็จะพึงข้ามพ้นมัจจุราชเสียได้ด้วยอุบายอย่างนี้ เมื่อบุคคลพิจารณาเห็นโลกอย่างนี้ มัจจุราชจึงจะไม่แลเห็น

๑๖. ปิงคิยมาณพ

ปิงคิยมาณพทูลถามปัญหาเป็นคนสุดท้ายว่า

๑. ข้าพระองค์แก่แล้ว ไม่มีกำลัง ปราศจากผิวพรรณ นัยน์ตาไม่แจ่มใส หูฟังไม่สะดวก ขออย่าให้ข้าพระองค์หลงพบความเสื่อมเสียในระหว่างเลย ขอโปรดตรัสบอกธรรมเป็นเครื่องให้ละชาติและชราได้ในภพนี้ ที่ข้าพระองค์จะพึงรู้แจ้งได้ด้วยเถิด

พระพุทธองค์ตรัสวิสัชนาว่า ชนทั้งหลายเห็นเหล่าสัตว์เดือดร้อนกันอยู่เพราะรูปทั้งหลาย แต่ก็ยังประมาทกันอยู่ จึงเดือดร้อนเพราะรูปทั้งหลาย ปิงคิยะ ท่านจงเป็นผู้ไม่ประมาทเถิด พึงละความพอใจในรูปนั้นเสีย เพื่อจะได้ไม่เกิดต่อไป

๒. ตลอดทิศทั้ง ๑๐ นี้ อะไรๆ ในโลกที่พระองค์ไม่ทรงเห็นแล้ว ไม่ทรงได้ยินแล้ว ไม่ทรงรู้แจ้งแล้ว หามีไม่ ขอพระองค์โปรดแสดงธรรมซึ่งเป็นเหตุให้ละชาติและชราได้ในภพนี้ ที่ข้าพระองค์ทั้งหลายพึงรู้แจ้งได้ด้วยเถิด

พระพุทธองค์ตรัสวิสัชนาว่า มวลมนุษย์ถูกตัณหาครอบงำแล้ว อันชราครอบงำรอบแล้ว เกิดความเดือดร้อน เมื่อเห็นอยู่เช่นนี้แล้ว ท่านจงเป็นผู้ไม่ประมาทเถิด ละตัณหาเสียให้ได้ เพื่อจะได้ไม่ต้องเกิดต่อไป

ปริจเฉทที่ ๙
ว่าด้วยการประทานญัตติจตุตถกรรมวาจาอุปสัมปทา

ในสมัยแรกๆ ที่พระพุทธเจ้าทรงประกาศเผยแผ่พระพุทธศาสนานั้น เมื่อมีผู้ต้องการบวชในสำนักของพระพุทธองค์ ก็จะทรงให้อุปสมบทแก่กุลบุตรนั้นด้วยพระองค์เอง โดยจะทรงเปล่งพระวาจาว่า “จงเป็นภิกษุมาเถิด ธรรมอันเรากล่าวดีแล้ว จงประพฤติในพรหมจรรย์ เพื่อทำที่สุดแห่งทุกข์โดยชอบเถิด” ดังนี้ เป็นต้น ผู้นั้นก็สำเร็จถือเพศบรรพชิตเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนา เรียกวิธีอุปสมบทนี้ว่า **เอหิภิกขุอุปสัมปทา** เช่น ประทานอุปสมบทแก่อัญญาโกณฑัญญะ เป็นต้น และมีวิธีอุปสมบทอีกอย่างหนึ่งที่พระพุทธองค์ทรงใช้ ด้วยการประทานโอวาทแก่ผู้ขอบวช เรียกวิธีนี้ว่า **โอวาทปฏิคคหณูปสัมปทา** เช่น โปรดประทานอุปสมบทแก่กัสสปกุลบุตร (พระมหากัสสปะ)

ภายหลังจากที่พระศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ส่งพระอรหันตสาวกรุ่นแรก จำนวน ๖๐ รูป ไปประกาศเผยแผ่พระพุทธศาสนาในถิ่นฐานเมืองต่างๆ ในเขตชมพูทวีป เมื่อมีผู้เลื่อมใสและขอบวชประพฤติพรหมจรรย์ พระสาวกก็จะต้องนำพาผู้นั้นกลับไปเฝ้าขอให้พระพุทธองค์บวชให้เป็นครั้งๆ ไป พระพุทธองค์ทรงพิจารณาเห็นถึงความไม่สะดวก อันเป็นภาระหนักแก่เหล่าพระสาวก จึงโปรดประทานอนุญาตให้พระอรหันตสาวกเหล่านั้นสามารถบวชให้แก่กุลบุตรได้ เรียกวิธีอุปสมบทนี้ว่า **ติสรณคมนูปสัมปทา** โดยกำหนดให้ผู้จะบวชนั้นปลงผม โกนหนวด นุ่งห่มผ้ากาสาวพัสตร์ ถือเพศบรรพชิตก่อน แล้วเข้ากราบภิกษุทั้งหลายและเปล่งวาจาแสดงตนขอถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ ๓ ครั้ง โดยพระอุปัชฌาย์จะสอนให้ผู้บวชว่าตามว่า พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ ธมฺมํ สรณํ คจฺฉามิ สงฺฆํ สรณํ คจฺฉามิ ทุติยมฺปิ ฯ ตติยมฺปิ ฯ เป็นต้น

เมื่อพุทธบริษัทเพิ่มจำนวนมากขึ้นทั้งฝ่ายบรรพชิตและคฤหัสถ์ พระพุทธองค์ทรงมุ่งจะอำนวยประโยชน์แก่พุทธบริษัทโดยส่วนรวม จึงทรงมอบสิทธิขาดให้ภิกษุสงฆ์เป็นใหญ่ในการบริหารหมู่คณะ และทรงอนุญาตให้บวชกุลบุตรผู้มีศรัทธาเลื่อมใสได้ตามความเห็นชอบของที่ประชุมสงฆ์ครบองค์กำหนดในเขตสีมา โดยให้พระเถระในสงฆ์นั้นรูปหนึ่งเป็นพระอุปัชฌาย์ทำหน้าที่สอนและรับรองการบวชของกุลบุตรผู้นั้น และให้มีภิกษุผู้ฉลาดสามารถ จำนวน ๒ รูป คู่สวด โดยรูปหนึ่งเป็นพระกรรมวาจาจารย์ และอีกรูปหนึ่งเป็นพระอนุศาวนาจารย์ ทำหน้าที่สวดประกาศเป็นคำภาษาบาลีในท่ามกลางสงฆ์ เรียกวิธีอุปสมบทนี้ว่า **ญัตติจตุตถกรรมอุปสัมปทา** การให้อุปสมบทด้วยวิธีนี้ มี ๒ ขั้นตอน คือ

๑. **ญัตติ** หมายถึง การประกาศเผดียงต่อสงฆ์ให้ทราบว่า จะให้การอุปสมบทแก่กุลบุตรผู้นี้ชื่อนี้ เป็นการสวดประกาศบอกชื่อของกุลบุตรผู้ขออุปสมบทให้ที่ประชุมสงฆ์ทราบในเบื้องต้น

๒. **อนุสาวนา** หมายถึง การประกาศให้สงฆ์ทราบว่า สงฆ์ได้ให้อุปสมบทแก่กุลบุตรชื่อนี้ ด้วยการสวดประกาศให้สงฆ์ทราบถึง ๓ ครั้ง พร้อมกับขอมติความเห็นชอบจากที่ประชุมสงฆ์นั้นด้วย ถ้ามีผู้ใดเห็นว่าไม่สมควรก็ให้คัดค้านขึ้นได้ ถ้าเห็นสมควรแล้ว ก็ให้นั่งนิ่งเสียหรือกล่าวคำ สาธุ พร้อมกัน

ญัตติจตุตถกรรมวาจาอุปสัมปทา จึงเป็นวิธีให้การอุปสมบทที่พระพุทธเจ้าประทานอนุญาตให้สงฆ์เป็นใหญ่ในกิจพระศาสนาที่สำคัญยิ่งประการหนึ่ง ซึ่งเกี่ยวเนื่องด้วยการปกครองคณะสงฆ์หรือหมู่พระสาวกที่เป็นบรรพชิต กล่าวได้ว่า การอุปสมบทเป็นภิกษุนั้นต้องสำเร็จขึ้นด้วยหมู่สงฆ์หรือครบองค์สงฆ์ตามที่พระพุทธองค์ทรงบัญญัติไว้ในพระวินัย โดยหลังจากที่พระพุทธองค์ประทานอนุญาตการอุปสมบทด้วยวิธีญัตติจตุตถกรรมวาจาแก่สงฆ์แล้ว ก็ไม่ได้ประทานการอุปสมบทด้วยวิธีเอหิภิกขุอุปสัมปทาแก่กุลบุตรผู้ใดอีกเลย

ราธะพราหมณ์อุปสมบท

ราธะ เกิดในสกุลพราหมณ์ที่มั่งคั่งสกุลหนึ่งในพระนครราชคฤห์ เมื่อราธะแก่เฒ่าชราลง ภรรยาและบุตรของเขาก็ไม่ได้เอาใจใส่ดูแลเลี้ยงดูอย่างที่คนในครอบครัวเดียวกันพึงปฏิบัติต่อกัน ราธะมากลับกลายเป็นคนยากจนเข็ญใจ จึงไปอาศัยเลี้ยงชีพอยู่ที่วัดเวฬุวันมหาวิหาร ต่อมามีความประสงค์จะบวช แต่ไม่มีภิกษุรูปใดบวชให้ ก็เกิดความน้อยใจและเสียใจอย่างมากจนทำให้ร่างกายซูบผอม พระพุทธเจ้าโปรดให้ประชุมสงฆ์แล้วตรัสถามว่า ภิกษุใดระลึกถึงอุปการคุณของพราหมณ์ผู้นี้ได้บ้าง พระสารีบุตรกราบทูลว่า "ข้าพระองค์ระลึกได้ พราหมณ์ผู้นี้เคยถวายภัตตาหารแก่ข้าพระองค์ทัพพีหนึ่ง" พระศาสดาตรัสว่า "ดีละสารีบุตร สัตบุรุษเป็นคนกตัญญูกตเวที" จึงโปรดให้พระสารีบุตรเป็นพระอุปัชฌาย์อุปสมบทให้แก่ราธะด้วยวิธีญัตติจตุตถกรรมวาจา ภายหลังแต่ที่พระพุทธองค์ทรงมอบให้สงฆ์เป็นใหญ่ในสังฆกรรมนี้แล้ว จึงโปรดให้ยกเลิกวิธีอุปสมบทด้วยการให้ถึงไตรสรณคมณ์ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา

พระราธะ จึงเป็นภิกษุรูปแรกที่ได้รับการอุปสมบทด้วยวิธีญัตติจตุตถกรรมวาจา โดยมีพระสารีบุตรเป็นพระอุปัชฌาย์รูปแรกที่ให้อุปสมบทด้วยวิธีนี้

วันหนึ่ง พระราธะได้เข้าเฝ้าพระพุทธองค์ โดยได้กราบทูลว่า ขอพระพุทธองค์ โปรดแสดงธรรมแก่ข้าพระองค์แต่โดยย่อเถิด เมื่อข้าพระองค์ฟังแล้วก็จักหลีกออกจากหมู่ไปทำความเพียรอยู่ผู้เดียว พระศาสดาจึงตรัสสอนว่าราธะ "สิ่งใดเป็นมาร เธอจงละความกำหนัดพอใจในสิ่งนั้น อะไรเล่าชื่อว่ามาร ขันธ์ ๕ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่

ตัวตนชื่อว่ามาร เธอจงละความกำหนัดพอใจในขันธ์ ๕ นั้นเสีย”

พระราธะรับพระพุทธโอวาทแล้ว ก็ออกจาริกไปกับพระสารีบุตรผู้เป็นพระอุปัชฌาย์ ต่อมา หลังจากที่พระราธะได้บรรลุอรหัตตผลเป็นพระอรหันต์แล้ว พระอุปัชฌาย์จึงชวนท่านเดินทางกลับไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ในครั้งนั้น พระพุทธองค์ตรัสถามพระสารีบุตรว่า สัทธิวิหาริกของเธอเป็นเช่นไร พระสารีบุตรกราบทูลว่า “เป็นคนว่านอนสอนง่ายเหลือเกิน จะแนะนำสั่งสอนอย่างไร ราธะก็ไม่เคยโกรธเคืองแต่อย่างใด” จึงทรงแนะนำให้ภิกษุทั้งหลายถือปฏิปทาของพระราธะเป็นแบบอย่าง พร้อมกับตรัสยกย่องพระราธะไว้ในตำแหน่ง **เอตทัคคะว่า เป็นผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายผู้มีปฏิภาณ คือ มีปัญญาแจ่มแจ้งเข้าใจในพระธรรมเทศนาได้อย่างรวดเร็ว**

พระราธะ เป็นพระสาวกรูปหนึ่งที่เป็นกำลังสำคัญในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา เป็นภิกษุผู้บวชในวัยชรา และมีอาจารวัตรดีงามตามพระธรรมวินัย สมตามนัยที่พระพุทธองค์ตรัสสอนให้ภิกษุทั้งหลายถือเป็นแบบอย่าง ท่านปฏิบัติศาสนกิจและดำรงอายุสังขารมาพอสมควรแก่อัตภาพแล้วก็ดับขันธปรินิพพาน

พระปุณณมันตานีบุตร

พระปุณณมันตานีบุตร ชื่อเดิมว่า ปุณณะ เกิดในตระกูลพราหมณ์มหาศาล ณ บ้านโทณวัตถุ ใกล้กรุงกบิลพัสดุ์ (บิดาไม่ปรากฏชื่อ) มารดาชื่อมันตานีพราหมณีเป็นน้องสาวของพระอัญญาโกณฑัญญะ ปุณณะจึงศักดิ์เป็นหลานชายของพระอัญญาโกณฑัญญะ

มูลเหตุแห่งการบวช

ปุณณมาณพ ได้เคยฟังธรรมที่พระอัญญาโกณฑัญญะแสดงโปรดญาติๆ ให้เลื่อมใสในพระรัตนตรัย คือ พระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ ประกอบกับว่าปุณณมาณพได้เห็นกิริยาอาจาระที่สำรวมเรียบร้อยของพระเถระผู้เป็นลุง จึงเกิดศรัทธาเลื่อมใส ต่อมา มีความประสงค์ขอบวช โดยในระหว่างนั้น พระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่วัดเวฬุวันมหาวิหาร เมืองราชคฤห์ พระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้พระอัญญาโกณฑัญญะเป็นพระอุปัชฌาย์ อุปสมบทให้ปุณณะผู้เป็นหลาน ภายหลังแต่ที่ท่านบวชแล้วสหธรรมิกนิยมเรียกว่า พระปุณณมันตานีบุตร เพราะเป็นบุตรของนางมันตานีพราหมณี

พระปุณณมันตานีบุตร เรียนกัมมัฏฐานจากพระอุปัชฌาย์ตามสมควรแล้ว จึงขอลากลับไปภูมิลำเนาเดิมอันเป็นชาติภูมิใกล้กรุงกบิลพัสดุ์ โดยท่านได้ศึกษาปฏิบัติบำเพ็ญเพียรในธรรมอยู่เป็นนิตย์ ในกาลต่อมาก็ได้บรรลุอรหัตตผลเป็นพระอรหันต์ในพระพุทธศาสนา

งานเผยแผ่พระพุทธศาสนา

พระปุณณมันตานีบุตร เป็นภิกษุผู้มีข้อวัตรปฏิบัติที่เคร่งครัด โดยตั้งอยู่ในคุณธรรม ๑๐ ประการ คือ

๑. มักน้อย
๒. สันโดษ
๓. ชอบสงัด
๔. ไม่เกี่ยวข้องด้วยหมู่คณะ
๕. ปรารภความเพียร
๖. บริบูรณ์ด้วยศีล
๗. บริบูรณ์ด้วยสมาธิ
๘. บริบูรณ์ด้วยปัญญา
๙. บริบูรณ์ด้วยวิมุตติ
๑๐. บริบูรณ์ด้วยวิมุตติญาณทัสสนะ

นอกจากจะถือปฏิบัติเคร่งครัดด้วยตนเองแล้ว ท่านยังได้บอกสอนภิกษุทั้งหลายให้ได้รู้และถือประพฤติปฏิบัติเพื่อประโยชน์แก่ตนและกิจพระศาสนาโดยส่วนรวมต่อไป

อนึ่ง พระอานนท์ผู้เป็นพุทธอุปัฏฐากเมื่อคราวที่ท่านบวชใหม่ๆ ได้ดวงตาเห็นธรรมสำเร็จเป็นพระโสดาบัน ก็เพราะฟังโอวาทกถาวัตถุ ๑๐ ประการจากพระปุณณมันตานีบุตร นั่นเอง กถาวัตถุ ๑๐ คือ เรื่องที่ควรพูด ๑๐ ประการ ได้แก่ (๑) เรื่องความมักน้อย (๒) เรื่องความสันโดษ (๓) เรื่องความสงัด (๔) เรื่องความไม่เกี่ยวข้องด้วยหมู่คณะ (๕) เรื่องการปรารภความเพียร (๖) เรื่องศีล (๗) เรื่องสมาธิ (๘) เรื่องปัญญา (๙) เรื่องความหลุดพ้น (๑๐) เรื่องความรู้ความเห็นว่าหลุดพ้นแล้วที่เรียกว่าวิมุตติญาณทัสสนะ

ในครั้งหนึ่ง พระปุณณมันตานีบุตร ได้เข้าเฝ้าพระศาสดาที่วัดเชตวันมหาวิหาร กรุงสาวัตถี และท่านมีโอกาสได้สนทนาธรรมกับพระสารีบุตรเถระ ท่านพระสารีบุตรปุจฉาถึงข้อความในวิสุทธิ ๗ ประการ พระปุณณมันตานีได้วิสัชนาความสัมพันธ์เป็นขั้นๆ กันแห่งวิสุทธิ ๗ โดยการอุปมาอุปมัยเปรียบเทียบด้วยรถ ๗ ผลัด อันเป็นสิ่งซึ่งอาศัยต่อเนื่องกันไปตามลำดับ จึงเป็นเหมือนรถที่คอยรับส่งชนทั้งหลายมุ่งตรงต่อภาวะสิ้นสุดแห่งทุกข์ คือ พระนิพพานในที่สุด

ตำแหน่งเอตทัคคะ

พระปุณณมันตานีบุตร เป็นภิกษุผู้มีวาทะในการกล่าวธรรมภาษิตและแสดงธรรมได้อย่างลุ่มลึกทำให้ผู้ฟังเข้าใจง่ายสามารถรู้สาระแห่งธรรมได้แจ่มแจ้งด้วยข้ออุปมาอุปมัยต่างๆ อันเหมาะแก่เหตุที่แสดงในแต่ละคราว ด้วยเหตุนี้ พระศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงตรัสยกย่องท่านไว้ในตำแหน่ง **เอตทัคคะว่า เป็นผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายผู้เป็นธรรมกถึก** (นักเทศน์)

พระปุณณมันตานีบุตร ดำรงอายุสังขารและบำเพ็ญศาสนกิจอันเป็นประโยชน์แก่พุทธบริษัทและการเผยแผ่พระพุทธศาสนาตามสมควรแก่กาลแล้ว ก็ดับขันธปรินิพพานด้วยอนุปาทิเสสนิพพานในภายหลังแต่พระพุทธองค์ปรินิพพานแล้ว

ปริจเฉทที่ ๑๐
ว่าด้วยการเสด็จกรุงกบิลพัสดุ์

กาฬุทายีอำมาตย์บรรลุอรหัตตผล

พระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จจาริกพร้อมด้วยพระสาวกทั้งหลายไปประกาศเผยแผ่พระพุทธศาสนาในเมืองต่างๆ ขณะที่ประทับอยู่ ณ พระเวฬุวันมหาวิหาร กรุงราชคฤห์ พระเจ้าสุทโธทนะพุทธบิดาทรงสดับข่าวว่า พระสิทธัตถะได้บรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณ และเสด็จจาริกประกาศพระศาสนาอยู่ในกรุงราชคฤห์ พระองค์มีพระประสงค์จะได้ทัศนาพระพุทธองค์ จึงโปรดให้อำมาตย์พร้อมด้วยบริวารหนึ่งพันคนเดินทางไปกรุงราชคฤห์เพื่อทูลอาราธนาให้เสด็จมาเทศนาเผยแผ่พระศาสนายังกรุงกบิลพัสดุ์ ฝ่ายอำมาตย์และบริวารเมื่อได้เข้าเฝ้าและฟังธรรมที่พระพุทธองค์ตรัสแสดงโปรดแล้วก็ได้บรรลุอรหัตตผลทั้งหมด และทูลขอบวชโดยมิได้ทูลอาราธนาพระพุทธองค์ให้เสด็จไปยังกรุงกบิลพัสดุ์ตามที่พระเจ้าสุทโธทนะมหาราชทรงมอบหมาย

เมื่อเหล่าอำมาตย์ชุดที่หนึ่งเงียบหายไปเช่นนั้น พระเจ้าสุทโธทนะก็โปรดให้อำมาตย์ชุดใหม่ไปอีก โดยได้ปฏิบัติในทำนองนี้ถึง ๙ ครั้ง และในครั้งสุดท้าย โปรดให้กาฬุทายีอำมาตย์ผู้เป็นสหชาติ (หนึ่งในจำนวนสหชาติทั้ง ๗) เดินทางไปพร้อมด้วยบริวารหนึ่งพัน ฝ่ายกาฬุทายีถือโอกาสทูลขอลาบวชด้วยซึ่งก็ได้ประทานอนุญาตตามปรารถนา เมื่อกาฬุทายีพร้อมด้วยบริวารเดินทางถึงพระเวฬุวันมหาวิหารก็ได้ฟังธรรมจากพระพุทธองค์และได้บรรลุอรหัตตผลด้วยกันทั้งหมด จากนั้นทั้งหมดได้ทูลขอบวช และหลังจากที่พระกาฬุอุทายีบวชได้ ๗ วัน จึงกราบทูลอาราธนาพระพุทธองค์ให้เสด็จไปยังกรุงกบิลพัสดุ์ ในครั้งนั้น พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จไปพร้อมด้วยภิกษุ ๒ หมื่น ดำเนินจาริกไปจนลุถึงกรุงกบิลพัสดุ์ สิ้นระยะทางราว ๖๐ โยชน์ (๑ โยชน์เท่ากับ ๑๖ กิโลเมตร) โดยมีพระกาฬุทายีได้เดินทางล่วงหน้าไปก่อนแล้ว เพื่อรีบไปทูลแจ้งข่าวให้พระเจ้าสุทโธทนะ ทรงทราบ

ฝนโบกขรพรรษตก

พระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จประทับ ณ นิโครธารามซึ่งพระประยูรญาติจัดเตรียมไว้ถวายการต้อนรับพระพุทธองค์พร้อมเหล่าพระสาวกทั้งปวง พระเจ้าสุทโธทนะพร้อมด้วยพระประยูรญาติก็ได้เสด็จมาเฝ้าต้อนรับ แต่บรรดาพระประยูรญาติผู้ใหญ่ไม่ยอมที่จะนมัสการคือไม่ไหว้พระพุทธองค์ เพราะมีมานะว่าพระสิทธัตถะเป็นผู้มีวัยอ่อนกว่าพวกตน จึงในกาลสมัยนั้นพระพุทธองค์ทรงสำแดงอิทธิฤทธิ์ให้ปรากฏโดยเหาะขึ้นไปบนอากาศยังธุลีพระบาทให้ตกต้องเหล่าพระประยูรญาติทำลายทิฏฐิมานะจนหมดสิ้นและตรัสเทศนาธรรมชื่อ พุทธวงศ์เทศนา พระเจ้าสุทโธทนะพุทธบิดาและเหล่าพระประยูรญาติทรงเห็นเหตุอัศจรรย์เช่นนั้นต่างก็ประนมหัตถ์ขึ้นนมัสการด้วยความชื่นชมโสมนัสยิ่ง

ในกาลบัดนั้น เมฆฝนโบกขรพรรษก็ปรากฏตั้งขึ้นและหลั่งหยาดน้ำฝนมีสีแดงตกลงท่ามกลางแห่งหมู่พระประยูรญาติวงศ์อันเป็นเหตุที่น่าอัศจรรย์ยิ่ง (โบกขรพรรษ เป็นชื่อของฝน แปลว่า ฝนใบบัว ฝนโบกขรพรรษมีสีแดง ตกลงเป็นฝอยๆ เหมือนหิมะตก ฝนนี้ ผู้ต้องการให้เปียกจึงจะเปียก ถ้าไม่ต้องการให้เปียกก็จะไม่เปียก ตกถึงพื้นแล้วก็ละลายหายไปในดิน เพราะตกลงมาแล้วไม่เปียกแก่ผู้ไม่ต้องการให้เปียก เหมือนกับน้ำฝนที่ตกลงบนใบบัวไม่เปียกใบบัว) ภิกษุทั้งหลายเมื่อเห็นเหตุการณ์เช่นนั้นก็พิศวงในเหตุการณ์อันน่าอัศจรรย์ยิ่งนั้น มีการกล่าวขานไปต่างๆ เพราะไม่เคยเห็นปรากฏที่ไหนมาก่อนเลย พระพุทธองค์จึงตรัสว่า “ฝนโบกขรพรรษจะตกในกาลนี้เท่านั้นหามิได้ ในอดีตกาลก็เคยตกมาแล้วเช่นกัน ดังนี้แล้ว จึงตรัสเทศนา **เวสสันดรชาดก** เมื่อเทศนาจบลงเหล่าพระประยูรญาติต่างก็เสด็จกลับโดยไม่มีผู้ใดจะทูลอาราธนาพระพุทธองค์เพื่อเสวยโภชนาหารในพระราชนิเวศน์ในวันรุ่งขึ้นเลย

ดังนั้น ในอรุณสมัยเช้าวันใหม่ พระศาสดาเสด็จบิณฑบาตพร้อมด้วยภิกษุทั้งปวง ดำเนินไปตามลำดับตรอก ปรากฏเป็นที่โกลาหลแก่ชาวเมืองเป็นอันมาก ฝ่ายพระนางพิมพาพระมารดาของพระราหุลกุมารเมื่อทรงสดับเสียงโกลาหลของประชาชน จึงตรัสถามนางกำนัล ก็ทรงทราบว่าพระพุทธองค์เสด็จบิณฑบาตอยู่พร้อมด้วยหมู่ภิกษุสงฆ์ทั้งปวง พระนางจึงเสด็จพร้อมด้วยพระราหุลกุมารไปยังสีหบัญชร (หน้าต่าง) และทอดพระเนตรพระพุทธเจ้าซึ่งรุ่งเรืองด้วยรัศมี ๖ ประการ จึงตรัสสรรเสริญด้วยนรสีหคาถา ๘ คาถา แล้วกราบทูลพระเจ้าสุทโธทนะให้ทรงทราบ เมื่อพระองค์ทรงสดับแล้วก็ทรงสังเวชสลดพระทัยเป็นอย่างยิ่ง จึงเสด็จไปประทับยืนอยู่เฉพาะพระพักตร์ของพระพุทธเจ้า แล้วตรัสถามว่า “ข้าแต่ พระองค์ผู้เจริญ ไฉนพระองค์จึงมาทำให้โยมต้องได้รับความอัปยศ พระองค์มาเที่ยวดำเนินบิณฑบาตอยู่เช่นนี้ หรือเห็นว่า โยมจะไม่สามารถจัดภัตตาหารถวายแก่ภิกษุมีประมาณเท่านี้ได้”

พระเจ้าสุทโธทนะบรรลุโสดาปัตติผล

พระพุทธองค์ตรัสว่า มหาบพิตร วัตรนี้ (การออกบิณฑบาต) เป็นจารีตตามวงศ์ ซึ่งเป็นประเพณีของตถาคตถือเป็นพุทธวงศ์ และขณะประทับยืนระหว่างวิถีนั้นพระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมโปรดพระบิดาด้วยพระคาถาว่า “อุตฺติฏฺเฐ นปฺปมชฺเชยฺย... เป็นอาทิ ความว่า บุคคลใดไม่ประมาทในบิณฑบาตอันบุคคลพึงลุกขึ้นยืนรับ มีอุตสาหะประพฤติสุจริตธรรม บุคคลนั้นพึงอยู่เป็นสุขสำราญทั้งโลกนี้โลกหน้า...” พระเจ้าสุทโธทนะผู้ครองกรุงกบิลพัสดุ์ หลังจากที่ทรงสดับธรรมเทศนาก็ได้บรรลุโสดาปัตติผลเป็นพระโสดาบัน จากนั้น จึงทรงรับบาตรของพระพุทธองค์ และทูลอาราธนาพระพุทธองค์เสด็จไปยังพระราชนิเวศน์พร้อมด้วยภิกษุทั้งปวง โดยพระเจ้าสุทโธทนะพร้อมด้วยพระประยูรญาติได้อังคาส (ถวายภัตตาหาร) ด้วยโภชนาหารอันประณีต

โปรดพระนางมหาปชาบดี

อรุณเช้าวันที่ ๒ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ดำเนินไปทรงรับบิณฑบาตในพระราชนิเวศน์ เมื่อเสร็จภัตกิจแล้วจึงทรงแสดงธรรมโปรดพระนางมหาปชาบดีโคตมี พระราชเทวี ด้วยพระคาถาว่า “ธมฺมญฺจเร สุจริตํ เป็นอาทิ มีความว่า บุคคลผู้ใดประพฤติสุจริตธรรม ไม่ประกอบทุจริต บุคคลนั้นย่อมอยู่เป็นสุขทั้งในโลกนี้และโลกหน้า...” เมื่อจบธรรมเทศนา พระนางมหาปชาบดีได้บรรลุโสดาปัตติผล พระเจ้าสุทโธทนะพุทธบิดา ก็ทรงบรรลุสกทาคามีผลเป็นพระสกทาคามีในพระพุทธศาสนา

พระเจ้าสุทโธทนะบรรลุอนาคามีผล

ในเช้าวันที่ ๓ พระพุทธองค์เสด็จไปเสวยโภชนาหารในพระราชนิเวศน์ พร้อมทั้งภิกษุสงฆ์ทั้งปวง แต่ในขณะเสวยภัตตาหารอยู่นั้น พระเจ้าสุทโธทนะตรัสว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญกาลเมื่อพระองค์กระทำทุกรกิริยา มีเทพยดาองค์หนึ่งมาบอกว่า พระองค์มิได้เสวยพระกระยาหารบัดนี้ทำลายพระชนม์ชีพแล้ว ข้าพระองค์ไม่เชื่อ” พระพุทธเจ้าจึงมีดำรัสว่า “มหาบพิตร ในอดีตเมื่อตถาคตเป็นโพธิสัตว์ อาจารย์ทิศาปาโมกข์นำเอากระดูกแพะแสดงแก่พระองค์และบอกว่าบุตรของท่านตายเสียแล้ว พระองค์ยังไม่เชื่อ” หลังจากเสร็จภัตกิจแล้ว พระพุทธองค์ทรงเทศนา **มหาธรรมปาลชาดก** เมื่อจบเทศนา พระเจ้าสุทโธทนะพุทธบิดาก็ได้บรรลุอนาคามีผลเป็นพระอนาคามีในพระพุทธศาสนา

โปรดพระนางพิมพา

ในขณะที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ นิโครธาราม กรุงกบิลพัสดุ์ เสด็จไปเสวยโภชนาอาหารในพระราชนิเวศน์เป็นเวลาถึง ๓ วันแล้ว แต่พระนางพิมพาก็มิได้เสด็จมาเฝ้าพระพุทธองค์เลย แม้พระเจ้าสุทโธทนะจะโปรดให้นางสนมผู้หนึ่งไปทูลเชิญให้เสด็จ แต่พระนางพิมพาก็หามาไม่ นางสนมจึงกลับไปกราบทูลให้พระองค์ทรงทราบ จึงทูลอาราธนาขอให้พระพุทธองค์โปรดเมตตาเสด็จไปเยือนพระนางพิมพา พระพุทธองค์เสด็จไปพร้อมด้วยพระอัครสาวกทั้ง ๒ และพระเจ้าสุทโธทนะได้ดำเนินตามไปยังปราสาทของพระนางพิมพา เมื่อพระนางทรงนำราหุลกุมารไปเพื่อทำอภิวาทและถวายการต้อนรับพระพุทธองค์ ขณะพระนางเสด็จถึง ประตูห้อง พอเห็นพระพักตร์ของพระพุทธองค์เท่านั้น น้ำพระเนตรก็หลั่งไหลนองพระพักตร์ พลางคลานเข้าซบพระเศียรที่พระบาทของพระผู้มีพระภาคเจ้า และทรงกอดข้อพระบาทพร้อมกับกรรแสง (ร้องไห้) รำพันอยู่ ณ ที่นั่น

พระเจ้าสุทโธทะมหาราชทูลว่า “ข้าแต่ พระสัพพัญญูเจ้า จะหานารีใดที่ซื่อสัตย์เหมือนพระนางพิมพานี้ก็หามีไม่ พระนางมีความจงรักภักดีเป็นที่สุด จำเดิมแต่ที่พระองค์เสด็จออกบรรพชา พระนางจะนั่ง นอน ยืน เดินก็ไม่เป็นสุข มีแต่ความระทมทุกข์ แม้ขัตติยประยูรญาติจะรับกลับไปเป็นธุระบำรุงเลี้ยงดู พระนางก็ไม่ปรารถนา ตั้งใจสวามิภักดิ์ซื่อสัตย์เสน่หาเฉพาะต่อพระองค์ผู้เดียวเท่านั้น ขอโปรดประทานชีวิตแก่พระนางผู้มีความภักดีด้วยเถิด”

พระพุทธเจ้าตรัสว่า “มหาบพิตร ยโสธราจะมีจิตเสน่หาสวามิภักดิ์ต่อตถาคตในชาตินี้เท่านั้นก็หามิได้ แม้ในอดีตชาติ พระนางก็มีคุณช่วยตถาคตในการบำเพ็ญบารมีเป็นอเนกชาติ...” ชนทั้งปวงจึงทูลอาราธนาพระพุทธองค์ให้ทรงแสดงอดีตชาติของพระนางยโสธรา จึงตรัสเทศนาชื่อ จันทกินนรีชาดก โดยพิสดารเพื่อละความเศร้าโศกของพระนางพิมพาซึ่งประทับนั่งทัศนาพระพักตร์ไปพลางและทรงสดับธรรมเทศนาซึ่งพระพุทธเจ้าตรัสด้วยพระสุรเสียงอันไพเราะไปพลาง จนเกิดปสาทะและปีติขึ้นในกมลว่า “ตัวเรา ก็เคยได้ช่วยชีวิตพระตถาคตให้คืนคงในอดีตภพมาแล้ว” พระนางพิมพาทรงระงับความเศร้าโศกเสียได้ด้วยมีปีติเกิดขึ้นในพระหฤทัยและได้บรรลุโสดาปัตติผลเป็นอริยบุคคลในพระพุทธศาสนา

นันทกุมารอุปสมบท

ในวันอันเป็นคำรบ ๕ (วันที่ ๕ แห่งการเสด็จประทับ ณ กรุงกบิลพัสดุ์) พระพุทธเจ้าเสด็จไปรับบิณฑบาตในพระราชนิเวศน์ของนันทราชกุมารผู้เป็นพุทธอนุชา และวันนั้น เป็นวันวิวาหะมงคลของนันทราชกุมารกับนางชนบทกัลยาณี เมื่อทรงทำภัตกิจเสร็จแล้ว ประทานบาตรให้นันทกุมารถือ แล้วเสด็จออกจากพระราชนิเวศน์โดยมิได้ทรงรับบาตรคืน นันทกุมารมิอาจทูลเตือนพระพุทธองค์ ได้แต่ทรงถือบาตรตามเสด็จไปเท่านั้น นางสนมคนหนึ่งเห็นเช่นนั้น ได้ไปทูลนางชนบทกัลยาณีให้ทราบ นางจึงรีบตามไปแล้วร้องทูลว่า “ขอพระองค์เสด็จกลับมาโดยด่วน” เมื่อเสด็จถึงนิโครธาราม แล้วพระองค์ตรัสกับนันทกุมารว่า “นันทะ เธอจะบรรพชาหรือ” นันทะแม้ยังไม่ประสงค์จะบวช แต่กราบทูลไปเพราะความเคารพยิ่งในพระพุทธองค์ว่า จะบวช

เมื่อนันทกุมารอุปสมบทเป็นภิกษุแล้ว จิตใจยังฟุ้งซ่านไม่ยินดีในบรรพชา เพราะทรงคิดถึงนางชนบทกัลยาณี ไม่สามารถบำเพ็ญเพียรในธรรมได้เลย พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงใช้อุบายต่างๆ โดยพานันทะภิกษุออกจาริกไปในที่ต่างๆ เพื่อให้เห็นสตรีสาวที่มีรูปงามยิ่งกว่านางชนบทกัลยาณี ต่อมาพระนันทะกำหนดจิตพิจารณาเห็นว่า ความรักความเสน่หาอาลัยในรูปย่อมไม่มีสิ้นสุด ท่านเป็นผู้ไม่ประมาทตั้งใจบำเพ็ญเพียรในธรรม ก็ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ในพระพุทธศาสนา

ราหุลกุมารบรรพชา

ในวันที่ ๗ แห่งการเสด็จประทับ ณ กรุงกบิลพัสดุ์ พระนางพิมพา ทรงตกแต่งองค์พระราหุลกุมารด้วยอาภรณ์สง่างามสมวัย แล้วโปรดให้ไปเฝ้าพระพุทธองค์ซึ่งเสด็จมารับบิณฑบาตในพระราชนิเวศน์ พระนางตรัสกับราหุลกุมารว่า “พระสมณองค์นั้น คือพระบิดาของลูก พระองค์มีสุวรรณนิธิ (ขุมทรัพย์ทอง) มากมาย ลูกจงไปทูลขอขุมทองอันเป็นสมบัติของพระบิดาเถิด” พระราหุลกุมาร เมื่อได้เฝ้าพระพุทธองค์ก็เกิดความรักในพระบิดาและเกิดโสมนัสพร้อมกับทรงชมว่า “สมณะนี้ สุขสบายดียิ่งนัก” และตรัสอื่นๆ โดยมิได้ทูลขอขุมทรัพย์เลย เมื่อพระพุทธองค์ทรงทำภัตกิจและแสดงภัตตานุโมทนา แล้วเสด็จกลับที่ประทับ โดยมีราหุลกุมารตามเสด็จไปทูลขอขุมทรัพย์ทองไปจนถึงนิโครธาราม

พระพุทธองค์ทรงดำริว่า “ราหุล ปรารถนาทรัพย์สมบัติ ก็ขุมทรัพย์ทองเป็นของที่จะนำให้เวียนว่ายไปในสังสารวัฏมิสิ้นสุด ฉะนั้น จะให้อริยทรัพย์ ๗ แก่เธอ จะทำให้ราหุลเป็นเจ้าของโลกุตตรทรัพย์” จึงตรัสกับพระธรรมเสนาบดีสารีบุตรเถระว่า “สารีบุตร เธอจงให้บรรพชา

แก่ราหุลกุมารด้วยเถิด” พระสารีบุตรเป็นพระอุปัชฌาย์บรรพชาให้ราหุลเป็นสามเณร จึงถือว่าพระสารีบุตรเป็นพระอุปัชฌาย์บวชสามเณรรูปแรก โดยมีราหุลกุมารเป็นสามเณรรูปแรกในพระพุทธศาสนา

เมื่อพระเจ้าสุทโธทนะ ทรงทราบว่า พระกุมารราหุลบรรพชาแล้ว ทรงมีพระหฤทัยโทมนัสยิ่ง เพราะทรงดำริว่า “ประสงค์จักให้สิทธัตถะหรือนันทกุมารได้ครองราชสมบัติปกครองแผ่นดินสืบแทน แต่ทั้ง ๒ ก็มาบวชเสียแล้ว เมื่อหวังจะให้ราหุลกุมารได้สืบราชสมบัติแทนบ้าง แต่บัดนี้ เธอก็บรรพชาแล้ว” พระองค์ไม่อาจยับยั้งความโทมนัสไว้ได้จึงเสด็จไปยังนิโครธาราม ทูลต่อพระพุทธองค์ว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ จำเดิมแต่นี้ไป กุลบุตรผู้ต้องการจะบวช ถ้ามารดาบิดาไม่ยินยอมอนุญาตให้บวช ขอโปรดงดเสีย อย่าบรรพชาให้กุลบุตรนั้นเลย” พระพุทธองค์ประทานพรแก่พระเจ้าสุทโธทนะพุทธบิดาแล้วถวายพระพรลา เสด็จออกจากกรุงกบิลพัสดุ์พร้อมเหล่าภิกษุสาวก โดยมีพระนันทะและสามเณรราหุลตามเสด็จด้วย เมื่อเสด็จถึงกรุงราชคฤห์แล้วทรงพาพระสาวกทั้งหลายพำนัก ณ สีตะวันป่าไม้สีเสียด

สามเณรราหุล เป็นผู้มีความสนใจในการศึกษาและการบำเพ็ญเพียรในธรรมมาโดยสม่ำเสมอ เมื่ออายุครบ ๒๐ ปี ก็ได้อุปสมบทเป็นภิกษุด้วยวิธีญัตติจตุตถกรรมวาจา ต่อมาท่านได้ฟังพระพุทธโอวาทที่พระพุทธเจ้าตรัสโดยทรงยกเรื่องอายตนะภายในและอายตนะภายนอกขึ้นแสดง พระราหุลกำหนดจิตพิจารณาตามกระแสธรรมนั้นจนเห็นแจ่มแจ้งด้วยปัญญา และได้บรรลุอรหัตตผลสำเร็จเป็นพระอรหันต์ในพระพุทธศาสนา

ปริจเฉทที่ ๑๑
ว่าด้วยพระราชกุมารแห่งศากยวงศ์ออกผนวช

พระราชกุมารแห่งศากยวงศ์ออกผนวช

เมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เสด็จประทับอยู่ที่อนุปิยอัมพวัน ใกล้บ้านอนุปิยมัลลนิคม เมืองพาราณสี เจ้าชายแห่งศากยวงศ์ ๕ พระองค์ มีพระนามตามลำดับว่า ภัททิยะ อนุรุทธะ อานันทะ (อานนท์) ภัคคุ กิมพิละ และเทวทัตซึ่งเป็นพระราชกุมารแห่งราชวงศ์โกลิยะ รวม ๖ พระองค์ มีนายช่างกัลบก (ช่างตัดผม) ชื่อว่า อุบาลี รวมอยู่ด้วย ทั้งหมดได้ตกลงพร้อมใจกันว่าจะออกบวช จึงออกเดินทางจากกรุงกบิลพัสดุ์ดำเนินไปสู่แคว้นมัลละ ต่อไปยังอนุปิยอัมพวัน ครั้นเมื่อเข้าเฝ้าพระพุทธองค์ แล้วกราบทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญพวกข้าพระองค์เป็นกษัตริย์มีขัตติยมานะแรงกล้า ก็แลบุรุษผู้นี้ชื่อ อุบาลี เป็นช่างกัลบกประจำพระราชวังมานาน ขอพระพุทธองค์โปรดประทานอุปสมบทแก่อุบาลีก่อนเถิด เพื่อข้าพระองค์จักได้นมัสการโดยฐานะเป็นผู้ใหญ่กว่า จะข่มเสียได้ซึ่งขัตติยมานะให้ปราศจากสันดาน” พระพุทธองค์จึงประทานอุปสมบทแก่อุบาลีก่อน และประทานอุปสมบทให้พระราชกุมารทั้ง ๖ ในลำดับต่อมา

พระราชกุมารศากยะและโกลิยะเมื่ออุปสมบทแล้วได้ศึกษาและปฏิบัติในธรรมก็ได้สำเร็จมรรคผลคือได้บรรลุธรรมตามควรแก่อุปนิสัยแห่งตน ดังนี้

๑. **พระอุบาลี** มีความสนใจศึกษาหลักพระธรรมวินัยและปฏิบัติในกัมมัฏฐาน บำเพ็ญเพียรในธรรมอย่างยิ่งยวดไม่นานก็ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ ท่านชื่อว่าเป็นผู้ทรงจำพระวินัยปิฎกได้แม่นยำ พระศาสดาจึงโปรดยกย่องไว้ในตำแหน่ง **เอตทัคคะว่าเป็นผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายในด้านเป็นผู้ทรงจำพระวินัย** ในคราวทำปฐมสังคายนาพระธรรมวินัย พระอุบาลีได้รับหน้าที่เป็นผู้วิสัชนาพระวินัย

๒. **พระภัททิยะ** เป็นภิกษุผู้มีใจมุ่งมั่นในการเจริญกัมมัฏฐานอยู่เป็นนิตย์ เมื่ออยู่ป่าก็ดี อยู่ใต้ร่มไม้หรือในเรือนร้างก็ดี มักเปล่งอุทานว่า “สุขหนอ ๆ” ภิกษุทั้งหลายคิดว่า ท่านเปล่งอุทานเพราะปรารภถึงความสุขที่เคยได้รับเมื่อครั้งดำรงเพศฆราวาสอยู่ในพระราชวัง ในครั้งนั้น พระพุทธองค์ตรัสแก่ภิกษุเหล่านั้นว่า “ภัททิยะ กล่าวอุทานเช่นนั้น เพราะมีความสุขอันเกิดแต่การบรรลุธรรม” โดยตรัสยกย่องพระภัททิยะไว้ในตำแหน่ง **เอตทัคคะว่าเป็นผู้มีตระกูลสูง**

๓. **พระอนุรุทธะ** มีใจศรัทธามุ่งมั่นในการเจริญกัมมัฏฐาน ต่อมาท่านได้ฟังธรรม

เทศนาในมหาปุริสวิกตก ๘ ประการ ที่พระพุทธองค์ตรัสแสดงก็ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ ท่านเป็นผู้ปรารภความเพียรเจริญสติปัฏฐาน ๔ อยู่เป็นนิตย์ และด้วยเหตุที่ท่านมักพิจารณาตรวจดูสัตว์โลกอยู่เสมอ พระศาสดาจึงตรัสยกย่องไว้ใน **เอตทัคคะว่า เป็นผู้มีทิพพจักขุญาณ**

๔. **พระอานนท์** ตั้งใจปฏิบัติบำเพ็ญเพียรในธรรมมาโดยลำดับ ต่อมาเมื่อได้ฟังโอวาทธรรมของพระปุณณมันตานีบุตรจึงได้บรรลุโสดาปัตติผลเป็นพระโสดาบัน ท่านมีปฏิปทาที่เรียบร้อยตามพระธรรมวินัยเป็นนักฟังที่ดี มีสติปัญญาทรงจำดี โดยพระสาวกทั้งหลายได้เลือกให้ท่านทำหน้าที่เป็นพุทธอุปัฏฐาก แต่ก่อนที่จะรับหน้าที่พุทธอุปัฏฐาก ท่านได้ทูลขอพร ๘ ประการ คือ

๑) ขอพุทธองค์ อย่าประทานจีวรอันประณีตแก่ข้าพระองค์

๒) ขอพุทธองค์ อย่าประทานบิณฑบาตอันประณีตแก่ข้าพระองค์

๓) ขอพุทธองค์ อย่าให้ข้าพระองค์อยู่ในที่ประทับกับพระพุทธองค์

๔) ขอพุทธองค์ อย่าพาข้าพระองค์ไปในที่นิมนต์

๕) ขอพระพุทธองค์โปรดเสด็จไปยังที่นิมนต์ซึ่งข้าพระองค์รับนิมนต์ไว้

๖) ขอให้ข้าพระองค์ได้นำบริษัทที่มาขอเฝ้าพระพุทธองค์จากที่ไกล เข้าเฝ้าได้ในขณะที่มาถึงแล้ว

๗) ถ้าความสงสัยของข้าพระองค์เกิดขึ้นเมื่อใด ขอให้ได้เข้าเฝ้าทูลถาม

๘) ถ้าพระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมใดในที่ลับหลังข้าพระองค์ ขอโปรดตรัสบอกข้อธรรมนั้นแก่ข้าพระองค์

เหตุที่พระอานนท์ทูลขอพร ๔ ข้อข้างต้น ก็เพื่อป้องกันการตำหนิจากคนภายนอกว่ารับหน้าที่เป็นพุทธอุปัฏฐาก เพื่อต้องการในลาภ และใน ๓ ข้อหลัง เพื่อจะป้องกันข้อครหาว่าจะอุปัฏฐากไปทำไมแม้กิจเพียงแค่นั้น พระพุทธองค์ยังไม่ทรงอนุเคราะห์ ส่วนในข้อสุดท้ายเพื่อจะป้องกันข้อครหาว่า เฝ้าตามเสด็จอยู่ดุจเงามตามตัว แม้ข้อธรรมเพียงเท่านี้ก็ยังไม่รู้เลยว่าพระพุทธองค์ทรงแสดงที่ไหน มีความว่าอย่างไร

พระอานนท์เถระ ได้รับการยกย่องจากพระพุทธองค์ไว้ในตำแหน่ง **เอตทัคคะว่า เป็นพหูสูตร มีสติ มีคติ มีความเพียร** (ธิติ) **และเป็นพุทธอุปัฏฐาก** โดยในคราวทำปฐมสังคายนาท่านได้รับการคัดเลือกจากภิกษุทั้งปวงให้เป็นผู้ทำหน้าที่วิสัชนาพระธรรม คือ พระสุตตันตปิฎกและพระอภิธรรมปิฎก

การบรรลุพระอรหัตตผล

พระอานนท์พุทธอุปัฏฐากได้ปฏิบัติศาสนกิจและบำเพ็ญเพียรในธรรมมาโดยลำดับตั้งแต่เข้ามาบวช ภายหลังจากที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานไป ๓ เดือน โดยก่อนทำปฐมสังคายนา พระอานนท์ได้เร่งทำความเพียรในธรรมอย่างหนักแต่ก็ไม่สามารถบรรลุธรรมได้ เพราะจิตฟุ้งซ่าน จึงหยุดจงกรมและนั่งลงบนเตียง เอียงกายลงด้วยประสงค์จะพักผ่อนอิริยาบถ แต่พอยกเท้าขึ้นจากพื้น ศีรษะยังไม่ทันถึงหมอน ขณะนั่นแล จิตของท่านก็หลุดพ้นจากอาสวะกิเลสทั้งปวงได้บรรลุอรหัตตผลเป็นพระอรหันต์ในพระพุทธศาสนา

ปรินิพพาน

พระอานนท์เป็นพระมหาเถระที่มีบทบาทสำคัญองค์หนึ่งในการประกาศเผยแผ่และธำรงรักษาหลักพระธรรมวินัยให้มั่นคงสืบมาโดยลำดับ ท่านดำรงอายุสังขารประมาณ ๑๒๐ ปี ก่อนจะนิพพานท่านเดินทางไปยังแม่น้ำโรหิณีที่กั้นกลางระหว่างนครแห่งศากยวงศ์และโกลิยวงศ์ แล้วเหาะขึ้นไปนิพพานกลางอากาศ โดยตั้งอธิษฐานให้กายแตกเป็น ๒ ส่วน คือ ส่วนหนึ่งให้ตกลงข้างพระญาติวงศ์ฝ่ายศากยะและให้ตกลงข้างพระญาติวงศ์แห่งโกลิยะส่วนหนึ่ง เพื่อป้องกันมิให้มีการทะเลาะวิวาทกันระหว่างพระญาติวงศ์ทั้ง ๒ ในภายหลัง

๕. พระภคุเถระ ปฏิบัติบำเพ็ญเพียรในธรรมไม่นานก็ได้สำเร็จเป็นอรหันต์ โดยในวันที่จะบรรลุธรรมนั้น ท่านปฏิบัติธรรมอยู่ตามลำพังและถูกความง่วงเหงาหาวนอนครอบงำจึงลุกออกจากอาสนะเดินไปยังที่จงกรม ท่านเดินพลาดไปหกล้มลงนอนคลุกฝุ่นที่พื้นดิน แต่ไม่ท้อถอยพยายามลุกขึ้นและสำรวมจิตข่มความง่วงจนทำให้จิตเป็นสมาธิ โดยในขณะที่เดินจงกรมอยู่ได้เจริญวิปัสสนากำหนดเอาอาการเคลื่อนไหวอิริยาบถเป็นอารมณ์ จนได้วิปัสสนาญาณเห็นโทษแห่งสังขารนามรูปอย่างแจ้งชัด ก็ได้บรรลุอรหัตตผลเป็นพระอรหันต์

พระภคุเถระได้ปฏิบัติศาสนกิจเป็นประโยชน์ต่อการประกาศเผยแผ่พระศาสนาและการพระศาสนาอันเป็นประโยชน์แก่สงฆ์ในด้านต่าง ๆ ตามสมควร เมื่อท่านดำรงอายุสังขารมาพอสมควรก็ดับขันธปรินิพพาน

๖. **พระกิมพิละ** เมื่อบวชแล้วได้ศึกษาและปฏิบัติบำเพ็ญเพียรในธรรมไม่นานท่านก็ได้เป็นพระอรหันต์ในเวลาใกล้เคียงกับพระภคุเถระ หลังจากที่ท่านบรรลุธรรมสำเร็จเป็นพระอรหันต์แล้ว เคยทูลถามถึงเหตุปัจจัยที่จะทำให้พระสัทธรรมดำรงมั่นคงอยู่ได้ไม่นาน ในกาลต่อไปเมื่อพระพุทธองค์ปรินิพพานแล้ว พระศาสดาตรัสตอบว่า "..เพราะพุทธบริษัท ๔ คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ไม่เคารพไม่เชื่อฟังในพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ในการศึกษาในความ

ไม่ประมาท...” พระกิมพิละได้ปฏิบัติศาสนกิจอันเป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนาและหมู่สงฆ์มาตามสมควรแล้วก็ดับขันธปรินิพพาน

พระเทวทัตทำอนันตริยกรรม

ในสมัยที่พระศาสดาประทับอยู่ ณ นครโกสัมพี ทรงได้รับการสักการบูชาจากประชาชนผู้มีจิตศรัทธาเลื่อมใสเป็นจำนวนมาก และมีลาภสักการะเกิดขึ้นมาก ชนทั้งหลายที่นำปัจจัย ๔ ไปสู่พระวิหาร ก็มักจะถามถึงแต่พระอัครสาวกทั้งสองและพระมหาสาวกองค์อื่นๆ ไม่มีใครถามถึงพระเทวทัตเลย พระเทวทัตเกิดความน้อยใจว่า “เราเองก็เป็นขัตติยะเช่นกัน ทำไมไม่มีใครถามหาเราเลย” จึงดำริต่อไปว่า “เราจะให้ผู้ใดเลื่อมใส จึงจะบังเกิดลาภสักการะได้” ก็พิจารณาเห็นอชาตศัตรูราชกุมารผู้เป็นพระปิโยรสของพระเจ้าพิมพิสาร ดังนั้น เพื่อทำให้เจ้าชายอชาตศัตรูเกิดความเลื่อมใสในตนเอง จึงได้เนรมิตกายเป็นกุมารโดยมีอสรพิษพันกาย ๗ ตัว แล้วเหาะไปยังปราสาทของเจ้าชายอชาตศัตรู ในกรุงราชคฤห์ พร้อมกับแสดงตนให้ปรากฏ ฝ่ายพระราชกุมารเมื่อทรงเห็นเหตุการณ์เช่นนั้นก็ตกพระทัยกลัว พระเทวทัตจึงปลอบโยนพระองค์เพื่อให้หายจากความกลัวว่า อาตมาคือพระเทวทัต จากนั้น จึงแสดงตนเป็นสมณเพศตามปกติ เจ้าชายอชาตศัตรูเมื่อทรงเห็นปาฏิหาริย์อันน่าอัศจรรย์เช่นนั้น ทรงเกิดความเลื่อมใส และโปรดให้จัดลาภสักการะถวายเป็นอันมาก

พระเทวทัต เกิดอกุศลจิตด้วยโลภะยิ่งขึ้น คิดจะครอบครองภิกษุสงฆ์ทั้งปวง แต่พอดำริด้วยอกุศลจิตเช่นนั้น โลกิยฤทธิ์ก็เสื่อมสูญไปไม่สามารถเหาะเหินได้ จึงไปยังพระเวฬุวันและเข้ากราบทูลพระพุทธองค์ ณ ท่ามกลางภิกษุทั้งหลายว่า “ข้าแต่ พระผู้มีพระภาคเจ้า บัดนี้พระองค์ทรงพระชราภาพมากแล้ว ขอจงทรงสำราญด้วยทิฏฐธรรมสุขวิหารธรรมเถิด ข้าพระองค์จะรับภาระปกครองภิกษุสงฆ์ทั้งปวง ขอพระองค์โปรดมอบภิกษุทั้งปวงแก่ข้าพระองค์เถิด”

พระพุทธองค์ไม่ทรงอนุญาต จึงเป็นเหตุให้พระเทวทัตเกิดความเสียใจเป็นอย่างยิ่งถึงกับผูกอาฆาตในพระบรมศาสดาเป็นครั้งแรก แล้วหลีกออกจากสำนักของพระพุทธองค์ไป ด้วยดำริว่า “จะกระทำอันตรายพระสมณโคดมให้พินาศให้จงได้” ดังนี้แล้ว จึงไปหาเจ้าชายอชาตศัตรูโดยแนะนำให้ปลงพระชนม์พระเจ้าพิมพิสารผู้เป็นพระบิดา แล้วจะได้ขึ้นเป็นกษัตริย์แทนพระบิดา ส่วนตนเองจะปลงพระชนม์พระศาสดา แล้วจะตั้งตนเป็นศาสดาและทำการปกครองภิกษุสงฆ์ทั้งปวงเสียเอง เจ้าชายอชาตศัตรูทรงอ่อนไหวเชื่อตามในสิ่งที่พระเทวทัตทูลเสนอ จึงได้กระทำปิตุฆาตปลงพระชนม์พระราชบิดา และสถาปนาตนเองขึ้นเป็นกษัตริย์แทน

แผนลอบปลงพระชนม์

พระเทวทัต ได้สมคบกับพระเจ้าอชาตศัตรูเพื่อรอบปลงพระชนม์พระบรมศาสดาด้วยวิธีต่างๆ ในครั้งแรกให้นายขมังธนูไปรอบปลงพระชนม์พระพุทธองค์ แต่พวกนายขมังธนูกลับได้ฟังธรรมและบรรลุโสดาปัตติผลทั้งสิ้น ในครั้งที่ ๒ พระเทวทัตได้ขึ้นไปบนยอดเขาคิชฌกูฏแล้วกลิ้งก้อนศิลาลงมาหมายจะให้ทับพระพุทธองค์ แต่ปรากฏว่าสะเก็ดหินเล็กๆ กระเด็นไปกระทบที่นิ้วพระบาทจึงมีอาการบาดเจ็บเพียงห้อพระโลหิตเท่านั้น และในแผนสุดท้าย พระเทวทัตให้ปล่อยช้างนาฬาคีรีซึ่งกำลังตกมันให้วิ่งเข้าทำร้ายพระพุทธองค์ในขณะที่เสด็จออกบิณฑบาต แต่พระอานนท์ได้เข้าป้องกันไว้ โดยพระสัพพัญญูพุทธเจ้า ได้ทรงทรมานช้างนาฬาคีรีนั้นด้วยพระเมตตาทำให้นาฬาคีรีหัตถีหายพยศในที่สุด

ประชาชนกล่าวโจษขานถึงพฤติกรรมอันต่ำช้าของพระเทวทัตว่า “เป็นผู้ชักชวนพระเจ้าอชาตศัตรูให้หลงเชื่อและให้ปลงพระชนม์พระพุทธเจ้าและพระเจ้าพิมพิสาร กระทำกรรมชั่วได้ถึงเพียงนี้” พระเจ้าอชาตศัตรูทรงสดับคดีเช่นนั้น ก็ทรงเกิดละอายพระทัยยิ่ง จึงมีรับสั่งให้เลิกจัดภัตตาหารไปถวายแก่พระเทวทัต และพระองค์ก็ไม่เสด็จไปยังสำนักของพระเทวทัตนั่นอีกเลย

พระเทวทัต เมื่อเสื่อมจากลาภสักการะอันยิ่งใหญ่ และประชาชนก็ไม่ใส่บาตรให้ฉัน จึงคิดที่จะหาเลี้ยงชีพโดยการหลอกลวงว่า เป็นผู้เคร่งครัดต่อไป จึงยอมเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้ากราบทูลขอวัตถุ ๕ ประการ คือ (๑) ให้ภิกษุถือการอยู่ป่าเป็นวัตร (๒) ให้ภิกษุถือการอยู่โคนไม้เป็นวัตร (๓) ให้ภิกษุถือนุ่งห่มผ้าบังสุกุลเป็นวัตร (๔) ให้ภิกษุถือบิณฑบาตเป็นวัตร(๕) ให้ภิกษุเว้นการบริโภคเนื้อและปลา โดยยังได้กล่าวต่อไปอีกว่า ถ้าภิกษุใดจะถือข้อใด ก็ต้องถือปฏิบัติเคร่งครัดไปตลอดชีวิตจะละการปฏิบัติไม่ได้ พระพุทธองค์ไม่ทรงอนุญาตโดยตรัสว่า ควรปฏิบัติได้ตามแต่ศรัทธาพระเทวทัตเมื่อเห็นว่าพระพุทธองค์ทรงปฏิเสธเช่นนั้นยังกล่าวในทำนองเชิญชวนว่า คำสอนของใครจะประเสริฐกว่ากัน ผู้ใดใคร่จะพ้นทุกข์จงมากับเราเถิด จากนั้นจึงพาพวกภิกษุผู้บวชใหม่มีปัญญาน้อยที่เชื่อฟังคำของตนหนีออกจากสำนักของพระพุทธองค์ไป

พระเทวทัต มีพฤติกรรมพยายามทำสังฆเภทเช่นนั้น แม้พระพุทธเจ้าจะตรัสเตือน ก็ไม่เอื้อเฟื้อในพระดำรัส และพาภิกษุใหม่ไป ระหว่างทางได้พบกับพระอานนท์ ก็กล่าวว่า “อานนท์จำเดิมแต่วันนี้ เราขอแยกจากพระศาสดาและหมู่สงฆ์ทั้งหมด เราจะทำอุโบสถสังฆกรรมเฉพาะพวกเราเท่านั้น” แล้วจึงพาพวกภิกษุใหม่ไปพำนักยังคยาสีสะประเทศ เมื่อถึงวันอุโบสถก็ให้ภิกษุเหล่านั้นจับสลากปฏิบัติตามวัตถุ ๕ ประการ และให้ทำสังฆกรรมแยกออกจากสงฆ์ทั้งหมด

พระเทวทัตถูกธรณีสูบ

พระโกกาลิกะ ซึ่งเป็นศิษย์ผู้ใหญ่ของพระเทวทัต เมื่อเห็นพฤติการณ์เช่นนั้น จึงเข้าไปกล่าวตำหนิพระเทวทัต โดยยกเข่าขึ้นกระทุ้งเข้าที่อกจนพระเทวทัตอาเจียนเป็นโลหิตเกิดอาพาธหนักนานถึง ๙ เดือน เมื่อเห็นว่าชีวิตของตนคงไม่รอดแน่แล้ว ต้องการกราบทูลขอขมาพระพุทธองค์ จึงขอให้บรรดาศิษย์ช่วยพาไปเฝ้า แต่เมื่อดำเนินไปถึงสระโบกขรณีที่อยู่นอกพระเชตวันวิหาร พระเทวทัตประสงค์จะลงสรงน้ำให้สบายร่างกาย ครั้นพอห้อยเท้าแตะลงที่พื้นดินเท่านั้น ผืนธรณีก็แยกออกเป็นช่องสูบเอาร่างให้จมลงไปจนกระทั่งกระดูกคางจรดพื้นดิน จึงได้กล่าวขึ้นด้วยโทมนัสและรู้สำนึกว่า "ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์ ขอถวายลมปราณพร้อมกระดูกคางนี้บูชาพระสัพพัญญูพุทธเจ้า ขอถึงพระพุทธองค์เป็นสรณะ..." เป็นต้น ครั้นกล่าวจบก็จมหายไปในปฐพีไปเกิดในอเวจีมหานรก แต่ด้วยอานิสงส์ที่เปล่งวาจานี้ จึงเป็นปัจจัยที่หนุนนำให้พระเทวทัตจะได้สำเร็จเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าในอนาคตกาลในที่สุดแสนกัป

ปริจเฉทที่ ๑๒
ว่าด้วยพระโสณโกฬิวิสะและพระรัฐบาล

ประวัติพระโสณโกฬิวิสะ

พระโสณโกฬิวิสะ ชื่อเดิมว่า โสณะ เพราะมีผิวพรรณผุดผ่องดั่งทองคำ คำว่าโกฬิวิสะเป็นชื่อโคตร เกิดในวรรณะแพศย์ บิดาชื่อว่า อุสภะ เป็นเศรษฐีชาวเมืองจำปา แคว้นอังคะ (มารดาไม่ปรากฏชื่อ) พระโสณะโกฬิวิสะ มีลักษณะพิเศษคือตอนที่ท่านเกิดนั้นมีโลมาที่ละเอียดอ่อนขึ้นที่ฝ่าเท้าทั้งสองข้าง มารดาบิดาได้เลี้ยงดูโสณะกุมารเป็นอย่างดีโดยสร้างปราสาท ๓ หลัง สำหรับเป็นที่พักสำราญอิริยาบถของโสณะกุมารใน ๓ ฤดูกาล

มูลเหตุของการบวช

วันหนึ่ง โสณะกุมารและอุสภเศรษฐีผู้เป็นบิดาได้พากันไปฟังธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงโปรดประชาชน ณ เขาคิชฌกูฏ เมืองราชคฤห์ ในครั้งนั้น พระเจ้าพิมพิสารเสด็จพร้อมด้วยข้าราชบริพารไปทรงสดับธรรมเทศนา ณ ที่นั้นด้วย พระองค์ทอดพระเนตรขนที่ฝ่าเท้าทั้งสองของโสณะกุมาร จึงโปรดให้นำโสณะเข้าเฝ้าพระพุทธองค์ โดยหลังจากที่ได้ฟังอนุปุพพิกถาและอริยสัจแล้วเกิดความเลื่อมใสจึงได้ทูลขอบวชในพระพุทธศาสนา

การบรรลุธรรม

พระโสณะโกฬิวิสะ ขณะที่พักอยู่ป่าสีตะวัน ได้บำเพ็ญเพียรในธรรมอย่างแรงกล้า ทั้งเดินจงกรมจนฝ่าเท้าทั้งสองแตกก็ไม่อาจบรรลุธรรมใดเลย จึงดำริว่า “เราปฏิบัติถึงเพียงนี้แล้ว ก็ยังไม่อาจบรรลุธรรม ควรลาสิกขาไปครองเรือนอย่างชาวบ้านจะดีกว่า” ครั้นต่อมาท่านได้ฟังพระพุทธโอวาทโดยให้บำเพ็ญเพียรแต่พอปานกลาง ไม่หย่อนมากหรือตึงมากเกินไป พระพุทธองค์ทรงยกพิณ ๓ สายขึ้นแสดงเปรียบเทียบให้พิจารณา แต่กาลนั้นมาท่านเริ่มบำเพ็ญเพียรสายกลางหมั่นเจริญวิปัสสนาก็ได้บรรลุอรหัตตผลเป็นพระอรหันต์

ครั้งหนึ่ง พระโสณโกฬิวิสะ เข้าเฝ้าพระศาสดาได้กราบทูลพยากรณ์พระอรหันต์ว่า ภิกษุผู้เป็นพระอรหันต์พึงน้อมใจไปในคุณธรรม ๖ ประการ คือ น้อมไปในการบรรพชา ๑ น้อมไปในที่อันสงัด ๑ น้อมไปในความไม่เบียดเบียน ๑ น้อมไปในความสิ้นอุปาทาน ๑ น้อมไปในความสิ้นตัณหา ๑ น้อมไปในความไม่หลง ๑

ตำแหน่งเอตทัคคะ

พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อทรงสดับพยากรณ์ของพระโสณะโกฬิวิสะแล้วตรัสสรรเสริญว่า "โสณะโกฬิวิสะ พยากรณ์พระอรหันต์เฉพาะแต่เนื้อความโดยไม่ยกตนเข้าไปเปรียบเทียบแต่ประการใดเลย" และเพราะเหตุที่ท่านเป็นผู้มีวิริยะบำเพ็ญเพียรในธรรมอยู่เนืองนิตย์ พระพุทธองค์จึงทรงยกย่องไว้ในตำแหน่ง **เอตทัคคะว่า เป็นผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายผู้ปรารภความเพียร**

พระโสณะโกฬิวิสะ เป็นพระเถระผู้มีปฏิปทาที่เป็นแบบอย่างในทางบำเพ็ญความเพียรและใฝ่ศึกษา มีสัมมาปฏิบัติในธรรมอยู่เป็นนิตย์ ได้ปฏิบัติศาสนกิจในการเผยแผ่พระศาสนาและบำเพ็ญประโยชน์แก่หมู่สงฆ์มาตามสมควรแก่อัตภาพแล้วก็ดับขันธปรินิพพาน

ประวัติพระรัฐบาลเถระ

พระรัฐบาลเถระ ชื่อเดิมว่า รัฐปาละ เกิดในวรรณะแพศย์ มารดาบิดาไม่ปรากฏชื่อ แต่บิดาเป็นเศรษฐีและเป็นหัวหน้าหมู่บ้านถุลลโกฏฐิตนิคมในแคว้นกุรุ

มูลเหตุของการบวช

สมัยหนึ่ง พระพุทธเจ้าเสด็จจาริกถึงถุลลโกฏฐิตนิคม ในแคว้นกุรุ ชาวกุรุเป็นจำนวนมากได้พากันไปเข้าเฝ้าและฟังธรรมเทศนา ในชนเหล่านั้นมีรัฐปาลกุมารรวมอยู่ด้วย แต่หลังจากที่ประชาชนกลับไปหมดแล้ว รัฐปาละได้เข้าเฝ้าพระพุทธองค์และทูลขอบรรพชา จึงทรงให้รัฐปาละกลับไปขออนุญาตจากมารดาบิดาเสียก่อนแล้วถึงจะบรรพชาให้ได้

รัฐปาละกุมาร บอกความประสงค์ของตนว่าจะออกไปบวช จึงขอให้มารดาบิดาอนุญาตด้วยเถิด แต่มารดาบิดาไม่อนุญาต รัฐปาละกุมารเกิดความเสียใจจึงประท้วงด้วย การอดอาหาร เมื่อเหตุการณ์เกิดเช่นนั้นมารดาบิดาจึงไปขอให้เพื่อนของรัฐปาละมาช่วยพูดให้ ส่วนพวกสหายเห็นว่า รัฐปาละคงไม่ยอมเชื่อฟังแน่แล้ว จึงแนะนำว่า "ถ้าไม่ได้บวช เขาจักตายจะมีประโยชน์

อะไร ถ้าเขาบวชก็จักได้เห็นตามเวลาอันสมควร ถ้าเขาเบื่อหน่ายเขาก็จะกลับมาเอง” ทั้ง ๒ ก็เห็นด้วยและยอมอนุญาตให้ลูกชายบวช รัฐปาละดีใจจึงกล่าวขอบคุณอนุโมทนาต่อมารดาบิดา และบริโภคอาหารตามปกติ

เมื่อเป็นภิกษุแล้วท่านได้จาริกตามเสด็จพระพุทธองค์ไปยังวัดเชตวัน กรุงสาวัตถี ท่านเป็นผู้ไม่ประมาทปฏิบัติบำเพ็ญเพียรในธรรมและสำเร็จเป็นพระอรหันต์

งานเผยแผ่พระพุทธศาสนา

หลังจากที่ท่านได้บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์แล้ว จึงกราบทูลลาพระพุทธองค์เดินทางกลับไปยังบ้านเกิดในหมู่บ้านถุลลโกฏฐิตนิคม แคว้นกุรุ โดยขอพักอาศัยอยู่ที่สวนมิคจิรวันซึ่งเป็นพระราชอุทยานของพระเจ้าโกรัพยะมหาราชผู้ทรงครองแคว้นกุรุ

เมื่อพระรัฐปาละเข้าไปบิณฑบาต และฉันภัตตาหารที่บ้านโยมมารดาบิดานั้น โยมของท่านได้อ้อนวอนขอให้ลาสิกขาออกมาครองเรือนตามฆราวาสวิสัยเช่นเดิม แต่ท่านก็ไม่ปรารถนา เมื่อฉันภัตตาหารและอนุโมทนาแล้วก็ลาโยมทั้ง ๒ กลับยังมิคจิรวัน

ในวันหนึ่ง พระเจ้าโกรัพยะมหาราชเสด็จประพาสพระราชอุทยานมิคจิรวัน เมื่อทรงพบพระรัฐปาละ ทรงจำได้ จึงตรัสถามว่า ท่านผู้เจริญ คนบางจำพวกประสบความเสื่อม ๔ อย่าง คือ ความแก่เฒ่าชรา ความเจ็บป่วย ความสิ้นโภคทรัพย์ และความไร้ญาติพี่น้อง จึงออกบวช ส่วนท่านเล่ามีความเห็นอย่างไรจึงออกบวช

พระรัฐปาละทูลว่า มหาบพิตร เพราะได้ฟังธัมมุทเทสจากพระศาสดา จึงขอบวชในพระพุทธศาสนา จากนั้นท่านจึงแสดงหัวข้อธรรมในธัมมุทเทส ๔ ประการ คือ

๑. โลกคือหมู่สัตว์ อันชรานำไปใกล้ความตาย ไม่ยั่งยืน

๒. โลกคือหมู่สัตว์ ไม่มีผู้ป้องกันไม่มีใครเป็นใหญ่เฉพาะตน

๓. โลกคือหมู่สัตว์ ไม่มีอะไรเป็นของๆ ตน จำต้องละทิ้งสิ่งทั้งปวงไป

๔. โลกคือหมู่สัตว์ พร่องอยู่เป็นนิตย์ไม่รู้จักอิ่มเป็นทาสแห่งตัณหา

พระเจ้าโกรัพยะทรงเลื่อมใสและตรัสอนุโมทนา พระโสณะโกฬิวิสะได้พักปฏิบัติศาสนกิจอยู่ ณ มิคจิรวันอุทยาน แคว้นกุรุ เป็นเวลาพอสมควรแล้ว ท่านจึงออกเดินทางจาริกกลับไปยังสำนักของพระบรมศาสดา เมืองสาวัตถี

ตำแหน่งเอตทัคคะ

พระรัฐปาละ ในก่อนที่จะบวชนั้นเคยได้ฟังธรรมที่พระพุทธองค์ทรงแสดงโปรดชาวถุลลโกฏฐิตนิคม แคว้นกุรุ เกิดศรัทธาแรงกล้าและต้องการบวชในพระพุทธศาสนา แต่กว่าจะได้บวชตามความปรารถนาแห่งตน ท่านต้องยอมอดอาหารเอาชีวิตเข้าแลกเพื่อขอให้มารดาบิดายอมอนุญาตให้บวช เมื่อเป็นภิกษุแล้วก็มีศรัทธามั่นคงในพระรัตนตรัย สมดังที่พระพุทธองค์ได้ตรัสยกย่องไว้ในตำแหน่ง **เอตทัคคะว่า เป็นผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายในด้านผู้บวชด้วยศรัทธา**

ปริจเฉทที่ ๑๓
ว่าด้วยการโปรดพระพุทธบิดา พระพุทธมารดา และการดับขันธปรินิพพาน

โปรดพระเจ้าสุทโธทนะมหาราช

ครั้นใกล้เข้าพรรษาที่ ๕ พระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จจากกรุงราชคฤห์พร้อมด้วยภิกษุ ๕๐๐ รูป ไปยังเมืองเวสาลี เสด็จพำนักอยู่ ณ กูฏาคารศาลา ป่ามหาวัน ใกล้เมืองพาราณสี ในสมัยนั้นแล พระเจ้าสุทโธทนะพุทธบิดาประชวรเสวยทุกขเวทนาอย่างแรงกล้า ทรงระลึกถึงพระพุทธองค์ผู้เป็นพระโอรส ทรงมีดำริว่า "ผิว่า พระสัพพัญญูพุทธเจ้า เสด็จมาที่นี่ ทรงปรามาส (ลูบ) ศีรษะโดยมีพระนันทะลูบกายเบื้องซ้าย พระอานนท์ลูบกายเบื้องขวา และพระราหุลลูบกายเบื้องหลังของเราแล้ว ทุกขเวทนาโรคาพยาธิคงจักบรรเทาได้แน่แท้"

ในยามใกล้อรุณแห่งราตรีวันนั้น พระศาสดาทรงเข้าสู่พระกรุณาสมาบัติและออกจากสมาบัตินั้น พร้อมกับทรงพิจารณาเหล่าเวไนยสัตว์ เมื่อทอดพระเนตรในพระพุทธญาณแล้ว ทรงทราบว่า พระพุทธบิดากำลังประชวรหนัก ทรงเห็นว่า "พระบิดาแห่งตถาคตมีพระโรคาพาธอย่างแรงกล้า ปรารถนาจะเห็นตถาคตในวันนี้ กาลนี้ควรที่ตถาคตจะไปเยี่ยม..." จึงโปรดให้พระอานนท์กล่าวอาราธนาภิกษุผู้เป็นพระขีณาสพทั้งหลาย มีพระอัครสาวก เป็นต้น ให้มาประชุมพร้อมกันแล้ว มีพระพุทธดำรัสว่า "เธอทั้งหลาย จงไปทัศนาพุทธบิดากับตถาคต เป็นปัจฉิมทัศนาในวาระนี้" พระศาสดาเสด็จพร้อมด้วยภิกษุขีณาสพทั้งปวง ออกจากเมืองพาราณสีมุ่งสู่กรุงกบิลพัสดุ์โดยทางอากาศ แล้วเสด็จลง ณ พระราชมณเฑียร ประทับเหนือพระยี่ภู่ทอดพระเนตรพระพุทธบิดา พร้อมกับตรัสปุจฉาว่า "มหาบพิตร ทุกขเวทนาพอที่จะอดทนหรือพ้นพระกำลังประการใด"

พระเจ้าสุทโธทนะมหาราชผู้ทรงเป็นพุทธบิดา เมื่อทรงสดับพระสุรเสียงก็ทรงสะท้อนในพระทัยด้วยปีติ พระชลนัยน์หลั่งไหล ทูลว่า "ทุกขเวทนาที่ประสบอยู่บัดนี้ ก็เหลือกำลังที่จะอดทน พ้นกำลังที่จะดำรงชีวิตอยู่ได้"

พระเจ้าสุทโธทนะบรรลุอรหัตตผล

พระพุทธองค์ทรงเหยียดพระหัตถ์เบื้องขวากระทำสัตยาธิษฐาน ทรงลูบที่พระเศียรแห่งพระบรมกษัตริย์สุทโธทนะ พระอานนท์เถระลูบพระกรเบื้องขวา พระนันทเถระลูบพระพาหา

เบื้องซ้าย พระราหุลก็ลูบพระปฤษฎางค์ ทุกขเวทนาอันแรงกล้าก็บรรเทาระงับหายไปตามควร พระพุทธองค์ทรงพิจารณาเห็นว่า "พระบิดาจะดำรงพระชนมายุอยู่ได้อีกเพียง ๗ วันเท่านั้น"

เมื่อทรงเห็นถึงอุปนิสัยแห่งมรรคผลจึงทรงเทศนาโปรดพระบิดาทั้งกลางวันกลางคืนด้วยเทศนาใน **อนิจจตาทิปฏิสังยุตและอริยสัจ ๔** พระเจ้าสุทโธทนะพุทธบิดาทรงกำหนดพิจารณาหยั่งจิตลงในกระแสธรรมเทศนาก็ได้บรรลุอรหัตตผลพร้อมปฏิสัมภิทาสำเร็จเป็นพระอริยบุคคลชั้นสูงสุดในพระพุทธศาสนาในวันที่ ๗ ซึ่งเป็นวาระวันสุดท้ายที่จะทรงดำรงพระชนม์อยู่

พระพุทธบิดาปรินิพพาน

พระเจ้าสุทโธทนะพุทธบิดา ทูลว่า "ข้าแต่พระศาสดา ข้าพระองค์พ้นจากบ่วงแห่งสงสารเห็นนิพพานสัจโดยประจักษ์จิต แม้ชีวิตยังเหลืออยู่น้อยนัก จักขอทูลลาสู่ปรินิพพาน อนึ่ง สิ่งอื่นใดที่ข้าพระองค์ประมาทด้วยกายวจีจิตในพระสุคตเจ้า ขอโปรดยกโทษานุโทษทั้งปวงแก่ข้าพระองค์ ขอโปรดอนุญาตให้ข้าพระองค์ผู้จะทูลลาปรินิพพาน ณ กาลบัดนี้" จากนั้นก็ทรงเอนองค์ลงเหนือพระยี่ภู่เข้าสู่ปรินิพพานด้วยอนุปาทิเสสนิพพาน ในขณะนั้น พระนางปชาบดี และ พระนางยโสธรา ตลอดทั้งหมู่สนมนางในกับทั้งเหล่าศากยวงศ์ทั้งหลาย ต่างทรงเศร้าโศกาอาดูรพิไรรำพันเป็นยิ่งนัก พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสเทศนาในอนิจจตาทิปฏิสังยุต ยังความโศกอาดูรของเหล่าพระประยูรญาติและราชบริพารทั้งหลายให้บรรเทาสงบระงับในที่สุด

การถวายพระเพลิงพระบรมศพพระเจ้าสุทโธทนะ

พระศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า โปรดให้พระมหากัสสปะไปดูสถานที่สำหรับฌาปนกิจ เมื่อพระมหาเถระได้จัดเตรียมสถานที่สำหรับการฌาปนกิจเสร็จแล้ว ในกาลครั้งนั้นแล พระพุทธองค์ทรงยกเศียรพุทธบิดา ทรงสรงพระบรมศพด้วยสุคนธวารีและทรงลูบพระเศียรของพระบิดา ในโอกาสนั้น พระพุทธองค์ได้ตรัสกับพระธรรมเสนาบดีสารีบุตรว่า "บุคคลใดประพฤติกุศลธรรมสุจริต และมีจิตปรารถนาโพธิภูมิบารมีญาณใดๆ ผู้นั้นจงมีอุตสาหะอภิบาลบำรุงเลี้ยงดูมารดาบิดา ก็จะสำเร็จตามปรารถนา"

พระพุทธเจ้าทรงเป็นประธานถวายพระเพลิงกระทำฌาปนกิจพระบรมศพของพระเจ้าสุทโธทนะมหาราชผู้ทรงเป็นพระพุทธบิดาเสด็จเรียบร้อยแล้ว จึงเสด็จพร้อมด้วยภิกษุทั้งปวงกลับไปยังนิโครธารามวิหาร กรุงกบิลพัสดุ์

พระนางมหาปชาบดีผนวชเป็นภิกษุณี

พระนางมหาปชาบดีโคตมี เสด็จไปนมัสการและกราบทูลว่า “ข้าแต่พระศาสดา สตรีจะบวชในพระศาสนานี้ได้หรือไม่” พระพุทธองค์ตรัสว่า “พระนางจงอย่าได้ชอบใจในบรรพชาเลย การที่มาตุคามจะบวชนั้นไม่ควร” แม้พระนางจะทูลขอถึง ๓ ครั้ง พระพุทธองค์ก็ไม่ทรงอนุญาต

ต่อมา พระนางปชาบดีผู้มีความปรารถนาอันแรงกล้าที่จะบวชในพระพุทธศาสนา จึงปลงพระเกศาและนุ่งห่มผ้ากาสาวพัสตร์พร้อมนางขัตติยะแห่งศากยวงศ์หลายพระองค์ เมื่อถือเพศเป็นบรรพชิตแล้ว พระนางปชาบดีดำเนินตามพระโลกนาถไปถึงเมืองเวสาลี พระบาทบอบช้ำ พระบวรกายหมองคล้ำไปด้วยธุลี พระชลนัยน์นองเนตร ประทับยืนที่ซุ้มประตูกูฏาคารศาลา ขณะนั้น พระอานนท์เถระพบเห็นเข้าจึงไปไต่ถามพอทราบความแล้ว ได้กราบทูลเพื่อขอให้พระพุทธองค์โปรดประทานอนุญาตให้สตรีบวชในพระธรรมวินัยได้ พระองค์ตรัสว่า ถ้าหากพระนางมหาปชาบดีโคตมีจะยอมรับปฏิบัติในครุธรรม ๘ ประการ เช่นนั้นแล้วก็จงเป็นการอุปสัมปทาของพระนางเถิด

ครุธรรม ๘

ครุธรรม ๘ ประกอบด้วย

๑. ภิกษุณีแม้บวชมานับร้อยปีต้องกราบไหว้ภิกษุแม้บวชในวันนั้น
๒. ภิกษุณีต้องจำพรรษาอยู่ในวัดที่มีภิกษุ
๓. ภิกษุณีต้องไปถามวันอุโบสถและรับฟังโอวาทจากภิกษุทุกกึ่งเดือน
๔. ภิกษุณีต้องปวารณาในสงฆ์สองฝ่ายหลังจำพรรษาแล้ว
๕. ภิกษุณีต้องประพฤติมานัตในสงฆ์สองฝ่ายเมื่อต้องอาบัติหนัก
๖. ภิกษุณีต้องเป็นสิกขมานา ๒ ปี จึงจะขออุปสมบทในสงฆ์สองฝ่ายได้
๗. ภิกษุณีต้องไม่บริภาษด่าว่าภิกษุไม่ว่ากรณีใดๆ
๘. ภิกษุณีจะว่ากล่าวตักเตือนภิกษุไม่ได้ แต่ภิกษุว่ากล่าวตักเตือนได้

พระอานนท์เถระนำครุธรรม ๘ ประการ แสดงให้พระนางปชาบดีโคตมีทราบแล้ว พระนางได้น้อมรับนำไปถือเป็นข้อปฏิบัติด้วยความศรัทธายินดีเป็นอย่างยิ่ง ในภายหลังจึงได้รับการอุปสมบทเป็นภิกษุณี ต่อมา เหล่านางขัตติยะผู้เป็นบริวารทั้งหมดก็ได้ขอบวชเป็นภิกษุณี พระนางมหาปชาบดีโคตมีจึงเป็นภิกษุณีรูปแรกในพระพุทธศาสนา

พระนางพิมพาผนวชเป็นภิกษุณี

เมื่อพระนางปชาบดีโคตมีผนวชเป็นภิกษุณีแล้ว ฝ่ายข้าราชบริพารทั้งหลาย และอำมาตย์ปุโรหิต เป็นต้น ประชุมพร้อมกันโดยมีมติเห็นชอบให้จัดราชาภิเษกเจ้าศากยะพระนามว่า มหานามะ พระโอรสของพระเจ้าอมิโตทนะขึ้นครองราชสมบัติ กรุงกบิลพัสดุ์สืบต่อไป

ในครั้งนั้น พระนางยโสธรา (พิมพา) มีดำริว่า ราชสมบัติทั้งปวงเป็นสิ่งไม่แน่นอน แม้เป็นราชสมบัติแห่งพระสวามีของเรา เมื่อเรายังดำรงอยู่ก็ยังตกเป็นของผู้อื่น พระสวามีก็มิทรงอาลัยในราชสมบัติ เสด็จออกบรรพาแล้ว จะมีประโยชน์อะไรเล่าในเพศฆราวาส เราควรบรรพชาโดยเสด็จพระภัสดา ณ กาลบัดนี้ พระนางได้ทูลลาพระเจ้ามหานามะแล้ว จึงเสด็จออกจากพระราชนิเวศน์พร้อมด้วยนางสนมกำนัลประมาณ ๕๐๐ คน มุ่งไปสู่กรุงสาวัตถี เพื่อเข้าเฝ้าพระบรมศาสดาซึ่งประทับ ณ พระเชตวันมหาวิหาร และทูลขอบวชเป็นภิกษุณี ทั้งหมดได้รับการอุปสมบทเป็นภิกษุณีด้วยครุธรรม ๘ ประการ

พิมพาภิกษุณี ได้ศึกษาหลักธรรมคำสอน และเรียนกัมมัฏฐานในสำนักของพระบรมศาสดา เป็นผู้ไม่ประมาทมีวิริยะในการเจริญวิปัสสนา ในกาลต่อมาก็ได้บรรลุอรหัตตผลสำเร็จเป็นพระอรหันต์ในพระพุทธศาสนา

ยมกปาฏิหาริย์

ในสมัยหนึ่ง เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ เวฬุวันมหาวิหาร เมืองราชคฤห์ มีเศรษฐีคนหนึ่งในเมืองราชคฤห์ ประสงค์จะเล่นน้ำในแม่น้ำคงคา จึงสั่งลูกน้องของตนให้จัดขึงตาข่ายทำเป็นรั้วล้อมท่าน้ำที่ตนลงอาบ เพื่อป้องกันอันตรายต่างๆ จากสัตว์น้ำ ในวันนั้นปรากฏมีไม้จันทน์แดงท่อนหนึ่งลอยมาติดตาข่าย เศรษฐีดำริว่า "เราจะทำอะไรดี ก็เห็นว่า ชนทั้งหลายมักกล่าวอวดอ้างตนเองว่าเป็นอรหันต์ เราไม่รู้ได้ว่าผู้ใดเป็นอรหันต์ เราควรให้กลึงท่อนไม้จันทน์แดงทำเป็นบาตร แล้วให้นำไปแขวนไว้ที่ปลายไม้ไผ่ต่อกันให้สูง ๑๕ วา ถ้าผู้ใดเหาะมาเอาบาตรนี้ไปได้ จึงจะเชื่อถือว่าเป็นพระอรหันต์ แล้วเราและบุตรภรรยาก็จะถือผู้นั้นเป็นสรณะตลอดชีวิต" เศรษฐีจึงจ้างให้นายช่างกลึงไม้จันทน์แดงนั้นทำเป็นบาตรที่สวยงามตามที่ต้องการ แล้วให้ป่าวประกาศว่า "ผู้ใดเป็นอรหันต์ในโลกนี้ ผู้นั้นจงเหาะมาเอาบาตรนี้ไปเถิด"

นิครนถ์นาฏบุตรเหาะไม่ขึ้น

ครูทั้ง ๖ มีปูรณกัสสปะ มักคลิโคศาล อชิตเกสกัมพล ปกุทธกัจจายนะ สัญชัยเวลัฏฐบุตร และนิครนถ์นาฏบุตร มีความต้องการบาตรไม้จันทน์แดงของท่านเศรษฐีจึงเข้าไปขอบาตรกับท่าน

เศษรฐี โดยกล่าวว่า "ท่านเศรษฐี บาตรนี้สมควรแก่เรา จงให้แก่เราเถิด" เศรษฐีไม่ยอมให้

ครั้นถึงวันที่ ๖ นิครนถ์นาฏบุตร จึงให้ศิษย์ไปบอกแก่ท่านเศรษฐีว่า "บาตรนี้สมควรแก่อาจารย์ของเราโดยเคารพเถิด" เศรษฐีก็ยืนยันตามกติกาเดิม นิครนถ์นาฏบุตรจึงไปด้วยตนเอง โดยบอกพวกศิษย์ว่า "ถ้าเรายกมือ ยกเท้า ทำท่าจะเหาะ พวกเจ้าจงรีบเข้าฉุดมือและเท้าของเราไว้ทันที แล้วกล่าวห้ามว่าไฉนท่านอาจารย์จึงทำเช่นนี้ ท่านอย่าแสดงอรหันตคุณที่ปกปิดไว้เพราะเหตุเพียงบาตรใบนี้เลย" เมื่อสั่งลูกศิษย์แล้วจึงไปพูดขอบาตร แต่ท่านเศรษฐีก็ไม่ยอมให้ ฝ่ายนิครนถ์นาฏบุตรจึงยกเท้าทำท่าจะเหาะ เหล่าศิษย์ก็ทำทีเป็นรีบเข้าไปยื้อยุดฉุดไว้ แล้วกล่าวห้ามตามที่สัญญากันไว้ นิครนถ์นาฏบุตรจึงกล่าวแก่เศรษฐีว่า เราจะเหาะขึ้นไปเอาบาตรด้วยตนเอง แต่พวกศิษย์ห้ามไว้เสียก่อน ท่านจงให้บาตรแก่เราเถิด ท่านเศรษฐีก็ไม่ยอมให้เพราะต้องการทดสอบว่าใครจะสามารถเหาะขึ้นไปเอาบาตรนั้นได้

พระปิณโฑลภารทวาชะเหาะไปเอาบาตร

ครั้นถึงวันที่ ๗ พระโมคคัลลานะเถระกับพระปิณโฑลภารทวาชะออกไปบิณฑบาตในเมืองราชคฤห์ ขณะที่ยืนห่มจีวรอยู่บนแผ่นศิลาแห่งหนึ่ง ได้ยินพวกชนทั้งหลายกล่าวกันอยู่ทั่วไปว่า "ครูทั้ง ๖ ต่างอวดอ้างว่า ตนเป็นพระอรหันต์ จนบัดนี้มาถึง ๗ วันแล้ว หาใครสักคนจะเหาะมาก็ไม่มี พวกเรารู้กันวันนี้เองว่าพระอรหันต์ไม่มีในโลก" พระโมคคัลลานะจึงกล่าวกับพระปิณโฑลภารทวาชะว่า "ภารทวาชะ ได้ยินคำที่เขาพูดหรือไม่ ท่านจงเหาะไปเอาบาตรมาให้ได้" พระปิณโฑลภารทวาชะจึงเข้าจตุตถฌานสมาบัติอันเป็นฐานแห่งอภิญญา สำแดงอิทธิฤทธิ์เหาะขึ้นไปในอากาศพร้อมทั้งแผ่นศิลาที่ยืนนั้น ทำการเหาะเวียนรอบกรุงราชคฤห์ แล้วเหาะลอยมาอยู่ตรงหลังคาเรือนของท่านเศรษฐี เมื่อท่านเศรษฐีเห็นเหตุการณ์อัศจรรย์เช่นนั้นก็หมอบลงจนแผ่นหน้าอกจรดพื้นดิน พร้อมกับร้องอาราธนาว่าพระผู้เป็นเจ้า จงลงมาก่อนเถิด

เมื่อพระมหาเถระลงมาแล้วจึงนิมนต์ให้นั่ง และให้บริวารนำบาตรลงมาโดยให้บรรจุด้วยอาหารอันประณีตจนเต็มถวาย ฝ่ายพระมหาเถระรับแล้วก็บ่ายหน้ากลับพระเวฬุวันมหาวิหาร ในครั้งนั้น พระศาสดาทรงตำหนิการปฏิบัติเช่นนั้นและโปรดให้ทำลายบาตรไม้จันทน์แดงนั้นเสีย โดยการบดให้ละเอียดเป็นผงสำหรับไว้ทำเป็นยาใส่ตา และพระพุทธองค์ได้ทรงบัญญัติสิกขาบทห้ามมิให้ภิกษุแสดงอิทธิปาฏิหาริย์มาตั้งแต่บัดนั้น

พวกเดียรถีย์ท้าสำแดงฤทธิ์

พวกเดียรถีย์ เมื่อรู้ข่าวเหตุการณ์ว่ามีบรรพชิตในพระพุทธศาสนาแสดงฤทธิ์เหาะขึ้นไปเอาบาตรไม้จันทน์แดงลงมาได้ จึงประกาศแก่ประชาชนทั้งหลายว่า พวกเราจะแสดงฤทธิ์ทำปาฏิหาริย์แข่งกับสำนักพระพุทธเจ้า พระเจ้าพิมพิสารเสด็จไปเฝ้าพระพุทธองค์แล้วทูลถามว่า "พระองค์ผู้เจริญ ได้ยินว่าพระองค์ทรงบัญญัติสิกขาบทห้ามมิให้พระสาวกกระทำปาฏิหาริย์ แต่บัดนี้ พวกเดียรถีย์จะกระทำปาฏิหาริย์แข่งกับพระองค์เสียเอง พระองค์จะทำฉันใด" พระศาสดามีดำรัสว่า "มหาบพิตร ตถาคตบัญญัติห้ามแต่สาวก จะบัญญัติห้ามตนเองหามิได้" พระเจ้าพิมพิสารมหาราชจึงทูลถามว่า "พระองค์จะกระทำเมื่อใดที่ไหน" พระพุทธองค์ตรัสว่า "มหาบพิตร แต่นี้ไปอีก ๕ เดือนถึงวันอาสาฬหปุณณมี เพ็ญเดือน ๘ ตถาคตจะกระทำปาฏิหาริย์ ณ ที่ใกล้เมืองสาวัตถี"

พระศาสดาเสด็จจาริกจากเมืองราชคฤห์ไปยังเมืองสาวัตถีโดยลำดับ โดยพวกเดียรถีย์ติดตามเรื่อยไปจนถึงเมืองสาวัตถี แล้วทำการเรี่ยไรทรัพย์ได้ถึงแสนกหาปณะเพื่อให้สร้างมณฑปขึ้นหนึ่งหลัง โดยได้บอกแก่มหาชนว่าจะแสดงปาฏิหาริย์ให้ปรากฏในที่นี้ ฝ่ายพระเจ้าปเสนทิโกศลก็ทรงมีดำริจะสร้างมณฑปถวายพระพุทธองค์ แต่พระพุทธองค์ทรงห้ามเสีย พระองค์จึงทูลถามว่าพระพุทธองค์จะทรงกระทำปาฏิหาริย์ที่ไหน ตรัสตอบว่า "จะกระทำใกล้ต้นมะม่วง" ฝ่ายพวกเดียรถีย์เมื่อทราบความอย่างนั้นแล้วจึงสั่งให้ศิษย์ของตนทำการตัดต้นมะม่วงทั้งหลายภายในบริเวณ ๑ โยชน์

ทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์

ครั้นถึงตอนเช้าอาสาฬหปุณณมีวันเพ็ญเดือน ๘ ขณะที่พระพุทธเจ้ากำลังเสด็จไปยังนครสาวัตถี นายคัณฑะคนเฝ้าพระราชอุทยานเห็นมะม่วงสุกผลใหญ่ผลหนึ่ง จึงสอยเก็บเอามาไว้หวังจะนำไปถวายพระราชา แต่มาพบพระพุทธองค์ก่อน จึงถวายมะม่วงนั้น พระพุทธเจ้าทรงรับโดยโปรดให้พระอานนท์จึงทำเป็นน้ำปานะถวาย เมื่อทรงเสวยแล้วโปรดให้นายคัณฑะเอาเมล็ดมะม่วงเพาะลงที่พื้นดิน จากนั้น พระพุทธองค์ทรงอธิษฐานล้างพระหัตถ์รดลงที่เพาะเมล็ดมะม่วงนั้น จึงด้วยพุทธานุภาพก็ปรากฏเกิดเป็นต้นมะม่วงสูง ๕๐ ศอก มีกิ่งก้านสาขาแตกออกไปทั่วทิศ และเพราะเป็นมะม่วงที่นายคัณฑะเพาะปลูกจึงได้ชื่อว่า คัณฑามพฤกษ์

ในเพลาตะวันบ่าย พระพุทธองค์ทรงดำริว่า "เวลานี้ สมควรที่จะกระทำปาฏิหาริย์ จึงดำเนินจากพระคันธกุฎีไปประทับที่มณฑลต้นมะม่วง ขณะนั้นพระสาวกและพระสาวิกามีนางฆรณีนันทมารดาผู้เป็นพระอนาคามี จุลอนาถปิณฑิกคหบดีผู้เป็นพระอนาคามี ภิกษุณีอุบลวรรณาเถรี อัครสาวิกาเบื้องซ้าย พระมหาโมคคัลลานะ พระอสีติมหาสาวก เป็นอาทิ ได้เข้าเฝ้า

กราบทูลขอรับอาสาจะกระทำปาฏิหาริย์แข่งกับพวกเดียรถีย์ แต่ไม่ทรงอนุญาต มีพระดำรัสว่า "มิใช่วิสัยของสาวก" ในลำดับนั้น ทรงเข้าจตุตถฌานสมาบัติอันเป็นที่ตั้งแห่งอภิญญาเสด็จเหาะขึ้นไปในอากาศ ดำเนินจงกรมไปมาด้วยปฐวีกสิณบริกรรม โดยทรงเนรมิตกายพุทธนิมิตเหมือนพระองค์อีกองค์หนึ่ง แสดงอิริยาบถสลับกันไปมา กล่าวคือ ขณะที่พระองค์ประทับยืน พระพุทธนิมิตประทับนั่ง หรือเมื่อพระองค์จงกรม พระพุทธนิมิตแสดงอาการไสยาสน์ เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสถามปัญหา พระพุทธนิมิตก็วิสัชนา เป็นต้น เมื่อพระพุทธองค์เสด็จลงจากอากาศแล้วประทับนั่งบนรัตนบัลลังก์อันปรากฏอยู่ ณ ยอดมะม่วงท่ามกลางบริษัท ๔ และตรัสธรรมเทศนาโปรดโดยสมควรแก่อัธยาศัยแห่งหมู่เวไนยสัตว์ ปรากฏว่าการบรรลุมรรคผลได้เกิดมีแก่เหล่าสัตว์ประมาณ ๘๔ โกฏิ ฝ่ายพวกเดียรถีย์มีครูทั้ง ๖ เป็นหัวหน้าก็หลีกหนีไปด้วยเกรงต่อพุทธานุภาพ

โปรดพระพุทธมารดา

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงดำริว่า "พุทธประเพณีแห่งพระพุทธเจ้าในอดีตกาล เมื่อทำยมกปาฏิหาริย์แล้ว จะจำพรรษาที่ใด ทรงพิจารณาด้วยอดีตังคญาณก็ทรงเห็นแจ้งประจักษ์ว่า "จำพรรษา ณ ดาวดึงสพิภพ เพื่อแสดงธรรมโปรดพุทธมารดา" เมื่อเสด็จสู่ดาวดึงสพิภพ ประทับ ณ มัณฑุกัมพลศิลาอาสน์ภายใต้ป่าริฉัตตรุกขชาติอันเป็นธงแห่งดาวดึงสเทวโลกสวรรค์ ในกาลนั้นท้าวสักกะสหัสสนัยน์เทวราช ประกาศให้เหล่าทวยเทพยดาให้ทราบทั่วกัน เทพยดาตลอดหนึ่งจักรวาลต่างนำทิพยมาลาสักการะไปสโมสรสันนิบาตถวายอภิวาท แล้วนั่งอยู่โดยรอบ พระพุทธองค์เมื่อไม่ทรงเห็นพุทธมารดา ณ ที่นั่น จึงตรัสปุจฉาท้าวสักกะ ท้าวสักกรินทรเทวราชจึงเสด็จไปตามพระสิริมหามายาเทวบุตร

พระนางสิริมายาพุทธมารดาเทวบุตร เสด็จมาด้วยทรงมีปีติอย่างยิ่ง เข้าอภิวาทแล้วประทับนั่ง ณ เบื้องขวาแห่งพระพุทธองค์ พลางดำริว่า "เรานี้มีบุญยิ่งนัก ไม่เสียทีที่เราอุ้มท้องมาได้พระโอรสผู้ประเสริฐเห็นปานนี้" สมเด็จพระชินสีห์มีพระทัยปรารถนาจะสนองคุณแห่งพระมารดา ด้วยทรงดำริว่า "พระคุณมารดาที่ทำไว้แก่ตถาคตนี้ยิ่งใหญ่อันสุดที่จะคณานับว่ากว้างและลึกซึ้งปานใด และธรรมอันใดจึงจะสมควรที่จะทดแทนพระคุณได้ พระวินัยปิฎกและพระสุตตันตปิฎกก็ยังน้อย มิเท่าคุณแห่งพระมารดาเลย เห็นควรแต่พระอภิธรรมปิฎกที่จะพอยกขึ้นเสมอเท่ากันได้" ทรงกวักพระหัตถ์เชิญพระมารดาว่า "ดูกรชนนี มานี้เถิด ตถาคตจะใช้ค่าน้ำนมข้าวป้อนของมารดาอันเลี้ยงตถาคตนี้มาแต่อเนกชาติในอดีตภพ" แล้วทรงยกพุทธมารดาเป็นประธาน ทรงแสดงพระอภิธรรม ๗ พระคัมภีร์ ให้เป็นกุศลธรรมสมควรแก่พระปัญญาบารมีแห่งพระมารดา โดยประกอบด้วย พระสังคณี พระวิภังค์ พระธาตุกถา พระปุคคลบัญญัติ พระกถาวัตถุ พระยมก และพระมหาปัฏฐาน รวม ๗ พระคัมภีร์ เมื่อทรงเทศนาในสัตตปกรณาภิธรรม

จบลงแล้ว องค์พระสิริมหามายาเทวบุตรผู้เป็นพุทธมารดาก็ได้บรรลุโสดาปัตติผลสำเร็จเป็นพระโสดาบัน

พระพุทธองค์เสด็จจากดาวดึงส์

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงกระทำปาฏิหาริย์ แล้วเสด็จไปจำพรรษากาลที่สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ฝ่ายชนทั้งหลายที่มาดูการกระทำปาฏิหาริย์จบแล้ว เมื่อเห็นพระพุทธสรีรกายหายไปในเทวโลก ต่างเศร้าโศกปริเทวนาการว่า "พระศาสดาเสด็จขึ้นไปสู่ภูเขาคิชฌกูฏ เขาไกรลาส หรือภูเขาคันทมาส เราทั้งหลายจะมิได้เห็นพระพุทธองค์ในกาลบัดนี้" จึงพากันไปนมัสการพระมหาโมคคัลลานเถระว่า "ข้าแต่พระคุณเจ้า พระศาสดาของเราทั้งหลายเสด็จไปสถิต ณ ที่แห่งใด" พระมหาเถระกล่าวว่า "จงไปถามพระอนุรุทธะเถิด" พวกมหาชนจึงไปนมัสการถามพระอนุรุทธเถระจึงทราบว่า พระพุทธเจ้าเสด็จขึ้นไปจำพรรษาที่บัณฑุกัมพลศิลาอาสน์ ณ ดาวดึงสเทวโลก เพื่อทรงเทศนาพระอภิธรรม ๗ คัมภีร์โปรดพุทธมารดาในระหว่างพรรษากาลหนึ่งไตรมาส มหาชนถามพระมหาเถระว่า "ข้าแต่พระคุณเจ้าผู้เจริญ เมื่อใดเล่าพระพุทธองค์จึงจะเสด็จกลับมาสู่มนุษยโลก" พระอนุรุทธะ กล่าวว่า "ดูกรท่านทั้งหลาย พระศาสดาเมื่อตรัสเทศนาพระอภิธรรมปิฎกถ้วนไตรมาสแล้ว พอถึงวันมหาปวารณาจึงจะเสด็จกลับมายังมนุษยโลก"

เมื่อเหลือเวลาอยู่ ๗ วัน จะถึงวันปวารณาออกพรรษา มหาชนทั้งหลายไปนมัสการพระมหาโมคคัลลานะว่า พระคุณเจ้าผู้เจริญ ควรที่จะรู้วันที่พระสัพพัญญูเจ้าจะเสด็จลงจากเทวโลกให้แน่นอน พวกข้าพเจ้ามิได้พบพระศาสดาจะไม่ไปจากที่นี่ พระมหาโมคคัลลานะสำแดงฤทธิ์ขึ้นไปยังเทวโลกชั้นดาวดึงส์ กราบทูลความประสงค์ให้พระพุทธองค์ทรงทราบ ทรงมีดำรัสว่า "โมคคัลลานะ แต่นี้ไปอีก ๗ วันจะถึงวันมหาปวารณา ตถาคตจะลงจากเทวโลก ณ ที่ใกล้ประตูเมืองสังกัสสนคร ถ้ามหาชนปรารถนาจะได้เห็นตถาคตจงไปที่นั้น เธอจงไปแสดงบอกแก่มหาชนเถิด" ครั้นถึงวันอัสสยุชปุณณมีเพ็ญเดือน ๑๑ พระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสบอกสมเด็จอมรินทราธิราชว่า "เทวราชเจ้า วันมหาปวารณา ตถาคตจะลงไปมนุษยโลก" โดยท้าวโกสีย์เนรมิตบันไดทิพย์ทั้ง ๓ จรดพื้นภูมิภาค ณ สถานที่ใกล้สังกัสสนคร หัวบันไดเบื้องบนจรดยอดเขาสิเนรุราชอันเป็นที่ตั้งแห่งดาวดึงสพิภพ บันไดทองเป็นที่ลงแห่งหมู่เทพยดา บันไดเงินเป็นที่ลงแห่งหมู่พรหม และบันไดแก้วสำหรับถวายเป็นที่เสด็จลงแห่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

พระพุทธองค์เสด็จสถิตเหนือยอดเขาสิเนรุ ทอดพระเนตรเครื่องสักการบูชาแห่งเทวดาทั้งหลายในหมื่นโลกธาตุก็ทรงยังโลกสวรรค์ โลกมนุษย์ และเหล่านรกทั้งหมื่นโลกธาตุให้แลเห็นกันปรากฏทั่วทั้งสิ้นเป็นที่อัศจรรย์ยิ่ง เหล่าเทวดาทั้งหลายในหมื่นจักรวาลต่างมาประชุมพร้อมกัน พระพุทธองค์เสด็จลงจากเทวโลกพร้อมด้วยทวยเทพที่ตามส่งเสด็จเป็นจำนวนมาก เมื่อสรรพสัตว์ทั้งปวงได้เห็นองค์พระชินสีห์แล้ว ผู้ใดแม้สักคนหนึ่งที่ไม่ปรารถนาพุทธภูมิไม่มี กล่าวคือ ทุกคน

ล้วนปรารถนาเพื่อให้ตนได้บรรลุความเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตกาล ก็แลวันที่พระพุทธเจ้าเสด็จลงจากเทวโลกหลังจากที่พระองค์เสด็จไปทรงจำพรรษาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เพื่อทรงเทศนาพระอภิธรรมโปรดพระพุทธมารดาจนครบไตรมาสแล้วเสด็จลงสู่มนุษย์โลกในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๑ อันเป็นวันปวารณาออกพรรษานี้เรียกว่าว่า วันเทโวโรหนะ หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า วันพระเจ้าเปิดโลก คือ พระพุทธเจ้าทรงเปิดโลกทั้ง ๓ ได้แก่ มนุษย์ เทวดา และนรก ให้มีโอกาสมองเห็นกันและกันได้ดังที่กล่าวแล้ว

ในกาลสมัยที่พระบรมโลกนาถเสด็จลงจากเทวโลกถึงฐานบันไดแก้ว ประทับยืนอยู่ ณ ที่นั้น พระธรรมเสนาบดีสารีบุตรถวายอัญชลี และประกาศความโสมนัสยินดี ต่อจากนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสแสดงพระสัทธรรม เมื่อจบธรรมเทศนาภิกษุประมาณ ๕๐๐ รูป ผู้เป็นสัทธิวิหาริกของพระสารีบุตรได้บรรลุอรหัตตผล ส่วนมหาชนพุทธบริษัทก็ได้ดวงตาเห็นธรรมตามควรแก่อุปนิสัยแห่งตนๆ ยังประโยชน์โสตถิผลในพระธรรมแห่งองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าให้เกิดมีแก่ตนสืบไป

เหตุการณ์ก่อนพุทธปรินิพพาน

ในสมัยที่พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร เมืองสาวัตถี พระอานนท์เข้าเฝ้ากราบทูลถึงความที่ตนหนักใจในพระอาการประชวรของพระพุทธองค์ พระพุทธองค์ตรัสว่า “อานนท์ ภิกษุทั้งหลายยังจะมาหวังอะไรในเราตถาคตอีก ธรรมทุกอย่างเราได้แสดงอย่างเปิดเผยไม่มีข้อซ่อนเร้นเพื่อแสดงแก่ใครอีก ความอาลัยในภิกษุก็ไม่มี บัดนี้ ตถาคตผ่านมา ๘๐ พรรษา ร่างกายตถาคตปรากฏประหนึ่งเกวียนเก่าที่ชำรุด อันเขาซ่อมแซมดามไว้ด้วยไม้ไผ่พอใช้งานได้เท่านั้น แต่อาศัยสมาธิภาวนาพอพยุงไปได้ พวกเธอจงมีตนเองและธรรมเป็นที่พึ่งเถิด” ครั้นวันรุ่งขึ้น พระพุทธองค์เสด็จเข้าไปบิณฑบาตในเมืองสาวัตถี เมื่อเสด็จกลับมายังพระอารามและทรงทำภัตกิจเสร็จแล้ว จึงเสด็จไปยังเมืองเวสาลีพร้อมภิกษุ ๕๐๐ รูป ทรงพำนักอาศัยที่กูฏาคารศาลา ป่ามหาวัน เจ้ากษัตริย์ลิจฉวีและพระประยูรญาติทั้งหลายได้สดับข่าวว่าพระพุทธองค์เสด็จมายังเวสาลีต่างก็มีพระทัยโสมนัสยินดีและเสด็จไปเฝ้าถวายอภิวาท พร้อมกับทูลอาราธนาพระพุทธองค์ให้ทรงรับบิณฑบาตในพระราชนิเวศน์ในตอนอรุณสมัยเช้าวันใหม่

ครั้นอรุณเช้าวันใหม่ พระพุทธองค์เสด็จบิณฑบาต ณ พระราชวังของกษัตริย์ลิจฉวี หลังจากทรงทำภัตกิจเสร็จแล้วตรัสอนุโมทนา โดยขณะที่พระพุทธองค์เสด็จออกจากเมืองไพสาลีนั้น ทรงหยุดดำเนินแล้วผินพระพักตร์กลับไปทอดพระเนตรเวสาลีเป็นครั้งสุดท้าย ท่านเรียกกิริยาเช่นนี้ว่า นาคาวโลก คือ การมองอย่างพญาช้าง แล้วเสด็จกลับไปยังกูฏาคารศาลาวิหาร ป่ามหาวัน

ทรงทำนิมิตโอภาส

พระพุทธเจ้าเมื่อเสด็จถึงกุฏาคารศาลา โปรดให้พระอานนท์ถือผ้านิสีทนะตามไปยังปาวาลเจดีย์ ประทับนั่ง แล้วตรัสว่า “อานนท์ เมืองเวสาลีนี้เป็นสถานที่อันรื่นรมย์ทุกตำบล ถ้าบุคคลใดเจริญอิทธิบาท ๔ ปรารถนาจะดำรงอายุอยู่กัปหนึ่งหรือมากกว่านั้น บุคคลนั้นก็สามารถดำรงอยู่ต่อไปได้ดังปรารถนา” ในลำดับนั้น พระองค์ได้ตรัสนิมิตโอภาสถึง ๓ ครั้ง แต่พระอานนท์ก็ไม่อาจรู้ในเหตุนั้น จึงไม่ได้กราบทูลให้พระพุทธองค์ทรงดำรงพระชนม์อยู่ตลอดกัป คงนิ่งอยู่เช่นเดิม พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสให้พระอานนท์ลุกออกไปจากที่นั้น

ทรงปลงอายุสังขาร

เมื่อพระอานนท์เถระออกไปแล้ว พญาวสวัตดีมาราธิราชได้เข้าไปทูลอาราธนาให้ปรินิพพาน พระพุทธองค์ทรงรับโดยตรัสว่า “ดูก่อนพญามาร ท่านจงขวนขวายน้อยเถิด อย่าทุกข์ใจไปเลย จากนี้ไป ๓ เดือน ตถาคตจะปรินิพพาน” การที่พระพุทธองค์ทรงตัดสินพระหฤทัยว่าจะปรินิพพาน เรียกว่า **ทรงปลงอายุสังขาร** ในวันนั้น เป็นวันมาฆปุณณมีเพ็ญเดือน ๓ มีเหตุการณ์อัศจรรย์บังเกิดขึ้นคือแผ่นดินไหวไปทั่วปฐพี

พระอานนท์ได้กราบทูลถามถึงเหตุที่ทำให้แผ่นดินไหวเกิดขึ้น พระพุทธองค์ตรัสว่า เหตุแผ่นดินไหวมี ๘ ประการ คือ ลมกำเริบ ๑ เกิดจากผู้มีฤทธิ์บันดาล ๑ พระโพธิสัตว์จุติจากดุสิตเทวโลกลงสู่พระครรภ์ ๑ พระโพธิสัตว์ประสูติ ๑ พระตถาคตตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ ๑ พระตถาคตทรงแสดงธัมมจักกัปปวัตนสูตร ๑ พระตถาคตปลงอายุสังขาร ๑ พระตถาคตปรินิพพานด้วยอนุปาทิเสสนิพพาน ๑

เสด็จบิณฑบาตครั้งสุดท้าย

พระศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จพร้อมด้วยภิกษุทั้งปวงไปยังบ้านภัณฑุคาม หัตถีคาม อัมพคาม ชัมพุคาม โภคนคร และปาวานคร โดยลำดับ เสด็จเข้าไปประทับพำนัก ณ สวนมะม่วงของนายจุนทกัมมารบุตร นายจุนทะไปเฝ้าถวายอภิวาท และฟังธรรมก็ได้บรรลุโสดาปัตติผลเป็นพระโสดาบัน โดยได้กราบทูลอาราธนาพระพุทธองค์ให้เสด็จพร้อมด้วยภิกษุเข้าไปรับบิณฑบาตที่บ้านของตน และในราตรีนั้นนายจุนทะได้จัดเตรียมปรุงโภชนาหารอันประณีตพร้อมทั้งสุกรมัทวะไว้สำหรับถวายแด่พระพุทธเจ้าและพระสงฆ์

ครั้นถึงอรุณสมัยวันใหม่พระพุทธองค์เสด็จพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ไปยังบ้านนายจุนทะ เมื่อประทับนั่งแล้วตรัสให้นายจุนทะนำเอาสุกรมัทวะมาอังคาส (ถวายอาหาร) เฉพาะพระองค์ผู้เดียว

ที่เหลือให้ขุดหลุมฝังเสีย และให้อังคาสภิกษุสงฆ์ด้วยโภชนาหารอย่างอื่น เมื่อกระทำภัตกิจ และทรงอนุโมทนา แล้วเสด็จกลับไปยังสวนอัมพวัน ในวันนั้น พระองค์ทรงประชวรด้วยโลหิตปักขันทิกาพาธ เสวยทุกขเวทนาอย่างมาก แต่พระองค์ทรงอดกลั้นทุกขเวทนาด้วยอธิวาสนขันติทรงมีพระสติสัมปชัญญะไม่ทุรนทุรายแต่ประการใด จากนั้นเสด็จไปยังเมืองกุสินาราพร้อมหมู่ภิกษุสงฆ์มีพระอานนท์เป็นต้น

ทรงรับผ้าสิงคิวรรณ

ในระหว่างทาง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงกระหายน้ำ จึงเสด็จแวะยังร่มไม้ริมทาง พระอานนท์ได้จัดน้ำถวาย ขณะนั้นปุกกุสราชบุตรมัลลกษัตริย์ ที่เดินทางมาจากเมืองกุสินาราเพื่อจะไปยังเมืองปาวา เมื่อพบพระพุทธองค์จึงเข้าไปถวายอภิวาทและได้สดับสันติวิหารธรรมเทศนา แล้วเกิดความเลื่อมใสจึงได้น้อมถวายผ้าคู่สิงคิวรรณอันมีค่า ๑ คู่ พระพุทธเจ้าทรงรับไว้ ๑ ผืน และโปรดให้ถวายแก่พระอานนท์ ๑ ผืน จากนั้นพระพุทธองค์ตรัสธรรมีกถา เพื่อเพิ่มเติมเสริมศรัทธาแก่ปุกกุสะให้เกิดความรื่นเริงเบิกบานใจในกุศลธรรมยิ่งขึ้น

พระอานนท์ได้นำผ้าสิงคิวรรณทั้งคู่เข้าไปถวาย พระพุทธองค์ทรงนุ่งห่มแล้ว ปรากฏว่าพระวรกายงดงามยิ่งจนพระอานนท์ทูลชม พระศาสดาจึงตรัสว่า “ผิวกายของตถาคตงามบริสุทธิ์ ๒ คราว คือในคืนตรัสรู้และคืนที่จะปรินิพพาน” แล้วดำเนินไปยังแม่น้ำกกุธานที จากนั้นพระองค์เสด็จลงเสวยและสรงสนานสำราญพระวรกายตามพุทธอัธยาศัยแล้วเสด็จประทับอยู่ที่ร่มไม้ โดยตรัสสั่งให้พระจุนทเถระปูลาดสังฆาฏิถวายเพื่อทรงพักผ่อนอิริยาบถ ในกาลนั้น พระพุทธองค์ตรัสกับพระอานนท์ว่า “อานนท์ อาจจะมีคนทำความร้อนใจให้กับนายจุนทะว่า เพราะบิณฑบาตที่เขาถวายจึงทำให้ตถาคตปรินิพพาน พวกเธอพึงบอกจุนทะว่า ตถาคตสรรเสริญบิณฑบาตว่าเป็นทานมีอานิสงส์มาก คือในครั้งที่นางสุชาดาถวาย ตถาคตเสวยแล้วตรัสรู้ และครั้งที่นายจุนทะถวาย ตถาคตเสวยแล้วปรินิพพาน”

ทรงสรรเสริญปฏิบัติบูชา

พระศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จพร้อมภิกษุทั้งปวงข้ามแม่น้ำหิรัญญวดีไปยังเมืองกุสินารา ดำเนินไปยังสาลวโนทยานแห่งมัลลกษัตริย์ โปรดให้พระอานนท์จัดปูลาดที่สำหรับบรรทม ณ ระหว่างไม้รังทั้งคู่ พระพุทธองค์ทรงบรรทมสีหไสยาสน์โดยไม่ได้มีพระทัยที่จะลุกขึ้นอีกที่เรียกว่า อนุฏฐานไสยาสน์ ในบัดนั้นแล ไม้รังทั้งคู่ผลิดอกบานเต็มต้นหล่นลงมายังพุทธสรีระแม้ดอกมณฑารพในสวรรค์ตลอดทิพยสุคนธชาติก็โปรยปรายตกลงมาจากอากาศเป็นมหัศจรรย์ยิ่ง พระองค์มีพระดำรัสกับพระอานนท์ว่า **การบูชาตถาคตด้วยอามิสบูชามากมายเห็นป่านนี้**

ไม่ชื่อว่าบูชาตถาคต อานนท์ ผู้ใดแลได้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติชอบยิ่งในธรรม ผู้นั้นแลชื่อว่า บูชาตถาคต

ในขณะนั้น พระพุทธองค์โปรดให้พระอุปวาณะที่กำลังถวายงานพัดอยู่เฉพาะพระพักตร์ให้หลีกออกไปเสียก่อน พระอานนท์ทูลถามถึงเหตุที่โปรดให้พระอุปวาณะออกไปจากที่ประทับนั้น พระพุทธองค์ตรัสว่า เทวดาทั่วชั้นฟ้าได้มาประชุมพร้อมกันโดยรอบเพื่อทัศนาตถาคตเป็นครั้งสุดท้าย

สังเวชนียสถานและถูปารหบุคคล

เมื่อพระอานนท์เถระทูลถามว่า พุทธบริษัท ย่อมเดินทางมาเข้าเฝ้าพระพุทธองค์แล้วได้ฟังพระดำรัสสนทนาปราศรัยได้โอกาสอันดีเช่นนั้น ครั้นพระพุทธองค์ปรินิพพานแล้ว พุทธบริษัทคงไม่มีโอกาสเช่นนั้นอีก” พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงได้ตรัสสังเวชนียสถาน ๔ ตำบล คือ

๑. สถานที่ตถาคตประสูติ　　๒. สถานที่ตถาคตตรัสรู้

๓. สถานที่ตถาคตแสดงปฐมเทศนา　　๔. สถานที่ตถาคตปรินิพพาน

สถานที่ ๔ ตำบลนี้เป็นสถานที่ซึ่งพุทธบริษัทควรจะไปดูไปศึกษาและปรารถนาให้เกิดธรรมสังเวช

ในลำดับนั้น พระอานนท์กราบทูลถามเกี่ยวกับการปฏิบัติในพระพุทธสรีระ โดยพระองค์โปรดให้ปฏิบัติเช่นเดียวกับพระเจ้าจักรพรรดิ พร้อมกับได้ตรัสถึงถูปารหบุคคล คือ บุคคลผู้ควรแก่การประดิษฐานในสถูป ๔ ประเภท คือ

๑. พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า　　๒. พระปัจเจกพุทธเจ้า

๓. พระอรหันตสาวก　　๔. พระเจ้าจักรพรรดิ

พระอานนท์ได้กราบทูลพระพุทธองค์เพื่อให้เสด็จไปปรินิพพานที่เมืองใหญ่ๆ เช่น นครราชคฤห์ เป็นต้น ไม่ควรปรินิพพานที่เมืองกุสินาราที่เป็นเมืองเล็กๆ จึงทรงมีพระดำรัสว่า “กุสินารา แต่ปางก่อนเคยเป็นมหานครราชธานี ชื่อว่า กุสาวดี พระเจ้ามหาสุทัศน์จักรพรรดิราชทรงครองราชสมบัติ มีประชาชนหนาแน่น บ้านเมืองสงบสุขร่มเย็นและบริบูรณ์ด้วยสรรพสิ่งทั้งปวง ไม่เคยขาดเสียง ๑๐ ประการ มีเสียงช้าง เป็นต้น ทั้งกลางวันกลางคืน” จากนั้น พระพุทธองค์ทรงมีรับสั่งให้พระอานนท์ไปแจ้งข่าวแก่เจ้ามัลลกษัตริย์ให้ทราบว่า “ตถาคต จักปรินิพพานในยามที่สุดแห่งราตรีในวันนี้” เจ้ามัลลกษัตริย์ทั้งหลายพร้อมด้วยพระประยูรญาติจึงเสด็จไปเข้าเฝ้าพระพุทธองค์เป็นสกุลๆ เป็นคณะๆ เสร็จเรียบร้อยภายในปฐมยามนั้นแล

สุภัททปริพาชกปัจฉิมสาวก

สุภัททปริพาชก เข้าไปนมัสการพระอานนท์เพื่อขอโอกาสเข้าเฝ้าพระพุทธองค์ แต่พระอานนท์กล่าวทัดทานอยู่ ๒ - ๓ ครั้ง พระองค์ตรัสให้พระอานนท์นำสุภัททะเข้าเฝ้าได้ สุภัททะทูลถามถึงครูทั้ง ๖ ว่าเป็นพระอรหันต์จริงหรือไม่ พระพุทธองค์ตรัสว่า **อริยมรรค มีองค์ ๘ ประการ เป็นมรรคอันประเสริฐในธรรมวินัยนี้ สมณะ คือผู้สงบระงับกิเลสได้มีอยู่ในธรรมวินัยนี้ ถ้าพุทธบริษัทจะพึงปฏิบัติดีปฏิบัติชอบในธรรมวินัยนี้ไซร้ โลกนี้จะไม่ถึงความว่างเปล่าจากพระอรหันต์เลย**

สุภัททปริพาชก เกิดความเลื่อมใสในพระรัตนตรัยและทูลขอบวช จึงโปรดให้พระอานนท์เป็นพระอุปัชฌาย์บวชให้ ภายหลังบวชแล้วพระสุภัททะได้เล่าเรียนกัมมัฏฐานตามสมควรแล้วไปบำเพ็ญสมณธรรมอยู่ด้วยความประมาทก็ได้บรรลุอรหัตตผลในราตรีวันนั้น พระสุภัททะจึงชื่อว่าเป็นพระอรหันต์องค์สุดท้าย ที่เรียกว่า ปัจฉิมสาวก พระสาวกองค์สุดท้ายที่ได้เห็นพระพุทธเจ้าในขณะที่พระองค์ดำรงพระชนม์ชีพอยู่

ธรรมวินัยเป็นพระศาสดา

พระอานนท์ได้ทูลถามถึงพระฉันนะว่า “เป็นคนถือตัวว่าเป็นข้าเก่า เป็นผู้ว่ายากสอนยาก ไม่ยอมรับโอวาทของใคร เมื่อพระพุทธองค์ปรินิพพานแล้ว คงจะเป็นผู้ว่ายากหนักขึ้น ด้วยหาคนยำเกรงมิได้ พวกข้าพระองค์จะพึงปฏิบัติเช่นไร” พระองค์โปรดแนะนำให้สงฆ์ลงพรหมทัณฑ์แก่ฉันนะ กล่าวคือ ภิกษุทั้งหลายไม่พึงว่ากล่าว ไม่พึงโอวาท ไม่พึงสั่งสอน ไม่พึงเจรจาคำใดๆ ด้วยทั้งสิ้น เว้นแต่คำอันเป็นกิจธุระโดยเฉพาะ

พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ประทานพระโอวาทว่า “ภิกษุทั้งหลาย เมื่อตถาคตปรินิพพานแล้ว เธอทั้งหลายไม่ควรดำริว่า **บัดนี้ พระศาสดาของเราไม่มีแล้ว อานนท์ แท้จริง ธรรมที่เราได้เทศนา วินัยที่เราบัญญัติแก่เธอทั้งหลาย ธรรมและวินัยนั้นแล เมื่อเราล่วงไปแล้วจักเป็นศาสดาของเธอทั้งหลาย** ซึ่งเป็นพระพุทธโอวาทที่ทรงสอนเน้นให้เหล่าพุทธบริษัทได้ถือพระธรรมวินัยเป็น พระศาสดา โดยให้ศึกษาเล่าเรียน ทรงจำ สวดสาธยาย และประพฤติดีปฏิบัติชอบตามพระธรรมวินัยนั่นแล

ปัจฉิมโอวาท

ในลำดับนั้น พระศาสดาตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้ เราขอเตือนเธอทั้งหลาย **สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมสิ้นไปเป็นธรรมดา เธอทั้งหลายจงบำเพ็ญไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญาให้บริบูรณ์โดยความไม่ประมาทเถิด**

เมื่อพระพุทธองค์ตรัสพระโอวาทเป็นวาระสุดท้ายอันเป็นปัจฉิมโอวาทเพียงเท่านี้ พระองค์ก็ไม่ได้ตรัสอะไรอีกเลย ทรงกระทำปรินิพพานกรรมด้วยอนุปุพพวิหารธรรมทั้ง ๙ โดยอนุโลมและปฏิโลมตามลำดับ และเมื่อออกจากจตุตถฌานแล้ว เสด็จดับขันธปรินิพพาน ในปัจฉิมยามแห่งราตรีวิสาขปุรณมี เพ็ญเดือน ๖ พระชนมายุ ๘๐ พรรษา

การถวายพระเพลิงพระพุทธสรีระ

บรรดาพุทธบริษัทต่างเศร้าโศกรำพันเป็นที่น่าสลดใจยิ่ง มหาชนเป็นอันมากแม้อยู่ห่างไกลเมื่อได้ทราบข่าวต่างถือดอกไม้ของหอมนานาชนิดพากันเดินทางไปเพื่อถวายสักการบูชาพระบรมศพองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าอย่างไม่ขาดสายดำเนินไปตลอด ๖ วัน ครั้นในวันที่ ๗ เจ้ามัลลกษัตริย์ผู้เป็นประธานได้พร้อมใจกันอัญเชิญพระบรมศพไปทางทิศทักษิณแห่งพระนครกุสินารา เพื่อจัดพิธีถวายพระเพลิงภายนอกพระนคร แต่ไม่สามารถอัญเชิญไปได้เลย แม้แต่จะให้เขยื้อนเคลื่อนที่ไปสักน้อยหนึ่งก็ไม่ได้ เมื่อได้นมัสการถามพระอนุรุทธะแล้ว จึงทราบว่า เหตุที่เป็นเช่นนั้น เพราะไม่ตรงกับความปรารถนาของเหล่าเทวดาที่ประสงค์จะให้อัญเชิญพระพุทธสรีระเข้าไปสู่พระนครทางด้านทิศอุดรและดำเนินไปกลางเมืองแล้ว จึงอัญเชิญออกไปทางประตูทิศบูรพาเพื่อประดิษฐานถวายพระเพลิงที่มกุฏพันธนเจดีย์

เจ้ามัลลกษัตริย์และพระประยูรญาติ เมื่อสดับอธิบายเช่นนั้นแล้ว ก็อนุโมทนายินดีทำให้การอัญเชิญพระพุทธสรีระเป็นไปได้โดยง่าย โดยมีประชาชนทั่วหน้าต่างพากันสักการบูชา ตลอดเส้นทางที่ขบวนอัญเชิญพระพุทธสรีระดำเนินผ่านไป

นางมัลลิกาถวายเครื่องประดับสักการบูชา

นางมัลลิกาภรรยาของพันธุลเสนาบดี ดำริว่า “นับตั้งแต่พันธุละผู้สามีล่วงไปแล้ว เครื่องประดับอันมีชื่อว่า มหาลดาปสาธน์ที่มีค่ามากของตน เราก็มิได้แต่งมิได้ประดับแล้ว คงเก็บรักษาไว้อย่างดี ควรจะถวายเป็นอาภรณ์ประดับพุทธสรีระของพระชินสีห์ในอวสานกาลบัดนี้” เมื่อขบวนอัญเชิญพระพุทธสรีระผ่านมาถึง นางมัลลิกาจึงแสดงความประสงค์ขอทำสักการะด้วยเครื่องประดับ ทุกคนก็เห็นชอบอนุโมทนาด้วย นางจึงทำอภิวาทแล้วนำเอาเครื่องมหาลดาปสาธน์

คลุมพระบรมศพถวายเป็นเครื่องสักการบูชายิ่ง จึงพระพุทธสรีระปรากฏรัศมีเปล่งปลั่งสง่างามยิ่ง เป็นที่เจริญตาเจริญใจแก่มหาชนทั้งหลาย

เมื่อจัดขบวนอัญเชิญพระบรมศพองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าไปทั่วพระนครแล้ว ก็อัญเชิญออกจากพระนครกุสินาราโดยทางประตูทิศบูรพา ดำเนินไปสู่มกุฏพันธนเจดีย์ ซึ่งเป็นที่ตั้งจิตกาธานอันทำด้วยไม้จันทน์หอมและประดับตกแต่งอย่างวิจิตรพิสดารยิ่ง โดยจัดห่อคลุมพระบรมศพด้วยทุกูลพัสตร์ภูษา ๕๐๐ ชิ้น แล้วอัญเชิญประดิษฐานในหีบทองที่บริบูรณ์ด้วยน้ำมันหอม อัญเชิญขึ้นประดิษฐานบนจิตกาธานอันวิจิตร

เจ้ามัลลกษัตริย์ทั้ง ๘ พระองค์ ทรงจุดเพลิงเพื่อถวายพระพุทธสรีระ แต่ปรากฏเหตุอัศจรรย์ คือไม่สามารถจุดไฟให้ติดได้ แม้จะพยายามไฟก็ไม่ติดขึ้นเลย จึงนมัสการถาม พระอนุรุทธะ ก็ทราบว่าเหล่าเทพยดาทั้งปวงต้องการให้รอคอยพระมหากัสสปเถระที่กำลังเดินทางมาจากเมืองปาวา เมื่อพระมหาเถระเดินทางมาถึงแล้ว จึงค่อยประกอบพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพพระสัมมาสัมพุทธเจ้าต่อไป กษัตริย์แห่งแคว้นมัลละก็ทรงปฏิบัติตามคำแนะนำของพระอนุรุทธเถระ

พระมหากัสสปะประธานฝ่ายสงฆ์พิธีถวายพระเพลิง

พระมหากัสสปะพร้อมด้วยภิกษุ ๕๐๐ รูป เดินทางจากเมืองปาวาไปยังเมืองกุสินารา เพื่อเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ขณะนั้นเป็นเวลาเที่ยงวันแสงแดดกล้า พระมหาเถระจึงหยุดพักร่มไม้ริมทาง พอพักอยู่ครู่หนึ่งก็เห็นอาชีวกผู้หนึ่งเดินถือดอกมณฑารพกั้นศีรษะมาตามทาง ก็ยิ่งฉงนใจสงสัยยิ่ง เพราะเหตุว่า ดอกมณฑารพนั้นหามีในมนุษยโลกไม่ หากแต่เป็นของทิพย์ในเทวโลกและจะตกลงมาในเฉพาะเวลาอันสำคัญๆ เท่านั้นหรือว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจะปรินิพพานเสียแล้ว จึงถามอาชีวกผู้นั้นก็ทราบว่าพระพุทธเจ้าปรินิพพาน ๗ วันแล้ว ภิกษุทั้งหลายที่ยังเป็นปุถุชนก็เกิดโทมนัสเศร้าโศกปริเทวนาการ ส่วนผู้เป็นพระอรหันต์ขีณาสพต่างเกิดธรรมสังเวช

ในขณะนั้น ภิกษุรูปหนึ่งที่บวชเมื่อชราแล้วชื่อว่า สุภัททะ ได้กล่าวขึ้นท่ามกลางภิกษุทั้งหลายที่กำลังเศร้าโศกอยู่นั้นว่า “พวกท่านอย่าเสียใจกันไปเลย จากนี้ไปพวกเราจะสบายแล้ว เมื่อพระพุทธองค์ยังดำรงพระชนม์อยู่ ย่อมมีข้อมาคอยห้ามปรามต่างๆ ว่าสิ่งนี้ควรสิ่งนี้ไม่ควร บัดนี้พระพุทธองค์ปรินิพพานแล้ว พวกเราปรารถนาจะทำสิ่งใดก็ทำได้ตามใจชอบ” พระมหากัสสปเถระเมื่อเห็นพฤติกรรมของพระสุภัททะที่กล่าวจ้วงจาบเช่นนั้น ก็เกิดสังเวชสลดใจยิ่ง ดำริว่าพระพุทธองค์ปรินิพพานไปเพียง ๗ วันเท่านั้น ก็เกิดอลัชชีคิดลามกถึงปานนี้ ต่อไปเบื้องหน้าจะหาผู้คารวะในธรรมวินัยไม่ได้ ควรจะทำสังคายนาพระธรรมวินัย เพื่อความตั้งมั่นแห่งพระสัทธรรม

พระมหากัสสปเถระ เมื่อเดินทางถึงบริเวณมกุฏพันธนเจดีย์ จัดห่มจีวรเฉวียงบ่าเรียบร้อยแล้ว เข้าไปทางพระบาทพระพุทธองค์ประคองอัญชลีกระทำประทักษิณจิตกาธาน ๓ รอบ แล้วน้อมนมัสการขอขมาโทษต่อองค์พระพุทธเจ้า ในบัดนั้นแล เตโชธาตุก็บันดาลเกิดไฟลุกโพลงขึ้นที่จิตกาธานไม้จันทน์หอมด้วยอานุภาพของเหล่าเทพยดา เพลิงได้ลุกพวยพุ่งเผาไหม้พระพุทธสรีระพร้อมทั้งคู่ผ้า ๕๐๐ ชิ้น กับหีบทองพร้อมจิตกาธานหมดสิ้น แต่ยังมีสิ่งที่พระเพลิงไม่ไหม้ ๔ อย่างด้วยอานุภาพพุทธาธิษฐานอันที่น่าอัศจรรย์ยิ่ง สิ่งนี้จัดรวมเป็นพระบรมธาตุ ๗ องค์ ประกอบด้วย

๑. ผ้าห่มหุ้มพระบรมศพชั้นใน ๑ ผืน ชั้นนอก ๑ ผืน
๒. พระเขี้ยวแก้วทั้ง ๔
๓. พระรากขวัญทั้ง ๒ (ไหปลาร้า)
๔. พระอุณหิส ๑ (กรอบหน้า)

การแบ่งพระบรมสารีริกธาตุ

โทณพราหมณ์แบ่งพระบรมสารีริกธาตุ

เจ้ามัลลกษัตริย์พร้อมประยูรญาติวงศ์ทรงนำถาดทองที่บริบูรณ์ไปด้วยสุคนธวารีมาโสรจสรงพระบรมสารีริกธาตุพระสัมมาสัมพุทธเจ้า โดยทรงประกอบพิธีเก็บบรรจุในหีบทองน้อยแล้วอัญเชิญประดิษฐานไว้บนรัตนบัลลังก์ภายใต้เศวตฉัตรในท้องพระโรงราชสัณฐาคารทั้งภายในและภายนอกพระนคร โปรดให้จัดพิธีสมโภชบูชาด้วยสุคันธมาลานานาพรรณ พร้อมกับประโคมบรรเลงนันทนาการด้วยดุริยางค์ดนตรี ทั้งมีการเล่นกีฬานักษัตรนานาประการให้ดำเนินไปอย่างมโหฬารตลอด ๗ วัน

พระเจ้าอชาตศัตรู แห่งกรุงราชคฤห์ พระเจ้าลิจฉวีแห่งเมืองเวสาลี พระมหานามราชาแห่งเมืองกบิลพัสดุ์ พระเจ้ากุสิยราชแห่งอัลลกัปปนคร พระเจ้าโกลิยราชแห่งรามคาม พระเจ้ามัลลราชแห่งปาวานคร พระมหาพราหมณ์แห่งเวฏฐทีปกนคร รวม ๗ พระองค์ จำนวน ๗ เมืองด้วยกัน โปรดให้ราชทูตและกองทัพทหารเดินทางไปยังเมืองกุสินาราทำการเจรจาขอแบ่งพระบรมสารีริกธาตุเพื่ออัญเชิญไปประดิษฐานไว้สักการบูชา ณ พระนครแห่งตนๆ เจ้ามัลลกษัตริย์แห่งเมืองกุสินาราได้ปฏิเสธไม่ยอมแบ่งพระบรมสารีริกธาตุแก่เมืองใดเลย เพราะทรงเห็นว่าพระตถาคตเจ้าได้ดับขันธปรินิพพานในเมืองกุสินารา พระบรมสารีริกธาตุทั้งหมดจึงควรเป็นของเมืองกุสินาราเท่านั้น เมื่อเหตุการณ์เป็นดังนั้น กองทัพเหล่าทหารจากทั้ง ๗ เมืองดังกล่าวจึงได้เคลื่อนกำลังพลเข้าประชิดเมืองกุสินาราโดยรอบ

ในขณะที่เหตุการณ์อันจะนำไปสู่สงครามเพื่อแย่งชิงขอแบ่งพระบรมสารีริกธาตุกำลังจะเกิดขึ้น โทณพราหมณ์ผู้เป็นบัณฑิตเป็นผู้ฉลาดและเคยเป็นอาจารย์สอนไตรเพทแก่เจ้ามัลลกษัตริย์

ทั้งหลาย เห็นเหตุการณ์อันไม่เป็นกุศลเช่นนั้น จึงเข้าไปทูลเจ้ามัลลกษัตริย์และเจรจาด้วยวาทศิลป์ โน้มนำเจ้ามัลลกษัตริย์และเหล่าพระประยูรญาติทั้งหลายให้เห็นถึงประโยชน์อันใหญ่หลวงของความสามัคคีและการมีสัมพันธไมตรีที่ดีต่อกันระหว่างเมืองต่างๆ และเพื่อแสดงความเคารพอย่างยิ่งในองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ทรงเป็นพระศาสดาของพระพุทธบริษัททั้งหลาย แม้พระองค์จะปรินิพพานแล้ว พุทธบริษัททั้งหลายจึงไม่ควรจะทำการประหัตประหารกันอีกต่อไป โดยนัยแห่งวาทคุณของโทณพราหมณ์มีความว่า "ขอให้มีความสามัคคีต่อกัน ขอให้ทุกพระองค์มีส่วนได้รับพระบรมสารีริกธาตุและอัญเชิญไปสักการะโดยทั่วกัน ขอพระบรมสารีริกธาตุแห่งองค์ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจงแพร่ออกไปยังพระนครต่างๆ เพื่อจะได้เป็นที่สักการบูชาของมหาชนโดยทั่วเถิด"

เจ้ามัลลกษัตริย์และเจ้ามหาราชแห่งพระนครต่างๆ ทั้ง ๗ เมือง เมื่อทรงสดับวาทคุณซึ่งประกอบด้วยเหตุอันเป็นที่ตั้งแห่งความเจริญเช่นนั้น ก็ทรงโสมนัสยินดีจึงพร้อมกันขอให้โทณพราหมณ์เป็นผู้แบ่งพระบรมสารีริกธาตุ โทณพราหมณ์ทูลเจ้ามัลลกษัตริย์ให้เปิดประตูเมือง และทูลเชิญมหาราชทุกพระองค์เสด็จเข้าไปภายในเมืองกุสินาราและเปิดพระหีบทองน้อยให้กษัตริย์ทั้งหมดได้ถวายอภิวาทพระบรมสารีริกธาตุ จากนั้นจึงทำพิธีแบ่งพระบรมสารีริกธาตุด้วยทะนานทองจัดถวายกษัตริย์ทั้ง ๘ พระนคร โดยเสมอกัน พระนครละ ๒ ทะนานเท่าๆ กัน

พระเขี้ยวแก้วประดิษฐาน ณ ดาวดึงส์

ในขณะกำลังจะประกอบพิธีแบ่งพระบรมสารีริกธาตุนั้น โทณพราหมณ์ได้หยิบเอาพระเขี้ยวแก้วข้างขวาเบื้องบนซ่อนไว้ในมวยผมของตน แต่ขณะที่โทณพราหมณ์กำลังตวงพระบรมสารีริกธาตุอยู่นั้น ท้าวสักกเทวราชทรงทราบด้วยทิพย์จักษุว่า "โทณพราหมณ์ ลอบหยิบเอาพระเขี้ยวแก้วซ่อนไว้ในมวยผม" ทรงดำริว่า "ลำพังโทณพราหมณ์ไม่สามารถจะทำที่สักการบูชาพระเขี้ยวแก้วให้เหมาะสมแก่พระเกียรติคุณอันสูงยิ่งนี้ได้ ควรนำพระเขี้ยวแก้วประดิษฐาน ณ ที่บูชาให้สมพระเกียรติ ซึ่งควรประดิษฐานยังเทวโลกให้เทวดาและพรหมบูชา" ครั้นแล้วก็แฝงพระกายไปหยิบเอาพระเขี้ยวแก้วที่มวยผมของโทณพราหมณ์ แล้วเชิญลงในพระโกศทองน้อยแล้วอัญเชิญไปบรรจุไว้ที่จุฬามณี ณ ดาวดึงส์เทวโลก

ฝ่ายโทณพราหมณ์ เมื่อแบ่งพระบรมสารีริกธาตุเรียบร้อยแล้ว ค้นหาพระเขี้ยวแก้วที่มวยผมไม่พบก็เสียใจ จะสอบถามใครก็ไม่ได้เพราะจะเสื่อมเสียเกียรติของตน จึงกล่าวขอทะนานทองที่ใช้ตวงพระบรมสารีริกธาตุกับกษัตริย์ทุกพระองค์ แล้วจึงนำทะนานทองไปสร้างพระสถูปเจดีย์บรรจุไว้เพื่อสักการบูชาต่อไป

สมัยต่อมา กษัตริย์แห่งโมลิยนครได้ทราบข่าว จึงโปรดให้ราชทูตและกองทัพทหารดำเนินไปยังเมืองกุสินาราเพื่อทูลขอพระบรมสารีริกธาตุไปไว้สักการะประจำนครโมลิยะบ้าง ฝ่ายกษัตริย์แห่งนครกุสินาราได้แจ้งให้ราชทูตแห่งโมลิยนครทราบว่า บัดนี้ พระบรมสารีริกธาตุ

หมดแล้ว ยังคงพอเหลืออยู่แต่พระอังคาร (ขี้เถ้า) เท่านั้น ราชทูตแห่งโมลิยนครจึงทูลขอพระอังคารอัญเชิญไปบรรจุไว้ในพระเจดีย์สำหรับสักการบูชาในพระนครโมลิยะสืบไป

เหตุการณ์หลังพุทธปรินิพพานสมัยพระเจ้าอโศก

จำเนียรกาลนานมาจนพระพุทธศาสนาล่วงได้ ๒๑๘ ปี เจ้าอโศกราชกุมาร ได้ผ่านพิภพมไหสวรรค์ราชสมบัติ ณ กรุงปาฏลีบุตรมหานคร พระนามว่า พระเจ้าธรรมาโศกราช พระองค์อาศัยนิโครธสามเณรจึงได้มีพระทัยเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา และโปรดให้สร้างพระวิหารและพระสถูปทั่วพระนครในชมพูทวีปถึง ๘๔,๐๐๐ แห่ง พร้อมทั้งรับสั่งให้ขุดค้นรวบรวมพระบรมสารีริกธาตุมาไว้เพื่อจะอัญเชิญไปบรรจุในพระสถูปเจดีย์ทั้ง ๘๔,๐๐๐ แห่ง โดยก่อนจะอัญเชิญไปบรรจุนั้น ทรงพระกรุณาโปรดให้อัญเชิญสู่กรุงปาฏลีบุตรเพื่อกระทำการสักการบูชาอย่างมโหฬาร ต่อมาภายหลัง จึงโปรดให้สร้างพระมหาสถูปขึ้นใหม่องค์หนึ่งสูงประมาณกึ่งโยชน์ที่ริมฝั่งแม่น้ำคงคามหานทีใกล้ปรุงปาฏลีบุตร เสร็จแล้วให้อัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุที่เหลืออยู่ส่วนหนึ่งประดิษฐาน ณ พระมหาสถูปเจดีย์องค์นั้น

การฉลองพระสถูป

พระเจ้าธรรมาโศกราช ทรงมีพระราชหฤทัยปรารถนาจะทำการจัดฉลองพระสถูปเจดีย์ทั้ง ๘๔,๐๐๐ แห่ง ในทุกพระนครในชมพูทวีป พร้อมทั้งพระมหาสถูปองค์ใหญ่นี้ด้วย ทรงดำริว่า “เราจะทำการฉลองพระสถูปทั้งหลาย จะทำมหาสักการบูชาให้ถ้วน ๗ ปี ๗ เดือน ๗ วัน จึงจะสมควรแก่ศรัทธาของเรา ทำไฉน จะไม่ให้มีอันตรายในการกุศลนี้ได้” จึงทรงขอให้พระสงฆ์จัดหาภิกษุที่มีอิทธิฤทธิ์ให้ช่วยดูแลป้องกันอันตราย แต่ก็ไม่สามารถจะหาใครได้ เมื่อถามภิกษุทั้งหลายก็ไม่มีใครรับ จึงขอให้สามเณรรูปหนึ่งอายุ ๗ ปี เห็นว่า มีฤทธิ์สามารถที่จะทำการป้องกันมิให้ครุฑจับนาคกินได้ แต่สามเณรบอกว่ามีอานุภาพน้อยคงไม่สามารถจะป้องกันอันตรายเพียงนั้นได้ จึงแนะนำให้ไปหาท่านพระอุปคุตเถระซึ่งจำพรรษาอยู่กลางทะเล สงฆ์ทั้งปวงจึงมอบให้ภิกษุ ๒ รูป ผู้ได้อภิญญาสมาบัติไปอาราธนาพระอุปคุตเถระ ท่านก็รับอาราธนาด้วยความเคารพในสงฆ์ โดยท่านได้รับมติเห็นชอบจากสงฆ์ทั้งปวงให้เป็นผู้ป้องกันพญามารมิให้เข้าทำอันตรายในระหว่างที่มีงานเฉลิมฉลองพระสถูปของพระเจ้าธรรมาโศกราช

พระเจ้าธรรมาโศกราชเสด็จไปยังวิหาร ตรัสถามถึงท่านพระอุปคุตเถระ ภิกษุที่อยู่ในวิหารทูลว่า ท่านพระอุปคุตเถระ จะรับหน้าที่ป้องกันอันตรายจากพญามาร เมื่อพระองค์ทรงเห็นพระอุปคุตเถระผู้มีร่างกายผ่ายผอม จึงดำริว่า “พระคุณเจ้า จะมีอานุภาพสามารถหรือมิสามารถหนอ” แล้วเสด็จกลับพระราชนิเวศน์

ทรงทดลองฤทธิ์พระอุปคุตเถระ

ในขณะที่พระอุปคุตเถระกำลังออกบิณฑบาตในราชสกุล พระเจ้าธรรมาโศกราช ทรงมีรับสั่งให้ปล่อยช้างตกมันเชือกหนึ่งเพื่อที่จะทดลองฤทธานุภาพของพระมหาเถระ ฝ่ายพระมหาเถระเมื่อเห็นเหตุการณ์นั้น ก็ทราบว่ามหาราชทรงประสงค์จะทดลองอานุภาพของตน จึงอธิษฐานว่า “ขอให้ปรากฏดุจรูปช้างศิลาหยุดอยู่ในที่นี้เถิด” ช้างก็หยุดอยู่กับที่เหมือนช้างศิลาเพราะอานุภาพของพระมหาเถระ พระเจ้าอโศกมหาราชจึงเสด็จไปนมัสการขอขมาโทษต่อพระมหาเถระ ท่านถวายพระพรว่า “ขอมหาบพิตร จงเป็นสุขเถิด ขอพญาช้างกุญชรจงกลับสู่ที่อยู่ของตน” พอพระอุปคุตเถระกล่าวจบเจ้าช้างนั้นก็เดินกลับไปด้วยอาการอันสงบสง่างามสมมาดแห่งกุญชรไพศาล

วิธีปราบพญามารของพระอุปคุต

พระเจ้าธรรมาโศกมหาราช โปรดให้จัดประดับตกแต่งบริเวณรอบพระมหาสถูปเจดีย์ให้โชตนาการด้วยประทีปโคมไฟหลากสีสวยงามขยายไปประมาณกึ่งโยชน์ตามริมฝั่งแม่น้ำคงคา ภิกษุสงฆ์ต่างมาประชุมพร้อมกันเพื่อนมัสการมหาเจดีย์ ในขณะนั้นแล พญามาราธิราชได้ลงมาจากปรนิมมิตวสวัตดีเทวโลก เพื่อหวังจะเข้าขัดขวางและทำลายการประกอบพิธีกระทำสักการบูชาในงานเฉลิมฉลองพระมหาสถูปเจดีย์ของพระเจ้าธรรมาโศกราชให้จงได้ โดยสำแดงการขัดขวางด้วยอิทธิฤทธานุภาพนานาประการ พระอุปคุตเถระจึงเนรมิตรูปสุนัขกำลังเน่าเหม็นให้เข้าไปพันผูกคอพญาวสวัตดีมาร แล้วประกาศว่า “บุคคลใดก็ตาม แม้นว่าจะเป็นเทพยดาหรือมหาพรหมก็ดี ขออย่าได้แก้ออกเลย แน่ะมาร เจ้าจงหลีกไปจากที่นี้เสีย”

พญามาร ถูกผูกซากสุนัขเน่าที่คอด้วยฤทธานุภาพของพระอุปคุตเถระก็แก้ไม่ออก จึงหลีกหนีไปยังสวัตดีมารสถานเทวโลก และไปขอให้เทพยดาและท้าวมหาพรหมช่วยแก้ แต่ไม่สามารถแก้ได้ เมื่อหมดวิธีจึงกลับไปหาพระมหาเถระกล่าววิงวอนด้วยคำไพเราะต่างๆ เพื่อขอให้ท่านช่วยเอาซากสุนัขเน่าออกจากคอ โดยสัญญาว่าจะไม่คิดทำการขัดขวางหรือทำอันตรายใดๆ ต่อพระมหาเถระและการประกอบพิธีสมโภชพระเจดีย์อีกเลย

พระอุปคุตกล่าวว่า ท่านจงไปยังภูเขานั้นเถิด พญามารก็รีบไปโดยพลัน พระเถระแก้ซากสุนัขเน่าออกจากคอพญามาร แต่กระทำอธิษฐานให้ประคดเอวไปพันคอพญามารผูกไว้ที่ภูเขา โดยกล่าวว่า ท่านจงอยู่ที่พื้นภูเขานี้ไปจนกว่า พระเจ้าธรรมาโศกราช จะทรงกระทำมหากรรมสักการะพระมหาเจดีย์ถ้วน ๗ ปี ๗ เดือน ๗ วัน แล้วเสร็จบริบูรณ์

พญามารปรารถนาพุทธภูมิ

เมื่อการเฉลิมฉลองพระมหาเจดีย์ครบกำหนดแล้ว พระอุปคุตมหาเถระได้ไปหาพญามาร โดยท่านพรางกายเข้าไปเพื่อไม่ให้พญามารมองเห็น ฝ่ายพญามาราธิราชเมื่อสิ้นพยศร้ายแล้ว ก็กลับระลึกในพระพุทธคุณ กล่าวว่า "...พระชินสีห์ พระองค์ใดทรงพระกรุณาบำเพ็ญสิ่งอันเป็นประโยชน์ เป็นที่พึ่งพำนักแก่เหล่าสรรพสัตว์ในกาลทุกเมื่อ พระองค์นั้นเป็นผู้ประเสริฐหาผู้เสมอเหมือนมิได้ ก็แลในกาลก่อน ข้าพเจ้าได้เคยพยายามเข้าทำร้ายพระพุทธองค์ด้วยประการต่างๆ แต่พระพุทธองค์มิได้ทำโทษตอบแก่ข้าพเจ้าเลย

มาบัดนี้ เหล่าพระพุทธสาวก กระไรเลยช่างไม่มีความกรุณา ได้กระทำโทษข้าพเจ้าให้เสวยทุกขเวทนาแสนสาหัส ผิว่า ข้าพเจ้า ยังมีกุศลสมภารที่บำเพ็ญไว้แล้ว ขอจงได้เป็นพระสัพพัญญูในอนาคตกาลด้วยเถิด..."

เมื่อพญามารกล่าวปรารถนาต่อพุทธภูมิด้วยประการฉะนี้ พระมหาเถระก็สำแดงกายให้ปรากฏและเข้าไปแก้มัดโดยพลัน โดยได้ขอให้พญามารยกโทษให้ด้วย พร้อมกับขอให้พญามารเนรมิตองค์พระสัพพัญญูและเหล่าพระมหาสาวกให้ปรากฏ ฝ่ายพญามารกล่าวกับพระมหาเถระว่า "เมื่อตนแปลงร่างให้ดูแล้ว ขออย่าได้กราบไหว้เลย" แต่เมื่อพญามารเนรมิตให้ปรากฏแล้ว พระมหาเถระกลับเกิดศรัทธาปสาทะลืมสัญญาจึงอภิวาทด้วยเบญจางคประดิษฐ์ ในกาลนั้น พระเจ้าธรรมาโศกราช ตลอดทั้งมหาชนทั้งหลายก็ถวายอภิวาทด้วยอาการเช่นนั้น พญามารจึงคลายฤทธิ์เป็นพญามาราธิราชตามเดิมและกล่าวตำหนิต่อว่า พระอุปคุตเถระที่ผิดสัญญา พระมหาเถระจึงตอบว่า อาตมา ทำอภิวาทต่อพระศาสดาและพระมหาสาวกมิได้ไหว้ท่านเลย

ในกาลต่อมา พระเจ้าอโศกมหาราช ได้ตรัสถามภิกษุทั้งปวงว่า "โยม ได้สละทรัพย์ทำบุญถึงเพียงนี้แล้วได้ชื่อว่าเป็นญาติในพระศาสนาหรือยัง" พระโมคคัลลีบุตรติสสเถระ ถวายพระพรว่า "มหาบพิตร ยังไม่ชื่อว่า เป็นญาติในพระพุทธศาสนา ได้ชื่อเพียงว่า ผู้ถวายปัจจัยไทยธรรมเท่านั้น บุคคลใดบวชบุตรธิดาในพระธรรมวินัย บุคคลนั้นจึงจะได้ชื่อว่า เป็นญาติในพระพุทธศาสนา"

พระเจ้าอโศกมหาราช ทรงปีติโสมนัสยิ่ง จึงโปรดให้มหินทกุมารอุปสมบทเป็นภิกษุและพระนางสังฆมิตตากุมารีอุปสมบทเป็นภิกษุณีในพระพุทธศาสนา ท่านทั้ง ๒ ได้สำเร็จเป็นพระอรหันตขีณาสพ ผู้ทรงอภิญญา ๖ และแตกฉานในปฏิสัมภิทา ๔ โดยเป็นกำลังสำคัญในการจาริกไปประกาศเผยแผ่พระพุทธศาสนาในลังกาทวีป (ศรีลังกาในปัจจุบัน)

การทำสังคายนาพระธรรมวินัย

การสังคายนาพระธรรมวินัย คือการสวดรับรองความถูกต้องหรือการร้อยกรองเป็นการซักซ้อมเพื่อความถูกต้องแห่งพระธรรมวินัย มีผู้ถามและสวดรับรองความถูกต้องพร้อมกันเป็น

ครั้งๆ ไป ถือว่าเป็นวิธีที่จะรักษาหลักพระสัทธรรมให้ถูกต้องและมั่นคงได้ดีที่สุด

เมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้าดับขันธปรินิพพานแล้ว พระพุทธสาวกทั้งปวงได้ประชุมพิจารณานำเอาหลักพระธรรมวินัยมาซักซ้อมตรวจชำระร้อยกรองจัดเป็นหมวดหมู่เพื่อมิให้ผิดเพี้ยนจากที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนไว้ เรียกว่า การทำสังคายนา ที่พระอรหันต์และบรรดาภิกษุสงฆ์ทั้งปวงได้ศึกษาและปฏิบัติพร้อมทรงจำไว้ได้เป็นลำดับสืบต่อมา จึงมีการประชุมสังคีติการกสงฆ์ คือภิกษุสงฆ์ผู้ทรงจำพระธรรมวินัยได้แม่นยำเพื่อทำสังคายนา

ปฐมสังคายนา

ปฐมสังคายนา ทำในภายหลังจากที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว ๓ เดือน ทำที่ถ้ำสัตตบรรณคูหา ใกล้ภูเขาเวภารบรรพต กรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ ปรารภถึงเหตุที่พระสุภัททะ (สุภัททวุฑฒบรรชิต) กล่าวจ้วงจาบพระธรรมวินัย ในระหว่างเดินทางจากเมืองปาวาเพื่อไปยังเมืองกุสินารา คือขณะที่แวะพักที่ร่มไม้ริมทาง เห็นอาชีวกผู้หนึ่งที่ถือดอกมณฑารพ (ดอกไม้ทิพย์หรือดอกไม้สวรรค์) กั้นศีรษะเดินทางมาจากเมืองกุสินารา จึงถามถึงความเป็นไปของพระพุทธองค์ก็ทราบว่าทรงดับขันธปรินิพพานได้ ๗ วันนี้แล้ว

เหล่าภิกษุผู้เป็นพระอริยบุคคลก็เกิดธรรมสังเวช ส่วนภิกษุที่เป็นปุถุชนต่างเศร้าโศกเสียใจรำพันถึงพระพุทธองค์ พระสุภัททะซึ่งเป็นสัทธิวิหาริกของพระมหากัสสปะแต่หากเป็นคนดื้อด้านว่ายากสอนยากได้กล่าวจ้วงจาบพระธรรมวินัยเป็นเชิงห้ามภิกษุที่กำลังเศร้าโศกอยู่ว่าอย่าได้เศร้าโศกเสียใจถึงพระพุทธองค์เลย พวกเราได้พ้นจากพระสมณะนั้นแล้ว พระองค์สั่งสอนสิ่งนี้ควร สิ่งนี้ไม่ควร พวกเรายำเกรงก็ต้องทำตาม เป็นความลำบากนัก บัดนี้ พระองค์ปรินิพพานแล้ว พวกเราจะทำสิ่งใดก็สามารถทำได้ตามใจชอบ

พระมหากัสสปเถระได้ยินคำของพระสุภัททะเช่นนั้น รู้สึกสังเวชสลดใจเป็นอย่างยิ่ง จึงดำริว่า จะต้องรีบกำหนดทำสังคายนา ท่านจึงเป็นผู้ริเริ่มและเป็นประธานในการทำปฐมสังคายนา โดยได้ทำหน้าที่ปุจฉา มีพระอุบาลีเถระเป็นผู้วิสัชนาพระวินัย พระอานนท์เถระ เป็นผู้วิสัชนาพระสูตรและพระอภิธรรม มีภิกษุผู้เป็นพระอรหันต์ ๕๐๐ รูป ร่วมคณะทำสังคายนา โดยมีพระเจ้าอชาตศัตรูทรงเป็นประธานอุปถัมภ์ดำเนินการสังคายนาอยู่ ๗ เดือน จึงสำเร็จบริบูรณ์

ทุติยสังคายนา

สังคายนาครั้งที่ ๒ เมื่อพระศาสดาปรินิพพานแล้ว ๑๐๐ ปี ทำสังคายนาที่วาลุการาม เมืองเวสาลี (ไพสาลี) แคว้นวัชชี ปรารภเรื่องที่พวกภิกษุชาววัชชีบุตรประพฤติย่อหย่อน กล่าวแสดงวัตถุ ๑๐ ประการ อันขัดต่อพระธรรมวินัย โดยมีพระยสกากัณฑกบุตรเถระเป็นประธาน

โดยมีพระเรวตเถระเป็นองค์ปุจฉา พระสัพพกามีเป็นผู้วิสัชนา ประชุมภิกษุอรหันต์ ๗๐๐ รูป โดยมีพระยสกากัณฑกบุตรเถระเป็นประธาน พระเรวตเถระเป็นผู้ถามและพระสัพพคามีเถระเป็นผู้วิสัชนา โดยมีพระเจ้ากาฬาโศกราชกษัตริย์แห่งเมืองเวสาลีทรงเป็นประธานอุปถัมภ์ ดำเนินการทำสังคายนาอยู่ ๘ เดือน จึงเสร็จบริบูรณ์

ตติยสังคายนา

สังคายนาครั้งที่ ๓ ทำหลังจากการปรินิพพานแห่งองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว ๒๓๔ ปี ณ อโศการาม เมืองปาฏลีบุตร แคว้นมคธ ปรารภเรื่องพวกเดียรถีย์ปลอมบวชในพระพุทธศาสนาเพื่อลาภสักการะ พระโมคคัลลีบุตรติสสเถระเป็นประธานและทำหน้าที่เป็นผู้ปุจฉา ภิกษุชาวเมืองปาฏลีบุตรทั้งหมดเป็นผู้วิสัชนา เมื่อมีภิกษุรูปใดรูปหนึ่งตอบผิดหลักธรรมผิดพระวินัย ก็จะถูกพิจารณาให้สึกจากบรรพชิตเสีย ในการทำตติยสังคายนา มีการกสงฆ์จำนวน ๑,๐๐๐ รูป โดยมีพระเจ้าอโศกมหาราชกษัตริย์เมืองปาฏลีบุตร แคว้นมคธ ทรงเป็นประธานอุปถัมภ์ ทำสังคายนาอยู่ ๙ เดือน จึงสำเร็จบริบูรณ์

การทำสังคายนาครั้งที่ ๓ เป็นเหตุให้พระพุทธศาสนาเผยแผ่และแพร่หลายกว้างขวางไปยังประเทศต่างๆ นอกชมพูทวีป โดยพระเจ้าอโศกมหาราชผู้ทรงเป็นพุทธศาสนูปถัมภกได้ทรงมอบภารกิจให้พระโมคคัลลีบุตรติสสเถระจัดส่งภิกษุเถระผู้เป็นคณะทำตติยสังคายนาให้จาริกไปปฏิบัติหน้าที่สมณทูตประกาศเผยแผ่พระพุทธศาสนายังภูมิประเทศที่มีอาณาเขตติดต่อหรือใกล้กับแถบถิ่นส่วนกลางของประเทศอินเดียสมัยนั้น โดยแบ่งเป็น ๙ สาย ดังนี้

๑. พระมัชฌันติกเถระ ไปแคว้นกัสมีระและคันธาระ (แคว้นแคชเมียร์และอัฟกานิสถานในปัจจุบัน)

๒. พระมหาเทวเถระ ไปมหิงสกมณฑลประเทศ (แคว้นมัทราสตอนใต้ชมพูทวีป)

๓. พระรักขิตเถระ ไปเขตวนวาสี (จังหวัดกรรณาฏแห่งอินเดียตอนใต้)

๔. พระโยนกธัมมรักขิตเถระ ไปอปรันตะ (คุชราฏที่ตั้งเมืองบอมเบย์ในปัจจุบัน)

๕. พระมหาธัมมรักขิตเถระ ไปมหารัฐ (แคว้นมหาราษฎร์ในปัจจุบัน)

๖. พระมหารักขิตเถระ ไปโยนกประเทศ (ปัจจุบันคือเขตบากเตรียในเปอร์เซีย)

๗. พระมัชฌิมเถระ ไปในส่วนที่เป็นหิมวันตประเทศ (ดินแดนทางแถบเนปาลในปัจจุบัน)

๘. พระโสณเถระกับพระอุตตรเถระ ไปสุวรรณภูมิประเทศ (ปัจจุบัน คือ ดินแดนพม่า ไทย ฯลฯ)

๙. พระมหินทเถระพร้อมคณะสงฆ์ไปตัมพปัณณิทวีป (ศรีลังกาในปัจจุบัน)

จึงกล่าวได้ว่าพระพุทธศาสนาได้รับการเผยแผ่เข้าสู่ประเทศต่างๆ นอกดินแดนชมพูทวีปตั้งแต่ในกาลครั้งนั้นเป็นต้นมา โดยเฉพาะสมณทูตสายที่ ๘ และสายที่ ๙ ได้นำพระพุทธศาสนา

เข้ามาประกาศเผยแผ่ในดินแดนสุวรรณภูมิอันได้แก่ ประเทศไทย พม่า และศรีลังกา ทำให้พระพุทธศาสนาแพร่หลายและเจริญรุ่งเรืองสืบต่อมา

จตุตถสังคายนา

สังคายนาครั้งที่ ๔ ทำภายหลังแต่พุทธปรินิพพาน ๒๓๖ ปี ทำที่ถูปาราม ในเมืองอนุราธบุรี ประเทศศรีลังกา ปรารภเหตุที่ต้องการจะประดิษฐานพระพุทธศาสนาในลังกาทวีปให้มั่นคง โดยมีพระมหินทเถระเป็นประธานและทำหน้าที่เป็นองค์ปุจฉา พระอริฏฐเถระเป็นผู้วิสัชนา ประชุมภิกษุ ๖,๘๐๐ รูป (บางแห่งว่า ๑๖,๐๐๐ รูป) เป็นการกสงฆ์ และมีพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะทรงเป็นองค์อุปถัมภ์ ทำสังคายนาอยู่ ๑๐ เดือน จึงสำเร็จบริบูรณ์

ปัญจมสังคายนา

สังคายนาครั้งที่ ๕ ทำที่อาโลกเลณสถาน มลัยชนบท ประเทศศรีลังกา ภายหลังพระศาสดาปรินิพพานแล้ว ๔๕๐ ปี ประชุมภิกษุสงฆ์ ๑,๐๐๐ รูป เป็นการกสงฆ์ ปรารภเหตุที่สงฆ์จะแตกกันเป็นสองฝ่าย ทั้งนี้ ด้วยพระมหาเถระสังคีติกาจารย์ทั้งหลายได้คำนึงเห็นว่า ในอนาคตกาล อันว่าการศึกษาและทรงจำพระธรรมวินัยไว้ด้วยตนเองของแต่ละคนนั้นคงไม่สะดวกไม่มั่นคง กุลบุตรผู้มีศรัทธาและมีปัญญามีความเพียรที่จะใส่ใจศึกษาและทรงจำหลักพระธรรมวินัยสืบอายุพระพุทธศาสนาคงมีน้อยลงด้วย ดังนั้น การดำรงรักษาพระพุทธพจน์ไว้ด้วยมุขปาฐะ (คือ การจดจำได้ขึ้นใจสามารถว่าปากเปล่าได้แม่นยำ) คงลดน้อยลงไปในที่สุด จึงควรทำสังคายนาและจารึกบันทึกพระธรรมวินัยเป็นอักษรลงในใบลานไว้เป็นหลักฐาน ในการทำสังคายนาครั้งที่ ๕ มีพระพุทธทัตตะเป็นประธาน และทำหน้าที่เป็นองค์ปุจฉา พระมหาติสสเถระเป็นผู้วิสัชนา โดยมีพระเจ้าวัฏฏคามินีอภัยทรงเป็นองค์อุปถัมภ์ ทำสังคายนาอยู่ ๑ ปี จึงเสร็จบริบูรณ์

สถานที่ทำสังคายนาในครั้งที่ ๑ - ๓ ปัจจุบัน คือ ประเทศอินเดีย และครั้งที่ ๔ - ๕ คือ ประเทศศรีลังกาในปัจจุบัน

สัมปทาคุณ ๓

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นในโลกเพื่อเป็นพระศาสดาผู้สัพพัญญูผู้รู้แจ้งโลก สั่งสอนเวไนยสัตว์ทั้งหลายเพื่อให้บรรลุประโยชน์ทั้ง ๓ คือ ทิฏฐธัมมิกัตถประโยชน์ ผลดีหรือประโยชน์อันจะพึงประสบในปัจจุบันชาติ สัมปรายิกัตถประโยชน์ ผลดีหรือประโยชน์ ที่จะพึงประสบในชาติหน้าและปรมัตถประโยชน์ คือการบรรลุพระนิพพาน อันเป็นจุดหมายสูงสุด

ในพระพุทธศาสนา พระพุทธองค์ทรงประกอบด้วยสัมปทาคุณ ๓ ประการ คือ

๑. **เหตุสัมปทา** การที่พระพุทธองค์ได้ทรงบำเพ็ญโพธิญาณเพื่อทำพุทธบารมีให้บริบูรณ์ตลอดกาลนานซึ่งนับเป็นเวลาแสนโกฏิกัป ตั้งแต่ที่พระองค์ได้รับการพยากรณ์จากสำนักแห่งพระทีปังกรพุทธเจ้า เป็นต้นมา

๒. **ผลสัมปทา** การที่พระพุทธองค์ทรงได้รับความสำเร็จอันเนื่องจากที่ทรงมุ่งมั่นบำเพ็ญเพื่อพุทธบารมีธรรมให้บริบูรณ์ ๔ ประการ คือ (๑) รูปกายสัมปทา การที่พระพุทธองค์ทรงมีพระรูปกายประกอบด้วยมหาปุริสลักษณะ ๓๒ ประการ และอนุพยัญชนะ ๘๐ ประการ (๒) ปหานสัมปทา การที่พระองค์ทรงสามารถละกิเลสพร้อมทั้งวาสนาได้ (๓) ญาณสัมปทา การที่ พระพุทธองค์ทรงถึงพร้อมด้วยญาณทั้งหลายอันมีทศพลญาณ เป็นต้น (๔) อานุภาวนาสัมปทา การที่พระพุทธองค์ทรงมีพลานุภาพในการที่จะยังสิ่งอันพึงประสงค์ให้สำเร็จเกิดขึ้นตามปรารถนา

๓. **สัตตูปการสัมปทา** การที่พระพุทธองค์ทรงมีพระมหากรุณาคุณในบรรดาสัตว์โลกทั้งปวง ซึ่งถือว่าเป็นคุณสมบัติแห่งพระองค์ ๒ อย่าง ได้แก่อาสยะ คือการรอคอย พระองค์ทรงรู้จักรอคอยเพื่อความแก่กล้าแห่งอินทรีย์ (สัทธา วิริยะ สติ สมาธิ และปัญญา) ของเวไนยสัตว์หรือบุคคลผู้ที่พระพุทธองค์จะแสดงธรรมโปรด

อนุปุพพิกถา

อนุปุพพิกถา หมายถึง ธรรมเทศนาหรือถ้อยคำที่กล่าวไปโดยลำดับ เป็นธรรมเบื้องต้นเหมาะสำหรับเทศนาเพื่อฟอกจิตฟอกอัธยาศัยของผู้มีอุปนิสัยควรแก่บรรลุธรรม ในวิชาพุทธประวัติจะพบว่า ในการประกาศเผยแผ่พระพุทธศาสนาแก่บุคคลหรือกลุ่มคนต่างๆ ในบางกลุ่มหรือบางคน พระพุทธเจ้ามิได้ตรัสเทศนาเรื่องอนุปุพพิกถาเลย โดยจะทรงแสดงธรรมให้เหมาะแก่อุปนิสัยและบารมีธรรมของแต่ละบุคคลหรือกลุ่มคน เช่น ตรัสเทศนาโปรดนักบวชฤาษีปัญจวัคคีย์ที่มีท่านโกณฑัญญะเป็นหัวหน้า พระองค์ก็ตรัสเทศนา ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร หรือในคราวที่โปรดเหล่านักบวชชฎิล ๓ พี่น้อง ก็ทรงแสดงเทศนา อาทิตตปริยายสูตร แก่หัวหน้าชฎิลพร้อมด้วยบริวาร มิได้ทรงยกอนุปุพพิกถาขึ้นเทศนาเป็นเบื้องต้น แต่ในการประกาศเผยแผ่พระศาสนาแก่บุคคลทั่วไป ส่วนมาก จะทรงยกอนุปุพพิกถาแสดงโปรดเป็นเบื้องต้นก่อนแล้วจึงทรงเทศนาธรรมสรุปลงด้วยธรรมชั้นสูง คืออริยสัจ ๔ เช่น ในคราวที่พระพุทธองค์ตรัสเทศนาโปรดยสกุลบุตรและมารดาบิดาของท่าน โปรดกลุ่มภัททวัคคีย์ ๓๐ คน โปรดอนาถปิณฑิกเศรษฐี เป็นต้น จึงกล่าวได้ว่าอุบายวิธีในการเทศนาหรือการพูดเพื่อนำเสนอเรื่องต่างๆ ให้ประสบผลสำเร็จเกิดประโยชน์สูงสุดเช่นนี้ นับเป็นคุณสมบัติสำคัญประการหนึ่งแห่งคุณสมบัติของนักพูดที่ดีในสมัยต่อๆ ถึงสมัยปัจจุบัน ที่เรียกกระบวนการในส่วนนี้ว่าการประเมินผู้ฟัง

อนุปุพพิกถา มีข้อธรรมตามลำดับประกอบด้วย

๑. **ทานกถา** กล่าวถึงทาน แสดงเรื่องการให้ทาน อธิบายให้เห็นถึงประโยชน์ของทานว่า เป็นเหตุให้ได้รับความสุข เพราะคนผู้รู้จักให้ย่อมเป็นที่รักของชนทั้งหลาย และเพื่อละความเห็นแก่ตัวเห็นแก่ได้จนเกินไป โดยให้มีความเอื้อเฟื้อแก่ผู้อื่นสัตว์อื่น

๒. **สีลกถา** กล่าวถึงศีล เทศนาเรื่องศีล ชี้ให้เห็นถึงประโยชน์ของการรักษาศีล ผู้มีศีลย่อมไม่เดือดร้อนใจจากที่ไหนๆ เพราะความเป็นผู้มีพฤติกรรมที่เรียบร้อยดีงาม อันละเว้นจากทุจริตทางกาย วาจา และ ใจ

๓. **สัคคกถา** กล่าวถึงสวรรค์ พรรณนาคุณเรื่องสวรรค์ โดยผู้ให้ทานและรักษาศีลจะพึงได้รับความสุขในโลกมนุษย์และจะมีผลให้ได้สวรรค์สมบัติในเทวโลก

๔. **กามาทีนวกถา** กล่าวถึงโทษแห่งกาม เทศนาในเรื่องกามคุณว่าเป็นสิ่งให้ความสุข แต่เป็นความสุขเพียงเล็กน้อย เป็นความสุขที่เจือด้วยทุกข์อยู่ร่ำไป ไม่ใช่สุขยั่งยืน ทั้งยังประกอบด้วยความคับแค้นมีโทษมาก จึงไม่ควรหมกมุ่นในกามคุณ อันเป็นเหตุปัจจัยให้สัตว์โลกเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏไม่สิ้นสุด

๕. **เนกขัมมานิสังสกถา** กล่าวถึงอานิสงส์แห่งความออกไปจากกาม พรรณาให้เห็นถึงอานิสงส์แห่งความไม่หมกมุ่นอยู่ในกามคุณว่า เป็นความปลอดโปร่งจากสิ่งยั่วยวน ให้เกิดความหมกมุ่นทั้งหลายและเป็นธรรมที่จะนำไปสู่การบรรลุธรรมได้ต่อไป

อนุปุพพิกถา เป็นธรรมเทศนาเบื้องต้นที่พระพุทธองค์ทรงแสดงโปรดเวไนยสัตว์ผู้ประกอบด้วยคุณสมบัติ ดังนี้ เป็นมนุษย์ เป็นคฤหัสถ์ และมีอุปนิสัยแก่กล้าควรได้บรรลุมรรคผลต่อไป

พระพุทธกิจ ๕ ประการ

๑.	เวลาเช้า	เสด็จออกบิณฑบาต
๒.	เวลาเย็น	ทรงเทศนาธรรม
๓.	เวลาย่ำค่ำ	ทรงประทานโอวาทแก่ภิกษุ
๔.	เวลาเที่ยงคืน	ทรงตอบปัญหาเทวดา
๕.	เวลาย่ำรุ่ง	ทรงตรวจดูเวไนยสัตว์ผู้มีอุปนิสัยควรจะได้บรรลุธรรม

ในพุทธกิจ ๕ ประการ ข้อที่ ๒ - ๕ พระพุทธองค์ทรงปฏิบัติบำเพ็ญเป็นนิตย์ตราบเท่าปรินิพพาน

พุทธวิธีเทศนา

พระพุทธเจ้าทรงประกาศพระศาสนาเผยแผ่หลักธรรมคำสอนแก่คฤหัสถ์ รวมทั้งประทานพระโอวาทหรือตรัสสอนอบรมภิกษุสงฆ์ให้เห็นความสำคัญและประโยชน์สุขอันจะพึงได้รับจากพระศาสนา โดยสามารถประดิษฐานพระพุทธศาสนาได้มั่นคงและประสบผลสำเร็จอย่างรวดเร็วเป็นไปด้วยดี เพราะทรงใช้วิธีสอนหรือเทศนา ๔ ประการ คือ

๑. **สันทัสสนา** ทรงเทศนาได้อย่างแจ่มแจ้งชัดเจน อธิบายสาธกยกอุปมาอุปมัยประกอบในเรื่องนั้นๆ ให้ผู้ฟังเห็นโทษและคุณประโยชน์อย่างชัดเจน เป็นเหตุให้เกิดความสนใจใคร่ศึกษาให้เจริญปัญญายิ่งขึ้น (แจ่มแจ้ง)

๒. **สมาทปนา** ทรงเทศนาจูงใจ คือแสดงอธิบายโน้มน้าวให้ผู้ฟังเห็นว่า สิ่งนั้นไม่ดีมีโทษควรละ สอนให้เห็นว่าสิ่งนั้นดีมีประโยชน์อย่างไร พึงทำให้เกิดมีแก่ตน ทำให้ผู้ฟังเกิดศรัทธาที่จะประพฤติปฏิบัติในกุศลกรรมหรือสุจริตกรรม ละเว้นจากอกุศลกรรมหรือทุจริตกรรม (จูงใจ)

๓. **สมุตเตชนา** ทรงเทศนาธรรมหรือตรัสสอนให้เกิดความแกล้วกล้าคือมีความกล้าหาญเกิดขึ้นในใจ มีความภาคภูมิใจที่ตนละความชั่วหรือทุจริตกรรมต่างๆ และหันไปปฏิบัติในกุศลกรรมหรือสุจริตกรรมทั้งหลาย (แกล้วกล้า)

๔. **สัมปหังสนา** ทรงเทศนาหรือตรัสสอนด้วยการอธิบายให้เห็นถึงคุณประโยชน์แห่งการละความชั่วและการทำความดี เป็นต้น ให้ผู้ฟังเกิดความร่าเริงบันเทิงใจในการทำความดี (ร่าเริง)

สัมมาสัมพุทธเจดีย์

พระเจดีย์และพระสถูปที่สร้างขึ้นสำหรับบรรจุหรือประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุแห่งองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ในพระบาลีแสดงไว้ ๔ ประเภท คือ

๑. **ธาตุเจดีย์** เจดีย์ที่สร้างขึ้นเพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้า

๒. **บริโภคเจดีย์** สิ่งหรือสถานที่ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงเคยใช้สอย

๓. **ธรรมเจดีย์** สิ่งที่บรรจุพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า

๔. **อุทเทสิกเจดีย์** สิ่งที่สร้างขึ้นเพื่ออุทิศเจาะจงต่อพระพุทธเจ้า

อันตรธาน ๕

อันตรธาน หมายถึง เหตุการณ์อันจะเป็นเครื่องกำหนดพิจารณาถึงความเสื่อมสิ้นไปแห่งพระพุทธศาสนา ๕ ประการ คือ

๑. ปริยัติอันตรธาน ความเสื่อมแห่งพระปริยัติ
๒. ปฏิบัติอันตรธาน ความเสื่อมแห่งการปฏิบัติ
๓. ปฏิเวธอันตรธาน ความเสื่อมแห่งการบรรลุมรรคผล
๔. ลิงคอันตรธาน ความเสื่อมแห่งสมณเพศ
๕. ธาตุอันตรธาน ความเสื่อมแห่งพระบรมธาตุ

ในอันตรธานทั้ง ๕ ประการ ย่อมเสื่อมจากปลายไปหาลำต้น กล่าวคือ จาก**ปฏิเวธอันตรธาน** ความเสื่อมแห่งปฏิเวธ หมายถึง การบรรลุมรรคผล นิพพานที่เป็นผลอันเกิดจากการบำเพ็ญเพียรปฏิบัติเพื่อพรหมจรรย์จะอันตรธานไปก่อน เนื่องจากพุทธบริษัทย่อหย่อนต่อการประพฤติปฏิบัติในพระธรรมวินัยหรือในวิปัสสนาธุระ **ปฏิบัติอันตรธาน** ความเสื่อมสูญแห่งการปฏิบัติ คือการประพฤติตามหลักธรรมวินัย และการเรียนกัมมัฏฐานในวิปัสสนาธุระจะหมดสิ้นไปในลำดับต่อมา เหตุเพราะการขาดความสนใจปฏิบัติในพระธรรมวินัยที่รู้แล้วนั้น หรือมีการปฏิบัติอยู่บ้าง แต่เป็นไปโดยย่อหย่อนไม่อาจเข้าถึงผลคือปฏิเวธได้ **ปริยัติอันตรธาน** ความเสื่อมสูญแห่งปริยัติ หมายถึง การศึกษาพระไตรปิฎกหรือการเล่าเรียนพระธรรมวินัยจะค่อยๆ เสื่อมไปหมดไปในลำดับต่อมา โดยจะเสื่อมจากปลายไปหาต้น คือ จากพระอภิธรรมก่อนและจากคัมภีร์มหาปัฏฐานลงมาโดยลำดับ จนถึงธัมมสังคนีปกรณ์ และต่อมาพระวินัยจะเสื่อมลง **ลิงคอันตรธาน** ความเสื่อมสูญแห่งเพศสมณะ หมายถึง สภาวะแห่งพระภิกษุสงฆ์ทรงผ้ากาสาวพัสตร์จะหมดสิ้นไปจะไม่มีภิกษุสงฆ์ผู้ทรงศีลทรงธรรมวินัยให้เป็นหลักสืบพระพุทธศาสนาต่อไป **ธาตุอันตรธาน** ความเสื่อมสูญไปแห่งพระบรมสารีริกธาตุ ซึ่งเป็นสิ่งสำหรับสักการบูชาก็จะเสื่อมสูญไปในที่สุด

พระสาวกที่มีตำแหน่งเอตทัคคะ

เอตทัคคะ คือ ตำแหน่งที่พระศาสดาโปรดประทานยกย่องภิกษุหรือพระสาวกผู้มีความสามารถพิเศษ คือ มีความเชี่ยวชาญในด้านใดด้านหนึ่ง อันเป็นคุณสมบัติเฉพาะพระสาวกนั้นๆ ว่าเลิศกว่าภิกษุทั้งหลายในทางใดทางหนึ่ง

๑.	พระอัญญาโกณฑัญญะ	เลิศในทางผู้รัตตัญญู
๒.	พระสารีบุตร	เลิศในทางผู้มีปัญญามาก
๓.	พระมหาโมคคัลลานะ	เลิศในทางผู้มีฤทธิ์
๔.	พระมหากัสสปะ	เลิศในทางผู้ถือธุดงควัตร
๕.	พระอนุรุทธะ	เลิศในทางผู้ทิพยจักษุ
๖.	พระภัททิยะ	เลิศในทางผู้เกิดในตระกูลสูง
๗.	พระลกุณฏกภัททิยะ	เลิศในทางผู้มีเสียงไพเราะ
๘.	พระปิณโฑลภารทวาชะ	เลิศในทางผู้บันลือสีหนาท
๙.	พระปุณณมันตานีบุตร	เลิศในทางผู้เป็นพระธรรมกถึก
๑๐.	พระมหากัจจานะ	เลิศในทางผู้อธิบายหัวข้อธรรมโดยย่อให้พิศดาร
๑๑.	พระจูฬปันถกะ	เลิศในทางผู้ได้มโนมยิทธิ
๑๒.	พระมหาปันถกะ	เลิศในทางผู้เจริญวิปัสสนา
๑๓.	พระสุภูติเถระ	เลิศในทางผู้อยู่สำราญหากิเลสมิได้และเป็นทักขิไณยบุคคล
๑๔.	พระขทิรวนิยเรวตะ	เลิศในทางผู้อยู่ป่าเป็นวัตร
๑๕.	พระกังขาเรวตะ	เลิศในทางผู้ยินดีในฌาน
๑๖.	พระโสณโกฬิวิสะ	เลิศในทางผู้ปรารภความเพียร
๑๗.	พระโสณกุฏิกัณณะ	เลิศในทางผู้กล่าวถ้อยคำไพเราะ
๑๘.	พระสีวลี	เลิศในทางผู้มีลาภมาก
๑๙.	พระวักกลิ	เลิศในทางผู้พ้นจากกิเลสได้ด้วยศรัทธา
๒๐.	พระราหุล	เลิศในทางผู้ใคร่ต่อการศึกษา
๒๑.	พระรัฐปาละ	เลิศในทางผู้บวชด้วยศรัทธา
๒๒.	พระกุณฑธานะ	เลิศในทางผู้จับสลากเป็นปฐม (จับสลากคนแรก)
๒๓.	พระวังคีสะ	เลิศในทางผู้มีปฏิภาณ
๒๔.	พระอุปเสนวังคันตบุตร	เลิศในทางผู้นำความเลื่อมใสมาโดยรอบ
๒๕.	พระทัพพมัลลบุตร	เลิศในทางผู้จัดแจงเสนาสนะ
๒๖.	พระปิลินทวัจฉะ	เลิศในทางผู้เป็นที่รักที่ชอบใจของเทวดา
๒๗.	พระพาหิยทารุจีริยะ	เลิศในทางผู้ตรัสรู้ได้เร็วพลัน
๒๘.	พระกุมารกัสสปะ	เลิศในทางผู้แสดงธรรมได้วิจิตร
๒๙.	พระมหาโกฏฐิตะ	เลิศในทางผู้บรรลุปฏิสัมภิทา

๓๐.	พระอานนท์	เลิศในทางผู้เป็นพหูสูตร มีสติ มีธิติ และเป็นพุทธอุปัฏฐาก
๓๑.	พระอุรุเวลกัสสปะ	เลิศในทางผู้มีบริษัทบริวารมาก
๓๒.	พระกาฬุทายี	เลิศในทางผู้ทำตระกูลให้เลื่อมใส
๓๓.	พระพากุละ	เลิศในทางผู้มีอาพาธน้อย
๓๔.	พระโสภิตะ	เลิศในทางผู้ระลึกชาติได้
๓๕.	พระอุบาลี	เลิศในทางผู้ทรงวินัย (เป็นพระวินัยธร)
๓๖.	พระนันทกะ	เลิศในทางผู้กล่าวสอนภิกษุณี
๓๗.	พระนันทะ	เลิศในทางผู้คุ้มครองทวารในอินทรีย์
๓๘.	พระมหากัปปินะ	เลิศในทางผู้กล่าวสอนภิกษุ
๓๙.	พระสาคตะ	เลิศในทางผู้ฉลาดในเตโชธาตุ
๔๐.	พระราธะ	เลิศในทางผู้มีปฏิภาณแจ่มแจ้ง
๔๑.	พระโมฆราช	เลิศในทางผู้ทรงจีวรเศร้าหมอง

ภิกษุณีเถรีผู้เป็นสาวิกาผู้ใหญ่ที่มีตำแหน่งเอตทัคคะ

๑.	พระมหาปชาบดีโคตมีเถรี	เลิศในทางผู้รัตตัญญู
๒.	พระเขมาเถรี	เลิศในทางผู้มีปัญญามาก อัครสาวิกาเบื้องขวา
๓.	พระอุบลวรรณาเถรี	เลิศในทางผู้มีฤทธิ์ เป็นอัครสาวิกาเบื้องซ้าย
๔.	พระปฏาจาราเถรี	เลิศในทางผู้ทรงวินัย
๕.	พระธัมมทินนาเถรี	เลิศในทางผู้เป็นธรรมกถึก
๖.	พระนันทาเถรี	เลิศในทางผู้ยินดีในฌาน
๗.	พระโสณาเถรี	เลิศในทางผู้ปรารถความเพียร
๘.	พระสกุลาเถรี	เลิศในทางผู้มีทิพย์จักษุ
๙.	พระภัททากุณฑลเกสาเถรี	เลิศในทางผู้รู้แจ้งธรรมได้เร็วพลัน
๑๐.	พระภัททกาปิลานีเถรี	เลิศในทางผู้ระลึกชาติก่อนได้
๑๑.	พระภัททากัจจายนาเถรี	เลิศในทางผู้ได้บรรลุอภิญญาใหญ่
๑๒.	พระกีสาโคตมีเถรี	เลิศในทางผู้ทรงจีวรเศร้าหมอง
๑๓.	พระสิงคาลมาตาเถรี	เลิศในทางผู้พ้นจากกิเลสได้ด้วยศรัทธา

อุบาสกผู้มีตำแหน่งเอตทัคคะ

๑.	พ่อค้าชื่อตปุสสะและภัลลิกะ	เลิศในทางผู้ถึงสรณะก่อน
๒.	สุทัตตอนาถบิณฑิกคฤหบดี	เลิศในทางผู้ถวายทาน
๓.	จิตตคฤหบดีชาวเมืองมัจฉิกสัณฑิกะ	เลิศในทางผู้เป็นธรรมกถึก
๔.	หัตถกอุบาสกชาวเมืองอาฬวี	เลิศในทางผู้สงเคราะห์บริษัทด้วยสังคหวัตถุ ๔
๕.	เจ้าศากยะพระนามว่ามหานามะ	เลิศในทางผู้ถวายภัตตาหารมีรสประณีต
๖.	อุคคะคฤหบดีชาวพระนครเวสาลี	เลิศในทางผู้ถวายโภชนะเป็นที่ชอบใจ
๗.	อุคคตะคฤหบดี	เลิศในทางผู้สังฆอุปัฏฐาก
๘.	สูรัมพัฏฐเศรษฐีบุตร	เลิศในทางผู้เลื่อมใสอย่างมั่นคง
๙.	หมอชีวกโกมารภัจจ์	เลิศในทางผู้เลื่อมใสในบุคคล
๑๐.	นกุลปิตาคฤหบดี	เลิศในทางผู้คุ้นเคยกับพระศาสดา

อุบาสิกาผู้มีตำแหน่งเอตทัคคะ

๑.	นางสุชาดาธิดาของเสนานีกฎุมพี	เลิศในทางผู้ถึงสรณะก่อน
๒.	นางวิสาขามิคารมาตา	เลิศในทางผู้ถวายทาน
๓.	นางขุชชุตตรา	เลิศในทางผู้เป็นพหูสูต
๔.	นางสามาวดี	เลิศในทางผู้มีปกติอยู่ด้วยเมตตา
๕.	นางอุตตรานันทมาตา	เลิศในทางผู้ยินดีในฌาน
๖.	นางสุปปวาสาโกลิยธีตา	เลิศในทางผู้ถวายรสอันประณีต
๗.	นางสุปปิยาอุบาสิกา	เลิศในทางผู้เป็นคิลานุปัฏฐาก
๘.	นางกาติยานี	เลิศในทางผู้เลื่อมใสอย่างแน่นแฟ้น
๙.	นางนกุลมาตาคหปตานี	เลิศในทางผู้คุ้นเคยกับพระศาสดา
๑๐.	นางกาฬีอุบาสิกาชาวกุรรฆริกา	เลิศในทางผู้เลื่อมใสโดยได้ยินได้ฟังตาม

(เอตทัคควรรค อังคุตตรนิกาย เอกนิบาต พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๐)

มหาปุริสลักษณะในพระพุทธเจ้า ๓๒ ประการ

๑. พระบาทเรียบสนิทดี
๒. มีลายจักรเกิดขึ้นที่พื้นใต้ฝ่าพระบาททั้งสอง
๓. สันพระบาทยาวสมส่วน
๔. พระองคุลียาวสมส่วน
๕. ฝ่าพระหัตถ์และฝ่าพระบาทอ่อนนุ่ม
๖. ฝ่าพระหัตถ์และฝ่าพระบาทมีลายดุจตาข่าย
๗. พระบาทเหมือนสังข์คว่ำ
๘. พระชงค์รีเรียวดุจแข้งเนื้อทราย
๙. ประทับยืนตรงมิให้ค้อมพระกายลง
๑๐. พระคุยหะเร้นอยู่ในฝัก
๑๑. พระฉวีวรรณเปล่งปลั่งดุจวรรณะแห่งทองคำ
๑๒. พระฉวีละเอียด
๑๓. พระโลมาขุมละเส้น ๆ เสมอไปทุกขุม
๑๔. พระโลมาที่มีปลายช้อยขึ้นข้างบน มีสีเขียวเหมือนดอกอัญชัน
๑๕. พระกายตรงเหมือนกายพรหม
๑๖. พระมังสะอูมในที่ ๗ แห่ง
๑๗. กึ่งพระกายท่อนบนเหมือนกึ่งกายท่อนหน้าของราชสีห์
๑๘. พระปฤษฎางค์เต็มเรียบ
๑๙. ปริมณฑลพระกายดุจปริมณฑลแห่งต้นไทร
๒๐. ลำพระศอกลมเสมอกัน
๒๑. ปลายเส้นประสาทสำหรับรับรสอาหารอันดี
๒๒. พระหนุดุจคางราชสีห์
๒๓. พระทนต์ ๔๐ ซี่
๒๔. พระทนต์เรียบเสมอกัน
๒๕. พระทนต์ไม่ห่าง
๒๖. พระทาฐะขาวงาม
๒๗. พระชิวหาใหญ่ยาว
๒๘. พระสุรเสียงดุจเสียงพรหม ตรัสมีสำเนียงดั่งเสียงนกการเวก
๒๙. พระเนตรดำสนิท
๓๐. พระปขุมะงอนดุจขนตาโค
๓๑. พระอุณาโลมเกิด ณ ระหว่างพระเขนย มีสีขาวอ่อนดังปุยนุ่น
๓๒. พระเศียรเป็นปริมณฑล ดุจประดับด้วยอุณหิส

(ทวัตติงมหาปุริสลักขณะ ลักขสูตร ที.ปา. ๑๑/๒๐๐)

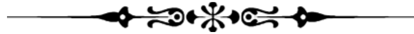

ข้อสอบธรรมสนามหลวง
หลักสูตรนักธรรมชั้นเอก
วิชาพุทธ : พุทธานุพุทธประวัติ
ปี พ.ศ. ๒๕๕๖ - ๒๕๕๘

ปัญหาและเฉลยวิชาพุทธานุพุทธประวัติ นักธรรมชั้นเอก
สอบในสนามหลวง
วันอาทิตย์ ที่ ๒๙ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๕๘

๑. พระพุทธองค์ทรงปฏิญาณว่า เป็นสัมมาสัมพุทธะ เพราะทรงอาศัยเหตุอะไร ?

เฉลย ทรงอาศัยเหตุที่ตรัสรู้อริยสัจ ๔ อย่างแจ่มแจ้งครบถ้วนทุกประการ จึงทรงปฏิญาณว่า เป็นสัมมาสัมพุทธะ ฯ

๒. พุทธจักษุ กับธรรมจักษุ ต่างกันอย่างไร ? แต่ละอย่างใครได้เป็นคนแรก ?

เฉลย พุทธจักษุ คือจักษุของพระพุทธเจ้า หมายถึงพระปัญญาของพระพุทธองค์ที่ทรงพิจารณาเห็นอุปนิสัยแห่งเวไนยสัตว์ ส่วนธรรมจักษุ คือดวงตาเห็นธรรม ได้แก่โสดาปัตติมรรค สกทาคามิมรรค อนาคามิมรรค ที่เกิดขึ้นแก่ผู้ฟังธรรม ฯ

พุทธจักษุ เป็นคุณสมบัติเฉพาะพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์จึงทรงได้เป็นพระองค์แรกและพระองค์เดียว ส่วนธรรมจักษุพระอัญญาโกณฑัญญะได้เป็นองค์แรก ฯ

๓. พระพุทธองค์ทรงสรรเสริญพระสาวกองค์ใดว่า "ไม่ทำศรัทธาและโภคทรัพย์ของตระกูลให้เสีย" ? และทรงอุปมาเปรียบเทียบว่าอย่างไร ?

เฉลย ทรงสรรเสริญพระโมคคัลลานะ ฯ ว่า "ประหนึ่งแมลงผึ้งอันเที่ยวไปในสวนดอกไม้ ไม่ทำสีและกลิ่นของดอกไม้ให้ช้ำ ถือเอาแต่รสบินไป ฉะนั้น" ฯ

๔. ผู้ที่ได้รับการอุปสมบทโดยวิธีรับโอวาท และโดยวิธีรับครุธรรม คือใคร ? และได้รับการยกย่องว่าเป็นเอตทัคคะในทางใด ?

เฉลย โดยวิธีรับโอวาท คือพระมหากัสสปะ และโดยวิธีรับครุธรรม คือพระมหาปชาบดี โคตมี ฯ

พระมหากัสสปะ ในทางผู้ทรงธุดงคคุณ ส่วนพระมหาปชาบดี โคตมี ในทางรัตตัญญู ฯ

๕. พระพุทธองค์เสด็จไปแสดงธรรมโปรดพระพุทธมารดาในสวรรค์ชั้นใด ? ด้วยธรรมอะไร ? และพระพุทธมารดาได้รับผลอะไร ?

เฉลย ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ฯ ด้วยพระอภิธรรม ฯ ได้บรรลุพระโสดาปัตติผล ฯ

๖. อนาถบิณฑิกเศรษฐี มีนามเดิมว่าอะไร ? ได้บรรลุคุณวิเศษอะไรในพระพุทธศาสนา ? ที่ไหน ?

เฉลย สุทัตตะ ฯ โสดาปัตติผล ฯ ที่เมืองราชคฤห์ ฯ

๗. พระสาวกที่มักเปล่งอุทานเนืองๆ ว่า "สุขหนอ สุขหนอ" ดังนี้ คือใคร ? ท่านเปล่งอุทานเช่นนี้เพราะเหตุไร ?

เฉลย คือพระภัททิยะ ฯ เพราะเมื่อก่อนท่านเป็นพระเจ้าแผ่นดิน ต้องจัดการรักษาป้องกันทั้งในวังนอกวัง ทั้งในเมืองนอกเมือง จนตลอดทั่วอาณาเขต แม้มีคนคอยรักษาอย่างนี้แล้ว ยังต้องหวาดระแวง สะดุ้งกลัวอยู่เป็นนิตย์ ครั้นทรงออกบวชได้บรรลุอรหัตผลแล้ว แม้อยู่ในที่ไหนๆ ก็ไม่หวาดระแวง ไม่สะดุ้งกลัว ไม่ต้องขวนขวาย มีใจปลอดโปร่งเป็นดุจมฤคอยู่ จึงเปล่งอุทานเช่นนั้น ฯ

๘. พระมหากัสสปะ พระอุบาลี และพระอานนท์ องค์ใดนิพพานก่อนหรือหลังพระพุทธองค์ ? จงอ้างหลักฐานมาแสดง

เฉลย หลังพระพุทธองค์ทั้งหมด ฯ หลักฐาน คือพระสาวกทั้ง ๓ องค์นั้นได้ร่วมประชุมสงฆ์ทำสังคายนาครั้งที่ ๑ หลังพุทธปรินิพพานได้ ๓ เดือน ฯ

๙. คำว่า "วรรณะใด ประพฤติอกุศลกรรมบถ เบื้องหน้าแต่มรณะ วรรณะนั้นย่อมเข้าสู่อบายเสมอกันหมด ไม่มีพิเศษ" ใครกล่าว ? และกล่าวกะใคร ?

เฉลย พระมหากัจจายนะ กล่าว ฯ กล่าวกะพระเจ้ามธุรราชอวันตีบุตร ฯ

๑๐. ในการถวายพระเพลิงพระพุทธสรีระ พระพุทธสรีระส่วนใดยังคงเหลืออยู่ ?

เฉลย พระอัฐิ พระเกสา พระโลมา พระนขา พระทันตา เหลืออยู่ นอกนั้นถูกเพลิงไหม้หมดสิ้น ฯ

****

ปัญหาและเฉลยวิชาพุทธานุพุทธประวัติ นักธรรมชั้นเอก
สอบในสนามหลวง
วันจันทร์ ที่ ๑๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๕๗

๑. พระมหาบุรุษทรงทอดพระเนตรเห็นคนแก่ คนเจ็บ คนตาย แล้วทรงบรรเทาความเมาในอะไรได้ ?

เฉลย ทรงบรรเทาความเมาในวัย ความเมาในความไม่มีโรค และความเมาในชีวิต ฯ

๒. ในการเสด็จออกบรรพชา พระมหาบุรุษทรงได้รับบาตรและจีวรจากใคร ?

เฉลย จากฆฏิการพรหม ฯ

๓. ขณะที่พระพุทธองค์ประทับเสวยวิมุตติสุข ณ รัตนฆรเจดีย์ ทรงพิจารณาธรรมอะไร ?

เฉลย ทรงพิจารณาพระอภิธรรม ฯ

๔. ยสกุลบุตรฟังธรรมอะไรจากพระพุทธองค์ จนบรรลุเป็นพระอรหันต์? จงบอกมาตามลำดับตั้งแต่ต้น

เฉลย ฟังอนุปุพพีกถาและอริยสัจ ๔ ๒ ครั้ง คือครั้งที่ ๑ บรรลุเป็นพระโสดาบัน ครั้งที่ ๒ บรรลุเป็นพระอรหันต์ ฯ

๕. คำว่า "สิ่งทั้งปวงไม่ควรแก่ข้าพเจ้า ข้าพเจ้าไม่ชอบใจหมด" เป็นคำพูดของใคร ? พระพุทธองค์ตรัสตอบว่าอย่างไร ?

เฉลย เป็นคำพูดของทีฆนขะ อัคคิเวสสนโคตร ฯ

ตรัสตอบว่า ถ้าอย่างนั้น ความเห็นอย่างนั้น ก็ต้องไม่ควรแก่ท่าน ท่านก็ต้องไม่ชอบความเห็นอย่างนั้น ฯ

๖. การที่พระสารีบุตรมีชื่อเสียงว่าเป็นผู้กตัญญูกตเวทีนั้น มีหลักฐานอะไรเป็นตัวอย่าง จงแสดงมาสัก ๒ เรื่อง ?

เฉลย เรื่องที่ ๑ ท่านได้ฟังคำสอนจากพระอัสสชิโดยย่อจนได้ดวงตาเห็นธรรม เมื่อทราบว่า พระอัสสชิอยู่ทางทิศใด เวลาจะนอนก็หันศีรษะไปทางทิศนั้นด้วยความเคารพ

เรื่องที่ ๒ ท่านระลึกถึงอุปการะที่รับบิณฑบาตจากราธพราหมณ์เพียง ๑ ทัพพี จึงรับเป็นภาระในการจัดการอุปสมบทตามความประสงค์ ฯ

๗. ธรรมุทเทศ ๔ ข้อ ได้แก่อะไรบ้าง ? ใครแสดง ? แสดงแก่ใคร ?

เฉลย ได้แก่

๑. โลกคือหมู่สัตว์ อันชราเป็นผู้นำ นำเข้าไปใกล้ ไม่ยั่งยืน
๒. โลกคือหมู่สัตว์ ไม่มีผู้ป้องกัน ไม่เป็นใหญ่จำเพาะตน
๓. โลกคือหมู่สัตว์ ไม่มีอะไรเป็นของของตน จำต้องละทิ้งสิ่งทั้งปวงไป
๔. โลกคือหมู่สัตว์ พร่องอยู่เป็นนิตย์ ไม่รู้จักอิ่ม เป็นทาสแห่งตัณหา ฯ

พระรัฐบาลแสดง ฯ

แสดงแก่พระเจ้าโกรัพยะ ฯ

๘. อภิญญาเทสิตธรรม มีอะไรบ้าง ? ทรงแสดงแก่ใคร ? ที่ไหน ?

เฉลย มีสติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ มรรคมีองค์ ๘ ฯ

ทรงแสดงแก่ภิกษุสงฆ์ผู้อาศัยอยู่ในเมืองเวสาลี ฯ

ที่กูฏาคารศาลา ป่ามหาวัน ฯ

๙. ปาวาลเจดีย์ และ มกุฏพันธนเจดีย์ อยู่ที่เมืองอะไร ? มีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้าอย่างไร ?

เฉลย ปาวาลเจดีย์อยู่ที่เมืองเวสาลี เป็นที่ทรงปลงพระชนมายุสังขาร ฯ
มกุฏพันธนเจดีย์อยู่ที่เมืองกุสินารา เป็นที่ถวายพระเพลิงพระพุทธสรีระ ฯ

๑๐. สุภัททะ วุฑฒบรรพชิต กล่าวจาบจ้วงพระธรรมวินัยว่าอย่างไร ? และทำให้เกิดเหตุการณ์อะไรในกาลต่อมา ?

เฉลย ว่า "เราทั้งหลายได้พ้นเสียแล้วด้วยดีจากพระสมณะนั้น ด้วยท่านสั่งสอนว่า 'สิ่งนี้ควร สิ่งนี้ไม่ควร' เราเกรงก็ต้องทำตาม เป็นความลำบากนัก ก็บัดนี้เราจะทำสิ่งใด หรือมิพอใจทำสิ่งใดก็ได้ตามความปรารถนา จะต้องเกรงแต่บัญชาของผู้ใดเล่า" ฯ
เป็นเหตุให้เกิดสังคายนาพระธรรมวินัยครั้งที่ ๑ ฯ

****

ปัญหาและเฉลยวิชาพุทธานุพุทธประวัติ นักธรรมชั้นเอก
สอบในสนามหลวง
วันอังคาร ที่ ๑๕ ตุลาคม พ.ศ.๒๕๕๖

๑. คนในชมพูทวีปแบ่งออกเป็นกี่วรรณะ ? อะไรบ้าง ?

๑. แบ่งเป็น ๔ วรรณะ ฯ คือ วรรณะกษัตริย์ วรรณะพราหมณ์ วรรณะแพศย์ และวรรณะศูทร์ ฯ

๒. พระพุทธบิดาทรงมีพระนามว่าอะไร ? ทรงปกครองแคว้นอะไร ? เมืองหลวงชื่ออะไร ?

๒. พระนามว่าพระเจ้าสุทโธทนะ ฯ แคว้นสักกะ ฯ ชื่อกบิลพัสดุ์ ฯ

๓. อสิตดาบส อาฬารดาบส และอุทกดาบส มีความเกี่ยวข้องกับพระมหาบุรุษอย่างไร ?

๓. อสิตดาบส เป็นผู้คุ้นเคยเป็นที่เคารพนับถือของศากยสกุล ในเวลาที่พระมหาบุรุษประสูติใหม่ๆ ท่านได้ไปเยี่ยม และได้พยากรณ์ทำนายพระลักษณะของพระมหาบุรุษ ว่ามีคติเป็น ๒ ก่อนคนอื่นทั้งหมด อาฬารดาบสและอุทกดาบส เป็นผู้ที่พระองค์ได้เคยอยู่อาศัยศึกษาลัทธิของท่านทั้ง ๒ ฯ

๔. เมื่อเจ้าชายสิทธัตถะประสูติได้ ๕ วัน พระราชบิดาโปรดให้ทำอะไรเพื่อพระราชกุมารบ้าง ?

๔. โปรดให้ชุมนุมพระญาติวงศ์ และเสนามาตย์พร้อมกับเชิญพราหมณ์ร้อยแปดคนมาฉันโภชนาหาร แล้วทำมงคลรับพระลักษณะ และขนานพระนามว่าสิทธัตถกุมาร ฯ

๕. พระมหาบุรุษทรงทอดพระเนตรเห็นคนแก่คนเจ็บคนตาย และบรรพชิตแล้ว ทรงดำริอย่างไร ฯ

๕. เมื่อทรงเห็นคนแก่คนเจ็บคนตายแล้ว ทรงน้อมเข้ามาเปรียบกับพระองค์เองเกิดความสังเวชว่า เราจะต้องแก่ต้องเจ็บต้องตายเช่นกัน เมื่อทรงเห็นบรรพชิต ทรงดำริว่า สาธุโขปพฺพชฺชา บวชดีนักแล ฯ

๖. พระมหาบุรุษเสด็จประทับบำเพ็ญเพียรจนถึงตรัสรู้ ณ ตำบลใด ?

๖. ณ ตำบลอุรุเวลาเสนานิคม ฯ

๗. เมื่อพระศาสดาเสด็จไปเมืองพาราณสีเพื่อโปรดปัญจวัคคีย์ ทรงพบใครในระหว่างทาง ? และหลังสนทนากันแล้วผู้นั้นได้บรรลุผลอะไร ?

๗. ทรงพบอุปกาชีวก ฯ ไม่ได้บรรลุผลอะไร ฯ

๘. บุคคลผู้แสดงตนเป็นอุบาสกด้วยการถึงรัตนะ ๒ และรัตนะ ๓ เป็นคนแรกคือใคร ?

๘. ผู้ถึงรัตนะ ๒ คือ ตปุสสะและภัลลิกะ ฯ
ผู้ถึงรัตนะ ๓ คือ บิดาพระยสะ ฯ

ศาสนพิธี

๙. บุญพิธีมีกี่อย่าง ? อะไรบ้าง ?

๙. มี ๒ อย่าง ฯ คือ
- ๑. การทำบุญงานมงคล
- ๒. การทำบุญงานอวมงคล ฯ

๑๐. การแสดงความเคารพพระสงฆ์มีกี่วิธี ? อะไรบ้าง ?

๑๐. มี ๓ วิธี ฯ คือ
- ๑. ประนมมือ เรียกว่า อัญชลี
- ๒. ไหว้ เรียกว่า นมัสการ
- ๓. กราบ เรียกว่า อภิวาท ฯ

วิชาวินัยมุข

ผังโครงสร้างวิชาวินัยมุข

วิชา วินัยมุข	
	• ความเบื้องต้น
	• กัณฑ์ที่ ๒๓ สังฆกรรม
	• กัณฑ์ที่ ๒๔ สีมา
	• กัณฑ์ที่ ๒๕ สมมติเจ้าหน้าที่ทำการสงฆ์
	• กัณฑ์ที่ ๒๖ กฐิน
	• กัณฑ์ที่ ๒๗ บรรพชาและอุปสมบท
	• กัณฑ์ที่ ๒๘ วิธีระงับวิวาทาธิกรณ์
	• กัณฑ์ที่ ๒๙ วิธีระงับอนุวาทาธิกรณ์
	• กัณฑ์ที่ ๓๐ วิธีระงับอาปัตตาธิกรณ์
	• กัณฑ์ที่ ๓๑ กิจจาธิกรณ์และวิธีระงับด้วยนิคคหะ
	• กัณฑ์ที่ ๓๒ สังฆเภทและสังฆสามัคคี
	• กัณฑ์ที่ ๓๓ ปกิณกะ

วิชาวินัยมุข

ความเบื้องต้น

วิชาวินัย ถือว่าเป็นวิชาสำคัญที่พระภิกษุสามเณรจะต้องศึกษาเล่าเรียนให้เกิดความรู้มีความเข้าใจให้ถ่องแท้และกว้างขวาง พร้อมทั้งประพฤติปฏิบัติให้ถูกต้องตามพระวินัย อันจะทำให้กิจหรืองานของสงฆ์ในส่วนที่เป็นสังฆกรรมเป็นไปด้วยความเรียบร้อย โดยในส่วนที่เป็นจริยาก็จะเป็นเหตุให้อาจาระแห่งตนบริสุทธิ์บริบูรณ์และเรียบร้อยสง่างาม ซึ่งนอกจากจะก่อให้เกิดศรัทธาปสาทะ ความเคารพนับถือแก่สาธุชนทั่วไปแล้ว ยังจะอำนวยประโยชน์อย่างยิ่งในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาต่อไป

วิชาวินัย นักธรรมชั้นเอก สนามหลวงแผนกธรรม กำหนดให้ใช้หนังสือวินัยมุข เล่ม ๓ เป็นหลักสูตรในชั้นนี้ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงรจนาแบ่งเนื้อหาออกเป็น ๑๑ กัณฑ์ เริ่มตั้งแต่กัณฑ์ที่ ๒๓ ถึงกัณฑ์ที่ ๓๓ โดยนับลำดับต่อเนื่องจากวินัยมุข เล่ม ๑ หลักสูตรนักธรรมชั้นตรี และวินัยมุข เล่ม ๒ หลักสูตรนักธรรมชั้นโท มีเนื้อหาเกี่ยวกับกิจหรืองานของสงฆ์ ที่เรียกว่า **กรรม** ทั้งในส่วนที่สงฆ์จะพึงปฏิบัติให้สำเร็จด้วยวิธีแห่งสังฆกรรม การบริหารกิจการอันเป็นกลางของสงฆ์ที่เนื่องด้วยสิ่งของใช้สอยของบริโภค เสนาสนะ เป็นต้น อันเกิดขึ้นในอาวาสนั้น รวมถึงการบริหารกิจของสงฆ์อันเนื่องด้วยอธิกรณ์ประเภทต่างๆ เป็นต้น เพื่อให้ยุติด้วยความเรียบร้อยและถูกต้องตามหลักพระวินัยพุทธบัญญัติ

สำหรับนักธรรมชั้นเอก ที่ถือว่าเป็นชั้นเถรภูมินี้ นอกจากให้ศึกษาวิชาวินัยมุข เล่ม ๓ แล้วยังกำหนดให้ศึกษาเกี่ยวกับการปกครองคณะสงฆ์ อันว่าด้วย กฎ ระเบียบ หรือภารธุระอันเนื่องด้วยการพระศาสนาในด้านต่างๆ ที่สงฆ์จะพึงบริหารหรือปฏิบัติให้เป็นไปด้วยความเรียบร้อยและถูกต้องตามหลักพระธรรมวินัย เป็นต้น โดยสนามหลวงแผนกธรรม จะออกข้อสอบไว้ต่อท้ายวิชาวินัย ดังนั้น เพื่ออำนวยความสะดวกแก่ผู้ศึกษาจึงได้นำพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๕๐๕ แก้ไขเพิ่มเติมโดยพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๕๓๕ (ฉบับที่ ๒) มาพิมพ์ผนวกไว้ ณ ที่นี้ด้วย

กัณฑ์ที่ ๒๓
สังฆกรรม

สังฆกรรม กรรมหรืองานของสงฆ์ หมายถึง กิจทางพระวินัยที่สงฆ์พึงกระทำ ซึ่งเป็นเรื่องที่พระพุทธเจ้าประทานอนุญาตให้สงฆ์ปฏิบัติให้สำเร็จเป็นไปด้วยความเรียบร้อยและด้วยความเห็นชอบพร้อมเพรียงแห่งสงฆ์

มูลเหตุเกิดสังฆกรรม

เมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงเริ่มประกาศพระพุทธศาสนาในสมัยแรกๆ นั้น ภิกษุยังมีไม่มาก กิจพระศาสนา เช่น การให้อุปสมบท เป็นต้น พระองค์จะทรงดำเนินการทุกอย่างทางพระธรรมวินัยด้วยพระองค์เอง ครั้นต่อมาเมื่อภิกษุสาวกมีจำนวนมากขึ้น และพระพุทธองค์ทรงมีพระประสงค์จะให้ภิกษุสงฆ์ดำเนินการในกิจพระศาสนาในส่วนที่เป็นหน้าที่ของสงฆ์เอง จึงประทานอนุญาตให้ภิกษุสงฆ์ทำกิจบางอย่างในนามของสงฆ์ได้ เช่น การให้บรรพชาและอุปสมบทแก่กุลบุตรผู้ประสงค์จะบวช คือมอบให้สงฆ์พิจารณาและมีมติเห็นชอบว่าจะยอมรับกุลบุตรผู้นั้นเข้ามาบวชเป็นภิกษุหรือไม่ ถือได้ว่าเป็นการกระจายอำนาจให้สงฆ์ได้ดำเนินการในกิจพระศาสนาทางพระวินัยที่พึงกระทำให้สำเร็จด้วยความพร้อมเพรียงแห่งหมู่สงฆ์ ดังนั้น การเกิดสังฆกรรมจึงมีมูลเหตุ ๒ ประการ คือ

๑. ภิกษุมีจำนวนมากขึ้น

๒. พระพุทธเจ้าทรงมีพระประสงค์จะให้สงฆ์เป็นใหญ่ในการบริหารหมู่คณะ

คำสวดในการทำสังฆกรรม

ในการทำสังฆกรรมจะต้องมีพระภิกษุเป็นผู้กล่าวแทนหมู่สงฆ์ หรือประกาศให้หมู่สงฆ์รับทราบ อาจมีเพียงรูปเดียวหรือหลายรูป แล้วแต่จะกำหนดเป็นผู้กล่าวในเรื่องนั้นๆ ที่เรียกว่า **การสวด** โดยจะต้องสวดด้วยข้อความเดียวกัน จึงจำต้องมีแบบอย่างการสวดเพื่อให้เป็นไปอย่างพร้อมเพรียงและในทิศทางเดียวกัน บทสวดหรือคำสวด มี ๒ ประเภท คือ **ญัตติ** และ **อนุสาวนา**

๑. ญัตติ แปลว่า **เป็นเหตุให้รู้ เป็นที่รู้** หมายถึง การประกาศหรือสวดบอกให้สงฆ์ทราบว่า ต่อไปนี้จะทำอะไร เรื่องอะไร จะทำอย่างไร เป็น **“คำสวดบัญญัติ”** เรียกตามภาษาพระวินัยว่า **คำเผดียงสงฆ์** คือการกล่าวแจ้งให้สงฆ์ทราบ เป็นการนิมนต์หรือประกาศเชื้อเชิญเพื่อให้ร่วมทำกิจของสงฆ์นั้นโดยพร้อมเพรียงกัน

๒. อนุสาวนา แปลว่า **การฟังตาม** เป็น “คำสวดอนุสาวนา” หมายถึง การสวดเพื่อหารือต่อสงฆ์และขอมติจากสงฆ์ว่า กรรมที่กำลังทำอยู่นี้ (เช่น ให้ผู้นี้บวชเป็นภิกษุ) สงฆ์จะเห็นชอบด้วยหรือไม่ ถ้าไม่เห็นชอบก็คัดค้านขึ้นในท่ามกลางสงฆ์นั้นได้ ถ้าเห็นสมควร ก็นิ่งเสีย หรือกล่าวคำ สาธุ พร้อมกัน

สังฆกรรม ๔

สังฆกรรมแห่งสงฆ์ มี ๔ ประเภท คือ

๑. อปโลกนกรรม

อปโลกนกรรม กรรมที่ทำเพียงบอกกันให้รู้ หมายถึง กรรมที่ทำด้วยการบอกกันในที่ประชุมสงฆ์ เป็นเพียงประกาศข้อความที่แจ้งให้สงฆ์ทราบ โดยไม่ต้องตั้งญัตติและสวดอนุสาวนา เป็นสังฆกรรมเล็กน้อยที่ทำง่ายๆ เพียงประชุมสงฆ์ครบองค์ตามกำหนดแล้ว ก็ปฏิบัติได้เลย ทำ

ในเขตสีมา หรือนอกสีมาก็ได้ ไม่ต้องนำฉันทะของภิกษุที่ไม่ได้เข้าร่วมประชุมมาแจ้ง และไม่ต้องเข้าร่วมในหัตถบาส มี ๕ อย่าง คือ

๑. นิสสารณา การขับไล่ออกจากหมู่ ในที่นี้ได้แก่ การลงโทษสามเณรผู้มีความประพฤติเสียหาย ด้วยการทำนาสนะขับออกจากหมู่ เช่น ในสมัยพุทธกาลก็มีการลงโทษสามเณรกัณฑกะที่กล่าวตู่พระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้า ด้วยการลงทัณฑกรรมนาสนะให้ออกจากหมู่

๒. โอสารณา การเรียกเข้าหมู่ เช่น การรับสามเณรที่ถูกลงโทษตามข้อ ๑ เมื่อต่อมาเธอได้สำนึกผิดกลับตัวเป็นผู้ประพฤติดีปฏิบัติชอบแล้วให้กลับเข้าหมู่คือให้อยู่ร่วมกับหมู่สงฆ์ได้

๓. ภัณฑูกรรม การบอกขออนุญาตปลงผมให้ผู้ที่จะบวช หมายถึง การบอกกล่าวต่อสงฆ์เพื่อขออนุญาตปลงผม (โกนหัว) ให้แก่กุลบุตรผู้ประสงค์จะบวช ในกรณีที่ภิกษุนั้นจะต้องเป็นผู้ปลงผมให้แก่กุลบุตรนั้นด้วยตนเอง

๔. พรหมทัณฑ์ การลงพรหมทัณฑ์ หมายถึง การที่สงฆ์พร้อมใจกันประกาศลงโทษภิกษุผู้หัวดื้อว่ายากสอนยากด้วยการไม่พูดด้วย ไม่แนะนำสั่งสอน และว่ากล่าวตักเตือนใดๆ

๕. กัมมลักขณะ ลักษณะที่จัดเป็นอปโลกนกรรม หมายถึง สังฆกรรมที่กำหนดให้สงฆ์ทำเพียงการอปโลกน์ ดังเช่น ในสมัยพุทธกาล ได้แก่ การที่สงฆ์ประกาศห้ามไม่ให้ไหว้ภิกษุผู้แสดงความหยาบโลนแก่ภิกษุณี การแจกอาหารในโรงฉัน และการให้จีวรหรือของอย่างอื่น

๒. ญัตติกรรม

ญัตติกรรม กรรมที่ทำด้วยการประกาศให้รู้ หมายถึง กรรมที่ทำด้วยการตั้งญัตติ คือประกาศให้สงฆ์ทราบว่าต่อไปนี้จะทำอะไร แต่ไม่ต้องสวดอนุสาวนา มี ๙ อย่าง

๑. โอสารณา การเรียกเข้าหมู่ ได้แก่ การเรียกอุปสัมปทาเปกขะ (ผู้มุ่งจะอุปสมบทที่เรียกในทุกวันนี้คือนาค) ใช้สวดเรียกเข้าหมู่หลังจากบรรพชาเป็นสามเณรแล้ว และได้รับการซักซ้อมไล่เลียงอันตรายิกธรรมเรียบร้อยแล้วให้เข้ามาในท่ามกลางสงฆ์นั้น

๒. นิสสารณา การถอดถอน ได้แก่ การประกาศถอนพระธรรมกถึกผู้ไม่แตกฉานในอรรถและธรรมหรือกล่าวคัดค้านคดีโดยหาหลักฐานไม่ได้ออกจากการระงับอธิกรณ์

๓. อุโบสถ การทำอุโบสถ ได้แก่ การตั้งญัตติประกาศให้สงฆ์ทราบในการทำอุโบสถ คือการสวดปาติโมกข์ของสงฆ์ทุกวันพระกลางเดือนและสิ้นเดือนของทุกเดือนในปัจจุบัน

๔. ปวารณา การทำปวารณา ได้แก่ การเปิดโอกาสให้กล่าวตักเตือนกันได้ โดยจะต้องไม่โกรธเคืองต่อกันหรือไม่ผูกพยาบาทต่อกัน การปวารณาเป็นสังฆกรรมที่สงฆ์จะต้องทำในวันสุดท้ายของการจำพรรษา คือ วันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๑ เรียกว่า **วันมหาปวารณา**

๕. สมมติต่างเรื่อง คือการสมมติตนหรือสมมติภิกษุอื่นให้ทำหน้าที่ต่างๆ เช่น เป็นผู้สอบถามอันตรายิกธรรมอุปสัมปทาเปกขะ เป็นผู้ถามหรือวิสัชนาพระวินัย เป็นต้น

๖. การให้คืน ได้แก่ การคืนจีวร สังฆาฏิ บาตร เป็นต้น ที่เป็นนิสสัคคีย์อันภิกษุสละแล้วหรือแก้ไขให้ถูกต้องแล้วแก่เจ้าของเดิม

๗. ปฏิคคหะ การรับ คือรับ (ทราบ) อาบัติที่ภิกษุแสดงในท่ามกลางสงฆ์

๘. ปัจจุกกัฑฒนะ การเลื่อนออกไป คือประกาศเลื่อนวันปวารณาออกไป

๙. กัมมลักขณะ ลักษณะที่จัดเป็นญัตติกรรม หมายถึงกรรมที่กำหนดให้ทำเพียงการตั้งญัตติเท่านั้น ได้แก่ การประกาศเริ่มต้นระงับอธิกรณ์ด้วยติณวัตถารกวินัย

๓. ญัตติทุติยกรรม

ญัตติทุติยกรรม กรรมมีญัตติเป็นที่ ๒ หรือกรรมมีวาจาครบ ๒ รวมทั้งญัตติ หมายถึงสังฆกรรมอันทำตามขั้นตอนในอปโลกนกรรม แล้วตั้งญัตติและสวดอนุสาวนาหนเดียว **เป็นสังฆกรรมที่ต้องทำในเขตสีมาเท่านั้น** หากทำนอกสีมาจัดเป็นกรรมวิบัติใช้ไม่ได้ มี ๗ อย่าง คือ

๑. นิสสารณา การประกาศประณามลงโทษแก่คฤหัสถ์ที่ประพฤติให้ร้ายแก่พระพุทธศาสนาหรือเรียกว่า **ประกาศคว่ำบาตร**

๒. โอสารณา ได้แก่การประกาศระงับหรือยกเลิกโทษแก่คฤหัสถ์ที่ถูกคว่ำบาตร แต่ภายหลังเกิดสำนึกผิดและหันมาประพฤติดีปฏิบัติชอบต่อพระพุทธศาสนาแล้ว เรียกว่า **ประกาศหงายบาตร**

๓. สมมติต่างเรื่อง คือ การสมมติเรื่องต่างๆ ที่สงฆ์จะต้องให้ความเห็นชอบ เช่น การสมมติสีมาหรือสมมติให้ภิกษุรูปใดรูปหนึ่งเป็นเจ้าหน้าที่ทำการแทนสงฆ์ เป็นต้น

๔. ให้ต่างอย่าง ได้แก่ การสวดประกาศให้ผ้ากฐินแก่ภิกษุผู้ครองกฐิน การให้บริขาร มีจีวร เป็นต้น ของภิกษุหรือสามเณรผู้มรณภาพแล้วแก่คิลานุปัฏฐาน คือ ผู้ปฏิบัติดูแลในขณะอาพาธ

๕. อุทธาระ การเดาะ คือการที่สงฆ์พร้อมใจกันประกาศเดาะกฐินคือถอนหรือเลิกอานิสงส์กฐิน เป็นต้น

๖. การแสดงที่สร้างกุฎี ได้แก่ การประกาศสมมติภิกษุให้เป็นผู้แสดงที่สร้างกุฎีแก่ภิกษุหรือสามเณรรูปต่างๆ

๗. กัมมลักขณะ คือลักษณะที่จัดเป็นญัตติทุติยกรรม หมายถึงสังฆกรรมที่กำหนดให้ทำด้วยการตั้งญัตติ แล้วสวดอนุสาวนาหนเดียว ได้แก่ กรรมที่จะต้องสวดในลำดับต่อไปในการระงับอธิกรณ์ด้วยติณวัตถารกวินัย

๔. ญัตติจตุตถกรรม

ญัตติจตุตถกรรม กรรมมีญัตติเป็นที่ ๔ หรือกรรมมีวาจาครบ ๔ รวมทั้งญัตติเป็นสังฆกรรมที่ทำตามขั้นตอนในอปโลกนกรรมแล้ว ตั้งญัตติและต้องสวดอนุสาวนาถึง ๓ ครั้ง เพื่อสงฆ์จะได้มีเวลาพิจารณาอย่างถี่ถ้วนว่าเป็นเรื่องที่สมควรยินดีหรือควรเห็นชอบหรือไม่ เช่น การให้อุปสมบท เป็นต้น นับเป็นกรรมที่เป็นเรื่องใหญ่และต้องทำในสีมาเท่านั้น หากทำนอกสีมาจัดเป็นกรรมวิบัติใช้ไม่ได้ มี ๗ อย่าง คือ

๑. นิสสารณา การที่สงฆ์ประกาศลงโทษภิกษุผู้ประพฤติไม่ชอบ เช่น ก่อการทะเลาะวิวาท ก่อความอื้อฉาว มีอาบัติมาก อยู่คลุกคลีด้วยคฤหัสถ์ เป็นต้น ด้วยการลงนิคหกรรม ๖ สถาน สถานใดสถานหนึ่ง มีตัชชนียกรรม ปัพพาชนียกรรม เป็นต้น

๒. โอสารณา การที่สงฆ์ประกาศยกเลิกโทษแก่ภิกษุเช่นนั้น ผู้กลับตัวประพฤติชอบแล้ว

๓. สมมติ การสมมติภิกษุผู้ให้โอวาทแก่ภิกษุณี คือให้เป็นผู้สั่งสอนภิกษุณี

๔. การให้ คือการให้ปริวาส และมานัตแก่ภิกษุผู้ต้องอาบัติสังฆาทิเสส

๕. นิคคหะ การข่ม เป็นการปรับภิกษุผู้อยู่ปริวาสหรือกำลังประพฤติมานัตอยู่ต้องอาบัติสังฆาทิเสสซ้ำเข้าอีกให้กลับเริ่มต้นประพฤติไปใหม่ กิริยาเช่นนี้ เรียกว่า มูลายปฏิกัสสนา

๖. สมนุภาสน์ หรือ สมนุภาสนา แปลว่า การสวดประกาศห้าม หมายถึง การสวดประกาศห้ามภิกษุมิให้เป็นผู้ถือรั้นในการอันมิชอบ เช่น ที่กล่าวไว้ในสิกขาบทที่ ๑๒ แห่งสังฆาทิเสส ความว่า “ภิกษุว่ายาก สอนยาก ภิกษุอื่นห้ามไม่ฟัง สงฆ์สวดกรรม (สมนุภาสน์) เพื่อให้ละข้อที่ประพฤตินั้น ถ้าไม่ละต้องสังฆาทิเสส”

๗. กัมมลักขณะ ลักษณะที่จัดเป็นญัตติจตุตถกรรม หมายถึงสังฆกรรมที่ทำด้วยการตั้งญัตติ แล้วสวดอนุสาวนา ๓ ครั้ง ได้แก่ อุปสมบทและอัพภาน (วิธีระงับอาบัติสังฆาทิเสสของภิกษุผู้อยู่ปริวาสกรรมและประพฤติมานัตครบกำหนดแล้ว)

กำหนดจำนวนสงฆ์ทำสังฆกรรม (การกสงฆ์)

ในการทำสังฆกรรมแต่ละอย่าง กำหนดการกสงฆ์ คือ จำนวนสงฆ์ผู้ทำกรรมไว้ ดังนี้

๑. สังฆ์จตุวรรค สงฆ์จำนวน ๔ รูป ทำสังฆกรรมได้ทุกอย่าง ยกเว้นการทำปวารณา การสวดให้ผ้ากฐิน การให้อุปสมบทและการเรียกอัพภาน

๒. สงฆ์ปัญจวรรค สงฆ์จำนวน ๕ รูป ทำสังฆกรรมเพิ่มขึ้นจากที่กำหนดไว้ในสงฆ์จตุวรรค คือการปวารณา การสวดให้ผ้ากฐิน และการให้อุปสมบท (เฉพาะในปัจจันตชนบท คือ แถบถิ่นชายแดนที่หาภิกษุยาก) ยกเว้นอัพภาน

๓. สงฆ์ทสวรรค สงฆ์จำนวน ๑๐ รูป ทำสังฆกรรมเพิ่มขึ้นจากจำนวนที่กำหนดไว้ในสงฆ์จตุวรรคและสงฆ์ปัญจวรรค คือการให้อุปสมบททั้งในปัจจันตชนบทและมัธยมประเทศ (ท้องถิ่นที่จัดเป็นเขตรอบนอกและท้องถิ่นที่เป็นเขตเมือง) ยกเว้นอัพภาน

๔. สงฆ์วีสติวรรค สงฆ์จำนวน ๒๐ รูป สามารถทำสังฆกรรมได้ทุกอย่างจนถึงอัพภาน

ภิกษุผู้ควรแก่กรรม

ภิกษุผู้ชื่อว่า **กัมมารหะ** ผู้ควรแก่กรรม หมายถึงภิกษุผู้ได้รับให้ทำหน้าที่อย่างหนึ่ง เช่น ได้รับสมมติให้เป็นเจ้าหน้าที่ทำการสงฆ์ต่างๆ เป็นต้น แต่ภิกษุผู้ควรแก่กรรมนี้ไม่มีในสังฆกรรม ๒ ประเภทแรก คือ อปโลกนกรรมและญัตติกรรม โดยมีในสังฆกรรม ๒ ประเภทหลัง คือ ญัตติทุติยกรรมและญัตติจตุตถกรรม เช่น พระคู่สวดในการอุปสมบทจัดเป็นกัมมารหะ

คุณสมบัติของภิกษุผู้เข้ากรรม

กัมมปัตตะ ผู้เข้ากรรม หมายถึง ภิกษุผู้นับเข้าในจำนวนสงฆ์ผู้ทำสังฆกรรมทุกประเภท โดยภิกษุผู้เข้าร่วมสังฆกรรมได้นั้นต้องประกอบด้วยคุณสมบัติ ๓ คือ

๑. เป็นภิกษุปกติ คือไม่ถูกสงฆ์ยกจากหมู่ด้วยการลงอุกเขปนียกรรม

๒. มีสังวาสเสมอด้วยสงฆ์ คือมีธรรมเป็นเครื่องอยู่ร่วมกันสามารถทำอุโบสถสังฆกรรมร่วมกันมีฐานะและสิทธิเสมอกันอยู่ด้วยกันได้

๓. เป็นสมานสังวาสของกันและกัน หมายถึงเป็นผู้มีธรรมเป็นเครื่องอยู่ร่วมเสมอกัน คือมีสีลสามัญญตาและทิฏฐิสามัญญตา เป็นผู้สามัคคีร่วมอุโบสถสังฆกรรมกัน

เหตุให้สังฆกรรมวิบัติ

การทำสังฆกรรมย่อมวิบัติ คือ ใช้ไม่ได้หรือไม่เป็นอันทำ ด้วยเหตุ ๔ ประการ คือ

๑. วิบัติโดยวัตถุ หมายถึงสังฆกรรมเสียหายเพราะวัตถุ เช่น อุปสมบทคนที่มีอายุไม่ถึง ๒๐ ปี อุปสมบทคนที่ไม่ควรบวชให้ (อภัพพบุคคล) สมมติสีมาคาบเกี่ยวกันหรือสมมติสีมาทับสีมาอื่น และทำผิดระเบียบขั้นตอนแห่งสังฆกรรมนั้นๆ

๒. วิบัติโดยสีมา สังฆกรรมเสียหายเพราะสีมาหรือเขต เช่น สมมติสีมาใหญ่เกินกำหนด (เกิน ๓ โยชน์) สมมติสีมาเล็กเกินกำหนด (ไม่พอนั่งจุภิกษุ ๒๑ รูป) สมมติสีมาที่มีนิมิตไม่ครบ นิมิตขาด สมมติสีมามีฉายา (มีเงาแดดเป็นนิมิต) และสมมติสีมาโดยไม่มีนิมิต

๓. วิบัติโดยบริษัท สังฆกรรมเสียหายหรือวิบัติเพราะบริษัท ได้แก่ ทำสังฆกรรมไม่ครบองค์สงฆ์ตามที่กำหนด ครบกำหนดองค์สงฆ์แล้วแต่ไม่นำฉันทะของภิกษุที่ควรนำฉันทะมาแจ้งต่อประชุมสงฆ์นั้นและมีผู้คัดค้านกรรมที่สงฆ์ทำนั้น

๔. วิบัติโดยกรรมวาจา สังฆกรรมวิบัติเพราะกรรมวาจา คือ

๑) ไม่ระบุวัตถุ คือ ไม่ระบุคน สิ่งของ

๒) ไม่ระบุสงฆ์ คือไม่ระบุสงฆ์ผู้ให้อุปสมบทหรือการให้ผ้ากฐิน

๓) ไม่ระบุบุคคล คือไม่ระบุชื่อพระอุปัชฌาย์หรือไม่ระบุชื่อกรณีผู้รับกฐิน

๔) ไม่ตั้งญัตติ หรือตั้งญัตติภายหลัง

๕) ทิ้งอนุสาวนาในกรรมวาจาที่มีอนุสาวนาหรือสวดอนุสาวนาไม่ครบกำหนด (สวดตกหล่นหรือส่วนผิดอัขรวิธี)

๖) สวดในเวลาที่ไม่ควร

อักขรวิธีในการสวด

ภิกษุผู้สวดกรรมวาจาจะต้องมีความรู้เกี่ยวกับวิธีออกเสียงในการอ่านและการสวดให้ถูกต้อง ตามอักขรวิธีแห่งภาษาบาลี ๑๐ อย่าง คือ

๑. รัสสะ เสียงสั้น ได้แก่พยัญชนะที่ประกอบด้วยสระ อ อิ อุ คำใดคำหนึ่ง เช่น อธิก (อ่านว่า อะ-ทิ-กะ)

๒. ทีฆะ เสียงยาว ได้แก่พยัญชนะที่ประกอบด้วยสระ อา อี อู เอ โอ คำใดคำหนึ่ง เช่น อาวาโส (อ่านว่า อา–วา–โส)

๓. **สิถิล** เสียงเพลา ได้แก่พยัญชนะตัวที่ ๑ และที่ ๓ ในพยัญชนะวรรคทั้ง ๕ (ที่ ๑ คือ ก จ ฏ ต ป ที่ ๓ คือ ค ช ฑ ท พ)

๔. **ธนิต** เสียงแข็ง ได้แก่ พยัญชนะตัวที่ ๒ และที่ ๔ ในพยัญชนะวรรคทั้ง ๕ (ที่ ๒ คือ ข ฉ ฐ ถ ผ ที่ ๔ คือ ฆ ฌ ฒ ธ ภ)

๕. **ลหุ** เสียงเบา ได้แก่ สระเสียงสั้น คำที่มีตัวสะกด และหรือพยัญชนะที่ประกอบด้วยสระเสียงสั้น เช่น อธิก (อะ-ธิ-กะ) เป็นลหุทั้งหมด

๖. **ครุ** เสียงหนัก ได้แก่ คำที่มีตัวสะกดและหรือพยัญชนะที่ประกอบด้วยสระเสียงยาว เช่น คำว่า เอสา ญตฺติ **เอ** **สา** และ **ญตฺ** เป็นครุ ส่วน **ติ** เป็นลหุ

๗. **นิคคหิต** (ํ) อักษรที่ว่าแล้วกดเสียง มีวิธีออกเสียง ๒ วิธี

๑) ออกเสียงเป็น อัง เช่นบทว่า พุทฺธํ อ่านว่า พุท-ธัง ลงเสียงหนักที่ ธัง นิยมออกเสียงในคณะสงฆ์มหานิกายส่วนใหญ่และคณะสงฆ์ธรรมยุตบางส่วน

๒) ออกเสียงเป็น อัม เช่น บทว่า พุทฺธํ อ่านว่า พุท-**ธัม** จะลงเสียงหนักที่ **ธัม**นิยมออกเสียงในคณะสงฆ์ธรรมยุตส่วนใหญ่และคณะสงฆ์มหานิกายเป็นบางส่วน

๘. **วิมุตติ** อักษรที่ว่าปล่อยเสียง คือเมื่อสวดจะทอดเสียงยาวกว่าปกติ เช่นคำว่า สุณาตุ **ณา** ออกเสียงยาวกว่าปกติ

๙. **สัมพันธ์** บทที่เข้าสนธิเชื่อมเข้ากับบทอื่น เช่น ตุณฺหสฺส มาจากคำว่า **ตุณฺหี + อสฺส** ทุติยมฺปิ มาจากคำว่า **ทุติยํ + อปิ** หรือ ปิ

๑๐. **ววัตถิตะ** บทที่แยกออกจากกัน ตรงข้ามกับสัมพันธ์ เช่น ตุณฺหี อสฺส (ตุณฺหี ออกเสียงว่า ตุณฺ - ฮี)

ลักษณะกรรมวาจาวิบัติ

ลักษณะของกรรมวาจาวิบัติอันเนื่องจากสวดหรือกล่าวผิดพลาด ๔ ประการ คือ

๑. ว่า สิถิล	เป็นธนิต	เช่น สุณาตุ เม	เป็น สุณาถุ เม
๒. ว่าธนิต	เป็นสิถิล	เช่น ภนฺเต สงฺโฆ	เป็น พนฺเต สงฺโค
๓. ว่าวิมุตติ	เป็นนิคคหิต	เช่น สุณาตุ เม	เป็น สุณนฺตุ เม
๔. ว่านิคคหิต	เป็นวิมุตติ	เช่น ปตฺตกลฺลํ	เป็น ปตฺตกลฺลา

การสวดที่ไม่ถือว่ากรรมวาจาวิบัติ

ความผิดพลาดในการกล่าวหรือสวดที่ไม่ถือว่าเป็นกรรมวาจาวิบัติ ๖ อย่าง

๑. ว่า ทีฆะ เป็น รัสสะ

๒. ว่า รัสสะ เป็น ทีฆะ

๓. ว่า ลหุ เป็น ครุ

๔. ว่า ครุ เป็น ลหุ

๕. ว่า สัมพันธ์ เป็น ววัตถิตะ

๖. ว่า ววัตถิตะ เป็น สัมพันธ์

กัณฑ์ที่ ๒๔
สีมา

สีมา แปลว่า **เขตแดน** หมายถึงเขตหรือบริเวณเขตพื้นที่ซึ่งพระพุทธองค์ประทานอนุญาตให้สงฆ์ทำการสมมติขึ้น กำหนดไว้เป็นเขตของความพร้อมเพรียงกันทำสังฆกรรม เรียกว่า **สมมติสีมา** มีความสำคัญในการทำสังฆกรรมของสงฆ์ เพราะเป็นหลักแห่งสังฆกรรมประเภทที่จะต้องทำในเขตสีมา ถึงแม้ว่าอย่างอื่นบริบูรณ์ทุกอย่าง แต่ถ้าวิบัติโดยสีมาเสียแล้ว ก็ใช้ไม่ได้ เป็นกรรมวิบัติ

ปฐมเหตุที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้สงฆ์ทำการสมมติสีมาขึ้นในกาลครั้งนั้น ก็โดยสืบเนื่องจากที่พระองค์ได้ทรงบัญญัติให้ภิกษุทั้งหลายพร้อมเพรียงกันทำอุโบสถสังฆกรรม แต่ภิกษุมีความสงสัยว่า ความพร้อมเพรียงกันนั้นจะกำหนดด้วยเขตเพียงอาวาสหนึ่งหรือทั่วทั้งแผ่นดิน จึงได้กราบทูลพระพุทธองค์เพื่อทรงวินิจฉัยในเรื่องที่สงสัยนั้น พระศาสดาตรัสให้สงฆ์กำหนดเขตความพร้อมเพรียงชั่วอาวาสหนึ่งเท่านั้น ต่อมาพวกภิกษุ ต่างมีความสงสัยอีกว่า การที่ทรงบัญญัติความพร้อมเพรียงชั่วอาวาสหนึ่งเท่านั้น อาวาสหนึ่งกำหนดเพียงเท่าไร จึงกราบทูลเรื่องนั้นให้พระพุทธองค์ทรงวินิจฉัยเป็นข้ออนุญาต

พระพุทธเจ้าตรัสอนุญาตให้สมมติสีมาว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้สมมติสีมา” โดยทรงแสดงวิธีสมมติสีมา ดังนี้

ชั้นต้น พึงระบุนิมิต คือ

๑) ปัพพตนิมิต นิมิตคือภูเขา
๒) ปาสาณนิมิต นิมิตคือหิน
๓) วนนิมิต นิมิตคือป่า
๔) รุกขนิมิต นิมิตคือต้นไม้
๕) มัคคนิมิต นิมิตคือหนทาง
๖) วัมมิกนิมิต นิมิตคือจอมปลวก
๗) นทีนิมิต นิมิตคือแม่น้ำ
๘) อุทกนิมิต นิมิตคือน้ำ

ครั้นระบุนิมิตแล้ว ภิกษุผู้ฉลาดสามารถพึงประกาศให้สงฆ์ทราบด้วยบัญญัติทุติยกรรมวาจา...” *(อุโบสถขันธกะ มหาวรรค ปฐมภาค พระบาลีวินัยปิฎก เล่มที่ ๔)*

สีมา ๒

สีมา มี ๒ ประเภท คือ

๑. พัทธสีมา สีมาที่สงฆ์ทำเครื่องหมายกำหนดเขตเอง

๒. อพัทธสีมา สีมาที่สงฆ์ไม่ได้ทำเครื่องหมายกำหนดเขตเอง

๑. พัทธสีมา

พัทธสีมา คือ เขตแดนที่ผูกแล้ว หมายถึง บริเวณเขตพื้นที่ซึ่งสงฆ์กำหนดผูกเป็นสีมาขึ้นเอง โดยจัดตั้งนิมิต คือสิ่งที่เป็นเครื่องหมายกำหนดเขตเอาไว้แล้ว เรียกว่า **ผูกพัทธสีมา** คือ โบสถ์หรืออุโบสถ ในการกำหนดเขตซึ่งได้ชื่อว่า พัทธสีมา ที่สงฆ์ได้รับพระพุทธานุญาตให้กำหนดเอาเองตามพอใจ แต่ทรงห้ามสมมติสีมาขนาดใหญ่เกินไป จึงมีข้อกำหนดขนาดของสีมาไว้ คือ

๑. ขนาดเล็ก ต้องจุภิกษุได้ ๒๑ รูป โดยนั่งเข้าหัตถบาสพร้อมเพรียงกัน

๒. ขนาดใหญ่ ต้องไม่เกิน ๓ ประโยชน์

สีมาที่สงฆ์ทำการสมมติขึ้นหากเล็กเกินไปหรือใหญ่เกินไปกว่าที่กำหนดนี้ จัดเป็นสีมาวิบัติใช้ไม่ได้ เหตุที่กำหนดจำกัดสีมาทั้งข้างเล็กและข้างใหญ่ไว้เช่นนั้น ก็เพราะว่า

๑) สีมาเล็กเกินไป จะจุภิกษุไม่ได้ ๒๑ รูป ทำอัพภานไม่ได้ อัพภานเป็นสังฆกรรมที่ต้องการสงฆ์จำนวน ๒๐ รูป เพื่อประชุมกันสวดระงับอาบัติสังฆาทิเสส โดยนั่งเข้าหัตถบาสกัน และรวมกับภิกษุผู้ต้องอาบัตินั้นด้วยอีก ๑ รูป จึงเป็น ๒๑ รูป ถ้าเล็กเกินไป ก็ไม่พอที่จะทำอัพภานได้

๒) สีมาใหญ่เกินไป ก็เกินความสามารถที่จะระวังรักษาให้เป็นไปด้วยความเรียบร้อยได้

นิมิตของสีมา

นิมิต แปลว่า **เครื่องหมาย** ในที่นี้หมายถึงวัตถุที่ใช้เป็นเครื่องกำหนดเขตแบ่งสีมา พระพุทธองค์ประทานอนุญาตไว้ ๘ ชนิด คือ

๑. ปพฺพโต ภูเขา (ปัพพตนิมิต) กำหนดไว้ ๓ ชนิด ได้แก่ (๑) ภูเขาดินล้วน (๒) ภูเขาศิลาล้วน (๓) ภูเขาศิลาปนดิน

๒. ปาสาโณ ศิลา (ปาสาณนิมิต) กำหนดไว้ ๔ ชนิด ได้แก่ (๑) ศิลาแท้หรือศิลาเจือแร่ (๒) ศิลามีสัณฐานโตไม่ถึงช้าง ขนาดเท่าศีรษะโคหรือกระบือเขื่องๆ (๓) ศิลาแท่งเดียว (๔) ศิลามีขนาดเล็กเท่าก้อนน้ำอ้อย นัก ๓๒ ปละ (ประมาณ ๕ ชั่ง)

๓. วนํ ป่าไม้ (วนนิมิต) กำหนดป่าไม้ที่ประกอบด้วยองค์ ๒ คือ (๑) หมู่ไม้มีแก่นหรือชนิดเดียวกับไม้มีแก่น (๒) ป่าไม้ที่ขึ้นเป็นหมู่อย่างน้อยต้องมี ๔ - ๕ ต้น

๔. รุกฺโข ต้นไม้ (รุกขนิมิต) กำหนดใช้ต้นไม้ (๑) ต้นไม้ที่มีแก่นพียงต้นเดียวและยังเป็นอยู่ (๒) เป็นต้นไม้ที่เกิดเองในพื้นที่หรือปลูกเอาไว้ โดยต้องมีขนาดสูงอย่างน้อย ๘ นิ้ว ใหญ่ประมาณเท้าเล่มเข็ม ส่วนต้นไม้ที่ใช้เป็นนิมิตแห่งสีมาไม่ได้ คือ ต้นไม้ที่ปลูกอยู่ในกระถาง และต้นไม้ที่แห้งตายไปเอง

๕. วมฺมิโก จอมปลวก (วัมมิกนิมิต) กำหนดจอมปลวกไว้ ดังนี้ (๑) จอมปลวกที่ตั้งขึ้นมานานแล้ว หรือจอมปลวกที่เพิ่งตั้งขึ้นแม้ในวันนั้น มีขนาดสูง ๘ นิ้ว (๒) อย่างใหญ่เท่าเขาโค

๖. มคฺโค หนทาง (มรรคนิมิต) กำหนดหนทางไว้ คือ ทางที่คนเดินหรือทางเกวียนที่ยังใช้อยู่ผ่านไปเพียงระยะ ๒ - ๓ บ้าน ส่วนหนทางที่ใช้เป็นนิมิตแห่งสีมาไม่ได้ คือทางที่ไม่ได้ใช้แล้วและทางที่แยกออกจากทางใหญ่ไปได้หน่อยหนึ่งแล้ววกกลับเข้ามาจบกันทางใหญ่อีก

๗. นที แม่น้ำ (นทีนิมิต) โดยกำหนดใช้แม่น้ำที่ไหลอยู่เสมอ แม้ฝนไม่ตกก็ไม่แห้งส่วนแม่น้ำที่ใช้ไม่ได้คือแม่น้ำตันได้แก่ แม่น้ำที่ไม่ไหล

๘. อุทกํ น้ำ (อุทกนิมิต) กำหนดน้ำนิ่งที่ขังอยู่กับน้ำที่ไม่ไหล ได้แก่ (๑) น้ำในหนอง (๒) น้ำในบึง (๓) น้ำในบ่อ (๔) น้ำในสระที่เกิดขึ้นเอง

การผูกพัทธสีมา

การผูกพัทธสีมา ที่ปฏิบัติในปัจจุบัน ประกอบด้วยลักษณะ ๗ อย่าง ดังนี้

๑. พื้นที่จะผูกพัทธสีมาต้องได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาแล้ว หมายถึง พื้นที่ซึ่งจะสมมติเป็นสีมาหรือทำการผูกพัทธสีมานั้น ต้องได้รับอนุญาตจากทางราชการบ้านเมืองก่อน กล่าวคือ ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาแล้ว

๒. ต้องประชุมภิกษุผู้อยู่ในเขตสีมา คือ ต้องประชุมภิกษุผู้อยู่ในเขตสีมานั้นทั้งหมด หรือนำฉันทะของภิกษุนั้นมาให้ถูกต้องตามระเบียบของสังฆกรรม

๓. ต้องสวดถอน คือ ต้องประชุมสงฆ์สวดถอนเป็นแห่งๆ ไป จนกว่าจะเห็นว่าพอดีกับสถานที่ ในการสวดถอนนี้จะต้องสวดถอนติจีวราวิปปวาสก่อน แล้วจึงสวดถอนสมานสังวาสสีมาภายหลัง โดยจะกระทำล่วงหน้าไว้ก่อนก็ได้ หรือจะทำการสวดถอนในวันผูกพัทธสีมานั้นก็ได้

๔. จัดเตรียมนิมิตไว้ตามทิศ คือ ต้องจัดเตรียมลูกนิมิตวางไว้ ๘ ทิศ หรือ ๔ ทิศตามความต้องการในที่เท่านั้น พร้อมกับจัดคนไว้สำหรับคอยห้ามภิกษุอื่นมิให้เข้าไปในเวลาประกอบพิธีนั้น ตรวจดูหลุมนิมิตโดยรอบไม่ให้ลึกมากไป กะว่าเวลาทักนิมิตให้สามารถมองเห็นลูกนิมิตได้

๕. เมื่อสมมติสีมาต้องประชุมภิกษุผู้อยู่ในภายเขตนิมิต คือ ต้องประชุมภิกษุผู้อยู่ในภายในเขตนิมิตนั้นทั้งหมด เพื่อให้ถูกต้องตามระเบียบการทำสังฆกรรม

๖. ทักนิมิต พิธีทักนิมิตให้ทำต่อจากการสวดถอนเสร็จแล้ว ภิกษุผู้ทักนิมิตนั้นใช้ ๔ รูปก็พอ นอกนั้นอยู่ในโรงอุโบสถหรือจะออกไปทักทั้งหมดก็ได้ ภิกษุรูปที่จะทักนิมิตนั้นต้องยืนอยู่ด้านภายในนิมิต จะทักนิมิตทิศใดต้องยืนหันหน้าไปทางทิศนั้น

การทักนิมิต มีระเบียบวิธีปฏิบัติ ดังนี้ ต้องเริ่มต้นตั้งแต่ทิศบูรพาเป็นต้นไป โดยเวียนขวาไปจนถึงทิศอีสานแล้ว จึงกลับมาทักทิศบูรพาอีกครั้งหนึ่ง อย่างนี้ สีมาจึงจะเชื่อมกัน ชื่อว่า นิมิตไม่ขาด ในขณะทักนิมิตนั้น ต้องมีคนคอยตอบอยู่ภายนอกเพื่อให้รู้แน่ว่าในทิศนั้นมีอะไรเป็นนิมิต เช่น ทักถามในทิศบูรพาว่า **"ปุรตฺถิมาย ทิสาย กึ นิมิตฺตํ."** แปลว่า "ในทิศตะวันออกอะไรเป็นนิมิต" ผู้ตอบก็ตอบว่า **"ปาสาโณ ภนฺเต"** แปลว่า "หินเจ้าข้า" ผู้ทักก็ต้องทักซ้ำอีกครั้งหนึ่งว่า **"เอโส ปาสาโณ นิมิตฺตํ"** แปลว่า "ศิลานั้นเป็นนิมิต" ผู้ทักนิมิตจะต้องทักในลักษณะเช่นนี้ไปจนกว่าจะครบทั้ง ๘ ทิศ หรือ ๔ ทิศ แล้วกลับมาทักทิศบูรพาซ้ำอีกครั้งหนึ่ง ถ้าไม่กลับมาทักทิศบูรพาซ้ำอีก ครั้งหนึ่งท่านปรับว่าแนวนิมิตขาด

๗. การสวดสมมติสีมา ปฏิบัติหลังจากที่ทักนิมิตจนครบหมดทุกทิศแล้ว การสวดนั้นจะต้องเข้าไปในโรงอุโบสถ แล้วให้ภิกษุผู้ฉลาดสามารถรูปหนึ่ง เป็นผู้สวดกรรมวาจาสมมติสีมา

ในการสวดทักนิมิตหรือการสวดสมมติก็ดี ท่านกำหนดไว้ว่าเป็นกรรมที่ต้องทำภายในสีมาเท่านั้น ถ้าทำนอกสีมาจัดเป็นกรรมวิบัติ

คุณสมบัติภิกษุผู้สวดสมมติสีมา

คุณสมบัติของภิกษุผู้สวดกรรมวาจาสมติสีมา มี ๓

๑. ฉลาดเข้าใจในอักขรวิธีที่จะสวด

๒. สามารถสวดให้ชัดเจนถูกอักขรวิธี

๓. ไม่อาพาธเป็นโรคเสียงแหบเครือ

ในการสวดนั้น พึงสวดสมมติเขตภายในนิมิตเป็นสมานสังวาสสีมาด้วยญัตติทุติย-กรรมวาจา แล้วสวดสมมติติจีวราวิปปวาส โดยต้องสวดถอนติจีวราวิปปวาสสีมาและสมานสังวาสสีมาพร้อมทั้งทักนิมิตก่อน การทักนิมิตสีมา ๒ ชั้น มี ๒ วิธี คือ ทำโดยการทักสลับกันหรือทักข้ามลูก

พัทธสีมา ๓

พัทธสีมาในบัดนี้ มี ๓ ชนิด คือ

๑. ขัณฑสีมา สีมาที่ผูกเฉพาะบริเวณโรงอุโบสถ เป็นสีมาขนาดเล็ก ที่สงฆ์กำหนดผูกเฉพาะบริเวณอุโบสถ อย่างเช่น อุโบสถของวัดทั่วไป

๒. มหาสีมา สีมาที่ผูกรอบบริเวณวัด คือเป็นสีมาที่มีอาณาเขตกว้างขวางมาก โดยสงฆ์กำหนดทำเครื่องหมายผูกเป็นสีมารอบบริเวณวัด

๓. สีมาสองชั้น คือสีมาที่มีขัณฑสีมาอยู่ในมหาสีมา โดยมีสีมันตริกคั่นเพื่อมิให้เขตแดนระคนคาบเกี่ยวกัน (คำว่า สีมันตริก หมายถึงวัตถุที่ใช้เป็นเครื่องคั่นแดนระหว่างมหาสีมากับขัณฑสีมาเพื่อมิให้สีมาทั้งสองสังกระกันคือคาบเกี่ยวกัน)

การสมมติสีมาสองชั้นนั้น มีประโยชน์ ๓ อย่าง คือ (๑) เขตนิสัยหรือเขตลาภแผ่ทั่วถึง (๒) สิ่งของสงฆ์อาจรวมเข้าเป็นเจ้าของเดียวกัน (๓) สังฆกรรมทำได้สะดวก

ในหนังสือวินัยมุข เล่ม ๓ กล่าวว่า ในคัมภีร์มหาวรรค มีกล่าวถึงสีมาอีกชนิดหนึ่งเรียกว่า **นทีปารสีมา** คือสีมาที่สงฆ์สมมติคร่อมฝั่งน้ำทั้งสอง จึงรวมเป็นพัทธสีมา ๔ ประเภท สีมาชนิดหลังนี้ พระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้สงฆ์สมมติได้เฉพาะในตำบลที่เรือผ่านไปมาอยู่เสมอ คือเป็นท่าสำหรับจอดเรือ หรือมีสะพานถาวรยื่นออกไปเพื่อเรือจะได้จอดเทียบได้ แต่ปัจจุบันไม่ได้มีผูกสีมาชนิดนี้แล้ว

๒. อพัทธสีมา

อพัทธสีมา แปลว่า เขตที่ไม่ได้ผูก หมายถึง เขตแดนพื้นที่ซึ่งสงฆ์ไม่ได้กำหนดไว้ตายตัว แต่กำหนดเอาตามที่ทางฝ่ายบ้านเมืองกำหนดไว้ สงฆ์มีอำนาจเพียงกำหนดเอาเป็นเขตประชุมสงฆ์เพื่อทำสังฆกรรมเท่านั้น ไม่มีกรรมสิทธิ์ที่จะยึดถือเป็นเจ้าของ มี ๓ ประเภท คือ

๑. คามสีมา หรือนิคมสีมา เขตบ้าน หมายถึง เขตหมู่บ้านหนึ่ง หรือตำบลหนึ่งซึ่งทางฝ่ายบ้านเมืองกำหนดด้วยท้องที่ ในกรณีนี้ พระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้สงฆ์พิจารณากำหนดเอาเขตบ้านหรือนิคมที่ตนเข้าอาศัยอยู่เป็นเขตสามัคคีอันมีสังวาสเสมอกัน ในปัจุบัน คามสีมา ได้แก่ หมู่บ้านหรือตำบล ส่วนนิคม ได้แก่ อำเภอ

๒. สัตตัพภันตรสีมา แปลว่า สีมาภายในชั่ว ๗ อัพภันดร หมายถึง เขตที่สงฆ์กำหนดขึ้นในป่า ที่ไม่มีผู้คนตั้งบ้านเรือนอยู่อาศัย โดยการกำหนดวัดจากที่สุดแนวแห่งสงฆ์ออกไปด้านละ ๗ อัพภันดรโดยรอบ (๑ อัพภันดรเท่ากับ ๗ วา ฉะนั้น ๗ อัพภันดร เท่ากับ ๔๙ วา)

๓. อุทกุกเขปสีมา แปลว่า เขตสามัคคีชั่ววักน้ำสาด หมายถึงเขตที่สงฆ์กำหนดลงไปในน่านน้ำชั่ววักน้ำขึ้นสาดไปของบุรุษผู้มีกำลังปานกลาง คือประมาณ ๓ วา

ในพระบาลีแสดงน่านน้ำที่กำหนดเป็นอุทกุกเขปสีมาได้ ๓ ประเภท คือ

๑) นที แม่น้ำ

๒) สมุทร ทะเล

๓) ชาตสระ คือที่ขังน้ำอันเกิดเองตามธรรมชาติ เช่น บึง หนอง ทะเลสาบ แม่น้ำที่เป็นแดนอุทกุกเขปสีมาได้นั้น ต้องมีน้ำไม่ขาดแห้งตลอดฤดูฝน และลึกพอจะเปียกผ้าอันตรวาสกของภิกษุณีที่นุ่งห่มเป็นปริมณฑลที่เดินข้ามน้ำนั้น และลำคลองที่จะถือเป็นแม่น้ำได้นั้นจะต้องมีกระแสน้ำเซาะกว้างออกไปเป็นคลองธรรมชาติ และเป็นทางแม่น้ำเก่า

ส่วนสถานที่ซึ่งใช้สำหรับทำสังฆกรรมในน่านน้ำได้ คือ บนเรือ บนแพ หรือบนร้านที่ปลูกขึ้นในน้ำ

วิสุงคามสีมา คือเขตแดนซึ่งได้รับพระราชทานเพื่อทำการผูกเป็นพัทธสีมา หมายถึงเขตแดนที่เป็นส่วนหนึ่งจากแดนบ้าน เป็นเขตแยกต่างหากจากแดนของบ้านเมือง อันเป็นเขตอุโบสถหรือเขตที่สงฆ์ใช้ในการทำสังฆกรรม ซึ่งพระเจ้าแผ่นดินทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานแก่สงฆ์เป็นการเฉพาะ โดยประกาศเป็นพระบรมราชโองการ วัดที่ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาแล้วจึงจะสามารถจัดผูกพัทธสีมาได้

เหตุให้สีมาวิบัติ

เหตุที่ทำให้สีมาวิบัติ ในเฉพาะที่เป็นพัทธสีมา ท่านจำแนกเป็น ๓ ลักษณะ คือ

๑. วิบัติเพราะขนาด คือ สีมามีขนาดเกินกำหนด เช่น สมมติสีมา หรือผูกพัทธสีมามีขนาดเล็กเกินไปจนจุภิกษุ ๒๑ รูปไม่ได้ หรือสีมามีขนาดใหญ่เกินไปมีพื้นที่กว้างเกิน ๓ โยชน์

๒. วิบัติเพราะนิมิต ในคัมภีร์ปริวารท่านแสดงไว้ว่า สีมามีนิมิตขาด คือ (๑) สีมาที่มีนิมิตน้อยกว่า ๓ หรือมี ๓ แต่ว่าอยู่ในแนวเดียวกันซึ่งไม่สามารถชักแนวบรรจบถึงกันเป็นพื้นที่ได้ และทักนิมิตไม่ครบรอบถึงจุดที่เริ่มต้น (๒) สีมามีฉายาเป็นนิมิต คือการทำเงาอย่างใดอย่างหนึ่งมีภูเขา เป็นต้น เป็นนิมิตหรือใช้นิมิตอันเดียวเป็นเครื่องหมายใน ๒ ด้าน โดยด้านหนึ่งเป็นนิมิตจริงส่วนอีกด้านหนึ่งเป็นเพียงแนวของนิมิตนั้น (๓) สีมาไม่มีนิมิต คือสมมติสีมาไม่ได้กำหนดนิมิตหรือไม่ได้ทักนิมิต

๓. วิบัติเพราะกรรม คือ สงฆ์ผู้ทำการสวดถอน สวดทักนิมิต สวดสมมติ อยู่นอกเขตสีมา เพราะสังฆกรรมดังกล่าวนี้ต้องทำในเขตสีมา จึงไม่เป็นกรรมวิบัติ

สมานสังวาสสีมา

สมานสังวาสสีมา หมายถึง เขตที่สงฆ์กำหนดถูกต้องตามพระวินัยบัญญัติ เป็นเขตกำหนดความพร้อมเพรียงแห่งสงฆ์ผู้มีสังวาสเสมอกันและมีสิทธิในการเข้าอุโบสถและปวารณาตลอดถึงสังฆกรรมอย่างอื่นด้วยกัน สมานสังวาสสีมานี้นับเข้าในประเภทพัทธสีมา คือเขตที่สงฆ์ผูกเป็นสีมาแล้ว

สีมาสังกระ

สีมาสังกระ สีมาที่คาบเกี่ยวกัน หมายถึง การสมมติสีมาคาบเกี่ยวกัน ซึ่งจัดเป็นสีมาสังกระ เช่น สมมติสีมาใหม่คาบเกี่ยวสีมาเดิม แต่สงฆ์ไม่รู้ว่าเป็นสีมาเดิม ทั้งไม่ได้ทำการสวดถอนก่อน สีมาใหม่ย่อมวิบัติใช้ไม่ได้ มูลเหตุแห่งสีมาสังกระมี ๔ คือ

๑) สมมติสีมาคาบเกี่ยว คือสมมติสีมาใหม่คาบเกี่ยวกับสีมาเดิมโดยไม่ได้ สวดถอนสีมาเดิมก่อน

๒) วัตถุพาดพิงถึงกันระหว่างสีมาทั้งสอง เช่น ต้นไทรที่เกิดขึ้นที่สีมาแห่งหนึ่ง พาดกิ่งออกไปหยั่งย่านพุ่มสาขาลงถึงพื้นของสีมาอีกแห่งหนึ่ง

๓) สงฆ์สองฝ่ายทำกรรมในคราวเดียวกัน คือทำโดยไม่เว้นระหว่างแนวสงฆ์ให้ห่างพอกำหนด คือให้ห่างกันอย่างน้อย ๓ อัพภันดร หรือ ๓ อุทกุกเขป

๔) สังฆกรรมที่ทำบนเรือที่ผูกหลักไว้บนตลิ่ง เช่น ผูกโรงเรือหรือแพ สำหรับทำกรรมนั้นที่หลักหรือต้นไม้บนตลิ่งทำให้อุทกุกเขปสีมากับคามสีมาสังกระกัน

ความแตกต่างระหว่างพัทธสีมากับอพัทธสีมา

พัทธสีมาและอพัทธสีมา มีความแตกต่างกัน คือ **พัทธสีมา** เป็นเขตแดนที่ผูกแล้ว โดยสงฆ์กำหนดเขตขึ้นและทำนิมิตสิ่งอันเป็นเครื่องหมายกำหนดเอาไว้ เป็นเขตแดนซึ่งสงฆ์มีสิทธิ์เต็มที่และสามารถที่จะสมมติติจีวราวิปปวาสสีมาซ้ำลงไปได้อีก ส่วน**อพัทธสีมา** เป็นเขตแดนที่ไม่ได้ผูก คือแดนที่สงฆ์ไม่ได้กำหนดไว้ตายตัว แต่ถือกำหนดเขตเอาตามที่ทางฝ่ายบ้านเมืองกำหนดไว้ และสงฆ์มีอำนาจเพียงถือเป็นเขตประชุมสงฆ์ทำสังฆกรรมเท่านั้น ไม่มีสิทธิ์ที่จะยึดเป็นเจ้าของและไม่สามารถที่จะสมมติติจีวราวิปปวาสสีมาได้อีก

กัณฑ์ที่ ๒๕
สมมติเจ้าหน้าที่ทำการสงฆ์

เจ้าหน้าที่ทำการสงฆ์

การปฏิบัติหน้าที่ของภิกษุผู้มีหน้าที่ทำการสงฆ์นั้น พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ประทานอนุญาตให้สงฆ์สมมติกันขึ้น คือให้สงฆ์พิจารณาแต่งตั้งภิกษุเพื่อทำหน้าที่เป็นเจ้าหน้าที่ทำการสงฆ์ เป็นแผนกหรือเป็นเรื่องๆ ไป เพื่อสะดวกในการดูแลบริหารกิจธุระเกี่ยวกับสิ่งของอันเป็นส่วนกลางแห่งสงฆ์ให้เป็นไปด้วยความเรียบร้อย

คุณสมบัติภิกษุผู้เป็นเจ้าหน้าที่ทำการสงฆ์

ภิกษุผู้สมควรเลือกให้เป็นเจ้าหน้าที่ทำการสงฆ์นั้น ต้องประกอบด้วยคุณสมบัติที่เป็นสรรพสาธารณ์หรือคุณสมบัติทั่วไป ๔ ประการ และองค์คุณเฉพาะอีก ๑ รวมเป็น ๕ ประการ คือ

๑. ไม่ถึงความลำเอียงเพราะชอบ

๒. ไม่ถึงความลำเอียงเพราะเกลียดชัง

๓. ไม่ถึงความลำเอียงเพราะงมงาย

๔. ไม่ถึงความลำเอียงเพราะกลัว

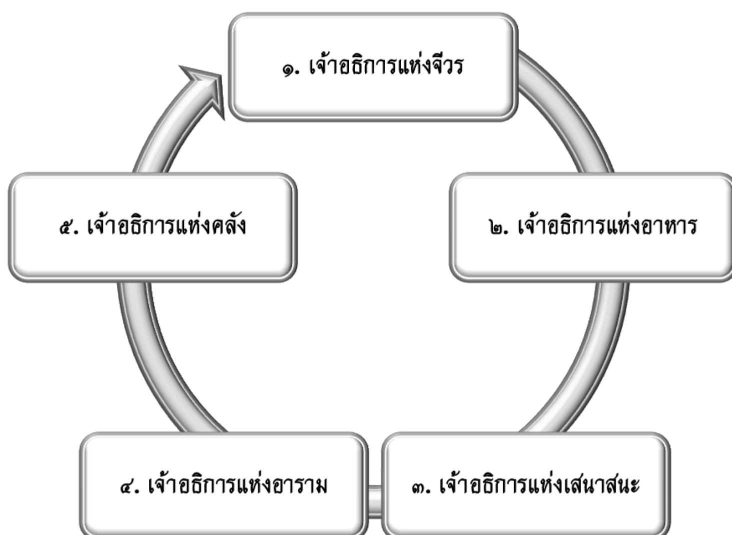
๕. ฉลาดเข้าใจในกิจธุระนั้นๆ ที่ตนต้องรับผิดชอบ

ในองค์คุณประการที่ ๑ – ๔ เป็นคุณสมบัติทั่วไป (ไม่มีอคติ ๔) ส่วนองค์คุณประการที่ ๕ จัดเป็นคุณสมบัติเฉพาะที่จะทำให้การดำเนินงานที่ได้รับมอบหมายนั้นให้เป็นไปด้วยความเรียบร้อย เกิดประโยชน์แก่ส่วนรวม คือวัดวาอารามและคณะสงฆ์ ตลอดทั้งการพระศาสนา โดยเมื่อคัดเลือกได้ภิกษุผู้มีคุณสมบัติดังนี้แล้ว เมื่อจะรับหน้าที่อย่างใดอย่างหนึ่ง ก็ต้องขอให้ภิกษุนั้นรับตกลงเสียก่อนแล้ว ต่อจากนั้นจึงสวดสมมติในที่ประชุมสงฆ์ด้วยญัตติทุติยกรรมวาจา โดยภิกษุผู้ได้รับสมมติจากสงฆ์แล้ว ย่อมมีอิสระในการทำหน้าที่อย่างนั้นๆ ในนามของสงฆ์ต่อไป

ประเภทของเจ้าหน้าที่ทำการสงฆ์

ภิกษุที่เป็นเจ้าหน้าที่ทำการสงฆ์ โดยสงฆ์มีมติสมมติขึ้นให้เป็นตามพระวินัยนั้น มี ๕ ประเภท คือ

๑. เจ้าอธิการแห่งจีวร

เจ้าอธิการแห่งจีวร มีหน้าที่ ๓ อย่าง คือ

๑) จีวรปฏิคคาหกะ	มีหน้าที่รับจีวร
๒) จีวรนิทหกะ	มีหน้าที่เก็บจีวร
๓) จีวรภาชกะ	มีหน้าที่แจกจีวร

ภิกษุผู้เป็นจีวรปฏิคคาหกะ พึงรู้ ดังนี้

๑) จีวรที่เขาถวายแก่สงฆ์ที่ตนมีหน้าที่อุปัฏฐากควรรับ

๒) จีวรที่เขาถวายแก่สงฆ์ที่ตนไม่มีหน้าที่อุปัฏฐากไม่ควรรับ

๓) จีวรที่เขาถวายเป็นปาฏิบุคคลิกทาน ไม่ควรรับ

๔) รู้จักว่าจีวรชนิดไหน รับไว้เท่าไรหรือไม่ได้รับ

จีวรที่เขาถวายแก่สงฆ์ มีลักษณะคำกล่าว ดังนี้

๑) ข้าพเจ้าถวายในสีมาหรือแก่สีมา

๒) ข้าพเจ้าถวายตามกติกาของสงฆ์

๓) ข้าพเจ้าถวายแก่สงฆ์

๔) ข้าพเจ้าถวายแก่สงฆ์ผู้อยู่จำพรรษาแล้ว

จีวรที่ถวายเป็นปาฏิบุคคลิกะ เฉพาะเจาะจง มีลักษณะคำกล่าว ดังนี้

๑) ถวายเฉพาะภิกษุผู้ได้รับภัตตาหารของเขา

๒) ถวายแก่ภิกษุผู้อยู่ในเสนาสนะของเขา

๓) ถวายแก่ภิกษุผู้ได้รับอุปัฏฐากอย่างอื่นของเขา

๔) ถวายแก่ภิกษุเฉพาะรูป

ภิกษุผู้เป็นจีวรนิทหกะ พึงรู้ ดังนี้

๑) อัจเจกจีวร (ผ้าจำพรรษาที่ผู้มีเหตุรีบร้อนขอถวายก่อนกำหนดเวลาปกติหรือก่อนเขตจีวรกาล) ควรเก็บไว้จนกว่าจะออกพรรษาแล้วจึงแจกแก่ภิกษุผู้จำพรรษา

๒) จีวรที่ถวายไม่พอแจกกัน ควรเก็บไว้จนกว่าจะได้มาเพิ่ม

๓) จีวรที่เขาถวายพอแจกทั่วกันไม่ควรเก็บไว้ ยกเว้นอัจเจกจีวร

๔) ควรรู้จำนวนแห่งจีวรที่เก็บไว้หรือไม่ได้เก็บไว้

ภิกษุผู้เป็นจีวรภาชกะ พึงรู้ ดังนี้

๑) จีวรที่เขาถวายไม่กำหนดพิเศษพอแจกทั่วกันควรแจก

๒) จีวรที่เขาถวายเป็นผ้ากฐินหรือเป็นมูลแห่งเสนาสนะปัจจัยไม่ควรแจก

๓) จีวรมีจำนวนเท่าไร แจกไปแล้วหรือยังไม่ได้แจก

อนึ่ง ภิกษุผู้มีหน้าที่แจกจีวรพึงรู้จักข้อกำหนดเพิ่มเติมอีก ๕ อย่าง คือ

๑) รู้กำหนดเขต คือ ทายกเขาถวายแก่สงฆ์ที่อยู่ในอาวาสใด พึงแจกให้ภิกษุทั้งหลายผู้อยู่พร้อมหน้าในอาวาสนั้น ถ้าสงฆ์หลายอาวาสทำกติกากันไว้ว่า ลาภที่เกิดขึ้นในอาวาสหนึ่ง สงฆ์ในอาวาสอื่นๆ ต้องได้รับส่วนแจกด้วย ก็ให้แจกตามกติกานั้น

๒) รู้กำหนดกาล คือ ต้องรู้ว่าเป็นจีวรกาลตามปกติ หรือที่ขยายออกไปตลอดเขตฤดูหนาวเป็นผ้าที่เกิดขึ้นในช่วงอานิสงส์กฐินหรือพ้นไปแล้ว ถ้าเป็นจีวรกาลพึงแจกเฉพาะภิกษุที่จำพรรษาแล้ว

๓) รู้กำหนดวัตถุ คือ รู้ว่าจีวร หรือผ้าอาบน้ำฝน ผ้าจำนำพรรษา เป็นของเหมือนกันหรือต่างกัน ที่ต่างกันนั้น เป็นผ้าชนิดไร เนื้อดี หยาบอย่างไร มีจำนวนเท่าไร

๔) รู้กำหนดบุคคลที่จะแจก คือ สหมิก ๕ จำพวก ได้แก่ ภิกษุ ภิกษุณี สิกขมานา สามเณร และสามเณรี เช่น ภิกษุพึงแจกเต็มส่วน สามเณรก็พึงแจกครึ่งส่วน ถ้าของมีพอแจกรูปละผืน ก็ให้แจกเท่ากัน จะเป็นการปฏิบัติที่สมควร

๕) รู้กำหนดนิยมต่าง เช่น ผ้าที่ทายกถวายเป็นผ้ากฐิน ควรให้สงฆ์มอบให้แก่ภิกษุรูปหนึ่งเพื่อกรานกฐิน ไม่ควรเอามาแจกรวมกับผ้าอื่น

๒. เจ้าอธิการแห่งอาหาร

เจ้าอธิการแห่งอาหาร จัดตามหน้าที่ได้ ๔ ประเภท คือ

๑) ภัตตุทเทสกะ เป็นผู้แจกภัต

๒) ยาคุภาชกะ มีหน้าที่แจกข้าวยาคู

๓) ผลภาชกะ มีหน้าที่แจกผลไม้

๔) ขัชชภาชกะ มีหน้าที่แจกของเคี้ยว

ในแต่ละประเภท ต้องประกอบด้วยองค์คุณ ๕ ประการ คือ (๑) – (๔) คุณสมบัติทั่วไป และ (๕) รู้จักประเภทแห่งอาหารที่ควรแจกและไม่ควรแจก (ของแจกทั่วๆไป)

ภิกษุผู้เป็นภัตุทเทสกะ พึงรู้ ดังนี้

๑) ภัตไม่ได้นิยมต่างๆ (ภัตทั่วไป) เป็นของควรแจก

๒) ภัตมีนิยมต่างเป็นของไม่ควรแจก

๓) ภัตที่มีแจกไม่ทั่วกัน แจกให้แจกตามลำดับพรรษาและแจกถึงลำดับไหนแล้ว ก็ต้องกำหนดไว้ เมื่อได้มาใหม่พึงแจกต่อจากลำดับนั้นไป

ภัตนิยมต่าง หมายถึง อาหารที่ถวายเจาะจงภิกษุที่มีเหตุพิเศษ เช่น เตรียมจะไปที่อื่นในพระบาลี กำหนดไว้ ๔ อย่าง คือ (๑) อาคันตุกภัต อาหารที่เขาถวายพระภิกษุอาคันตุกะ (๒) คมิยภัตหรือคมิกภัต อาหารที่ถวายเฉพาะภิกษุที่จะไปอยู่ที่อื่น (๓) คิลานภัต อาหารที่เขาถวายเฉพาะภิกษุไข้ (๔) ศิลานุปัฏฐากภัต อาหารที่เขาถวายเฉพาะภิกษุผู้พยาบาลภิกษุไข้

ในคัมภีร์อรรถกถาได้เพิ่มกุฏิภัต คืออาหารที่เขาถวายแก่ภิกษุผู้อยู่กุฏิที่เขาสร้างถวายเป็นภัตนิยมต่างลำดับที่ ๕

การแจกภัตกำหนดวิธีแจกไว้ ๒ อย่าง คือ

๑) แจกอาหารที่เขานำมาถวายที่วัด

๒) รับนิมนต์ไว้แล้วส่งภิกษุไปรับที่บ้านเรือนของผู้นั้น

ในพระบาลีระบุชื่อภัตไว้ ๗ อย่าง คือ

๑) สังฆภัต อาหารถวายสงฆ์

๒) อุทเทสภัต อาหารอุทิศสงฆ์

๓) นิมันตนภัต อาหารที่ได้ในที่นิมนต์

๔) สลากภัต อาหารถวายตามสลาก
๕) ปักขิกภัต อาหารถวายปักษ์ละ ๑ ครั้ง
๖) อุโปสถิกภัต อาหารถวายในวันอุโบสถ
๗) ปาฏิปทิกภัต อาหารถวายในวันปาฏิบท (วันขึ้นหรือแรม ๑ ค่ำ)

มีวิธีการแจกและวิธีถวายในแต่ละอย่างที่พระภัตตุทเทสก์ควรรู้ ดังนี้

๑. สังฆภัต อาหารถวายสงฆ์ หมายถึง ของที่เขานำมาถวายหรือส่งมาถวายสงฆ์ในอารามที่มีพอแจกทั่วกัน ภัตอย่างนี้เกิดมีขึ้นในคราวใด ต้องแจกให้ทั่วกันในคราวนั้น ไม่ต้องแจกต่อลำดับสงฆ์ มีวีธีถวาย ๒ วิธี คือเขานำมาถวายด้วยตนเอง และเขาส่งสิ่งของมาถวาย

๒. อุทเทสภัต อาหารอุทิศสงฆ์ หรือภัตที่ทายกถวายตามที่สงฆ์แสดงให้ หมายถึง อาหารที่เขาถวายสงฆ์หรือของที่เขาถวายสงฆ์ แต่ไม่พอแจกกัน ภัตอย่างนี้ ท่านให้แจกไปตามลำดับ โดยเริ่มตั้งแต่พระเถระลงมา ของหมดแค่ลำดับไหน ก็ให้กำหนดไว้ เมื่อของมีมาอีกจึงแจกต่อไปตั้งแต่ลำดับที่ค้างอยู่ อย่างนี้เรื่อยไปจนทั่วกัน แล้วจึงเวียนขึ้นต้นใหม่อีก มีวิธีถวาย ๓ วิธี คือเขานำมาถวายเอง เขานำส่งมาถวาย และเขาขอให้สงฆ์ไปรับจากบ้านเขา

๓. นิมันตนภัต อาหารที่ได้ในที่นิมนต์ หมายถึง ทายกนิมนต์เพื่อให้ไปฉันที่บ้านเรือนของเขา การนิมนต์อย่างนี้ พระภัตตุทเทสก์จะเป็นผู้บอกนิมนต์หรือกำหนดนัดภิกษุทั้งหลายให้ไป

๔. สลากภัต อาหารถวายตามสลาก หมายถึง สังฆภัตที่ทายกเข้ากันถวาย คือต่างคนต่างจัดอาหารมาเป็นของต่างกัน มักทำในเทศกาลที่มีผลไม้ผลิตผลแล้ว มีวิธีถวาย ๒ วิธี คือ เขียนชื่อเจ้าภาพลงในกระดาษใบละชื่อ ม้วนรวมคละกันเข้าแล้วให้ภิกษุทั้งหลายจับตามพรรษา และแบบเขียนเลขหมายไว้ที่ของเท่าจำนวนหนึ่ง เมื่อภิกษุสามเณรจับได้สลากของผู้ใดก็ได้รับอาหารของทายกผู้นั้น (ปัจจุบันนิยมใช้วิธีที่ ๒)

๕. ปักขิกภัต อาหารถวายปักษ์ละ ๑ ครั้ง หมายถึง สังฆภัตหรืออุทเทสภัต แต่ท่านหมายเอาดิถีที่เขาถวาย คือถวาย ๑๕ วัน ต่อหนึ่งครั้ง

๖. อุโปสถิกภัต อาหารถวายในวันอุโบสถ ได้แก่ สังฆภัตหรืออุทเทสภัต แต่ถวายในวันอุโบสถ คือวันขึ้น ๑๕ ค่ำ และวันแรม ๑๕ ค่ำ หรือวันแรม ๑๔ ค่ำ ของแต่ละเดือน มีวิธีแจกเหมือนกับสังฆภัตหรืออุทเทสภัต

๗. ปาฏิปทิกภัต อาหารถวายในวันปาฏิบท ได้แก่ สังฆภัตหรืออุทเทสภัต แต่ถวายในวันปาฏิบท คือ กำหนดถวายในวันขึ้น ๑ ค่ำ หรือวันแรม ๑ ค่ำ มีวิธีแจกเหมือนกับสังฆภัตหรืออุทเทสภัต

มีของที่แยกออกจากภัตในจำนวน ๗ อย่างนั้น ซึ่งควรแจกอีก ๓ ชนิด คือ ยาคู ผลไม้ และของขบเคี้ยว โดยท่านแสดงอานิสงส์แห่งข้าวยาคูไว้ ๕ อย่าง คือ แก้หิว ระงับกระหาย ยังลมให้เดินคล่อง ชำระทางปัสสาวะ และละลายอาหารดิบ

สำหรับการได้ผลไม้มาหรือทางได้ผลไม้มานั้น ท่านแสดงไว้ ๔ อย่าง คือ (๑) ผลไม้เกิดขึ้นในสวนของวัดซึ่งไวยาวัจกรจักทำ (๒) ผลไม้ที่ผู้เช่าสวนของวัดจัดถวายตามส่วน (๓) ผลไม้ที่ทายกส่งมาถวาย (๔) ผลไม้ที่เขาอนุญาตให้ไปเก็บเอาเองได้

๓. เจ้าอธิการแห่งเสนาสนะ

เจ้าอธิการแห่งเสนาสนะ จัดตามหน้าที่ได้ ๒ อย่าง คือ

๑) เสนาสนคาหาปกะ มีหน้าที่แจกเสนาสนะให้ภิกษุถือ

๒) เสนาสนปัญญาปกะ มีหน้าที่แต่งตั้งเสนาสนะให้ภิกษุถือ

เสนาสนะอันจะพึงให้แจกให้ถือนั้น มี ๒ คือ แจกกุฏิให้ถือเป็นหลังๆ หรือห้องๆ และแจกเตียงหรือที่นอนให้ถือเป็นที่ๆ

การให้ถือเสนาสนะเนื่องด้วยสมัยนั้นในพระบาลีกำหนด ๓ ช่วงระยะ คือ

๑) ปุริมิโก การให้ถือเมื่อวันเข้าพรรษาต้น

๒) ปจฺฉิมิโก การให้ถือเมื่อวันเข้าพรรษาหลัง

๓) อนฺตรามุตฺตโก การให้ถือในระหว่างพ้นจากนั้น

ภิกษุที่ไม่ควรให้ย้ายในเวลานอกพรรษา มี ๓ คือ

๑) ภิกษุผู้ทำอุปการะแก่สงฆ์

๒) ภิกษุผู้ได้ปฏิสังขรณ์เสนาสนะนั้น

๓) ภิกษุผู้เป็นภัณฑาคาริกะ

การให้ถือเสนาสนะมีหลักกำหนด ดังนี้

๑) ถ้ากุฏิพอ พึงแจกให้ถือเป็นหลังๆ หรือแม้ทั้งบริเวณ

๒) ถ้ากุฏิมีไม่พอ พึงแจกให้ถือเป็นห้องๆ

๓) ถ้ากุฏิโถง คือใหญ่โตเป็นห้องกว้างๆ พึงให้ถือชั่วเตียงนอน ชั่วที่นอนเป็นที่ๆ

มีข้อกำหนดของผู้ถือเสนาสนะ ดังนี้

๑) พระเถระผู้ใหญ่ พึงให้ถือเสนาสนะขนาดเขื่องหรือแม้ทั้งบริเวณ

๒) พระผู้น้อย พึงให้ถือเสนาสนะขนาดย่อมลงมา

๓) พระผู้ทำอุปการะแก่สงฆ์ พึงให้ถือเสนาสนะที่ทำการนั้นสะดวก

๔) พระผู้เล่าเรียนหรือประกอบสังฆกิจในทางใดทางหนึ่ง พึงให้ถือเสนาสนะใกล้กันหรือหมู่เดียวกัน

๕) พระผู้อาศัยและเป็นที่อาศัยของผู้อื่น พึงให้ถือเสนาสนะใกล้กันหรือหมู่เดียวกัน

๔. เจ้าอธิการแห่งอาราม

เจ้าอธิการแห่งอาราม คือภิกษุผู้มีหน้าที่รักษาอาราม และดูแลการนวกรรม คืองานก่อสร้าง จำแนกเป็น ๓ แผนก คือ

๑) อารามิกเปสกะ มีหน้าที่ใช้คนทำการวัด

๒) สามเณรเปสกะ มีหน้าที่ใช้สามเณรในกิจที่ภิกษุทำไม่ได้ เช่น ใช้ให้ดายหญ้า พรวนดิน ปลูกต้นไม้ และทำการหุงต้ม เป็นต้น

๓) นวกัมมิกะ มีหน้าที่ดูแลนวกรรม คือการก่อสร้างซึ่งมีทายกเป็นเจ้าของ และการปฏิสังขรณ์สิ่งหักพังชำรุดทรุดโทรมในอาราม

คนทำการวัดมีอยู่ ๒ จำพวก คือพวกที่ ๑ เลขวัด เป็นจำพวกที่ผู้ปกครองแว่นแคว้นจัดให้มีสังกัดขึ้นต่อวัด ได้ละเว้นจากเกณฑ์ทำการเมือง สงฆ์อาจใช้ทำการวัด ชั่วระยะหนึ่ง จำพวกที่ ๒ ลูกจ้าง คือ ทำการด้วยหวังค่าจ้างในเวลาทำงาน

๕. เจ้าอธิการแห่งคลัง

เจ้าอธิการแห่งคลัง หมายถึง ภิกษุผู้มีหน้าที่รักษาคลังเก็บพัสดุของสงฆ์และจ่ายของเล็กน้อยให้แก่ภิกษุทั้งหลาย จำแนกเป็น ๒ แผนก คือ

๑) ภัณฑาคาริกะ มีหน้าที่รักษาคลังเก็บพัสดุของสงฆ์

๒) อัปปมัตตวิสัชชกะ มีหน้าที่จ่ายของเล็กน้อยให้แก่ภิกษุทั้งหลาย

๑. ภิกษุผู้เป็นภัณฑาคาริกะ พึงรู้จักของที่ควรเก็บและไม่ควรเก็บ กล่าวคือ ของใดเป็นครุภัณฑ์จะต้องเก็บของนั้นไว้เพื่อใช้ในการสงฆ์ ของใดเป็นลหุภัณฑ์ ควรให้มีหน้าที่จัดต่างแผนกไป ให้เป็นหน้าที่ของเจ้าหน้าที่แผนกนั้นๆ ส่วนที่พ้นจากนั้น เป็นธุระของภัณฑาคาริกะ ในการเก็บคลังพัสดุของสงฆ์นั้น พระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้สมมติวิหาร คือกุฏิบางหลังขึ้นเพื่อใช้เป็นที่เก็บพัสดุของสงฆ์ได้

๒. ภิกษุผู้เป็นอัปปมัตตวิสัชชกะ พึงรู้จักของเล็กน้อยที่จะพึงจ่าย เช่น เภสัชสำหรับบำบัดโรคไม่ใช่ของที่ภิกษุทุกรูปต้องการ แต่เป็นของต้องการเฉพาะภิกษุผู้อาพาธเท่านั้น ในอรรถกถากล่าวถึงของอันเป็นของเล็กน้อยไว้ คือ

๑) เข็มสำหรับเย็บจีวร ๒) มีดพับ ๓) รองเท้า ๔) ประคดเอว

๕) สายโยกบาตร ๖) ผ้ากรองน้ำ ๗) ธมกรก ๘) เศษผ้าขนาดทำจีวรได้

๙) เภสัช ๕ ชนิด ได้แก่ เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย

กัณฑ์ที่ ๒๖
กฐิน

กฐิน แปลว่า **ไม้สะดึง** ถ้าเป็นคำกิริยา แปลว่า **ลาดหรือกางออก** ในสมัยพุทธกาล ภิกษุต้องแสวงหาผ้ามาสำหรับทำเป็นจีวรหรือทำเป็นผ้าห่มผ้านุ่งใช้เอง พระพุทธองค์ทรงกำหนดแบบลักษณะจีวรเป็นสี่เหลี่ยมผืนผ้า โปรดให้ตัดจีวรอย่างคันนาของชาวมคธ มีเส้นคั่นระหว่างผืนหนึ่งคือคั่นเป็นกระทงใหญ่ (หรือเป็นตา) กระทงเล็กและมีเส้นคั่นระหว่างกระทงนั้นอีกดุจคันนาขวาง แต่ภิกษุยังไม่ชำนาญในการทำจีวรและไม่มีเครื่องมือให้สะดวกในการกะ ตัด เย็บ จึงมีการกำหนดไม้แบบ ทำไม้แบบจีวรขึ้น ที่เรียกว่า**ไม้กฐิน** หรือ**กรอบไม้สะดึง** เมื่อจะทำจีวรก็กางไม้สะดึงออกแล้วเอาผ้าวางทาบลงที่ไม้สะดึง เพื่อการกะ ตัด เย็บให้สะดวก ครั้นต่อมาทรงอนุญาตให้ภิกษุที่จำพรรษากาลถ้วนไตรมาส รับผ้าที่ประชาชนนำมาถวายในช่วงออกพรรษา อันเป็นเขตจีวรกาลหรือระยะเวลาทำจีวรได้ มีกำหนดตั้งแต่วันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๑ ถึงวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๒ จึงนิยมเรียกผ้าที่สำเร็จโดยอาศัยกรอบไม้สะดึงว่า **ผ้ากฐิน** แม้ในสมัยนี้จะมีผ้าจีวรสำเร็จรูปใช้ แต่ก็ยังเรียกผ้าที่กำหนดนิยมต่างถวายในเขตจีวรกาลนั้นว่า ผ้ากฐิน สืบต่อมา

กฐินเป็นทานมัยพิเศษอย่างหนึ่ง ที่เรียกว่า **กฐินทาน** แต่ในที่นี้ ท่านมุ่งกล่าวให้ศึกษาความเป็นสังฆกรรมแห่งกฐินที่พระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้สงฆ์ผู้จำพรรษาถ้วนไตรมาสแล้วรับผ้ากฐินได้ และโปรดให้ภิกษุพร้อมใจกันยอมยกมอบผ้าผืนหนึ่งที่มีจำนวนจำกัดอันเกิดขึ้นในท่ามกลางสงฆ์นั้นแก่ภิกษุรูปหนึ่งที่มีคุณสมบัติเหมาะสมตามพระวินัยให้เป็นผู้กรานกฐิน ที่เรียกว่า **องค์ครองกฐิน** โดยภิกษุผู้เป็นองค์ครองกฐินนั้น นำผ้ากฐินนั้นทำเป็นจีวร (หรือผืนใดผืนหนึ่งในไตรจีวร) เสร็จแล้วก็แจ้งแก่ที่ประชุมสงฆ์ผู้ยินยอมพร้อมใจกันยกผ้ากฐินให้นั้นทราบ เพื่อทำกฐินัตถารกิจให้สำเร็จตามพระวินัยต่อไป

ในการที่จะรับกฐินหรือกรานกฐินได้นั้น จะต้องประกอบด้วยข้อกำหนด กล่าวคือ มีภิกษุจำพรรษาในอาวาสวัดนั้นถ้วนไตรมาสไม่ขาด ภิกษุเหล่านั้นอยู่ในอาวาสเดียวกันและภิกษุมีจำนวนอย่างน้อย ๕ รูป หรือมีจำนวน ๕ รูปขึ้นไป

การกรานกฐิน

กราน แปลว่า **ขึง** คือทำให้ตึง กรานกฐิน หมายถึง การเอาผ้าที่จะทำจีวรนั้นวางทาบลงที่กรอบไม้สะดึง แล้วทำให้ตึง หรือขึงออกเพื่อสะดวกในการ กะ ตัด เย็บ เมื่อทำการตัด เย็บ ย้อมแล้วผึ่งให้แห้งสำเร็จเป็นผ้าจีวรตามที่ต้องการ

พิธีกรานกฐินในสมัยพุทธกาล ภิกษุประชุมพร้อมกันในโรงอุโบสถหรือในเขตสีมาแล้ว ทำพิธีอปโลกน์ให้ผ้ากฐินนั้นแก่ภิกษุรูปหนึ่งรูปใดในสงฆ์นั้น และสวดญัตติทุติยกรรมวาจาให้ผ้ากฐิน ต่อจากนั้น ภิกษุรูปที่ได้รับผ้ากฐินนั้น ก็ต้องรีบทำกิจเบื้องต้นแห่งกรานกฐิน เริ่มตั้งแต่ซักผ้า กะผ้า ตัดผ้า เนาหรือด้นผ้าที่ตัดแล้ว เย็บเป็นจีวร ย้อมจีวรที่เย็บแล้ว และทำกัปปะคือพินทุผ้าให้เสร็จในวันนั้น แล้วแจ้งแก่ภิกษุสงฆ์ทั้งปวงที่ยินยอมพร้อมใจกันยกผ้ากฐินให้นั้นทราบ เพื่อทำพิธีอนุโมทนากฐิน ภิกษุผู้กรานกฐินและสงฆ์ผู้ได้อนุโมทนากฐินแล้ว ก็จักได้อานิสงส์กฐิน ๕ ประการ

ในสมัยต่อมา เมื่อมีจีวรสำเร็จรูปใช้เป็นที่แพร่หลายแล้ว ก็นิยมใช้จีวรสำเร็จรูปในการทอดกฐิน กิจอันเนื่องด้วยบุพพกรณ์ คงปฏิบัติในข้อที่ ๗ เช่นทำกัปปะคือพินทุผ้า โดยเมื่อภิกษุสงฆ์ประชุมพร้อมกันในอุโบสถแล้ว ทำพิธีอปโลกน์ปรึกษาต่อสงฆ์ว่าจะเห็นควรกรานกฐินด้วยผ้าผืนนี้หรือไม่ และควรมอบผ้ากฐินนี้แก่พระเถระหรือภิกษุรูปใดรูปหนึ่งเป็นผู้กรานกฐิน ที่เรียกว่าองค์ครองกฐิน ต่อจากนั้น สงฆ์ก็จะทำพิธีสวดญัตติทุติยกรรมวาจาให้ผ้ากฐินแล้ว พระเถระผู้ครองกฐินปัจจุทธรณ์ผ้าเดิมที่ใช้ครองอยู่นั้น แล้วทำพินทุกัปปะผ้าใหม่ อธิษฐานเป็นผ้าครองผืนใดผืนหนึ่ง (ในไตรจีวร) แล้วบอกแก่ภิกษุสงฆ์ ผู้ยินยอมพร้อมใจกันยกผ้าให้นั้น เพื่อทำพิธีกรานกฐินและอนุโมทนากฐิน

ผ้าที่ควรใช้เป็นผ้ากฐิน

ผ้าที่ควรทำเป็นผ้ากฐินมี ๕ ชนิด คือ

๑. ผ้าใหม่ คือผ้าที่เย็บย้อมใหม่ซึ่งยังไม่ได้ใช้เลย

๒. ผ้าเทียมใหม่ คือผ้าที่ได้ซักฟอกให้บริสุทธิ์สะอาดแล้ว

๓. ผ้าเก่า คือผ้าที่ได้เคยใช้มาแล้ว แม้ใช้ครั้งเดียวก็ถือว่าเป็นผ้าเก่า

๔. ผ้าบังสุกุล คือผ้าที่มีผู้ทอดเพื่ออุทิศให้แก่ผู้ใดผู้หนึ่งแล้วนิมนต์ภิกษุไปพิจารณาชักผ้าบังสุกุลนั้น

๕. ผ้าตกตามร้าน เป็นผ้าที่เขาทิ้งไว้ตามที่ต่างๆ มีป่าช้า เป็นต้น ไม่มีใครเป็นเจ้าของหรือเจ้าของไม่ต้องการแล้ว แต่ไม่ใช่ผ้าที่ซื้อจากร้านตลาด ถือเป็นผ้าบังสุกุลนั่นเอง เพราะเมื่อภิกษุจะถือเอาผ้านั้นก็จะพิจารณาเช่นเดียวกับผ้าบังสุกุล

ผ้าทั้ง ๕ ชนิดนี้ ชนิดใดชนิดหนึ่ง อันผู้ใดผู้หนึ่งเป็นคฤหัสถ์ก็ตามเป็นสหธรรมิก คือ ภิกษุ ภิกษุณี สิกขมานา สามเณร สามเณรี ด้วยกันก็ตาม ถวายแก่สงฆ์ก็เป็นของใช้ได้ทั้งนั้น

ผ้าที่ไม่ควรใช้เป็นผ้ากฐิน

ผ้าที่ไม่ควรใช้เป็นผ้ากฐินมี ๔ ชนิด คือ

๑. **ผ้าที่ไม่ได้เป็นสิทธิ** เช่น ผ้าที่ขอยืมเขามา

๒. **ผ้าที่ได้มาโดยอาการมิชอบ** หมายถึง ผ้าที่ภิกษุทำนิมิตพูดเลียบเคียงได้มา เช่น พูดว่า “ผ้าอันนี้ดี อาจจะกรานกฐินด้วยผ้าผืนนี้” ผ้าที่ได้มาด้วยอาการอย่างนี้ เรียกว่า **ทำวิญญัติ** คือ อาการที่ภิกษุขอสิ่งของกับคฤหัสถ์ผู้ไม่ใช่ญาติ ไม่ใช่ปวารณา

๓. **ผ้าที่เป็นนิสสัคคีย์** คือ ผ้าที่จำต้องสละ ได้แก่ ผ้าที่ภิกษุสละแก่สงฆ์ คณะหรือบุคคล เช่น ผ้าอติเรกจีวรที่ภิกษุเก็บไว้เกิน ๑๐ วัน และผ้าที่ภิกษุได้มาโดยประสงค์จะทำจีวรแต่ผ้าไม่พอ และมีความหวังว่าจะได้ผ้ามาเพิ่มอีก จึงเก็บผ้านั้นไว้เกิน ๑ เดือน

๔. **ผ้าที่เก็บไว้ค้างคืน** หมายถึง ผ้าที่ได้มาในทางบริสุทธิ์หรือในทางชอบธรรม แต่เก็บค้างคืนไว้เพราะทำผ้าห่มหรือผ้านุ่งไม่เสร็จในวันเดียวกัน

ในผ้าทั้ง ๔ ชนิดนี้ ท่านห้ามไม่ให้นำมาเป็นผ้ากฐิน

จำนวนสงฆ์ผู้ให้ผ้ากฐิน

ในการรับกฐิน สงฆ์ต้องพิจารณายกผ้ากฐินนั้นถวายแก่พระเถระหรือภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง ในทางพระวินัยกำหนดสงฆ์ผู้ให้ผ้ากฐินอย่างน้อยจำนวน ๕ รูป เหตุที่กำหนดเช่นนั้น เพราะต้องจัดรูปหนึ่งเป็นบุคคลรับผ้ากฐิน ที่เหลืออีก ๔ รูป จัดเข้าเป็นจำนวนสงฆ์ คือครบองค์สงฆ์ (๕ รูปขึ้นไปใช้ได้ น้อยกว่า ๕ รูปใช้ไม่ได้) ให้นำภิกษุผู้ปัจฉิมพรรษา (อธิษฐานจำพรรษาหลัง) เข้าร่วมเป็นคณปูรกะก็ได้ แต่จะได้อานิสงส์กฐินเฉพาะภิกษุผู้เข้าจำปุริมพรรษา (อธิษฐานเข้าพรรษาวันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๘ ตามปกติ)

คุณสมบัติของภิกษุผู้ควรกรานกฐิน

ในคัมภีร์ปริวาร พระวินัยปิฎก แสดงองค์คุณหรือคุณสมบัติ ๘ อย่างของภิกษุผู้ควรกรานกฐิน คือ

๑. รู้จักบุพพกรณ์
๒. รู้จักถอนไตรจีวร
๓. รู้จักอธิษฐานไตรจีวร
๔. รู้จักการกราน
๕. รู้จักมาติกา
๖. รู้จักปลิโพธกังวล
๗. รู้จักการเดาะกฐิน
๘. รู้จักอานิสงส์กฐิน

มีอรรถาธิบาย โดยสังเขป ดังนี้

๑. รู้จักบุพพกรณ์ หมายถึง กิจที่จะพึงทำในเบื้องต้นแห่งการกรานกฐิน ที่เรียกว่า **กฐินัตถารกิจ** โดยภิกษุผู้ได้รับผ้ากฐิน (องค์ครองกฐิน) ที่สงฆ์ให้แล้วต้องทำให้แล้วเสร็จภายในวันนั้น กิจแห่งบุพพกรณ์ มี ๗ อย่าง คือ

๑) ซักผ้า

๒) กะผ้า คือกะว่าผ้าผืนนั้นจะพอทำเป็นจีวรผืนใดผืนหนึ่งได้หรือไม่ โดยต้องคำนึงถึงระยะเวลาที่จะทำให้เสร็จทันตามที่กำหนดภายในวันเดียวกันนั้น

๓) ตัดผ้า ให้ตัดเป็นจีวรมีขันฑ์ ๕ หรือเกินกว่านั้นให้ถูกต้องตามลักษณะจีวร

๔) เนาหรือด้นผ้าที่ตัดแล้ว คือเอาผ้าทาบกันเข้าแล้ว ใช้เข็มเย็บยาวๆ (เย็บห่างๆ) เพื่อไม่ให้ผ้าเคลื่อนจากกัน เมื่อเย็บเสร็จแล้วก็เลาะเอาด้ายเนาออกเสีย แล้วจึงด้นคือเย็บผ้าให้ติดกันเป็นตะเข็บโดยฝีเข็ม

๕) เย็บเป็นจีวร คือเย็บล้มตะเข็บ ที่เรียกว่า สอย

๖) ย้อมจีวรที่เย็บแล้ว คือย้อมให้ได้สีที่ภิกษุใช้ได้ ห้ามไม่ให้ทำเป็นแต่สักว่าย้อม กล่าวคือย้อมไม่ได้สี

๗) ทำกัปปะ คือพินทุผ้า หมายถึง การกำหนดเครื่องหมายจำด้วยจุดหรือวงกลมเล็กๆ

ในสมัยต่อมาเมื่อมีจีวรสำเร็จรูปใช้แพร่หลาย จึงนิยมใช้ผ้าสำเร็จรูปเป็นผ้ากฐิน ฉะนั้น กิจในบุพพกรณ์ มีซักผ้า กะผ้า ตัดผ้า เป็นต้น งดไปคงมีกิจที่ต้องทำ คือกัปปะพินทุผ้าใหม่นั้น (เว้นในบางวัดที่ยังใช้ผ้าขาวทอดกฐิน)

๒. รู้จักถอนไตรจีวร การถอนไตรจีวร เรียกในภาษาพระวินัยว่า ปัจจุทธรณ์ แปลว่า ยกเลิก หรือถอนคืนหมายถึงการถอนคืนผ้าที่อธิษฐานไว้

๓. รู้จักอธิษฐานไตรจีวร เมื่อถอนไตรจีวรเดิมผืนหนึ่งแล้ว จะอธิษฐานจีวรผืนใดผืนหนึ่งใหม่แทนผืนที่ถอนไป การอธิษฐานไตรจีวรมี ๒ วิธี คือ อธิษฐานด้วยกาย คือเอามือลูบคลำบริขารที่อธิษฐานนั้น และอธิษฐานด้วยวาจา คือเปล่งวาจาอธิษฐานไม่ถูกต้องนั้นบริขารด้วยกาย

๔. รู้จักการกราน ในคัมภีร์ปริวาร กล่าวถึงพิธีกรานกฐินไว้ สรุปใจความว่า เมื่อทำบุพพกรณ์เสร็จแล้ว ภิกษุนั้น (องค์ครองกฐิน) นำผ้ากฐินเข้าสู่ที่ประชุมสงฆ์ กล่าวคำปัจจุทธรณ์จีวรผืนเดิมนั้น แล้วทำกัปปะอธิษฐานผ้าใหม่ ต่อจากนั้น จึงกล่าวคำกรานกฐินด้วยผ้าผืนใดผืนหนึ่ง ดังนี้

กรานด้วยผ้าสังฆาฏิกล่าวว่า **"อิมาย สงฺฆาฏิยา กฐินํ อตฺถรามิ"**

กรานด้วยจีวรกล่าวว่า **"อิมินา อุตฺตราสงฺเฆน กฐินํ อตฺถรามิ"**

ถ้ากรานด้วยสบงกล่าวว่า **"อิมินา อนฺตรวาสเกน กฐินํ อตฺถรามิ"**

เมื่อกล่าวคำกรานกฐินเสร็จ ก็กล่าวต่อสงฆ์เพื่ออนุโมทนากฐินว่า

"อตฺถตํ อาวุโส สงฺฆสฺส กฐินํ ธมฺมิโก กฐินตฺถาโร อนุโมทถ"

ท่าน (ผู้มีอายุ) กฐินของสงฆ์กรานแล้ว การกรานกฐินชอบธรรม ขอท่านทั้งหลายจงอนุโมทนาเถิด (ถ้ารูปที่กรานกฐินอ่อนพรรษากว่า ก็ให้เปลี่ยนคำว่า อาวุโส เป็น ภนฺเต)

ในลำดับนั้น พระสงฆ์ทั้งหมด (เว้นรูปที่กรานกฐิน) กล่าวอนุโมทนากฐินว่า

"อตฺถตํ อาวุโส สงฺฆสฺส กฐินํ ธมฺมิโก กฐินตฺถาโร อนุโมทาม."

ท่าน (ผู้มีอายุ) กฐินของสงฆ์กรานแล้ว การกรานกฐินชอบธรรม เราทั้งหลายอนุโมทนา (ถ้าสงฆ์ทั้งปวงมีพรรษาอ่อนกว่ารูปที่กรานกฐินให้เปลี่ยนคำว่า **อาวุโส** เป็น **ภนฺเต**

คำว่า **"สงฆ์หรือบุคคลเป็นผู้กรานกฐิน"** ในคัมภีร์ปริวาร ตอนกฐินขันธกะ แสดงไว้ว่า "สงฆ์หาได้กรานไม่ คณะก็หาได้กรานไม่ บุคคลเป็นผู้กรานกฐิน" ดังนี้ แต่เพราะสงฆ์ได้อนุโมทนา เพราะคณะได้อนุโมทนา เพราะบุคคลได้กรานจึงได้ชื่อว่า สงฆ์ได้กรานกฐิน คณะได้กรานกฐิน บุคคลได้กรานกฐิน ดังนี้

คำว่า **สงฆ์** ในกฐินกรรมนี้ หมายถึง ภิกษุจำนวนตั้งแต่ ๕ รูปขึ้นไป ในจำนวนภิกษุ ๕ รูปนี้รวมทั้งภิกษุผู้กรานอีก ๑ รูป คำว่า **คณะ** นั้น ถ้าถือเอาตามหลักนี้ ต้องหมายถึง ภิกษุมีจำนวนต่ำกว่า ๕ รูปลงมา คำว่า **บุคคล** นั้น ได้แก่ภิกษุที่กรานกฐินดังที่กล่าวแล้ว

คำว่า **"ของบริวารผ้ากฐินเป็นของใคร"** ในการรับกฐินนั้นจะมีของอันเป็นบริวารกฐินอยู่ ของนั้นจะสมควรเป็นของใคร ในข้อนี้ พระอรรถกถาจารย์กล่าวไว้ว่า "ถ้าเป็นผ้าที่เหลือ (ผ้าอื่นจากที่ยกชื่อขึ้นกรานกฐินในไตรจีวร) ของภิกษุรูปที่กรานกฐินเป็นของคร่ำคร่า ก็พึงอปโลกน์ให้ภิกษุนั้นจนพอ ส่วนที่เหลือจากนั้นให้แจกแก่ภิกษุอื่นที่เหลือ โดยลำดับแห่งผ้าจำนำพรรษาหรือโดยพรรษา ตั้งแต่เถระลงมา ถ้าเป็นครุภัณฑ์ ห้ามไม่ให้แจกกัน แต่ถ้าทายกเจาะจงภิกษุผู้กรานกฐินกล่าวว่า **"เยน อมฺหากํ กฐินํ คหิตํ, ตสฺเสว เทม"** ความว่า "ภิกษุรูปใดได้รับผ้ากฐินของพวกข้าพเจ้า ข้าพเจ้าจะถวายแก่ภิกษุรูปนั้น" ดังนั้น ในกรณีเช่นนี้ สงฆ์ไม่เป็นใหญ่ คือจัดการอะไรไม่ได้ แต่ถ้าทายกไม่ได้จำกัดไว้ถวายแล้ว สงฆ์ก็สามารถจัดการได้ คำในอรรถกถาที่กล่าวนี้ควรถือเป็นแนวปฏิบัติในการแจกของอันเป็นบริวารกฐิน

การกรานกฐินย่อมใช้ไม่ได้ เพราะวิบัติ ๓ อย่าง คือ

๑) วัตถุวิบัติ หมายถึง ผ้าที่กราน ใช้ผ้าที่ต้องห้าม ๓ ชนิด คือ (๑) ผ้าที่ได้มาโดยไม่เป็นสิทธิ (๒) ผ้าที่ได้มาโดยอาการอันมิชอบ (๓) ผ้าที่เป็นนิสสัคคีย์

๒) กาลวิบัติ หมายถึง การทำกรานกฐินในสมัยที่ไม่ใช่จีวรกาล

๓) กิริยาที่ทำวิบัติ หมายถึง ทำบุพพกรณ์ไม่ถูกต้องหรือไม่ทำบุพพกรณ์เลย

การกรานกฐินในสมัยต่อมาถึงปัจจุบัน ก็ถือปฏิบัติตามนัยในคัมภีร์ปริวาร คือเมื่อผ้ากฐินเกิดขึ้นในท่ามกลางสงฆ์นั้น (หลังจากที่ทายกทำพิธีทอดกฐินแล้ว) สงฆ์ก็ทำพิธีอปโลกน์ โดยสงฆ์

มอบให้พระภิกษุ ๒ รูป บางวัดใช้ ๔ รูป กล่าวคำอปโลกน์ให้ผ้ากฐิน แก่พระเถระหรือพระภิกษุรูปใดรูปหนึ่งในสงฆ์นั้นแล้ว ต่อจากนั้น พระภิกษุ ๒ รูป (คู่สวด) ผู้ได้รับมอบหมายจากสงฆ์สวดประกาศให้ผ้ากฐินแก่ภิกษุรูปนั้นด้วยญัตติทุติยกรรมวาจา ในลำดับนั้น พระภิกษุองค์ครองกฐินก็จะปฏิบัติตามขั้นตอนดังที่กล่าวมาข้างต้นแล้วก็เป็นอันเสร็จกิจในกฐินัตถารกิจแห่งสงฆ์ในการรับกฐิน

๕. **รู้จักมาติกา** คือ หัวข้อหรือแม่บท ในที่นี้ หมายถึงหัวข้อแห่งการเดาะกฐิน คำว่า **การเดาะกฐิน**หรือ**กฐินเดาะ** หมายถึง กฐินซึ่งเป็นสังฆกรรมนั้นเสียหายหรือบกพร่องไปกลางคันด้วยมาติกา เมื่อกฐินเดาะแล้ว พระภิกษุย่อมหมดโอกาสที่จะได้ประโยชน์จากกฐินคือไม่ได้รับอานิสงส์กฐิน ๕ อย่าง ในหัวข้อการเดาะกฐิน ๘ อย่าง มีอธิบายโดยสังเขป ดังนี้

๑) ปกฺกมนนฺติกา เดาะกฐินกำหนดด้วยหลีกไป คือ ภิกษุได้กรานกฐินแล้วทำจีวรเสร็จแล้ว หลีกไปด้วยคิดจะไม่กลับ อย่างนี้ชื่อว่า เดาะกฐินกำหนดด้วยหลีกไป กรณีเช่นนี้ ชื่อว่าจีวรปลิโพธขาดก่อน อาวาสปลิโพธขาดทีหลัง

๒) นิฏฺฐานนฺติกา เดาะกฐินกำหนดด้วยทำจีวรเสร็จ คือภิกษุได้กรานกฐินแล้ว ยังไม่ได้ทำจีวรหรือทำค้างไว้ หลีกไปด้วยคิดจะไม่กลับ ทำจีวรภายนอกสีมา กรณีเช่นนี้ ชื่อว่า อาวาส-ปลิโพธขาดก่อน จีวรปลิโพธขาดทีหลัง

๓) สนฺนิฏฺฐานนฺติกา เดาะกฐินกำหนดด้วยสันนิษฐาน คือภิกษุได้กรานกฐินแล้วสันนิษฐานว่า จักไม่ทำจีวรละ

๔) นาสนนฺติกา เดาะกฐินกำหนดความเสียหรือหายไป เพราะมีอันเสียหาย หรือหายไปเป็นที่สุด คือภิกษุได้กรานกฐินแล้วทำจีวรเสียหรือหายไป

๕) อาสาวจฺเฉทิกา เดาะกฐินกำหนดด้วยสิ้นหวัง มีอันหมดความหวังเป็นที่สุด คือภิกษุหลีกไปด้วยคิดจะไม่กลับ มีความหวังว่าจะได้จีวรและจะทำจีวรข้างหน้า แต่ไม่เป็นเช่นนั้น

๖) สวนนฺติกา เดาะกฐินกำหนดด้วยได้ยินข่าว มีอันได้ยินข่าวเป็นที่สุด คือภิกษุได้กรานกฐินแล้ว หลีกไปด้วยคิดจะกลับ และทำจีวรในภายนอกสีมาเสร็จแล้ว ได้ยินข่าวว่าในอาวาสนั้น กฐินเดาะเสียแล้ว

๗) สีมาติกฺกนฺติกา เดาะกฐินกำหนดด้วยล่วงเขต มีอันล่วงเขตเป็นที่สุด คือภิกษุทำจีวรเสร็จแล้ว คิดว่าจะกลับมา แต่กลับมาจนล่วงคราวเดาะกฐิน อย่างนี้ชื่อว่าเดาะกฐินกำหนดด้วยล่วงเขต

๘) สหุพฺภารา เดาะกฐินพร้อมกับภิกษุทั้งหลาย เดาะพร้อมกัน คือภิกษุนั้นทำจีวรเสร็จแล้ว คิดว่าจะกลับและกลับมาทันกฐินเดาะ

๖. **รู้จักปลิโพธ** คือ ความกังวล หมายถึง ความกังวลที่เป็นเหตุให้กฐินไม่เดาะหรือทำให้ไม่เดาะกฐิน กล่าวคือ ถ้าภิกษุยังมีความกังวลอยู่ เขตแห่งจีวรกาลขยายยาวออกไปตลอด ๔ เดือนฤดูหนาวตามกำหนด แต่ถ้าไม่มีปลิโพธเมื่อใด เขตแห่งจีวรกาลย่อมสิ้นเมื่อนั้น ปลิโพธมี ๒ อย่าง คือ **อาวาสปลิโพธ** กังวลในอาวาส คือ ภิกษุยังอยู่ในอาวาสนั้น หรือหลีกไปแล้ว แต่ผูกใจอยู่ว่าจะ

กลับมา และ **จีวรปลิโพธ** กังวลในจีวร คือภิกษุยังไม่ได้ทำจีวรเลย หรือทำค้างไว้ หรือเสียหายไปในเวลาที่ทำ แต่ยังไม่สิ้นความหวังว่าจะได้จีวรอีก

ในปลิโพธทั้ง ๒ อย่างนี้ หรือแม้แต่อย่างใดอย่างหนึ่ง ยังมีอยู่ ยังรักษาอานิสงส์กฐิน และเขตแห่งจีวรกาลให้เป็นไปตามกำหนดนั้นได้ ถ้าขาดพร้อมกันทั้ง ๒ อย่างแล้ว ย่อมหมดอานิสงส์กฐิน และสิ้นเขตจีวรกาล เช่นนี้เรียกว่า เดาะกฐิน หรือกฐินเดาะ

๗. **รู้จักการเดาะกฐิน** คำว่า เดาะ แปลว่า เสียหาย คือใช้ไม่ได้ เพราะฉะนั้น คำว่า **เดาะกฐิน** จึงหมายถึงกฐินเสียหาย ใช้ไม่ได้ หมดประโยชน์ หมดอานิสงส์ สิ้นเขตจีวรกาล เหตุที่ทำให้กฐินเดาะมีอยู่ ๓ อย่าง คือ (๑) ปลิโพธขาดทั้ง ๒ อย่าง (๒) สงฆ์พร้อมใจกันเดาะกฐินเสียในระหว่าง (๓) สิ้นเขตอานิสงส์กฐิน

๘. **รู้จักอานิสงส์กฐิน** คือ ผลดีหรือประโยชน์ที่จะพึงได้รับจากการรับกฐินและได้กรานกฐิน ๕ อย่าง คือ

๑) เที่ยวไปไม่ต้องบอกลา (ตามสิกขาบทที่ ๖ แห่งอเจลกวรรค ปาจิตตียกัณฑ์)
๒) เที่ยวจาริกไปโดยไม่ต้องนำไตรจีวรไปครบสำรับ (๓ ผืน)
๓) ฉันคณโภชน์ได้ (และปรัมปรโภชน์ได้)
๔) เก็บอติเรกจีวรไว้ได้ตามปรารถนา
๕) จักได้จีวรอันเกิดขึ้นในอาวาสนั้น
(มีสิทธิ์ได้รับจีวรหรือปัจจัยลาภอันเกิดขึ้นในวัดนั้น)

ทั้งได้โอกาสขยายเขตจีวรกาลออกไป ๔ เดือน คือตั้งแต่วันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๒ ไปจนถึงวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๔

สงฆ์ควรให้ผ้ากฐินแก่ใคร

ในคัมภีร์อรรถกถาระบุไว้ว่า ผ้ากฐินนั้น สงฆ์ควรให้แก่ภิกษุผู้มีจีวรเก่า ถ้าภิกษุทั้งหลายเห็นชอบด้วยก็สมควรอนุมัติ แต่ถ้ามีหลายรูป ควรให้แก่ภิกษุผู้มีพรรษามาก แต่ถ้ามีมากรูปด้วยกัน ควรให้แก่ภิกษุผู้เป็นมหาบุรุษ (มีความรู้ความสามารถ) ธรรมเนียมในบัดนี้ คือ สงฆ์มอบให้แก่ภิกษุผู้เป็นเจ้าอาวาสหรือภิกษุผู้ใหญ่ที่ควรยกย่อง ก็นับว่าทำตามนัยแห่งอรรถกถา

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงมีพระมติเกี่ยวกับการให้ผ้ากฐินว่า ผ้ากฐินนั้น สงฆ์ควรให้แก่ภิกษุผู้ทรงคุณสมบัติผ่อนลงมาถึงปลายสุด แล้วแต่ภิกษุรูปใดมีความสามารถจะทำให้เสร็จก็ควรแก่ภิกษุรูปนั้น

ในการอปโลกน์ให้ผ้ากฐินและการกรานกฐินหรืออนุโมทนากฐิน จะทำภายในสีมาหรือนอกสีมาก็ได้ เพราะไม่ต้องตั้งญัตติ แต่การสวดญัตติทุติยกรรมวาจาให้ผ้ากฐินนั้น สงฆ์จะต้องทำภายในสีมาหรืออุโบสถเท่านั้น

กัณฑ์ที่ ๒๗
บรรพชาและอุปสมบท

บรรพชา แปลว่า การงดเว้นจากความชั่ว หมายถึง การบวชเป็นนักบวช แต่เดิม หมายถึง การบวชเป็นนักบวชทั่วไป รวมถึงการบวชเป็นภิกษุ หรือเป็นสามเณรด้วย แต่ในปัจจุบัน บรรพชา ใช้เรียกเฉพาะการบวชเป็นสามเณร ส่วนการบวชเป็นภิกษุ เรียกว่า อุปสมบท

อุปสมบท แปลว่า ความถึงพร้อม การเข้าถึง หมายถึง การบวชเป็นภิกษุหรือภิกษุณี เป็นศัพท์เฉพาะในพระพุทธศาสนา โดยนำมาเรียกในการที่สงฆ์รับกุลบุตรเข้ามาเป็นสมาชิกเพื่อประพฤติพรหมจรรย์ ที่เรียกว่า การอุปสมบท อุปสัมปทา หรือ อุปสมบทกรรม คือการบวชเป็นภิกษุ

ในการอุปสมบทเป็นภิกษุ ก็ให้บรรพชาเป็นสามเณรก่อนแล้ว จึงทำพิธีอุปสมบทต่อในลำดับนั้น จะให้อุปสมบทเป็นภิกษุทีเดียวเลยก็ไม่ได้ แต่มักเรียกรวมกันว่า **บรรพชาอุปสมบท** จึงกล่าวได้ว่า พระสาวกผู้บวชในพระพุทธศาสนาย่อมได้ทั้งบรรพชาและอุปสมบท

การบวชในสมัยพุทธกาล

วิธีให้อุปสมบทในสมัยพุทธกาล มีดังนี้

๑. เอหิภิกขุอุปสัมปทา เป็นการอุปสมบทเป็นภิกษุที่พระพุทธเจ้าประทานอุปสมบทให้โดยตรง ด้วยพระวาจาว่า **"มาเถิดภิกษุ หรือจงเป็นภิกษุมาเถิด ธรรมอันเรากล่าวดีแล้ว ประพฤติพรหมจรรย์เพื่อทำที่สุดแห่งทุกข์โดยชอบเถิด"** แต่ถ้าผู้ทูลขอบวชนั้นได้บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์แล้ว เช่น พระยส ก็จะเว้นคำว่า เพื่อทำที่สุดทุกข์โดยชอบ มีเพียงคำว่า ประพฤติพรหมจรรย์เถิด ในพระวาจาที่ทรงเปล่งในการให้อุปสมบทด้วยวิธีเอหิภิกขุอุปสัมปทานี้ แยกออกเป็น ๒ ตอน คือ (๑) พระดำรัสว่า **"มาเถิดภิกษุหรือเป็นภิกษุมาเถิด"** เป็นอันทรงอนุญาตให้ถือเพศบวช ได้แก่ ทรงให้บรรพชา (๒) พระดำรัสว่า **"ประพฤติพรหมจรรย์ เพื่อทำที่สุดแห่งทุกข์โดยชอบเถิด"** เป็นอันทรงอนุญาตให้รับประพฤติพรหมจรรย์ในพระธรรมวินัย ได้แก่ ทรงให้อุปสมบท

๒. ติสรณคมนูปสัมปทา การบวชด้วยการเปล่งวาจาขอถึงไตรสรณะ เป็นวิธีการบวชที่พระองค์ประทานอนุญาตให้พระสาวกรับกุลบุตรเข้าหมู่ คือบวชให้ได้เอง โดยกำหนดวิธีปฏิบัติ

คือให้ผู้จะบวชนั้น ปลงผม และโกนหนวด นุ่งห่มผ้ากาสายะ ถือเพศบรรพชิตก่อนแล้ว ให้เปล่งวาจาแสดงตนถึงพระรัตนตรัย คือพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ ว่าเป็นสรณะ ด้วยอาการอันแสดงเคารพจริงๆ เพียงเท่านี้ ชื่อว่าเป็นอันรับเข้าหมู่หรือให้บวชเป็นภิกษุ เรียกว่า **การอุปสมบทด้วยวิธีติสรณคมนูปสัมปทา**

ในการอุปสมบทวิธีนี้ แยกได้เป็น ๒ ตอน คือ (๑) การให้ครองผ้ากาสายะ เป็นการให้บรรพชา (๒) การให้รับไตรสรณคมน์ เป็นการให้อุปสมบท

๓. ญัตติจตุตถกรรม การบวชด้วยวิธีญัตติจตุตถกรรม เป็นวิธีบวชที่พระพุทธองค์ทรงมอบให้สงฆ์เป็นใหญ่ในการบริหารหมู่คณะสงฆ์ ด้วยการประทานอนุญาตให้สงฆ์บวชกุลบุตรได้เอง โดยวิธีคือให้สงฆ์ประชุมครบองค์กำหนดในเขตประชุมสงฆ์หรือในเขตสีมา แล้วกล่าวประกาศถึงเรื่องที่จะรับกุลบุตรคนนั้นๆ เข้าหมู่ และขอความเห็นชอบจากที่ประชุมสงฆ์นั้น เรียกการให้บวชด้วยวิธีนี้ว่า **ญัตติจตุตถกรรมอุปสัมปทา** คือสังฆกรรมมีญัตติเป็นที่ ๔ เป็นสังฆกรรมที่สำคัญ โดยเมื่อตั้งญัตติแล้ว ต้องสวดอนุสาวนาถึง ๓ ครั้ง เพื่อที่สงฆ์จะได้มีเวลาพิจารณาหลายเที่ยวว่าสมควรจะอนุมัติตามคำขอหรือไม่

การบรรพชาเป็นสามเณร

สามเณร แปลว่า เหล่ากอแห่งสมณะคือผู้สงบ ในปัจจุบันเรียกวิธีบวชเด็กชายเป็นสามเณรว่า **บรรพชา** เด็กผู้ควรได้รับบรรพชาเป็นสามเณรในครั้งแรกๆ นั้น กำหนดอายุ ๑๕ ปี เพราะเหมาะสมและง่ายในการรับการฝึกหัดอบรม ในภายหลังต่อมาไม่จำกัดอายุ เพียงรู้จักไล่กาก็ใช้ได้ (แต่ในข้อนี้ สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ทรงมีพระมติว่า เด็กที่มีอายุขนาดเพียงรู้จักไล่กาได้เล็กเกินไป เหมือนกับเป็นคำพูดประชด) ที่กำหนดไว้แต่เดิมว่าต้องมีอายุ ๑๕ ปี เป็นหลักฐานดีอยู่แล้ว เพราะเด็กอายุ ๑๕ ปีนั้นกำลังอยู่ในเกณฑ์พอดีที่จะรับการฝึกหัดอบรมและจะได้ผลดีด้วย

วิธีบรรพชาเป็นสามเณร ในพระบาลีกล่าวไว้แต่เพียงว่า พึงยังปัพพัชชาเปกขะ (ผู้มุ่งบรรพชาหรือผู้ตั้งใจจะบวช) ให้ปลงผมและโกนหนวด แล้วให้ครองผ้ากาสายะ (จีวรและสบง) ห่มเฉวียงบ่าข้างหนึ่ง เข้าไปกราบเท้าภิกษุทั้งหลายแล้วให้นั่งกระโหย่งประนมมือ จากนั้น พระผู้ให้บรรพชาสั่งว่า “เอวํ วเทหิ” แปลว่า “เจ้าจงว่าอย่างนี้” แล้วให้ว่าสรณคมน์ คือคำขอถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ ว่า

พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ
ธมฺมํ สรณํ คจฺฉามิ
สงฺฆํ สรณํ คจฺฉามิ

ทุติยมฺปิ พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ
ทุติยมฺปิ ธมฺมํ สรณํ คจฺฉามิ
ทุติยมฺปิ สงฺฆํ สรณํ คจฺฉามิ
ตติยมฺปิ พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ
ตติยมฺปิ ธมฺมํ สรณํ คจฺฉามิ
ตติยมฺปิ สงฺฆํ สรณํ คจฺฉามิ

ด้วยวิธีเพียงเท่านี้ ผู้นั้นชื่อว่า ตั้งอยู่ในภูมิสามเณร คือได้บวชเป็นสามเณรแล้ว

สำหรับการให้บรรพชานี้ พระพุทธเจ้าทรงให้กระทำเป็นกิจจะลักษณะ คือ

๑. ต้องมีภิกษุผู้อยู่ด้วยกันรู้เห็น
๒. ไม่ให้ทำแบบงุบงิบ เข้าลักษณะที่ลักพาลูกเขามาบวช
๓. ผู้บรรพชาต้องสมัครใจ
๔. มารดาบิดาหรือผู้ปกครองอนุญาต
๕. กระทำพิธีบรรพชาต่อหน้าภิกษุทั้งหลาย

คำบอกภัณฑูกรรม

ภัณฑูกรรม หรือ**ภัณฑุกรรม** แปลว่า การปลงผม **การบอกภัณฑูกรรม** หมายถึง การขออนุญาตต่อสงฆ์เพื่อปลงผมให้แก่ผู้จะบวช เพราะการให้บรรพชาในครั้งนั้น ภิกษุต้องทำให้เองจนแล้วเสร็จ ตั้งแต่โกนผมให้เขาเป็นต้น จึงมีพระพุทธานุญาตไว้ให้ประชุมสงฆ์แล้วบอกภัณฑูกรรมเป็นเบื้องต้นก่อน จัดเป็นสังฆกรรมประเภทอปโลกนกรรม

มีแสดงวิธีบอกภัณฑูกรรมไว้ว่า ภิกษุนั้นพึงนิมนต์ภิกษุทั้งหลายผู้ที่อยู่ในสีมาให้ประชุมพร้อมกันแล้ว พาปัพพัชชาเปกขะไปในที่นั้นแล้วบอกภัณฑูกรรมว่า **สงฺฆํ ภนฺเต อิมสฺส ทารกสฺส ภณฺฑุกมฺมํ อาปุจฺฉามิ.** จะบอกว่า อิมสฺส สมณกรณํ อาปุจฉามิ. หรือว่า อยํ ปพฺพชิตุกาโม. ประโยคใดประโยคหนึ่งก็ได้ ในกรณีที่ส่งภิกษุหนุ่มหรือสามเณรไปบอกภัณฑูกรรมแทน มีคำบอกว่า **เอโก ภนฺเต ปพฺพชฺชาเปกฺโข อตฺถิ, ตสฺส ภณฺฑุกมฺมํ อาปุจฺฉาม.**

การบรรพชา

การบรรพชาในประเทศไทย มีธรรมเนียมที่ถือตามอย่างในปูนอรรถกถา (หมายถึง ระยะที่พระอรรถกถาจารย์แต่งปกรณ์อธิบายความในพระไตรปิฎก) และในปูนต่อลงมา โดยวิธีปฏิบัติ

คือ ปัพพัชชาเปกขะ โกนผม ถือผ้ากาสายะ เข้าไปหาพระอุปัชฌาย์ แล้วกล่าวคำขอบรรพชา ดังนี้

สพฺพทุกฺข / นิสฺสรณ / นิพฺพาน / สจฺฉิกรณตฺถาย

อิมํ กาสาวํ คเหตฺวา ปพฺพาเชถ มํ ภนฺเต อนุกมฺปํ อุปาทาย.

ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ขอท่านโปรดรับผ้ากาสาวะ นี้แล้ว จงให้ข้าพเจ้าบรรพชาเถิด เพื่อทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน เป็นที่ออกไปจากทุกข์ทั้งปวง

เมื่อพระอุปัชฌาย์รับผ้ากาสาวะไปแล้ว ปัพพัชชาเปกขะ พึงกล่าวคำขอบรรพชาว่าดังนี้

สพฺพทุกฺข / นิสฺสรณ / นิพฺพาน / สจฺฉิกรณตฺถาย

เอตํ กาสาวํ ทตฺวา ปพฺพาเชถ มํ ภนฺเต อนุกมฺปํ อุปาทาย.

ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ขอท่านโปรดให้ผ้ากาสาวะนี้แล้ว จงให้ข้าพเจ้าบรรพชาเถิด เพื่อทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน เป็นที่ออกไปจากทุกข์ทั้งปวง

ในลำดับนั้น พระอุปัชฌาย์จะบอก**ตจปัญจกกัมมัฏฐาน** (กัมมัฏฐานมีหนังเป็นที่ห้า) อันเป็นหลักการบริหารจิตเจริญปัญญามีอวัยวะในร่างกาย คือหนังเป็นส่วนกำหนดที่ ๕ ได้แก่ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง โดยให้ว่าฝ่ายอนุโลม คือตามลำดับตั้งแต่ต้นไปหาปลายก่อนว่า **เกสา โลมา นขา ทนฺตา ตโจ** และฝ่ายปฏิโลม คือย้อนลำดับจากปลายมาหาต้นว่า **ตโจ ทนฺตา นขา โลมา เกสา** แล้วพระอุปัชฌาย์จะเอาผ้าอังสะคล้องบ่าให้และมอบผ้าให้ในมือพร้อมกับบอกวิธีครองผ้า (จะมีภิกษุหรือสามเณรช่วยครองผ้าให้)

เมื่อปัพพัชชาเปกขะครองผ้าเสร็จเรียบร้อยแล้ว ก็เข้าไปหาพระอุปัชฌาย์กราบด้วยเบญจางคประดิษฐ์ ๓ ครั้ง กล่าวคำขอไตรสรณคมน์และขอศีลเป็นลำดับไป

คำกล่าวขอศีลว่า **อหํ ภนฺเต สรณสีลํ ยาจามิ.**

ทุติยมฺปิ อหํ ภนฺเต สรณสีลํ ยาจามิ.

ตติยมฺปิ อหํ ภนฺเต สรณสีลํ ยาจามิ.

จบแล้ว พระอุปัชฌาย์กล่าวคำนมัสการพระรัตนตรัยว่า

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส. (๓ จบ)

ให้ปัพพัชชาเปกขะว่าตาม ๓ จบ จากนั้นพระอุปัชฌาย์กล่าวว่า “เอวํ วเทหิ” หรือตามอรรถกถาว่า “ยมหํ วทามิ ตํ วทาหิ” ปัชชาเปกขะ พึงกล่าวรับว่า “อาม ภนฺเต” แล้วพระอุปัชฌาย์กล่าวคำให้สรณคมน์ โดยปัพพัชชาเปกขะว่าตามแต่ละประโยค เมื่อถึงตอนที่พระอุปัชฌาย์กล่าวว่า สรณคมนํ นิฏฺฐิตํ (หรือ ติสรณคมนํ นิฏฺฐิตํ) พึงรับว่า อาม ภนฺเต.

หลังจากรับไตรสรณคมน์แล้ว สามเณรจะต้องตั้งใจสมาทานศีล ๑๐ พระอุปัชฌาย์จะให้สามเณรสมาทานศีล ๑๐ จะให้กล่าวคำสมาทานศีลพร้อมทั้งคำแปลหรือว่าเพียงคำบาลีอย่างเดียวก็ได้ เมื่อให้ศีลครบ ๑๐ ข้อ พระอุปัชฌาย์จะว่าบทสรุปศีลโดยสามเณรว่าตาม ๓ จบ แล้วกราบ

พระอุปัชฌาย์ด้วยเบญจางคประดิษฐ์ ๓ ครั้ง ก็เป็นอันจบพิธีบรรพชาเป็นสามเณร

พิธีบรรพชาเป็นสามเณรที่ใช้ในประเทศไทย ปัจจุบัน มี ๒ วิธี คือ **๑) วิธีบรรพชาแบบอุกาสะ** และ **๒) วิธีบรรพชาแบบเอสาหัง**

การอุปสมบท

การอุปสมบท คือการรับบุคคลเข้ามาบวชเป็นภิกษุ เพื่อประพฤติพรหมจรรย์และศึกษาเล่าเรียนพระธรรมวินัย เป็นศาสนทายาทในพระพุทธศาสนา โดยพระพุทธองค์ทรงวางหลักเกณฑ์และระเบียบปฏิบัติไว้อย่างรัดกุม และละเอียดมาก เพื่อให้ได้ศาสนทายาท ที่ดีมีคุณภาพไว้รักษาสืบสานพระพุทธศาสนาให้เจริญมั่นคงต่อไป

คุณสมบัติของบุคคลหรือกุลบุตรที่สงฆ์จะพึงรับให้อุปสมบทมี ๓ ประการ คือ

๑. เป็นผู้ชายหรือบุรุษเพศ

๒. มีอายุครบ ๒๐ ปีบริบูรณ์ นับตั้งแต่ปฏิสนธิมาจนถึงวันที่อุปสมบท การนับอายุผู้จะอุปสมบทนั้น ท่านให้นับตั้งแต่วันคลอด (เกิด) จนถึงวันอุปสมบทให้ได้ ๑๙ รอบ คือ ๑๙ ปี กับอีก ๓ เดือนเต็มเป็นอย่างน้อย แล้วนับเอาวันที่อยู่ในครรภ์เพิ่มเข้าอีก ๙ เดือน ก็จะได้อายุครบ ๒๐ ปีพอดี

๓. ไม่เป็นอภัพพบุคคลที่ถูกห้ามเด็ดขาด คำว่า **อภัพพบุคคล** ในที่นี้ หมายถึง บุคคลที่ไม่ควรแก่การอุปสมบท มีกำหนดไว้ ๒ ประเภทใหญ่ ๆ คือ อภัพพบุคคลที่ถูกห้ามโดยเด็ดขาด กับอภัพพบุคคลที่ไม่ถูกห้ามโดยเด็ดขาด

อภัพบุคคลที่ถูกห้ามโดยเด็ดขาด ได้แก่ คนที่ไม่ควรแก่การอุปสมบทโดยประการทั้งปวง หรือถูกห้ามอุปสมบทตลอดชาติ มีอยู่ ๓ ประเภท คือ

๑) คนมีเพศบกพร่อง

๒) คนประพฤติผิดพระธรรมวินัย

๓) คนที่ผิดต่อกำเนิดของตน

คนมีเพศบกพร่อง ๒ จำพวก

๑) บัณเฑาะก์หรือกระเทย

๒) อุภโตพยัญชนกะ คนมีสองเพศหรือคนมีเพศปรากฏสลับกันทั้งสองเพศ

บัณเฑาะก์ที่ถูกห้ามอุปสมบท มี ๓ จำพวก คือ

๑) ชายมีราคะกล้า ประพฤตินอกรีตนอกรอยในทางเสพกาม และยั่วยวนชายอื่นให้เป็น

เช่นนั้น

๒) ชายถูกตอน

๓) กะเทยโดยกำเนิด

สาเหตุที่ถูกห้ามไม่ให้อุปสมบท ก็เพราะถ้าอุปสมบทแล้ว ย่อมจะเป็นที่รังเกียจของคนอื่น ในการเล่นสวาทหรือมั่วกามารมณ์โดยวิธีต่างๆ

อุภโตพยัญชนกะ หมายถึง คนปรากฏสองเพศในร่างเดียว แต่ต่างระยะเวลากัน กล่าวคือ บางช่วงก็เป็นหญิง บางช่วงก็เป็นชาย ทั้งนี้ เป็นเพราะอำนาจอกุศลวิบาก สาเหตุที่ผู้ชื่อว่า อุภโตพยัญชนกะ ถูกห้ามอุปสมบทนั้น ก็เพราะถ้ามีบุคคลเช่นนั้นอยู่ในหมู่ภิกษุ คนภายนอกอาจสำคัญไปว่า มีหญิงปลอมบวชเป็นภิกษุอยู่ในคณะสงฆ์ด้วย

คนประพฤติผิดธรรมวินัย หมายถึง คนทำผิดต่อพระพุทธศาสนาอย่างร้ายแรง ท่านกำหนดไว้ ๗ จำพวก คือ

๑) อรหันตฆาตก์ คนฆ่าพระอรหันต์

๒) ภิกขุนีทูสกะ คนประทุษร้ายคือข่มขืนนางภิกษุณี

๓) เถยยสังวาสก์ คนลักเพศ ได้แก่ คนที่ถือเพศเป็นภิกษุเอาเอง

๔) ติตถิยปักกันตกะ ภิกษุที่ไปเข้ารีตเดียรถีย์ มุ่งถึงผู้ไปเข้ารีตทั้งที่กำลังเป็นภิกษุอยู่

๕) ปาราชิกะ คนที่เคยเป็นภิกษุแล้วต้องอาบัติปาราชิก

๖) สังฆเภทกะ ภิกษุผู้ทำลายสงฆ์ให้แตกกัน หมายถึง ภิกษุผู้มีสังวาสเสมอกันภายหลังแตกแยกจากสงฆ์ไปตั้งคณะขึ้นใหม่

๗) โลหิตุปปาทกะ คนที่ทำร้ายพระพุทธเจ้าจนถึงห้อพระโลหิต

คนทำผิดต่อกำเนิดของตน จำแนกออกเป็น ๒ จำพวก คือ

๑) มาตุฆาตก์ คนฆ่ามารดา

๒) ปิตุฆาตก์ คนฆ่าบิดา

อภัพพบุคคลทั้ง ๓ ประเภท ดังกล่าวมานี้ ถ้าสงฆ์รู้มาแต่แรกไม่พึงรับให้อุปสมบท แต่ถ้าอุปสมบทด้วยความไม่รู้ ภายหลังรู้เข้าท่านว่าพึงนาสนะให้ฉิบหายเสียจากเพศ คือให้สึกเสีย

อภัพพบุคคล ที่ไม่ถูกห้ามโดยเด็ดขาด คือเป็นแต่เพียงถูกห้ามโดยอาการไม่สมควร เมื่อบวชให้แล้วก็แล้วไปไม่ต้องถึงกับให้สึก แต่ปรับอาบัติทุกกฏเฉพาะอุปัชฌาย์ ผู้บวชให้เท่านั้น มี ๒ จำพวก คือ

๑) จำพวกคนที่ถูกห้ามไม่ให้บรรพชา

๒) จำพวกคนที่ถูกห้ามไม่ให้อุปสมบท

จำพวกคนที่ถูกห้ามไม่ให้บรรพชา มี ๘ จำพวก

๑. คนมีโรคที่จะติดต่อกันได้ หรือโรคไม่รู้จักหายโรคเรื้อรัง ได้แก่ โรค ๕ ชนิด คือ (๑) โรคเรื้อน (๒) โรคฝี เช่น ฝีดาษ สุกใส โรคหัด (๓) โรคกลากหรือโรคพยาธิ (๔) โรคมองคร่อหรือโรคหืด (๕) โรคลมบ้าหมู ในโรคทั้ง ๕ ชนิดนี้ ต้องยกขึ้นซักถามอันตรายิกธรรมก่อนหน้าที่จะให้อุปสมบท

๒. คนมีอวัยวะบกพร่อง มีอยู่ ๙ จำพวก คือ

๑) คนมีมือขาด ๒) คนมีเท้าขาด ๓) คนมีทั้งมือทั้งเท้าขาด
๔) คนมีหูขาด ๕) คนมีจมูกขาด ๖) คนมีทั้งหูทั้งจมูกขาด
๗) คนมีนิ้วมือนิ้วเท้าขาด ๘) คนมีง่ามมือง่ามเท้าขาด ๙) คนมีเอ็นขาด

๓. คนมีอวัยวะไม่สมประกอบ มีอยู่ ๖ จำพวก คือ

๑) คนมีมือเป็นแผ่นคือมีหนังติดกันในระหว่างนิ้วมือ ไม่เป็นง่ามเหมือนคนปกติธรรมดา ถ้าตัดหนังในระหว่างนิ้วมือออกเสีย ย่อมพ้นจากข้อห้าม

๒) คนค่อม คือผู้ที่มีหลังโก่ง

๓) คนเตี้ย คือผู้ที่เตี้ยกว่าคนปกติ

๔) คนคอพอก

๕) คนตีนปุก

๖) คนประทุษร้ายบริษัท คือผู้ที่แปลกเพื่อน เช่น สูงไป ต่ำ หรือเตี้ยมาก ดำสนิท ขาวจัด ผอมไป อ้วนเกินไป มีศีรษะเขื่องหรือหลิมเกินไป เป็นต้น

๔. คนพิการ มีอยู่ ๑๐ จำพวก คือ

๑) คนตาบอดตาใส เช่น เป็นต้อกระจก ๒) คนง่อย
๓) คนกระจอก คือเดินโขยก ๔) คนตาบอดมืด
๕) คนใบ้ ๖) คนหูหนวก
๗) คนทั้งบอดทั้งใบ้ ๘) คนทั้งบอดทั้งหนวก
๙) คนทั้งใบ้ทั้งหนวก ๑๐) คนทั้งบอดทั้งใบ้ทั้งหนวก

๕. คนทุพพลภาพ มีอยู่ ๒ จำพวก คือ

๑) คนแก่ง่อนแง่น ทำงานไม่ไหว

๒) คนเปลี้ย คือผู้ที่มีอิริยาบถขาด ที่เรียกว่า เส้นประสาทพิการ แต่ไม่ถึงกับเป็นอัมพาต

๖. คนมีเกี่ยวข้อง คือมีข้อผูกพัน มีอยู่ ๔ จำพวก คือ

๑) คนที่มารดาบิดาไม่ได้อนุญาต ๒) คนที่เป็นราชภัฏ คือข้าราชการประจำ

๓) คนมีหนี้สิน ๔) คนที่เป็นทาส

คนมีเกี่ยวข้องทั้ง ๔ จำพวกนี้ เมื่อพ้นจากเกี่ยวข้องแล้วควรรับให้บรรพชาได้

๗. คนเคยถูกอาญาแผ่นดิน คือ พวกมีหมายปรากฏอยู่ มี ๒ จำพวก ได้แก่ คนที่ถูกเฆี่ยนด้วยหวายจนหลังลายมีรอยแผลเป็นที่หลัง และ คนถูกสักหมายโทษ เช่น ในสมัยโบราณคนต้องปาราชิก ต้องถูกสักหน้าไว้เป็นเครื่องหมาย

๘. คนประทุษร้ายความสงบ คือ จำพวกที่มีคดีติดตัว มีอยู่ ๓ จำพวก คือ โจรผู้ร้ายที่ขึ้นชื่อโด่งดัง คนมีโทษหนีเรือนจำหรือคนแหกคุก และคนที่ถูกหมายประกาศจับ

อภัพพบุคคลทั้ง ๘ จำพวก ดังกล่าวมานี้ ถูกห้ามบรรพชา แล้วก็เป็นอันถูกห้ามอุปสมบทด้วย เพราะการอุปสมบทย่อมทำภายหลังจากที่ให้บรรพชาแล้ว

คนถูกห้ามไม่ให้อุปสมบท มี ๑๐ จำพวก คือ

๑) คนไม่มีอุปัชฌาย์ ๒) มีคนอื่นจากภิกษุเป็นอุปัชฌาย์
๓) คนที่ถือเอาสงฆ์เป็นอุปัชฌาย์ ๔) คนที่ถือเอาคณะเป็นอุปัชฌาย์
๕) คนไม่มีบาตร ๖) คนไม่มีจีวร
๗) คนไม่มีทั้งบาตรทั้งจีวร ๘) คนยืมบาตรเขามา
๙) คนยืมจีวรเขามา ๑๐) คนยืมทั้งบาตรทั้งจีวรเขามา

องค์กำหนดความถูกต้องในการอุปสมบท

การให้อุปสมบท ต้องปฏิบัติให้เป็นไปโดยถูกต้องตามหลักเกณฑ์และระเบียบวิธีที่พระพุทธองค์ทรงอนุญาตไว้ คือ ต้องประกอบด้วยสมบัติ ๔ อย่าง คือ

๑. **วัตถุสมบัติ** ความถึงพร้อมด้วยวัตถุ หมายถึง คนผู้จะอุปสมบทต้องเป็นบุคคลที่ไม่ถูกห้ามดังที่กล่าวมาข้างต้นแล้ว ถ้าเป็นคนที่ต้องห้าม จัดเป็นวัตถุวิบัติใช้ไม่ได้

๒. **ปริสสมบัติ** ความถึงพร้อมด้วยภิกษุบริษัท หมายถึง สงฆ์ผู้ให้อุปสมบทต้องมีจำนวนครบตามกำหนด คือ ในปัจจันตประเทศ กำหนด ๕ รูป มัธยมประเทศ กำหนด ๑๐ รูป

๓. **สีมาสมบัติ** ความถึงพร้อมด้วยสีมา หมายถึง การอุปสมบทนั้นต้องทำในสีมาที่ถูกต้อง และต้องนำฉันทะของภิกษุผู้ไม่มาตามระเบียบที่ควรจะนำมาด้วย โดยภิกษุผู้เข้าประชุมในสีมาต้องนั่งหัตถบาสพร้อมกัน

๔. **กรรมวาจาสมบัติ** ความถึงพร้อมด้วยกรรมวาจา หมายถึงเมื่อทำบุรพกิจแห่งอุปสมบทเสร็จแล้ว พึงสวดกรรมวาจาอุปสมบท โดยตั้งญัตติ ๑ ครั้งแล้วสวดอนุสาวนา ๓ ครั้ง

ในบาลีคัมภีร์ปริวาร ระบุว่า การไม่นำฉันทะมาจัดเป็นปริสวิบัติ และหากมีภิกษุรูปใดรูปหนึ่งคัดค้านในเวลาสวดกรรมวาจาอุปสมบท ก็จัดเป็นปริสวิบัติด้วยเช่นกัน

บุรพกิจแห่งอุปสมบท

บุรพกิจ แปลว่า กิจเบื้องต้น หมายถึง กิจที่จะต้องทำก่อนการอุปสมบท กำหนดไว้ ๑๑ อย่าง คือ

๑. ให้บรรพชา พึงทำเมื่ออุปสัมปทาเปกขะเป็นคฤหัสถ์มา แต่ถ้าเป็นสามเณรอยู่ก่อนแล้วไม่ต้องทำ

๒. ให้ขอนิสสัย (กิริยาที่ขอพึ่งพิงในทางพระวินัย) หมายถึง การขออยู่ในปกครองของพระอุปัชฌาย์ เป็นกิจเบื้องต้นในพิธีอุปสมบท ที่ผู้อุปสมบทได้เปล่งวาจาขอนิสสัยกับพระอุปัชฌาย์

๓. ให้ถืออุปัชฌาย์ คือ ให้ประนมมือกล่าวว่า **อุปชฺฌาโย เม ภนฺเต โหหิ.** ในลำดับนั้นพระอุปัชฌาย์จะรับด้วยกล่าวคำว่า **"สาธุ"** ดีละ **"ลหุ"** เบาใจเถิด **"โอปายิกํ"** ชอบแก่อุบาย

๔. ขนานชื่อมคธของอุปสัมปทาเปกขะ คือตั้งชื่อ (ตั้งฉายา) เป็นภาษาบาลีให้ เพื่อใช้ขานในเมื่อถามถึงชื่อและใช้ออกชื่อในเวลาสวดกรรมวาจาให้อุปสมบท

๕. บอกนามพระอุปัชฌาย์ บอกชื่อ (บอกฉายา) พระอุปัชฌาย์เป็นภาษาบาลี

๖. บอกบาตรและจีวร มีวิธีเช่นเดียวกับการให้ครองผ้ากาสายะในการให้บวชด้วยวิธีรับไตรสรณคมน์

๗. สั่งให้อุปสัมปทาเปกขะไปยืนข้างนอก โดยมีกำหนดว่าต้องออกไปยืนห่างจากท้ายหัตถบาสสงฆ์ประมาณ ๑๒ ศอกเป็นอย่างน้อย เพราะภายในระยะ ๑๒ ศอกจัดว่าเป็นอุปจารสงฆ์ เพื่อสงฆ์จะได้ยินคำซักซ้อมอันตรายิกธรรมได้ชัดเจน

๘. สมมติภิกษุซักซ้อมถามอันตรายิกธรรมกับอุปสัมปทาเปกขะ โดยภิกษุผู้ซักซ้อมจะสมมติเองก็ได้ มีผู้อื่นสมมติให้ก็ได้

๙. เรียกอุปสัมปทาเปกขะเข้ามาในสงฆ์ โดยภิกษุผู้ซักซ้อมถามเป็นผู้ขออนุญาตสงฆ์เรียกอุปสัมปทาเปกขะเข้ามาในท่ามกลางสงฆ์

๑๐. ให้ขออุปสมบท เป็นธรรมเนียมที่สงฆ์จะรับอุปสมบทให้เฉพาะผู้ที่ขอบวชด้วยความสมัครใจเท่านั้น จะบังคับคนที่ไม่สมัครใจบวชไม่ได้ ฉะนั้น อุปสัมปทาเปกขะ จึงต้องกล่าวคำขออุปสมบทต่ออุปัชฌาย์ในท่ามกลางสงฆ์

๑๑. สมมติภิกษุสอบถามอันตรายิกธรรมะ สมมติภิกษุรูปหนึ่งเพื่อสอบถามอันตรายิกธรรมอุปสัมปทาเปกขะในสงฆ์ ในพระบาลีระบุไว้เป็นแบบเฉพาะผู้สอบถามว่าเป็นผู้สมมติตนเอง

ในบุรพกิจ ๑๑ นี้ เว้นการให้บรรพชา หากจะบกพร่องไปบ้างไม่นับว่าเป็นวิบัติ

มัชฌิมกิจแห่งอุปสมบท

มัชฌิมกิจ หมายถึง กิจที่จะต้องทำในท่ามกลาง คือขณะให้อุปสมบท ต่อเนื่องจากบุรพกิจที่ทำเสร็จแล้ว คือการสวดกรรมวาจา โดยการตั้งญัตติ ๑ ครั้ง แล้วสวดอนุสาวนา ๓ ครั้ง เรียกว่า **ญัตติจตุตถกรรมวาจา** โดยต้องสวดให้ถูกต้องตามระเบียบวิธีจึงใช้ได้ ในขณะที่สวดอยู่นั้น ถ้ามีภิกษุรูปหนึ่งรูปใดคัดค้านขึ้นในท่ามกลางสงฆ์ กรรมนั้นก็ใช้ไม่ได้ ต่อเมื่อสงฆ์นิ่งอยู่ด้วยกันทั้งหมดจนสวดถึงคำว่า **โส ภาเสยฺย** แปลว่า ท่านผู้นั้นพึงพูด ท้ายอนุสาวนาที่ ๓ การอุปสมบทนั้น นับว่าเป็นอันสำเร็จคือใช้ได้

ปัจฉิมกิจแห่งอุปสมบท

ปัจฉิมกิจ หมายถึง กิจที่จะพึงทำภายหลังหรือทำตอนท้ายต่อจากการสวดกรรมวาจาให้อุปสมบทแล้ว มีอยู่ ๖ อย่าง คือ

๑. วัดเงาแดดทันที เมื่ออุปสมบทแล้วให้วัดเงาแดด (ปัจจุบันกำหนดเวลาด้วยนาฬิกา) เหตุที่ทรงอนุญาตให้กำหนดเวลาในการอุปสมบทนี้ ก็เพื่อจะได้ตรวจสอบความแก่หรืออ่อนกว่ากันของภิกษุที่อุปสมบทในวันเดียวกัน ท่านจำแนกเงาแดดเป็น ๒ ภาค คือ **ภาคเช้า** ตั้งแต่พระอาทิตย์ขึ้นถึงเที่ยงวัน เรียกว่า **หายมนจฺฉายา** และ**ภาคค่ำ** ตั้งแต่เที่ยงวันไปจนถึงพระอาทิตย์ตกดิน เรียกว่า **วฑฺฒมานจฺฉายา**

๒. บอกประมาณแห่งฤดู คือ บอกเดือน ปักษ์ และดิถีแห่งฤดู ในปัจจุบันนิยมบอกพุทธศักราชด้วย

๓. บอกส่วนแห่งวัน คือ การบอกยาม แต่ในปัจจุบันไม่ได้บอกกันแล้ว

๔. บอกสังคีติ คือ บอกประมวล เช่น บอกสีมา อาวาสที่อุปสมบท พระอุปัชฌาย์ พระกรรมวาจาจารย์ จำนวนสงฆ์ กิจข้อนี้ พระอุปัชฌาย์จะต้องจดลงบนใบลาน หรือบนกระดาษให้ไว้ ที่เรียกว่า ฉายาบัตร

๕. บอกนิสสัย ๔ คำว่า **นิสสัย** คือ ปัจจัยเครื่องอาศัยของบรรพชิต มี ๔ อย่าง คือ (๑) เที่ยวบิณฑบาต (๒) นุ่งห่มผ้าบังสุกุล (๓) อยู่โคนต้นไม้ (๔) ฉันยาดองด้วยน้ำมูตรเน่า

การบอกนิสสัย ๔ นั้น คือ การบอกทางแสวงหาปัจจัย ๔ พร้อมทั้งอติเรกลาภอย่างอื่น ๆ ซึ่งห้ามมิให้บอกก่อนหน้าอุปสมบท

๖. บอกอกรณียกิจ ๔ คือ บอกกิจที่บรรพชิตทำไม่ได้ หรือกิจที่ภิกษุไม่ควรทำ โดยเด็ดขาด ถ้าทำแล้วขาดจากความเป็นสมณะ มี ๔ อย่าง คือ (๑) เสพเมถุน (๒) ลักของเขา (๓) ฆ่าสัตว์ (๔) พูดอวดคุณวิเศษที่ไม่มีในตน

นิสสัย ๔ และอกรณียกิจ ๔ รวมเรียกว่า อนุศาสน์ ๘ คือคำสอนสำคัญที่จะต้องบอกแก่ภิกษุใหม่ในเวลาอุปสมบทเสร็จแล้ว โดยพระอุปัชฌาย์เป็นผู้บอกเอง หรือจะให้พระกรรมวาจาจารย์บอกก็ได้ แต่ถ้ามีการอุปสมบทคราวเดียวกันหลายรูป จะรอไว้บอกพร้อมกันเมื่อเสร็จอุปสมบทรูปสุดท้ายแล้วก็ได้

กัณฑ์ที่ ๒๘
วิธีระงับวิวาทาธิกรณ์

วิวาทาธิกรณ์ คือ เรื่องที่โต้เถียงกันเกี่ยวกับพระวินัย หมายถึง การทะเลาะกัน ด้วยการกล่าวถกเถียงกันโดยปรารภพระธรรมวินัย เช่น ถกเถียงกันว่า “สิ่งนี้คือธรรม สิ่งนี้เป็นวินัย สิ่งนี้ไม่ใช่ธรรม สิ่งนี้ไม่ใช่วินัย เป็นต้น เมื่อวิวาทาธิกรณ์เกิดขึ้น จึงเป็นเรื่องที่สงฆ์ต้องรับเป็นธุระพิจารณาระงับเพื่อให้เกิดความสงบเรียบร้อยเป็นการรักษาไว้ซึ่งความสามัคคีแห่งหมู่คณะ และเพื่อรักษาพระธรรมวินัยให้ถูกต้องตรงกัน

อธิกรณ์ หมายถึง เรื่องหรือคดีความอันเป็นปัญหาที่เกิดขึ้นในหมู่สงฆ์ โดยสงฆ์จะต้องพิจารณาชำระสะสาง คือทำการระงับ แก้ไขปัญหานั้นให้สงบและสำเร็จด้วยความเรียบร้อย

วิวาทาธิกรณ์ ๑๘

วิวาท ที่จัดเป็นอธิกรณ์ รวมเรียกว่า **วิวาทาธิกรณ์** เฉพาะวิวาทที่กล่าวปรารภ พระธรรมวินัย ในพระบาลีมีจำแนกไว้ ๙ คู่ ดังนี้

คู่ที่ ๑ วิวาทกันว่า นี้เป็นธรรม นี้ไม่เป็นธรรม
คู่ที่ ๒ วิวาทกันว่า นี้เป็นวินัย นี้ไม่เป็นวินัย
คู่ที่ ๓ วิวาทกันว่า นี้พระตถาคตเจ้าตรัสไว้ นี้พระตถาคตเจ้าไม่ได้ตรัสไว้
คู่ที่ ๔ วิวาทกันว่า นี้พระตถาคตเจ้าทรงประพฤติมา นี้พระตถาคตเจ้าไม่ได้ประพฤติมา
คู่ที่ ๕ วิวาทกันว่า นี้พระตถาคตเจ้าบัญญัติไว้ นี้พระตถาคตเจ้าไม่ได้บัญญัติไว้
คู่ที่ ๖ วิวาทกันว่า นี้เป็นอาบัติ นี้ไม่เป็นอาบัติ
คู่ที่ ๗ วิวาทกันว่า นี้เป็นอาบัติเบา นี้เป็นอาบัติหนัก
คู่ที่ ๘ วิวาทกันว่า นี้เป็นอาบัติส่วนเหลือนี้เป็นอาบัติไม่มีส่วนเหลือ
คู่ที่ ๙ วิวาทกันว่า นี้เป็นอาบัติหยาบ นี้ไม่เป็นอาบัติหยาบ

วิวาทาธิกรณ์ทั้ง ๙ คู่นี้ ในปกรณ์ทั้งหลาย ท่านกระจายออกเป็น ๑๘ อย่าง เรียกว่า **อัฏฐารสเภทกรวัตถุ** แปลว่า เรื่องทำความแตกแยกกัน ๑๘ อย่าง

ประเภทแห่งวิวาทาธิกรณ์

วิวาทาธิกรณ์ มีวิวาทมูล คือ รากเหง้าของการถกเถียงกันอยู่ ๒ ประเภท คือ

๑. วิวาทกันด้วยความปรารถนาดี หมายถึง ความวิวาทกันที่มีเหตุมาจากความเห็นแก่พระธรรมวินัย มีจิตประกอบด้วยวิวาทมูลในส่วนที่เป็นกุศลมูล ได้แก่ อโลภะ ความไม่โลภ อโทสะ ความไม่โกรธ และอโมหะ ความไม่หลง

๒. วิวาทกันด้วยความปรารถนาเลว หมายถึง ความวิวาทกันเกิดขึ้นด้วยทิฏฐิมานะ รู้ว่าผิดแล้วก็ขืนทำ

ในประเภทที่ ๒ มีจิตประกอบด้วยวิวาทมูลที่เป็นอกุศลมูล มีลักษณะอันเป็นโทษ ๖ คู่ คือ

คู่ที่ ๑ เป็นผู้มักโกรธ เป็นผู้ถือโกรธ คือโกรธง่าย หายยาก
คู่ที่ ๒ เป็นผู้ลบหลู่ คืออกตัญญู เป็นผู้ตีเสมอท่าน
คู่ที่ ๓ เป็นผู้มีปกติริษยา เป็นผู้มีปกติตระหนี่
คู่ที่ ๔ เป็นผู้อวดดี เป็นคนเจ้ามารยา
คู่ที่ ๕ เป็นผู้มีความปรารถนาเลวทราม
คู่ที่ ๖ เป็นผู้ถือแต่ความเห็นของตนเอง ถืออย่างแน่นแฟ้นละได้ยาก

กรณีวิวาทาธิกรณ์

กรณีวิวาทาธิกรณ์ ที่เคยเกิดขึ้นในพระพุทธศาสนา ท่านกล่าวเรื่องใหญ่ ๆ ไว้ ๓ เรื่อง คือ

๑) เรื่องพระธรรมกถึกกับพระวินัยธร จัดเข้าในเภทกรวัตถุ คู่ที่ ๒ และคู่ที่ ๖ ระงับด้วยการยอมกันเอง

๒) เรื่องภิกษุชาววัชชีบุตรกล่าววัตถุ ๑๐ อย่าง จัดเข้าในเภทกรวัตถุ คู่ที่ ๒ สงฆ์ระงับตามลำพังด้วยการชี้ขาด

๓) เรื่องเดียรถีย์ปลอมบวชในพระพุทธศาสนา จัดเข้าในเภทกรวัตถุ คู่ที่ ๑ ระงับด้วยอำนาจอาณาจักร คือใช้กฎหมายบ้านเมืองตัดสิน

เรื่องแรก คือ **เรื่องของพระธรรมกถึกกับพระวินัยธรหรือเรื่องภิกษุชาวนครโกสัมพี** เกิดขึ้นในครั้งพุทธกาลตอนกลาง เมื่อพระศาสดาประทับ ณ วัดโฆสิตาราม กรุงโกสัมพี ในครั้งนั้นมีภิกษุผู้เป็นคณาจารย์ อยู่ ๒ รูป คือ**พระวินัยธร** (ผู้ทรงพระวินัย มีความเชี่ยวชาญด้านพระวินัย) และ**พระธรรมกถึก** (ผู้มีความสามารถในการบรรยายธรรมชำนาญในพระสูตร) ทั้ง ๒

ต่างมีศิษย์จำนวนมากด้วยกัน วันหนึ่ง พระวินัยธรไปเว็จกุฏี (ส้วม) ในลำดับต่อจากพระธรรมกถึก พบน้ำในหม้อชำระเหลืออยู่ จึงถามพระธรรมกถึกว่า “ท่านเหลือน้ำชำระไว้หรือ” พระธรรมกถึกตอบว่า “ใช่” (กิริยาที่เหลือน้ำชำระไว้เช่นนี้มีกล่าวห้ามไว้ในเว็จกุฏีแต่ท่านไม่ได้ปรับอาบัติไว้) พระธรรมกถึกอาศัยเหตุนี้จึงเห็นว่าการกระทำอย่างนั้นไม่เป็นอาบัติ ฝ่ายพระวินัยธรถือว่าการกระทำอย่างนั้นเป็นการละเมิดข้อห้ามเป็นอาบัติ จึงเห็นว่ากิริยาที่พระธรรมกถึกทำอย่างนั้นเป็นอาบัติทุกกฏ ฝ่ายพวกภิกษุที่เป็นศิษย์ต่างมีความเห็นเป็นไปตามอาจารย์ของตนด้วย ในชั้นต้นจึงเกิดเป็นวิวาทาธิกรณ์ขึ้น จัดเข้าในเภทกรวัตถุคู่ที่ ๖ คือ วิวาทกันว่า **นี้เป็นอาบัติ นี้ไม่เป็นอาบัติ**

ต่อมา ภิกษุพวกฝ่ายพระวินัยธร ทำอุกเขปนียกรรมลงโทษพระธรรมกถึกเพราะไม่เห็นอาบัติ เพื่อจะพรากพวกศิษย์ของพระธรรมกถึกออกจากอาจารย์ เป็นการตัดกำลังของพระธรรมกถึก แต่ไม่สำเร็จ เพราะฝ่ายพวกศิษย์พระธรรมกถึกเห็นว่า อาจารย์ของตนถูกลงอุกเขปนียกรรมโดยไม่เป็นธรรม แต่ข้างฝ่ายพระวินัยธรถือว่าตนได้ทำกรรมนั้นโดยชอบธรรมแล้ว เป็นเหตุให้เกิดวิวาทาธิกรณ์ซ้อนขึ้นอีกขั้นหนึ่ง นับเข้าในเภทกรวัตถุคู่ที่ ๒ คือ วิวาทกันว่า **นี้เป็นวินัย นี้ไม่เป็นวินัย**

พระพุทธองค์ทรงชี้โทษของการทำอุกเขปนียกรรมแบบง่ายแก่พระวินัยธรและเหล่าภิกษุลูกศิษย์ โดยทรงให้พิจารณาดูก่อนว่า ภิกษุที่ตนปรารถนาจะลงอุกเขปนียกรรม เป็นผู้เช่นไร ถ้าเป็นพหูสูต มีผู้นับถือมาก มีพวกมาก เมื่อลงอุกเขปนียกรรมแล้ว สงฆ์จะแตกกัน ต่อจากนั้น พระพุทธองค์ทรงดำเนินไปหาภิกษุฝ่ายพระธรรมกถึกผู้ถูกลงอุกเขปนียกรรม ทรงชี้โทษความเป็นคนดื้อไม่ยอมรับว่าเป็นอาบัติ ในครั้งนั้น แม้พระพุทธองค์จะทรงชี้แนะไกล่เกลี่ยด้วยอาการอย่างนั้นก็ไม่สำเร็จ

ประชาชนชาวเมืองโกสัมพีต่างพากันลงโทษภิกษุเหล่านั้นโดยนัดหมายกันไม่แสดงความเคารพและไม่ให้อาหารบิณฑบาต เพราะหวังจะให้หลีกไปหรือสึกไปเสีย หรือไม่ก็จะได้กลับตัวประพฤติดีปฏิบัติชอบ เมื่อถูกลงโทษด้วยอาการอย่างนั้น ภิกษุเหล่านั้นก็ทนไม่ไหวกลับได้สติขึ้นมา จึงชวนกันไปยังนครสาวัตถีเพื่อระงับอธิกรณ์นั้น โดยฝ่ายพระธรรมกถึกยอมรับว่า “การเหลือน้ำไว้ในหม้อชำระนั้นเป็นอาบัติ” และการที่ตนถูกพวกภิกษุฝ่ายพระวินัยธรลงอุกเขปนียกรรมนั้นก็ชอบธรรมแล้ว จึงชี้แจงให้พวกศิษย์ของตนได้เข้าใจ เป็นอันว่า วิวาทาธิกรณ์นี้ระงับด้วยการยอมรับกันเอง สงฆ์ไม่ได้ชี้ขาด พระพุทธองค์จึงตรัสให้สงฆ์ถอนกรรมนั้นโดยให้ทั้ง ๒ ฝ่ายเข้าประชุมโดยพร้อมเพรียง เมื่อสงฆ์พร้อมแล้ว ให้ภิกษุรูปหนึ่งสวดประกาศความสามัคคีของสงฆ์ด้วยญัตติทุติยกรรมวาจา ให้ทำอุโบสถสวดพระปาติโมกข์ในที่ประชุมสงฆ์นั้นด้วย

เรื่องที่ ๒ เรื่องภิกษุชาววัชชีบุตร เกิดขึ้นภายหลังพุทธปรินิพพานประมาณ ๑๐๐ ปี ปรากฏในสัตตสติกขันธกะ จุลลวรรค ทุติยภาค ว่าพวกภิกษุชาววัชชีบุตร คือพวกลูกหลานของ

ชาวนครเวสาลี แคว้นวัชชี มีการปฏิบัติในทางพระวินัยผิดแปลกไปจากพระสงฆ์พวกอื่นโดยมีความเห็นแย้งในพระวินัยบัญญัติ ๑๐ เรื่อง ที่เรียกว่า **วัตถุ ๑๐ อย่าง** คือ

๑. สิงคิโลณกัปปะ เรื่องเกลือเขนง คำว่า **เขนง** หมายถึงเขาสัตว์ หรือภาชะที่ทำด้วยเขาสัตว์ พวกภิกษุชาววัชชีบุตรรับประเคนเกลือแล้วเก็บไว้ค้างคืน เอาเกลือที่เป็นสันนิธิ (ของที่เก็บค้างคืน) นั้นมาฉันปนกับอาหารที่ไม่ได้เป็นสันนิธิ โดยถือว่าเกลือนั้นเป็นยาวชีวิก รับประเคนแล้วเก็บไว้ฉันได้ตลอดไม่จำกัดเวลา จึงเกิดปัญหาเกิดขึ้นว่า ควรหรือไม่ควร ข้อนี้มีพระบัญญัติห้ามและปรับอาบัติปาจิตตีย์แก่ภิกษุผู้ละเมิดไว้ในสิกขาบทที่ ๘ แห่งโภชนวรรค ปาจิตตียกัณฑ์ ความว่า “ภิกษุฉันของเคี้ยวของฉันที่เป็นอาหารที่รับประเคนไว้ค้างคืนต้องปาจิตตีย์”

๒. ทุวังคุลกัปปะ เรื่อง ๒ นิ้ว พวกภิกษุชาววัชชีบุตรถือว่าเงาแดดบ่ายไปเพียง๒ นิ้ว ยังฉันอาหารได้ ข้อนี้มีพระบัญญัติห้ามและปรับอาบัติปาจิตตีย์แก่ภิกษุผู้ละเมิดไว้ในสิกขาบทที่ ๗ แห่งโภชนวรรค ปาจิตตียภัณฑ์ ความว่า “ภิกษุฉันของเคี้ยวของฉันเป็นอาหารในเวลาวิกาล คือตั้งแต่เที่ยงแล้วไปจนถึงวันใหม่ ต้องปาจิตตีย์” **วิกาล** ในใจความของสิกขาบทนี้ และในวิภังค์ระบุไว้ชัดเจนว่า ตั้งแต่เที่ยงวันไปจนถึงวันใหม่

๓. คามันตรกัปปะ เรื่องเข้าละแวกบ้าน พวกภิกษุชาววัชชีบุตรถือว่าจะเข้าบ้านในเดี๋ยวนั้น ฉันโภชนะที่ไม่ประเคนได้โดยไม่เป็นอาบัติ ในข้อนี้มีพระบัญญัติห้ามและปรับอาบัติปาจิตตีย์แก่ภิกษุผู้ละเมิดไว้ในสิกขาบทที่ ๕ แห่งโภชนวรรค ปาจิตตียกัณฑ์ ความว่า “ภิกษุฉันค้างอยู่ มีผู้เอาโภชนะทั้ง ๕ อย่างใดอย่างหนึ่ง เข้ามาประเคน ห้ามเสียแล้ว ลุกจากที่นั่งนั้นแล้วฉันของเคี้ยวของฉันซึ่งไม่เป็นเดนภิกษุไข้หรือไม่ได้ทำวินัยกรรม ต้องปาจิตตีย์”

๔. อาวาสกัปปะ เรื่องอาวาส พวกภิกษุชาววัชชีบุตรถือว่า ต่างอาวาสสามารถแยกทำอุโบสถต่างกันได้ ข้อนี้มีธรรมเนียมว่า อาวาสทั้งหลายที่ตั้งอยู่ในสีมาเดียวกัน ภิกษุทั้งหลายผู้อยู่ในอาวาสนั้น ต้องประชุมกันทำอุโบสถในที่เดียวกัน ในครั้งก่อนนั้น สงฆ์ไม่ได้สมมติสีมาเฉพาะอาวาสเหมือนในทุกวันนี้ ฉะนั้น ภิกษุทั้งหลาย ผู้อยู่ต่างอาวาสแต่ในสีมาเดียวกันก็จะต้องประชุมทำอุโบสถในที่แห่งเดียวกัน ในข้อนี้พวกภิกษุชาววัชชีบุตรคงจะสมมติขัณฑสีมาขึ้นภายในมหาสีมาหรือคงจะสมมติสีมาเฉพาะอาวาสขึ้น ท่านปรับอาบัติทุกกฏไว้

๕. อนุมัติกัปปะ เรื่องอนุมัติ พวกภิกษุชาววัชชีบุตรถือว่าในเวลาที่ภิกษุยังมาไม่พร้อมกันทำสังฆกรรมไปพลางก่อนก็ได้ มีภิกษุมาทีหลังจึงบอกขออนุมัติ ข้อนี้มีธรรมเนียมว่า ภิกษุทั้งหลายผู้จะทำสังฆกรรมต้องประชุมภิกษุผู้อยู่ในสีมาเดียวกัน หรือนำฉันทะของภิกษุผู้เข้าประชุมไม่ได้มา พวกภิกษุชาววัชชีบุตรคงจะถืออนุโลมเข้าในข้อว่า “กำลังสวดพระปาติโมกข์ค้างอยู่ มีภิกษุมามีจำนวนเท่ากัน หรือน้อยกว่าภิกษุที่ประชุมอยู่ก่อน ไม่ต้องกลับไปสวดตั้งต้นใหม่ให้ภิกษุผู้มาทีหลังฟังต่อไป” ข้อนี้ถ้าละเมิด ท่านปรับอาบัติทุกกฏไว้

๖. อาจิณณกัปปะ เรื่องเคยประพฤติมา พวกภิกษุชาววัชชีบุตรถือว่าธรรมเนียมอย่างใดที่อุปัชฌาย์หรืออาจารย์เคยประพฤติมาแล้ว ควรถือปฏิบัติตามธรรมเนียมอย่างนั้นทั้งหมด ความจริงธรรมเนียมบางอย่าง ควรถือประพฤติตามได้ แต่ในบางอย่างก็ไม่ควร เพราะถ้าประพฤติตามธรรมเนียมที่ไม่ควรกระทำ ก็นับเป็นการละเมิดพระวินัย ท่านปรับอาบัติทุกกฏไว้

๗. อมถิตกัปปะ เรื่องไม่ได้กวน ภิกษุชาววัชชีบุตร ถือว่าน้ำนมสดแปรจากความเป็นน้ำนมแล้ว แต่ยังไม่เป็นนมส้ม ภิกษุฉันแล้ว ห้ามอาหารแล้ว ลุกจากที่ สามารถฉันน้ำนมชนิดที่ไม่ประเคนได้ (อนติริตตะ-ไม่ประเคน) ฝ่ายภิกษุอื่นถือว่าไม่ควร ข้อนี้ ภิกษุชาววัชชีบุตร อาจเห็นว่า อาหารแค่นเท่านั้นที่ทำให้เป็นอาบัติ ส่วนอาหารเหลวไม่ทำให้เป็นอาบัติ คือฉันได้ ในข้อนี้ มีพระวินัยบัญญัติห้ามและปรับอาบัติปาจิตตีย์แก่ภิกษุผู้ละเมิดไว้ โดยฐานฉันโภชนะเป็นอนติริตตะตามสิกขาบทที่ ๕ แห่งโภชนะวรรค ความว่าภิกษุฉันค้างอยู่ มีผู้นำโภชนะทั้ง ๕ อย่างใดอย่างหนึ่งเข้ามาประเคน ห้ามเสีย ลุกจากที่นั่งนั้นแล้ว ฉันของเคี้ยวของฉันซึ่งไม่เป็นเดนภิกษุไข้หรือไม่ได้ทำวินัยกรรม ต้องปาจิตตีย์”

๘. กัปปติชโลคิงปาตุง (กปฺปติ ชโลคึ ปาตุํ) เรื่องสุราอย่างอ่อน พวกภิกษุชาววัชชีบุตรถือว่าสุราอย่างอ่อนที่มีรสเมาเจืออยู่น้อย ไม่ทำผู้ดื่มให้เมา สามารถดื่มได้โดยไม่เป็นอาบัติ ในคัมภีร์วิภังค์ ท่านปรับอาบัติปาจิตตีย์แก่ภิกษุผู้ละเมิดไว้โดยฐานดื่มสุราเมรัย มีในสิกขาบทที่ ๑ แห่งสุราปานวรรค ปาจิตตียกัณฑ์ ความว่า “ภิกษุดื่มน้ำเมา ต้องปาจิตตีย์”

๙. กัปปติอทสกังนิสีทนัง (กปฺปติ อทสกํ นิสีทนํ) เรื่องผ้านิสีทนะ พวกภิกษุชาววัชชีบุตรถือว่า ผ้านิสีทนะ (ผ้าสำหรับปูนั่ง) ที่ไม่มีชายก็ใช้ได้ โดยจะต้องมีประมาณไม่เกินกว่าตัวผ้าหรือเท่ากับประมาณของผ้าที่ต่อชายแล้วก็ได้ ฝ่ายภิกษุพวกอื่นถือว่าผ้านิสีทนะที่กว้างกว่าประมาณของผ้านิสีทนะเดิม จำต้องมีชาย จึงจะอธิษฐานเป็นบริขารพิเศษได้ ในข้อนี้ มีพระวินัยบัญญัติห้าม และปรับอาบัติปาจิตตีย์แก่ภิกษุผู้ละเมิดไว้ในสิกขาบทที่ ๗ แห่งรตนวรรค ปาจิตตียกัณฑ์ ความว่า “ภิกษุทำผ้าปูนั่งพึงทำให้ได้ประมาณ ประมาณนั้น ยาว ๒ คืบพระสุคต กว้างคืบครึ่ง ชายคืบหนึ่ง ถ้าทำให้เกินกำหนดนี้ ต้องปาจิตตีย์ ต้องตัดให้ได้ประมาณเสียก่อน จึงแสดงอาบัติตก”

๑๐. ชาตรูปรชตะ เรื่องเงินและทอง พวกภิกษุชาววัชชีบุตรถือว่าเงินและทองเป็นของควร ในเรื่องนี้ มีพระวินัยบัญญัติห้ามและปรับอาบัตินิสสัคคิยปาจิตตีย์แก่ภิกษุ ผู้ละเมิดไว้ในสิกขาบทที่ ๘ แห่งโกสิยวรรค นิสสัคคิยกัณฑ์ ความว่า “ภิกษุรับเองก็ดี ใช้ให้ผู้อื่นรับก็ดี ซึ่งทองและเงิน หรือยินดีทองและเงินที่เขาเก็บไว้เพื่อตน ต้องนิสสัคคิยปาจิตตีย์”

วิวาทาธิกรณ์ ที่ภิกษุชาววัชชีบุตรทำให้เกิดขึ้นโดยยกวัตถุ ๑๐ ประการขึ้นเป็นเครื่องอ้างในครั้งนั้น จัดเข้าในเภทกรวัตถุ คู่ที่ ๒ คือ **วิวาทกันว่า นี้เป็นวินัย** นี้ไม่เป็นวินัย โดยสงฆ์ระงับตามกำลังด้วยการวินิจฉัยชี้ขาด ด้วยวิธีนิมนต์ภิกษุทั้งสองฝ่าย คือภิกษุฝ่ายวัชชีบุตร และ

ภิกษุชาวเมืองปาฐา ประชุมกันที่วาลุการาม เมืองเวสาลี โดยมีการคัดเลือกภิกษุฝ่ายละ ๔ รูป เพื่อเป็นการกสงฆ์ผู้เข้าประชุมระงับอธิกรณ์ด้วยญัตติทุติยกรรมวาจา การกสงฆ์ทั้งสองฝ่ายผู้เข้าประชุม มีพระเรวตะผู้ทรงธรรมทรงวินัยมีความฉลาดสามารถเป็นผู้ยกเอาวัตถุ ๑๐ อย่างขึ้นถามต่อพระสัพพกามี โดยถามทีละข้อ ๆ พระสัพพกามีก็วิสัชนาว่าไม่ควรทุก ๆ ข้อไป โดยอ้างที่มาแห่งพระวินัยบัญญัติและปรับอาบัติบางชื่อแก่ภิกษุผู้ละเมิดไว้

เรื่องที่ ๓ เป็นเรื่องเดียรถีย์ปลอมบวชในพระพุทธศาสนา ความว่าในรัชสมัยของพระเจ้าอโศกมหาราช (ในระหว่าง พ.ศ. ๒๒๒ - ๒๓๔) วิวาทาธิกรณ์เกิดขึ้นแก่พระสงฆ์วัดอโศการาม กรุงปาตลีบุตร เพราะมีความเห็นปรารภศาสนธรรมแตกต่างกันไป ส่วนจะปรารภเรื่องอะไรนั้นท่านไม่ได้ระบุไว้ กล่าวกันว่ามีพวกเดียรถีย์ปลอมบวชเป็นภิกษุเข้ามาปะปนอยู่ในหมู่สงฆ์ และแสดงลัทธิของตนว่าเป็นพระพุทธศาสนา พระสงฆ์ไม่ยอมทำอุโบสถร่วมกันนานถึง ๑๒ ปี เป็นเหตุให้ต้องกระทำสังคายนาพระธรรมวินัยครั้งที่ ๓ และในที่สุด พระเจ้าอโศกมหาราชทรงกำจัดพวกอื่นเสียได้หมดคงไว้แต่พวกที่ร่วมมติ (มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน) กับพระโมคคัลลีบุตรติสสเถระ วิวาทาธิกรณ์ที่เกิดขึ้นนี้ จัดเข้าในเภทกรวัตถุ คู่ที่ ๑ คือ วิวาทกันว่า **นี้เป็นธรรม นี้มิใช่ธรรม ระงับได้ด้วยอำนาจอาณาจักร**

ทางป้องกันวิวาทาธิกรณ์

วิวาทาธิกรณ์ เมื่อเกิดขึ้นแล้วหากสงฆ์ไม่สามารถระงับให้สงบได้ ย่อมเป็นเหตุนำไปสู่ความเห็นในพระธรรมวินัยที่แตกต่าง และทำให้การประพฤติปฏิบัติยิ่งหย่อนกว่ากันทั้งก่อให้เกิดความรังเกียจกันเพิ่มขึ้น ต่างคนต่างปฏิบัติแยกเป็นฝักฝ่าย นำไปสู่การแตกสามัคคีในที่สุด ดังนั้น ทางป้องกันวิวาทาธิกรณ์ไม่ให้เกิดขึ้น คือการศึกษาสร้างความรู้ ความเข้าใจในหลักพระธรรมวินัยให้ถูกต้องตรงกันแก่ภิกษุทั้งหลาย โดยท่านแสดงทางป้องกันวิวาทาธิกรณ์ไม่ให้เกิดขึ้นในหมู่สงฆ์ไว้ ๓ คือ

๑. ในส่วนธรรม พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงโอวาทปาติโมกข์ ระบุคำสอนอันเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา ในที่ประชุมสงฆ์เนือง ๆ

๒. ในส่วนวินัย พระพุทธองค์ได้ทรงตั้งธรรมเนียมทำสังฆอุโบสถ ด้วยการสวดพระปาติโมกข์ทุกกึ่งเดือนให้ปุจฉาวิสัชนากันถึงวินัยบางข้อ

๓. ในส่วนของพระสาวก ในส่วนที่พระสาวกได้ทำนั้น ที่เป็นเรื่องสำคัญยิ่งคือได้ทำสังคายนาพระธรรมวินัยตั้งไว้เป็นแบบแผนเป็นคราว ๆ สืบมา ตลอดจนกระทั่งได้มีการจดจารจารึกเป็นลายลักษณ์อักษรลงไว้ในปกรณ์ต่าง ๆ เป็นหลักฐานสำคัญสืบต่อมา

วิธีระงับวิวาทาธิกรณ์

วิธีระงับวิวาทาธิกรณ์ที่เกิดขึ้น มี ๒ วิธี คือ

๑. สัมมุขาวินัย วิธีระงับต่อหน้า

๒. เยภุยยสิกา วิธีระงับด้วยถือเสียงข้างมาก

สัมมุขาวินัย เป็นวิธีระงับวิวาทาธิกรณ์ต่อหน้านั้น ท่านกำหนดวิธีระงับไว้ ๓ วิธี คือ

๑) **ระงับด้วยการตกลงกันเอง** โดยคู่วิวาทฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งยอมรับว่ามติของตนผิด มติของอีกฝ่ายหนึ่งถูก เช่น วิวาทาธิกรณ์ของพวกภิกษุชาวนครโกสัมพีเป็นตัวอย่าง

๒) **ระงับด้วยการตั้งผู้วินิจฉัย** คือคู่วิวาททั้ง ๒ ฝ่าย พร้อมกันเลือกพระเถระรูปเดียว, ๒ – ๓ รูป หรือมากกว่านี้ก็ได้ ให้เป็นผู้วินิจฉัยชี้ขาดข้ออธิกรณ์ต่อกันนั้น เมื่อผู้วินิจฉัยพิจารณาตัดสินอย่างไร ให้ถือตามนั้นเป็นข้อยุติ

๓) **ระงับด้วยอำนาจแห่งสงฆ์** คือเรื่องที่ภิกษุทั้งหลายรู้ว่าภิกษุบางกลุ่มประพฤติพระธรรมวินัยผิดแผกแตกต่างจากที่ถือกันมา ไม่เห็นชอบด้วย จึงพากันร่วมเข้าประชุมเป็นสงฆ์วินิจฉัยข้อประพฤตินั้น ไม่ชอบด้วยพระธรรมวินัย ไม่ใช่คำสอนของพระพุทธเจ้า และประกาศไม่รับรองข้อประพฤตินั้น เช่น การระงับวิวาทาธิกรณ์ของภิกษุสงฆ์ชาวเมืองปาฐาและภิกษุชาวปาจีนที่พวกภิกษุชาววัชชีบุตรก่อให้เกิดอธิกรณ์ขึ้น

ในสัมมุขาวินัยนี้ มีองค์ประกอบ ๔ อย่าง คือ

๑) **สังฆสัมมุขตา** ความพร้อมหน้าสงฆ์ คือภิกษุผู้มาประชุมกันมีจำนวนครบองค์สงฆ์ นำฉันทะของผู้ควรนำฉันทะมาแล้ว สงฆ์ผู้อยู่พร้อมหน้ากันนั้นไม่คัดค้าน

๒) **ธัมมสัมมุขตา** ความพร้อมหน้าธรรม คือธรรมและสัตถุศาสน์อันเป็นเครื่องระงับอธิกรณ์นั้น

๓) **วินยสัมมุขตา** ความพร้อมหน้าวินัย คือวินัยและสัตถุศาสน์อันเป็นเครื่องระงับอธิกรณ์นั้น

๔) **ปุคคลสัมมุขตา** ความพร้อมหน้าบุคคล คือคู่วิวาทอยู่พร้อมหน้ากัน

ในองค์ประกอบสัมมุขตาวินัยทั้ง ๔ อย่างนี้ ตามพระมติสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงจัดตามลำดับ ดังนี้ สังฆสัมมุขตา ปุคคลสัมมุขตา วัตถุสัมมุขตา ความเป็นต่อหน้าวัตถุ และธัมมสัมมุขตา โดยทรงอธิบายว่าประชุมสงฆ์แล้ว เรียกบุคคลคู่วิวาทเข้ามาให้แถลงข้อวิวาท และพิจารณาแล้ววินิจฉัย

การระงับวิวาทาธิกรณ์ด้วยสัมมุขาวินัยนี้ ถ้าครบองค์ประกอบทั้ง ๔ แล้ว มีผู้ฟื้นขึ้นมาวินิจฉัยใหม่ ต้องอาบัติปาจิตตีย์ ผู้ให้ฉันทะแก่สงฆ์แล้ว กลับติเตียนเมื่อภายหลัง ต้องอาบัติปาจิตตีย์เช่นกัน

วิวาทาธิกรณ์ เป็นหน้าที่ซึ่งสงฆ์จะต้องสอบสวนพิจารณาวินิจฉัย ถ้าเห็นว่าจะวินิจฉัยในสงฆ์ไม่สะดวกเพราะเหตุนั้น สงฆ์จะเลือกภิกษุบางรูปในหมู่ให้แยกวินิจฉัยก็ได้ วิธีนี้เรียกว่า **อุพพาหิกา** แปลว่า **กิริยาที่ถอนนำไป** หมายถึง การยกเรื่องออกจากที่ประชุมใหญ่ แยกนำไปพิจารณาในที่ประชุมย่อยเป็นเรื่องๆ ไป โดยการคัดเลือกภิกษุที่มีความรู้ความสามารถจำนวนหนึ่งในที่ประชุมสงฆ์นั้น สมมติตั้งเป็นคณะแล้ว มอบเรื่องให้นำเอาไปวินิจฉัย

ในขันธกะ (พระบาลีวินัยปิฎก จุลลวรรค ปฐมภาค) ให้เลือกภิกษุผู้มีคุณสมบัติ ๑๐ ประการเป็นคณะด้วยญัตติทุติยกรรมวาจาเรียกว่า**สมมติด้วยอุพพาหิกะ** คุณสมบัติ ๑๐ คือ

๑. เป็นผู้มีศีล
๒. เป็นพหูสูต
๓. เป็นผู้ทรงพระปาติโมกข์
๔. เป็นผู้มั่นคงในพระวินัย (เคร่งในพระวินัย)
๕. เป็นผู้สามารถชี้แจงให้คู่วิวาทเข้าใจ
๖. เป็นผู้ฉลาดในการทำอธิกรณ์ที่เกิดขึ้นให้ระงับ
๗. รู้เรื่องอธิกรณ์
๘. รู้เหตุเกิดอธิกรณ์
๙. รู้การตัดสินอธิกรณ์
๑๐. รู้ทางตัดสินอธิกรณ์

การระงับอธิกรณ์ด้วยเยภุยยสิกา เป็นวิธีระงับวิวาทาธิกรณ์ด้วยการทำตามความเห็นของเสียงข้างมาก ในการวินิจฉัยด้วยวิธีนี้ สงฆ์พึงสมมติภิกษุรูปหนึ่งผู้มีคุณสมบัติ ๕ ประการ คือ (๑) - (๔) ไม่ประกอบด้วยอคติ ๔ และ (๕) รู้จักสลากที่ควรจับและไม่ควรจับ ให้เป็นผู้จับสลากด้วยญัตติทุติยกรรมวาจา

กำหนดวิธีจับสลากไว้ ๓ แบบ คือ

๑) ปกปิด
๒) กระซิบบอก
๓) เปิดเผย

วิธีให้จับสลากที่ไม่เป็นธรรม คือ

๑) ให้จับสลากด้วยอาการที่ผิดระเบียบ คือให้จับเมื่อภิกษุยังประชุมไม่พร้อมกัน
๒) ภิกษุทั้งหลายไม่ได้จับตามมติที่ตกลงไว้

ในการจับสลากที่ไม่เป็นธรรมทั้ง ๒ วิธีนี้ แม้จะเป็นเรื่องที่สมควรก็ถือว่าใช้ไม่ได้

วิธีระงับวิวาทาธิกรณ์ด้วยเยภุยยสิกาไม่ควรใช้ใน ๓ กรณี คือ

๑) ในเรื่องเล็กน้อย
๒) เพื่อสนับสนุนมติที่ไม่เป็นธรรม
๓) เพื่อยกสงฆ์ออกเป็นพวก

กัณฑ์ที่ ๒๙
วิธีระงับอนุวาทาธิกรณ์

อนุวาทาธิกรณ์ คือ การโจทกันหรือการกล่าวหากันด้วยเรื่องอาบัติ ว่าต้องอาบัติต่างๆ อย่างนั้นอย่างนี้ ท่านจำแนกเป็นวิบัติ ๔ ประการ เมื่อมีอนุวาทาธิกรณ์เกิดขึ้นแล้ว สงฆ์จะต้องรับเป็นธุระหาวิธีระงับเพื่อให้เกิดความสงบเรียบร้อยมิให้นำไปสู่ความแตกสามัคคีกันในหมู่คณะ

อนุวาทาธิกรณ์นี้ เกิดขึ้นเพราะมีภิกษุผู้ทุศีลอยู่ในหมู่สงฆ์ได้ประพฤติล่วงละเมิดพระพุทธบัญญัติ เพราะต้องอาบัติแล้ว ไม่ยอมรับว่าเป็นอาบัติ ถือตนเป็นเหมือนอลัชชีพวกไม่มีความละอาย จึงมีการโจทกันด้วยอาบัติหรือกล่าวหากันด้วยอาบัติต่างๆ พระพุทธองค์จึงประทานอนุญาตให้มีการโจทภิกษุผู้ทุศีลนั้นในท่ามกลางสงฆ์และถือเป็นหน้าที่ของสงฆ์ผู้มีศีลที่จะต้องพิจารณาให้เป็นไปด้วยความเรียบร้อย

ประเภทแห่งการโจท

การโจทมี ๒ ประเภท คือ

๑. **โจทด้วยความปรารถนาดี** คือ โจทเพราะเห็นแก่พระธรรมวินัย

๒. **โจทด้วยความปรารถนาเลว** คือ โจทเพราะมุ่งร้ายต่อผู้อื่น

เรื่องมีมูลเป็นองค์แห่งการโจท

เรื่องมีมูลที่จัดเป็นองค์แห่งการโจท มี ๓ อย่าง คือ

๑. เรื่องที่ได้เห็นมาเอง

๒. เรื่องที่ได้ยินเองหรือมีผู้บอกและเชื่อว่าเป็นจริง

๓. เรื่องที่เว้นจาก ๒ ข้อข้างต้น แต่รังเกียจโดยอาการสงสัย

องค์ประกอบแห่งอรรถคดีที่ควรโจท

อรรถคดีที่ควรนำเข้าสู่การพิจารณานั้น ต้องประกอบด้วยองค์ ๕ คือ

๑. เป็นการอันสมควร

๒. เป็นเรื่องจริงหรือแน่ใจว่าเป็นอย่างนั้น

๓. เป็นการประกอบโดยประโยชน์

๔. จักได้ภิกษุผู้เคยเห็นกัน เคยพบกันเข้าเป็นฝ่ายโดยธรรมวินัย

๕. จักไม่มีความยุ่งยากตลอดถึงความแตกแยกแห่งสงฆ์ที่มีเหตุมาจากการโจทนั้น

คุณสมบัติของโจทก์

ภิกษุผู้จะโจทภิกษุอื่น หรือจะกล่าวหาภิกษุอื่นด้วยอาบัติต่างๆ ควรมีคุณสมบัติ หรือควรตั้งคุณธรรม ๕ ประการนี้ไว้ในใจ เพื่อให้เกิดประโยชน์แก่หมู่คณะ คือ

๑. จักพูดโดยกาละ	จักไม่พูดโดยอกาละ
๒. จักพูดคำจริง	จักไม่พูดคำเท็จ
๓. จักพูดแต่คำสุภาพ	จักไม่พูดคำหยาบ
๔. จักพูดคำที่เป็นประโยชน์	ไม่พูดคำไร้สาระ
๕. จักพูดด้วยเมตตาจิต	จักไม่พูดเพราะเพ่งโทษ

นอกจากนี้แล้วภิกษุผู้เป็นโจทก์นั้น พึงมีคุณธรรมอีก ๕ ไว้ในใจ คือ

๑) โจทด้วยเมตตากรุณา

๒) โจทด้วยมุ่งหวังประโยชน์เป็นที่ตั้ง

๓) โจทด้วยความเอ็นดู

๔) โจทด้วยมุ่งจะให้ผู้นั้นพ้นจากจากอาบัติ

๕) โจทด้วยทำวินัยไว้เป็นเบื้องหน้า คือยึดพระพุทธบัญญัติเป็นหลักในการโจท

ลักษณะของการโจท

ในการโจทหรือที่เรียกว่า โจทนา มี ๒ ลักษณะ คือ

๑. โจทด้วยกาย คือแสดงอาการไม่นับถือว่าเป็นภิกษุ เช่น ทำอภิวาทหรือกราบมาโดยลำดับ แต่พอมาถึงภิกษุรูปนั้น ก็งดเสียไม่กราบไหว้ ข้ามไปกราบภิกษุรูปอื่นเสีย เป็นกิริยาที่แสดงอาการว่า ไม่ยอมรับ ไม่นับถืออีกแล้ว

๒. โจทด้วยวาจา คือ กล่าวคำโจทที่ใช้อยู่ในสมัยนั้น ที่ยังไม่มีการใช้หนังสือ ท่านว่าระบุเพียงวัตถุ คือเรื่องที่โจทก็ได้ หรือระบุเพียงอาบัติก็ได้

วินิจฉัยอธิกรณ์

ผู้วินิจฉัยอธิกรณ์ มี ๓ ประเภท คือ

๑. สงฆ์ เมื่อพิจารณาเห็นว่าเป็นเรื่องสำคัญ พึงประชุมสงฆ์วินิจฉัย

๒. คณะ เมื่อพิจารณาเห็นว่าเป็นเรื่องไม่สำคัญ พึงแยกเรื่องออกไป โดยให้ตั้งคณะวินิจฉัย

๓. บุคคล เมื่อพิจารณาเห็นว่าเป็นเรื่องเล็กน้อย พระสังฆเถระจะวินิจฉัยเองก็ควร

คุณลักษณะของภิกษุผู้เข้าสู่ที่วินิจฉัย

ในคัมภีร์ปริวาร ตอนจูฬสงคราม ระบุไว้ว่า ภิกษุผู้จะเข้าสู่ที่วินิจฉัยอธิกรณ์ได้ชื่อว่า ผู้เข้าสู่สงคราม เมื่อเข้าไปสู่ท่ามกลางสงฆ์แล้ว พึงปฏิบัติตนด้วยคุณลักษณะ ๗ คือ

๑) พึงรู้จักเจียมตน
๒) พึงรู้จักที่นั่ง
๓) ไม่พึงนั่งเบียดภิกษุเถระ
๔) ไม่นั่งกีดกันภิกษุผู้อ่อนกว่า
๕) พึงนั่งอาสนะที่สมควร
๖) ไม่พึงพูดเรื่องต่าง ๆ
๗) พึงรักษาดุษณียภาพ (ความเป็นผู้นิ่ง)

คำขอโอกาสของโจทก์ต่อจำเลย

ในการโจทนั้น ภิกษุผู้เป็นโจทก์ก็จะต้องขอโอกาสต่อจำเลยตามระเบียบเสียก่อนแล้ว จึงกล่าวคำโจทขึ้นต่อหน้าสงฆ์ ถ้าไม่ขอโอกาสก่อนแล้ว โจทขึ้นเลยทีเดียวต้องอาบัติทุกกฏ คำขอโอกาสว่า **"กโรตุ เม อายสฺมา โอกาสํ, อหนฺตํ วตฺตุกาโม"** ความว่า ขอท่านจงทำโอกาส (ให้โอกาส) แก่ข้าพเจ้า ข้าพเจ้าใคร่จะกล่าวกะท่าน

ในลำดับต่อจากนั้น จำเลยพึงกล่าวคำให้โอกาสว่า **"กโรมิ อายสมฺโต โอกาสํ"** ความว่า ข้าพเจ้าทำโอกาส (ให้โอกาส) แก่ท่าน

ลักษณะของภิกษุผู้ไม่ควรให้ขอทำโอกาส

ในอุปาลิปัญจกะ คัมภีร์ปริวาร กล่าวถึงลักษณะของภิกษุที่ไม่ควรให้ทำขอโอกาส (เพื่อขอจำเลยให้โอกาสกล่าวโจท) ไว้ ๕ อย่าง คือ

๑) มีพฤติกรรมทางกายไม่บริสุทธิ์ ๒) มีพฤติกรรมทางวาจาไม่บริสุทธิ์

๓) เป็นผู้มีอาชีวะไม่บริสุทธิ์ ๔) เป็นผู้เขลา ไม่ฉลาด

๕) เมื่อถูกซักถามเข้าไม่สามารถจะให้คำตอบที่ถูกซักถามได้

มีลักษณะของภิกษุที่ไม่ควรให้ทำโอกาส (อีกนัยหนึ่ง) มี ๕ อย่าง คือ

๑. เป็นอลัชชี คือผู้หน้าด้าน ไม่มีหิริโอตตัปปะมักประพฤติล่วงพุทธบัญญัติ

๒. เป็นคนพาล

๓. ไม่ใช่ปกตัตตะ คือไม่ใช่ภิกษุโดยปกติ แต่กำลังอยู่ประพฤติวุฏฐานวิธีเพื่อออกจากอาบัติสังฆาทิเสส หรือถูกสงฆ์ลงนิคคหกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง

๔. มีความปรารถนาในอันกำจัดกล่าว

๕. ไม่ใช่ผู้มีความปรารถนาในอันให้ออกจากอาบัติ

ในลักษณะทั้ง ๕ ประการนี้ ถ้ามีลักษณะไม่ใช่ปกตัตตะพึงยกฟ้องเสีย นอกนั้นพึงพิจารณาดู ถ้าเห็นว่า มีความประพฤติเสียหายรวมหลายอย่างจะยกฟ้องเสียก็ได้

คุณสมบัติของภิกษุผู้พิจารณาคดี

ภิกษุผู้ควรได้รับเลือกให้เป็นผู้พิจารณาคดี ต้องประกอบด้วยคุณสมบัติ ดังนี้

๑. มีศีล เป็นพหูสูต ทรงปาติโมกข์ สามารถชี้แจงให้คู่ความเข้าใจและเลื่อมใสได้

๒. มีกายสมาจารบริสุทธิ์ มีวจีสมาจารบริสุทธิ์ มีอาชีวะบริสุทธิ์ เป็นบัณฑิตฉลาดเฉลียวสามารถชี้แจงข้อที่ถูกซักถามได้

๓. รู้วัตถุ นิทาน พระวินัยบัญญัติ บทที่ตกภายหลัง รู้คลองแห่งคำอันเข้าอนุสนธิกันได้

๔. รู้ธรรมวินัยกับทั้งอนุโลม เป็นผู้ฉลาดในฐานะและอฐานะ คือเหตุที่อาจเป็นไปได้และเป็นไปไม่ได้ เป็นผู้ฉลาดในอรรถและพยัญชนะทั้งเบื้องต้นและเบื้องปลายที่สมกันหรือแย้งกัน เป็นผู้ฉลาดในการวินิจฉัย

ข้อพึงประพฤติตนของภิกษุผู้พิจารณาคดี

ภิกษุที่สงฆ์เลือกให้เป็นผู้พิจารณาคดีนั้น พึงประพฤติตน ดังนี้

๑. เคารพในสงฆ์ ไม่เน้นบุคคล

๒. เคารพในพระสัทธรรมไม่เห็นแก่อามิส

๓. พิจารณาวินิจฉัยไปตามรูปอรรถคดี ไม่เห็นแก่ประชุมชน

๔. รู้จักที่นั่ง
๕. นั่ง ณ อาสนะของตน ทอดตาชั่วแอก เพ่งเนื้อความ
๖. ไม่ลุกจากอาสนะไปไหนในระหว่างพิจารณาคดี
๗. ไม่ประพฤติในทางเสื่อมเสีย
๘. ไม่พูดส่ายคำหรือส่ายแขน
๙. ไม่พูดพล่อย แต่พูดมีที่สุด
๑๐. ไม่ลุกลนผลุนผลัน
๑๑. ไม่ผูกเวรขัดเคืองใจ
๑๒. ไม่ดุดัน อดทนต่อถ้อยคำ
๑๓. มีเมตตาจิต คิดเอ็นดูเพื่อประโยชน์แก่สงฆ์
๑๔. มีกรุณา ขวนขวาย เพื่อประโยชน์แก่สงฆ์
๑๕. รู้จักตน รู้จักท่าน
๑๖. สังเกตโจทก์ สังเกตจำเลยว่าเป็นผู้เช่นไร
๑๗. เห็นโจทก์หรือจำเลยเป็นผู้ประหม่า พึงพูดให้เกิดร่าเริงใจ
๑๘. เห็นโจทก์หรือจำเลยเป็นผู้ขลาด พึงพูดปลอบ
๑๙. เห็นโจทก์หรือจำเลยเป็นผู้ดุ พึงห้ามเสีย
๒๐.เห็นโจทก์หรือจำเลยมีความประพฤติไม่ดี พึงตัดเสีย
๒๑.เห็นโจทก์หรือจำเลยเป็นผู้ตรงพึงประพฤติต่อด้วยความอ่อนโยน
๒๒. ไม่พึงถึงอคติ ๔
๒๓. วางตนเป็นกลางทั้งในธรรมและบุคคล
๒๔. เมื่อซักพึงซักโดยกาล ไม่ซักโดยอกาล
๒๕. ซักด้วยคำจริง ไม่ซักด้วยคำเท็จ
๒๖.ซักด้วยคำสุภาพ ไม่ซักด้วยคำหยาบ
๒๗.ซักด้วยคำเป็นประโยชน์ ไม่ซักด้วยคำไร้ประโยชน์
๒๘. ขณะซักพึงมีเมตตาจิต ไม่พึงเพ่งโทษ
๒๙. ไม่พูดกระซิบที่หู
๓๐.ไม่ชำเลืองดู ไม่ขยิบตา ไม่ยักคิ้ว ไม่ชะเง้อศีรษะ ไม่ทำวิการแห่งมือ (คือใช้มือทำกิริยาใบ้) ไม่แสดงปลายนิ้วมือ (กวักมือหรือกระดิกนิ้วมือ)
๓๑.ขณะซัก พึงกำหนดข้อความที่ทั้งสองฝ่ายกล่าวมิให้ตกหล่น

๓๒. ไม่แซมข้อความที่เขาไม่ได้กล่าว

๓๓. ทรงจำถ้อยคำที่เข้าประเด็นไว้เป็นอย่างดี

๓๔. กำหนดรู้ผู้โจทก์โดยธรรมหรือโดยอธรรม

๓๕. กำหนดรู้ผู้ถูกโจทก์โดยธรรมหรือโดยอธรรม

๓๖.ถาม ให้รับสารภาพแล้วให้ทำตามปฏิญญา

ภิกษุผู้พิจารณาคดี ประพฤติตนในลักษณะดังกล่าวนี้ ชื่อว่าเป็นผู้ทำตามคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าย่อมเป็นเคารพเป็นที่รัก หรือเป็นที่สรรเสริญของเพื่อนพรหมจารีทั้งหลายผู้เป็นวิญญู โดยภิกษุผู้พิจารณาคดี พึงรู้จักเลือกถามเฉพาะข้อที่เกื้อกูลแก่คดีเท่านั้น พึงงดเว้นข้อที่ไม่จำเป็นเสีย ทำอย่างนี้ ชื่อว่า เป็นการทำพอดี

ข้อที่ห้ามไม่ให้ถาม

มีข้อที่ท่านห้ามไม่ให้ถามไว้ ดังนี้ คือ ไม่ให้ถามถึงอุปัชฌาย์ อาจารย์ สัทธิวิหาริก อันเตวาสิก ผู้ร่วมอุปัชฌาย์อาจารย์เดียวกัน รวมทั้งไม่ให้ถามถึงชาติ ชื่อ โคตร อาคม (ปริยัติที่เล่าเรียน) ตระกูล ประเทศ และชาติภูมิ

วิธีระงับอนุวาทาธิกรณ์

การพิจารณาระงับอนุวาทาธิกรณ์ ถ้าจำเลยปฏิญญา คือรับสารภาพแล้ว สงฆ์พึงตรองดูว่า คำปฏิญญาของจำเลยนั้นเป็นธรรมหรือไม่ ถ้าสมเรื่องด้วยเหตุผล พึงรู้ว่าเป็นธรรม ก็ควรให้จำเลยทำตามปฏิญญานั้น ถ้าคำปฏิญญานั้นฟังไม่ขึ้น แต่ไม่มีคำพยานที่จะฟังได้ดีกว่านั้น ก็ควรให้จำเลยทำตามปฏิญญานั้นเหมือนกัน กรณีเช่นนี้ อนุวาทาธิกรณ์ย่อมระงับด้วยสมถะ คือเป็นการระงับอธิกรณ์ใน ๒ วิธี ได้แก่

๑. สัมมุขาวินัย วิธีระงับอธิกรณ์พร้อมหน้าสงฆ์ครบองค์สงฆ์ มีโจทก์และจำเลยหรือผู้ที่เกี่ยวข้องในคดีนั้นอยู่พร้อมหน้ากันที่เรียกว่า **พร้อมหน้าบุคคล** โดยโจทก์และจำเลยทำการแถลงข้อพิพาทที่เรียกว่า **พร้อมหน้าวัตถุ** และมีการวินิจฉัยถูกต้องตามธรรมตามวินัยเป็นการถึงพร้อมด้วยวินัย ที่เรียกว่า **พร้อมหน้าธรรมวินัย**

๒. ปฏิญญาตกรณะ การทำตามรับ คือการปรับอาบัติตามคำรับสารภาพของจำเลยผู้รับ อันเป็นคำสัตย์ที่เรียกว่า คำปฏิญญาหรือคำสารภาพ

ถ้าคำปฏิญญาของจำเลยนั้นไม่เป็นธรรม คือไม่สมเรื่องไม่สมเหตุผล หรือแบ่งรับเบาลงมาแต่มีคำพยานเป็นหลักฐานควรฟังได้ว่าจำเลยผิดต่อปฏิญญา จึงปรับจำเลยตามคำพยานนั้นได้ โดยเทียบเคียงกับความแห่งอนิตยสิกขาบทที่ ๒ กรณีเช่นนี้ อนุวาทาธิกรณ์ย่อมระงับด้วยสมถะ ๒ วิธี คือ **สัมมุขาวินัย** และ **ตัสสปาปิยสิกา** เป็นระเบียบอันพึงทำเพื่อเป็นการเพิ่มโทษจากอาบัติที่ต้อง โดยหากจำเลยปฏิเสธ ผู้พิจารณาคดีพึงซักถามโจทก์ถึงเรื่องต่างๆ คือ

๑) พึงซักถามเรื่องที่จำเลยทำถึงวิบัติ ความประพฤติผิด (อัชฌาจาร) อันสืบเนื่องมาจากเรื่องนั้น

๒) พึงซักถามถึงรูปพรรณสัณฐานของผู้ทำ อิริยาบถและอาการเมื่อกำลังทำ

๓) พึงซักถามกาลอันต่างโดยปี เดือน วัน และเวลาที่ทำ

๔) พึงซักถามสถานที่และทิศทางที่ทำโดยสมควรแก่เรื่องที่โจทก์ได้เห็นและได้ฟังมาเอง

๕) ซักถามชื่อของผู้บอกและเหตุให้บอก ประกอบกับกาลและสถานที่ซึ่งเขาบอกโดยสมควรแก่เรื่องที่โจทก์ว่ามีผู้บอก

๖) พึงซักถามเรื่องที่ถึงอาบัติ ความประพฤติผิด อันให้เกิดรังเกียจเนื่องจากที่ได้เห็นได้ฟังมานั้น ประกอบกับลักษณะที่ได้กล่าวมาแล้ว โดยสมควรแก่เรื่องที่โจทก์ตั้งข้อรังเกียจ

ส่วนวิธีซักถามจำเลยนั้น ท่านมิได้แสดงไว้ แต่เข้าใจว่า พึงซักถามโดยนัยเหมือนกับที่ซักถามโจทก์ เป็นต้นว่า ซักถามถึงสถานที่อยู่ในวันเวลาที่โจทก์กล่าวหา การจะหยั่งรู้หรือตระหนักเห็นด้วยเหตุผลอันจะเป็นทางให้สันนิษฐานข้อเท็จจริงได้นั้น ก็ด้วยความเข้าใจซักถามและมีปฏิภาณไหวพริบคอยสังเกตพิจารณาอย่างแยบยลของผู้พิจารณาคดีนั่นแล

ลักษณะคำพยานที่ควรฟังได้หรือฟังไม่ได้

ตามนัยพระบาลีคัมภีร์ปริวาร ตอนโจทนากัณฑ์ แสดงคำพยานโจทก์หรือจำเลยที่ควรฟังได้หรือฟังไม่ได้ไว้โดยลักษณะ ดังนี้

๑. เห็นสมด้วย เช่น โจทก์กล่าวหาว่าได้เห็นจำเลยกระทำการละเมิดอย่างนั้นๆ พยานโจทก์เบิกความสมกันโดยอาการ วัน เวลา สถานที่ และอื่นๆ ไม่มีข้อแตกต่างกัน คำพยานดังกล่าวมานี้ควรฟังได้

๒. เห็นเทียบกันได้กับเห็น เช่น พยานโจทก์ก็เบิกความสมโดยใจความ แต่แตกต่างกันบ้าง โดยความอันไม่สำคัญ คำพยานเช่นนี้ควรฟังได้

๓. เห็นยันกันไม่เข้ากัน เช่น พยานโจทก์เบิกความแตกต่างจากคำของโจทก์โดยใจความอันสำคัญ หรือคำของพยานผู้นั้นเองในเมื่อถูกซัก เบิกความตอนต้นกับตอนปลายไม่เข้ากัน

คำพยานเช่นนี้ไม่ควรฟัง

๔. คำพยานผ่าหมาก เป็นคำพยานไม่เข้ากัน เช่น คำพยานฝ่ายจำเลยเบิกสมมาข้างโจทก์ และคำพยานฝ่ายโจทก์เบิกสมไปข้างจำเลย คำพยานเช่นนี้ไม่ควรฟัง

การสืบพยานและการซักถามพยาน

กรณีที่จำเลยปฏิเสธคำกล่าวหาของโจทก์ ในสมัยก่อน จะใช้วิธีสันนิษฐาน โดยนำคำพยานของโจทก์ทั้ง ๔ ลักษณะมาเป็นเครื่องวินิจฉัยว่าถูกหรือผิดอย่างไร ให้สมควรแก่กรณีนั้นๆ แต่ปัจจุบันจะใช้วิธีให้สืบพยานและชั่งคำพยานทั้งสองฝ่าย นับว่าเป็นธรรมกว่าการฟังเอาตามคำปฏิญญาของจำเลยส่วนเดียว และเป็นธรรมกว่าเลือกเพื่อเอาข้างเดียว ก็นับว่าไม่ผิดธรรมไม่ผิดวินัย ไม่ผิดสัตถุศาสน์ ถ้าเราไม่หมิ่นพระธรรมวินัยก็พึงเข้าใจว่าท่านรู้จักใช้วิธีสืบพยานเป็นเครื่องชั่งความเท็จจริงเหมือนกัน

การซักพยาน

ในพระบาลี คัมภีร์ปริวาร ตอนจูฬสงคราม แสดงถึงเหตุผลของการซักพยานไว้ว่า "..สูตรมีเพื่อการเทียบเคียง ข้ออุปมา มีเพื่อการชี้เนื้อความ การชี้เนื้อความมีเพื่อที่จะให้เขาเข้าใจ การสอบถามมีเพื่อความดำรงอยู่ การขอโอกาสมีเพื่อการโจทก์ การโจทก์มีเพื่อให้จำเลยระลึกโทษ การให้ระลึกโทษมีเพื่อเป็นผู้ควรว่ากล่าว ความเป็นผู้ควรว่ากล่าวมีเพื่อการกังวล การกังวลมีเพื่อการวินิจฉัย การวินิจฉัยมีเพื่อการพิจารณา การพิจารณามีเพื่อการถึงฐานะและมิใช่ฐานะ การถึงฐานะและมิใช่ฐานะมีเพื่อข่มบุคคลผู้เก้อยาก และเพื่อยกย่องภิกษุผู้มีศีลเป็นที่รัก ประชุมสงฆ์มีเพื่อการยกย่องและรับรองบุคคลที่สงฆ์อนุมัติแล้ว ดำรงอยู่ในฐานะผู้ใหญ่ หรือดำรงอยู่ในฐานะผู้กล่าวไม่คลาดเคลื่อน..."

ข้อพิจารณาและสันนิษฐานของสงฆ์

ข้อพิจารณาใคร่ครวญและสันนิษฐานของสงฆ์ โดยสงฆ์พึงพิจารณาใคร่ครวญดูคำกล่าวหาของโจทก์ หรือคำให้การของจำเลยตลอดถึงคำพยานทั้งสองฝ่าย ถ้าเห็นว่าคำของโจทก์และคำพยานของโจทก์แตกต่างกัน ไม่ควรฟัง ลักษณะเช่นนี้ พึงฟังตามปฏิญญา คือการรับสารภาพของจำเลยและพึงยกฟ้องคำของโจทก์เสีย

เมื่อพิจารณาใคร่ครวญดูแล้วได้ความชัดว่าโจทก์ฟ้องอธิกรณ์ที่ไม่มีมูล ก็พึงปรับอาบัติโจทก์ตามฐานะ กรณีอย่างนี้ อนุวาทาธิกรณ์ระงับด้วยสัมมุขาวินัยอย่างเดียว

ถ้าพิจารณาใคร่ครวญดูแล้วเห็นว่า คำให้การของจำเลยและคำพยานของจำเลยแตกต่างกันไม่ควรฟัง ในลักษณะเช่นนี้ พึงปรับจำเลยตามคำกล่าวหาของโจทก์หรือตามฐานานุรูป โดยสมควรแก่คำของโจทก์และคำพยานของโจทก์ที่ควรฟังได้เพียงไร ในกรณีอย่างนี้ อนุวาทาธิกรณ์ระงับด้วยสมถะ ๒ อย่าง คือ สัมมุขาวินัย และ ตัสสปาปิยสิกา

ทิฏฐาวิกัมม์อันชอบแก่ระเบียบ

ถ้าภิกษุผู้เข้าประชุมสงฆ์ บางรูปไม่เห็นด้วยกับคำวินิจฉัยที่สงฆ์รับรองแล้วนั้น ท่านให้แสดงความเห็นแย้งได้ ที่เรียกในพระบาลีว่า ทิฏฐาวิกัมม์ การทำความเห็นให้แจ้ง หมายถึง การแสดงความเห็นแย้งในเรื่องที่วินิจฉัยโดยชอบแก่ระเบียบ ท่านแสดงไว้ ดังนี้

๑) ทำความเห็นให้แจ้งในอาบัติ
๒) ทำความเห็นให้แจ้งในอาบัติที่เป็นเทสนาคามินี
๓) ทำความเห็นให้แจ้งในอาบัติที่ยังไม่ได้แสดง
๔) ไม่ทำความเห็นให้แจ้งพร้อมกัน ๔ รูป ๕ รูป
๕) ไม่ทำความเห็นให้แจ้งด้วยการนึกในใจ
๖) ทำความเห็นให้แจ้งในสำนักของภิกษุผู้เป็นสมานสังวาส
๗) ทำความเห็นให้แจ้งในสำนักของผู้ตั้งอยู่ในสีมาเดียวกัน
๘) ทำความเห็นให้แจ้งในสำนักของผู้เป็นปกตัตตะ

ทิฏฐาวิกัมม์ อันชอบด้วยระเบียบดังที่กล่าวมานี้ ย่อมเป็นเหตุให้การวินิจฉัยถือเอาตามความเห็นข้างมาก ที่อนุโลมเข้าในข้อเยภุยยสิกา กล่าวคือให้ผู้ที่ไม่เห็นร่วมด้วยนั้นแสดงความเห็นแย้งได้ในการปรับอาบัติ ในเมื่อผู้ถูกปรับนั้นยังไม่ได้แสดง แต่ไม่ให้แสดงพร้อมกัน ๔ รูป หรือ ๕ รูป เพราะจะเป็นเหตุให้สงฆ์แย้งกันขึ้นได้

ตัสสปาปิยสิกา ๒ นัย

ตัสสปาปิยสิกา แปลว่า กิริยาที่ทำเพราะความที่ผู้นั้นเป็นผู้เลวทราม ในพระบาลีสมถขันธกะ (จุลลวรรค ปฐมภาค) กล่าวถึงตัสสปาปิยสิกาไว้เป็น ๒ นัย คือ

๑. ตัสสปาปิยสิกา โดยสมถวิธี ได้แก่ การปรับโทษภิกษุผู้เป็นจำเลยซึ่งกระทำการละเมิดแล้ว ไม่รับสารภาพ เมื่อสงฆ์พิจารณาตามหลักฐานพยานแล้วเห็นว่า มีความผิดจริง ให้

ตัดสินลงโทษตามความผิดนั้น

๒. ตัสสปาปิยสิกา โดยนิคหวิธี ได้แก่ การลงโทษโดยเพิ่มโทษขึ้นอีกส่วนหนึ่งจากเดิม โดยพึงทำแก่จำเลยผู้ถูกซักถามถึงอาบัติในท่ามกลางสงฆ์แล้ว ให้การไม่เป็นที่พอใจแก่สงฆ์ มีลักษณะ ดังนี้

๑) ให้การกลับไปกลับมา

๒) ปฏิเสธแล้วกลับปฏิญญาๆ กลับปฏิเสธ

๓) พูดเถลไถลเพื่อกลบเกลื่อนข้อที่ถูกซักถาม

๔) พูดมุสาซึ่งหน้า

ถ้อยคำที่รับฟังโดยฐานเป็นโจทไม่ได้

ถ้าในกรณีมีอนุปสัมบัน (ผู้ที่ไม่ใช่ภิกษุ) มาให้ถ้อยคำว่าพบภิกษุชื่อนั้น ได้ทำการอย่างนั้นๆ ละเมิดธรรมวินัยอย่างนั้นๆ เมื่อเรียกภิกษุนั้นมาไต่สวนได้ความ จะรับถ้อยคำของอนุปสัมบันนั้นโดยฐานเป็นโจทไม่ได้ เพราะมีสังวาสต่างกัน ควรรับเป็นพยานชั้นสอบสวนตามคำปฏิญญาของจำเลยก็ดี ตามทางที่พิจารณาก็ดี เมื่อได้ความว่า จำเลยทำการละเมิดจริง จะปรับอาบัติจำเลยตามฐานานุรูปก็ได้

อธิกรณ์ที่อุทธรณ์ได้และไม่ได้

อธิกรณ์อันสงฆ์วินิจฉัยแล้ว ฝ่ายที่ไม่ชอบใจจะอุทธรณ์ต่อสงฆ์อื่นได้หรือไม่นั้น ข้อนี้ตามสิกขาบทที่ ๓ แห่งสัปปาณวรรค ปาจิตตียกัณฑ์ แสดงไว้ว่า “โจทก์ก็ดี จำเลยก็ดี สงฆ์ก็ดี รู้อยู่ว่าอธิกรณ์นั้น สงฆ์หมู่นั้นวินิจฉัยเป็นธรรมแล้ว จะรื้อฟื้นขึ้นเพื่อวินิจฉัยใหม่ ต้องอาบัติปาจิตตีย์” ดังนี้ อธิกรณ์เช่นนี้ อุทธรณ์ไม่ได้ แต่ถ้าโจทก์และจำเลย หรือสงฆ์ หรือรู้อยู่ว่าอธิกรณ์นั้น สงฆ์หมู่นั้นวินิจฉัยไม่เป็นธรรม จะรื้อฟื้นเพื่อวินิจฉัยใหม่ ย่อมไม่เป็นอาบัติ อธิกรณ์เช่นนี้อุทธรณ์ได้

การระงับอนุวาทาธิกรณ์โดยไม่ต้องพิจารณา

การระงับอนุวาทาธิกรณ์โดยไม่ต้องพิจารณา มี ๒ วิธี คือ

๑. สติวินัย วิธีระงับอนุวาทาธิกรณ์ โดยสงฆ์ประกาศสมมติให้ทราบว่าจำเลยนั้นเป็นผู้มีสติสมบูรณ์ คือเป็นพระอรหันต์ สงฆ์เห็นว่าไม่อยู่ในฐานะที่จำเลยจะละเมิดสิกขาบทดังที่โจทก์

กล่าวหา สงฆ์จึงสวดประกาศสมมติให้แก่พระอรหันต์องค์นั้นว่า "ท่านผู้นี้มีสติสมบูรณ์" ที่เรียกว่า ให้สติวินัย แล้วยกฟ้องเสียตั้งแต่นั้น แม้มีผู้อื่นจะโจทด้วยอาบัติอย่างนั้น หรือเช่นนั้น ก็ไม่ต้องพิจารณา

๒. อมูฬหวินัย วิธีระงับอนุวาทาธิกรณ์โดยยกประโยชน์ให้ว่าต้องอาบัติในขณะเป็นบ้า วิธีนี้ใช้ในกรณีที่มีผู้โจทด้วยอาบัติที่ละเมิดในขณะเป็นบ้า คือ แม้จำเลยได้ทำจริงก็ไม่เป็นอาบัติ หลังจากที่หายบ้าแล้ว ก็ยังมีผู้กล่าวโจทภิกษุนั้นไม่รู้จบ สงฆ์จึงปรารถนาจะกำหนดระยะเวลาที่จำเลยเป็นบ้าไว้ เพื่อไม่ให้ผู้ใดผู้หนึ่ง ยกเอาเรื่องที่ทำในระยะเวลานั้นขึ้นโจท ดังนั้น สงฆ์จึงได้สวดกรรมวาจาประกาศความข้อนี้ไว้ เรียกว่า ให้อมูฬหวินัย แล้วยกฟ้องเสีย

โทษของอนุวาทาธิกรณ์

อนุวาทาธิกรณ์ เมื่อเกิดขึ้นในหมู่คณะ ถ้าสงฆ์ไม่รีบพิจารณาระงับเสียย่อมเป็นเหตุให้เกิดความเสื่อมเสีย ๒ อย่าง คือ

๑. จักทำให้เสียสีลสามัญญตาและทิฏฐิสามัญญตา

๒. จักทำให้เสียสามัคคีก่อให้เกิดความแตกแยกในหมู่สงฆ์

ผลร้ายทั้ง ๒ อย่างนี้ เป็นทางแตกความสามัคคี เป็นนานาสังวาส จนถึงเป็นนานานิกาย เพราะฉะนั้น ภิกษุผู้เป็นประธานสงฆ์พึงรีบระงับเสีย โดยขวนขวายหาวิธีดำเนินการให้ยุติเป็นไปด้วยความเรียบรอยตามหลักพระวินัย

คุณสมบัติของโจทก์และจำเลย

ภิกษุผู้เป็นโจทก์ พึงเคารพฟังคำวินิจฉัยของสงฆ์ ไม่พึงดื้อรั้นตามความเห็นของตนเลย ส่วนจำเลยก็พึงมีสมณสัญญา (ความกำหนดว่าตนเป็นสมณะ) และพึงเกรงอาชญาสงฆ์ พึงให้การตรงๆ ไม่พึงแก้ตัวด้วยคำเท็จ ในการที่ภิกษุประพฤติปฏิบัติตนเป็นคนตรงเป็นคนเที่ยงธรรมนี้ นับเป็นคุณสมบัติสำคัญของภิกษุทั้งหลาย สมตามนัยดังที่ได้รับยกย่องในบทสังฆคุณว่า **อุชุปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสงฺโฆ.** สงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้ปฏิบัติตรงแล้ว

กัณฑ์ที่ ๓๐
วิธีระงับอาปัตตาธิกรณ์

อาปัตตาธิกรณ์ คือ เรื่องที่ว่าด้วยการล่วงละเมิดอาบัติและการระงับอาบัติตามที่ล่วงละเมิด โดยเป็นเรื่องที่จะต้องทำเพื่อระงับด้วยการแก้ไขเป็นวิธีปฏิบัติ เพื่อให้พ้นจากอาบัติหรือจะต้องปลดเปลื้องอาบัตินั้นเสีย โดยมีวิธีปฏิบัติ ๒ วิธี คือ

๑. การอยู่กรรม สำหรับอาบัติสังฆาทิเสส

๒. การปลงอาบัติ สำหรับอาบัติตั้งแต่ถุลลัจจัยลงมาถึงทุพภาสิต

สำหรับอาบัติสังฆาทิเสส จัดเป็นครุกาบัติประเภทสเตกิจฉา คือเมื่อต้องเข้าแล้วยังพอแก้ไขเพื่อปลดเปลื้องตนจากอาบัตินั้นได้ ส่วนอาบัติปาราชิกจัดเป็นครุกาบัติ ประเภทอเตกิจฉา เมื่อภิกษุต้องเข้าแล้วไม่มีทางแก้ไขได้เลย

ประเภทของอาบัติ

อาบัติเมื่อกล่าวโดยโทษมี ๒ ประเภท คือ

๑. ครุกาบัติ คือ อาบัติอย่างหนัก ได้แก่ **อาบัติสังฆาทิเสส** แต่เป็นประเภทสเตกิจฉา ซึ่งยังพอแก้ไขได้ ภิกษุต้องเข้าแล้วจะต้องปลดเปลื้องคืนด้วยการทำวุฏฐานวิธีคือการอยู่กรรม เป็นวิธีปลดเปลื้องอาบัติด้วยทำเป็นการสงฆ์ และ**อาบัติปาราชิก** ที่ยังผู้ต้องเข้าแล้วให้ขาดจากความเป็นภิกษุ

๒. ลหุกาบัติ คือ อาบัติอย่างเบา ได้แก่ อาบัติที่เหลืออีก ๕ กองด้วยกัน คือ ถุลลัจจัย ปาจิตตีย์ ปาฏิเทสนียะ ทุกกฏ ทุพภาสิต เมื่อภิกษุต้องเข้าแล้ว ต้องระงับหรือกระทำคืนด้วยการแสดงอาบัติต่อหน้าภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง ยกเว้นการระงับลหุกาบัติด้วยติณวัตถารกวิธีที่ต้องทำในสำนักสงฆ์

อาบัติที่ระงับในสำนักบุคคล ย่อมระงับด้วยสมถะ ๒ อย่าง คือ **สัมมุขาวินัย** ระเบียบที่พึงทำในที่พร้อมหน้า และ**ปฏิญญาตกรณะ** ทำตามรับ ได้แก่ การแสดงอาบัติต่อภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง (ที่เรียกว่าปลงอาบัติ)

วิธีระงับครุกาบัติ

เมื่อภิกษุต้องครุกาบัติแล้ว จะออกจากอาบัติ คือทำให้ตนพ้นจากอาบัติสังฆาทิเสสได้นั้น ต้องเข้าประพฤติวัตร ที่เรียกว่า **วุฏฐานวิธี** คือระเบียบปฏิบัติอันเป็นเครื่องให้ออกจากอาบัติ หมายถึงวัตรสำหรับภิกษุผู้ต้องอาบัติสังฆาทิเสสแล้วจะพึงประพฤติ มี ๔ คือ

๑. ปริวาส คือการอยู่ชดใช้ หมายความว่าภิกษุต้องอาบัติสังฆาทิเสสแล้วปกปิดไว้กี่วัน จะต้องอยู่ปริวาสกรรม เท่าวันที่ปกปิดไว้จนครบแล้วจึงประพฤติมานัตต่อไปอีก ๖ ราตรี

๒. มานัต คือการนับราตรี หมายความว่าภิกษุต้องอาบัติสังฆาทิเสสแล้วไม่ได้ปกปิดไว้ ต้องประพฤติวัตรชื่อมานัต ๖ ราตรี

๓. อัพภาน คือการเรียกเข้าหมู่ หมายความว่าภิกษุต้องอาบัติสังฆาทิเสส และอยู่ปริวาสกรรม ประพฤติมานัตแล้ว หรือประพฤติเฉพาะมานัตอย่างเดียว ในกรณีที่ไม่ได้ปกปิดไว้ เมื่อครบกำหนดแล้ว สงฆ์สวดระงับอาบัตินั้น เป็นการเรียกกลับเข้าหมู่ให้เป็นปกติภิกษุ

๔. ปฏิกัสสนา (หรือมูลายปฏิกัสสนา) คือการชักเข้าหาอาบัติเดิม หมายความว่าถ้าในระหว่างอยู่ปริวาส ตลอดถึงสงฆ์ยังไม่ได้สวดอัพภานเพียงไร ต้องครุกาบัติเช่นนั้นก็ดี อย่างอื่นซ้ำเข้าด้วยอีกก็ดี ต้องกลับอยู่ปริวาสหรือประพฤติมานัตใหม่

จำนวนสงฆ์ผู้ทำกรรม

การระงับอาบัติหรือทำตนให้พ้นจากอาบัติของภิกษุผู้ต้องอาบัติสังฆาทิเสส ซึ่งต้องระงับในสำนักสงฆ์นั้น ท่านกำหนดจำนวนสงฆ์ผู้ทำกรรมไว้ ดังนี้

๑. จำนวนสงฆ์จตุวรรค ให้ปริวาส ให้มานัต และทำปฏิกัสสนา

๒. จำนวนสงฆ์วีสติวรรค ให้อัพภาน

ในสงฆ์ที่ทำกรรมทั้ง ๒ อย่างนี้ จะนับเอาภิกษุผู้กำลังประพฤติวุฏฐานวิธีเข้าเป็นรูปที่ครบจำนวนสงฆ์ คือเป็นที่ ๔ แห่งสงฆ์จตุวรรค หรือเป็นที่ ๒๐ แห่งสงฆ์วีสติวรรคไม่ได้

วุฏฐานวิธีสำหรับอาบัติที่ไม่ได้ปิด

ภิกษุผู้ต้องอาบัติสังฆาทิเสสแล้ว พึงห่มผ้าเฉวียงบ่าแล้วเข้าไปหาสงฆ์ กราบภิกษุผู้แก่พรรษากว่าแล้ว นั่งกระโหย่งประนมมือ กล่าวคำขอมานัตโดยสมควรแก่อาบัติที่ต้อง ถ้าต้องอาบัติตัวเดียว พึงกล่าวขอมานัตเพื่ออาบัติตัวเดียว ถ้าต้องอาบัติตั้งแต่ ๒ ตัวขึ้นไป พึงกล่าวคำ

ขอมานัตประมวลจำนวนเพื่ออาบัติเหล่านั้น แต่ถ้าต้องอาบัติต่างวัตถุกัน ก็พึงกล่าวคำขอมานัตประมวลวัตถุเพื่ออาบัติเหล่านั้น

ในลำดับนั้น ภิกษุรูปหนึ่ง ผู้ฉลาดสามารถพึงสวดประกาศในสงฆ์เพื่อให้มานัตแก่ภิกษุนั้นด้วยญัตติจตุตถกรรมวาจา เมื่อจบอนุสาวนาที่ ๓ แล้ว มานัตเป็นอันสงฆ์ให้แล้ว ภิกษุนั้นชื่อว่า **มานตฺตจาริโก** แปลว่า ผู้ประพฤติมานัต ซึ่งพ้นจากความเป็นภิกษุปกติ เรียกว่า **มานัตตจาริกภิกษุ**

มานัตตจาริกภิกษุ จะต้องประพฤติวัตรสำหรับมานัตนั้น ต่อไปให้ครบ ๖ วัน ๖ คืน การประพฤติวัตรสำหรับมานัตนั้น ไม่ต้องทำโดยรวดเดียว เมื่อมีเหตุสมควรจะพักเสียในระหว่างก็ได้ เรียกว่า **เก็บวัตร** เมื่อจะประพฤติวัตรสำหรับมานัตนั้นต่อ จึงสมาทานวัตรใหม่ แต่ในระหว่างที่เก็บวัตรจะนับราตรีต่อเนื่องกันไม่ได้

ภิกษุผู้จะเก็บวัตร และสมาทานวัตรนั้น พึงห่มผ้าเฉวียงบ่าข้างหนึ่ง เข้าไปภิกษุรูปหนึ่งนั่งกระโหย่งประนมมือ กล่าวคำขอเก็บวัตร และสมาทานวัตร ตามนัยแห่งพระบาลี ดังนี้

คำเก็บวัตรว่า **วตฺตํ นิกฺขิปามิ** คำเก็บมานัตว่า **มานตฺตํ นิกฺขิปามิ** เมื่อภิกษุกล่าวประโยคใดประโยคหนึ่ง ท่านว่าเป็นอันพักมานัต ตามนัยอรรถกถาท่านกล่าวคำเก็บวัตรและคำเก็บมานัตไว้ทั้ง ๒ อย่างรวมกัน โดยว่า คำเก็บวัตรก่อนแล้ว จึงว่าคำเก็บมานัตภายหลัง ดังนี้ **วตฺตํ นิกฺขิปามิ, มานตฺตํ นิกฺขิปามิ.**

คำสมาทานวัตร ตามพระบาลีแสดงคำสมาทานวัตรและคำสมาทานมานัตไว้ ดังนี้ คำสมาทานวัตรว่า **วตฺตํ สมาทิยามิ.** คำสมาทานมานัตว่า **มานตฺตํ สมาทิยามิ.** เมื่อภิกษุกล่าวประโยคใดประโยคหนึ่ง ท่านว่าเป็นอันสมาทานมานัต ตามนัยอรรถกถาแสดงคำสมาทานวัตรและคำสมาทานมานัตไว้ทั้ง ๒ อย่างรวมกัน โดยว่าคำสมาทานมานัตก่อน แล้ว จึงว่าคำสมาทานวัตรภายหลัง ดังนี้ **มานตฺตํ สมาทิยามิ, วตฺตํ สมาทิยามิ.**

รัตติเฉทของภิกษุผู้ประพฤติมานัต

รัตติเฉท แปลว่า การขาดราตรี หมายถึง เหตุให้ขาดราตรีจนไม่สามารถนับจำนวนราตรีได้ พระพุทธองค์ทรงบัญญัติไว้ ๒ ประเภท คือ รัตติเฉทของภิกษุผู้อยู่ปริวาส และรัตติเฉทของภิกษุผู้ประพฤติมานัต ในที่นี้ คือรัตติเฉทของภิกษุผู้ประพฤติมานัต ๔ อย่าง

๑. สหวาโส การอยู่ร่วม คือการอยู่ร่วมกับปกตัตตภิกษุ เช่น อยู่ในที่มุงบังเดียวกัน เป็นต้น

๒. วิปฺปวาโส การอยู่ปราศจาก คือการที่ภิกษุประพฤติมานัตนั้น อยู่ลำพังรูปเดียว หรืออยู่ปราศจากสงฆ์หรืออยู่ในอาวาสที่ไม่มีภิกษุอื่นอยู่เป็นเพื่อน

๓. อนาโรจนา การไม่บอก คือ การไม่บอกว่าตนกำลังประพฤติมานัตแก่พวกภิกษุอาคันตุกะที่เข้าออกสถานที่อยู่นั้น ไม่บอกการที่ตนประพฤติมานัตทุกวัน และไม่บอกแก่ปกตัตตภิกษุผู้ยังไม่ได้รับบอกในวันนั้น

๔. อูเน คเณ จรณํ คือ การประพฤติในคณะที่พร่อง คำว่า คณะ ในที่นี้หมายถึง คณะแห่งสงฆ์ ได้แก่ ภิกษุ ๔ รูปหรือเกิน ๔ รูป เมื่อประพฤติมานัตในอาวาสที่ปกตัตตภิกษุไม่ครบจำนวนสงฆ์จัดเป็นรัตติเฉท

เมื่อมานัตจาริกภิกษุ ทำหรือขาดเหตุ ๔ อย่างนี้ อย่างใดอย่างหนึ่งเสียแล้ว ก็เป็นอันนับราตรีแห่งวันนั้นไม่ได้

ข้อห้ามของมานัตตจาริกภิกษุ

พระพุทธองค์ทรงบัญญัติห้ามมานัตตจาริกภิกษุไม่ให้ยินดีรับกิจต่างๆ ของปกตัตตภิกษุ ๑๑ อย่างคือ

๑. การอภิวาท
๒. การลุกรับ
๓. การทำอัญชลีกรรม
๔. การทำสามีจิกรรม
๕. การนำอาสนะมาให้
๖. การนำที่นอนมาให้
๗. การล้างเท้า
๘. การตั้งตั่งรองเท้า
๙. การตั้งกระเบื้องเช็ดเท้า
๑๐. การรับบาตรจีวร
๑๑. การถูหลังให้ในเวลาอาบน้ำ

ในข้อห้าม ๑๑ ข้อเหล่านี้ ถ้ามานัตตจาริกภิกษุล่วงละเมิดข้อใดข้อหนึ่ง ท่านปรับอาบัติทุกกฎ แต่ทรงอนุญาตให้มานัตตจาริกภิกษุประพฤติคู่กันตามลำดับพรรษาแก่และอ่อน โดยทรงอนุญาตกิจ ๕ อย่าง ให้มานัตตจาริกภิกษุทำตามลำดับพรรษาแห่งกันและกันแม้กับปกตัตตภิกษุ

กิจ ๕ อย่าง ที่พระพุทธองค์อนุญาตให้มานัตตจาริกภิกษุทำตามลำดับพรรษา คือ

๑. การทำอุโบสถ ในการทำปาริสุทธิอุโบสถ ซึ่งมานัตตจาริกภิกษุสามารถบอกปาริสุทธิตามลำดับพรรษาได้

๒. การปวารณา ในการทำปวารณา จะปวารณาอย่างนั้นได้เหมือนกัน

๓. การรับผ้าวัสสิกสาฎก จะรับผ้าวัสสิกสาฎกที่แจกตามวาระอันถึงแก่ตนโดยพรรษาก็ควร

๔. การสละภัต เมื่อวาระแห่งอุทเทสภัตเป็นต้นมาถึง โดยมานัตตจาริกภิกษุผู้ที่มีหวังภัตตาหารในวันนั้นอยู่แล้ว จะขอให้ถึงแก่ภิกษุอื่นในลำดับรองลงไปก่อน ส่วนตนจักถือเอาในวันรุ่งขึ้นก็ได้

๕. การรับภัต จะรับแจกสังฆภัตตามลำดับพรรษาก็ได้

วัตรสำหรับมานัตตจาริกภิกษุ

วัตรสำหรับมานัตตจาริกภิกษุ พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้อีกส่วนหนึ่งในอธิการเดียวกัน โดยฐานเป็นกิจที่สมควรจะประพฤติ ไม่ได้ปรับอาบัติทุกกฏไว้โดยตรง แต่พระอรรถกถาจารย์ปรับเป็นทุกกฏแก่ผู้ละเมิดโดยฐานละเลยวัตร เรียกว่า **วัตตเภท** ความแตกแห่งวัตร หมายถึงการละเลยวัตรอันเป็นหน้าที่ คือไม่ทำตามข้อปฏิบัติที่ได้กำหนดไว้ วัตรสำหรับมานัตตจาริกภิกษุต้องถือปฏิบัติ ท่านจัดเป็นหมวดๆ ดังนี้

๑. ไม่พึงให้อุปสมบท ไม่พึงให้นิสสัย ไม่พึงให้สามเณรอุปัฏฐาก ไม่พึงรับสมมติเป็นผู้สั่งสอนภิกษุณี แม้ได้รับสมมติแล้วก็ไม่พึงสั่งสอนภิกษุณี

๒. สงฆ์ให้มานัตเพื่ออาบัติใด ไม่พึงต้องอาบัตินั้น ไม่พึงต้องอาบัติอื่นที่เป็นเช่นนั้นหรืออาบัติที่หนักกว่านั้น

๓. ไม่พึงตำหนิกรรมของสงฆ์ ไม่พึงตำหนิภิกษุทั้งหลายผู้ทำกรรม ไม่พึงห้ามอุโบสถ ไม่พึงห้ามปวารณาแก่ปกตัตตภิกษุ ไม่พึงทำการไต่สวน ไม่พึงเริ่มอนุวาทาธิกรณ์ ไม่พึงให้ภิกษุอื่นขอโอกาส ไม่พึงโจทภิกษุอื่น ไม่พึงยังภิกษุอื่นให้การ ไม่พึงช่วยภิกษุทั้งหลายให้สู้อธิกรณ์กัน

๔. ไม่พึงไปข้างหน้า ไม่พึงนั่งข้างหน้าแห่งปกตัตตภิกษุ พึงพอใจด้วยอาสนะสุดท้าย ที่นอนสุดท้าย วิหารสุดท้าย ของสงฆ์ที่สงฆ์จะพึงแจกให้สุดท้าย

๕. ไม่พึงมีปกตัตตภิกษุเป็นปุเรสมณะ (นำหน้า) หรือปัจฉาสมณะ (ตามหลัง) เข้าไปสู่ตระกูล ไม่พึงสมาทานอรัญญิกธุดงค์ ไม่พึงสมาทานปิณฑปาติกธุดงค์ และไม่พึงให้เขานำบิณฑบาตมาส่งเพราะเหตุที่ประพฤติมานัตนั้น ด้วยคิดว่า เขาอย่ารู้เรื่องของเรา

๖. เป็นอาคันตุกะ (ไปสู่อาวาสอื่น) ก็พึงบอก มีอาคันตุกะมา ก็พึงบอก (บอกการที่ตนประพฤติมานัต) พึงบอกในวันอุโบสถ พึงบอกในวันปวารณา พึงบอกทุกวัน ถ้าอาพาธพึงส่งทูต (ผู้แทน) ให้บอก

๗. ไม่พึงออกจากอาวาส หรือจากถิ่นมิใช่อาวาส อันมีภิกษุไปสู่อาวาสหรือถิ่นมิใช่อาวาสที่ไม่มีภิกษุหรือมีภิกษุแต่เป็นนานาสังวาส เว้นแต่ไปกับสงฆ์ เว้นแต่มีอันตราย

๘. ไม่พึงอยู่ที่มุงอันเดียวกัน ในอาวาสก็ดี ในถิ่นที่มิใช่อาวาสก็ดี กับปกตัตตภิกษุ

๙. เห็นปกตัตตภิกษุเข้ามาแล้ว พึงลุกจากอาสนะ พึงนิมนต์ให้นั่ง ไม่พึงนั่งอาสนะเดียวกันกับปกตัตตภิกษุ เมื่อเธอนั่ง ณ อาสนะต่ำ ไม่พึงนั่ง ณ อาสนะสูง

๑๐. ไม่พึงอยู่ในที่มุงอันเดียวกันในอาวาสก็ดี ในถิ่นที่มิใช่อาวาสก็ดี กับภิกษุผู้อยู่ปริวาส กับภิกษุผู้คอยชักถามเข้าหาอาบัติเดิม กับภิกษุผู้ควรมานัต กับภิกษุผู้ประพฤติมานัตแก่กว่า กับภิกษุผู้ควรอัพภาน ไม่พึงนั่ง ณ อาสนะเดียวกัน เธอนั่งอาสนะต่ำ ไม่พึงนั่งอาสนะสูง

สรุปความแห่งวัตรในแต่ละหมวด ดังนี้

หมวดที่ ๑ ห้ามไม่ให้ทำการในหน้าที่ของพระเถระ แม้ว่าตัวเองจะเป็นเถระ แม้ว่าตัวเองจะเป็นเถระมีหน้าที่ทำการอย่างนั้นอยู่ ก็ควรงดไว้ชั่วคราว

หมวดที่ ๒ ให้ตั้งอยู่ในความระมัดระวัง ตามจารีตของผู้ทำผิดอย่างไรไว้ กำลังใช้กรรมอยู่ ไม่ควรทำความผิดอย่างนั้น หรืออย่างอื่นที่คล้ายคลึงกันก็ดี ร้ายแรงกว่าก็ดี อาบัติอื่นที่เช่นกันนั้น คือสังฆาทิเสสด้วยกัน แต่ต่างวัตถุ อาบัติอันเลวทรามกว่านั้นคือปาราชิก

หมวดที่ ๓ ห้ามมิให้ถือสิทธิแห่งปกตัตตภิกษุ

หมวดที่ ๔ ห้ามสิทธิอันจะพึงถือเอาโดยลำดับพรรษา

หมวดที่ ๕ ห้ามไม่ให้เชิดตัวและให้ระวังเพื่อไม่ให้เป็นอย่างนั้น

หมวดที่ ๖ ให้บอกประจานตัว คือ เปิดเผยตัวเองว่ากำลังอยู่ปริวาสเพราะอาบัติข้อใด

หมวดที่ ๗ ห้ามปริวาส คือการอยู่ปราศจากสงฆ์

หมวดนี้ ในบาลีแยกเป็น ๓ คือ (๑) ห้ามไม่ให้ไปสู่ถิ่นอันหาภิกษุไม่ได้ (๒) มีภิกษุแต่เป็นนานาสังวาส (๓) ให้ไปเฉพาะถิ่นที่ภิกษุเป็นสมานสังวาส

หมวดที่ ๘ ห้ามการสมโภคกับปกตัตตภิกษุ นี้จัดเป็นรัตติเฉทด้วย

หมวดที่ ๙ ให้แสดงสามีจิกรรมแก่ปกตัตตภิกษุก็มี

หมวดที่ ๑๐ ห้ามสมโภคกับภิกษุผู้ประพฤติวุฏฐานวิธีด้วยกัน แต่ให้แสดงสามีจิกรรมได้

มานัตตจาริกภิกษุ เมื่อประพฤติมานัตครบกำหนดแล้ว เรียกว่า **อพฺภานารโห** หรือ **อัพภานารหะ** แปลว่า ผู้ควรอัพภาน พึงขออัพภานต่อสงฆ์วีสติวรรค เมื่อสงฆ์สวดอัพภานแล้ว ชื่อว่า เป็นผู้ออกจากอาบัตินั้น และกลับเป็นปกตัตตภิกษุตามเดิม

วุฏฐานวิธีสำหรับอาบัติที่ปิด

ภิกษุผู้ต้องอาบัติสังฆาทิเสสแล้ว จงใจปกปิดไว้ ให้อยู่ปริวาสตามจำนวนวันที่ปกปิดแล้ว พึงประพฤติมานัตตามระเบียบ เมื่อประพฤติมานัตแล้ว จึงขออัพภานต่อสงฆ์

ในลักษณะปิดอาบัตินั้น มี ๑๐ อย่าง จัดเป็น ๕ คู่

๑. เป็นอาบัติ และรู้ว่าเป็นอาบัติ

๒. เป็นปกตัตตะ และรู้ว่าเป็นปกตัตตะ

๓. ไม่มีอันตราย และรู้ว่าไม่มีอันตราย

๔. อาจอยู่ และรู้ว่าอาจอยู่

ในข้อ ๔ นี้ เช่น ไม่อาพาธ พอจะไปบอกได้ หรือถ้าทางที่จะไปด้วยเรือ เรือก็มี ภิกษุผู้เป็นสภาคกันที่ควรได้รับบอกก็มีอยู่ในถิ่นพอจะไปถึงได้ในวันนั้น ทั้งภิกษุนั้นก็รู้ว่าอาจอยู่เช่นนี้

๕. ใคร่จะปิดและปิดไว้

เมื่อพร้อมด้วยลักษณะทั้ง ๔ คู่ ๘ อย่างข้างต้นแล้ว ภิกษุนั้นใคร่จะปิด ทอดธุระเสีย ปิดไว้ให้ข้ามวัน กำหนดด้วยอรุณขึ้น ครบลักษณะ ๑๐ ชื่อว่าเป็นอันปิดแท้ แม้ทำในใจว่าปิดไว้ก่อน แต่ได้บอกแก่ภิกษุในคืนนั้นเอง ยังไม่ข้ามวันก็เป็นอันไม่ได้ปิดไว้

สำหรับภิกษุผู้ควรจะรับบอกมี ๒ คือ

๑) พวกภิกษุที่เป็นสมานสังวาสแห่งกันและกัน ไม่จำกัดว่า เป็นผู้ใหญ่ หรือผู้น้อย

๒) พวกภิกษุที่ไม่ถูกสงฆ์ลงอุกเขปนียกรรม

ส่วนภิกษุผู้ไม่ควรจะรับบอกก็มี ๒ พวกเช่นกัน คือ

๑) พวกภิกษุผู้เป็นนานาสังวาส

๒) พวกภิกษุผู้ถูกสงฆ์ลงอุกเขปนียกรรม

ปริวาส ๓

ปริวาสกรรม สำหรับการออกจากอาบัติสังฆาทิเสส มี ๓ ชนิด คือ

๑. **ปฏิจฉันนปริวาส** ปริวาสสำหรับครุกาบัติที่ปกปิด

๒. **สโมธานปริวาส** ปริวาสที่ประมวลครุกาบัติที่ปิดไว้ต่างคราวต่างจำนวนกัน

๓. **สุทธันตปริวาส** ปริวาสเพื่อครุกาบัติที่อยู่ไปจนกว่าจะเห็นว่าบริสุทธิ์

๑. ปฏิจฉันนปริวาส

ปฏิจฉันนปริวาส หมายถึง ปริวาสที่ภิกษุผู้ต้องอาบัติตัวเดียวและมีจำนวนวันที่ปกปิดไว้จำนวนเดียว ผู้ปรารถนาจะออกจากอาบัติสังฆาทิเสส อยู่ใช้เพื่ออาบัติที่ตนได้ปกปิดไว้ ที่มีกำหนดนับวันได้เป็นจำนวนเดียว

๒. สโมธานปริวาส

สโมธานปริวาส หมายถึงปริวาสที่ภิกษุผู้ต้องอาบัติสังฆาทิเสสหลายวันและปกปิดไว้

มีจำนวนวันปิดต่างกันบ้างไม่ต่างกันบ้าง ประสงค์จะบริสุทธิ์จากอาบัตินั้น จึงอยู่ชดใช้โดยประมวลอาบัติและจำนวนวันที่ปิดเข้าด้วยกัน จำแนกไปอีก ๓ อย่าง คือ

๑) โอธานสโมธาน คือปริวาสที่ประมวลวันปิดอาบัติเข้าด้วยกัน หมายถึง ปริวาสที่ภิกษุผู้ต้องอาบัติสังฆาทิเสสมากกว่า ๑ ตัว และปิดบังไว้มีจำนวนวันเท่ากัน ต้องอยู่ปริวาสโดยนับประมวลวันที่ปกปิดอาบัติ ๒ ตัวเข้าด้วยกัน โดยถือวันที่ปิดอาบัติตัวต้นเป็นเกณฑ์ เช่น ต้องอาบัติสังฆาทิเสส ๒ ข้อ ปกปิดไว้ข้อละ ๕ วัน ให้ขอปริวาสรวมอาบัติและจำนวนวันเข้าด้วยกัน คือขออยู่เพียง ๕ วัน

๒) อัคฆสโมธาน คือปริวาสประมวลตามค่า (ที่มากที่สุด) แห่งอาบัติที่ปิดไว้ เช่น ต้องอาบัติหลายตัว ปิดไว้ ๑ วัน ๒ วัน ไปจนถึง ๑๐วัน เป็นต้น ภิกษุนั้นต้องอยู่ปริวาสชดใช้เท่าจำนวนวันที่มากที่สุด คือ ๑๐ วัน

๓) มิสสกสโมธาน คือปริวาสประมวลอาบัติต่างเรื่อง (ต่างสิกขาบท) หลายๆ ตัวเข้าด้วยกัน เช่น ต้องอาบัติสังฆาทิเสสเพราะแกล้งทำให้น้ำอสุจิเคลื่อน เพราะมีความกำหนัดถูกต้องการหญิงหรือเพราะใช้วาจาชั่วหยาบเกี้ยวหญิง เป็นต้น ปิดบังไว้ มีจำนวนวันเท่ากันบ้างไม่เท่ากันบ้าง ประมวลอยู่ชดใช้คราวเดียวกัน

๓. สุทธันตปริวาส

สุทธันตปริวาส หมายถึง ปริวาสที่ภิกษุผู้ต้องอาบัติสังฆาทิเสสแล้ว ปิดไว้หลายคราวจนจำจำนวนอาบัติที่ต้องและจำนวนวันหรือราตรีที่ปิดไว้ไม่ได้ หรือจำไว้แต่บางจำนวนจึงประมวลจำนวนอาบัติ และวันที่ปิดเข้าด้วยกันแล้วอยู่ใช้ไปจนกว่าจะเห็นว่าตนบริสุทธิ์ จำแนกย่อยได้อีก ๒ อย่าง คือ

๑) จุฬสุทธันตะ ได้แก่ ปริวาสสำหรับภิกษุที่ยังพอกำหนดระยะเวลาว่าตนบริสุทธิ์ได้แล้วอยู่ชดใช้ ๑ เดือน ๒ เดือน หรือจนกว่าจะมั่นใจว่าตนบริสุทธิ์

๒) มหาสุทธันตะ ได้แก่ ปริวาสกรรมสำหรับภิกษุผู้ไม่รู้ จำไม่ได้หรือสับสนในเรื่องระยะเวลาว่าตนจะบริสุทธิ์จากอาบัติสังฆาทิเสสโดยอยู่ชดใช้เรื่อยไปเป็นเดือนหรือเป็นปี

ภิกษุผู้จำจำนวนอาบัติไม่ได้ พึงขอปริวาสประมวลเข้าเป็นสัมพหุลา (อาบัติหลายตัว) ส่วนภิกษุผู้จำจำนวนราตรีไม่ได้ ต้องใช้วิธีเป็นเครื่องกะมี ๒ อย่าง คือ (๑) กะในเบื้องต้นกำหนดกะตั้งแต่อุปสมบทมาจนถึงยังไม่ต้องครุกาบัติ (๒) กะในเบื้องปลาย ได้แก่ กะถอยหลังไปจนถึงไม่ต้องครุกาบัติ เมื่อใช้วิธีดังนี้แล้วพึงอยู่ปริวาสเท่าระยะกาลในระหว่างส่วนทั้ง ๒ นั้น (เบื้องต้นกับเบื้องปลาย)

ปริวาสอย่างใด เหมาะแก่อาบัติที่ปิดไว้ ภิกษุพึงขอปริวาสอย่างนั้นในที่ประชุมสงฆ์ ในลำดับนั้น ภิกษุรูปหนึ่งผู้ฉลาดสามารถพึงสวดประกาศกะสงฆ์เพื่อให้ปริวาสแก่ภิกษุนั้น ตามชนิดที่ขอด้วยญัตติจตุตถกรรมวาจา เมื่อสวดจบอนุสาวนาครั้งที่ ๓ แล้ว ภิกษุนั้นได้ชื่อว่า **ปาริวาสิโก** หรือ **ปาริวาสิกะ** แปลว่า ผู้อยู่ปริวาส โดยปริวาสิกภิกษุ พึงบอกแก่สงฆ์ถึงการที่ตนประพฤติปริวาสอยู่นั้น ถ้าไม่อยู่ในอาวาสนั้น พึงเก็บปริวาสในสำนักของภิกษุรูปหนึ่ง เมื่อถึงอาวาสที่จะอยู่แล้ว พึงสมาทานปริวาสตามวิธีที่ใช้กันมา สมาทานปริวาสต่อหน้าสงฆ์แล้ว จึงบอกแล้วเก็บปริวาส

คำเก็บปริวาสตามบาลีว่า ดังนี้ **ปริวาสํ นิกฺขิปฺปามิ.** ข้าพเจ้าเก็บปริวาส หรือว่า **วตฺตํ นิกฺขิปฺปามิ.** ข้าพเจ้าเก็บวัตร ว่าอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นอันใช้ได้

คำสมาทานปริวาสว่า **ปริวาสํ สมาทิยามิ**. แปลว่า ข้าพเจ้าสมาทานปริวาส หรือว่า **วตฺตํ สมาทิยามิ.** แปลว่า ข้าพเจ้าสมาทานวัตร

รัตติเฉทของปาริวาสิกภิกษุ

รัตติเฉทของปาริวาสิกภิกษุนั้น มี ๓ อย่าง คือ

๑. สหวาโส อยู่ร่วม หมายถึงการอยู่ในที่มุงที่บังอันเดียวกับปกตัตตภิกษุ

๒. วิปฺปวาโส อยู่ปราศจาก ต่างจากคำว่า วิปปวาสะในรัตติเฉทของมานัตตจาริกภิกษุ กล่าวคือ ของมานัตตจาริกภิกษุ หมายถึงการอยู่ปราศจากสงฆ์ แต่ของปาริวาสิกภิกษุนี้ หมายถึงการอยู่ปราศจากภิกษุรูปเดียว ได้แก่ การอยู่ปริวาส โดยมีปกตัตตภิกษุอยู่เป็นเพื่อนแม้เพียงรูปเดียวก็ได้

๓. อนาโรจนา ไม่บอก ในข้อนี้ เหมือนกับอนาโรจนาในรัตติเฉทของมานัตตจาริกภิกษุ เป็นแต่ไม่ต้องบอกทุกวัน พึงบอกแก่ภิกษุที่ยังไม่ได้รับบอก โดยบอกคราวหนึ่งแล้วไม่ต้องบอกอีกตลอดกาลที่ยังอยู่ในอาวาสหรือในถิ่นที่ไม่ใช่อาวาสนั้น แต่เมื่อถึงวันอุโบสถ เป็นต้น ก็ต้องบอกในท้ายอุโบสถ ภิกษุรูปที่ได้รับบอกแล้ว ออกจากอาวาส หรือถิ่นที่ไม่ใช่อาวาสนั้นไปที่อื่นแล้วกลับมาใหม่ต้องบอกอีก

ภิกษุผู้อยู่ปริวาส พึงอยู่เท่าวันกำหนดที่ตนขอกะสงฆ์ คือขอปริวาสกำหนดวันเท่าไรจงอยู่สิ้นวันเท่านั้น จะอยู่เกินกว่านั้นออกไปตามลำดับโดยไม่ได้ขอกะสงฆ์ไม่ได้ แต่ไม่พึงขอนับตั้งแต่ต้นไปใหม่ จะขออีกกี่วันพึงขอกำหนดวันเท่านั้นเลยทีเดียว แต่เมื่อตนเองรู้สึกขึ้นมาว่าจำนวนวันที่ขอและสงฆ์ได้กำหนดให้นั้นยังหย่อนกว่าที่ควรจะเป็น เช่น เมื่อขออัคฆสโมธาน สำคัญว่าอาบัติที่ปิดไว้นั้นนานที่สุดเพียง ๗ วัน ได้ขอและสงฆ์ได้ให้ตามกำหนดนั้นแล้ว เมื่อกำลังอยู่ปริวาสนึกขึ้นมาได้ว่า อาบัติที่ปกปิดไว้นานที่สุด ๑๐ วัน เช่นนี้ ไม่ต้องกลับขอปริวาสนั้นตั้งต้นใหม่ เพียงแต่ขอเพิ่มวันเข้าอีกเพื่อให้ครบจำนวนวันที่ปกปิดไว้ ในกรณีเช่นนี้ ขอเพิ่มได้อีก ๓ วัน แต่จะขอเพิ่มตามลำพังไม่ได้ ต้องให้สงฆ์สวดเพิ่มให้

สุทธันตปริวาส ไม่มีกำหนดวัน ขอคราวเดียวอยู่ได้ตลอดไปจนกว่าจะเห็นว่าบริสุทธิ์ โดยภิกษุผู้อยู่ปริวาสครบกำหนดแล้ว เรียกว่า **มานตฺตารโห** หรือ **มานัตตารหะ** แปลว่า ผู้ควรมานัต ต่อจากนั้น พึงขอมานัตกะสงฆ์ ในระหว่างที่ยังไม่ได้ประพฤติมานัต ยังต้องประพฤติวัตรอยู่ วัตรสำหรับมานัตตารภิกษุนั้น อย่างเดียวกันกับวัตรสำหรับปาริวาสิกภิกษุ ยกเว้นการบอก

มานัตตารหภิกษุ ผู้จะขอมานัตในอาวาสอื่นพึงเก็บวัตรไว้ด้วยคำว่า **วตฺตํ นิกฺขิปามิ** ครั้นไปถึงอาวาสนั้นแล้ว พึงขึ้นวัตร (สมาทานวัตร) ด้วยคำว่า **วตฺตํ สมาทิยามิ** แล้วพึงขอมานัตกะสงฆ์เลยทีเดียว ไม่ต้องบอกตามที่ใช้กันมา เก็บปริวาสมาแล้ว ขึ้นเฉพาะหน้าสงฆ์บอกแล้วจึงขอมานัต ถ้าครุกาบัติที่ต้องแล้วไม่ได้ปกปิดไว้มีอยู่อีก พึงประมวลขอมานัตในคราวเดียวกันได้ ในลำดับนั้น สงฆ์ พึงให้มานัตโดยวิธีดังกล่าวแล้ว แปลกกันแต่กรรมวาจาที่จะต้องให้เหมาะแก่เรื่องเท่านั้น

วุฏฐานวิธีสำหรับอันตราบัติ

อันตราบัติ หมายถึง อาบัติสังฆาทิเสสที่ต้องในระหว่างประพฤติวุฏฐานวิธีเพื่อออกจากครุกาบัติ คือระหว่างที่กำลังอยู่ปริวาสก็ดี อยู่ปริวาสแล้วเป็นมานัตตารหะก็ดี หรือกำลังประพฤติมานัตอยู่ ประพฤติมานัตแล้วเป็นอัพภานารหะก็ดี ตราบใดที่สงฆ์ยังไม่ได้สวดอัพภาน ในตราบนั้น หากต้องครุกาบัติเข้าอีกใหม่ ปิดไว้หรือไม่ได้ปิดไว้ก็ตาม ลักษณะเช่นนี้ เรียกว่า ต้อง**อันตราบัติ** จะประพฤติวุฏฐานวิธีตามเดิมต่อไปไม่ได้ ต้องกลับประพฤติวุฏฐานวิธีตั้งต้นไปใหม่ ในการกลับประพฤติวุฏฐานวิธีนั้นตั้งต้นไปใหม่ เรียกว่า **มูลายปฏิกัสสนา** แปลว่า ชักเข้าหาอาบัติเดิม ในระหว่างนี้ภิกษุนั้นได้ชื่อว่า **มูลายปฏิกสฺสนารโห** หรือ **มูลายปฏิกัสสนารหะ** แปลว่า ผู้ควรชักเข้าหาอาบัติเดิม พึงขอให้สงฆ์สวดชักเข้าหาอาบัติเดิม แล้วจึงขอปริวาสหรือมานัตตามเรื่องที่เป็นมา คือ ตามประเภทของอันตราบัติที่ภิกษุจะพึงต้อง มีจำแนกเป็น ๔ ประเภท คือ

๑. ในเวลาประพฤติมานัติเพื่อปฏิจฉันนาบัติ หรือประพฤติมานัตแล้ว เป็นอัพภานารหภิกษุ แต่ต้องอันตราบัติ ไม่ได้ปิดไว้ พึงขอปฏิกัสสนา เมื่อสงฆ์สวดปฏิกัสสนาแล้ว พึงขอมานัตเพื่ออันตราบัติ

๒. ในเวลาที่กำลังอยู่ปริวาส หรืออยู่ปริวาสแล้ว เป็นมานัตตารหะ ต้องอันตราบัติเข้าไม่ได้ปิดไว้ พึงขอปฏิกัสสนา เมื่อสงฆ์สวดปฏิกัสสนาแล้ว พึงอยู่ปริวาสตั้งต้นไปใหม่ เสร็จแล้วจึงขอมานัตเพื่ออาบัติเดิมและอันตราบัติประมวลเข้ากัน

๓. ในเวลาอยู่ปริวาสแล้วกำลังประพฤติมานัตอยู่ หรือในเวลาที่ประพฤติมานัตแล้วเป็นอัพภานารหะต้องอันตราบัติเข้า ไม่ได้ปิดไว้ พึงขอปฏิกัสสนา เมื่อสงฆ์สวดปฏิกัสสนาแล้ว

ไม่ต้องอยู่ปริวาสซ้ำ พึงขอมานัตเพื่ออันตราบัติ

๔. ในเวลากำลังอยู่ปริวาส หรืออยู่ปริวาสแล้วเป็นมานัตตารหะ หรือในเวลาประพฤติมานัตแล้วอัพภานารหะ ต้องอันตราบัติเข้าแล้วปิดไว้ พึงขอปฏิกัสสนา เมื่อสงฆ์สวดปฏิกัสสนาแล้ว พึงขอสโมธานปริวาส เพื่อประมวลอันตราบัติเข้ากับอาบัติเดิม

ในลำดับนั้น ภิกษุรูปหนึ่งผู้ฉลาดสามารถพึงสวดประกาศต่อสงฆ์ด้วยญัตติจตุตถ-กรรมวาจา ชักภิกษุนั้นเข้าหาอาบัติเดิม ให้ปริวาสและมานัต แก่ภิกษุนั้นตามเรื่องที่ขอ และอัพภานในเมื่อภิกษุนั้นประพฤติมานัตเสร็จแล้ว ซึ่งวัตรสำหรับภิกษุผู้ต้องอันตราบัติในเวลาที่สงฆ์ยังไม่ได้สวดปฏิกัสสนามีลักษณะเช่นเดียวกับวัตรสำหรับมานัตตารหภิกษุ ตั้งแต่สงฆ์ทำปฏิกัสสนาแล้ว อยู่ปริวาสหรือประพฤติมานัตเป็นไปตามแผนก

การทำวุฏฐานวิธีนี้ ต้องทำให้ถูกตามระเบียบตั้งแต่ต้นจนจบ ถ้าทำผิดระเบียบในระหว่าง จัดเป็นเสียใช้ไม่ได้ ต้องทำใหม่ตั้งแต่ตอนที่ทำไม่ถูก

ภิกษุผู้ควรกลับประพฤติวุฏฐานวิธีใหม่

ภิกษุผู้ควรให้กลับประพฤติวุฏฐานวิธีใหม่นั้น มี ๓ ประเภท คือ

๑. ภิกษุผู้ประพฤติวุฏฐานวิธีอยู่ ยังไม่ทันเสร็จปฏิญญาตนเป็นอนุปสัมบันเสีย เมื่ออุปสมบทใหม่ ต้องประพฤติต่อให้ครบจำนวนวันที่ยังค้าง

๒. ภิกษุผู้ต้องอาบัติสังฆาทิเสสแล้ว ยังไม่ได้ออกจากอาบัตินั้นแต่สึกเสีย เมื่ออุปสมบทใหม่ จะต้องประพฤติวุฏฐานวิธี

๓. ภิกษุผู้ต้องอาบัติสังฆาทิเสสแล้ว ยังไม่ได้ออกจากอาบัติ หรืออยู่กรรมแล้วแต่ยังไม่เสร็จเป็นบ้า หรืออาพาธถึงกับเพ้อเพราะเวทนากล้า กระสับกระส่ายจนไม่มีสติสัมปชัญญะ และภิกษุผู้ถูกสงฆ์ลงอุกเขปนียกรรม เมื่อหายแล้วก็จำต้องประพฤติวุฏฐานวิธีเหมือนกัน

สำหรับภิกษุผู้ต้องครุกาบัติแล้ว ประพฤติวุฏฐานวิธีตั้งแต่ต้นจนถึงอัพภานเป็นที่สุด ชื่อว่าเป็นผู้ออกแล้วจากอาบัตินั้นแล้ว กลับเป็นปกตัตตภิกษุตามเดิม ในลักษณะเช่นนี้ อาปัตตาธิกรณ์ย่อมระงับด้วยสมถะ ๒ อย่าง คือ ***สัมมุขาวินัย*** *กับ* ***ปฏิญญาตกรณะ***

สัมมุขาวินัยในอธิกรณ์นี้ครบองค์ ๔ คือ

๑) สังฆสัมมุขตา พร้อมหน้าสงฆ์ คือภิกษุเข้าประชุมครบองค์กำหนดเป็นสงฆ์
๒) ธัมมสัมมุขตา พร้อมหน้าธรรม คือวินิจฉัยถูกต้องโดยธรรม
๓) วินยสัมมุขตา พร้อมหน้าวินัย คือวินิจฉัยถูกต้องด้วยวินัย
๔) ปุคคลสัมมุขตา พร้อมหน้าบุคคล คือบุคคลผู้เกี่ยวข้องในเรื่องนั้นอยู่พร้อมกัน

วิธีระงับลหุกาบัติด้วยติณวัตถารกวินัย

ติณวัตถารกวินัย แปลว่า ระเบียบที่ทำดุจกลบไว้ด้วยหญ้า หมายถึง การแสดงลหุกาบัติด้วยติณวัตถารกวิธี คือทำโดยไม่สะสางถึงเรื่องความหลังว่า ใครเป็นผู้ทำผิดเพียงไร ถือเป็นกิจอันสงฆ์พึงทำ เมื่อภิกษุจำนวนมากเกิดการทะเลาะวิวาทกัน และต่างประพฤติอัชฌาจารที่ไม่สมควรแก่สมณะเป็นอันมาก ต่างกล่าวซัดกัน ไม่ก่อสามัคคีในหมู่สงฆ์ ถ้าจะปรับให้กันและกันด้วยการแสดงอาบัติ อธิกรณ์นั้นก็อาจรุนแรงยิ่งขึ้น

ในกรณีนี้ พระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้สงฆ์ระงับอธิกรณ์นี้ด้วยการให้ประนีประนอมกันหรือให้เลิกแล้วต่อกันไป ที่เรียกว่าวิธีระงับลหุกาบัติด้วยติณวัตถารวินัย โดยการไม่ต้องสะสางถึงความผิดที่ทำลงไป แต่ให้ตัดตอนยกเลิกเสีย ฉะนั้น ติณวัตถารกวินัย จะใช้ได้ต่อเมื่อมีเหตุเกิดขึ้น ๒ กรณี คือภิกษุทั้งหลายเกิดทะเลาะวิวาทกัน กล่าวซัดกัน ประพฤติอัชฌาจารไม่เหมาะสมไม่สมควรแก่สมณะเป็นอันมาก และถ้าจะปรับให้กันและกันด้วยการแสดงอาบัติ อธิกรณ์นั้นอาจรุนแรงขึ้นส่งผลให้แตกสามัคคีในหมู่สงฆ์

วิธีปฏิบัติเพื่อระงับลหุกาบัติด้วยติณวัตถารกวินัย คือภิกษุประชุมพร้อมเพรียงกันในที่แห่งเดียวแล้ว จากนั้น ภิกษุรูปหนึ่งผู้ฉลาดสามารถพึงสวดประกาศขอมติสงฆ์ด้วยญัตติกรรมเพื่อระงับอธิกรณ์นั้นด้วยติณวัตถารกวินัย ในลำดับนั้น ภิกษุรูปหนึ่งแห่งภิกษุฝ่ายหนึ่ง พึงประกาศฝ่ายของตนด้วยคณะญัตติกรรมขออนุมัติเพื่อเป็นผู้แสดงแทนซึ่งอาบัติของฝ่ายตน และของตนเองด้วยติณวัตถารกวิธี โดยภิกษุอีกฝ่ายหนึ่งก็พึงปฏิบัติเหมือนกันอย่างนั้นแล้ว ต่อจากนั้นต่างฝ่ายพึงสวดประกาศขออนุมัติต่อสงฆ์ด้วยญัตติทุติยกรรมวาจา แสดงอาบัตินั้นแทนฝ่ายของตนเองในท่ามกลางสงฆ์ด้วยติณวัตถารกวิธี ด้วยอาการปฏิบัติอย่างนี้ ภิกษุเหล่านั้นชื่อว่าพ้นแล้วจากอาบัติเหล่านั้น แต่กรณีนี้ยกเว้นในภิกษุ ๔ ประเภท คือ

๑) ภิกษุต้องอาบัติปาราชิกและสังฆาทิเสส

๒) ภิกษุต้องอาบัติที่เนื่องด้วยคฤหัสถ์ เช่น ด่าคฤหัสถ์หรือผิดสัญญา คืนคำ ที่เรียกว่าปฏิสสวะ

๓) ภิกษุผู้แสดงความเห็นแย้ง คือไม่เห็นด้วยกับการระงับอาบัติด้วยวิธีนี้

๔) ภิกษุผู้ไม่เข้าร่วมประชุม

ลหุกาปัตตาธิกรณ์นี้ ย่อมระงับด้วยสมถะ ๒ อย่าง คือ **สัมมุขาวินัย** ที่ครบองค์ ๔ และ **ติณวัตถารกะ** ระงับด้วยการประนีประนอมกันทั้งสองฝ่าย ไม่ต้องชำระสะสางหาความเดิม วิธีนี้สำหรับเรื่องวิวาทเกิดในหมู่สงฆ์ที่ยุ่งยากมาก เช่น เรื่องภิกษุชาวเมืองโกสัมพีวิวาทก่อให้เกิดความแตกแยกกัน เป็นตัวอย่าง

กล่าวโดยสรุป ลหุกาปัตตาธิกรณ์ย่อมระงับด้วยสมถะ ๓ คือ

๑. สัมมุขาวินัย

๒. ปฏิญญาตกรณะ

๓. ติณวัตถารกะ

กัณฑ์ที่ ๓๑
กิจจาธิกรณ์และวิธีระงับด้วยนิคคหะ

กิจจาธิกรณ์ หมายถึง กิจธุระที่เกิดขึ้นแล้วสงฆ์จะต้องทำให้เป็นไปด้วยความเรียบร้อยโดยครบองค์แห่งสงฆ์ตามกำหนดในสังฆกรรมนั้นๆ ตามที่กล่าวแล้วในสังฆกรรม ๔ ประเภท คือ **อปโลกนกรรม ญัตติกรรม ญัตติทุติยกรรม และญัตติจตุตถกรรม**

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงมีพระมติว่า การทำนิคคหะแก่ภิกษุและคฤหัสถ์ก็จัดเป็นกิจจาธิกรณ์ การระงับกิจจาธิกรณ์ ก็คือการถอนนิคคหะในเมื่อผู้ถูกลงนิคคหะนั้นกลับประพฤติชอบแล้ว

นิคคหะและปัคคหะ

ในการปกครองหมู่คณะที่จะให้เป็นไปโดยความเรียบร้อยนั้น ต้องมีองค์ประกอบ ๒ อย่าง คือ

๑. นิคคหะ การข่ม การกำราบ การลงโทษ

๒. ปัคคหะ การยกย่อง การเชิดชู ส่งเสริมสนับสนุน

นิคหะกับปัคหะ เป็นองค์ประกอบสำคัญส่วนหนึ่งของผู้ปกครองหมู่หรือผู้ที่เป็นหัวหน้าที่ต้องมีความรับผิดชอบต่อสมาชิกในหมู่จะต้องเอาใจใส่คอยดูแลควบคุมสอดส่องเพื่อให้หมู่คณะมีความเรียบร้อยดีงามตามหลักพระธรรมวินัยหรือกฎระเบียบแห่งคณะสงฆ์ ถ้าขาดองค์ประกอบที่สำคัญดังกล่าวนี้แล้ว สมาชิกในหมู่ก็จะไม่ศรัทธาในตัวผู้ปกครองทั้งยังอาจทำให้หมู่คณะตั้งมั่นอยู่ไม่ได้นานด้วย

การข่มบุคคลผู้เก้อยาก ก็เพื่อความอยู่ผาสุกแห่งภิกษุผู้มีศีลเป็นที่รักทั้งหลาย คือภิกษุผู้มีศีลจะไม่ต้องเดือดร้อนเพราะมีอธิกรณ์เกิดขึ้นในหมู่สงฆ์ เพราะถ้ามีบุคคลผู้ทุศีลในหมู่สงฆ์ อุโบสถและปวารณา ตลอดจนสังฆกรรมอื่นๆ และความสามัคคีในหมู่คณะย่อมจะเกิดมีไม่ได้ อีกทั้ง เป็นที่เสื่อมศรัทธาแก่สาธุชนทั้งหลายเป็นผลเสียแก่การพระศาสนา

บุคคลที่ควรถูกลงนิคคหะ

บุคคลที่ควรถูกสงฆ์ลงนิคคหะ มี ๒ พวก คือ

๑) **ภิกษุ** ที่ประพฤติมิชอบเสียหายต่างๆ จนเป็นเหตุให้สงฆ์ทำนิคคหะด้วยกรรม ๖ อย่าง

๒) **คฤหัสถ์** ที่กระทำผิดต่อภิกษุสงฆ์ เป็นเหตุให้สงฆ์ทำนิคคหะด้วยการคว่ำบาตร คือ ไม่ให้ภิกษุทุกๆ รูปคบหา เช่น ไม่รับบิณฑบาต เป็นต้น

นิคคหกรรมสำหรับลงโทษภิกษุ

นิคคหะที่พระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้สงฆ์ทำนิคคหกรรมลงโทษภิกษุ ๖ อย่าง คือ

๑. ตัชชนียกรรม
๒. นิยสกรรม
๓. ปัพพาชนียกรรม
๔. ปฏิสารณียกรรม
๕. อุกเขปนียกรรม
๖. ตัสสปาปิยสิกากรรม

๑. ตัชชนียกรรม

ตัชชนียกรรม แปลว่า กรรมอันสงฆ์พึงทำแก่ภิกษุผู้ควรขู่ หมายถึงการที่สงฆ์ตำหนิโทษภิกษุผู้ก่อทะเลาะวิวาท ก่ออธิกรณ์ขึ้นในสงฆ์เป็นผู้มีอาบัติมาก และคลุกคลีกับคฤหัสถ์ในทางที่ไม่เหมาะไม่สมควร จัดเป็นนิคคหกรรมประเภทหนึ่ง ที่สงฆ์พึงทำแก่ภิกษุผู้มีพฤติกรรมดังกล่าว ท่านแสดงขั้นตอนการทำตัชชนียกรรม ไว้ ๔ ขั้นตอน คือ

๑) พึงโจทภิกษุนั้นขึ้นก่อน

๒) พึงให้ภิกษุนั้นให้การ

๓) พึงปรับอาบัติภิกษุนั้น

๔) ภิกษุรูปหนึ่งผู้ฉลาดสามารถพึงประกาศบรรยายความนั้นต่อสงฆ์และการที่สงฆ์ทำกรรมแก่ภิกษุสงฆ์นั้นด้วยญัตติจตุตถกรรมวาจา

โดยต้องทำด้วยลักษณะกรรมอันเป็นธรรมคือทำถูกต้องตามขั้นตอน ๔ ประการ คือ

๑) ทำต่อหน้าภิกษุนั้น ถามก่อนแล้วจึงทำตามปฏิญญา

๒) ทำเพราะต้องอาบัติ และอาบัตินั้นเป็นเทสนาคามินี

๓) โจทก่อนแล้วจึงทำ ให้จำเลยให้การก่อนแล้วจึงทำ ปรับอาบัติแล้วจึงทำ

๔) ทำโดยธรรม สงฆ์พร้อมเพรียงกันทำ

สำหรับภิกษุผู้ควรถูกสงฆ์ลงตัชชนียกรรมนั้น มีกล่าวไว้ ๓ หมวด คือ

หมวดที่ ๑

๑. เป็นผู้ทำการบาดหมาง เป็นผู้ทำการทะเลาะ เป็นผู้ทำการวิวาท เป็นผู้ทำความอื้อฉาว เป็นผู้ก่ออธิกรณ์ขึ้นในสงฆ์

๒. เป็นคนพาล ไม่ฉลาด มีอาบัติมาก มีมารยาทไม่สมควร

๓. เป็นผู้คลุกคลีด้วยคฤหัสถ์ด้วยการคลุกคลีอันไม่สมควร

หมวดที่ ๒

๑. เป็นผู้มีศีลวิบัติ ๒. เป็นผู้มีอาจารยวิบัติ ๓. เป็นผู้มีทิฏฐิวิบัติ

หมวดที่ ๓

๑. กล่าวติเตียนพระพุทธเจ้า ๒. กล่าวติเตียนพระธรรม ๓. กล่าวติเตียนพระสงฆ์

ในองค์ประกอบทั้ง ๓ หมวดนี้ เพียงอย่างใดอย่างหนึ่ง ก็ยกขึ้นเป็นเหตุทำนิคคหะด้วยตัชชนียกรรมได้ จะทำแก่ภิกษุเฉพาะรูปเดียวก็ได้หรือทำพร้อมกันถึง ๓ รูปในคราวเดียวกันก็ได้

ภิกษุผู้ถูกสงฆ์ลงตัชชนียกรรมนั้น พึงประพฤติวัตร มีแสดงไว้ ๓ หมวด ดังนี้

หมวดที่ ๑ ไม่พึงให้อุปสมบท คือไม่พึงรับเป็นอุปัชฌาย์ในกรรมนั้น ไม่พึงให้นิสสัย ไม่พึงให้สามเณรอุปัฏฐาก ไม่พึงรับสมมติเป็นผู้สอนภิกษุณี แม้ได้รับสมมติไว้แล้ว ก็ไม่พึงสั่งสอน

หมวดที่ ๒ สงฆ์ทำตัชชนียกรรมเพราะอาบัติใดไม่พึงต้องอาบัตินั้น ไม่พึงต้องอาบัติอื่นที่คล้ายคลึงกัน ไม่พึงต้องอาบัติที่หนักกว่านั้น ไม่พึงตำหนิกรรมของสงฆ์ ไม่พึงตำหนิภิกษุทั้งหลายผู้ทำกรรม

หมวดที่ ๓ ไม่พึงห้ามอุโสถ ไม่พึงห้ามปวารณาแก่ปกตัตตภิกษุ ไม่พึงทำการไต่สวน ไม่พึงเริ่มอนุวาทาธิกรณ์ ไม่พึงให้ภิกษุอื่นขอโอกาส ไม่พึงโจทภิกษุอื่น ไม่พึงให้ภิกษุอื่นให้การ และไม่พึงช่วยภิกษุให้สู้อธิกรณ์กัน

วิธีระงับตัชชนียกรรม

ถ้าสงฆ์เห็นว่า ภิกษุที่ถูกลงโทษนั้น กลับประพฤติชอบ หายเย่อหยิ่งกลับตัวได้แล้ว พึงระงับตัชชนียกรรมนั้นเสีย ภิกษุผู้ถูกลงตัชชนียกรรมนั้นพึงห่มผ้าเฉวียงบ่า เข้าไปหาสงฆ์ ไหว้เท้าภิกษุผู้แก่กว่า นั่งกระโหย่ง ประนมมือ กล่าวคำขอระงับตัชชนียกรรม ๓ ครั้ง ในลำดับนั้น

ภิกษุผู้ฉลาดสามารถพึงประกาศความนั้นต่อสงฆ์ และการที่สงฆ์ระงับกรรมนั้นด้วยญัตติจตุตถกรรมวาจา เพียงเท่านี้ เป็นอันสงฆ์ระงับกรรมนั้นแก่ภิกษุนั้น

๒. นิยสกรรม

นิยสกรรม แปลว่า กรรมอันสงฆ์พึงทำให้เป็นผู้ไร้ยศ หมายถึงการถอดยศคือปรับให้ถือนิสสัยใหม่ เป็นนิคคหกรรมที่สงฆ์พึงทำแก่ภิกษุผู้มีอาบัติมาก ภิกษุผู้ถูกสงฆ์ลงนิสยกรรมนั้น แม้มีพรรษาครบ ๕ พ้นการถือนิสสัยแล้ว เป็นพระเถระ (มีพรรษา ๑๐ ขึ้นไป) เป็นพระอุปัชฌาย์หรือพระอาจารย์ได้แล้ว ถ้าถูกสงฆ์ลงนิสยกรรมนี้ ต้องกลับถือนิสสัยใหม่ แม้จะต้องถือนิสสัยในสำนักของภิกษุผู้อ่อนกว่าก็ตาม ส่วนวิธีทำนิสยกรรมมีนัยดังกล่าวไว้ในตัชชะนียกรรม โดยสงฆ์พึงทำนิยสกรรมแก่ภิกษุผู้ประกอบด้วยลักษณะใน ๓ หมวด คือหมวดที่ ๑ เป็นผู้มีอาบัติมาก หรือคลุกคลีกับคฤหัสถ์ด้วยการคลุกคลีที่ไม่สมควร หมวดที่ ๒ เป็นผู้มีศีลวิบัติเป็นผู้มีอาจารวิบัติ เป็นผู้มีทิฏฐิวิบัติ และหมวดที่ ๓ กล่าวติเตียนพระพุทธเจ้า กล่าวติเตียนพระธรรม และกล่าวติเตียนพระสงฆ์

สำหรับวัตรของภิกษุผู้ถูกลงนิยสกรรมนั้น มี ๓ หมวด เช่นเดียวกับวัตรของภิกษุผู้ถูกลงตัชชนียกรรม เพียงแต่เปลี่ยนข้อความในหมวดที่ ๒ เป็นนิยสกรรมเท่านั้น ส่วนวิธีระงับนิยสกรรมและลักษณะเป็นเหตุระงับกรรม ก็มีวิธีปฏิบัติเช่นเดียวกันกับที่กล่าวไว้ในตัชชนียกรรม นิคคหะที่เป็นนิยสกรรมนี้ สงฆ์ได้ทำแก่พระเสยยกะเป็นครั้งแรก

๓.ปัพพาชนียกรรม

ปัพพาชนียกรรม แปลว่า กรรมอันสงฆ์พึงทำแก่ภิกษุผู้จะพึงถูกขับไล่ หมายถึง การขับไล่ออกจากหมู่หรือให้ออกไปจากวัด จัดเป็นนิคคหกรรมที่เป็นสังฆกรรมประเภทหนึ่ง ซึ่งสงฆ์พึงทำแก่ภิกษุผู้ประทุษร้ายสกุล คือประจบคฤหัสถ์ด้วยอาการอันมิชอบไม่ควรและประพฤติลามกมีประการต่างๆ จนเป็นที่โจษขานไปทั่ว สำหรับการขับไล่นั้น มีวิธีปฏิบัติและลักษณะกรรมอันเป็นธรรมเหมือนในตัชชนียกรรม

สงฆ์พึงทำปัพพาชนียกรรมแก่ภิกษุผู้ประกอบด้วยองค์อันเป็นโทษ ๓ หมวด คือ หมวดที่ ๑ เป็นผู้ประทุษร้ายสกุล คือประจบคฤหัสถ์ด้วยอาการอันมิชอบมิควร และมีความประพฤติเลวทราม หมวดที่ ๒ เป็นผู้มีศีลวิบัติ เป็นผู้มีอาจาระวิบัติ เป็นผู้มีทิฏฐิวิบัติ หมวดที่ ๓ กล่าวติเตียนพระพุทธเจ้า กล่าวติเตียนพระธรรม และกล่าวติเตียนพระสงฆ์ โดยมีองค์ที่เป็นเหตุ

ให้สงฆ์ทำปัพพาชนียกรรมอีก ๔ ลักษณะ คือ ชอบเล่นคะนอง ประพฤติอนาจาร ลบล้างพระบัญญัติ และมีมิจฉาชีพ ในองค์ทั้ง ๔ นี้ เป็นไปได้ ๓ ทาง คือ ทางกาย ทางวาจา และทางกายกับวาจา เมื่อมีแก่ภิกษุรูปใด สงฆ์ควรทำปัพพาชนียกรรม คือขับไล่ให้ภิกษุนั้นออกไปเสียจากอาวาส

สำหรับวัตรของภิกษุผู้ถูกลงปัพพาชนียกรรม มีเช่นเดียวกับวัตรของภิกษุผู้ถูกลงตัชชนีย-กรรม ส่วนวิธีระงับปัพพาชนียกรรม เหมือนที่กล่าวไว้ในตัชชนียกรรม

๔. ปฏิสารณียกรรม

ปฏิสารณียกรรม แปลว่า กรรมอันสงฆ์พึงทำแก่ภิกษุผู้ควรให้หวนระลึกได้ คือ การที่สงฆ์ลงโทษให้ภิกษุไปขอขมาต่อคฤหัสถ์ จัดเป็นนิคคหกรรมที่เป็นสังฆกรรมประเภทหนึ่ง ที่สงฆ์พึงทำแก่ภิกษุผู้มีปากกล้า ด่าว่าคฤหัสถ์ผู้มีศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา เป็นเหตุให้ผู้ที่ยังไม่เลื่อมใสจะไม่เลื่อมใส หรือทำคนที่เลื่อมใสอยู่แล้วให้เสื่อมศรัทธาซึ่งเป็นผลเสียแก่การพระศาสนา

การทำปฏิสารณียกรรมมีวิธีปฏิบัติเช่นเดียวกับที่กล่าวไว้ในตัชชนียกรรม

ในกรณี ถ้าภิกษุผู้ถูกลงปฏิสารณียกรรม ไม่อาจไปขอขมาคฤหัสถ์ได้เองตามลำพัง พึงสมมติภิกษุรูปหนึ่งเป็นอนุทูตติดตามไปด้วย โดยมีวิธีสมมติภิกษุผู้เป็นอนุทูต คือสงฆ์พึงขอให้ภิกษุนั้นรับว่าจะเป็นอนุทูตให้ก่อนแล้ว จึงประกาศสงฆ์ คือสมมติภิกษุนั้นด้วยญัตติทุติยกรรมวาจา

สำหรับหน้าที่ของภิกษุผู้เป็นอนุทูตนั้น มี ๓ ประการ

๑) เมื่อภิกษุนั้นขอขมาคฤหัสถ์ตามลำพังไม่สำเร็จ ต้องช่วยพูดให้เป็นการส่วนตัว หรือในนามของสงฆ์เพื่อให้เขายอม

๒) รับอาบัติที่ภิกษุนั้นแสดงต่อหน้าคฤหัสถ์ที่ภิกษุนั้นขอขมา

๓) ให้ภิกษุนั้นขอขมาคฤหัสถ์

ในพระบาลีกัมมขันธกะ กล่าวถึงลักษณะของภิกษุที่เป็นเหตุให้สงฆ์ทำปฏิสารณียกรรมไว้ ๒ หมวด ดังนี้

หมวดที่ ๑

๑) ขวนขวาย เพื่อมิใช่ลาภแห่งพวกคฤหัสถ์

๒) ขวนขวาย เพื่อมิใช่ประโยชน์แห่งพวกคฤหัสถ์

๓) ขวนขวาย เพื่ออยู่ไม่ได้แห่งพวกคฤหัสถ์

๔) ด่าว่าเปรียบเปรยเขาต่างๆ

๕) ยุยงให้เขาแตกกัน

หมวดที่ ๒

๑) พูดติเตียนพระพุทธเจ้า

๒) พูดติเตียนพระธรรม

๓) พูดติเตียนพระสงฆ์

๔) พูดกดพูดข่มเขา

๕) ทำความลับที่เป็นธรรมแก่เขาให้คลาดเคลื่อนจากความจริง

สำหรับวัตรของภิกษุผู้ถูกสงฆ์ลงปฏิสารณียกรรม มีเช่นเดียวกับวัตรของภิกษุผู้ถูกลงตัชชนียกรรม เพียงเปลี่ยนข้อความในหมวดที่ ๒ เป็นปฏิสารณียกรรม ส่วนวิธีปฏิบัติเพื่อระงับปฏิสารณียกรรม มีวิธีเช่นเดียวกันกับที่กล่าวไว้ในตัชชนียกรรม

นิคคหะที่ทำเป็นปฏิสารณียกรรมนี้ สงฆ์ได้ทำเป็นครั้งแรกแก่ภิกษุที่ชื่อว่า สุธัมมะ ซึ่งไปด่าจิตตคฤหบดีผู้เป็นทายกที่มีศรัทธาเลื่อมใสและปฏิบัติบำรุงภิกษุสงฆ์เป็นประจำ ด้วยคำหยาบคายต่างๆ

๕. อุกเขปนียกรรม

อุกเขปนียกรรม แปลว่า กรรมอันสงฆ์พึงทำแก่ภิกษุผู้ควรถูกยกเสียจากหมู่ หมายถึงวิธีลงโทษที่สงฆ์ทำแก่ภิกษุผู้ต้องอาบัติแล้วไม่ยอมรับว่าเป็นอาบัติ หรือไม่ยอมทำคืนอาบัติ หรือมีทิฏฐิสามัญญตา โดยให้ยกภิกษุนั้นเสียจากการสมโภคกับสงฆ์ คือไม่ให้ฉันร่วม ไม่ให้อยู่ร่วมกับสงฆ์ ไม่ให้มีสิทธิเสมอกันกับภิกษุทั้งหลาย

สงฆ์พึงทำอุกเขปนียกรรมแก่ภิกษุผู้ประพฤติเช่นนั้น เพราะสถานใดสถานหนึ่งใน ๓ สถาน คือ

๑) เพราะไม่เห็นอาบัติ

๒) เพราะไม่ทำคืนอาบัติ

๓) เพราะไม่สละทิฏฐิอันเลวทราม

วิธีทำอุกเขปนียกรรม ลักษณะกรรมอันเป็นธรรม และองค์ของภิกษุผู้ควรถูกสงฆ์ลงอุกเขปนียกรรมนั้น ก็มีใจความเหมือนกับที่กล่าวไว้แล้วในตัชชนียกรรม

วัตรของภิกษุผู้ถูกสงฆ์ลงอุกเขปนียกรรมนั้น ต่างจากวัตรของภิกษุผู้ถูกลงนิคคหกรรมทั้ง ๔ ดังกล่าวมา คือใน ๒ หมวดแรก เป็นเช่นเดียวกันกับวัตรของภิกษุผู้ถูกสงฆ์ลงตัชชะนียกรรม มีส่วนที่เพิ่มเข้ามา ดังนี้

หมวดที่ ๓ ไม่พึงยินดีการกราบไหว้ การลุกขึ้นยืนรับการทำอัญชลีกรรม การทำ

สามีจิกรรม การนำอาสนะมาให้ การนำที่นอนมาให้ การนำน้ำล้างมาให้ การตั้งม้าสำหรับรองเท้าให้การตั้งกระเบื้องสำหรับเช็ดเท้าให้ การรับบาตรจีวร และการถูหลังให้ในเวลาอาบน้ำของปกตัตตภิกษุ

หมวดที่ ๔ ไม่พึงใส่ความปกตัตตภิกษุด้วยสีลวิบัติ อาจารวิบัติ ทิฏฐิวิบัติ และอาชีววิบัติ ไม่พึงยุยงภิกษุทั้งหลายให้แตกกัน

หมวดที่ ๕ ไม่พึงใช้เครื่องนุ่งห่มอย่างคฤหัสถ์ อย่างเดียรถีย์ ไม่ถึงคบหาพวกเดียรถีย์ พึงคบแต่พวกภิกษุ พึงศึกษาสิกขาของภิกษุ

หมวดที่ ๖ ไม่พึงอยู่ในอาวาส ที่มีเครื่องมุงเครื่องบังอันเดียวกันกับปกตัตตภิกษุ เมื่อเห็นปกตัตตภิกษุมาพึงลุกจากอาสนะเพื่อหลีกให้ท่าน ไม่พึงรุกรานปกตัตตภิกษุจากข้างในหรือข้างนอกวิหาร

หมวดที่ ๗ ไม่พึงห้ามอุโบสถ ไม่พึงห้ามปวารณาแก่ปกตัตตภิกษุ ไม่พึงทำการไต่สวน (ซักพยาน) ไม่พึงเริ่มอนุวาทาธิกรณ์ ไม่พึงยังภิกษุอื่นให้โอกาสเพื่อโจทภิกษุนั้น ไม่พึงโจทภิกษุอื่น ไม่พึงให้ภิกษุอื่นให้การ ไม่พึงช่วยภิกษุทั้งหลายให้สู้กันในอธิกรณ์

ภิกษุรูปใดถูกสงฆ์ลงอุกเขปนียกรรม ภิกษุรูปนั้นเป็นผู้ได้ชื่อว่า **อุกฺขิตฺตโก** แปลว่า ผู้ที่ถูกสงฆ์ยกเสียแล้ว ที่เรียกว่า **อุกขิตตกภิกษุ** และภิกษุนั้นย่อมไม่มีสิทธิของภิกษุ ๒ อย่าง คือ (๑) ไม่ได้เพื่อจะเข้าสังวาส (๒) ไม่ได้เพื่อจะอยู่ร่วมกับภิกษุทั้งหลาย

หมายความว่า ภิกษุรูปนั้นถูกตัดสิทธิของความเป็นภิกษุชั่วคราว จนกว่าสงฆ์จะระงับกรรมนั้นได้

การทำนิคคหกรรมลงโทษภิกษุด้วยอุกเขปนียกรรมนี้ สงฆ์ได้ทำเป็นครั้งแรกแก่พระฉันนะเพราะเหตุไม่เห็นอาบัติและไม่ทำคืนอาบัติ และแก่ภิกษุชื่อ อริฏฐะ เพราะไม่สละทิฏฐิอันเลวทราม (ความเห็นผิดจากพระพุทธบัญญัติ) สำหรับลักษณะอันเป็นเหตุระงับ และวิธีระงับอุกเขปนียกรรม ก็มีวิธีปฏิบัติเช่นเดียวกับที่กล่าวไว้ในตัชชนียกรรม

๖. ตัสสปาปิยสิกากรรม

ตัสสปาปิยสิกากรรม แปลว่า กรรมอันสงฆ์พึงทำเพราะภิกษุนั้นเป็นผู้เลวทราม คือ ภิกษุนั้นมีพฤติกรรมให้การกลับไปกลับมา ปฏิเสธแล้วกลับรับหรือรับสารภาพแล้วกลับปฏิเสธ พูดเถลไถล พูดกลบเกลื่อนข้อที่ถูกสงฆ์ซักถาม พูดมุสาซึ่งหน้า สงฆ์จึงทำกรรมนี้เป็นการลงโทษตามความผิดแม้ภิกษุนั้นจะไม่รับหรือเพื่อเพิ่มโทษจากอาบัติที่ต้อง

ตัสสปาปิยสิกากรรม จึงเป็นนิคคหกรรมที่สงฆ์กระทำแก่ภิกษุผู้มีความประพฤติใน

อนุวาทาธิกรณ์ซึ่งให้การกลับไปกลับมา เป็นต้น การที่สงฆ์ทำกรรมนี้แก่ภิกษุผู้ประพฤติเช่นนั้น ก็เพื่อเป็นการลงโทษตามความผิดแม้ว่าภิกษุนั้นจะไม่รับหรือเป็นการเพิ่มโทษจากอาบัติเดิมที่ต้อง

วิธีทำตัสสปาปิยสิกากรรม มี ๔ ขั้นตอน คือ

๑) พึงซักถามภิกษุนั้นขึ้นก่อนในท่ามกลางสงฆ์

๒) พึงให้ภิกษุนั้นให้การหรือให้สารภาพ

๓) พึงปรับอาบัติภิกษุนั้น

๔) ภิกษุรูปหนึ่งผู้ฉลาดสามารถพึงสวดประกาศความนั้นต่อสงฆ์

โดยมีลักษณะอันเหตุระงับ วิธีระงับ รวมถึงลักษณะกรรมอันเป็นธรรม และวัตรของภิกษุผู้ถูกลงตัสสปาปิยสิกากรรม มีความเช่นเดียวกับที่กล่าวในตัชชนียกรรม

การลงนิคคหกรรมแก่คฤหัสถ์

การลงนิคคหกรรมแก่คฤหัสถ์ผู้ประพฤติมิชอบ เรียกว่า **คว่ำบาตร** (ปัตตนิก กุชชนา) คำว่า คว่ำบาตร เป็นชื่อของวินัยกรรมซึ่งพระพุทธองค์ทรงกำหนดให้สงฆ์ลงโทษอุบาสกอุบาสิกาผู้มีพฤติกรรมมุ่งร้ายต่อพระรัตนตรัย เช่น กรณีเจ้าวัฑฒลิจฉวี โดยประกาศให้ภิกษุทั้งหลายในวัดและส่งข่าวไปวัดอื่นๆ ไม่ให้คบหาสมาคมด้วยการไม่รับบิณฑบาต ไม่รับนิมนต์ ไม่รับไทยธรรมจากเรือนของอุบาสกอุบาสิกาผู้นั้น จนกว่าจะรู้สึกตัวและสงฆ์ประกาศหงายบาตร (ปัตตุกกุชชนา)

การคว่ำบาตร จัดเป็นนิคคหกรรมซึ่งเป็นสังฆกรรมประเภทหนึ่งที่สงฆ์พึงทำแก่คฤหัสถ์ผู้ประกอบด้วยลักษณะ ๘ ข้อ คือ

๑) ขวนขวายเพื่อมิให้เกิดลาภแก่พวกภิกษุ

๒) ขวนขวายเพื่อไม่ให้เกิดประโยชน์แก่พวกภิกษุ

๓) ขวนขวายเพื่อไม่เป็นอันอยู่แก่พวกภิกษุ

๔) ด่าว่าเปรียบเปรยพวกภิกษุ

๕) ยุยงพวกภิกษุให้แตกกัน

๖) กล่าวติเตียนพระพุทธเจ้า

๗) กล่าวติเตียนพระธรรม

๘) กล่าวติเตียนพระสงฆ์

คฤหัสถ์ผู้ประกอบด้วยลักษณะ ๘ ประการนี้ ข้อใดข้อหนึ่ง สงฆ์ก็สามารถยกขึ้นเป็นเหตุทำนิคคหกรรมคือการคว่ำบาตรแก่คฤหัสถ์ผู้นั้นเสียได้

วิธีคว่ำบาตร

วิธีคว่ำบาตรนั้น เมื่อสงฆ์ประชุมพร้อมกันแล้ว ภิกษุรูปหนึ่งผู้ฉลาดสามารถพึง สวดประกาศด้วยญัตติทุติยกรรมวาจา เพื่อบอกความนั้นต่อสงฆ์และการที่สงฆ์จะทำกรรม คือคว่ำบาตรแก่คฤหัสถ์ โดยเมื่อสงฆ์ประกาศคว่ำบาตรแล้ว ห้ามไม่ให้ภิกษุทั้งหลายคบหากับคฤหัสถ์ผู้นั้น

วิธีหงายบาตร

เมื่อคฤหัสถ์ผู้ที่ถูกสงฆ์คว่ำบาตรนั้น ได้สำนึกกลับตัวประพฤติดี ต่อภิกษุสงฆ์แล้ว สงฆ์พึงระงับกรรมนั้นเสีย เรียกว่า **หงายบาตร** โดยคฤหัสถ์ที่ถูกสงฆ์คว่ำบาตรนั้นพึงแต่งตัวให้เรียบร้อย แล้วเข้าไปหาสงฆ์ ไหว้ภิกษุทั้งหลาย แล้วนั่งกระโหย่ง ประนมมือกล่าวคำขอการหงายบาตร ในลำดับนั้น ภิกษุรูปหนึ่งผู้ฉลาดสามารถพึงสวดประกาศต่อสงฆ์เพื่อหงายบาตรให้แก่เขาด้วยญัตติทุติยกรรมวาจา หลังจากที่สงฆ์ประกาศหงายบาตรแล้ว ภิกษุทั้งหลายสามารถคบหากับคฤหัสถ์ผู้นั้นได้ คือจะรับบิณฑบาต รับนิมนต์ หรือรับไทยธรรมของเขาก็ได้

คุณธรรมของสงฆ์ผู้จะทำนิคคหะ

สงฆ์ที่จะทำนิคคหะแก่ภิกษุหรือคฤหัสถ์ พึงตั้งอยู่ในคุณธรรม ๓ ประการ คือ

๑. **มัตตัญญุตา** ความเป็นผู้รู้จักประมาณ

๒. **กาลัญญุตา** ความเป็นผู้รู้จักกาล

๓. **ปุคคลัญญุตา** ความเป็นผู้รู้จักบุคคล

สงฆ์ผู้ทำหน้าที่นิคคหะในกรณีหรือโทษนั้นๆ ควรพิจารณาไตร่ตรองโดยรอบคอบเสียก่อนแล้ว จึงลงนิคคหะ โดยพึงเว้นจากอคติ ๔ แต่พึงยึดหลักพระธรรมวินัยเป็นสำคัญเพื่อรักษาความสามัคคีแห่งหมู่พุทธบริษัท

กัณฑ์ที่ ๓๒
สังฆเภทและสังฆสามัคคี

สังฆเภท คือความแตกแห่งสงฆ์ หรือการทำลายสงฆ์ให้แตกแยกกัน หมายถึง สงฆ์มีความคิดเห็นและมีความประพฤติในพระธรรมวินัยแตกต่างกันออกไปจนเป็นเหตุให้เกิดความรังเกียจซึ่งกันและกัน แตกความสามัคคีแยกกันเป็นฝักฝ่ายหลายฝ่ายในหมู่สงฆ์ เป็นนานาสังวาส โดยไม่ยอมทำอุโบสถกรรม ปวารณากรรมหรือสังฆกรรมอย่างอื่นร่วมกัน

สังฆสามัคคี คือความพร้อมเพรียงแห่งสงฆ์ เป็นสังฆกรรมที่กระทำเพื่อให้สงฆ์ซึ่งแตกกันนั้น ได้กลับหันมาสามัคคีปรองดองกันเป็นสมานสังวาส และทำอุโบสถ หรือสังฆกรรมอย่างอื่นร่วมกัน อันจะเป็นที่เจริญศรัทธาแก่สาธุชนทั้งหลาย และเป็นเหตุให้พระพุทธศาสนาตั้งมั่นเจริญรุ่งเรืองสืบต่อไป

ผลแห่งสังฆสามัคคี มีแสดงไว้ในพระปาติโมกข์ ดังนี้

๑. สงฆ์พร้อมเพรียงปรองดองกัน ไม่วิวาทกัน มีอุทเทสเดียวกัน (ฟังพระปาติโมกข์ร่วมกัน) ย่อมอยู่ผาสุก

๒. ความพร้อมเพรียงแห่งสงฆ์ ย่อมเป็นมูลเหตุแห่งความตั้งมั่นและความยั่งยืนแห่งพระพุทธศาสนา

บุคคลผู้ทำสังฆเภท

บุคคลผู้ทำสังฆเภทได้นั้น จะต้องเป็นภิกษุเท่านั้น และต้องประกอบด้วยลักษณะ ๓ ประการ คือ

๑. เป็นปกตัตตภิกษุ คือเป็นภิกษุโดยปกติ มีสีลสามัญญตาทิฏฐิสามัญญตา และอาจาระเสมอกันกับภิกษุทั้งหลาย ได้แก่ ภิกษุที่ไม่ได้ต้องอาบัติปาราชิก ไม่ถูกสงฆ์ลงอุกเขปนียกรรม หรือถูกลงนิคคหะอย่างใดอย่างหนึ่ง และไม่ใช่ภิกษุผู้กำลังประพฤติวุฏฐานวิธี เพื่อออกจากอาบัติสังฆาทิเสส

๒. เป็นสมานสังวาส คือเป็นภิกษุผู้มีความพร้อมเพรียงทำอุโบสถ หรือสังฆกรรมอย่างอื่นร่วมกัน กล่าวคือเป็นผู้มีสีลสามัญญตาและทิฏฐิสามัญญตาเสมอกัน

๓. อยู่ในสีมาเดียวกัน คือเป็นภิกษุผู้อยู่ในสีมาเดียวกันหรือทำสังฆกรรมในเขตสีมาเดียวกัน หรืออยู่ร่วมกันในเขตกำหนดของสงฆ์เดียวกัน

บุคคลผู้ทำสังฆเภทไม่ได้

บุคคลผู้ทำสังฆเภทไม่ได้ มีอยู่ ๖ ประเภท คือ

๑) ภิกษุณี
๒) สิกขมานา
๓) สามเณร
๔) สามเณรี
๕) อุบาสก
๖) อุบาสิกา

บุคคลทั้ง ๖ ประเภทนี้ ไม่ใช่ผู้ทำสังฆเภท เป็นแต่เพียงผู้พยายามขวนขวายทำการสนับสนุนเพื่อให้ภิกษุทำสังฆเภทแตกสามัคคีในหมู่สงฆ์เท่านั้น

เหตุที่ทำให้สงฆ์แตกกัน

สาเหตุที่เป็นทางทำให้สงฆ์แตกสามัคคีกัน มี ๒ ประการ คือ

๑. เสียทิฏฐิสามัญญตา คือมีความเห็นปรารภพระธรรมวินัยต่างกัน จนเกิดเป็นวิวาทาธิกรณ์ขึ้นในหมู่คณะ

๒. เสียสีลสามัญญตา คือมีความประพฤติปฏิบัติไม่สม่ำเสมอกัน ยิ่งหย่อนกว่ากัน จนเป็นเหตุให้เกิดความรังเกียจกันขึ้นในหมู่คณะ

ลักษณะการแตกแห่งสงฆ์

ในคัมภีร์ปริวารได้กล่าวถึงอาการหรือลักษณะที่สงฆ์แตกกันไว้ ๕ อย่าง คือ

๑. ด้วยกรรม คือต่างแยกกันทำสังฆกรรม

๒. ด้วยอุทเทส คือต่างแยกกันสวดปาติโมกข์

๓. ด้วยกล่าวโวหาร คือตั้งญัตติ

๔. ด้วยอนุสาวนา คือประกาศด้วยกรรมวาจา

๕. ด้วยให้จับสลาก คือให้จับสลากลงคะแนนเสียงชี้ขาด

ลักษณะสังฆเภทและสังฆราชี

สังฆเภท คือ ความที่สงฆ์แตกกันเป็นกลุ่มเป็นพวกหลายฝ่าย เพราะมีความเห็นหรือความประพฤติแตกต่างกัน ไม่เป็นไปตามควรแก่พระธรรมวินัย จนถึงขั้นแยกกันทำสังฆกรรม มีทำอุโบสถ เป็นต้น และความที่สงฆ์มีความเห็นไม่ลงรอยกัน มีความประพฤติไม่เสมอกัน แต่ยังไม่ถึงกับแยกทำอุโบสถ เป็นต้น เช่นนี้จัดเป็น**สังฆราชี** คือ**ความร้าวฉานแห่งสงฆ์**

ในสังฆเภทขันธกะ (จุลวรรค ทุติยภาค) กล่าวไว้ว่า ภิกษุ ๒ ฝ่าย แต่ละฝ่ายมีจำนวนไม่ถึง ๔ รูป หรือฝ่ายหนึ่งมีจำนวน ๔ รูป แต่อีกฝ่ายหนึ่งมีจำนวนไม่ถึง ๔ รูป เพิ่มจำนวนภิกษุประกาศให้จับสลากเพื่อลงคะแนนชี้ขาดเข้าอีกหนึ่งรูป ในกรณีอย่างนี้เป็นเพียงสังฆราชีไม่ถึงกับเป็นสังฆเภท แต่ถ้ามีจำนวนถึง ๔ รูป ทั้ง ๒ ฝ่าย รูปที่ ๙ ซึ่งทำหน้าที่ประกาศให้จับสลากลงคะแนนชี้ขาด อย่างนี้จัดเป็นสังฆเภท

ทางที่จะเกิดสังฆสามัคคี

ที่เมื่อสงฆ์แตกสามัคคีกันแล้ว จะกลับมาสมานสามัคคีกันได้อีกนั้น ท่านแสดงไว้ ๒ ทาง คือ

๑. ระงับด้วยการตกลงกันเอง (สัมมุขาวินัย) หรือยอมรับคำวินิจฉัยของสงฆ์อีกฝ่ายหนึ่ง หรือของภิกษุบางรูป และระงับด้วยเยภุยยสิกา ได้แก่ ระงับโดยถือเสียงข้างมาก

๒. ระงับด้วยติณวัตถารกวินัย คือระงับด้วยการประนีประนอมกัน ไม่กล่าวสาวหาถึงเรื่องเดิมอันเป็นความผิดของกันและกันขึ้นมาอีก

ในพระบาลีโกสัมพิกะ ขันธกะ พระพุทธองค์ตรัสแสดงสังฆสามัคคีไว้ ๒ ประเภท คือ

๑. สงฆ์ไม่วินิจฉัยเรื่อง คือไม่สืบสาวเข้าไปถึงมูลเหตุแล้ว ทำสังฆสามัคคี อย่างนี้เสียอรรถ คือเนื้อความ แต่ได้พยัญชนะจัดว่า ไม่เป็นธรรม

๒. สงฆ์วินิจฉัยเรื่อง คือสืบสาวเข้าไปหามูลเหตุแล้ว ทำสังฆสามัคคี อย่างนี้ได้ทั้งอรรถและพยัญชนะ จัดว่า เป็นธรรม

การทำสังฆสามัคคี

เมื่อสงฆ์ทั้ง ๒ ฝ่าย กลับคืนสามัคคีปรองดองกันดีแล้ว พึงทำสังฆสามัคคีเป็นกิจลักษณะ มี ๔ ขั้นตอน คือ

๑. ภิกษุทั้ง ๒ ฝ่าย พึงประชุมพร้อมกันทั้งหมด

๒. ไม่พึงนำฉันทะของภิกษุรูปใดๆ มา (คือต้องเข้าประชุมด้วยตนเองทั้งหมด)

๓. ภิกษุรูปหนึ่งหรือหลายรูป พึงสวดประกาศความสามัคคีแห่งสงฆ์ ด้วยญัตติทุติยกรรมวาจาตามระเบียบแห่งความสามัคคีในลำดับแห่งการระงับวิวาทาธิกรณ์หรือแห่งติณวัตถารกวินัย

๔. พึงทำสามัคคีอุโบสถ สวดพระปาติโมกข์ร่วมกัน

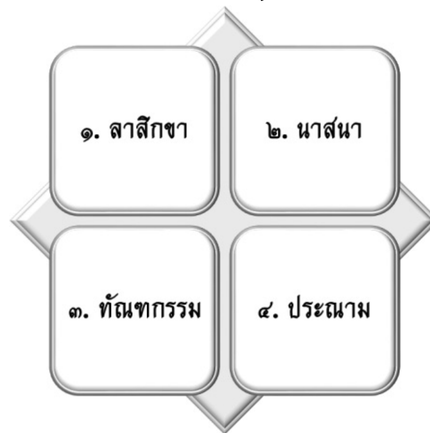

กัณฑ์ที่ ๓๓
ปกิณกะ

ปกิณกะ หมายถึง เรื่องเบ็ดเตล็ดเล็กๆ น้อยๆ ที่เกี่ยวกับพระวินัยหรือเป็นเรื่องที่ควรนำมากล่าวไว้เพื่อเป็นแบบอย่างสำหรับปฏิบัติให้เป็นไปด้วยความถูกต้องและเกิดความเป็นระเบียบเรียบร้อยดีงามตามควรแก่ภาวะหรือกิจนั้นๆ ท่านแสดงไว้ในกัณฑ์นี้มี ๔ เรื่อง คือ

๑. การลาสิกขา

การลาสิกขา เรียกอย่างสามัญว่า **สึก** คือเมื่อภิกษุเกิดเบื่อหน่ายในการประพฤติพรหมจรรย์และปรารถนาจะกลับคืนไปสู่ความเป็นคฤหัสถ์ ย่อมทำได้ด้วยการลาสิกขา

ภิกษุผู้ขอลาสิกขานั้น จะต้องปฏิญญาตนลาสิกขา เพื่อไปถือเพศเป็นคฤหัสถ์ คำว่า **ปฏิญญา** หมายถึง การให้คำมั่นยืนยันความตั้งใจเดิมของตน โดยยึดเอาสุจริตใจเป็นที่ตั้ง จะต้องกล่าวปฏิญญาชัดพอที่ผู้ฟังจะรู้ได้ว่าตนละความเป็นภิกษุแล้ว เพื่อไปเป็นคฤหัสถ์ ในการปฏิญญานั้นท่านให้ทำต่อหน้าภิกษุด้วยกันแล้ว จึงสละหรือละเพศบรรพชิตนั้นเสีย แล้วไปถือเพศคฤหัสถ์ ท่านอนุมัติให้ทำได้แม้ต่อหน้าบุคคลอื่นซึ่งมิใช่พระภิกษุ แต่เป็นบุคคลผู้เข้าใจเนื้อความที่ภิกษุรูปนั้นปฏิญญา ดังนั้น บุคคลผู้ควรรับคำปฏิญญาของภิกษุผู้ขอลาสิกขานั้น จึงมี ๒ ประเภท คือ พระภิกษุ และบุคคลอื่นนอกจากพระภิกษุ

เหตุที่เรียกว่า **ลาสิกขา** เพราะเมื่อเข้ามาบวชเป็นพระภิกษุแล้ว มีข้อธรรมวินัยที่จะต้องศึกษา และปฏิบัติในหลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา เป็นสำคัญ เมื่อปรารถนาจะกลับไปเป็นคฤหัสถ์ ท่านจึงให้ลาสิกขาเสียก่อน แล้วจึงให้สมาทานศีล ๕ เพื่อถือประพฤติปฏิบัติสำหรับเป็น

เครื่องประคองกาย วาจาของตนให้เป็นไปด้วยความเรียบร้อยดีงาม อันจะเกิดประโยชน์สุขในการดำเนินชีวิตในฆราวาสวิสัยต่อไป

วัตถุที่ควรอ้างถึงในคำปฏิญญา

วัตถุ คือเขตที่ควรอ้างถึงคำปฏิญญา มี ๔ อย่าง คือ

๑. ลาพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ สิกขา วินัย ปาติโมกข์ อุทเทส อุปัชฌายะ อาจารย์ สัทธิวิหาริก อันเตวาสิก สมานุปัชฌายกะ (ภิกษุร่วมอุปัชฌาย์) สมานาจริยกะ (ภิกษุร่วมอาจารย์) สพรหมจารี โดยเปล่งวาจา ลาสิกขา วินัย ปาติโมกข์ และอุทเทศ เพียง ๔ อย่างนี้ก็เป็นอันชัดเจนพอ ย่อมสำเร็จความเข้าใจว่าภิกษุนั้นลาความเป็นภิกษุแล้ว ส่วนอีก ๑๐ วัตถุที่เหลือนอกจากนี้ยังไม่ชัดเจนพอ ต้องได้คำอื่นประกอบจึงใช้ได้

๒. ปฏิญญาตนเป็นคฤหัสถ์ เป็นอุบาสก เป็นอุบาสิกา เป็นอารามิกะ (คนอยู่อาศัยวัด) เป็นสามเณร เป็นเดียรถีย์ เป็นสาวกเดียรถีย์

๓. ปฏิเสธความเป็นสมณะ ความเป็นเชื้อสายพระสมณศากยบุตร

๔. แสดงความไม่ต้องการหรือไม่เกี่ยวข้องด้วยวัตถุเป็นเขตลาภอย่างใดอย่างหนึ่ง

การปฏิญญาลาสิกขาทำเป็นกิจจะลักษณะ

ในการปฏิญญาลาสิกขา จะต้องทำเป็นกิจจะลักษณะที่ประกอบด้วยองค์ ๕ คือ

๑. ทำด้วยตั้งใจเพื่อลาสิกขา คือ ต้องปฏิญญาด้วยความตั้งใจเพื่อลาสิกขาจริงๆ ถ้าทำเป็นแต่เพียงว่าเล่นๆ ท่องคำลา หรือกล่าวโดยอาการแสดงคำพูดเกี่ยวกับพระวินัยซึ่งอาจจะเป็นการอธิบายวินัยในหัวข้อเรื่องการลาสิกขา อย่างนี้ ไม่นับว่า ลาสิกขา

๒. ปฏิญญาด้วยคำเด็ดขาด คือ ต้องกล่าวปฏิญญาด้วยคำเด็ดขาด ไม่ใช่คำรำพึง ไม่ใช่คำปริกัป ไม่ใช่อ้างคำที่เป็นมาแล้ว ไม่ใช่อ้างคำจักเป็นไปข้างหน้า คำที่จัดว่าเป็นคำปฏิญญาที่เด็ดขาดนั้น ต้องเป็นประโยคที่มีกิริยาเป็นกาลปัจจุบัน ว่าดังนี้

สิกฺขํ ปจฺจกฺขามิ. ข้าพเจ้าลาสิกขา หรือเป็นประโยคที่ระบุภาวะชัดเจนว่า

คิหีติ มํ ธาเรถ. ขอท่านทั้งหลายจงทรงจำข้าพเจ้าไว้ว่า เป็นคฤหัสถ์

๓. ต้องลั่นวาจาปฏิญญาด้วยตนเอง คือ ผู้ขอลาสิกขาจะต้องเปล่งวาจาปฏิญญาด้วยตนเอง จะให้ผู้อื่นปฏิญญาแทนตนไม่ได้ อันผู้จะลาสิกขาจะแสดงเพียงกายประโยค คือเปลื้องผ้ากาสายะออกแล้วนุ่งห่มอย่างคฤหัสถ์ อย่างนี้ไม่จัดว่า เป็นการลาสิกขาที่ถูกต้อง เพราะมีพระบัญญัติปรับอาบัติทุกกฏไว้

๔. ผู้ปฏิญญากับผู้รับปฏิญญา คือผู้ทำปฏิญญากับผู้รับปฏิญญานั้น ต้องเป็นคนปกติ มีสติสัมปชัญญะบริบูรณ์ ไม่ใช่เป็นคนบ้า ไม่ใช่ผู้เสียสติถึงเพ้อ ไม่ใช่คนกระสับส่ายเพราะทุกขเวทนากล้าจนไม่รู้ตัว

๕. ผู้รับปฏิญญาเข้าใจในคำนั้นทันที หมายความว่า ถ้าทำปฏิญญาด้วยภาษาอันผู้รับปฏิญญาไม่เข้าใจ ก็ใช้ไม่ได้ ข้อนี้คำปฏิญญาจึงให้ว่าเป็นภาษาไทยด้วย อีกอย่างหนึ่ง ทำปฏิญญาต่อผู้ใด ผู้นั้นเข้าใจ ถ้าผู้นั้นไม่เข้าใจแม้ผู้อื่นจะเข้าใจ ก็ใช้ไม่ได้

การทำปฏิญญาเพื่อขอลาสิกขาอันถึงพร้อมด้วยจิต ด้วยกาล ด้วยประโยค ด้วยบุคคล และด้วยความเข้าใจ อย่างนี้ จึงเรียกว่า **ทำเป็นกิจจะลักษณะ**

คำปฏิญญาขอลาสิกขา

คำปฏิญญาเพื่อบอกคำมั่นขอลาสิกขาที่ใช้ในปัจจุบัน นิยมใช้ ๒ ประโยคควบกันว่า **สิกฺขํ ปจฺจกฺขามิ, คิหีติ มํ ธาเรถ.** ข้าพเจ้าขอลาสิกขา ขอท่านทั้งหลาย จงจำข้าพเจ้าไว้ว่าเป็นคฤหัสถ์ (กล่าว ๓ ครั้ง) เมื่อถือเพศเป็นคฤหัสถ์แล้ว พึงแสดงตนเป็นอุบาสก อีกวาระหนึ่ง แล้วจึงรับศีลเพื่อทำให้มั่นอีกชั้นหนึ่ง คือกล่าวคำสมาทานศีล ๕ เพื่อรับถือรักษาปฏิบัติสำหรับผู้เป็นคฤหัสถ์ต่อไป

ส่วนวิธีลาสิกขาของสามเณรไม่มีคำลาหรือคำปฏิญญาเหมือนอย่างของภิกษุ แต่ก็ให้ปฏิบัติโดยอนุโลมตามวิธีลาสิกขาของภิกษุ ด้วยการให้สามเณรผู้ปรารถนาจะสละภาวะของตนกับพระอุปัชฌาย์หรือกับภิกษุรูปใดรูปหนึ่งก็ได้ โดยทำเป็นกิจจะลักษณะก็จัดว่าเป็นอันสึก จะให้กล่าวคำลาว่า **สิกฺขํ ปจฺจกฺขามิ.** ก็ควร

แต่บทว่า **คิหี** แปลว่า คฤหัสถ์นั้น ท่านหมายถึงคนที่มีเรือนมีครอบครัวเป็นผู้หลักผู้ใหญ่แล้ว ส่วนสามเณรผู้ยังเด็ก ควรตัดประโยคว่า **"คิหีติ มํ ธาเรถ"** ออกเสีย

๒. นาสนา

นาสนา แปลว่า การให้ฉิบหายเสีย เป็นชื่อของการลงโทษบุคคลผู้ไม่สมควรถือเพศเป็นภิกษุหรือสามเณร คือให้สึกเสียจากเพศบรรพชิต

วิธีนาสนา ๓ วิธี

ในอรรถกถาพระวินัยกล่าวการทำนาสนาไว้ ๓ วิธี คือ

๑. สังวาสนาสนา การให้ฉิบหายเสียจากสังวาส ได้แก่ การที่สงฆ์ทำอุกเขปนียกรรม ยกภิกษุนั้นเสียจากการอยู่ร่วมกับสงฆ์ กล่าวคือ ให้ออกไปเสียจากหมู่คณะ

๒. ลิงคนาสนา การให้ฉิบหายเสียจากเพศ หมายถึงให้สึกเสีย

๓. ทัณฑกัมมนาสนา การให้ฉิบหายเสียด้วยการลงโทษ

(สมันตปาสาทิกา วิ.อ. เล่ม ๒ หน้า ๔๒๐- ๔๒๑ บาลี ฉบับมหาจุฬาฯ)

ในหนังสือวินัยมุข เล่ม ๓ และหนังสืออธิบายวินัยทั่วไป จัดนาสนาเป็น ๓ อย่าง เรียงลำดับ ดังนี้ (๑) **ลิงคนาสนา** ให้ฉิบหายเสียจากเพศ (๒) **สัมโภคนาสนา** ให้ฉิบหายเสียจากการกินร่วม (๓) **สังวาสนาสนา** ให้ฉิบหายเสียจากสังวาสหรือการอยู่ร่วมกัน

บุคคลที่ทรงอนุญาตให้นาสนา

พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้ทำนาสนาแก่บุคคล ๓ ประเภท คือ

๑. ภิกษุต้องอันติมวัตถุ คือ ผู้ต้องอาบัติปาราชิกได้ขาดจากความเป็นภิกษุแล้ว ยังปฏิญญาตนเป็นภิกษุ

๒. บุคคลผู้อุปสมบทไม่ขึ้น คือ ผู้ที่เคยต้องอาบัติปาราชิก หรือเคยทำอนันตริยกรรม ๕ อย่างมาก่อน แต่ได้รับการบวชจากสงฆ์อีก ถ้าสงฆ์รู้ภายหลังให้นาสนาเสีย

๓. สามเณร คือ สามเณรผู้ประพฤติเสียหายด้วยองค์ ๑๐ อย่าง คือ เป็นผู้มักผลาญชีวิต ๑ มักขโมย ๑ เสพเมถุน ๑ มักพูดปด ๑ มักดื่มน้ำเมา ๑ (ผิดศีล ๕ หรือสิกขาบท ๕ ของสามเณร) พูดติเตียนพระพุทธเจ้า ๑ พูดติเตียนพระธรรม ๑ พูดติเตียนพระสงฆ์ ๑ เป็นมิจฉาทิฏฐิ ๑ และประทุษร้ายภิกษุณี (ข่มขืนทำชำเรา) ๑

สามเณรผู้ประพฤติเสียหายอย่างใดอย่างหนึ่งใน ๑๐ อย่างนี้ สงฆ์ต้องนาสนาเสีย

๓. ทัณฑกรรม

ทัณฑกรรม คือ การลงโทษ การลงอาชญา ในที่นี้หมายถึง การลงโทษสามเณรผู้กระทำผิดเล็กน้อยแต่ไม่ถึงกับนาสนา คล้ายกับการปรับอาบัติแก่ภิกษุ เพื่อให้เกิดเข็ดหลาบหรือสำนึกในสิ่งที่ตนประพฤติกระทำไปแล้วนั้นว่า ไม่เหมาะไม่ควรแก่ภาวะแห่งตน เพื่อจะได้สำเหนียกอยู่เสมอว่า ตนอยู่ในภาวะเช่นไร

พระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้ลงทัณฑกรรมแก่สามเณรผู้ประพฤติหรือกระทำผิดด้วยองค์อันเป็นโทษ ๕ อย่าง คือ

๑. ขวนขวายเพื่อมิใช่ลาภแห่งภิกษุทั้งหลาย

๒. ขวนขวายเพื่อมิใช่ประโยชน์แห่งภิกษุทั้งหลาย
๓. ขวนขวายเพื่ออยู่ไม่ได้แห่งภิกษุทั้งหลาย
๔. ด่าว่าเปรียบเปรยภิกษุทั้งหลาย
๕. ยุยงภิกษุทั้งหลายให้แตกกัน

(บาลีมหาขันธกะ มหาวรรค ปฐมภาค พระไตรปิฎก เล่มที่ ๔)

ตามมติของพระอรรถกถาจารย์ว่า สามเณรผู้ประพฤติล่วงสิกขาบท ๕ เบื้องปลาย สงฆ์พึงลงทัณฑกรรม และสามเณรผู้ไม่มีความเอื้อเฟื้อในกิจวัตรที่จะต้องศึกษา ก็เป็นฐานให้สมควรพิจารณาลงโทษได้เหมือนกัน โดยท่านสรุปความว่า ภิกษุทำเสีย พึงถูกปรับอาบัติฉันใด สามเณรทำเสียก็พึงถูกลงทัณฑกรรมฉันนั้น

ในการลงทัณฑ์แก่สามเณรนั้น เป็นการลงโทษเพียงเพื่อให้เข็ดหลาบ ให้รู้สำนึกตน ไม่ใช่มุ่งทำเพื่อทรมาน เพราะจะกลายเป็นการกระทำของผู้ที่ไร้มนุษยธรรม การลงโทษแก่สามเณรที่เป็นไปในลักษณะของการกระทำเพื่อเป็นการทรมาน เช่น ให้นอนบนแผ่นหินที่ร้อนจัด ให้เอาของหนัก คือหิน หรืออิฐทูนบนศีรษะ ให้แช่น้ำ เป็นต้น ท่านห้ามเด็ดขาด เพราะเป็นการกระทำที่ดุร้ายเหี้ยมโหดปราศจากความเมตตากรุณา

ปัจจุบัน การลงทัณฑกรรมแก่สามเณรผู้กระทำผิดตามองค์ประกอบ ๕ อย่างนั้น ส่วนมากมักใช้ให้ทำกิจกรรมต่าง ๆ เป็นประโยชน์แก่หมู่คณะโดยทั่วๆ ไป เช่น การกักบริเวณไม่ให้ออกจากที่นั้น การให้ทำงานขนทรายเข้าวัด ทำความสะอาดวัด เป็นต้น

บุคคลผู้มีหน้าที่ในการลงทัณฑกรรมแก่สามเณร ในพระบาลีไม่ได้กล่าวไว้อย่างชัดเจน แต่ได้แนะนำไว้ ดังนี้ คือในกรณีที่สามเณรกระทำผิดในองค์อันเป็นโทษ ๕ อย่าง ถือว่ามีความผิดรุนแรงอยู่ น่าจะลงทัณฑกรรมเป็นการสงฆ์ ในกรณีที่สามเณรที่สามเณรล่วงสิกขาบท ๕ เบื้องปลาย หรือทำเสียกิจวัตร ผู้ปกครองควรลงทัณฑกรรมได้ โดยที่สุดเจ้าตัวเองขอให้ปรับเพื่อระงับวิปฏิสารเพราะการทำผิดก็ได้ ฉะนั้น ผู้ที่มีหน้าที่ลงทัณฑกรรมแก่สามเณร จึงมี ๒ คือ **สงฆ์** และ **ผู้ปกครอง**

ในการทำทัณฑกรรม จะพึงทำแก่สามเณรจำพวกเดียว หรือทำแก่ภิกษุด้วยนั้น บาลีไม่ได้กล่าวถึงการกระทำแก่ภิกษุไว้ เพราะมีวิธีปรับโทษแก่ภิกษุไว้แล้ว ฝ่ายอรรถกถากล่าวไว้ว่า จะลงทัณฑกรรมแก่สัทธิวิหาริกและอันเตวาสิกเหมือนทำแก่สามเณรก็ควร โดยนัยอรรถกถาเห็นว่า การลงทัณฑกรรมแก่ภิกษุนั้นได้เคยทำมาแล้ว

๔. ประณาม

ประณาม แปลว่า การผลักออก หรือ ขับไล่ หมายถึง การตัดภิกษุผู้ประพฤติมิชอบก่อความเสียหายแก่หมู่ให้ออกไปเสียจากหมู่ มีวิธีปฏิบัติ ๒ อย่าง คือ

๑. ประณามเป็นการสงฆ์

๒. ประณามเป็นการบุคคล

๑. ประณามเป็นการสงฆ์

การประณามเป็นการสงฆ์ ท่านแสดงไว้ ๔ วิธี คือ

๑. การทำอุกเขปนียกรรม ทำแก่ภิกษุเพราะต้องอาบัติแล้ว ไม่ยอมรับเป็นอาบัติ เมื่อต้องอาบัติแล้วไม่ทำการออกจากอาบัติตามวิธีกรรม และไม่ละทิฏฐิอันเลวทราม ที่เป็นเหตุให้เสียสีลสามัญญตาและทิฏฐิสามัญญตา โดยให้ยกเสียจากสมโภค

๒. การคว่ำบาตร ทำแก่อุบาสกอุบาสิกาผู้ประกอบด้วยองค์อันเป็นโทษ ๘ ประการดังกล่าวแล้ว

๓. การลงพรหมทัณฑ์ หมายถึง การลงโทษอย่างสูงสุด คือบอกแก่สงฆ์เป็นการนัดหมายกัน ไม่ให้ว่ากล่าวตักเตือน สั่งสอนภิกษุที่ระบุชื่อนั้น ภิกษุนั้นจะทำกรรมอะไร ก็แล้วแต่ ปล่อยให้กรรมนั้นปรากฏผลแก่เธอเอง ในการลงพรหมทัณฑ์นี้ สงฆ์ได้ทำแก่พระฉันนะเป็นครั้งแรก ภายหลังพุทธปรินิพพานแล้วไม่นาน

๔. การขับไล่ คือ การขับไล่ให้สามเณรออกจากหมู่ทั้งเพศหรือให้สึกเสีย

๒. ประณามเป็นการบุคคล

ในการประณามเป็นการบุคคลนั้น ท่านแสดงไว้ ๒ อย่าง คือ

๑. พระอุปัชฌาย์ประณามสัทธิวิหาริกผู้ประพฤติมิชอบ

๒. พระอาจารย์ประณามอันเตวาสิกผู้ประพฤติมิชอบ

บุคคลที่ทรงอนุญาตให้ประณาม

บุคคลที่พระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้ประณาม มี ๒ จำพวก คือ

๑. สหธรรมมิก คือ ภิกษุ ภิกษุณี สิกขมานา สามเณร สามเณรี (ปัจจุบันมีเพียงภิกษุและสามเณร)

๒. คฤหัสถ์ (ประณามโดยการคว่ำบาตรดังที่กล่าวแล้ว)

พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๕๐๕ แก้ไขเพิ่มเติมโดย
พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ ๒) พ.ศ. ๒๕๓๕ ภูมิพลอดุลยเดช ป.ร.
ให้ไว้ ณ วันที่ ๒๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๐๕ เป็นปีที่ ๑๗ ในรัชกาลปัจจุบัน
และ
ให้ไว้ ณ วันที่ ๒๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๓๕ เป็นปีที่ ๔๗ ในรัชกาลปัจจุบัน

****

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศว่า โดยที่เป็นการสมควรปรับปรุงกฎหมายว่าด้วยคณะสงฆ์ให้เหมาะสมยิ่งขึ้น จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตราพระราชบัญญัติขึ้นไว้ โดยคำแนะนำ และยินยอมของสภาร่างรัฐธรรมนูญในฐานะรัฐสภา ดังต่อไปนี้

มาตรา ๑ พระราชบัญญัตินี้เรียกว่า "พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๕๐๕"

มาตรา ๒ พระราชบัญญัตินี้ ให้ใช้บังคับตั้งแต่วันถัดจากวันประกาศในราชกิจจานุเบกษา เป็นต้นไป

มาตรา ๓ ให้ยกเลิกพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พุทธศักราช ๒๔๘๔

มาตรา ๔ ภายในระยะเวลาหนึ่งปี นับแต่วันที่พระราชบัญญัตินี้ใช้บังคับ บรรดากฎกระทรวง สังฆาณัติ กติกาสงฆ์ กฎองค์การ พระบัญชาสมเด็จพระสังฆราช ข้อบังคับและระเบียบเกี่ยวกับคณะสงฆ์ที่ใช้บังคับต่อไปเท่าที่ไม่ขัดหรือแย้งกับพระราชบัญญัตินี้ ทั้งนี้จนกว่าจะมีกฎกระทรวง กฎมหาเถรสมาคม พระบัญชาสมเด็จพระสังฆราช ข้อบังคับหรือระเบียบของมหาเถรสมาคมยกเลิก หรือมีความอย่างเดียวกัน หรือขัดหรือแย้งกัน หรือกล่าวไว้เป็นอย่างอื่น

มาตรา ๕ เพื่อประโยชน์แห่งมาตรา ๔ บรรดาอำนาจหน้าที่ ซึ่งกำหนดไว้ในสังฆาณัติ กติกาสงฆ์ กฎองค์การ พระบัญชาสมเด็จ พระสังฆราช ข้อบังคับและระเบียบเกี่ยวกับคณะสงฆ์ ให้เป็นอำนาจหน้าที่ของพระภิกษุตำแหน่งใดหรือคณะกรรมการสงฆ์ใดซึ่งไม่มีในพระราชบัญญัตินี้ ให้มหาเถรสมาคมมีอำนาจกำหนดโดยกฎมหาเถรสมาคมให้เป็นอำนาจหน้าที่ของพระภิกษุตำแหน่งใด รูปใด หรือหลายรูป ร่วมกันเป็นคณะตามที่เห็นสมควร

มาตรา ๕ ทวิ ในพระราชบัญญัตินี้

คณะสงฆ์ หมายความว่า บรรดาพระภิกษุที่ได้รับบรรพชาอุปสมบทจากพระอุปัชฌาย์ตามพระราชบัญญัตินี้ หรือตามกฎหมายที่ใช้บังคับก่อนพระราชบัญญัตินี้ ไม่ว่าจะปฏิบัติศาสนกิจ

ในหรือนอกราชอาณาจักร

คณะสงฆ์อื่น หมายความว่า บรรดาบรรพชิตจีนนิกายหรืออนัมนิกาย

พระราชาคณะ หมายความว่า พระภิกษุที่ได้รับแต่งตั้งและสถาปนาให้มีสมณศักดิ์ตั้งแต่ชั้นสามัญจนถึงชั้นสมเด็จพระราชาคณะ

สมเด็จพระราชาคณะผู้มีอาวุโสสูงสุดโดยสมณศักดิ์ หมายความว่า สมเด็จพระราชาคณะที่ได้รับสถาปนาก่อนสมเด็จพระราชาคณะรูปอื่น ถ้าได้รับสถาปนาในวันเดียวกันให้ถือรูปที่ได้รับสถาปนาในลำดับก่อน

มาตรา ๕ ตรี พระมหากษัตริย์ทรงไว้ซึ่งพระราชอำนาจในการแต่งตั้งสถาปนา และถอดถอนสมณศักดิ์ของพระภิกษุในคณะสงฆ์

มาตรา ๖ ให้รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการรักษาการตามพระราชบัญญัตินี้ และให้มีอำนาจออกกฎกระทรวงเพื่อปฏิบัติการให้เป็นไปตามพระราชบัญญัตินี้

กฎกระทรวงนั้น เมื่อได้ประกาศในราชกิจจานุเบกษาแล้วให้ใช้บังคับได้

หมวด ๑
สมเด็จพระสังฆราช

มาตรา ๗ พระมหากษัตริย์ทรงสถาปนาสมเด็จพระสังฆราชองค์หนึ่ง

ในกรณีที่ตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชว่างลง ให้นายกรัฐมนตรีโดยความเห็นชอบของมหาเถรสมาคมเสนอนามสมเด็จพระราชาคณะ ผู้มีอาวุโสสูงสุดโดยสมณศักดิ์ขึ้นทูลเกล้าฯ เพื่อทรงสถาปนาเป็นสมเด็จพระสังฆราช

ในกรณีที่สมเด็จพระราชาคณะผู้มีอาวุโสสูงสุดโดยสมณศักดิ์ ไม่อาจปฏิบัติหน้าที่ได้ ให้นายกรัฐมนตรีโดยความเห็นชอบของมหาเถรสมาคมเสนอนามสมเด็จพระราชาคณะรูปอื่นผู้มีอาวุโสโดยสมณศักดิ์รองลงมาตามลำดับ และสามารถปฏิบัติหน้าที่ได้ขึ้นทูลเกล้าฯ เพื่อทรงสถาปนาเป็นสมเด็จพระสังฆราช

มาตรา ๘ สมเด็จพระสังฆราชทรงดำรงตำแหน่งสกลมหาสังฆปริณายก ทรงบัญชาการคณะสงฆ์ และทรงตราพระบัญชาสมเด็จพระสังฆราช โดยไม่ขัดหรือแย้งกับกฎหมาย พระธรรมวินัย และกฎมหาเถรสมาคม

มาตรา ๙ ในกรณีที่สมเด็จพระสังฆราชทรงลาออกจากตำแหน่งหรือพระมหากษัตริย์ทรงพระกรุณาโปรดให้ออกจากตำแหน่ง พระมหากษัตริย์จะทรงแต่งตั้งให้เป็นที่ปรึกษาของสมเด็จพระสังฆราชหรือตำแหน่งอื่นใดตามพระราชอัธยาศัยก็ได้

มาตรา ๑๐ ในเมื่อไม่มีสมเด็จพระสังฆราช ให้สมเด็จพระราชาคณะผู้มีอาวุโสสูงสุด โดยสมณศักดิ์เป็นผู้ปฏิบัติหน้าที่สมเด็จพระสังฆราช

ถ้าสมเด็จพระราชาคณะผู้มีอาวุโสสูงสุดโดยสมณศักดิ์ไม่อาจปฏิบัติหน้าที่ได้

ให้กรรมการมหาเถรสมาคมที่เหลืออยู่เลือกสมเด็จพระราชาคณะรูปหนึ่งผู้มีอาวุโสโดยสมณศักดิ์รองลงมาตามลำดับ และสามารถปฏิบัติหน้าที่ได้ เป็นผู้ปฏิบัติหน้าที่สมเด็จพระสังฆราช

ในเมื่อสมเด็จพระสังฆราชไม่ประทับอยู่ในราชาอาณาจักร หรือไม่อาจทรงปฏิบัติหน้าที่ได้สมเด็จพระสังฆราชจะได้ทรงแต่งตั้งให้สมเด็จพระราชาคณะรูปใดรูปหนึ่งปฏิบัติหน้าที่แทน

ในกรณีที่สมเด็จพระสังฆราชมิได้ทรงแต่งตั้งผู้ปฏิบัติหน้าที่แทนตามวรรคสาม

หรือสมเด็จพระราชาคณะซึ่งได้แต่งตั้งให้ปฏิบัติหน้าที่แทนสมเด็จพระสังฆราชไม่อาจปฏิบัติหน้าที่สมเด็จพระสังฆราชได้ให้นำความในวรรคหนึ่งและวรรคสองมาใช้บังคับโดยอนุโลม

ให้รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการประกาศนามสมเด็จพระราชาคณะผู้ปฏิบัติหน้าที่สมเด็จพระสังฆราชตามมาตรานี้ในราชกิจจานุเบกษา

มาตรา ๑๑ สมเด็จพระสังฆราชพ้นจากตำแหน่ง เมื่อ

(๑) มรณภาพ

(๒) พ้นจากความเป็นพระภิกษุ

(๓) ลาออก

(๔) ทรงพระกรุณาโปรดให้ออก

หมวด ๒
มหาเถรสมาคม

มาตรา ๑๒ มหาเถรสมาคมประกอบด้วยสมเด็จพระสังฆราช ซึ่งทรงดำรงตำแหน่งประธานกรรมการโดยตำแหน่ง สมเด็จพระราชาคณะทุกรูปเป็นกรรมการโดยตำแหน่ง และพระราชาคณะซึ่งสมเด็จพระสังฆราชทรงแต่งตั้งมีจำนวนไม่เกินสิบสองรูปเป็นกรรมการ

มาตรา ๑๓ ให้อธิบดีกรมการศาสนาเป็นเลขาธิการมหาเถรสมาคมโดยตำแหน่ง และให้กรมการศาสนาทำหน้าที่สำนักเลขาธิการมหาเถรสมาคม

มาตรา ๑๔ กรรมการมหาเถรสมาคม ซึ่งสมเด็จพระสังฆราชทรงแต่งตั้งอยู่ในตำแหน่งคราวละสองปี และอาจได้รับแต่งตั้งอีกได้

มาตรา ๑๕ นอกจากการพ้นจากตำแหน่งตามวาระตามมาตรา ๑๔ กรรมการมหาเถรสมาคมซึ่งสมเด็จพระสังฆราชทรงแต่งตั้งพ้นจากตำแหน่ง เมื่อ

(๑) มรณภาพ

(๒) พ้นจากความเป็นพระภิกษุ

(๓) ลาออก

(๔) สมเด็จพระสังฆราชมีพระบัญชาให้ออก

ในกรณีที่กรรมการมหาเถรสมาคมพ้นจากตำแหน่งก่อนวาระ สมเด็จพระสังฆราชอาจทรงแต่งตั้งพระราชาคณะรูปใดรูปหนึ่งเป็นกรรมการแทน

กรรมการซึ่งได้รับแต่งตั้งตามความในวรรคก่อนอยู่ในตำแหน่ง ตามวาระของผู้ซึ่งตนแทน

มาตรา ๑๕ ทวิ การแต่งตั้งกรรมการมหาเถรสมาคมตามมาตรา ๑๒ และการให้กรรมการมหาเถรสมาคมพ้นจากตำแหน่งตามมาตรา ๑๕ ให้รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการเป็นผู้ลงนามรับสนองพระบัญชาสมเด็จพระสังฆราช

มาตรา ๑๕ ตรี มหาเถรสมาคมมีอำนาจหน้าที่ ดังต่อไปนี้

(๑) ปกครองคณะสงฆ์ให้เป็นไปโดยเรียบร้อยดีงาม

(๒) ปกครองและกำหนดการบรรพชาสามเณร

(๓) ควบคุมและส่งเสริมการศาสนศึกษา การศึกษาสงเคราะห์ การเผยแผ่ การสาธารณูปการ และการสาธารณสงเคราะห์ของคณะสงฆ์

(๔) รักษาหลักพระธรรมวินัยของพระพุทธศาสนา

(๕) ปฏิบัติหน้าที่อื่นๆ ตามที่บัญญัติไว้ในพระราชบัญญัตินี้หรือกฎหมายอื่น

เพื่อการนี้ ให้มหาเถรสมาคมมีอำนาจตรากฎมหาเถรสมาคมออกข้อบังคับ วางระเบียบ ออกคำสั่ง มีมติหรือออกประกาศ โดยไม่ขัดหรือแย้งกับกฎหมายและพระธรรมวินัย ใช้บังคับได้ และจะมอบให้พระภิกษุรูปใดหรือคณะกรรมการหรือคณะอนุกรรมการตามมาตรา ๑๙ เป็นผู้ใช้อำนาจหน้าที่ตามวรรคหนึ่งก็ได้

มาตรา ๑๕ จัตวา เพื่อรักษาหลักธรรมวินัย และเพื่อความเรียบร้อยดีงามของคณะสงฆ์ มหาเถรสมาคมจะตรากฎมหาเถรสมาคม เพื่อกำหนดโทษหรือวิธีลงโทษทางการปกครองสำหรับพระภิกษุ และสามเณรที่ประพฤติให้เกิดความเสียหายแก่พระศาสนา และการปกครองของคณะสงฆ์ก็ได้

พระภิกษุและสามเณรที่ได้รับโทษตามวรรคหนึ่ง ถึงขั้นให้สละสมณเพศต้องสึกภายในสามวัน นับแต่วันทราบคำสั่งลงโทษ

มาตรา ๑๖ ในกรณีที่ประธานกรรมการมหาเถรสมาคมไม่อาจมาประชุมหรือไม่อยู่ในที่ประชุมมหาเถรสมาคม และมิได้มอบหมายให้สมเด็จพระราชาคณะรูปใดรูปหนึ่งปฏิบัติหน้าที่แทนให้สมเด็จพระราชาคณะผู้มีอาวุโสโดยสมณศักดิ์ ซึ่งอยู่ในที่ประชุมเป็นผู้ปฏิบัติหน้าที่แทน

มาตรา ๑๗ การประชุมมหาเถรสมาคมต้องมีกรรมการโดยตำแหน่งและกรรมการโดยการแต่งตั้งรวมกันประชุมไม่น้อยกว่ากึ่งหนึ่งของกรรมการทั้งหมด จึงเป็นองค์ประชุม

ระเบียบการประชุมมหาเถรสมาคมให้เป็นไปตามกฎมหาเถรสมาคม

มาตรา ๑๘ ในกรณีที่ยังไม่มีการแต่งตั้งกรรมการมหาเถรสมาคมแทนตำแหน่งที่ว่างตามมาตรา ๑๕ วรรคสอง ให้ถือว่ามหาเถรสมาคมมีกรรมการเท่าจำนวนที่เหลืออยู่ในขณะนั้น

มาตรา ๑๙ สมเด็จพระสังฆราชทรงแต่งตั้งคณะกรรมการหรือคณะอนุกรรมการฝ่ายต่างๆ ตามมติมหาเถรสมาคม ประกอบด้วยพระภิกษุหรือบุคคลอื่นจำนวนหนึ่ง มีหน้าที่พิจารณากลั่นกรองเรื่องที่จะเสนอต่อมหาเถรสมาคมและปฏิบัติหน้าที่อื่นตามที่มหาเถรสมาคมมอบหมายโดยขึ้นตรงต่อมหาเถรสมาคม

การจัดให้มีคณะกรรมการหรือคณะอนุกรรมการฝ่ายต่างๆ การแต่งตั้งกรรมการหรืออนุกรรมการ การพ้นจากตำแหน่งของกรรมการหรืออนุกรรมการ และระเบียบการประชุมให้เป็นไปตามระเบียบมหาเถรสมาคม

หมวด ๓
การปกครองคณะสงฆ์

มาตรา ๒๐ คณะสงฆ์ต้องอยู่ภายใต้การปกครองของมหาเถรสมาคม

การจัดระเบียบการปกครองคณะสงฆ์ให้เป็นไปตามที่กำหนดในกฎมหาเถรสมาคม

มาตรา ๒๐ ทวิ เพื่อประโยชน์แก่การปกครองคณะสงฆ์ส่วนกลางและส่วนภูมิภาค ให้มีเจ้าคณะใหญ่ปฏิบัติหน้าที่ในเขตปกครองคณะสงฆ์

การแต่งตั้งและการกำหนดอำนาจหน้าที่เจ้าคณะใหญ่ให้เป็นไปตามหลักเกณฑ์ และวิธีการที่กำหนดในกฎมหาเถรสมาคม

มาตรา ๒๑ การปกครองคณะสงฆ์ส่วนภูมิภาค ให้จัดแบ่งเขตปกครอง ดังนี้

(๑) ภาค
(๒) จังหวัด
(๓) อำเภอ
(๔) ตำบล

จำนวน และเขตปกครองดังกล่าวให้เป็นไปตามที่กำหนดในกฎมหาเถรสมาคม

มาตรา ๒๒ การปกครองคณะสงฆ์ส่วนภูมิภาค ให้มีพระภิกษุเป็นผู้ปกครองตามชั้นตามลำดับ ดังต่อไปนี้

(๑) เจ้าคณะภาค
(๒) เจ้าคณะจังหวัด
(๓) เจ้าคณะอำเภอ
(๔) เจ้าคณะตำบล

เมื่อมหาเถรสมาคมเห็นสมควรจะจัดให้มีรองเจ้าคณะภาค รองเจ้าคณะจังหวัด รองเจ้า

คณะอำเภอ และรองเจ้าคณะตำบล เป็นผู้ช่วยเจ้าคณะนั้นๆ ก็ได้

มาตรา ๒๓ การแต่งตั้งถอดถอนพระอุปัชฌาย์ เจ้าอาวาส รองเจ้าอาวาส ผู้ช่วยเจ้าอาวาส พระภิกษุอันเกี่ยวกับตำแหน่งปกครองคณะสงฆ์ตำแหน่งอื่นๆ และไวยาวัจกรให้เป็นไปตามหลักเกณฑ์ และวิธีการที่กำหนดในกฎมหาเถรสมาคม

หมวด ๔
นิคหกรรมและการสละสมณเพศ

มาตรา ๒๔ พระภิกษุจะต้องรับนิคหกรรมก็ต่อเมื่อกระทำการล่วงละเมิดพระธรรมวินัย และนิคหกรรมที่จะลงแก่พระภิกษุก็ต้องเป็นนิคหกรรมตามพระธรรมวินัย

มาตรา ๒๕ ภายใต้บังคับมาตรา ๒๔ มหาเถรสมาคมมีอำนาจตรากฎมหาเถรสมาคมกำหนดหลักเกณฑ์และวิธีการปฏิบัติ เพื่อให้การลงนิคหกรรมเป็นไปโดยถูกต้อง สะดวก รวดเร็ว และเป็นธรรม และให้ถือว่าเป็นการชอบด้วยกฎหมายที่มหาเถรสมาคมจะกำหนดในกฎมหาเถรสมาคม

ให้มหาเถรสมาคมหรือพระภิกษุผู้ปกครองสงฆ์ตำแหน่งใดเป็นผู้มีอำนาจลงนิคหกรรมแก่พระภิกษุผู้ล่วงละเมิดพระธรรมวินัยกับทั้งการกำหนดให้การวินิจฉัยการลงนิคหกรรมให้เป็นอันยุติในชั้นใดๆ นั้นด้วย

มาตรา ๒๖ พระภิกษุรูปใดล่วงละเมิดพระธรรมวินัย และได้มีคำวินิจฉัยถึงที่สุด ให้ได้รับนิคหกรรมให้สึก ต้องสึกภายในยี่สิบสี่ชั่วโมง นับแต่เวลาที่ได้ทราบคำวินิจฉัยนั้น

มาตรา ๒๗ เมื่อพระภิกษุรูปใดต้องด้วยกรณีข้อใดข้อหนึ่ง ดังต่อไปนี้

(๑) ต้องคำวินิจฉัยตามมาตรา ๒๕ ให้รับนิคหกรรม ไม่ถึงให้สึกแต่ไม่ยอมรับนิคหกรรมนั้น

(๒) ประพฤติล่วงละเมิดพระธรรมวินัยเป็นอาจิณ

(๓) ไม่สังกัดอยู่ในวัดใดวัดหนึ่ง

(๔) ไม่มีวัดเป็นที่อยู่เป็นหลักแหล่ง

ให้พระภิกษุรูปนั้นสละสมณเพศตามหลักเกณฑ์ และวิธีการที่กำหนดในกฎมหาเถรสมาคม

พระภิกษุผู้ต้องคำวินิจฉัยให้สละสมณเพศตามวรรคสอง ต้องสึกภายในสามวันนับแต่วันที่ได้รับทราบคำวินิจฉัยนั้น

มาตรา ๒๘ พระภิกษุรูปใดต้องคำพิพากษาถึงที่สุดให้เป็นบุคคลล้มละลาย ต้องสึกภายในสามวันนับแต่วันที่คดีถึงที่สุด

มาตรา ๒๙ พระภิกษุรูปใดถูกจับโดยต้องหาว่ากระทำความผิดอาญา เมื่อพนักงานสอบสวนหรือพนักงานอัยการไม่เห็นสมควรให้ปล่อยชั่วคราว และเจ้าอาวาสแห่งวัดที่พระภิกษุรูปนั้นสังกัดไม่รับมอบตัวไว้ควบคุม หรือพนักงานสอบสวนไม่เห็นสมควรให้เจ้าอาวาสรับตัวไปควบคุมหรือพระภิกษุรูปนั้นมิได้สังกัดในวัดใดวัดหนึ่ง ให้พนักงานสอบสวนมีอำนาจดำเนินการให้พระภิกษุรูปนั้นสละสมณเพศเสียได้

มาตรา ๓๐ เมื่อจะต้องจำคุก กักขัง หรือขังพระภิกษุรูปใดตามคำพิพากษา หรือคำสั่งของศาล ให้พนักงานเจ้าหน้าที่ผู้มีอำนาจหน้าที่ปฏิบัติการให้เป็นไปตามคำพิพากษา หรือคำสั่งของศาลมีอำนาจดำเนินการให้พระภิกษุรูปนั้นสละสมณเพศเสียได้ และให้รายงานให้ศาลทราบถึงการสละสมณเพศนั้น

หมวด ๕
วัด

มาตรา ๓๑ วัดมีสองอย่าง

(๑) วัดที่ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา

(๒) สำนักสงฆ์

ให้วัดมีฐานะเป็นนิติบุคคล

เจ้าอาวาสเป็นผู้แทนของวัดในกิจการทั่วไป

มาตรา ๓๒ การสร้าง การตั้ง การรวม การย้าย การยุบเลิกวัด และการขอรับพระราชทานวิสุงคามสีมา ให้เป็นไปตามวิธีการที่กำหนดในกฎกระทรวง

ในกรณียุบเลิกวัด ทรัพย์สินของวัดที่ถูกยุบเลิกให้ตกเป็นศาสนสมบัติกลาง

มาตรา ๓๒ ทวิ วัดใดเป็นวัดร้างที่ไม่มีพระภิกษุอยู่อาศัย ในระหว่างที่ยังไม่มีการยุบเลิกวัด ให้กรมการศาสนามีหน้าที่ปกครองดูแล รักษาวัดนั้น รวมทั้งที่วัด ที่ธรณีสงฆ์ และทรัพย์สินของวัดนั้นด้วย

การยกวัดร้างขึ้นเป็นวัดมีพระภิกษุอยู่จำพรรษา ให้เป็นไปตามหลักเกณฑ์และวิธีการที่กำหนดในกฎกระทรวง

มาตรา ๓๓ ที่วัดและที่ซึ่งขึ้นต่อวัด มีดังนี้

(๑) ที่วัด คือที่ซึ่งตั้งวัด ตลอดจนเขตของวัดนั้น

(๒) ที่ธรณีสงฆ์ คือที่ซึ่งเป็นสมบัติของวัด

(๓) ที่กัลปนา คือที่ซึ่งมีผู้อุทิศแต่ผลประโยชน์ให้วัดหรือพระศาสนา

มาตรา ๓๔ การโอนกรรมสิทธิ์ที่วัด ที่ธรณีสงฆ์ หรือที่ศาสนสมบัติกลาง ให้กระทำได้ก็แต่โดยพระราชบัญญัติ เว้นแต่เป็นกรณีตามวรรคสอง

การโอนกรรมสิทธิ์ที่วัด ที่ธรณีสงฆ์ หรือที่ศาสนสมบัติกลาง ให้แก่ส่วนราชการ รัฐวิสาหกิจ หรือหน่วยงานอื่นของรัฐ เมื่อมหาเถรสมาคมไม่ขัดข้องและได้รับค่าผาติกรรมจากส่วนราชการ รัฐวิสาหกิจหรือหน่วยงานนั้นแล้ว ให้กระทำโดยพระราชกฤษฎีกา

ห้ามมิให้บุคคลใดยกอายุความขึ้นต่อสู้กับวัดหรือกรมการศาสนา แล้วแต่กรณี ในเรื่องทรัพย์สินอันเป็นที่วัด ที่ธรณีสงฆ์ หรือที่ศาสนสมบัติกลาง

มาตรา ๓๕ ที่วัด ที่ธรณีสงฆ์ และที่ศาสนสมบัติกลาง เป็นทรัพย์สินซึ่งไม่อยู่ในความรับผิดชอบแห่งการบังคับคดี

มาตรา ๓๖ วัดหนึ่งให้มีเจ้าอาวาสรูปหนึ่ง และถ้าเป็นการสมควรจะให้มีรองเจ้าอาวาส หรือผู้ช่วยเจ้าอาวาสด้วยก็ได้

มาตรา ๓๗ เจ้าอาวาสมีหน้าที่ ดังนี้

(๑) บำรุงรักษาวัด จัดกิจการและศาสนสมบัติของวัดให้เป็นไปด้วยดี

(๒) ปกครองและสอดส่องให้บรรพชิต และคฤหัสถ์ที่มีที่อยู่หรือพำนักอาศัยอยู่ในวัดนั้นปฏิบัติตามพระธรรมวินัย กฎมหาเถรสมาคม ข้อบังคับ ระเบียบ หรือคำสั่งของมหาเถรสมาคม

(๓) เป็นธุระในการศึกษาอบรมและสั่งสอนพระธรรมวินัยแก่บรรพชิตและคฤหัสถ์

(๔) ให้ความสะดวกตามสมควรในการบำเพ็ญกุศล

มาตรา ๓๘ เจ้าอาวาสมีอำนาจ ดังนี้

(๑) ห้ามบรรพชิต และคฤหัสถ์ซึ่งมิได้รับอนุญาตของเจ้าอาวาสเข้าไปอยู่อาศัยในวัด

(๒) สั่งให้บรรพชิต และคฤหัสถ์ซึ่งไม่อยู่ในโอวาทของเจ้าอาวาสออกไปเสียจากวัด

(๓) สั่งให้บรรพชิต และคฤหัสถ์ที่มีที่อยู่หรือพำนักอาศัยในวัด ทำงานภายในวัด หรือให้ทำทัณฑ์บนหรือให้ขอขมาโทษ ในเมื่อบรรพชิตหรือคฤหัสถ์ในวัดนั้นประพฤติผิดคำสั่งเจ้าอาวาส ซึ่งได้สั่งโดยชอบด้วยพระธรรมวินัย กฎมหาเถรสมาคม ข้อบังคับ ระเบียบ หรือคำสั่งของมหาเถรสมาคม

มาตรา ๓๙ ในกรณีที่ไม่มีเจ้าอาวาสหรือเจ้าอาวาสไม่อาจปฏิบัติหน้าที่ได้ ให้แต่งตั้งผู้รักษาการแทนเจ้าอาวาส ให้ผู้รักษาการแทนเจ้าอาวาสมีอำนาจและหน้าที่เช่นเดียวกับเจ้าอาวาส

การแต่งตั้งผู้รักษาการแทนเจ้าอาวาส ให้เป็นไปตามหลักเกณฑ์และวิธีการที่กำหนดในกฎมหาเถรสมาคม

หมวด ๖
ศาสนสมบัติ

มาตรา ๔๐ ศาสนสมบัติแบ่งออกเป็นสองประเภท

(๑) ศาสนสมบัติกลาง ได้แก่ ทรัพย์สินของพระศาสนา ซึ่งมิใช่ของวัดใดวัดหนึ่ง

(๒) ศาสนสมบัติของวัด ได้แก่ ทรัพย์สินของวัดใดวัดหนึ่ง

การดูแลรักษาและจัดการศาสนสมบัติกลาง ให้เป็นอำนาจหน้าที่ของกรมการศาสนา เพื่อการนี้ให้ถือว่ากรมการศาสนาเป็นเจ้าของศาสนสมบัตินั้นด้วย

การดูแลรักษาและจัดการศาสนสมบัติของวัด ให้เป็นไปตามวิธีการที่กำหนดในกฎกระทรวง

มาตรา ๔๑ ให้กระทรวงศึกษาธิการจัดทำงบประมาณประจำปีของศาสนสมบัติกลาง ด้วยความเห็นชอบของมหาเถรสมาคม และเมื่อได้ประกาศในราชกิจจานุเบกษาแล้วให้ใช้งบประมาณนั้นได้

หมวด ๗
บทกำหนดโทษ

มาตรา ๔๒ ผู้ใดมิได้รับแต่งตั้งให้เป็นพระอุปัชฌาย์ หรือถูกถอดถอนจากความเป็นพระอุปัชฌาย์ ตามมาตรา ๒๓ แล้ว กระทำการบรรพชาอุปสมบทแก่บุคคลอื่น ต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินหนึ่งปี

มาตรา ๔๓ ผู้ใดฝ่าฝืนมาตรา ๑๕ จัตวา วรรคสอง มาตรา ๒๖ มาตรา ๒๗ วรรคสาม หรือมาตรา ๒๘ ต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินหนึ่งปี

มาตรา ๔๔ ผู้ใดพ้นจากความเป็นพระภิกษุเพราะต้องปาราชิกมาแล้ว ไม่ว่าจะมีคำวินิจฉัยตามมาตรา ๒๕ หรือไม่ก็ตาม แต่มารับบรรพชาอุปสมบทใหม่ โดยกล่าวความเท็จหรือปิดบังความจริงต่อพระอุปัชฌาย์ ต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินหนึ่งปี

มาตรา ๔๔ ทวิ ผู้ใดหมิ่นประมาท ดูหมิ่น หรือแสดงความอาฆาตมาดร้ายสมเด็จพระสังฆราช ต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินหนึ่งปีหรือปรับไม่เกินสองหมื่นบาท หรือทั้งจำทั้งปรับ

มาตรา ๔๔ ตรี ผู้ใดใส่ความคณะสงฆ์หรือคณะสงฆ์อื่นอันอาจก่อให้เกิดความเสื่อมเสียหรือความแตกแยก ต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินหนึ่งปี หรือปรับไม่เกินสองหมื่นบาท หรือทั้งจำทั้งปรับ

หมวด ๘
เบ็ดเตล็ด

มาตรา ๔๕ ให้ถือว่าพระภิกษุซึ่งได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งในการปกครองคณะสงฆ์และไวยาวัจกร เป็นเจ้าพนักงานตามความในประมวลกฎหมายอาญา

มาตรา ๔๖ การปกครองคณะสงฆ์อื่นให้เป็นไปตามหลักเกณฑ์และวิธีการที่กำหนดในกฎกระทรวง

หมายเหตุ

๑. ตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ ๒) พ.ศ. ๒๕๓๕ ได้บัญญัติเพิ่มเติมอีก ๔ มาตรา คือ มาตรา ๑๘ มาตรา ๑๙ มาตรา ๒๐ และมาตรา ๒๑ ดังนี้

มาตรา ๑๘ บรรดากฎกระทรวง กฎมหาเถรสมาคม ข้อบังคับ ระเบียบ หรือคำสั่งของมหาเถรสมาคมที่ออกตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๕๐๕ ให้ยังคงใช้บังคับได้ต่อไปเท่าที่ไม่ขัดหรือแย้งกับพระราชบัญญัตินี้

มาตรา ๑๙ วัดมีฐานะเป็นนิติบุคคลตามประมวลแพ่งและพาณิชย์ ให้มีฐานะเป็นนิติบุคคลตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๕๐๕ ซึ่งแก้ไขเพิ่มเติมโดยพระราชบัญญัตินี้

มาตรา ๒๐ ให้พระภิกษุที่ได้รับแต่งตั้ง และสถาปนาให้มีสมณศักดิ์อยู่ก่อนวันใช้พระราชบัญญัตินี้ยังมีสมณศักดิ์นั้นต่อไป

ให้ผู้ที่ได้รับแต่งตั้งเป็นกรรมการมหาเถรสมาคม เจ้าคณะใหญ่ กรรมการ หรืออนุกรรมการใด ตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๕๐๕ หรือตามกฎกระทรวง กฎมหาเถรสมาคม ข้อบังคับ ระเบียบ หรือคำสั่งของมหาเถรสมาคมซึ่งออกตามความในพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๕๐๕ ยังคงดำรงตำแหน่งหรือปฏิบัติหน้าที่ต่อไปจนครบวาระการดำรงตำแหน่งหรือจนกว่ามหาเถรสมาคมจะมีมติเป็นประการอื่น

มาตรา ๒๑ ให้รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการรักษาการตามพระราชบัญญัตินี้

๒. ผู้รับสนองพระบรมราชโองการ

๒.๑ จอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ นายกรัฐมนตรี เป็นผู้รับสนองพระบรมราชโองการในการประกาศใช้พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๕๐๕ และ

๒.๒ นายอานันท์ ปันยารชุน นายกรัฐมนตรี เป็นผู้รับสนองพระบรมราชโองการในการประกาศใช้พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ ๒) พ.ศ. ๒๕๓๕

ข้อสอบธรรมสนามหลวง
หลักสูตรนักธรรมชั้นเอก
วิชาวินัยมุข
ปี พ.ศ. ๒๕๕๖ - ๒๕๕๘

ปัญหาและเฉลยวิชาวินัยบัญญัติ นักธรรมชั้นเอก
สอบในสนามหลวง
วันจันทร์ ที่ ๓๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๕๘

๑. สังฆกรรมย่อมวิบัติ โดยอะไรบ้าง ? สงฆ์ให้อุปสมบทแก่อภัพพบุคคล เป็นสังฆกรรมวิบัติโดยอะไร ?

เฉลย โดยวัตถุ สีมา ปริสะ และกรรมวาจา ฯ วิบัติโดยวัตถุ ฯ

๒. สีมา มีกี่ประเภท ? อะไรบ้าง ? ประเภทไหนสมมติเป็นติจีวราวิปปวาสไม่ได้ ?

เฉลย มี ๒ ประเภท ฯ พัทธสีมา คือแดนที่ผูก หมายถึงเขตอันสงฆ์กำหนดเอาเอง และอพัทธสีมา คือแดนที่ไม่ได้ผูก หมายถึงเขตอันเขากำหนดไว้โดยปกติของบ้านเมือง หรือเขตที่มีสัญญัติอย่างอื่นเป็นเครื่องกำหนด ฯ ประเภทอพัทธสีมา ฯ

๓. ภิกษุผู้ควรได้รับเลือกให้เป็นเจ้าหน้าที่ทำการสงฆ์ พึงประกอบด้วยคุณสมบัติอะไรบ้าง ? และจะปฏิบัติหน้าที่นั้นได้ตั้งแต่เมื่อไร ?

เฉลย ด้วยคุณสมบัติเหล่านี้ คือ

๑. ไม่ถึงความลำเอียงเพราะความชอบพอ
๒. ไม่ถึงความลำเอียงเพราะเกลียดชัง
๓. ไม่ถึงความลำเอียงเพราะงมงาย
๔. ไม่ถึงความลำเอียงเพราะกลัว
๕. เข้าใจการทำหน้าที่อย่างนั้น ฯ

ตั้งแต่สงฆ์สวดสมมติด้วยญัตติทุติยกรรมวาจาให้เป็นเจ้าหน้าที่นั้น ฯ

๔. อานิสงส์กฐินจะสิ้นสุดลง เพราะเหตุอะไรบ้าง ?

เฉลย เพราะปลิโพธ ๒ ประการ คืออาวาสปลิโพธ ความกังวลในอาวาส และจีวรปลิโพธ ความกังวลในจีวร ขาดลง และสิ้นสุดเขตจีวรกาล ฯ

๕. อภัพพบุคคลผู้กระทำผิดต่อพระศาสนา ถูกห้ามอุปสมบท มีกี่ประเภท ? อะไรบ้าง ?

เฉลย มี ๗ ประเภท คือ

๑. คนฆ่าพระอรหันต์
๒. คนทำร้ายภิกษุณี ได้แก่ผู้ข่มขืนภิกษุณีในอัชฌาจาร
๓. คนลักเพศ คือคนถือเพศเป็นภิกษุเอง
๔. ภิกษุไปเข้ารีตเดียรถีย์
๕. ภิกษุต้องปาราชิกละเพศไปแล้ว
๖. ภิกษุทำสังฆเภท
๗. คนทำร้ายพระศาสดาจนถึงห้อพระโลหิต ฯ

๖. การโจทภิกษุอื่นด้วยอาบัติ ทำด้วยกายก็ได้ ด้วยวาจาก็ได้ อยากทราบว่า การโจทด้วยกายนั้นทำอย่างไร ?

เฉลย ทำโดยแสดงอาการไม่นับถือว่าเป็นภิกษุ มีการไม่อภิวาทเป็นต้น การเขียนหนังสือโจท ก็จัดว่าเป็นการโจทด้วยกาย ฯ

๗. อธิกรณ์อันสงฆ์วินิจฉัยแล้ว ฝ่ายไม่ชอบใจ จักอุทธรณ์ต่อสงฆ์อื่นให้วินิจฉัยใหม่ได้หรือไม่ ? จงอธิบายพอเข้าใจ

เฉลย ได้ก็มี ไม่ได้ก็มี ฯ ตามสิกขาบทที่ ๓ แห่งสัปปาณวรรค ปาจิตติยกัณฑ์ โจทก์ก็ดี จำเลยก็ดี สงฆ์ก็ดี รู้อยู่ว่าอธิกรณ์นั้น สงฆ์หมู่นั้นวินิจฉัยเป็นธรรมแล้ว ฟื้นขึ้นเพื่อวินิจฉัยใหม่ ต้องอาบัติปาจิตติยะ เป็นอันอุทธรณ์ไม่ได้ แต่ถ้าเห็นว่าไม่เป็นธรรม ฟื้นขึ้นไม่เป็นอาบัติ เป็นอันอุทธรณ์ได้ ฯ

๘. รัตติเฉท คืออะไร ? รัตติเฉทของภิกษุผู้ประพฤติมานัต มีเท่าไร ? อะไรบ้าง ?

เฉลย คือการขาดราตรี ฯ มี ๔ อย่าง ฯ คือ

๑. สหวาโส อยู่ร่วม

๒. วิปฺปวาโส อยู่ปราศ

๓. อนาโรจนา ไม่บอก

๔. อูเน คเณ จรณํ ประพฤติในคณะอันพร่อง ฯ

<u>พระราชบัญญัติคณะสงฆ์</u>

๙. ที่วัดและที่ซึ่งขึ้นต่อวัด ตามมาตรา ๓๓ แห่งพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ มีกี่อย่าง ? อะไรบ้าง ?

เฉลย มี ๓ อย่าง ฯ คือ

๑. ที่วัด คือที่ซึ่งตั้งวัดตลอดจนเขตของวัดนั้น

๒. ที่ธรณีสงฆ์ คือที่ซึ่งเป็นสมบัติของวัด

๓. ที่กัลปนา คือที่ซึ่งมีผู้อุทิศแต่ผลประโยชน์ให้วัดหรือพระศาสนา ฯ

๑๐. พระราชบัญญัติคณะสงฆ์มาตรา ๓๗ ระบุหน้าที่เจ้าอาวาสไว้กี่อย่าง ? อะไรบ้าง ?

เฉลย ระบุไว้ ๔ อย่าง ฯ คือ

๑. บำรุงรักษาวัด จัดกิจการและศาสนสมบัติของวัดให้เป็นไปด้วยดี

๒. ปกครองและสอดส่องให้บรรพชิตและคฤหัสถ์ที่มีที่อยู่หรือพำนักอาศัยอยู่ในวัดนั้นปฏิบัติตามพระธรรมวินัย กฎมหาเถรสมาคม ข้อบังคับระเบียบหรือคำสั่งของมหาเถรสมาคม

๓. เป็นธุระในการศึกษาอบรมและสั่งสอนพระธรรมวินัยแก่บรรพชิตและคฤหัสถ์

๔. ให้ความสะดวกตามสมควรในการบำเพ็ญกุศล ฯ

****

ปัญหาและเฉลยวิชาวินัยบัญญัติ นักธรรมชั้นเอก
สอบในสนามหลวง
วันอังคาร ที่ ๑๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๕๗

๑. ภิกษุผู้ปรารถนาความตั้งอยู่ยั่งยืนของพระธรรมวินัย ควรปฏิบัติตนอย่างไร ?

เฉลย ควรตั้งอยู่ในสีลสามัญญตา ทิฏฐิสามัญญตา และลัชชีธรรม สำรวมในพระปาติโมกข์ ประกอบด้วยอาจาระและโคจระ เห็นภัยในโทษแม้เพียงเล็กน้อย สำเหนียกศึกษาในสิกขาบททั้งหลาย ฯ

๒. อุโบสถกรรม อุปสมบทกรรม อปโลกนกรรม อัพภานกรรม อุกเขปนียกรรม ใช้สงฆ์จำนวนเท่าไรเป็นอย่างน้อยจึงจะถูกต้องตามพระวินัยบัญญัติ ?

เฉลย อุโบสถกรรม ใช้สงฆ์ ๔ รูป

อุปสมบทกรรม ในปัจจันตชนบท ใช้สงฆ์ ๕ รูป ในมัชฌิมชนบท ใช้สงฆ์ ๑๐ รูป

อปโลกนกรรม ใช้สงฆ์ ๔ รูป

อัพภานกรรม ใช้สงฆ์ ๒๐ รูป

อุกเขปนียกรรม ใช้สงฆ์ ๔ รูป ฯ

๓. จงอธิบายความหมายคำต่อไปนี้

ก. สัตตัพภันตรสีมา ข. อุทกุกเขปสีมา ฯ

เฉลย ก. สัตตัพภันตรสีมา ได้แก่สีมาในป่าหาคนตั้งบ้านเรือนมิได้ กำหนดเขต แห่งสามัคคีในชั่ว ๗ อัพภันดรโดยรอบ นับแต่ที่สุดแนวแห่งสงฆ์ออกไป (๗ อัพภันดร คือ ๔๙ วา)

ข. อุทกุกเขปสีมา ได้แก่สีมามีกำหนดเขตสามัคคีด้วยชั่ววักน้ำสาดแห่งคนมีอายุและกำลังเป็นปานกลาง ฯ

๔. ผ้าที่ไม่ทรงอนุญาตให้ใช้เป็นผ้ากฐิน ได้แก่ผ้าเช่นไรบ้าง ?

เฉลย เช่นนี้ คือ

๑. ผ้าที่ไม่ได้เป็นสิทธิ เช่น ผ้าที่ขอยืมเขามา

๒. ผ้าที่ได้มาโดยอาการอันมิชอบ คือทำนิมิตได้มา พูดเลียบเคียงได้มา และผ้าเป็นนิสสัคคีย์

๓. ผ้าที่ได้มาโดยบริสุทธิ์ แต่เก็บค้างคืนไว้ ฯ

๕. ภิกษุผู้กรานกฐินแล้ว ย่อมได้อานิสงส์อะไรบ้าง ?

เฉลย ๑. เที่ยวไปไม่ต้องบอกลาตามสิกขาบทที่ ๖ แห่งอเจลกวรรค ในปาจิตติยกัณฑ์

๒. เที่ยวจาริกไปไม่ต้องถือเอาไตรจีวรไปครบสำรับ

๓. ฉันคณะโภชน์ได้

๔. เก็บอติเรกจีวรไว้ได้ตามปรารถนา

๕. จีวรอันเกิดขึ้นในที่นั้นเป็นของได้แก่พวกเธอ

ทั้งได้โอกาสขยายเขตจีวรกาลให้ยาวออกไปตลอด ๔ เดือนฤดูเหมันต์ด้วย ฯ

๖. ท่านศึกษาพระวินัยในเรื่องการอุปสมบทดีแล้ว จงให้ความหมายของคำต่อไปนี้

ก. อภัพบุคคล **ข. อุปสัมปทาเปกขะ** **ค. กรรมวาจา**

ง. อนุสาวนา **จ. อนุศาสน์**

เฉลย ก. อภัพบุคคล คือบุคคลผู้ไม่ควรแก่การให้อุปสมบท ทรงห้ามไว้เป็นเด็ดขาด อุปสมบทไม่ขึ้น

ข. อุปสัมปทาเปกขะ คือผู้ประสงค์จะอุปสมบทเป็นพระภิกษุ

ค. กรรมวาจา คือวาจาที่สวดประกาศในการให้อุปสมบท

ง. อนุสาวนา คือวาจาที่สวดประกาศความปรึกษาและตกลงของสงฆ์

จ. อนุศาสน์ คือกิจที่พึงทำภายหลังจากอุปสมบทเสร็จแล้ว มีการบอกนิสสัย ๔ บอกอกรณียกิจ ๔ เป็นต้น ฯ

๗. ภิกษุทะเลาะกันเรื่องสรรพคุณของยา จัดเป็นวิวาทาธิกรณ์ได้หรือไม่ ? เพราะเหตุไร ?

เฉลย ไม่ได้ ฯ เพราะวิวาทาธิกรณ์ มุ่งเฉพาะวิวาทปรารภพระธรรมวินัย ฯ

๘. อุกเขปนียกรรม และ นิยสกรรม สงฆ์พึงลงแก่ภิกษุเช่นไร ?

เฉลย อุกเขปนียกรรม พึงลงแก่ภิกษุผู้ไม่เห็นอาบัติ ผู้ไม่ทำคืนอาบัติ หรือผู้ไม่สละทิฏฐิบาป

นิยสกรรม พึงลงแก่ภิกษุผู้มีอาบัติมาก หรือคลุกคลีกับคฤหัสถ์ด้วยการคลุกคลีอันไม่สมควร ฯ

<u>พระราชบัญญัติคณะสงฆ์</u>

๙. กรรมการมหาเถรสมาคมซึ่งสมเด็จพระสังฆราชทรงแต่งตั้ง จะพ้นจากตำแหน่งในกรณีใดบ้าง ?

เฉลย ๑. ครบวาระ ๒ ปี ๒. มรณภาพ ๓. พ้นจากความเป็นพระภิกษุ

๔. ลาออก ๕. สมเด็จพระสังฆราชมีพระบัญชาให้ออก ฯ

๑๐. การปกครองคณะสงฆ์ส่วนภูมิภาค จัดแบ่งเขตการปกครองไว้อย่างไร ? จงอ้างมาตราประกอบ

เฉลย ๑. ภาค ๒. จังหวัด ๓. อำเภอ ๔. ตำบล ฯ

ตามมาตรา ๒๑ แห่งพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ ฯ

ปัญหาและเฉลยวิชาวินัยบัญญัติ นักธรรมชั้นเอก
สอบในสนามหลวง
วันพุธ ที่ ๑๖ ตุลาคม พ.ศ.๒๕๕๖

๑. อกรณียกิจ คือกิจที่บรรพชิตไม่ควรทำ มีกี่อย่าง ? อะไรบ้าง ?

๑. มี ๔ อย่าง

๑. เสพเมถุน ๒. ลักของเขา

๓. ฆ่าสัตว์ ๔. พูดอวดคุณพิเศษที่ไม่มีในตน ฯ

๒. อาบัติ คืออะไร ? อาการที่ภิกษุต้องอาบัติมี ๖ อย่าง จงบอกมาสัก ๓ อย่าง ฯ

๒. คือ โทษที่เกิดเพราะความละเมิดในข้อที่พระพุทธเจ้าทรงห้าม ฯ

(เลือกตอบเพียง ๓ ข้อ)

๑. ต้องด้วยไม่ละอาย ๒. ต้องด้วยไม่รู้ว่าสิ่งนี้จะเป็นอาบัติ

๓. ต้องด้วยสงสัยแล้วขืนทำลง ๔. ต้องด้วยสำคัญว่าควรในของที่ไม่ควร

๕. ต้องด้วยสำคัญว่าไม่ควรในของที่ควร ๖. ต้องด้วยลืมสติฯ

๓. ภิกษุพยายามฆ่าตนเอง แต่ทำไม่สำเร็จ จะต้องอาบัติอะไร

๓. ต้องอาบัติทุกกฏ ฯ

๔. ข้อความว่า ภิกษุชักสื่อให้ชายหญิงเป็นผัวเมียกัน ตามสิกขาบทที่ ๕ แห่งสังฆาทิเลส นั้น หมายถึงการทำอย่างไร ?

๔. หมายถึงการที่ภิกษุบอกความประสงค์ของชายแก่หญิงหรือบอกความประสงค์ของหญิงแก่ชายในความเป็นผัวเมีย ฯ

๕. ไตรจีวร อติเรกจีวร ได้แก่จีวรเช่นไร ?

๕. ไตรจีวร ได้แก่จีวร ๓ ผืน ประกอบด้วย อุตตราสงค์ (ผ้าห่ม) อันตรวาสก (ผ้านุ่ง) และสังฆาฏิ (ผ้าคลุมหรือผ้าทาบ) ฯ

อติเรกจีวร ได้แก่ผ้ามีขนาดกว้าง ๔ นิ้ว ยาว ๘ นิ้ว ซึ่งอาจนำไปทำเป็นเครื่องนุ่งห่มได้ นอกจากผ้าที่อธิษฐาน ฯ

๖. ภิกษุขอจีวรต่อสามีของน้องสาวแล้วได้มา เธอจะต้องอาบัติอะไรหรือไม่ ?

๖. ถ้าสามีของน้องสาวเป็นญาติก็ดีมิใช่ญาติแต่ปวารณาก็ดี ไม่ต้องอาบัติ
ถ้ามิใช่ญาติและมิได้ปวารณา เป็นเพียงน้องเขย ต้องนิสสัคคิยปาจิตตีย์ เว้นไว้แต่สมัย (คือในเวลาจีวรถูกขโมยหรือเสียหาย) ฯ

๗. มีผู้นำอาหารบิณฑบาตมาถวายแก่สงฆ์ ภิกษุแนะนำให้ถวายแก่ตนเองและได้มา เช่นนี้จะต้องอาบัติหรือไม่ ? ถ้าต้อง จะต้องอาบัติอะไร ?

๗. ต้องอาบัติ ฯ
ต้องอาบัตินิสสัคคิยปาจิตตีย์ ฯ

๘. เสขิยวัตร คืออะไร ? โภชนปฏิสังยุต ว่าด้วยเรื่องอะไร ?

๘. คือ วัตรหรือธรรมเนียมที่ภิกษุจำต้องศึกษา ฯ
ว่าด้วยเรื่องการรับและการฉันอาหาร ฯ

๙. ภิกษุไม่เอื้อเฟื้อในเสขิยวัตร ปฏิบัติผิดธรรมเนียมไป ต้องอาบัติอะไร ?

๙. ต้องอาบัติทุกกฏ ฯ

๑๐. ภิกษุเถียงกันด้วยเรื่องอะไร จึงเรียกว่า วิวาทาธิกรณ์ ?

๑๐. เถียงกันด้วยเรื่อง สิ่งนั้นเป็นธรรมเป็นวินัย สิ่งนี้ไม่ใช่ธรรมไม่ใช่วินัย ฯ

วิชา

เรียงความแก้กระทู้ธรรม

ผังวิชาเรียงความแก้กระทู้ธรรม

วิชา เรียงความ แก้กระทู้ธรรม	
	• จุดมุ่งหมายของวิชาเรียงความแก้กระทู้ธรรมชั้นเอก • ความหมายของเรียงความแก้กระทู้ธรรม • ทำนองเรียงความแก้กระทู้ธรรม • หลักเกณฑ์แต่งกระทู้ธรรม • หลักสำหรับอธิบายกระทู้ธรรม • รูปแบบแต่งเรียงความแก้กระทู้ธรรม • ตัวอย่างเรียงความแก้กระทู้ธรรม

วิชาเรียงความแก้กระทู้ธรรม

ความเบื้องต้น

การศึกษาพระปริยัติธรรมของคณะสงฆ์ นอกจากมีจุดมุ่งหมายเพื่อให้พระภิกษุสามเณรได้มีความรู้มีความเข้าใจในพระพุทธศาสนา และมีสัมมาปฏิบัติตามพระธรรมวินัยแล้ว การสอนหรือการประกาศเผยแผ่หลักธรรมคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น เป็นจุดมุ่งหมายสำคัญประการหนึ่งของการศึกษาพระปริยัติธรรม เพราะการสอนเป็นการเผยแผ่พระพุทธศาสนาจะด้วยวิธีเขียน การบรรยาย การเทศนาธรรมหรือเทศน์ในงานพิธี โดยเฉพาะการเรียนการสอนพระปริยัติธรรมตามวัดต่างๆ ก็คือการบอกการสอนอันเป็นการปฏิบัติเพื่อถ่ายทอดเผยแผ่หลักพระธรรมวินัยของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งนั้น โดยคณะสงฆ์ถือว่าการสอนเป็นภาระเป็นหน้าที่สำคัญโดยตรงของพระภิกษุ ดังนั้น วิชาเรียงความแก้กระทู้ธรรมจึงเป็นกระบวนการเรียนการสอนที่มุ่งเพื่อให้พระภิกษุ สามเณร ได้เรียนรู้ถึงหลักการอธิบายพุทธศาสนสุภาษิต การอ่านการเขียนคำภาษาบาลีให้ถูกต้อง การใช้ภาษาไทย การใช้สำนวนโวหารที่เหมาะสม และการสาธยายข้อธรรมเพื่อความทรงจำพุทธศาสนสุภาษิตได้แม่นยำ รวมทั้งความรู้ในธรรมเนียมพิธีในการเทศนาธรรม เป็นต้น โดยมุ่งเน้นฝึกหัดอบรมการอธิบายพุทธศาสนสุภาษิตเพื่อเสริมสร้างฉันทะและทักษะแก่พระภิกษุ สามเณร ให้สามารถเขียนแต่งเรียงความแก้กระทู้ธรรมได้คล่องแคล่วเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพต่อไป

จุดมุ่งหมายของวิชาเรียงความแก้กระทู้ธรรมชั้นเอก

๑. เพื่อให้ผู้เรียนมีความรู้ความเข้าใจในการอธิบายพุทธศาสนสุภาษิต และสามารถเขียนแต่งเรียงความแก้กระทู้ธรรมได้อย่างมีคุณภาพ

๒. เพื่อส่งเสริมพัฒนาการด้านจินตนาการและสามารถ แสดงออกเชิงวิเคราะห์ ซึ่งองค์ความรู้และทัศนคติด้านธรรมะด้วยบูรณาการกับวิชาอื่นของวิชาพระปริยัติธรรมได้อย่างมีประสิทธิภาพ

๓. เพื่อพัฒนาความรู้ความคิด สติปัญญาของผู้เรียน และเสริมสร้างทักษะในการอ่านและการเขียนแต่งเรียงความแก้กระทู้ธรรม พร้อมกับส่งเสริมการสาธยายพุทธศาสนสุภาษิตเพื่อการทรงจำได้แม่นยำและจำนวนเพิ่มขึ้น

๔. เพื่อส่งเสริมการใช้ภาษาไทยที่ถูกต้องเหมาะสม และการเรียบเรียงถ้อยคำสำนวนให้ไพเราะสละสลวยตามควรแก่ทำนองโวหาร

๕. เพื่อให้ผู้เรียนสามารถนำความรู้ที่ได้จากการเรียนวิชาเรียงความแก้กระทู้ธรรมไปใช้ให้เกิดประโยชน์ในการสอบธรรมสนามหลวงได้อย่างสมภาคภูมิ

๖. เพื่อให้เป็นบุคลากรสงฆ์ หรือพุทธศาสนิกชนที่มีคุณภาพทางพระศาสนา

ความหมายของเรียงความแก้กระทู้ธรรม

เรียงความแก้กระทู้ธรรม หมายถึง การเขียนเรียบเรียงถ้อยคำสำนวนที่ตนได้อธิบายขยายเนื้อความของพุทธศาสนสุภาษิตที่ยกเป็นอุเทศบท คือตั้งเป็นหัวข้อธรรมไว้ ณ เบื้องต้น ที่เรียกว่า กระทู้ตั้ง โดยดำเนินเนื้อความให้เป็นไปอย่างสมเหตุสมผล เพื่อให้ผู้อ่านได้ทราบความหมายของข้อธรรมนั้นอย่างชัดเจน โน้มนำก่อให้เกิดศรัทธาปสาทะและอยากประพฤติปฏิบัติตนตามหลักพระธรรมวินัย หรือเป็นปัจจัยให้ผู้อ่านสนใจใคร่ศึกษาพระพุทธศาสนาเพื่อให้เกิดความรู้ มีความเข้าใจลึกซึ้งและกว้างขวางต่อไป

การเขียนเรียงความแก้กระทู้ธรรม เป็นทั้งศาสตร์และศิลป์ ที่ว่าเป็นศาสตร์ เพราะต้องใช้วิชาความรู้ มีหลักการ ทฤษฎี และระเบียบหลักเกณฑ์ โดยการเรียบเรียงถ้อยคำอย่างมีระเบียบและอธิบายเนื้อความให้เป็นไปอย่างสมเหตุสมผลแก่ข้อธรรม รวมทั้งใช้ภาษาไทยถูกต้องเหมาะสมพร้อมกับแต่งเรียงความแก้กระทู้ธรรมให้ถูกต้องตามหลักเกณฑ์ที่กำหนดไว้ในวิชากระทู้ธรรม ที่ว่า เป็นศิลป์ เพราะเป็นความงามในการใช้ภาษาไทย โดยผู้เขียนจะต้องรู้จักเลือกใช้ถ้อยคำสำนวนและเรียบเรียงให้มีความไพเราะสละสลวยตามควรแก่ทำนองโวหาร

ทำนองเรียงความแก้กระทู้ธรรม

วิชาเรียงความแก้กระทู้ธรรมนักธรรมชั้นโทและนักธรรมชั้นเอก สนามหลวงแผนกธรรมกำหนดให้แต่งอธิบายเป็นทำนองเทศนาโวหาร และให้อ้างสุภาษิตอื่นมาประกอบในการอธิบายข้อธรรมของกระทู้ตั้ง ที่เรียกว่า “กระทู้เชื่อมหรือสุภาษิตเชื่อม” คือนักธรรมชั้นโทต้องไม่น้อยกว่า

๒ สุภาษิต และนักธรรมชั้นเอกไม่น้อยกว่า ๓ สุภาษิต พร้อมทั้งต้องบอกชื่อคัมภีร์ที่มาของพุทธศาสนสุภาษิตนั้นด้วย

ในหนังสือวิธีเรียงความแก้กระทู้ธรรมชั้นโทของมหามกุฏราชวิทยาลัย กล่าวถึงการแต่งอธิบายเป็นทำนองเทศนาโวหาร หรือทำนองเทศน์ไว้ว่า....ทำนองเทศน์เป็นทำนองโดยตรงของพระหรือกล่าวอีกนัยหนึ่งว่า ทำนองเทศน์เป็นทำนองที่เหมาะสำหรับน้อมนำพระพุทธศาสนามาสั่งสอนแก่พุทธมามกชน และที่ท่านให้แต่งเป็นทำนองเทศน์ไม่ใช่เพราะเพื่อไม่ให้ใช้ถ้อยคำกระทบตนและผู้อื่นเท่านั้น น่าจะมีเหตุอย่างอื่น เป็นต้นว่า เพื่อป้องกันสำนวนโวหารอย่างใหม่ที่ใช้กันอยู่ในหนังสืออ่านเล่นโดยมาก เพราะเหตุไร เพราะกระทู้ธรรมเป็นสัลเลขะคือเป็นเครื่องขัดเกลากิเลสทั้งนั้น หรืออย่างน้อยก็มิใช่เป็นอาสวัฏฐานียธรรม คือธรรมเป็นที่ตั้งแห่งอาสวะ เมื่อเป็นเช่นนี้ สำนวนโวหารที่จะใช้ในการเขียนแก้กระทู้ธรรม ก็ต้องเป็นสัลเลขะด้วยจึงจะเหมาะควรกัน สำนวนโวหารที่ใช้กันอยู่ในหนังสืออ่านเล่นนั้น ไม่ใช่สัลเลขะและไม่ใช่เพราะเหตุไรนั้นผู้ที่คุ้นเคยกับหนังสืออ่านเล่นคงจะทราบได้ดี น่าจะเป็นเพราะเหตุนี้อีกด้วย ท่านจึงสั่งอย่างนั้นขอกล่าวอีกนัยหนึ่งว่า ในการแต่งเป็นทำนองเทศน์นั้น มีลักษณะสำคัญอยู่อย่างหนึ่งที่นักเรียนควรทราบไว้เป็นแท้ คือ “แต่งอย่างเรียบ ๆ ใช้ถ้อยคำและสำนวนเรื่อย ๆ แต่ว่าทุกคำและทุกตอนสามารถจะน้อมนำใจของผู้ฟังได้เป็นอย่างดี เพราะมีทั้งหลักแหลมและคมคายอยู่ในถ้อยคำเหล่านั้น...”

ในการแต่งเรียงความแก้กระทู้ธรรม ท่านกำหนดให้อ้างสุภาษิตอื่นมาประกอบ คือต้องนำพุทธศาสนสุภาษิตมารับรองสมอ้างการอธิบายข้อธรรมในกระทู้ตั้ง ข้อนี้นับเป็นความฉลาดสุขุมคัมภีรภาพและมองลึกกว้างไกลของพระมหาเถรโบราณาจารย์หรือบุรพาจารย์ทั้งหลาย โดยท่านมุ่งรักษาพระสัทธรรมของพระศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า และเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่พระภิกษุสามเณร ในการเรียนการสอนหรือการเผยแผ่พระพุทธศาสนาต่อไป ดังนั้น เพื่อเป็นที่กำหนดศึกษาแก่พระภิกษุ สามเณรและผู้สนใจทั้งหลาย จึงขอกล่าวความประสงค์โดยสรุปความตามนัยที่ปรากฏในหนังสือวิธีเรียงความแก้กระทู้ธรรมชั้นโทของมหามกุฏราชวิทยาลัย ดังนี้

(๑) เพื่อสนับสนุนรับรองข้อธรรมที่ตนได้อธิบายไปแล้วให้เด่นชัดและมีความสมบูรณ์มากขึ้น เป็นการกล่าวธรรมไปอย่างสมเหตุสมผล พร้อมกับยกพุทธศาสนสุภาษิตอื่นมาประกอบรับรองในการอธิบายข้อธรรมนั้น ๆ โดยมิได้กล่าวสอนขึ้นมาลอย ๆ แต่แสดงธรรมตามที่มีสอนไว้ในพระพุทธศาสนา

(๒) เพื่อฝึกหัดอบรมอัธยาศัยพระภิกษุ สามเณร ให้ทำอะไรต้องมีหลัก ข้อนี้ถือเป็นความประสงค์สำคัญโดยท่านมุ่งฝึกหัดอบรมพระภิกษุ สามเณรให้ทำอะไรต้องมีหลัก มิใช่ทำไปแบบส่ง ๆ โดยเฉพาะในการบรรยายธรรม การเทศน์ หรือการเขียนแต่งเรียงความแก้กระทู้ธรรม

ซึ่งเป็นเรื่องการอธิบายข้อธรรมในพระพุทธศาสนา จะกล่าวให้ออกนอกลู่นอกทางไปนั้น เป็นไม่สมควรอย่างยิ่ง จะต้องกล่าวธรรมตามที่พระพุทธศาสนาสอนไว้อย่างไร ก็เพื่อป้องกันภัยที่จะพึงเกิดแก่พระศาสนาอันเนื่องแต่การสอน โดยท่านมุ่งให้กล่าวธรรมที่ถูกต้องตามหลักพระธรรมวินัย จึงต้องให้นำสุภาษิตอื่นมาประกอบ ในการอธิบายข้อธรรมในกระทู้ตั้ง

ในการอ้างสุภาษิตอื่นมารับรองการอธิบายข้อธรรมนั้น โบราณาจารย์ผู้รู้ท่านได้วางหลักไว้แบบตีวงกว้างพอเป็นแนวทางให้พระภิกษุ สามเณรผู้เรียนได้ศึกษาพิจารณาเพื่อประโยชน์ในการอธิบายข้อธรรมนั้นๆ โดยท่านให้พิจารณาว่าในที่เช่นไร "จำเป็น" และ "สมควร" เช่นในเรื่องสำคัญอันล่อแหลมต่อปรัปวาท อาจให้เกิดโต้แย้งวิวาททุ่มเถียงกันขึ้นได้ อย่างนี้เรียกว่า "ในที่จำเป็น" คือจำต้องอ้างสุภาษิตอื่นมาประกอบให้จงได้ ท่านแสดงเหตุผลไว้ว่า.....เพราะผู้ฟังเทศน์มี ๒ ประเภท คือประเภทหนึ่ง ฟังเพื่อจะเก็บเอาความรู้อีกประเภทหนึ่ง ฟังเพื่อจะเก็บเอาความบกพร่อง ผู้ที่นับถือพระศาสนาแต่จิตใจยังห่างเหินต่อพระศาสนายังไม่เข้าถึงพระศาสนาโดยแท้จริง การเทศนาสำหรับบุคคลประเภทหลังนี้ จึงต้องระวังให้จงหนัก โดยข้อความที่สลักสำคัญอันเนื่องด้วยพระธรรมวินัยที่จะกล่าวนั้นควรให้อยู่ในกรอบแห่งข้อธรรม เพราะไม่เพียงแต่จะป้องกันปรัปวาทเท่านั้น ยังเป็นเครื่องน้อมใจได้อีกส่วนหนึ่งด้วย หรือในที่ที่ต้องการสนับสนุนคำที่ตนกล่าวนั้นให้แจ่มแจ้งชัดเจนมีน้ำหนักมีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น ในที่เช่นนี้เรียกว่า "ในที่สมควร" จะต้องอ้างสุภาษิตอื่นมาประกอบให้ได้ เพราะผู้ฟังเทศน์โดยมากต้องการความรู้ยิ่งเห็นจริงในธรรมที่ควรรู้ควรเห็นเพื่อประโยชน์แก่การปฏิบัติ เมื่อเป็นเช่นนี้ ก็เป็นฐานะที่ผู้เทศน์ผู้สอนจะพึงแสดงให้ผู้ฟังได้รู้ยิ่งเห็นจริงในธรรมที่ควรรู้ควรเห็น แม้ผู้ฟังจะไม่ต้องการ แต่ก็เป็นหน้าที่โดยตรงของผู้เทศน์ผู้สอนที่จะพึงแสดงอย่างนั้น การอ้างสุภาษิตอื่นมาประกอบจึงเป็นทางที่จะทำให้เกิดความรู้ยิ่งเห็นจริงได้ส่วนหนึ่งและเป็นส่วนสำคัญยิ่งกว่าส่วนอื่นๆ ..."

นอกจากจะต้องรู้ว่าในที่เช่นไรควรอ้างพุทธศาสนสุภาษิตมาประกอบในการอธิบายข้อธรรมแล้วควรต้องรู้อีกว่า จะอ้างสุภาษิตใดจึงจะเหมาะสมแก่ข้อธรรมนั้น จึงขอกล่าวตามนัยที่โบราณาจารย์ผู้รู้ท่านแสดงไว้สำหรับกำหนดพิจารณาเพื่อประโยชน์เกื้อกูลต่อการศึกษาวิชากระทู้ธรรม ดังนี้ "...การอ้างสุภาษิตอื่นมาประกอบนั้น นับว่าเป็นภาระสำคัญของนักเรียนมิใช่น้อย เพราะนอกจากจะต้องรู้ว่าในที่เช่นไรควรอ้างสุภาษิตแล้ว ยังจะต้องรู้อีกว่าควรอ้างสุภาษิตไหน และบรรดาสุภาษิตที่ควรอ้างนั้น สุภาษิตไหนควรอ้างมากกว่ากันเหมาะกว่ากันและดีกว่ากัน ข้อนี้นักเรียนมักจะถูกตำหนิเป็นส่วนมากที่อ้างสุภาษิตไม่เหมาะ แต่ก็ไม่ถึงกับอ้างผิดทีเดียว เพียงแต่พอใช้เท่านั้น..."

หลักเกณฑ์แต่งกระทู้ธรรม

หลักเกณฑ์สำคัญอันถือว่าเป็นกรอบในการแต่งเรียงความแก้กระทู้ธรรม โดยสนามหลวงแผนกธรรม กำหนดให้กรรมการตรวจธรรมสนามหลวงถือเป็นแนวปฏิบัติสำหรับพิจารณาให้คะแนนวิชาเรียงความแก้กระทู้ธรรม ที่เรียกว่า "แนวตรวจกระทู้ธรรม" ประกอบด้วย

๑. แต่งได้ตามกำหนด
๒. อ้างกระทู้ได้ตามกฎ
๓. เชื่อมกระทู้ได้ดี
๔. อธิบายความสมกับกระทู้ที่ตั้งไว้
๕. ใช้สำนวนสุภาพเรียบร้อย
๖. ใช้ตัวสะกดการันต์ถูกเป็นส่วนใหญ่
๗. สะอาดไม่เปรอะเปื้อน

การเขียนแต่งเรียงความแก้กระทู้ธรรม นอกจากจะต้องอธิบายเนื้อความอย่างสมเหตุสมผลและชัดเจนสมตามนัยความหมายแห่งข้อธรรมในกระทู้ตั้งแล้ว สิ่งสำคัญที่จะละเว้นเสียไม่ได้ คือ จะต้องแต่งกระทู้ธรรมให้ถูกต้องสอดคล้องตามหลักเกณฑ์ที่สนามหลวงแผนกธรรมกำหนด เช่น กระทู้ธรรมชั้นเอก ต้องเขียนให้ได้จำนวน ๔ หน้ากระดาษขึ้นไป (เว้นบรรทัด) และถูกต้องตามรูปแบบ ข้อนี้ก็สมตามหลักเกณฑ์ในข้อ ๑ และอ้างพุทธศาสนสุภาษิตอื่นมาประกอบรับรองการอธิบายกระทู้ตั้งให้ครบจำนวนสุภาษิต คือไม่น้อยกว่า ๓ สุภาษิต พร้อมบอกชื่อคัมภีร์ที่มาของสุภาษิตนั้นด้วย เช่นนี้ก็เข้าในหลักเกณฑ์ข้อ ๒ สุภาษิตที่นำมาประกอบจะต้องเรียงเชื่อมความให้ติดต่อสมเรื่องกับกระทู้ตั้ง กล่าวคือ มีข้อธรรมสมอ้างตามนัยความหมายของกระทู้ตั้งเป็นสำคัญ เช่นนี้ก็ถูกต้องตามหลักเกณฑ์ในข้อ ๓ ดังนี้ เป็นต้น ดังนั้น เพื่อสร้างประสบการณ์และเพิ่มพูนทักษะในการเขียนแต่งเรียงความแก้กระทู้ธรรม ผู้เรียนวิชากระทู้ธรรม ควรต้องศึกษาและหมั่นฝึกหัดเขียนบรรยายกระทู้ธรรม ก็จะทำให้เป็นผู้สามารถเขียนแต่งกระทู้ธรรมได้อย่างมีคุณภาพต่อไป

หลักสำหรับอธิบายกระทู้ธรรม

๑. ตีความหมาย → **๒. ขยายความให้ชัดเจน** → **๓. ตั้งเกณฑ์อธิบาย**

การเขียนแต่งเรียงความแก้กระทู้ธรรม เป็นการเรียบเรียงถ้อยคำในการอธิบายเนื้อความในกระทู้ตั้ง โดยให้มีเนื้อความแจ่มแจ้งชัดเจนและถูกต้องสอดคล้องตามหลักพระธรรมวินัยเป็นคำสัญ โดยมีหลักใหญ่ๆ ซึ่งเป็นแนวทางสำหรับการอธิบายข้อธรรมในพุทธศาสนสุภาษิต ตามที่โบราณาจารย์ทั้งหลายได้วางหลักไว้ประกอบด้วย ตีความหมาย ขยายความให้ชัดเจน และการตั้งเกณฑ์อธิบาย

๑. ตีความหมาย หมายถึงการขบคิด ตีความหมายกระทู้ธรรม คือตีให้แตกว่าในพุทธ-ศาสนสุภาษิตนั้น มีข้อธรรม มีบุคคล มีเหตุมีผลเกี่ยวเนื่องกันอย่างไร มีความหมายอย่างไร มีความมุ่งหมายอะไร เพื่อกำหนดประเด็นสำหรับอธิบายข้อธรรมต่อไป เช่น พุทธศาสนสุภาษิตว่า

วิวาทํ ภยโต ทิสฺวา อวิวาทญฺจ เขมโต
สมคฺคา สขิลา โหถ เอสา พุทฺธานุสาสนี.

ท่านทั้งหลาย จงเห็นความวิวาทโดยความเป็นภัย และความไม่วิวาทโดยความปลอดภัยแล้วเป็นผู้พร้อมเพรียง มีความประนีประนอมกันเถิด นี้เป็นพุทธานุศาสนี (ขุททกนิกาย จริยาปิฎก ๓๓/๕๙๕)

ในกระทู้ธรรมนี้ มีข้อความเป็น ๔ ประเด็น คือ ความวิวาทเป็นภัย ๑ ความไม่วิวาทเป็นความปลอดภัย ๑ ให้เป็นผู้พร้อมเพรียง ๑ ให้มีความประนีประนอม ๑ ใน ๒ ประเด็นแรก ให้รู้ให้เห็นความวิวาทโดยความเป็นภัย คือเห็นความวิวาทว่า เป็นภัยเป็นทางหายนะ และเห็นสิ่งอันเป็นทางแห่งประโยชน์เกื้อกูลและประโยชน์สุข คือความไม่วิวาท ส่วน ๒ ประเด็นหลัง ให้เป็นผู้พร้อมเพรียง มีความประนีประนอมต่อกัน เมื่อพิจารณาแล้วก็จะเห็นว่า พระพุทธองค์ทรงสอนให้เห็นความวิวาทโดยความเป็นภัยและความไม่วิวาทโดยความปลอดภัย แล้วตรัสในส่วนที่เป็นทางแห่งประโยชน์สุขคือความพร้อมเพรียง โดยทรงสอนให้เป็นผู้พร้อมเพรียง ให้ทุกคนปฏิบัติในเหตุที่จะเป็นไปเพื่อสนับสนุนและธำรงรักษาความพร้อมเพรียงในสังคม นั่นก็คือให้มีความประนีประนอมต่อกัน

การตีความหมาย เป็นภารกิจสำคัญโดยตรงของผู้เขียนเรียงความแก้กระทู้ธรรมที่จะต้องทำความเข้าใจให้ดีด้วยการศึกษาและคิดวิเคราะห์พิจารณาในข้อธรรม การตีความหมายมีหลักสำคัญประการหนึ่ง คือต้องมีความเคารพในพระสัทธรรม มีความรู้ความเข้าใจในพระพุทธศาสนา โดยการตีความหมายพุทธศาสนสุภาษิต ต้องยึดหลักพระธรรมวินัยเป็นสำคัญ ถ้าสงสัยก็ให้ศึกษาค้นคว้าหรือสอบถามท่านผู้รู้เป็นต้น

๒. ขยายความให้ชัดเจน เป็นหลักที่ต่อเนื่องจากประการแรก ที่ได้กำหนดประเด็นไว้แล้วในลำดับนี้ก็จะต้องขยายเนื้อความในกระทู้ตั้งตามที่ให้ความหมายไว้แล้วนั้น โดยการอธิบาย

เนื้อความให้ชัดเจนแจ่มแจ้งสมควรแก่ข้อธรรม และสมแก่ทำนองเทศนาโวหาร เช่น เห็นความวิวาทโดยความเป็นภัย คือกล่าวให้เห็นว่า เป็นภัยอย่างไร เป็นต้น

๓. ตั้งเกณฑ์อธิบาย การตั้งเกณฑ์อธิบายเป็นหลักที่จะส่งเสริมการขยายเนื้อความในกระทู้ธรรมให้กว้างขวางออกไปด้วยการพรรณนาเหตุผล โดยลำดับเนื้อหาขั้นตอนก่อนหลัง เพื่อไม่ให้การอธิบายสับสนวกไปวนมา กำหนดโครงร่างว่าในแต่ละประเด็นควรจะยกข้ออุปมาอุปมัยอะไรมาประกอบหรือจะสอดแทรกคติธรรมคำกลอนสอนใจอะไรจึงจะเหมาะ

ความบกพร่องในการแต่งเรียงความแก้กระทู้ธรรม คือนักเรียนเมื่อนำสุภาษิตอื่นมาเชื่อมรับรองการอธิบายกระทู้ตั้งแล้ว ก็มักมุ่งกล่าวในสุภาษิตเชื่อมนั้นไปเรื่อย การอธิบายจึงขาดความเชื่อมโยงที่เป็นเหตุผลสนับสนุนสมอ้างกันกับกระทู้ตั้ง เพราะการแต่งกระทู้ธรรม หรือการเทศนานั้นจะต้องกล่าวพรรณนาเนื้อความในขอบเขตของกระทู้ตั้งเป็นหลัก เมื่อนำสุภาษิตอื่นมารับรองแล้วก็จะต้องอธิบายให้เรียงเชื่อมความสนิทติดต่อสมกับเรื่องในกระทู้ตั้งเป็นสำคัญ เช่นนี้จึงจะถือว่าสมด้วยหลักเกณฑ์แนวตรวจกระทู้ธรรมของสนามหลวงแผนกธรรม ข้อ ๓

รูปแบบการแต่งเรียงความแก้กระทู้ธรรม

ในการเขียนแต่งเรียงความแก้กระทู้ธรรม ท่านกำหนดรูปแบบไว้ประกอบด้วย

๑. เขียนกระทู้ตั้ง โดยเขียนไว้กลางหน้ากระดาษ และให้ย่อหน้าคำแปลแต่พองาม ตัวอย่างเขียนกระทู้ตั้ง

สุขา สงฺฆสฺส สามคฺคี สมคฺคานญฺจนุคฺคโห
สมคฺครโต ธมฺมฏฺโฐ โยคกฺเขมา น ธํสติ.

ความพร้อมเพรียงของหมู่เป็นสุข และการสนับสนุนคนผู้พร้อมเพรียงกันก็เป็นสุข ผู้ยินดีในผู้พร้อมเพรียงกัน ตั้งอยู่ในธรรม ย่อมไม่คลาดจากธรรมอันเกษมจากโยคะ

(พุทฺธ) ขุ. อิติ. ๒๕/๒๓๘

๒. เขียนอารัมภบท การอารัมภบท คือการเขียนคำขึ้นต้น หรือส่วนคำนำเพื่อเข้าสู่การอธิบายขยายเนื้อความข้อธรรมในกระทู้ตั้ง การแต่งเรียงความแก้กระทู้ธรรมจะต้องขึ้นอารัมภบทก่อนในทุกครั้งไป โดยมีธรรมเนียมว่าอารัมภบท ดังนี้

บัดนี้ จะได้อธิบายขยายเนื้อความแห่งกระทู้พุทธศาสนสุภาษิตที่ได้ลิขิตเป็นอุเทศบทไว้ ณ เบื้องต้น เพื่อเป็นแนวทางแห่งการศึกษาและการประพฤติปฏิบัติชอบในธรรมสืบไป (หรือ)

ณ บัดนี้ จะได้พรรณนาความตามข้อธรรมในพุทธศาสนสุภาษิตที่ยกเป็นนิกเขปบทไว้ ณ เบื้องต้น พอเป็นแนวทางแห่งการศึกษาและปฏิบัติในศาสนธรรมต่อไป

๓. เขียนอธิบายเนื้อความ เป็นขั้นตอนการอธิบายขยายเนื้อความในกระทู้ตั้ง โดยขึ้นบรรทัดใหม่และเขียนย่อหน้าแต่พองาม นิยมขึ้นต้นว่า

คำว่า......(หรือ) ตามเนื้อความในพุทธภาษิตที่ลิขิตไว้ ณ เบื้องต้นนั้น มีอธิบายว่า.........
(หรือ) ดำเนินตามเนื้อความในกระทู้ธรรมที่ตั้งเป็นอุเทศบท ณ เบื้องต้นว่า................................

๔. เขียนสุภาษิตเชื่อม เมื่อได้แต่งอธิบายเนื้อความในกระทู้ตั้งไปพอสมควรแล้ว ก็ให้นำสุภาษิตมาเชื่อมเป็นสุภาษิตที่ ๑ ....สมดังพุทธศาสนสุภาษิตที่มาใน.........(บอกชื่อคัมภีร์ที่มาแห่งสุภาษิต)........ ว่า

(เขียนสุภาษิตเชื่อม)

....
....

(คำแปล)...
....

อธิบายความ..(ขึ้นย่อหน้าอธิบายกระทู้เชื่อมที่ ๑ อธิบายแสดงเนื้อความในกระทู้เชื่อมพอสมควรแล้ว ก็ให้อธิบายพรรณนาน้อมเข้าหาเนื้อความในกระทู้ตั้งเป็นสำคัญ โดยพรรณนาให้มีเนื้อความสนิทสนมเป็นเหตุเป็นผลที่สนับสนุนกันเพื่อความแจ่มแจ้งชัดเจนของการอธิบายกระทู้ตั้ง ในลำดับนั้นก็พึงอธิบายเนื้อความไปเชื่อมโยงกับสุภาษิตที่จะยกมาอ้างเป็นสุภาษิตที่ ๒ แม้เมื่อถึงวาระที่จะยกสุภาษิตที่ ๓ มาเชื่อมรับรองการอธิบายกระทู้ตั้งก็พึงพิจารณาโดยดำเนินตามนัยที่แสดงมานี้เถิด)

๕. สรุปความ เป็นขั้นตอนสุดท้ายในการเขียนเรียงความแก้กระทู้ธรรม โดยสรุปเพื่อรวบรวมใจความสำคัญที่แสดงมาแล้วแต่ต้นนั้น การสรุปความควรยึดประเด็นเนื้อความของ

ข้อธรรมในกระทู้ตั้งเป็นหลัก (เขียนสรุปความประมาณ ๕ – ๗ บรรทัด แต่ไม่ควรเกิน ๑๐ บรรทัด) พึงขึ้นย่อหน้าเขียนสรุปความ ดังนี้

สรุปความว่า...........(หรือ) ดังที่ได้อธิบายมานี้สรุปความได้ว่า...........สมตามเนื้อความแห่งกระทู้พุทธศาสนสุภาษิตที่ลิขิตไว้ ณ เบื้องต้นว่า

......(เขียนกระทู้ตั้ง)......

(คำแปล)..

มีอรรถาธิบายดังที่ได้พรรณนามาด้วยประการฉะนี้

ตัวอย่าง
การแต่งเรียงความแก้กระทู้ธรรม

นักธรรมชั้นเอก โดยอ้างสุภาษิตอื่นมาเชื่อม ๓ สุภาษิต

วิวาทํ ภยโต ทิสฺวา อวิวาทญฺจ เขมโต
สมคฺคา สขิลา โหถ เอสา พุทฺธานุสาสนี.

(พุทฺธ) *ขุ. จริยา. ๓๓/๕๙๕*

ท่านทั้งหลาย จงเห็นความวิวาทโดยความเป็นภัย และความไม่วิวาทโดยความปลอดภัยแล้ว เป็นผู้พร้อมเพรียง มีความประนีประนอมกันเถิด นี้เป็นพุทธานุศาสนี.

ณ บัดนี้ จักได้อธิบายขยายเนื้อความในกระทู้พุทธภาษิตที่ได้ลิขิตเป็นอุทเทศบทไว้ ณ เบื้องต้น เพื่อเป็นแนวทางแห่งการศึกษาและการประพฤติปฏิบัติชอบในธรรมสืบไป

เนื้อความตามกระทู้พุทธภาษิตนี้ พระพุทธองค์ทรงสอนให้พุทธบริษัททั้งหลายพิจารณาเห็นความวิวาทโดยความเป็นภัย และความไม่วิวาทโคยความปลอดภัย ทรงประสงค์ให้ทุกคนตั้งอยู่ในความสามัคคีพร้อมเพรียงกัน โดยให้มีความประนีประนอมต่อกันสำหรับเป็นเครื่องประคับประคองตนและสังคม เพื่อการดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันด้วยความสงบสุขที่ปราศจากความวิวาท

คำว่า วิวาท แปลว่า การพูดต่างกัน การพูดทุ่มเถียงกัน หมายถึง พูดถกเถียงกันอันเพราะมีความคิดความเห็นที่ขัดแย้งแตกต่างกัน ซึ่งเป็นเหตุนำไปสู่ความวิวาทหรือให้ทะเลาะวิวาทกันอันมีอนิฏฐารมณ์และโทสะเป็นมูลฐาน ในทางพระศาสนาท่านแสดงวิวาทมูล คือรากเหง้าของการถกเถียงกันว่ามี ๒ ประเภท คือ วิวาทกันด้วยความปรารถนาดี เป็นความวิวาทที่มีสาเหตุมาจากความเห็นแก่พระธรรมวินัยหรือความถูกต้องเป็นธรรม โดยมีจิตประกอบด้วยกุศลธรรม และอีกประเภทหนึ่ง วิวาทกันเพราะความปรารถนาเลว หมายถึงความวิวาทกันอันเกิดขึ้นด้วยทิฏฐิมานะของแต่ละฝ่าย แม้ตนเองรู้ว่าผิด รู้ว่าที่ทำไปแล้วนั้นไม่ถูกต้องไม่สมควร แต่ก็ขืนกล่าวถกเถียงขึ้นเพื่อปกปิดความผิดและเพื่อให้ฝ่ายตนเองได้ชัยชนะในกรณีนั้นๆ เป็นต้น

ความวิวาทเป็นภัย เพราะเป็นเหตุให้เกิดความวุ่นวายและความเสียหาย กล่าวในส่วนที่เป็นภัยภายใน คือทำให้จิตใจกังวลหม่นหมองเป็นทุกข์ ทั้งเป็นเหตุให้ไมตรีและความเคารพนับถือกันพลันเสื่อมสูญไปด้วย การดำเนินชีวิตย่อมปราศจากความสงบสุข เพราะคอยระแวดระวังภัยที่อาจเกิดแต่ความวิวาทนั้น ในส่วนที่เป็นภัยภายนอก มีเกิดแต่การเบียดเบียนทำร้ายร่างกายหรือทำลายทรัพย์สินของกันและกัน เป็นต้น และที่สำคัญความวิวาทสามารถนำไปสู่ความแตกสามัคคีในสังคมขึ้นได้ซึ่งนับเป็นอันตรายอย่างยิ่งที่จะบ่อนทำลายความเจริญและความมั่นคงของสังคม เพราะความวิวาทเป็นเสมือนแผลทางใจ หากไม่รีบสมานแก้ไขก็จะกลายเป็นสนิมขึ้นได้ เป็นสนิมที่บ่อนทำลายความทนและความเข้มแข็งของเหล็กคือจิตใจให้ผุกร่อนอ่อนแอเสื่อมสภาพไปได้ในที่สุด ความวิวาท แม้เกิดขึ้นในหมู่สงฆ์ ที่เรียกว่า วิวาทาธิกรณ์ พระพุทธองค์ก็ทรงโปรดให้สงฆ์รีบดำเนินการชำระเสีย คือทำให้สงบระงับด้วยวิธีปฏิบัติตามหลักพระธรรมวินัย เพื่อรักษาความสามัคคีในหมู่สงฆ์ สมจริงดังที่พระพุทธองค์ทรงเทศนาสั่งสอนพุทธบริษัททั้งหลายให้เห็นความวิวาทโดยความเป็นภัยและความไม่วิวาทว่า เป็นทางแห่งความปลอดภัย พร้อมกับให้ทุกคนรู้รักสามัคคียินดีในความพร้อมเพรียงของหมู่คณะ สมดังที่มีพระพุทธภาษิตอันมาในขุททกนิกาย อิติวุตตก ว่า

สุขา สงฺฆสฺส สามคฺคี สมคฺคานญฺจนุคฺคโห
สมคฺครโต ธมฺมฏฺโจ โยคกฺเขมา น ธํสติ.

ความพร้อมเพรียงของหมู่เป็นสุข และการสนับสนุนคนผู้พร้อมเพรียงกันก็เป็นสุข ผู้ยินดีในคนผู้พร้อมเพรียงกัน ตั้งอยู่ในธรรม ย่อมไม่คลาดจากธรรมอันเกษมจากโยคะ ดังนี้

อธิบายว่า หมู่ชนที่มีความสามัคคีพร้อมเพรียงกัน เมื่อมีกิจที่ต้องทำอย่างใด ต่างก็ช่วยกันทำ นำเสนอแนะในสิ่งที่ดีงาม ไม่แก่งแย่งเอารัดเอาเปรียบกัน กิจที่ทำนั้นก็ย่อมสำเร็จบริบูรณ์ ความพร้อมเพรียงที่ปราศจากความวิวาท จึงเป็นสิ่งที่เป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลและประโยชน์สุข ดังเรื่องนกกระจาบที่ชอบไปลงกินข้าวเปลือกในแปลงนาของชาวนา วันหนึ่ง นกฝูงนี้ถูกตาข่ายของชาวนา ต่างก็วิวาทถกเถียงโทษกันและกันว่า ที่เราต้องมาพบเหตุอันให้ถึงหายนะอย่างนี้ เป็นเพราะพวกคุณ เป็นเพราะแก นกกลุ่มนี้แม้ติดอยู่ในตาข่ายก็ยังก่อวิวาทกันไม่จบสิ้น ไม่ได้ช่วยกันคิดหาทางแก้ไขปัญหาเพื่อให้รอดพ้นจากภัยแต่ประการใดเลย ในที่สุดก็ต้องจบชีวิตในตาข่ายของชาวนานั่นแล ส่วนนกกระจาบอีกฝูงหนึ่ง เมื่อถูกตาข่ายชาวนาคลุมเช่นนั้น ไม่วิวาทกัน แต่อาศัยความพร้อมเพรียงเป็นพลังบินทะยานขึ้นพร้อมกัน และทั้งหมดก็สามารถหนีออกจากตาข่ายไปได้โดยปลอดภัย ดังที่แสดงมานี้เพื่อชี้ให้เห็นความวิวาทว่า เป็นภัยเป็นทางแห่งความพินาศ และให้เห็นอานิสงส์ความสามัคคีและการสนับสนุนคนผู้พร้อมเพรียงกันว่าเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขแก่ตนและส่วนรวม

ความประนีประนอม ย่อมเกิดมีเพราะคนมีความเมตตา ความเสียสละ การให้อภัยไม่ผูกใจพยาบาทเป็นมูลฐาน กล่าวคือ ความไม่วิวาท ความพร้อมเพรียง และความประนีประนอมต่อกันนั้น ย่อมเกิดขึ้นและดำเนินไปได้ด้วยหลักเมตตาธรรมและขันติธรรมเป็นสำคัญ เพราะเหตุว่าความวิวาทเป็นอกุศลมูล เมื่อเกิดขึ้นแล้วย่อมยังบุคคลให้เสื่อมจากคุณความดีทั้งหลาย ดังนั้นจำต้องใช้ขันติธรรมเป็นเครื่องตัดอกุศลมูลให้สงบระงับ โดยเมื่อบุคคลสามารถอดกลั้น อดทนต่อความชอบ ความชัง ความเข้าใจผิดต่อกัน หรือความวิวาทได้ด้วยขันติแล้ว ประโยชน์ทั้งหลายอันเป็นคุณความดีในฝ่ายกุศลธรรมก็ย่อมเกิดมีขึ้นในชีวิต สมด้วยธรรมภาษิตที่มาในสวดมนต์ฉบับหลวงรับรองไว้ว่า

เกวลานํปิ ปาปานํ ขนฺติ มูลํ นิกนฺตติ
ครหกลหาทีนํ มูลํ ขนติ ขนฺติโก.

แปลว่า ขันติย่อมตัดรากเหง้าแห่งบาปทั้งสิ้น ผู้มีขันติชื่อว่า ย่อมขุดรากเหง้าแห่งความติเตียน และความวิวาท เป็นต้นได้ ดังนี้

อธิบายว่า บาปที่เป็นไปทางกาย เรียกว่า กายทุจริต เป็นต้น รวมทั้งความวิวาทย่อมเกิดขึ้นจากอกุศลมูล และเมื่อเกิดขึ้นแล้วต้องใช้ขันติเป็นเครื่องตัดให้สงบระงับไปเสียจากจิตใจ ในทางตรงกันข้าม ความดีงามทั้งหลาย มีความไม่วิวาท ความพร้อมเพรียงกัน เป็นต้น ก็ต้องอาศัยขันติธรรม เป็นตัวสำคัญ หากขาดขันติเสียแล้ว คุณธรรมความดีต่างๆ จะเกิดขึ้นมิได้ แม้ที่เกิดขึ้นแล้ว ก็ไม่อาจที่จะดำรงอยู่ได้ ย่อมเสื่อมสลายไปในที่สุด ผู้มีขันติธรรมประจำใจจึงเป็นบุคคลที่เข้มแข็งอดทนต่ออุปสรรค และภัยอันตรายต่างๆ ได้ แม้ประสบอนิฏฐารมณ์ และโทสะอันจะเป็นเหตุนำไปสู่ความวิวาทก็สามารถระงับยับยั้งไว้ได้ด้วยขันติธรรม นำให้ถือปฏิบัติเป็นไปตามวิถีที่พระพุทธองค์ทรงประสงค์ให้ทุกคนตั้งอยู่ในความสามัคคีพร้อมเพรียง โดยให้เห็นความวิวาทว่า เป็นภัยเป็นเหตุให้บุคคลคลาดจากกุศลธรรมทั้งหลาย และให้เห็นความพร้อมเพรียงความประนีประนอมต่อกันว่า มีผลเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขแก่สังคม สมดังพระพุทธนิพนธคาถาอันมาในขุททกนิกาย ชาดก เตรสนิบาต ว่า

สามคฺยเมว สิกฺเขถ พุทฺเธเหตํ ปสํสิตํ
สามคฺยรโต ธมฺมฏฺโจ โยคกฺเขมา น ธํสติ.

แปลความว่า พึงศึกษาความสามัคคี ความสามัคคีนั้น ท่านผู้รู้ทั้งหลายสรรเสริญแล้ว ผู้ยินดีในสามัคคี ตั้งอยู่ในธรรม ย่อมไม่คลาดจากธรรมอันเกษมจากโยคะ ดังนี้

ดำเนินความในพุทธศาสนสุภาษิตนี้ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสสอนทุกคนให้ศึกษาใคร่ครวญในความสามัคคีอันเป็นคุณธรรมที่พึงปฏิบัติให้เกิดมีขึ้น และพึงรักษาไว้ให้ดำรงอยู่ในสังคมต่อไป ความสามัคคีย่อมเป็นที่สรรเสริญของบัณฑิตชน แม้บุคคลผู้ยินดีในธรรมก็ย่อมไม่

คลาด กล่าวคือ ย่อมใกล้ต่อธรรมอันให้ข้ามพ้นโยคะ คือกิเลสอันเป็นเครื่องผูกมัดสัตว์ไว้ในสังสารวัฏ พุทธบริษัทพึงเห็นความสำคัญของความสามัคคีและความประนีประนอมกันเถิด เพราะความพร้อมเพรียงของหมู่คณะ ย่อมเป็นพละปัจจัยให้ขจัดความวิวาทและสามารถบำรุงส่งเสริมสามัคคีธรรมให้เกิดมีขึ้น และดำรงมั่นคงเป็นสังคมที่เข้มแข็งด้วยความพร้อมเพรียงมีความประนีประนอมต่อกันอันสมตามนัยที่พรรณนามา

สรุปความว่า ชนทั้งหลายต่างย่อมปรารถนาความสุขความเจริญ พร้อมทั้งความปลอดภัยในชีวิต และทรัพย์สิน เป็นต้น ดังนั้น จึงควรพิจารณาเห็นความวิวาทว่า เป็นภัยเป็นเหตุให้เกิดความวุ่นวายและเป็นทางหายนะที่ต้องหลีกเว้น โดยเห็นประโยชน์สุขของความไม่วิวาทแล้ว เป็นผู้สามัคคีพร้อมเพรียง มีความประนีประนอมต่อกันด้วยหลักเมตตาธรรมและขันติธรรม ทั้งประพฤติตนหนักแน่นในเหตุในผลในความถูกต้องเที่ยงธรรม ก็จะเป็นเหตุนำมาซึ่งความสุข ความเจริญและความปลอดภัยแก่ชีวิตและทรัพย์สิน สังคมก็จะปราศจากความวิวาทบาดหมางต่อกัน เป็นสังคมที่เข้มแข็งด้วยความสามัคคีมีสันติสุขร่มเย็นเป็นไปสมดังนัยแห่งกระทู้พุทธศาสนสุภาษิตที่ลิขิตเป็นอุเทศบทไว้ ณ เบื้องต้น ว่า

วิวาทํ ภยโต ทิสฺวา อวิวาทญฺจ เขมโต
สมคฺคา สขิลา โหถ เอสา พุทฺธานุสาสนี.

ท่านทั้งหลาย จงเห็นความวิวาทโดยความเป็นภัย และความไม่วิวาทโดยความปลอดภัยแล้ว เป็นผู้พร้อมเพรียง มีความประนีประนอมกันเถิด นี้เป็นพุทธานุศาสนี

มีอรรถาธิบายดังได้พรรณนามาด้วยประการฉะนี้

****

แต่งเรียบเรียงโดย นายณัช บุญมา
เจ้าพนักงานการศาสนาชำนาญงาน
ส่วนการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกธรรม - บาลี
กองพุทธศาสนศึกษา

จิตฺเตน นียติ โลโก จิตฺเตน ปริกสฺสติ
จิตฺตสฺส เอกธมฺมสฺส สพฺเพว วสมนฺวคู.
โลกถูกจิตนำไป ถูกจิตชักไป สัตว์ทั้งปวงไปสู่อำนาจแห่งจิตอย่างเดียว.

สังยุตตนิกาย สคาถวรรค

โอวเทยฺยานุสาเสยฺย อสพฺภา จ นิวารเย
สตํ หิ โส ปิโย โหติ อสตํ โหติ อปฺปิโย.
บุคคลควรเตือนกัน ควรสอนกัน และป้องกันจากคนไม่ดี
เพราะเขาย่อมเป็นที่รักของคนดี แต่ไม่เป็นที่รักของคนไม่ดี.

ขุททกนิกาย ธรรมบท

อตฺตโนปิ ปเรสญฺจ อตฺถาวโห ว ขนฺติโก
สคฺคโมกฺขคมํ มคฺคํ อารุฬฺโห โหติ ขนฺติโก.
ผู้มีขันติ ชื่อว่านำประโยชน์มาให้ทั้งแก่ตนเองทั้งแก่ผู้อื่น
ผู้มีขันติ ชื่อว่าเป็นผู้ขึ้นสู่ทางไปสวรรค์และนิพพาน.

สวดมนต์ฉบับหลวง

ข้อสอบธรรมสนามหลวง
หลักสูตรนักธรรมชั้นเอก
วิชาเรียงความแก้กระทู้ธรรม
ปี พ.ศ. ๒๕๕๖ - ๒๕๕๘

ปัญหาวิชาเรียงความแก้กระทู้ธรรม นักธรรมชั้นเอก
สอบในสนามหลวง
วันศุกร์ ที่ ๒๗ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๕๘

อุฏฺฐานวโต สตีมโต **สุจิกมฺมสฺส นิสมฺมการิโน**

สญฺญตสฺส จ ธมฺมชีวิโน **อปฺปมตฺตสฺส ยโสภิวฑฺฒติ.**

เกียรติยศย่อมเจริญแก่ผู้ขยัน มีสติ มีการงานสะอาด ใคร่ครวญแล้วจึงทำ สำรวมแล้ว เป็นอยู่โดยธรรม และไม่ประมาท.

(พุทฺธ) ขุ. ธ. ๒๕/๑๘.

แต่งอธิบายเป็นทำนองเทศนาโวหาร อ้างสุภาษิตอื่นมาประกอบ ไม่น้อยกว่า ๓ ข้อ และบอกชื่อคัมภีร์ที่มาแห่งสุภาษิตนั้นด้วย ห้ามอ้างสุภาษิตซ้ำข้อกัน แต่จะซ้ำคัมภีร์ได้ ไม่ห้าม สุภาษิตที่อ้างมานั้น ต้องเรียงเชื่อมความให้สนิทติดต่อสมเรื่องกับกระทู้ตั้ง.

ชั้นนี้ กำหนดให้เขียนลงในใบตอบ ตั้งแต่ ๔ หน้า (เว้นบรรทัด) ขึ้นไป

ให้เวลา ๓ ชั่วโมง

ปัญหาวิชาเรียงความแก้กระทู้ธรรม นักธรรมชั้นเอก
สอบในสนามหลวง
วันเสาร์ ที่ ๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๕๗

ขนฺติ ธีรสฺส ลงฺกาโร ขนฺติ ตโป ตปสฺสิโน
ขนฺติ พลํ ว ยตีนํ ขนฺติ หิตสุขาวหา.

ขันติเป็นเครื่องประดับของนักปราชญ์ ขันติเป็นตบะของผู้พากเพียร ขันติเป็นกำลังของนักพรต ขันตินำประโยชน์สุขมาให้.

ส. ม. ๒๒๒.

แต่งอธิบายเป็นทำนองเทศนาโวหาร อ้างสุภาษิตอื่นมาประกอบ ไม่น้อยกว่า ๓ ข้อ และบอกชื่อคัมภีร์ที่มาแห่งสุภาษิตนั้นด้วย ห้ามอ้างสุภาษิตซ้ำข้อกัน แต่จะซ้ำคัมภีร์ได้ไม่ห้าม สุภาษิตที่อ้างมานั้น ต้องเรียงเชื่อมความให้สนิทติดต่อสมเรื่องกับกระทู้ตั้ง.

ชั้นนี้ กำหนดให้เขียนลงในใบตอบ ตั้งแต่ ๔ หน้า (เว้นบรรทัด) ขึ้นไป

ให้เวลา ๓ ชั่วโมง

กระทู้ธรรม นักธรรมชั้นเอก

สอบในสนามหลวง

วันอังคาร ที่ ๑๙ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๕๖

เวลา ๑๓.๐๐ น.

อุปนียติ ชีวิตมปฺปมายุ
ชรูปนีตสฺส น สนฺติ ตาณา
เอตํ ภยํ มรเณ เปกฺขมาโน
โลกามิสํ ปชเห สนฺติเปกฺโข.

ชีวิตคืออายุอันน้อยนี้ ถูกชรานำเข้าไป เมื่อสัตว์ถูกชรานำเข้าไปแล้ว ย่อมไม่มีเครื่องต้านทาน ผู้เล็งเห็นภัยในมรณะนั้น มุ่ง ความสงบ พึงละโลกามิสเสีย.

(พุทฺธ) สํ. ส. ๑๕/๗๗.

....

แต่งอธิบายเป็นทำนองเทศนาโวหาร อ้างสุภาษิตอื่นมาประกอบไม่น้อยกว่า ๓ ข้อ และบอกชื่อคัมภีร์ที่มาแห่งสุภาษิตนั้นด้วย ห้ามอ้างสุภาษิตซ้ำข้อกัน แต่จะซ้ำคัมภีร์ได้ ไม่ห้าม สุภาษิตที่อ้างมานั้น ต้องเรียงเชื่อมความให้ติดต่อสมเรื่องกับกระทู้ตั้ง.

ชั้นนี้ กำหนดให้เขียนลงในใบตอบ ตั้งแต่ ๔ หน้า (เว้นบรรทัด) ขึ้นไป

....

ให้เวลา ๓ ชั่วโมง

บรรณานุกรม

แก้ว ชิดตะขบ ป.ธ.๙ หนังสือเรียนสาระการเรียนรู้พระปริยัติธรรม แผนกธรรม **รวมวิชา นักธรรมชั้นเอก ฉบับเตรียมสอบธรรมสนามหลวง.** กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๔๙.

คณาจารย์สำนักพิมพ์เลี่ยงเชียง **หนังสือเรียนเชิงบูรณาการนักธรรมชั้นเอก.** กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เลี่ยงเชียง, ๒๕๔๗.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม.** คณะผู้ศรัทธา พิมพ์เผยแพร่เป็นธรรมทาน. ครั้งที่ ๑๑ กรุงเทพฯ : บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๕.

โรงเรียนพระปริยัติธรรมวัดพระธรรมกาย **คู่มือเตรียมสอบนักธรรมชั้น**เอก. กรุงเทพฯ : บริษัท สุขุมวิท การพิมพ์, ๒๕๕๓.

สำนักงานแม่กองธรรมสนามหลวง **เรื่องสอบธรรมของสนามหลวงแผนกธรรม.** กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๕๖.

“ ——————————— ” **เรื่องสอบธรรมของสนามหลวงแผนกธรรม.** กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๕๗.

“ ——————————— ” **เรื่องสอบธรรมของสนามหลวงแผนกธรรม.** กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๕๘.

www.DMC.com : ***ภาพการ์ตูนวัดพระธรรมกาย*** – เว็บธรรมะออนไลน์

www.dhammajak.net : ***ภาพการ์ตูนธรรมจักร*** – เว็บธรรมะออนไลน์

www. Cartoonthai.in.th : ***ภาพการ์ตูนสถาบันการ์ตูนไทย มูลนิธิเด็ก***

